ઙ.

ઙ, પું૦ [સં. ङ.] ગુજરાતી ભાષાના મૂળાક્ષરોમાંનો સોળમો અને વ્યંજનોમાંનો પાંચમો કંઠસ્થાની અનુનાસિક અક્ષર. ગુજરાતીમાં આ અક્ષરથી શરૂ થતો કોઇ શબ્દ નથી.

ચ.

ચ, પું૦ [સં. च] ગુજરાતી ભાષાના મૂળાક્ષરોમાંનો સત્તરમો અને વ્યંજનોમાંનો છઠ્ઠો તાલુસ્થાનનો અલ્પપ્રાણ વર્ણ. (૨) અ૦ અને. ઉ૦ અપરં ચ એજ લખ્યા કારણ છે. દયારામ. (૩) પુનઃ. સંસ્કૃત 'ત્ય'નો ગુજરાતીમાં ચ થાય છેઃ-સત્ય=સાચ. નૃત્ય=નાચ.

ચઇતર, જુ૦ ચૈતર.

ચઉઠું, જુ૦ ચોઠું.

ચઉદ, જુ૦ ચૌદ.

ચઉદશ, જુ૦ ચૌદશ.

ચઉહાણ, જુ૦ ચૌહાણ.

ચક, પું૦ [फा. चिक्] વાંસની સળીઓનો પડદો; (જનાનાનો.) બારીબારણામાં નાંખવાનો જાળીદાર અંતરપટ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચક નાંખવો=અંતરપટ રાખવો; પડદો નાંખવો. (૨) વિ૦ છક; આભો; ચકિતઃ-ચક થઇ ગયો.

ચકચક, અ૦ ચળકાટ મારતું હોય તેમ. વિ૦ ચકચકતું હોય એવું. (૨) ચકલીનો એવો અવાજ. (૩) ન૦ ચકલું; ચલ્લું; ચકલી. બાળભાષામાંઃ-ભાઈ ચકચક જુએ છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચકચક કરવું=ચકલીનું બોલવુંઃ-ચકલીઓ ચકચક કરે છે. (૨) ઉતાવળે કલબલ કલબલ બોલવું.

ચકચકતું, વિ૦ ચકચક થતું હોય તેવું; ચળકતું; ઝગઝગતું.

ચકચકવું, ક્રિ૦ અ૦ ચકચક થવું; પ્રકાશવું; ચળકાટ મારવો; ઝગઝગવું; ચળકવું; ઝળકવું.

ચકચકાટ, પું૦ [दे. चिक्किकं] ચકચક થવાપણું તે; ચકચક થવું તે; ઝગઝગાટ; પ્રકાશ; તેજ.

ચકચકિત, વિ૦ ચકચકાટ થઈ રહેલું હોય એવું; ચકચકતું; ઝળઝળાં; ચકચક થતું. (૨) સ્વચ્છ; સાફ; ડાઘાડુઘી રહિત; ઓપદાર.

ચકચાર, સ્ત્રી૦ (ચકચાળ.) કોઈ બાબતની ઉંડી ખણખોજ કરવી તે; પડપૂછ; ચર્ચા. (૨) ખંત; તપાસ; તજવીજ.

ચકચુંથ, સ્ત્રી૦ કોઈ બાબતની વારંવાર ઉંડા ઉતરી ઉતરીને ચર્ચા ચલાવવી તે; ચહેરાચહેર; ચોળાચોળ; ખાંચખુંચ.

ચકચુર, વિ૦ અમુક બાબતમાં એકતાર; તલ્લીન; મસ્ત; નિમગ્ન,-માં મશગુલ; એકતાન; ગરક થયેલું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચકચુર થવું=કેફ કરીને મસ્ત બનવું; તલ્લીન-એકતાર થઇ જવું.

ચકડોળ, ન૦ [સં. चक्रदोला] પારણા જેવો તળે ઉપર અને ચકરચકર ફરતો હિંચકો; ફરતો ઝુલો; જોરથી તળે ઉપર જતો આવતો ને ગોળ ફરતો ફાળકો. (૨) ફેર; ભ્રમ.

ચકતી, સ્ત્રી૦ [સં. चक्र+वृत्] ગોળ અથવા ગોળ જેવી ચપટી પાતળી નાની ચીજ; નાની ચોરસ કે ગોળ કપડા-ચામડા કે પતરાની કકડી; પતરી; નાનું ચકતું; કપડા ચામડા કે ધાતુના પાતળો ટુકડો; પટી; થીગડી.

ચકતીદાર, વિ૦ પતરીદાર; પાતળી નાની પતરીઓવાળું; પાસાદાર; કકડીઓવાળું.

ચકતું, ન૦ [સં. चक्र+वृत्] ગોળ અથવા ખુણાદાર ચોરસ અને પાતળું ઢેફું; પાસાદાર ગચિયું; જાડું દળદાર પડ; ચકામું; ડાઘ; ચમોડુંઃ-બરફીનું ચકતું. (૨) વિ૦ લાગ જોઇ રહેલું. (૩) ચળકતું.

ચકદવું, જુ૦ ચગદવું.

ચકબંધ, વિ૦ બધું; સઘળું. (૨) અ૦ તમામ; શિગરોક; ગામનાં તમામ માણસો.

ચકબિલ્લુ, ન૦ છોકરાઓની ક્રીડાની એક

રમત; આમચીકુંડું; ખોબીલું. એક ચક્રકુંડાળામાં એક તરફના બધા બીરુઓ એકઠા થાય છે ને બીજા બહાર રહી વારાફરતી તેમને અડવા જાય છે. અડનાર અડીને કુંડાળા બહાર જાય તો પેલો છોકરો રમતમાંથી નીકળી જાય છે.

ચકમક, પું૦ [सं. चमक-प्रस्तर तुर्की. फा० चकमाक] બરડ પણ ચકચકિત કણુનો એક કઠણ પત્થર; આગિયો પત્થર. ખરા લોઢા સાથે અફાળતાં દેવતાના તણખા ઉડે એવો એક જાતનો પત્થર. ચિનાઇ વાસણ અને કાચ બનાવવામાં વપરાતો પત્થર. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચકમક ઝરવો=લડાલડ થવી; (ચમકવું-સ્ફુલિંગ ઉપરથી).

ચકમંડળ, ન૦ [सं. चक्रमंडल] ચક્રાકારે ફરતું જે કંઇ ગોળ તે; ચક્રો-કુંડાળાં-પૈડાંનો સમૂહ; ચક્રાકારે ફરતા ગ્રહો વગેરેનો સમૂહ; એકએકની સહાયે રહેલો ને ફરતો-ચંદ્રાકાર. (૨) એકબીજાને ચક્રમંડળની માફક અનુસરતા રહે એવા માણસો સાથે કરેલી અમુક કાર્ય કરવાની ગોઠવણ તે; બાજી. :-તમે તો બધું ચકમંડળ ફેરવી નાંખ્યું.

ચકમો, પું૦ બનાત; ઉનનું જાડું કપડું; કાંબળાનું કપડું.

ચકરચકર, અ૦ ચક્રની માફક ગોળગોળ ફરતું હોય તેમ; ફરતા ચક્રની જેમ; ચક્રની માફક ફરતું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચકર ચકર ફરવું= ગોળાકારે ઉપરાઉપરી ફરવું; ચક્રની માફક ગોળ ફરવું; ચક્રની માફક ફેરા ખાવા; ફુંદડી લેવી. પોતાની ધરી ઉપર ઉપરાઉપરી ગોળ ચક્રમાં ફરવું.

ચકરભમર, અ૦ ફરતા ચક્ર માફક; ચક્રની માફક ભમી જતું હોય તેમ.

ચકરડી, સ્ત્રી૦ છોકરાંને રમવાની ગોળ ફરે એવી ફીરકી; ફરે એવું ગોળ રમકડું. દાંત લાકડા વગેરેનું ચક્ર. (૨) ચકરચકર ગોળ ફરવું તે; ફેર; અંધારાં આવવાં, માથું ફરવું તે; ચકરી. ચકરડી ભમરડી=ગોળ ફરવાથી ફેર આવવા તે; ફુંદડી; ચક્કર આવવાં તે; બધું ફરતું હોય એમ લાગવું તે. રૂ૦ પ્ર૦ ચકરડી ભમરડી ખવરાવવી-રમાડવી=પોતાની ને પોતાની પાછળજ ભમે એમ ફરવું; ભુલવવું, છેતરવું; ભમાવવું.

ચકરડું, ન૦ વચમાં કંઇ ન હોય એવું વર્તુલ; ગોળ કુંડાળું; બપરકું; મીંડું; ગોલાકાર લહેરાતો આકાર. (૨) પૈડા જેવું ગોળ; તિરસ્કારમાં. ગોળઘાટ; આંટાઆંટાવાળી પાઘડી. દક્ષિણી પાઘડી. ચકરડા જેવું=મોટું.

ચકરદા, વિ૦ જાડો પુરુષ; ઢાલો.

ચકરવકર, અ૦ કામ ક્રોધાદિક વિકારને લીધે આંખના ડોળાનું આમતેમ ફરવું તે; આમતેમ ફરવું અને તરડાવું તે. :-તેની આંખો ચકરવકર થવા લાગી.

ચકરાકાર, જુ૦ ચક્રાકાર.

ચકરાવો, પું૦ ચક્રાકારે ફરી આવવું તે; ચક્કર મારી જવું તે; લાંબે રસ્તે થઇને જવું તે; ફેરાવો; લંબાણ માર્ગ. (૨) પરિઘ; ઘેર; ગોળ સરહદની કિનાર તે. (૩) ચક્રાકાર વ્યૂહ રચના તે; કોઠાયુદ્ધ:-અભિમન્યુનો ચકરાવો.

ચકરી, સ્ત્રી૦ [सं. चक्री] ગોળાકારે ચકર ચકર ફરવું તે; ફરવા જેવો ભ્રમ થવો તે; તમ્મર; અંધારાં આવવાં તે. (૨) ચક્કર; ગોળ વાટા, આંટા ચઢાવેલી ચક્રાકાર પાઘડી, દખણી પાઘડીનો જે આકાર તે; ચકરીદાર=ગોળ આંટાઆંટાના વિંટલા જેવું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચકરી આવવી=ભમી જવાવું; ફેર આવવા.

ચકરું, ન૦ (તિરસ્કારમાં) આંટાદાર પાઘડું. (૨) જાડો ચક્રાકાર રોટલો; તેનો જાડો એકાદો કકડો.

ચકલી, સ્ત્રી૦ ચકલાની માદા; કોક. કહે૦ ચકલી ચકલી કેટલો ભાર? એક ઉતાર્યું ચકલી, ચકલીભટ=ગરીબ બ્રાહ્મણ. (૨)

પાણીનો નળ, નળમાંથી પાણી નીકળે છે તે ચાંપ.

ચકલું, ન૦ ચકલો અથવા ચકલી; એક નાનું પંખી; ચલ્લું. (૨) જીવ.:–ચકલાં ચુંથવાં. (૩) કેટલાક મહોલ્લાઓની આગળ પડેલી ખુલ્લી જગા; મહોલ્લાઓના મોં આગળની છુટ-વાળી જગા; નાનું મહોલ્લાઆગળનું બજાર.

ચકલેદાર, પું૦ [દે.] ચકલાનો રખેવાળ: મહોલ્લાઓના મોંખરાની જગાએ રહેનારો સિપાઇ; રક્ષક. (૨) મહાલનો વસુલાતી અમલદાર.

ચકલો, પું૦ [સં. चटक] ચકલાંને નામે ઓળખાતાં નાનાં પંખીઓનો નર. ચલ્લો. (૨) મહોલ્લાઓના નાકા આગળની છુટી જગા; ભાગોળ; નાનું બજાર; ખુલ્લો નાકા પરનો મહોલ્લો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચકલે મૂકવું=જાહેર કરવું. ઉતાર મૂકવો.

ચકવી, સ્ત્રી૦ [સં. चक्रवाकी] ચકવા નામના પંખીની માદા; ચક્રવાકી. ચક્રવાક–આ પંખી દખ્ખણમાં જણાતું નથી. શિયાળાથી વૈશાખ લગી તે જળાશયો પર દેખાય છે અને હંસની જાતિનું છે. તે ટોળામાં રહે છે.

ચકવું, ક્રિ૦ અ૦ તકાવી રહેવું; લાગ જોવો; તલપ મારવાને રાહ જોતા રહેવું; છુપાઇને છાપો મારવા તત્પર રહેવું. (૨) તાકવું, તકાસવું.

ચકવે, ચકએ, અ૦ [સં. चक्रे] ચક્રવર્તીપણે; સર્વોપરિપણે; એક્કીહાકે; સ્વાધીનપણે:–તેણે એક ચકવે રાજ્ય કર્યું=તેણે સર્વોપરિપણે રાજ્ય કર્યું. પોતાના ખાસ એકમતી અમલે. આ સમુદ્રાંત પૃથ્વીપતિપણું કરવું તે.

ચકવો, પું૦ [સં. चक्रवाक] ઘણું કરી જળાશય ઉપર વસતાં એક જાતનાં હોલા જેવાં પંખીનો નર. આ પંખી દિવસે નરમાદા સાથેનાં સાથે રહે છે પણ રાતે તેઓ એક બીજાથી જુદાં પડી સામસામેના કિનારાપર બેસે છે અને વિયોગના કલ્પાંતમાં રાત્રિ ગાળે છે.

ચકંદલ, પું૦ ફોલ્લો.

ચકંદું, વિ૦ ચકુંદી નાંખેલું; કસણીને છાંડેલું; ગંદું કરેલું. (૨) પહોંચેલું; ખંદું; હોંશિયાર; સાવચેત; ન ગાંજ્યું જાય એવું.

ચકંદો, પું૦ (ચગદવું ઉપરથી) લોઢીને ચોખા કરેલા રૂની ગાંસડીઓ બાંધવાનો સંચો; જીન.

ચકા, સ્ત્રી૦ સાંઠાની ચીપો; સરખટની સળીઓ.

ચકાચક, અ૦ લચપચ; તરબોળ; જાસડિયાં. ભૈયા–ચોબા લોક પુરતું મિષ્ટાન મળતાં આ શબ્દ વાપરે છે. ખૂબ, ભરપુર, પેટપુર.

ચકામું, ન૦ ગોળ ચાંદું; ચામડી ઉપર ચઢેલો ગોળ સોજો; સોળ; લોહી બંધાઇ જઇને પડેલું ચાઠું.

ચકાચું, જુઓ ચકામું; ચામડી પરનું ચાંદું.

ચકાર, પું૦ [સં.] વર્ણમાળાનો છઠ્ઠો વર્ણ; ચ એવો ઉચ્ચાર અને અક્ષર તે. (૨) ચુંચાં, એવો કંઈ પણ ઉચ્ચાર કરવો તે; દુઃખ કે સહાનુભૂતિદર્શક શબ્દ.

ચકાસવું, ક્રિ૦ સ૦ પ્રકાશવું; તેજ આપવું. (૨) અવાણુ જોવાં; તપાસવું; ઘોડા બળદ વગેરેને ફેરવી જોવા; ચાલ ખોડખાંપણ હોય તે તપાસવી:–ઘોડું ચકાસીને લેજો, અર્થાત્ ફેરવી જોઇને.

ચકિત, વિ૦ [સં.] વિ૦ વિસ્મય પામેલું; વિસ્મિત; આશ્ચર્ય પામેલું; ઓચિંતા બનાવે કે દેખાવે આશ્ચર્યમાં પડી ગયેલું; છક થઇ ગયેલું; ભ્રાંત; નવાઇથી દિઙ્‌મૂઢ જેવું લાગતું; દંગ; ચોંકેલું. અજબ.

ચકી, જુઓ ચક્કી.

ચકોતરું, ન૦ [फा. चकोतर] મોટું ખાટું ને મીઠું લિંબુ. શિયાળામાં ચકોતરાં મળે છે. મહાનીંબુ; મધુકર્કટી; સુગંધા; માતુલંગ.

ચકોર, ન૦ [સં.] કબુતરના જેવું ચંદ્ર ઉપર બહુજ પ્રીતિ રાખનારૂં એક પંખી તે. આ

પંખી ચંદ્રને જોઈ બહુજ ખુશી થાય છે અને એમ કહેવાય છે કે, તે ચંદ્રનાં કિરણોનું પાન કરે છે. પંજાબ, અફગાનિસ્તાન, નેપાળ વગેરે પ્રદેશોના પહાડોનું તેતર જાતિનું એક પંખી. ચકોરની ચાંચ અને આંખો બહુ લાલ હોય છે. ટોળાંમાં રહે છે ને વૈશાખ જેઠમાં ઇંડાં મૂકે છે. તે જીવતા લ્યાળા ખાઇ જાય છે. (૨) વિ૦ ચંચળ; ચતુર; ચાલાક; ચપળ; હોંશિયાર.

ચકોરી, સ્ત્રી૦ ચકોર પંખીની માદા.

ચક્કર, ન૦ [સં. चक्र] ચપટી ગોળ ગડબડે એવી આકૃતિ; પટલ; ગોળ ચકતું; વર્તુલ; પૈડું; ચાક. (૨) ગોળધારવાળું હથિયાર; (૩) પરિધ; ફેર; ઘેર. (૪) લાંબું ગોળ ફરવું તે; આંટો. (૫) માથું ફરવું તે; તમ્મર; ચકરી; જીવ ડહોળાવો તે. :—ચકડોળમાં તો મને ચક્કર આવે છે. (૬) શું કરવું તે સૂઝે નહિ એવી સ્થિતિ; દુઃખ; પીડા; પંચાતી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચક્કર ફરવું=સ્થિત્યંતર થવું, વસ્તુસ્થિતિનું બદલાઇ જવું; વિચાર ફરવો. નહિ ચાલવું, કામ નહિ સરવું. :—તેના વગર એનું ચક્કર નહિ ફરે. ચક્કર મારવું—લેવું=આમતેમ આંટા મારવા, ફેરાવો લેવો. ભાંજગડ, બખેડો, ટંટો. (૮) ફાંસો.

ચક્કી, સ્ત્રી૦ [સં. चक्री] ઘંટી; ચાકી, વગેરે. :—પવનચક્કી. (૨) ઘાણી. (૩) ગોળની ગોળાકારે બાંધેલી ગાંસડી.:—ગોળની ચક્કી;ચાકી. નીચે ઉપર એમ બે પત્થરનાં ગોળ પડતું દાણા દળવાનું અને કઠોળ ભરડવાનું એક યંત્ર. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચક્કી ચલાવવી=ખા ખા કરવું.

ચક્કુ, ન૦ ચાકુ; ચપ્પુ; નાની છરી.

ચક્ર, ન૦ [સં.] ચપટી ગોળાકાર વસ્તુ; ચપટું વર્તુલાકાર પૈડું; ચાક; ચાકળો; કુંભારનું ચક્કર. (૨) ગોળ પૈડાની વાટ જેવું ધારદાર હથિયાર.:—સુદર્શન ચક્ર. (૩) દરિયાઇ જંતુનું ઘર. વર્તુલાકૃતિની છિપ—શંખ. એક ગોળાકાર ચિહ્ન; મંડળ; કુંડાળું, રેખાઓનું. (૪) આવલી; હાર. ગ્રહ—રાશિચક્ર. કાળપરિપાક. :—કાળચક્ર. સમૂહ; સમુદાય; મંડળઃ—રાજ્યચક્ર, પ્રધાનચક્ર. ગામ શહેરનો સમુદાય: પ્રદેશ, રાજ્ય. શરીરમાં રહેલાં મંડળ—પદ્મ. મણિપુરચક્ર.

ચક્રદંડ, પું૦ [સં.] શરીર ગોળ વળે એ પ્રમાણે કસરત કરવાની એક રીત; શરીર ગોળ વળે એમ દંડ પીલવા તે; દંડ નામે ઓળખાતી કસરતનો એક પ્રકાર.

ચક્રધર, વિ૦ [સં.] ચક્ર ધારણ કરનાર; વિષ્ણુ.

ચક્રધારા, સ્ત્રી૦ [સં.] ગોળાકાર ધાર; ગોળ મર્યાદા તે; પરિધ; ઘેરાવો.

ચક્રપાણિ, પું૦ [સં.] જેના હાથમાં ચક્ર છે એવા દેવ; વિષ્ણુ.

ચક્રપાદ, પું૦ [સં.] ગોળ પગવાળું જે તે; હાથી. (૨) ચક્ર છે જેના પગ રૂપે તે રથ.

ચક્રબંધ, પું૦ [સં.] ચક્રના આકારમાં વંચાય એવી એક કાવ્ય રચના.

ચક્રમુદ્રા, સ્ત્રી૦ [સં.] ગોળ આકારનો સિક્કો; ગોળાકાર ચિહ્ન. વિષ્ણુના આયુધની છાપ તે.

ચક્રવર્તી, પું૦ [સં.] સામંત રાજાઓના મંડળનો ઉપરી રાજા; મહારાજા; મોટો રાજા; શહેનશાહ; ઘણાં રાજ્યો ઉપર રાજ કરનાર; પૃથ્વીપતિ; સાર્વભૌમ; આસમુદ્રાંત પૃથ્વીનો રાજા તે. ચક્રવર્તિની=મહારાણી.

ચક્રવર્તિતા, સ્ત્રી૦ [સં.] ચક્રવર્તીપણું; સર્વ રાજાઓનું ઉપરીપણું.

ચક્રવાક, ન૦ [સં.] ચકવાચકવીને નામે ઓળખાતું જલાશય ઉપર રહેનારૂં પંખી.

ચક્રવાકી, સ્ત્રી૦ [સં.] ચકવી; ચક્રવાકની માદા.

ચક્રવાત, પું૦ [સં.] વંટોળિયો; કુંદડીએ ફરતો પવન; વાવાઝોડાનો ચક્કરચક્કર ફરતો વાયુ; વાયુચક્ર.

ચક્રવૃદ્ધિ, વિ૦ [સં.] મુદ્દલમાં વ્યાજ મેળવતા જવું અને વ્યાજ કાઢતા જવું તે; મુંડી અને વ્યાજનું વ્યાજ તે. વ્યાજના બે પ્રકાર, એક મુદ્દલ ઉપર વ્યાજ કાઢવું

તે-સૂદ. સાદું વ્યાજ અને બીજું વ્યાજ મુદીમાં ઉમેરી ઉમેરી તેનું વ્યાજ કાઢવું તે. ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજનું વ્યાજ.

ચક્રવ્યૂહ, પું૦ [સં.] ચક્રાકૃતિએ કરેલી સેનાની રચના તે; કોઠાયુદ્ધ; ચકરાવો. લડાઇ વખતે જુદી જુદી રીતે સેનાઓ ગોઠવવાના પ્રકારો છે, તેમાંનો ચક્રાકારે સેનાને ગોઠવવાનો એક પ્રકાર તે. મહાભારતમાં ચક્રવ્યૂહને પ્રકારે થયેલા યુદ્ધમાં પાંડવો તરફથી અભિમન્યુ લડયો હતો. ગુજરાતી જુના કવિઓએ અભિમન્યુના પરાક્રમવાળા આ પ્રસંગનાં આખ્યાનો બનાવેલાં છે તે.

ચક્રાકાર, પું૦ [સં.] ચક્રના જેવો જેનો આકાર-રચના હોય તે. વિ૦ ચક્રના જેવા આકારનું.

ચક્રાંકિત, વિ૦ [સં.] ચક્રના ચિહ્નવાળું; ચક્રથી અંકાયેલું; જેણે ચક્રની છાપ લીધેલી હોય તે. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનો એક ભેદ કે જેમાં ચક્રનાં છાપાંતિલક કરવામાં-લેવામાં આવે છે.

ચક્રાંગ, પું૦ [સં.] લાલ પગ અને લાલ ચાંચવાળો હંસ; હંસની એક જાત; ચકવો. (૨) રથ; ગાડી. સ્ત્રી૦ ચક્રાંગી=હંસિની.

ચક્રી, પું૦ [સં.] ચક્રવાળા-વિષ્ણુ. (૨) ચક્રવર્તી રાજા. (૩) કુંભાર. (૪) ચક્ર જેવું હથિયાર રાખનાર.

ચક્ષુ, ન૦ [સં.] આંખ; નેત્ર; નયન; દર્શનેંદ્રિય.

ચક્ષુઃશ્રવા, પું૦ [સં.] આંખોવડેજ જે સાંભળે છે તે; સાપ.

ચખ, ન૦ [સં. ચક્ષુ] આંખ; નયન. ઉ૦ સૌ બોલે શંભુજીની પક્ષેરે, જળ આવ્યાં મેનાને ચક્ષેરે. દેવીદાસ.

ચખણી, સ્ત્રી૦ ચાખવું તે; ચાખવા જેટલું જે તે. :-તને ચખણી જેટલું પણ નહિ આપું. ચખડી એમ પણ બોલાય છે.

ચખાડવું, ક્રિ૦ સ૦ સવાદ કઢાવવો; ચાખે એમ કરવું; ખાવાને આપવું; ચખાડી જોવું.

ચગદવું, ક્રિ૦ સ૦ જોરથી પેસાડવું; દાબીને ઘાલવું. (૨) ચાંપવું; ચગદાય એમ કરવું; કચરવું; છુંદવું.

ચગદાવું, ક્રિ૦ અ૦ દબાવું; ચંપાવું; કચરાવું; ભીડમાં કે ભાર તળે આવવું; ભચરડાવું; પિલાવું.

ચગવું, ક્રિ૦ અ૦ આકાશમાં ઉડતું દેખાવું; ચગચગવું; ઉંચે ઉડતું જણાવું.

ચગળવું, ક્રિ૦ સ૦ દાંતથી નહિ પણ પેઢાંથી દાબી દાબીને ચૂસવું; મોઢાના રસથી પલાળી તથા દાબીને ખાવાનો યત્ન કરવો; મમળાવવું; મોઢામાં ફેરવ્યા કરવું ને ચૂસવું.

ચગાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચગે એમ કરવું; આકાશમાં, હવામાં ઉંચે ઉડાવવું:-પતંગ ચગાવવો.

ચગીજવું, ક્રિ૦ અ૦ પામી જવું; સંજ્ઞાથી સમજવું, પારખી જવું; સમજી જવું. (૨) ફાટીજવું; હદબહાર જતા રહેવું; કેન્દ્રમાંથી ખસીજવું; ગર્વી, અભિમાની થવું; બહેકી જવું; વંઠીજવું.

ચગુ, વિ૦ ચંચળ; ચતુર; ચાલાક. (૨) ન૦ રેલનાં પાણી ઉતરી ગયા પછી જમીન ઉપર ઠરેલી તરી; કાંપ; રેલમા પાણીનો નિતાર-કચરો.

ચચણવું, જુઓ૦ ચણચણવું.

ચચણાટ, જુઓ૦ ચણચણાટ.

ચચરવું, જુઓ૦ ચરચરવું.

ચચરાટ, જુઓ૦ ચરચરાટ.

ચચુકો, પું૦ આંમલીનું બી; કચુકો.

ચચુડો, પું૦ કચુકો, ચીચુડો. (૨) કચુડ કચુડ બોલે એવું ચકડોળ; ચીચુડો; ચિંચવો.

ચચ્ચાર, વિ૦ ચારચારનું જોડકું; ચારચારનો સમૂહ; ચચ્ચાર તે.

ચચ્ચો, પું૦ ચ, એવો ઉચ્ચાર અને ચ, અક્ષર તે; ચકાર.

ચટ, પું૰ શ્રાદ્ધાદિક કર્મમાં ખરા દેવને ઠેકાણે ડાભનો જે દેવ બનાવી પૂજે છે તે. (૨) સ્ત્રી૰ આદત; ટેવ. (૩) ખાલીખમ:–દાણાની કોઠી ચટ થઇ ગઇ. (૪) ખંત; કાળજી; જીદ; હઠ; ઓસ. (૫) અ૰ ઝટ ઉતાવળું ચટ લઇને; તાકીદે.

ચટક, પું૰ [સં.] ચકલાની જાતનું એક પંખી; ચકલું; નાનું પંખી. (૨) વિ૰ લાલ ચોળ; શોભા આપે એવા રંગનું; સુંદર; ચકચક થઈ રહે એવું:–રાતુંચટક, (૩) સ્ત્રી૰ લહેઝત.

ચટકદાર, વિ૰ ચટકવાળું; ચગચગ થઇ રહે એવું સુંદર; મોહક; સુરેખ; મન ખુશ કરે એવું. (૨) લહેઝતદાર; સ્વાદ લાગે એવું; જિહ્વારસ વધારે એવું; તીખું-મશાલાદાર.

ચટકમટક, વિ૰ નખરાંબાજ; અભિનયવાળું; ફાંકડું. (૨) મોહ ઉપજાવે એવી ચાલવાની રીત તે; મોહ ઉપજાવે એવો અંગમરોડ તે; હાવભાવ; નાચનખરા.

ચટકવું, ક્રિ૰ અ૰ ચટ થાય એમ કરડવું; ડંખ મારવો; ડંખવું; આંકડો લાગવો. (૨) ખીલવું; ખુલવું; ઝળાંઝળાં થવું; દીપવું:–ચંદની ચટકી. (૩) ફાટવું; તૂટવું. :–ખાપ ચટકી ગઇ.

ચટકતું, વિ૰ દીપતું; શોભતું; મોહ ઉપજાવતું; અંગભંગ ને મોહક મરોડવાળું. ઉ૰ ચાખડીઓ પહેરીરે, કે આવો ચટકંતા.

ચટકાવવું, ક્રિ૰ સ૰ ડંખ દેવો; કરડવું; ડંખ લાગે એમ કરવું; ડંખ મારવો.

ચટકી, સ્ત્રી૰ ડંખ લાગે ને થાય છે એવી જે તીવ્ર અસર તે; ઉંડી આકરી લાગણી થઇ આવવી તે. ઉ૰ એના ચીતમાં ચટકી લાગીરે. (૨) અસર; રીસ; રીસ ચઢવી, ખોટું લાગવું તે:–એને કેવી ચટકી લાગી. (૩) મોહિની. ઉ૰ રસિયા તારા રંગની લાગી ચટકી ચીતમાંય.

ચટકીદાર, વિ૰ સુરેખ; રસદાર; રંગીલું; મજેનું; મોહિની લગાડે એવું. (૨) રીસ ચઢાવે–તેજી આણે એવું; રુચિકર; મોહક; સ્વાદવાળું, મજેદાર, તીખા સ્વાદનું.

ચટકું, ન૰ બિંદુ; ટિંપું; બુંદ, છાંટો; અણું:–રંગનું ચટકું.

ચટકો, પું૰ અણીનો આઘાત; ડંખ. ક્રિ૰પ્ર૰ ચટકો ભરવો=ચમકે એમ કરડવું; ડંખ દેવો. ચટકો મારવો=અણી ઘોચાય તેમ કરવું; ડંખ મારવો. (૨) સખત લાગણી થવી તે; દુઃખ લાગવું તે; રીસ ચઢવી તે; ઝાટકો. ક્રિ૰ પ્ર૰ ચટકો લાગવો=લાગણી થવી; રીસ ચઢવી; ચિઢાવું; ખીજવાવું; દુઃખ લાગવું.

ચટચટ, અ૰ ઝટઝટ; ઉતાવળે; એક પછી એક એમ; સટ લઇને.

ચટણી, સ્ત્રી૰ [સં. चट्] લીલી વનસ્પતિને ખલીને બનાવેલું લેહ્ય; ચાટણું; ચાટણ; અવલેહ. (આદુ મરચાં વગેરેને બારીક વાટીને બનાવેલો સ્વાદ ઉશ્કેરનારો ખાવાનો પદાર્થ.) ક્રિ૰ પ્ર૰ ચટણી કરવું=વાટી–કચરી નાંખવું. ચટણી થઇ જવું=લસોટાઇ જવું. મુખ્ય નહિ એવું અથવા તુચ્છ એવા અર્થમાં:–એ તો ચટણીમાં ખપી જશે. કંઇ પણ લેખામાં નહિ એવું જે તે.–પાંચ જણ તો એને મન ચટણી છે. (૨) ખાઇ જવું; મારી નાંખવું; ખુટવાડવું; ઉડીજવું; પુરૂં થઇજવું.

ચટણો, પું૰ ચટણી ખાનારો.

ચટપટ, અ૰ તરત; તત્કાળ; તાબડતોબ; ઝટપટ. (૨) સ્ત્રી૰ કૌતૂહલ; અતિ આતુરતા; ચોળાચોળ; ચિંતા; ખંત; અકળામણ. જુ૰ ચટપટી.

ચટપટી, સ્ત્રી૰ અતિ ઉત્સુકતા તે, ચિંતાની લાગણી; કાળજી; ખંત; સંતાપ; અકળામણ; ઉતાવળ; ચિંતા. (૨) તાલાવેલી; આતુરતા; વ્યગ્રતા; આકુળતા; ઉત્સુકતા; બેચેની.

ચટાઈ, સ્ત્રી૦ [फा.] સાદડી; ઘાસની સળીઓનું પથરણું; સાથરી; તૃણાસન.

ચટાકો, પું૦ ચટકો; તીવ્ર લાગણી. (૨) રુચિ ઉપજાવે અને સ્વાદ ઉશ્કેરે એવું તીખું ને ખાટું રાઇતું. સ્વાદ લાગવો તે.

ચટાચટ, અ૦ જલદી; ચટપટ.

ચટાડવું, ક્રિ૦ સ૦ ચાટવાનું કામ કરાવવું; ચાટે તેમ કરવું; આંગળીએ લઇને જીભે ખવડાવવું; ખાય તેમ કરવું. (૨) લાભ લેવા દેવો; લાંચ આપવી. કહે૦ મોં ચટાડવું=બહુ છૂટ આપવી; લડાવવું; ફલાવવું; માથે ચઢાવવું.

ચટાપટા, પું૦ આડાઅવળા અંતરે અંતરે જે રંગબેરંગી પટા તે.

ચટાપટી, સ્ત્રી૦ ચટપટી. (૨) ટાપટીપ; ચાપચીપ; પેંથી પાડવી–પટિયાં પાડવાં ને ચહેરાની ખુબી દેખાય એમ કરવું તે.

ચટિયું, વિ૦ જિદ્દી; હઠીલું; અમુક બાબતની વારંવાર ખોજ કે ખણુસ કર્યા કરનારું.

ચટુડું, વિ૦ (ચાટુડું) લાલચું; બુભુક્ષિત.

ચટુલ, વિ૦ [सं.] ચંચળ; ચપળ; ચાલાક. (૨) સુંદર; મનોહર; પ્રિયદર્શન.

ચડચડ, અ૦ લાકડામાંથી તે ભાગતાં નીકળતો એવો અવાજ; લીલી વનસ્પતિ કે તેલ પાણી બળતાં થતો અવાજ. ક્રિ૦ ચડચડવું= લાકડામાંથી તે ભાગતાં અવાજ નીકળવો. :– ફાટે વાંસ લાકડું ચડચડે.

ચડચડાટ, પું૦ ચડચડ એવો જે અવાજ તે; ચડચડ એમ થવું તે.

ચડપ, અ૦ ઝટ; એકદમ; તાબડતોબ; તરતજ; એક્કેસપાટે; જલદીથી.

ચડપચડપ, અ૦ એક પછી એક ઉતાવળે; ત્વરાથી; ઝપઝપ.

ચડપવું, ક્રિ૦ સ૦ ચટ દઇને ઉંચકી લેવું; ઉડાવવું; ઝડપવું.

ચડબડ, સ્ત્રી૦ બકબક; ટેંટેં; બકવાદ; મિથ્યા પ્રલાપ.

ચડભડવું, ક્રિ૦ અ૦ અણુગમતું થવાથી ગુસ્સે થઇ બોલવું; વઢવું; ઠપકો દેવો; બોલાબોલ થવી; ગુસ્સે થઇ અણગમો બતાવવો; ખીજવું; ખીજવાટ દેખાડવો.

ચડભડાટ, પું૦ ચડભડવું પડે એવું જે તે; ખટાપટ; ગુસ્સાની બોલચાલ; સામસામે ખીજવાટ બતાવવો તે; લડાઇ; ટંટો કજિયો; ચઢા ઉતરી બોલવું કહેવું પડે એવું જે તે; તકરાર.

ચડવું, જુ૦ ચઢવું.

ચડવો, પું૦ (ચેંડવો) માટીનો નાનો લોટો; લોટા જેવું કચરાનું વાસણ; ગોળીમાંથી પાણી ઉલેચવાનું માટીનું નાનું ઠામ; ઉલેચણો; ડોયો; ચરુડો.

ચડસ, સ્ત્રી૦ (ચરસ) ભાંગ; ગાંજાની જાતિની એક વનસ્પતિ સાથે બીજાં દ્રવ્ય મેળવીને બનાવેલી બહુજ કેફ આપનારી એક વસ્તુ; ગાંજાનું સત્ત્વ. અફીણ અને ગાંજા કરતાં પણ ચડસ વધારે આકરી હોય છે. (૨) કોઇ પણ કામ કરવાનો જે આગ્રહપૂર્વક ભાવ તે; મમતથી કાર્ય કરવાની ઉત્કંઠા; રૂચિ; આગ્રહભરી ટેવ; આવેશયુક્ત આદત; મમતે ભરાઇને કામ કરવું તે; બહોંશ; ખંત; લલુતા; બહાર પડતો જુસ્સો.

ચડસાચડસી, સ્ત્રી૦ એકબીજાથી સરસ થવાનો મમત તે; સરસાઇ; હરિફાઇ; સ્પર્ધા; મમતે ભરાઇ સામાથી દરેક બાબતમાં શ્રેષ્ઠ થવાની જે આગ્રહી ઇચ્છા તે.

ચડસીલું, વિ૦ મમતી; આગ્રહી; ચડસવાળું; અમુક કાર્ય સ્પર્ધાથી કરવાના મમતવાળું.

ચડસું, ન૦ (ચોપાલી, ચડીલું) પાણી તાણવાનું યંત્ર; ઢેંકુડી; સુપડા જેવી મોટી લાકડાની પડનાળ કે જે વડે ડાંગરના ક્યારડાઓમાં પાસેના ખાડામાંથી પાણી લેવાય છે.

ચડીચોટ, અ૦ તરત ને તરતજ; એકદમ; સપાટાબંધ; નહિ થોભતાં; લગારેલગાર; ઝપાટામાં.

ચડેચાટ, પુંં૦ 'ચડડડ' એવો અવાજ; લાકડું ભાગતાં થતો એવો અવાજ. ઉ૦ એવું કહેતામાં કલિયુગ નાઠો, પછે ચડેચાટ ટોલો ફાટયો. પ્રેમાનંદ.

ચડેડાટ, પુંં૦ ચડચડ, એવો લાકડા ઉપર હદથી જ્યારે બોજો આવતાં થતો અવાજ; લાકડું ફાટતાં–ભાગતાં થતો એવો અવાજ.

ચડ્ડી, જુઓ૦ ચદ્દી.

ચઢઉતર, સ્ત્રી૦ ચઢવું અને ઉતરવું તે; વારંવાર ઉપર નીચે જવું આવવું તે.–મેડાની ચઢઉતર બચરવાડ કુટુંબને ન પાલવે. (૨) ભાવની વધઘટ; ભાવનું ચઢવું અને ઉતરવું તે. (૩) વિવાદમાં ઉતાવળે બોલવું ચાલવું તે; બોલાબોલી; સામસામે ઓછુંવત્તું બોલવું તે; વિવાદ; વિતંડા. (૪) વિ૦ એકએકથી ચઢતું અથવા ઉતરતું હોય એવું; સટનું; એક એકમાં સમાય એવું; ઢાળપડતું; ઉત્તરોત્તર ચઢતું ઉતરતું હોય એવું:–ચઢ ઉતર ચુડીઓ. (૫) ભાવ વગેરેની તેજીમંદી.

ચઢણ, ન૦ ચઢવું પડે એવું–ઉત્તરોત્તર ઉંચું ને ઉંચું ગયેલું હોય એવું જે તે; ઉત્તરોત્તર ચઢાવવાળું હોય તે; ચઢવું પડે એવો માર્ગ; ઉત્તરોત્તર ઉંચો થતો જતો ભૂભાગ.:–ગબ્બરનું ચઢણ બહુ ઉભેકું છે.

ચઢતી, સ્ત્રી૦ ઉત્તરોત્તર સારું થતું રહેવું તે; પ્રતિદિન ચઢતું–વધતું ભાગ્ય; સારી સ્થિતિ; સુભાગી વખત; ઉત્કર્ષ; વૃદ્ધિ; આબાદી. વિ૦ (ચઢતું, ઉપરથી) વધતી. ઉ૦ દિન દિન ચઢતી કળાને દોલત થજો.

ચઢતું, વિ૦ ઉપર જતું; વધતું; ખીલતું; સારૂં થતું.:–ચઢતું નસીબ; ચઢતો દહાડો; ચઢતી કળા. (૨) વધારે સારૂં; ઉત્તમ; શ્રેષ્ઠ; ઉંચું.:–તમારાથીએ ચઢતી પાયરીએ છે. ચઢતું વ્યાજ–ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ. ચઢતીભાંજણી; ચઢતી શ્રેઢી વગેરે. (ગણિતમાં.)

ચઢવું, ક્રિ૦ અ૦ નીચેથી ઉપર જવું; ઉપર ઉંચે જવું; (ઉતરવાથી ઉલટું) ઉંચાઇ પર જવું; ઉચ્ચ સ્થાન ઉપર જવું.:–મેડે કે ઝાડે ચઢવું. (૨) ક્ષિતિજની ઉપર આવવું; ઉગવું.:–ચંદ્ર ચઢયો આકાશે. (૩) ખેંચાઇને વાંકું વળવું; તણાવું; નમવું (ધનુષ્યનું.) (૪) ઘેરાવું; ફેલાવું; વિસ્તરી રહેવું.:–વરસાદ ચઢયો. (૫) પીઠ ઉપર બેસવું; સ્વારી કરવી;–માં કે ઉપર આસન લેવું.:–તે હાથીએ ચઢયો અને પેલો વહાણમાં ચઢયો. (૬) વધારો થવો; કિમ્મત અથવા ભાવનું વધવું. અનાજ ઉપર ચઢયું (ભાવ, કિંમત.) (૭) સારા થવું; ઉન્નત સ્થિતિએ પહોંચવું; વધવું.:–તે સારે ઓદ્ધે ચઢયો કે, તે હમણાં ચઢતોજ જાય છે. (૮) અસર થવી; ઘેન આવવું. તેને અફીણ ચઢયું. (૯) વળગવું; ચોંટવું; થઇ આવવું.:–પગે મેલ ચઢયો છે. તાંબાને કાટ ચઢે છે. (૧૦) બેસતું આવવું.:–જુઓ આ મોજાં ને આ જોડા તમારે પગે ચઢે છે. (૧૧) બફાવું, સિઝાવું; ગળવું; પોચું થવું.:–દાળ સારી ચઢતી નથી. (૧૨) ગુસ્સે થવું; ક્રોધ કરવો; જુસ્સામાં આવી જવું.:–એ તો સહેજ સહેજમાં ચઢી જાય છે. (૧૩) ફુલાવું; ઉન્માવું; હરિફાઈથી, મમતાથી ગર્વ કરવાને તત્પર થવું; ખીલવું; બડાશ મારવી.:–ખરચ કરતાં ચઢાવ્યો ચઢીશ નહિ. (૧૪) ધરાવું; અર્પાવું.:–વિષ્ણુને તુલસી ચઢે ને શિવને બીલી. (૧૫) પાસ બેસવો; રંગ આવવો.:–પાલડીને રંગ ચઢયો. (૧૬) સંકોચાવું; ટુંકાવું; ઘટવું.:–ગરમ કપડાં ધોવાથી ચઢે છે. (૧૭) ફરફરવું; ઉંચે ઉડવું.:–વાવટો ચઢે છે. (૧૮) સામે થવું; ધસવું; કૂચ કરવી.:–જર્મનો ફ્રાંસ સામે ચઢયા. આવરણરૂપે લગાડવું.:–કલાઈ ચઢાવવી; પુંઠું ચઢાવવું. ૨૦ પ્ર૦ કીડીઓ ચઢવી = નહિ ગમવું; કામ કરતાં કંટાળવું; કરવા તરફ અભાવ

બતાવવો; નહિ કરવું:—એને કામ કરતાં તો કીડીઓ ચઢે છે. ૨ ગધેડે ચઢવું=બનવું; મૂર્ખ કહેવાવું; ફજેત થવું. ૩ ઘોડે ચઢવું=આગ્રહથી કામ કરવાને તત્પર થવું; અભિમાન આણવું; તુંદમિજાજી ને જોહુકમી થવું. ૨ પરણવું; વિવાહ કરવો. આગેવાન થવું. કેફ કરવી. (ભાઈ લીલી ઘોડીએ ચઢ્યા છે.) ૪ છાપરે ચઢવું=માન માગવું; મોંઘા થવું. દહાડો ચઢવો=સારુ થવું; વાર લાગવી, મોડું થવું. ગર્ભ રહેવો. પાણી ચઢવું=મમતે ભરાવું; હરિફાઇ કરવાની ઇચ્છા થવી; શૂર છૂટવું; ઉશ્કેરાવું, ઉદ્યુક્ત થવું. માથું ચઢવું=મસ્તક દુખવું. પરિશ્રમ પડવો. માથે ચઢવું=નહિ ગણવું,-લેખવવું; માન નહિ જાળવતાં સામા થવું; વધારે છૂટનો લાભ લેવો. મોં ચઢવું=રોષે ભરાવું; નારાજી દેખાડવી; દુઃખી, અસંતુષ્ટ થવું; દુઃખ લાગવું. લોહી ચઢવું=તાજા-તંદુરસ્ત થવું; શરીર સારું થવું; શરીરમાં લોહી-પૃષ્ટિ તુષ્ટિ આવવી. ચઢી વાગવું=સામાના લાડનો દુરુપયોગ કરી સામા થવું; સત્તા ઉપરાંત કામ કરવું.

કહે૦ ચઢે ઘોડે=તરત; તાબડતોબ. ઘોડે ચઢે તે પડે=ચઢે છે તે પડે છે કંઇ નહિ ચઢનાર પડે છે? કાર્ય કરીએ તો સારું ખોટું થાય જ. (નહિ કરનારને શું?) ચઢજા બેટા શૂળીએ (ઇશ્વર ભલા કરેંગા) પારકે ભાણે મોટા લાડવો; પોતાને લાગતું વળગતું હાનિ કે નુકસાન ન હોય ત્યાં શું? સામાનું શું થશે તેની લાગણી વગરના માણસને માટે આમ કહેવાય છે:—એને શું સનાન સુતક.

ચઢાઇ, સ્ત્રી૦ ચઢવા રૂપી ક્રિયા તે; લશ્કરનું શત્રુની સામે જવું તે; હુમલો; સ્વારી. ઉંચો ઉંચો વધતો પ્રદેશ તે. બેગાઉની ચઢાઇ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચઢાઇ કરવી=હુમલો કરવો; સામે ચઢી જવું; સૈન્ય સાથે શત્રુ સામે પ્રસ્થાન કરવું.

ચઢાઉ, વિ૦ કોઇના ચઢાવ્યાથી ચઢી જાય એવું; સાહસિક; વગર વિચાર કરવે સ્વમનથી કે કોઇની પ્રેરણાથી કાર્ય કરવાને આગેવાન થઇ જાય એવું. ૨ ઉદ્ધત; ફુલણજી; વિચારોની સાથે તણાઇ જનાર. ૩ ચઢાય એવું:—ચઢાઉ વછેરી. ૪ તેજ; ઉગ્ર; ગુણકારી:—આ કુવાનું પાણી ચઢાઉ છે.

ચઢાઉતરી, સ્ત્રી૦ હોંસાતુસી; બોલાચાલી; ચઢાચઢ-ઢી=વારંવાર ચઢ ઉતર કરવું તે, ચઢવા ઉતરવાની જે ક્રિયા-પરિશ્રમ તે. (૩) હોડ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચઢાઉતરી=એક બીજા વચ્ચે આગળ વધવાની સ્પર્ધા કરવી. બોલાબોલ કરવી.

ચઢાચઢ, સ્ત્રી૦ હોંસાતુસી; સરસાઈ. ચઢાચઢી.

ચઢાચઢી, સ્ત્રી૦ સરસાઇ; સ્પર્ધા; હરિફાઇ. એક બીજાથી વધી જવાનો યત્ન કરવો તે; ખેંચતાણ.

ચઢાવ, પું૦ ચઢનો ભાવ તે; ચઢવું પડે એવું ઉંચાણ તે; ઉત્તરોત્તર ચઢતો ચઢતો હોય એવો ભાગ અથવા જમીન કે પર્વતનો ઉચ્ચ પ્રદેશ. ૨ ચઢતો એવો ઉંચાણ ઉઠાવ.

ચઢાવવું, ક્રિ૦ સ૦ નીચેથી ઉપર લઇ જવું; ઉંચાઇએ પહોંચાડવું-ચઢે તેમ કરવું; એક એકની ઉપર મૂકવું; વધારવું; લાંબવવું, સિંચવું; ભરવું. (૨) ખૂબ ખાવું પીવું:—તેણે બે લોટા ભાંગ ચઢાવીને પછી સાત લાડુ ચઢાવ્યા. (૩) ઉશ્કેરવું; ફુલવવું; સ્પર્ધા કરવાને પ્રેરવું; ખીલવવું; ભમાવવું. (૪) ખેંચવું; તાણવું; તંગ કરવું:—ધનુષ્ય ચઢાવવું. (૫) વધારે છૂટ આપવી; લડાવવું:—છોકરાંને તમે ચઢાવો છો. આ કમણ કરવાને પ્રેરવું. મોંઘું કરવું. સ્વર તીવ્ર કરવો. તંગ કરવું. અર્પવું. સવાર કરવું, બેસાડવું. પકવવું, શિઝવવું. લગાડવું; મઢાવવું, આવરણ કરાવવું. ક્રિ૦ પ્ર૦ માથે ચઢાવવું=કબુલ કરવું; સ્વીકારવું:—તમારા બોલ માથે ચઢાવ્યા. ૨ વધારે છૂટ આપવી; ફટાડવું; ખૂબ લડાવવું:—છોકરીને તમે માથે ચઢાવી છે. મોઢે ચઢાવવું=જેમ બોલે ચાલે તેમ કરવાની છૂટ

આપ્યા કરવી,લડાવવું. વહાણે ચઢાવવું=નિકાશ કરવું; માલ ઇત્યાદિને દરિયાપાર મોકલવાં.

ચઢાવો, પું૦ ચઢાવવું તે; ઉશ્કેરણી; સીતકારવું તે; (ભાવમાં) વધારો, વૃદ્ધિ, વાઢ. ૨ સ્વારી કાઢવી તે; ચઢવું તે; ચઢાઇ; (વર સંબંધી) ઉઘલાવો; વરઘોડાની ધામધુમ તે.

ચઢિયાતું, વિ૦ બીજાથી ચઢે એવું; વધારે સરસ; ઉત્કૃષ્ટ; બીજાથી ચઢતું, સારું હોય એવું ચઢેલ–વિ૦ ચઢેલું; ચઢાઉ. ઉશ્કેરાયેલું ખીલેલું; તાનાયેલું. ૨ મત્ત; ચકચૂર; ઘૂંગરાયેલું.

ચણ, સ્ત્રી૦ પંખી ચકલાંને ખાવાનું જે તે (દાણા કીડા વગેરે) પંખીને માટે નાંખવામાં આવતું અનાજ:–પરવડીમાં ચણ નંખાવો. ૨ (ચીણ) કપડાની કરચલી કરવી તે.
એક ચણિયાને ચણ (ચીણ) ભરતાં કેટલીવાર ?

ચણક, પું૦ [સં] ચણા (૨) એક ઋષિ; ચાણક્યના પિતા.

ચણકચીભડી, સ્ત્રી૦ છોકરીઓની એક રમત; એકી કુંકરીની રમત.

ચણકબાબ, જુઓ ચીનિકબાલા.

ચણખાર, પું૦ ચણાના લીલા છોડ ઉપરના ઓસમાંથી બનાવેલો ખાર; ચણાખાર.

ચણગારી, જુઓ ચીણગારી.

ચણગી, ચીણગારી.

ચણગો, પું૦ તણખો; સ્ફુલિંગ; દેવતાનો કણ.

ચણચણ, અ૦ તેલ પાણીવાળો પદાર્થ બળતાં થતો એવો અવાજ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચણચણ થવું=ચણ=ચણવું. ૨ સ્ત્રી૦ દુઃખ, શોક અને પશ્ચાત્તાપની લાગણી; રહી રહીને અંતઃકરણમાં ખુંચવું, દુઃખ, શોક કે પશ્ચાત્તાપ થવોતે.

ચણચણવું, ક્રિ૦ અ૦ ચણચણ થવું; ચણચણ થઇ બળવું; દાઝવું. ૨ બળેલા અથવા ઘવાયેલા, વાગેલા, સૂજેલા અવયવમાં રહી રહીને બળતરા–પીડા થવી; મનમાં દુઃખ, શોક અથવા પશ્ચાત્તાપની લાગણી થવી; બળવું; આગ લાગી હોય એવી અસર થવી.

ચણચણાટ, પું૦ ચણચણવું તે; દુઃખ, શોક કે પશ્ચાત્તાપની અસર તે; પીડાની અસર તે; બળતરા; દાહ.

ચણણ, જુ૦ ચણચણ.

ચણતર, ન૦ ચણવાની રીત; ચણવાનું કામ; ચણેલું જે તે; ચણવું તે. (૨) બનાવટ; રચના; કૃતિ; ઇમારત.

ચણવું, ક્રિ૦ સ૦ માટી અથવા ચુનાના ગારા સાથે ઈંટ કે પત્થરનાં ચોસલાંને એક બીજાની ઉપર બેસતાં ગોઠવવાં; કડિયા કામ કરવું; બનાવવું; રચવું; બાંધવું; ચણતર બને એમ કરવું; ઉભું કરવું; નવું ઉઠાવવું; ગોઠવવું. (૨) વિણી વિણીને ખાવું; દાણા-કણ ચુંગવા; પંખીઓનું ચરવું, ચુંગવું, વિણીખાવું; ચાંચ ભરવી.:–વાંઝિયાના દાણાનો તો પંખીએ કણ ચણતાં નથી.

ચણા, પું૦ [સં૦ **चणक.**] એક જાતનું કઠોળ; કઠોળની એક જાત; દ્વિદલ અનાજ. (ચણોનું બ. વ.) ચણા મમરા=શેકેલા ચણા અને શેકી ફુલાવેલા ચોખાનું ખાવાનું; ચાવણું; થોડું ખાવાનું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચણા ચવરાવવા=સંતાપવું; દુઃખ દેવું; હેરાન કરવું. ત્રાહ ત્રાહ પોકરાવવી; જુલમ ગુજારવો.:–હાકેમ ચાહેતો લોઢાના ચણા ચવરાવે. કહે૦ ચણાના ઝાડ ઉપરથી કૂદી પડવું=(મશ્કરીમાં) બહુ મોટું પરાક્રમ કરવું; સાધારણ બાબતને બહુ મોટા રૂપે વર્ણવવી; ખાલી હલાવું. વેચીને ચણા કરવા=ઉડાવી દેવું; વેડફી નાંખવું. પાણીમાં ચણો ઓગળે તેમ આંગળી જવું=(મશ્કરીમાં) તાજો, જાડા થવું. પાણીમાં ચણો ઓગળે નહિ પણ ફૂલે, તેમ ફૂલ્યો એમ કહેવા સાટે વક્રોક્તિથી આમ કહેવાય છે. દાળિયા=શેકતાં ફૂલીને જેનાં છોડાં નીકળી ગયેલાં હોય એવા ચણા તે.

ચણાખાર, પું૦ ચણાનાં પાન બાળીને બનાવેલો ખાર તે.

ચણાદાળ, સ્ત્રી૦ ચણાનાં બે જુદાં જુદાં

પડ; ચણાને ભરડી તેનાં બે પડને છુટાં પાડેલાં હોય એવા દાણા, ચણાનાં ફાડસિયાંનો જથ્થો તે; ચણાની દાળ.

ચણાપણી, સ્ત્રી૦ ચણાના ચોપટાવાળી લીલી ડાખળીઓની ઝુડી. ચણાના છોડની ભાજી.

ચણાપાપડી, સ્ત્રી૦ ચણાદાળમાં ચાસણી મેળવીને બનાવેલી મિઠાઇ.

ચણિયારું, ન૦ ઉંબરામાંનું જે માદા ખામણું, કે જેમાં બારણાંની બાજુની ચાણી નરખીલો રહે છે તે; એથી બારણું ઉઘડવાસ થાય છે; જેને આશ્રયે રહી બારણું ફરે છે તે; મિજાગરું; ઉંબરામાંનો ટુવો; ફેર અથવા પેચની પકડ. (૨) કેન્દ્ર; મધ્યબિંદુ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચણિયારું ખસી જવું=સમતોલ પણામાં, કેન્દ્રમાં નહિ રહેવું; ગાંડા થવું; ડાગળી ખસી જવી. ૨ ગુસ્સે થવું; વિફરવું; મગજ ઉપરનો કાબુ જતો રહેવો. ચણિયારાં નચવવાં=ભાવ ભરી આંખોએ જોવું; કટાક્ષ કરવાં; આંખ મારવી; આંખે વાતો કરવી. ચણિયારાં ઠેકાણે રાખવાં=હદમાં, મર્યાદામાં, કેન્દ્રમાંથી ખસી ન જવાય તેમ રહેવું: મન કાબુમાં, હદમાં રાખવું તે; આત્મભાવમાં રહેવું, પોતાને ભૂલી જવું નહિ તે.

ચણિયો, પું૦ (ચરણિયો) ચરણ—પગ ઢંકાય તેમ કમ્મરેથી પહેરવાનું છોકરીઓ—સ્ત્રીઓનું સિવેલું વસ્ત્ર; ચરણિયો; ઘાઘરો; ચોરણો. (વગર આંતરાનો) ચણ ભરેલું સ્ત્રીઓનું કટિવસ્ત્ર.

ચણી, સ્ત્રી૦ ચણાની એક ઉતરતી નાની જાત તે; નાના ચણા; લીલા કાળા ઉતરતી જાતના પીળા ચણા કરતાં નાના ચણા તે.

ચણીકબાલા, જુઓ ચીનિકબાલા.

ચણીબોર, ન૦ નાની બાંટવાં બાંટવાં જેવી બોરડીઓનાં નાનાં ગોળ રાતાં ફળ; નાની બોરડીનાં ઝીણાં ફળ; ઝીણાં નાનાં બોર. (ચણા જેવજેવડાં હોવાથી ચણીબોર.)

ચણો, પું૦ (સં૦ ચણક.) ચણાનો એકાદ દાણો તે; ચણાનો દાણો. (ચણાનું એક વચન) ૨ આછા પીળા અને અત્યંત લીસા છોડાવાળું બંટી જેવું એક હલકું અનાજ. આ અનાજ ઉનાળામાં થાય છે. તે એવું લીસું ને સરકણું હોય છે કે, તેનાથી ભરેલી કોઠીમાં એક પૈસો નાંખ્યો હોય તોપણ તે નીચે ઉતરી પડે છે. કહે૦ ચણા ખાઇને હાથ શા ચાટવા=ખાલી વળખાં શાં મારવાં.

ચણોઠી, સ્ત્રી૦ [સં૦ ગુંજા દે૦ કર્ણઠગ] કાળા મોંનું અને રાતા અંગનું તુવેરજેવું એક વેલનું બી; ગુંજા. [ચનોડી.]ચણોડી દવા તરીકે વપરાય છે. વજનમાં તે અઢી ગ્રેન, અડધા વાલભારની ગણાય છે, અને સોના રૂપાના જોખમાં વપરાય છે. ચણોડીભાર=ચણોડી જેટલા વજનનું એક માસાના આઠમા ભાગ જેટલું. એની રતાશ બહુજ સુરેખ હોવાથી લાલરંગની શ્રેષ્ઠતા બતાવતાં એમ કહેવાયછે કે. લાલ ચણોઠી જેવું.:—ચણોઠીનાં ચીર=ચણોઠીના જેવા લાલ સુરેખ રંગનાં વસ્ત્ર. બીજા રંગની પણ ચણોઠીઓ થાય છે.

ચતરંગ, પું૦ એક જાતનું વાજું. ૨ એક જાતનો રાગ, ગાયન, ગીત. ૩ ચાર અંગવાળું, જુઓ ચતુરંગ.

ચતાપાટ, અ૦ બરડો જમીનને અડી રહેલો હોય તેમ; પાટડાની માફક આકાશ સામે મુખ અને છાતી હોય તેમ (પડેલું પડી ગયેલું જે તે.):—છે.કરો એટલેથી ચતાપાટ નીચે પડયો. (ચતું, છતું. ઉપરથી. છતાપાટ એમ પણ બોલાય છે.]

ચતુર વિ૦ [સં] ચાર. ૨ કોપણ બાબત ઝટ સમજી જાય એવું; હોંશિયાર; પ્રવીણ; નિપુણ્ય કાબેલ; કાર્ય કુશળ; આવડવાળું; પક્કું; છેતરાય નહિ એવું; તરત પારખા લે એવું. ૩ રસિક, ખુબી સમજે એવું. કહે૦ ચતુરમાં ચિતારો અને મૂરખમાં મોચી. ૪ ધૂર્ત; ચાલાક. ૫ કાવ્યશાસ્ત્ર પ્રમાણે એક દક્ષનાયક. ૧ ક્રિયા ચતુર, ૨ વચન ચતુર, એવા નાયકના બે ભેદ છે.

ચતુરતા, વિ૦ [સં.] ચતુરાઇ; ચતુરી; ચતુરપણું; પ્રવીણતા હોંશિયારી.
ચતુરશિરોમણિ, પું૦ ચતુરોમાં પણ સૌની ઉપર ચઢે એવો માણસ; ચતુરોમાં ચતુર તે.
ચતુરસીમા, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચતુઃ સીમા] કોઈ પણ ચીજની ચારે બાજુઓની મર્યાદા તે, ચારે બાજુની હદ:—ખતમાં મકાનની ચતુરસીમા બતાવેલી છે. [ચારે બાજુઓ.]
ચતુરસુજાણ, વિ૦ ચતુર તેમજ બધી બાબત સારી રીતે જાણનાર; વિચક્ષણ; ડહાપું, સમજુક.
ચતુરંગ, વિ૦ [સં ચતુર્+અંગ] જેને ચાર અંગ હોય એવું (સૈન્ય) જેમાં ગાનના ચાર પ્રકાર હોય એવું ગાયન. ૨ પું૦ સેતરંજ ચોસઠ ખાનાં અને રાજા વઝીર, હાથી ઘોડા ને પેદળ નામની સોકટીઓથી રમવાની એક બુદ્ધિબળ વધારનારી રમત.
ચતુરંગિણી, વિ૦ ચાર અંગીવાળી [સેના] ચતુરંગિની; હાથી, ઘોડા, રથ ને પેદળ એ ચાર અંગવાળી સેના તે.
ચતુરંગી, વિ૦ (સં૦ચતુરંગિન્) ચાર અંગ —વિભાગ વાળી [સેના] જેમાં હાથીઓ એક વિભાગે, ઘોડાઓ બીજે વિભાગે, રથો ત્રીજા વિભાગે અને પદાતિઓ ચોથા વિભાગે હોય એવી. હાથી, ઘોડા, રથ, ને સૈનિકો એ ચાર સૈન્યનાં અંગ ગણાય છે.
ચતુરા, સ્ત્રી૦ [સં.] ચતુરસ્ત્રી.
ચતુરાઈ, સ્ત્રી૦ ચતુરતા, ચતુરપણું; નિપુણતા દક્ષતા, ડહાપણ; આવડત; હોંશિયારી; કાબેલિયત. (૨) પક્કાઇ; ખંધાઈ. [૩] યુક્તિ શોધવાની અને રસ સમજવાની જે શક્તિ તે.
ચતુરાનન, પું૦ (સં. ચતુર્+આનન.) ચાર મુખવાળા બ્રહ્મા તે; ચાર મુખવાળું તે.
ચતુરી, સ્ત્રી૦ ચતુરતા; ચતુરાઇ. ઈ નામકરણ પ્રત્યય લાગીને:—લાલ+ઈ=લાલી; એની માફક.
ચતુર્ વિ૦ [સં.) ચાર.
ચતુર્ગુણ, વિ૦ ચારગણું; ચોગણું.
ચતુર્થ, વિ૦ [સં.] ચોથું; ચારની સંખ્યા પરતું. (૨) એક પ્રકારનો તાલ.
ચતુર્થાશ્રમ, પું૦ [સં.] પુરુષના જીવનનો જે ચોથો આશ્રમ—વિભાગ તે; સંન્યાસાશ્રમ.
ચતુર્થાંશ, પું૦ [સં.] ચોથો અંશ—વિભાગ તે; ચોથો ભાગ; ચોથો હિસ્સો; પા ભાગ.
ચતુર્થી, સ્ત્રી૦ [સં.] પખવાડિયાની ચોથી તિથિ તે; ચોથ. ૨ વિ૦ ચોથી (વિભક્તિ.) ચતુર્થીકર્મ=લગ્ન થયા પછી ચોથે દિવસે કરવાની જે ક્રિયા તે.
ચતુર્દશ, વિ૦ [સં.] દસને ચાર તે, ૧૪; ચૌદ.
ચતુર્દશી, સ્ત્રી. [સં૦] ચૌદશ: પખવાડિયાનો ચૌદમો દિવસ તે.
ચતુર્દળ, વિ૦ [સં૦] ચાર પાનનું; ચાર પાંદડી, ચાર પાંખડીવાળું. ૨ ચાર ગણું (વધારે.) ૩ ચારે જાતનાં દળ જેમાં હોય એવું (સૈન્ય.)
ચતુર્ધા, અ૦ [સં.] ચારે રીતે, ચાર પ્રકારે; ચાર રીતથી.
ચતુર્ઘાત, વિ૦ અમુક સંખ્યાને તેણે ને તેણે ત્રણવાર ગુણતાં જે ચોથી સંખ્યા આવે તે. જેમકે:—૨×૨×૨×૨=૧૬ તે.
ચતુર્ભુજ, વિ૦ [સં.] ચાર હાથવાળું; જેને ચાર હાથ હોય એવું (જે તે. વિષ્ણુ, દેવ, દેવી વગેરે. ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ=જેને ચાર હાથ હોય એવું જે સ્વરૂપ—કલેવર તે. ૨ જેના હાથ પીઠ પાછળ બાંધવામાં આવ્યા હોય એવું; બંદી. ચતુર્ભુજ કરવું=માણસને પકડીને તેના હાથ પીઠ પાછળ બાંધવા. ચતુર્ભુજ બનવું=કેદી થવું; બંધાવું.
ચતુર્માસ, પું૦ [સં.] વરસાદના ચાર મહીના: ચોમાસુ. **ચતુર્મુખ,** વિ૦ ચારમુખ ને ચાર બાજુ વાળું (૨) વિષ્ણુ.
ચતુર્વર્ગ, પું૦ [સં.] ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ તે.
ચતુર્વર્ણ, સ્ત્રી૦ [સં.] બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય ને શૂદ્ર એ ચાર જાતિ ભેદના લોક તે.
ચતુર્વેદ, પું૦ [સં.] ઋક્, યજુ, સામ ને અથર્વ એ ચાર વેદ તે.
ચતુર્વેદી, વિ૦ ચારે વેદને જાણનાર. (૨) બ્રાહ્મણની એક જાતિ.

ચતુર્વિધ, વિ૦ [સં.] ચાર વિધનું; ચાર પ્રકારનું; બહુ પ્રકારનું.
ચતુષ્કોણ, વિ૦ [સં.] ચાર ખુણાવાળું; જેને ચાર ખુણા હોય એવું; ચોરસ; ચોખંડું; ચોખુણ. ૨ ના૦ ચોરસું; ચાર ખુણાદાર હોય એવું જે તે; ચાર ખુણાવાળી આકૃતિ.
ચતુષ્ટય, ન૦ [સં.] ચારનું ઝૂમખું; ચારનો સમુદાય; જેમાં ચારવાનાં હોય એવું જે તે.:—અંતઃકરણચતુષ્ટય; સાધનચતુષ્ટય; વગેરે.
ચતુષ્પથ, ન૦ [સં.] ચાર રસ્તાઓવાળી ભાગોળ; ચકલું; જ્યાં ચાર રસ્તા મળતા હોય એવી જગા; માંડવી. ૨ નાનું બજાર.
ચતુષ્પદ, ન૦ [સં.] ચાર પગવાળું પ્રાણી; પશુ; ચોપગું; ચતુષ્પાદ. ૨ પંચાંગમાંના કરણ નામના એક અંગમાંના અગિયાર કારણોમાંના એકનું નામ. ૩ ચાર પદનું વૃત્ત.
ચતુષ્પદી, સ્ત્રી૦ ચાર ચાર પદવાળો ગાયનનો રાગ તે; ચોપાઇ; ચાર પાદનું ગીતિકાવ્ય.
ચતું, વિ૦ પીઠ જમીનને અડેલી હોય અને મોં તથા છાતી આકાશ સામે હોય એમ પડેલું; વાંસા ઉપર પડેલું; છતું. ૨ પાધરું; સવળું; ફાયદો થાય તેવું. ચતુંપાટ=પાટલાની માફક ચતું.
ચત્તું, જુ૦ ચતું.
ચત્રુભુજ, જુ૦ ચતુર્ભુજ.
ચનમનિયાં, ન૦ ચેનનો વખત; લહેર; આનંદ આનંદ ને મોઝમઝા હોવી તે; ગદઅદિયાં. આ શબ્દ બહુવચને વપરાય છે.
ચનિક, ક્ષણિક.
ચનિકબાલા, જુ૦ ચીનિકબાલા.
ચનોઠી, જુ૦ ચણોઠી.
ચન્ની, જુ૦ ચંદની.
ચપ, અ૦ [સં. ચપ્] (ચૂપ) છાનો રહે, મૌન રાખ, ના બોલ, એમ કહેવું તે. સામા માણસને નહિ બોલવાનું જણાવવાની નાક ઉપર આંગળી દઇને બતાવવાની સંજ્ઞા ને ઉદ્ગાર. ચૂપ, એમ બોલાય છે. ચપ ગ્રામ્ય ગણાય છે.
ચપકલું, ન૦ સહેજ સાજ અડપલું કરવું તે: ચાદવું; છમકલું. ૨ નાનું ચપણિયું. ૩ વિ૦ પેચવાળું; દગાવાળું.
ચપકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ મીણ, ગોળ અથવા બીજી કોઈ ચોંટી જાય એવી ચીજ ખદખદાવી ચામડી ઉપર દાબવી; ચાંપવું; લગાડવું; ચપકો દેવો. ૨ દાળ શાકમાં ઉંની કડછી દાબવી; વઘાર કરવો; ઉંનું ઉંનુ અડકાડવું.
ચપકો, પું૦ મીણ અથવા ગોળને ખદખદાવી ઉંનો ઉંનો લગાડતાં જે ઝાટકો લાગે છે તે; ઝાટકો; ડામ. ૨ એકદમ મનમાં લાગવું તે; ડંખ; ચાટકો; રીસનો જુસ્સો; ક્રિ૦ પ્ર૦ ચપકા દેવા=ડામ દેવા; બાળવું. ૨ મહેણાં મારવાં; લાગણી થાય તેવા બોલ સંભળાવવા.
ચપચપ, અ૦ ઝડપથી; એકદમ; ટપટપ; ધડાકપડાક; ઝટઝટ. ૨ બે લગામ; વહુ તો ચપચપ સામું બોલે છે.
ચપચપવું, ક્રિ૦ અ૦ ચપચપ બોલવું. ૨ તાર નીકળવા:—ચાસણી ચપચપવી.
ચપચપું, વિ૦ ચીકણું અને ભીનું; ગદગદું; પોચું. આ ભોંય ચપચપી છે.
ચપટ, અ૦ જમીનની સાથે બરોબર અડેલું—લાગેલું હોય તેમ; સજ્જડ; ચોંટીને રહેલું; બેઠેલું; દબાયેલું હોય તેમ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચપટ થઇ જવું=ખલાસ થઈ જવું; નાશ થવો; સાફ થવું; પડી ભાગવું; જમીનદોસ્ત થઇ જવું. ચપટ બેસવું=સાવ પાયમાલ થવું. ચપટ વળવું=નાશ થવો; જમીનદોસ્ત થવું; નિર્મૂળ જવું. કહે૦ કપટ ત્યાં ચપટ=કપટ—દગો કરનારનો નાશ થાય છે, કપટ કરે તેનું ચપટ થાય છે, એવા અર્થમાં વપરાય છે.
ચપટવું, ક્રિ૦ સ૦ સજ્જડ કરવું; દાબવું ચપસીને બેસાડવું; બેસી—સીકડાઇ જાય તેમ કરવું.

ચપટાવું, ક્રિ૦ અ૦ દબાવું: નુકસાનમાં આવવું.

ચપટી, સ્ત્રી૦ [સં. ચર્પટિકા.] અંગુઠો અને તેની જોડેની આંગળી એ બેનાં ટેરવાં મેળવવાં તે; તે બેની વચ્ચમાં રહે એટલું જે તે.:—ચપટી તપખીર. બહુ થોડું તે.:—ચપટી લોટ. ૨ અંગુઠો અને વચલી આંગળી એ બેનાં ટેરવાં છટકાવવાથી થતો અવાજ.:—ચપટી વગાડવી. ૩ એ અવાજ થઇ જાય એટલો વખત તે; પા પળ; પલક. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચપટીમાં ઉડાડવું=નહિ લેખવવું; હસી કાઢવું; મશ્કરીમાં ઉડાડવું. ૨ ખોટી ખરી આડી અવળી વાત કહીને સમજાવી દેવું. ચપટીમાં લેવું=સપાટામાં પકડી પાડવું; કબજે લેવું; સકંજામાં લેવું; વશ કરવું. ચપટી વગાડવી=ઝટપટ કરવા કહેવું; સિતાબી બતાવવી. ૨૦ પ્ર૦ ચપટીમાં=ચુગલ, કબજામાં દાવપેચમાં. ૨ સહેજમાં; જરાકમાં. ચપટી ચાંગળું=થોડું ઘણું જે કંઈ થોડું ઘણું હોય તે; જરા. ચપટી લેવી=ચુંટી ખણવી. તાલી; થાપટ.

ચપટું, વિ૦ [સં. ચિપટ.] લાંબું પણ પહોળું, ઉપસેલું કે ફૂલેલું નહિ એવું; બેઠેલું દબાયેલું; ચીપ જેવું અણી વગરનું: ચંપાયેલું:—ચીનાઓનાં નાક ચપટાં હોય છે.

ચપડવું, ક્રિ૦ સ૦ ચપટું કરવું; ગોળ કે ચોખુણ હોય તેને દાબીને ઘડવું. તે સોનાના તાર ચપડાવે છે. ૨ ચપટ થાય તેમ કરવું. લાખ ચપડાવો અર્થાત્ લાખને ઉંની કરી ઠારો આના ઉપરથી ચપડાલાખ=પતાસાં પાડેલી લાખ.

ચપડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ સપાટાબંધ ખાઈ જવું. ૨ ચોરી જવું. ૩ ચપડે તેમ કરવું.

ચપડિયો, પું૦ સોના રૂપાના તાર ખેંચનારો માણસ; બાલ્લું ચપડનારો.

ચપડી, વિ૦ ચાર પડવાળી:—ચપડીરોટલી. (ચોપડી) ૨ સ્ત્રી૦ લાખ.

ચપડું, વિ૦ ચાર પડવાળું; ચોપડું.

ચપણ, ન૦ ચપણિયું; બટેરું. (ચપ્પણ, પણ બોલાય છે.)

ચપણિયું, ન૦ બટેરું, ચપ્પણ; શકોરું; થોડું કોડિયું; રામપાતરું; ઠીકરું; ઠીબ. ૨ તુચ્છ વસ્તુ. એમાં શું ચપણિયું મળવાનું છે. ૩ ભિક્ષાપાત્ર; માગી ખાવાનું પાત્ર.

ચપણું, ન૦ ચપણિયું; શકોરું.

ચપરાસ, સ્ત્રી૦ [फा० चप+रास्त.] બેડસાઇ; પતરાજ; ફૂલ; બડાઈ. (૨) સિપાઈના પટાની ધાતુની તખતી; ધાતુનું નામવાળું પતરું. (૩) મિજાજગરું; બરડવું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચપરાસો ફૂટવી=કાખલીઓ ફૂટવી; સામાનો દોષ કાઢી પોતાની બડાઈ મારવી.

ચપરાસી, સ્ત્રી૦ બડાઇ; પતરાજ; ફૂલ; મોટાઈ. (૨) ચપરાસવાળો નોકર; પટાવાળો; સિપાઇ; દૂત; હજુરિયો.

ચપસવું, ક્રિ૦ સ૦ [फा० चस्पीदन्] દાબવું; ચપટું થાય એમ દાબવું; ચાંપવું; સખત બાંધવું; જોરથી ડાબીને ચગદવું.

ચપળ, વિ૦ [સં. चपल.) ચાલાક; ચંચળ; તેજ; ઉદ્યોગી; સુસ્ત નહિ એવું; હાલતું; ઘણીવાર એક સ્થિતિમાં રહે નહિ એવું; ઉતાવળું.

ચપળતા, સ્ત્રી૦ ચંચળાઇ; ચપળપણું; ચાલાકી; તેજી; ચંચળતા. ૨ અસ્થિરતા.

ચપળા, સ્ત્રી૦ [સં. चपला.] ચપળ એવી જે તે; વીજળી; વિદ્યુત; દામિની. (૨) ચપળ સ્ત્રી. (૩) લક્ષ્મી.

ચપળાઇ, સ્ત્રી૦ ચપળપણું; ચંચળતા.

ચપળાં, ન૦ આંખ મિચામણાં; આંખનાં ફરુકલાં; કટાક્ષ. (બહુવચને વપાય છે.)

ચપાચપ, અ૦ ચપચપ એમ; ઝટઝટ; ટપટપ. બોલાચાલ્યા વગર એકદમ કામ કરી નાંખવું તે; અવાજ ન થાય તેમ.

ચપાટવું, ક્રિ૦ સ૦ દાબીને સપાટાબંધ ખાવું; ખૂબ ખાવું; ઝપાટવું:—મહારાજે તો અચ્છી રીતે ચપાટયું.

ચપાટી, સ્ત્રી૦ ચાર પડની રોટલી, (મરાઠીમાં) ચપાટી જવું=અવશેષ રહે નહિ એમ સઘળું ખાઇ જવું. ચપાતી.

ચપેટી, સ્ત્રી૦ સં૦; આઘાત; ઝપાટો; ધક્કો. (૨) કબજો; કામની ધમાલ; સપાટો; દોડ. (૩) નુકસાન; આફત; દબાણ. રૂ૦ પ્ર૦ ચપેટીમાં આવવું=સપાટામાં, કામકાજની દોડમાં કબજામાં આવવું. ચપેટીમાં લેવું=કબજામાં, ફાંસામાં લેવું. (૪) ઝાપટ; થાપડ; તમાચો. ક્રિ૦ ચપેટવું=દબાવીને લેવું; ધક્કાથી દાબીને આગળ વધારવું; ચાંપવું.

ચપોચપ, અ૦ એક પછી એક એમ; ઉપરાઉપરી; વારાફરતી, સપાટાબંધ:—ચપોચપ બેત્રણ લપડાકો લગાવી દીધી.

ચપ્પ, જુ૦ ચપ, ચૂપ.

ચપ્પટ, અ૦ પલાંઠીવાળીને; ગાંડ માંડીને:—ચપ્પટ બેસવું. ચોંટી જવાય તેમ. ૨ ખૂબ દબાઇ ગયેલું હોય તેમ:—ચપ્પટ થઇ ગયો.

ચપ્પણ, ન૦ છાછરું કોડિયું; ચપણિયું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચપ્પણ લેવું=અપજશ મળે, ખરાબી થાય એવું કામ કરવા તૈયાર થવું; નઠારા કામમાં આગેવાની લેવી. ૨ ભીખ માગવી.

ચપ્પુ, ન૦ કલમ ઘડવાની નાની પણ સારી ધારવાળી છરી; કલમતરાસ.

ચબકવું, ક્રિ૦ અ૦ ચમકવું; ઝબકવું.

ચબકારો, પુ૦ ચમકારો; ઝબકારો; ચપકારો.

ચબકાવવું, જુ૦ ચપકાવવું.

ચબકો, જુ૦ ચપકો.

ચબરખી, સ્ત્રી૦ (ચબરકી) કાગળ, ચર્મપત્રની કકડી; કાગળનો લાંબો સાંકડો કકડો ચીરો. ૨ ટુંકમાં થોડું લખેલું હોય એવો કાગળનો કકડો; ચિઠ્ઠી.

ચબરાક, વિ૦ ચપળ; ચંચળ; બોલવાચાલવામાં તેજ, છેતરાય નહિ એવું; હોશિયાર બોલકણું; વાચાળ; ચટચટ જવાબ દે એવું.

ચબરાકી, સ્ત્રી૦ ચંચળાઈ; હોશિયારી; ચાલાકી. કોઈ વસ્તુ કે વાત બીજાના જાણવામાં આવે નહિ તેમ કાર્ય કરી લેવાની ને જવાબ આપવાની ચતુરાઇ-કાબેલિયત તે બોલવા, જવાબ આપવાની ચાલાકી ને હોશિયારી તે.

ચબડચબડ, અ૦ (ચભડચભડ) ચપચપ; ચટચટ ૨ જેમ તેમ; મનમાં આવે તેમ. ૩ ચભડ ચબડ ચપડ. એવો અવાજ થાય તેમ:—ચબડ ચબડ—ચભડ ચભડ આખું ચીભડું ચાવી ગયો. શેકેલું અનાજ અથવા કાચું ફળ ચાવતાં થતો એવોઅવાજ.

ચબાવવું, જુ૦ ચિબાવવું.

ચબાં, અ૦ ચું કે ચાં—ઉચ્ચાર નીકળતો હોય તેમ:—ઢોરનો માર માર્યો પણ ચબાં કર્યું નહિ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચબાં કરવું=બોલવું, રોવું; સારો=મોટો ઉચ્ચાર કરવો. ૨ ના૦જીભ; ચબાં ઉપડીજ નહિ. જીભચાલવી બોલાવું તે:—તે તો ચબાં (ચું કે ચાં) કરે એવો માણસ નથી.

ચબુતરો, પું૦ (फा.)પોલિસના સિપાઇઓને રહેવાનું સ્થાન; ચોકી, ગેટ; ચાવડી; થાણું. (૨) ઉંચા ચોરસ ઓટલા જેવી બેઠક; મોટો પ્રસ્તાર; ચોતરો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચબુતરે લઇ જવું=પોલિસમાં લઇ જવું. ૩ ચકલામાં પંખીઓને માટે દાણા નાખવાનો ઉંચો ઓટલો; પરબની બેઠક; પરવડી.

ચબુતરયો, પું૦ હિંચકો (ખાટનો) સુવાની હિંચકાખાટ.

ચબોળવું, ક્રિ૦ અ૦ ભાંડવું; અપશબ્દ બોલવો.:—તેણે ગાળ ચબોળી. ૨ ચોળીને ખાવું (ઘીભર્યું):—એણે શું ચબોળ્યું ? ઝબોળવું.

ચબોલા, પુ૦ સામસામાં ટાણાનાં વચન કહેવાં તે; ટાણાં મારવાં તે; કટાક્ષ વચન; ધાવ; સમસ્યા પૂરતીઓ.:—રાધાકૃષ્ણના ચબોલા. ચાબખા. આ શબ્દ બહુવચને વપરાય છે. એક વચન—ચબોલો.

ચભડચભડ, અ૦ કણકીદાર વસ્તુ ચાવતાં થતો એવો અવાજ; ચરબીદાર વસ્તુખાતાં થતો અવાજ:—ચભડચભડ કાચું માંસ ચાવી ગયો.

ચભડવું, ક્રિ૦ અ૦ સામ સામી બોલાબોલ થવી; ખીજવું; ચભડવું

ચભડાટ, પું૦ બોલાબોલ; લડાઇ; ટંટો, કંકાસ; ચડભડાટ.

ચમક, સ્રી૦ [सं०चमत्कृत] ચમકવું તે; ઓચિંતા હરખ શોકથી અથવા ભય કે વિસ્મયથી ભાન ફરી જવું તે, અને માનસિક અસરને પરિણામે દાંત બંધાઇ જવા તથા અંગ ખેંચાવાં વગેરે શારીરિક વ્યથાની રહી રહીને અસર થવી તે; માનસિક અને શારીરિક ચોંક; લચક—ધ્રુજારી; ભ્રમની તીવ્ર અસર; ચોંકી ઉડવાનો એક આજાર. (ધનુર્વાજેવો) (૨) ચળકાટ; પ્રકાશ; ચમકારો; ઝળકી; તેજસ્વિતા; ચળક; ચમકારાપણું. (૩) બહેક; ફાટ; તરવરાટ; તનમનાટ. (૪) પત્થરની લોઢાને ખેંચવાની શક્તિ; આકર્ષણનો ગુણ. (લોહ ચુંબકનો) ચમકચાંદની=અનીઠણી રહેનારી દુચ્ચરિત સ્રી.

ચમકપત્થર, પું૦ લોઢાને ખેંચવાની શક્તિવાળો પત્થર; લોહચુંબક.

ચમકપહાણ, પું૦ લોહચુંબક.

ચચકવા, પું૦ હરખ શોક ભય અને વિસ્મયની ઓચિંતી અસરથી કરોડ ઉપર અસર થઇ અંગ ખેંચાવાનો આજાર; ધનુર્વા.

ચમકવું, ક્રિ૦ અ૦ હરખ શોક ભય કે વિસ્મયની ઓચિંતી અસર થઇ ચોંકવું; ભડકવું; ઝબકવું; આંચકો ખાવો. (૨) વંઠવું; ફાટી, અથવા ફટવી જવું. (૩) ઝડપથી તેજ મારવું, ચળકવું; ઝગઝગવું; શોભવું; ચળકાટવાળું દેખાવું; ચકચકવું; ઝગઝગવું. (૪) પ્રસિદ્ધિ થવી; વધવું.

ચમકળી, સ્રી૦ (ચંપકકળી) સ્રીઓના કંઠનું સોનાનું ઘરેણું.

ચમકાટ, પું૦ ચમકવાપણું; ચમકારો; ચળકાટ. ૨ ગાંડપણ; બેભાનપણું. ૩ ફાટ; તોર; તનમનાટ; અભિમાન ભર્યો આવેશ; વંઠવું તે.

ચમકારો, પું૦ એકદમ દેખાઇને જતો રહે એવો પ્રકાશ ઝબકારો. ચમક. ૨ ચમચમ એવો અવાજ.

ચમકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચમકે એમ કરવું; ભડકાવવું; ચોંકાવવું. (૨) ફટાડવું; ચમકી, ચસકી જાય એમ કરવું. (૩) મારવું; લગાવવું; ફટકારવું.

ચમકી, સ્રી૦ નેતર; ચમચમે એવી સોટી.

ચમચક, પું૦ પતંગના ચોખુણમાં જ્યાં પુંછડી બાંધવામાં આવે છે ત્યાં મોટા પતંગના કાગળથી જુદા રંગના કાગળનો જે ચોખંડ કકડો હોય છે તે.

ચમચમ, સ્રી૦ [ર્દ્દે૦] ચમચમવું તે: બળતરા; ચામડી ઉપર વાગવાથી થતી પીડા; રવરવ થવું તે: ઝમઝમ. (૨) જોડાનો અવાજ. કહે૦ સોટી વાગે ચમચમને વિદ્યા આવે ઝમઝમ.

ચમચમવું, ક્રિ૦ અ૦ ચમચમ થવું; રહીરહીને બળતરા બળવી; વાગ્યાની દાઝયાની અને તીખા આકરા પદાર્થની ચામડી ઉપર રહી રહીને પીડા થવી. (૨) ચમચમ એવો અવાજ થવો. આ જોડા કેમ ચમચમે છે.

ચમચમાટ, પું૦ ચમચમવાપણું; ચમચમ થવું તે. ૨ તનમનાટ; ચોંકેલાપણાનો દેખાવ. ૩ જોડામાંથી નીકળતો ચમચમ એવો અવાજ તે. ૪ બળતરા; દાહ.

ચમચી, સ્રી૦ [सं० चंची] સોપારી, તમાકુ, કાથો વગેરે મુખવાસનો સંભાર રાખવાની ખાનાંવાળી કોથળી; ખલેચી; વાટવો. (૨) નાનો ચમચો. આચમની. (૩) નાના ચાડાવાળી સળી. સુનો ને અત્તર ચોપડવાની.

ચમચો, પું૦ [सं. चमस] ધાતુ અથવા કાચની ઉંનું ઉંનું પેય પીવાની નાની કડછી લાંબા છાછરા ચાડાનો ટુંકી ડાંડીવાળો એક ઘાટ; સીધા ડાંડાની ડોકલી; પળી. (૨) કોલસા ખાંપવાનો સીધા હાથાનો પાવડો; ડુંગો.

ચમટી, સ્ત્રી૦ બે તરફના દબાણમાં થોડા ભાગનું ચંપાઈ જવું તે; ચીમટી; ચુંટી; ચોંટી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચમટી તોડવી=ચુંટીખણવી; ચમટીભરાવી=ચીમટી ભરાવી, એમ બોલાય છે.

ચમરો, પું૦ અંગુઠો અને તેની જોડેની આંગળીનાં ટેરવાંથી ચામડી પકડીને આંબળવી તે; ચોંટી દેવી તે; ચુંટલો. ૨ બાવાઓનો મોટો ચીપિયો; વાળ ચુંટી નાંખવાનો હજામનો ચીપિયો.

ચમડપોસ, ન૦ ચામડાનું ઢાંકણુ; રથ, માફા, છત્ર વગેરેમાં પાણી પડે નહિ તે માટે તેની ઉપર રાખવામાં આવતું ચામડાનું પડ; ઢાંકણુ; ચામડીની ખોલ:—માફાની ચમડપોસ ફાટી ગઇ છે.

ચમડી, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચર્મ.] પ્રાણીઓના હાડપિંજર ઉપરનું જે આવરણ—પડ તે; ચામડી; ત્વચા; ખાલ. કહે૦ ચમડી તૂટે પણ દમડી ન છૂટે=ચામડી ફાટી જાય એવો માર ખાય તોપણ એક દમડીએ કાઢી આપે નહિ એવો કંજુસ, બખીલ; કૃપણ. આ શબ્દ હિંદી છે.

ચમત્કાર, પું૦ [સં.] જેને જોતાં કે સાંભળતાં ચકિત થઈ જવાય એવું જે તે; આશ્ચર્ય; વિસ્મય; અચરત; નવાઇ; કૌતૂક; આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે એવો પ્રસંગ, દેખાવ, કે વિચાર તે. (૨) દૈવત; ગુણ; અસર કરવાની નહિ સમજાય એવી શક્તિ; કરામત. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચમત્કાર કરવો=નવાઈ લાગે એવું કરવું; અદ્ભુત કામ કરી બતાવવું. ચમત્કાર દેખાડવો=દૈવત, શક્તિ બતાવવી; ન સમજાય અને અદ્ભુત લાગે એવું કામ કરી બતાવવું; માયા અથવા લીલા બતાવવી. (૩) આશ્ચર્યનો વિષય; અદ્ભુત વ્યાપાર; વિચિત્ર ઘટના; વિલક્ષણતા; વિચિત્રતા.

ચમત્કારિક, વિ૦ આશ્ચર્ય લગાડે એવું; નવાઈ જેવું; જેમાં ચમત્કાર હોય એવું; ચમત્કારી.

ચમત્કારી, વિ૦ જેમાં ચમત્કાર હોય એવું; અદ્ભુત; ચમત્કારવાળું; વિસ્મયોત્પાદક; ન સમજાય એવું; ન સમજાય એવી અને અદ્દશ્ય કોઇક અદ્ભુત શક્તિવાળું; ચમત્કાર બતાવે એવું; કરામતી.

ચમત્કૃતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ચમત્કારનું કામ તે; ચમત્કારિક રીત; ચમત્કાર ઉપજાવે એવી કૃતિ. (૨) આશ્ચર્ય; વિસ્મય.

ચમન, સ્ત્રી૦ [ફા૦] બાગ; બગીચો; ફૂલવાડી. (૨) આનંદ; મોજમઝા; ખુશાલી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચમન કરવું=ખાવુંપીવું અને ખુશી ખુશાલીમાં રહેવું; આનંદ, સુખ ભોગ ભોગવ્યા કરવા. ચમનદારી=ચેનબાજી; મોજમઝા.

ચમર, પું૦ [સં. ચામર.] હિમાલયમાં થતી ચમરી નામની ગાયના પુંછડાના વાળની હમામનાં રાતાં ધોળાં સુંવાળાં પિંછાંની અથવા મોરનાં પિંછાંની કે છેવટ બીજા કોઇ પ્રાણીના પુંછડાના લાંબા વાળની ચમરી; ચામર. દેવ રાજા અથવા મોટા માણુસની આગળ ફેરવવામાં આવે છે. વૈભવનું મોટું ચિહ્ન ગણાય છે:—એની આગળ તો ચમર ઢળે છે. (૨) હિમાલયમાં થતી એક ગાય; સુરાગાય. ચમરશિખા=કલગી.

ચમરકઠા, પું૦ એક જાતના ઘઉં.

ચમરખું, ન૦ રેંટિયાનું જાડા ચામડાનું માદા બૈડવું; જેમાં તરાકનાં નાકાં રહે છે તે; ચરખામાં ઘાલવાની ચામડાની ચકતી. ૩૦ પ્ર૦ સુકાયેલું અને ચઢી ગયેલું એવું; શોષાઇ તણાઇ ગયેલું એવું:—એનું શરીર ચમરખા જેવું થઇ ગયું છે.

ચમરબંધ, પું૦ ચામડાનો પટો. ૨ વિ૦ કમ્મરે ચામડાનો પટો બાંધનાર; શૂરવીર.

ચમરબંધી, વિ૦ ચામડાનો પટો બાંધનાર; વજકછોટો વાળનાર; મજબુત મન અને શરીરવાળો; હિમ્મતબાજ; ધૈર્યવાન; શૂરવીર. ચમરબંધીના ચમર વછોડી નાંખે એવો ટંકારવ થયો.

ચમરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] છોડવાઓની રેસા રેસાવાળી ફૂલની માંજર; મંજરી. મકાઇ શેલડી, કાસ વગેરેને જે માંજરો આવે છે તે ચમરી કહેવાય છે, કારણકે એમાં લાંબાં

લાંબાં કેસરોના ગુચ્છ હોય છે. ફુમતી; નાડા છડીનો ગુચ્છ:—અંબોડાની ચમરીના રેશમના વાળ ધોળા લાંબા ને ગુચ્છાવાળા હોય છે.

ચમસ, પું૦ [સં.] સોમરસ પીવાનો પ્યાલો; એક યજ્ઞપાત્ર. આ પાત્ર પલાશના લાકડાનું બનતું.

ચમાર, પું૦ [સં. चर्मकार.] જનાવરોની ચામડીને સાફ સુફ કરનાર અતિશૂદ્ર; ખાલપો. ૨ અતિશૂદ્રની એક જાતિ, નાત.

ચમારણ, સ્ત્રી૦ ચમારની સ્ત્રી.

ચમારવાડો, પું૦ ચમારોનો મહોલ્લો. (૨) ગંદીગોબરી જગા.

ચમૂ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સેના; ફોજ. જેમાં ૭૨૯ હાથી ૭૨૯ રથ ૨૧૮૭ સ્વાર અને ૩૬૪૫ પૈદલ હોય એવી સેના.

ચમેલી, સ્ત્રી૦ ધોળાં ને મીઠી સુગંધીવાળાં ફૂલની એક વેલ. (૨) ચંપેલીનાં ફૂલ. આ ફૂલોમાંથી બનાવેલું તેલ, ચમેલીનું તેલ કહેવાયછે.

ચમ્મડ, વિ૦ ચામડા જેવું, ઝટ તૂટે ફાટે નહિ એવું; ચીકણું; મજબુત. ચમ્મડતોડ=ચામડી તૂટી જાય તોપણ પૈસો ખરચે નહિ એવો કંજુસ.

ચમ્મર, સ્ત્રી૦ [સં. चामर] ચામર; ચમરી.

ચય, પું૦ [સં.] ઢગલો; ઢગ; સમૂહ; રાશિ;

ચર, સ્ત્રી૦ કિલ્લાની આસપાસ ખોદેલી ખાઇ; ખાડી; નહેર; પરિખા: નદીમાં તણાઇ આવેલા કાંપની તરીવાળી જમીન; ભાઠું. (૨) જમીનમાં ખોદીને કરેલી ચૂલ; ચ્યારી; તમાણ. (૩) ન૦ પૃથ્વીની મધ્યરેખાથી યામ્યોત્તર અંતર; પંદર ઘડીથી ઓછાવત્તા વખતે દિનાર્દ્ધ થવાનું કારણ. મેષ, કર્ક, તુલા ને મકર રાશિઓમાંની એક રાશિ અથવા સ્વાતી, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા ને શતતારા એ ચાર નક્ષત્રોમાંનું એક નક્ષત્ર. હરણ. (૪) પું૦ હોમને માટે તૈયાર કરેલો ભાત; હોમવાને રાંધેલું અન્ન. (૫) વિ૦ [સં. चर] કરનાર; ગમન કરનાર, ચાલતું; જતું; ફરતું જંગમ. શબ્દની આગળ જોડાય છે:—જળચર=પાણીમાં ફરનાર; ખેચર; ભૂચર; રાત્રિચર. (૬) જુ૦ ચાર; દૂત.

ચરક, પું૦ [સં૦] દૂત; કાસદ; ચાર. વૈદક લખનાર એક ઋષિ. (૨) શેલડી પીલવાનો કોલ. (૩) ન૦ છોકરાંની એક રમત; ખોબીલું. (૪) સ્ત્રી૦ પંખીની હગાર.

ચરકણ, વિ૦ ડરકણ; ચરકી જાય એવું; બીકણ.

ચરકણું, વિ૦ વારંવાર ચરકયા કરતું હોય એવું (બાળક, ઢોર વગેરે.) સરકણું; હગાળવું. ૨ ન૦ વારંવાર ચરકી જવાનો રોગ; હગામણનો રોગ (બાળકનો.)

ચરકલું, ન૦ ચકલું; ચલ્લું:—ચરકલો, ચરકલી.

ચરકવું, ક્રિ૦ અ૦ વારંવાર જરાજરા નહિ પચેલો મળ નીકળવો; (નાનાં છોકરાં અને ઢોરનું) રહી રહીને હગવું (અપચાનું.)

ચરકસંહિતા, સ્ત્રી૦ [સં.] ચરક મુનિએ બનાવેલું વૈદક સંબંધી એક મોટું માન્ય પુસ્તક.

ચરકીડો, પું૦ ચરખો; કપાસ લોઢવાનો સંચો; બે લાટનું યંત્ર. ઉ૦ સુણ સાહેલી ચરકીડો તારો રણઝુંણ બોલે. પ્રીતમદાસ. ૨ સંઘરડો.

ચરકું, વિ૦ તમતમે, બળે એવા સ્વાદનું; કરકું; આકરું, તીખું લાગે એવું. (વેંગણ, ફળ વગેરે)

ચરકો, જુ૦ ચરખો.

ચરકો, પું૦ [फा] ફરતી ચક્રરવાળી લાટ; રેંટિયો. (૨) સંઘરડો; ખરાદ:—ચરખ પૂજા=ચૈત્ર સંક્રાંતિપદ. શિવભકતો તરફથી કરાતી ધિંગાણાવાળી ભક્તિ—આમાં ભકતો પોતાનાં અંગ લોહી લુહાણ કરતા. હાલ કાયદાથી તે બંધ થઈ છે.

ચરખિયું, વિ૦ ચરખાનું; ચરખાને લગતું. ચરખામાં કામ કરવા જનારું (માણસ.)

ચરખી, સ્ત્રી૦ નાનો ચરખો. (૨) પવનચક્કી. (૩) ફીરકી; ફરતી.

ચરખો, પુ૦ [फा. चरख] કપાસમાંથી કપાસિયા અને રૂ જુદાં પાડવાનો રેંટ, સાંચો; લોઢ. (૨) રૂનું સુતર અને સુતરનું કપડું

બનાવવાનો સાંચો. (૩) ખરાદીનું ચાક; ખરાદ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચરખો ચલાવવો=ખાખા કરવું; જેમ ઓછું થાય તેમ બીજી બાબત પર લક્ષ નહિ આપતાં કામ કર્યે જવું.

ચરચર, સ્ત્રી૦ એવો અવાજ; તેલ પાણી મિશ્ર વસ્તુ બળતાં નીકળતો એવો અવાજ. ૨ મનમાં દ્વેષ સ્નેહ અને દયાની લાગણી થયા કરવી તે; મનમાં બળવું તે; ચિંતા; કાળજી; હાય, ફિકર. ૩ બળતરા; ચામડી ઉપર થતી બળતી પીડા.

ચરચરવું, ક્રિ૦ અ૦ બળતરા થવી; બળવું; મનમાં લાગણી થવી. (૨) ચરચર એવો અવાજ થવો; ચરચર એમ થઇને બળવું અથવા ભાગવું; લીલાં લાકડાં બળતાં ચરચર થવું.

ચરચરાટ, પું૦ ચરચર થવું તે; બળતરાની લાગણી; બળતરા. ૨ ફિકર; ધ્રાસકો.

ચરચવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. चर्चन] ચર્ચા કરવી; ચહેરવું; ચુંથવું; વાત ને વિવેચન ચલાવવાં. (૨) શરીર ઉપર ચંદન લગાડવું; ચોપડવું; લગાડવું; લેપ કરવો.:—ચંદન ચરચ્યાં ભાલપેં. (૩) પૂજા કરવી.

ચરચા, જુ૦ ચર્ચા.

ચરચાવવું, ક્રિ૦ પ્રે૦ ચર્ચાય તેમ કરવું; ચર્ચા ચલાવરાવવી; ચર્ચા થાય તેમ કરવું.

ચરચાવું, ક્રિ૦ અ૦ ચર્ચા થવી; ચર્ચા ચાલે એવી હાલતમાં આવવું; વગોવાવું; ગવાવું; નિંદાવું.

ચરડ, સ્ત્રી૦ (ચૈડ.) તરડ; ચીરો; ફાટ.

ચરડકો, પું૦ (ચૈડકો.) મનમાં ચરચર થાય એવી લાગણી તે; ફિકર; ચિંતા; કાળજી; ધ્રાસકો.

ચરડવું, ક્રિ૦ સ૦ કપડું કાગળ વગેરે ચડડડ થાય એમ ફાડવું; ચીરવું; પટેફાડવું.

ચરડવો, પું૦ (ચૈડવો.) માટીનો નાનો લોટો; મોટી કુલડી; ઉલેચણો.

ચરડાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉભું પટેફાટવું; ચિરાઇ જવું; ચીરા પડવા; ફાટી જવું.

ચરણ, પું૦ [સં૦] પ્રાણીઓને ચાલવાનો અવયવ; પગ. ચરણનીરજ=પગે વળગેલી રજોટીના જેવું તુચ્છ હલકું જે તે; કંઇ લેખામાં નહિ એવું તે. માણસને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવતું હોય તેની કંઇ જ ગણતરીમાં નહિ એવું જે તે; [દાસ] અધીન, તાબેદાર. ચરણ સેવવાં=સેવા કરવી; ભક્તિ કરવી. (૨) દાસ અથવા નોકરની માફક તહેનાતમાં રહીને અનુભવ લેવો. ચરણે લાગવું; પાદવંદવા. (૨) શ્લોક અથવા કવિતાની ટૂક; કડી. (૩) કોઇ ચીજનો ચોથો ભાગ; ચતુર્થાંશ:—યુગ ચરણ. (૪) અનુષ્ઠાન. (૫) મૂળ; ગોત્ર. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચરણે લાગવું=પગે લાગવું.:—આવી ગોપિકાઓ ચરણે લાગી. ચરણે પડવું=શરણે જવું.

ચરણવું, ક્રિ૦ સ૦ (ચૈણવું.) ઉંઘમાં અથવા દુઃખમાં ઉંહ ઉંહ કરવું; ચણચણવું; દુઃખને લીધે ટહકારો કર્યા કરવો. (૩) ક્રિ૦ અ૦ ઉનવાવું. (૨) ડામવું.

ચરણસેવા, સ્ત્રી૦ [સં.] પગચંપી; પાદસેવન. (૨) ભક્તિ કરવાનો એક પ્રકાર.

ચરણસ્પર્શ, પું૦ [સં.] પગને અડીને વંદન કરવું તે; ચરણને સ્પર્શ કરવો તે; પાદવંદન.

ચરણાકુળ, પું૦ સોળ માત્રાનાં ચરણવાળો એક માત્રામેળ છંદ. ઉ૦ ચરણ ચરણમાં માત્રા સોળે, તાળ ધરો ચોપાઇ તોલે; છે ગુરુ બે જો છેવટ ઠામે, છંદ નક્કી ચરણાકુળ નામે. પિંગળ.

ચરણદાસ, પું૦ અઢાડમા સૈકામાં દિલ્લીમાં થઇ ગયેલો એક મહાત્મા—સાધુ. તેણે 'સ્વરોદય' નામે ગ્રંથ બનાવ્યો હતો. એણે સ્થાપેલો પંથ ચાલે છે.

ચરણામૃત, ન૦ [સં.] ચરણનું જે અમૃત તે; દેવ, ગુરુ ને મોટા માણસના પગ ધોયેલું પાણી; ચરણોદક; પાદોદક. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચરણામૃત લેવું=ગુરુ કે મહાત્માના પગનો અંગુઠો ધોઈ તે પાણી પીવું તે. (૨) દૂધ,

દહિં; ઘી, મધ ને પાણી જેમાં મૂર્તિને નવરાવેલી હોય તે.

ચરણારવિંદ, ન૦ [सं.] ચરણકમળ; પાદાબ્જ.

ચરણિયો, પું૦ સ્ત્રીઓનું પગ ઢંકાય એવું કટિવસ્ત્ર; ઘાઘરો.

ચરણો, પું૦ ચરણિયો.

ચરણોદક, ન૦ [सं.] પગ ધોયેલું પાણી; પગનું ધોવરામણ; પાદોદક.

ચરનદાસ, ના૦ ઉત્તર હિંદમાં રાધાકૃષ્ણની ભક્તિનો ઉપદેશ કરનાર અને પંથ ઉભો કરનાર મુસલમાન સંત.

ચરપણ, ન૦ ચિકાશ; કંજુસાઈ; કૃપણતા.

ચરપણવેડા, પું૦ કંજુસપણું કરવું તે; કૃપણની માફક કર્યાં કરવાની વૃત્તિ તે.

ચરપી, વિ૦ કંજુસ; કૃપણ; બખીલ.

ચરફડાટ, જુ૦ ચડફડાટ.

ચરબી, સ્ત્રી૦ [फा.] પ્રાણીઓના શરીરમાંનો તૈલી ચીકટ પદાર્થ. વનસ્પતિમાંનો સ્નિગ્ધ પદાર્થ. ચામડીની નીચે અને માંસના લોચાઓની ઉપર એક પાતળા છિદ્રવાળા પડમાં ચરબી રહે છે. તે શરીરમાં ગરમી આપે છે અને સાંધાઓને સ્નિગ્ધ રાખે છે. (૨) મદ; પતરાજ; ચામોદી; સ્વાભિમાન; અહંભાવ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચરબી કરડવી=પોતાનાં બળના અભિમાને બીજાની છેડતી શોધવાનો યત્ન કરવો; બળાભિમાનથી ચાંદવાં કર્યા કરવાં. ૨ ચરબી ચઢવી=દોંગું થવું; બળનું અભિમાન આવવું. ચરબીદાર=ચિકાશવાળું. ચરબીમાં ગંધ કે સ્વાદ હોતાં નથી. મેદ; વપા.

ચરભક્ષ, પું૦ [सं.] હોમને માટે રાંધેલા અન્નનું વરકન્યાએ એક બીજાને ભક્ષણ કરાવવું તે; લગ્નને બીજે દિવસે વરકન્યા કંસાર જમે છે તે, એક વૈવાહિક વિધિ.

ચરભડવું, જુ૦ ચડભડવું.

ચરમ, ન૦ જુ૦ ચર્મ. [૨] મગદળિયો. ૩ વિ૦ અંતિમ; છેવટનું; છેલ્લું. ચરમ સ્થિતિ=યોગીની સમાધિમાંની સ્થિતિ. પું૦ અંત; છેડો. પશ્ચિમ. ચરમકાળ=મરણકાલ; અંતકાલ

ચરરરર, અ૦ કપડું કાગળ વગેરે વસ્તુ જોરથી ફાટતાં થતો અવાજ. [૨] ચરચર થવું તે. ભય, શોક અને દયાની લાગણીની ઝણઝણી; ફાટવું અને બળતું હોય તેમઃ–એ વાત સાંભળીને ચરરરર લઇને કાળજામાં ચિરાડો પડયો.

ચરવાદાર, પું૦ ઘોડાની ચાકરી કરનારો; ઘોડાવાળો; રાવત; સાઈ.

ચરવી, સ્ત્રી૦ નાનો ચરૂ; દેઘડી.

ચરવું, ક્રિ૦ અ૦ [सं चर्] ચાલવું; ફરવું, (૨) પશુઓનું ખેતરો કે મેદાનોમાં ફરી ફરીને લીલું ઘાસ અને છોડવા વગેરે ખાવું (પશુએ). દાણા વિણી ખાવા (પંખીએ.) ગુજરાન કરવું; પેદા કરવું; રળવું; ઉદ્યમ કરવો.:–ફરે તે ચરે.

ચરસ, જુ૦ ચડસ. ગાંજાનું લીલાપીળા રંગનું સત્ત્વ. તમાકુની માફક તે પીવામાં આવે છે. તેનું ઘેન ગાંજા જેવું આવે છે. આ ગાંજાની કળીઓનો ચેપ–રસ હોઇ તાજો હોય ત્યારે લીલા મલમ જેવો દેખાય છે ને સુકાતાં ઘટ થાય છે મધ્ય એશિયાથી ચામડાની થેલીઓમાં તે આવતો તેથી ચરસ=ચામડાની થેલી એવું નામ પડયું છે.

ચરસાચરસી, જુ૦ ચડસાચડસી.

ચરંદુ, ન૦ [फा.] ચરનારું જનાવર; પશુ; હેવાન. (પરંદુંથી ઉલટું. પરંદુ=પંખી.) ચરિંદું.

ચરાઇ, સ્ત્રી૦ ચરામણ; ચરામણી; ઢોરને ચારવાનું મહેનતાણું.

ચરાઉ, ન૦ ચારાની જમીન; ચરો. વિ૦ ઢોરને ચરવા માટે જુદો રાખવામાં આવેલો ખેતરનો ભાગ.

ચરાગ, સ્ત્રી૦ [फा.] બત્તી; દીવો; ચિરાગ.

ચરાચર, વિ૦ [सं.] ચર અને અચર તે; સ્થા-

વર જંગમાત્મક સઘળું (જગત.) ચૈતન્ય ને જડ બધું; ચર=એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ફેરવાય એવું અને અચર=જ્યાં હોય ત્યાંનું ત્યાંજ રહે એવું બધું તે. જગત. ચરાચર=બ્રહ્મા; પરમેશ્વર.

ચરાણ, ન૦ ચરાઇ. (૨) ચરો; ગોચર; ચરવાનું સ્થાન.

ચરામણ, ન૦ ચરાઈ.

ચરામણી, સ્ત્રી૦ ચરાઇ.

ચરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ પશુઓને ચારો ખવરાવવાને ખેતરો અથવા મેદાનોમાં લઈ જવાં; પશુને ઘાસ ખવડાવવું; ચરે એમ કરવું; ચારવું; (૨) ખાઉકી કરાવવી.

ચરાળ, વિ૦ ઉભું; ટેડું; જે પ્રમાણે હોવું જોઇએ તેથી વધારે ઉંચું; સમાન્તર ન હોય એવું:—છાપુંણી ચરાળ છે. (૨) સ્પર્શ, ચોચની લાગણી વગરનું; દુઃખ લાગે નહિ એવું:—ચરાળચામડી.

ચરિત, ન૦ [સ.] મનુષ્યનું આચરણ વૃત્ત; ચરિત્ર; વર્તવાની રીત; વર્તન; વર્તણુંક; વૃત્તાંત; હેવાલ; ગુણ કર્મનું વર્તન ઇત્યાદિનો જે વ્યાપારતે; ચાલ:—રામચરિત. કરતુક; કૃત્ય. (૨) જીવનની ઘટનાઓને કાર્યોનું વર્ણન તે; લીલા.

ચરિતાર્થ, પું૦ [સં.] ચરિત ચલાવવાનો જે અર્થ ધંધો રોજગાર વગેરે તે; નિર્વાહ; ગુજરાન. (૨) જેના અભિપ્રાયની સિદ્ધિ થઈ ગયેલી હોય તે; કૃતકૃત્ય; કૃતાર્થ. (૩) ખરૂં પડવું તે; સત્ય પડવું તે.

ચારત્ર, ન૦ [સં.] મનુષ્યની રહેણીકરણી વગેરે જે તે; ચરિત; આચરણ; વર્તન. (૨) પાખંડ; કાવાદાવા; દાવપેચ; ફરેબ.:—સ્રીચરિત્ર, સ્વભાવ; કરતૂક; કાર્ય; ચારિત્રવાન=સારી ચાલનું; સદાચારી.

ચરી, સ્રી૦ કરી; પરહેજી. (૨) જે દોરથી ઉભું થવાતું ન હોય તેને ઉભું રાખવાને બનાવવામાં આવતી લાકડાના કકડાઓની ઘોડી.

ચરીજવું, ક્રિ૦ અ૦ પ્રસરી જવું; વ્યાપી જવું; રગેરગમાં પહોંચી જવું:—ઝેર ચરી ગયું છે.

ચરીતર, ન૦ (ચરિત્ર.) પાખંડ દાવપેચ; કાવાદાવા:—એનાં ચરીતર હું સમજું છું.

ચરુ, પું૦ ([સં.] ભાત, દૂધ, ઘી વગેરેનું હોમદ્રવ્ય; હુતદ્રવ્ય, હવિષ્યાન્ન; હોમને માટે તૈયાર કરેલો ભાત. (૨) રાંધવા તથા પાણી ભરવાનું પહોળા મોંનું પાત્ર; દેગ, ચરૂડી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચરૂ ચઢાવવો=સામું જમણ કરવું; જમણ આપવાની સ્પર્દ્ધામાં પડવું, (૩) મરી. (૪) મેઘ.

ચરુડી, સ્રી૦ નાનો ચરુ; દેગ

ચરૂડો, પું૦ ચરડવો; માટીનો લોટો; મોટી કુલડી.

ચરેડો, પું૦ ચીરો; ધ્રાસકો; સંતાપની ઉંડી લાગણી.

ચરેરાટ, પું૦ ચરરર થવું તે; ચડડડ થઇને પડવું તે; ચરડકો.

ચરો, પું૦ જેમાં ઘાસ ઉગતું હોય એવો જમીનનો કકડો; ગૌચર; ચરાની જમીન.

ચરોતર, ન૦ ગુજરાતનો મહી અને સાબરમતી વચ્ચેનો રસાળ પ્રદેશ. [સં. ચિરોતર] તે ભૂમિ વા પ્રદેશ કે જે વંશપરંપરા માટે આજીવિકા કરવાને અપાયેલો હોય તે; ભાયાતો વગેરેને આજીવિકા માટે અપાયેલી જમીન તે.

ચરોતરી, વિ૦ ચરોતરનું.

ચરોતરૂં; વિ૦ ચરોતરી; ચરોતર સંબંધી.

ચર્ચ, ન૦ [અં.] દેવળ; ખ્રિસ્તીઓનું પ્રાર્થના મંદિર. ખ્રિસ્તીઓનો વિદ્યાધર્મ વિષયક; સંપ્રદાય. ખ્રિસ્તી ધર્મમાં ઘણા સંપ્રદાય પડી ગયેલા છે અને તે જુદાં જુદાં 'ચર્ચ'ને નામે ઓળખાય છે.

ચર્ચરી, સ્ત્રી૦ ચરચર; ચરેડો; ચિંતાની લાગણી. (૨) અઢાર અક્ષરનો એક છંદ. ઉ૦ રીસ જો જિભ રાખશે, જન ભાખશે ન મુખે ભલું, ચર્ચરી ચિતમાં થશે, વળિકવકારણ એટલું; પિંગળ. (૩) આનંદ ઉત્સવ; ગાવું બજાવવું તે.

ચર્ચવું, ક્રિ૦ સ૦ ચર્ચા કરવી; વાદવિવાદ ચલાવવો; કોઇ વાત કે કથા ઉપર વિવેચન તે વાદવિવાદ કરવો. (૨) ચહેરવું; ઉએળવું; પિંજવું; લોકમાં ફેલાવવું. (૩) નિંદવું; કોઈની સારી ખોટી વાત કરવી. (૪) ચોપડવું; લગાડવું; લેપ કરવો,:—ચંદન ચર્ચ્યું ભાલમાં.

ચર્ચરિકા, સ્ત્રી૦ [સં] નાટકમાં પ્રેક્ષકોનાં મન રંજન કરવાને પ્રવેશ પ્રવેશની વચ્ચે મૂકવામાં આવતાં ગીત ગાયન તે. વિક્રમોર્વશી નાટકમાં ઘણી ચર્ચરિકાઓ કાલિદાસે મૂકેલી છે.

ચર્ચા, સ્ત્રી૦ [સં] વિવેચનાત્મક વાર્તાલાપ; વાદવિવાદ, ઊહાપોહ. (૨) નિંદા; ગીબત. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચર્ચા કરવી: ચર્ચા ચલાવવી: ટીકા કરવી; કોઈ બાબતની લંબાવીને વાતો કરવી. નિંદા કરવી. જીકર; વર્ણન; બ્યાન; વાતચીત; અફવા. (૩) લેપ; લેપન; અર્ચા.

ચર્ચાપત્ર, ન૦ [સં] વિવેચન, ટીકારૂપ વિગતવાર ઊહાપોહવાળું લખાણ; ટીકારૂપ લેખ; જેમાં અમુક બાબત ઉપર રદિયો આવ્યો હોય અથવા સમર્થન વિવેચન ચલાવ્યું હોય એવો લેખ.

ચર્ચાપત્રી, વિ૦ (ના૦) ચર્ચાપત્ર લખનાર; વિવેચક; ચર્ચાને લગતું લખાણ લખનાર; ટીકાકાર.

ચર્ચિત, વિ૦ [સં] ચર્ચેલું; લગાડેલું; ચોપડેલું; લિંપેલું. (૨) જેની ચર્ચા થઇ ગઇ હોય એવું; ચવાઇ ગયેલું; ચહેરાયેલું. (૩) નિંદિત; લોકમાં ગવાયેલું.

ચર્પટ, પું૦ થપ્પડ; ધોલ. (૨) વિ૦ ઘણું; અધિક.

ચર્મ, ન [સં] મનુષ્ય અને પ્રાણીઓના શરીરનું આચ્છાદન, ખાલ તે; ત્વચા; ચામડું; અજીન. ખાલ.

ચર્મકાર, પું૦ (વિ૦) [સં] ઢોરોના ચામડાને કેળવીને વાપરવા યોગ્ય બનાવનાર; ચમાર; ચામડિયો; ખાલપો. (૨) મોચી.

ચર્મચક્ષુ, ન૦ [સં] જીવતા જીવની જે ખરેખરી કુદરતી આંખો તે; સાધારણ આંખ: જ્ઞાનચક્ષુથી ઉલટું. જોવાની ઈંદ્રિય; નેત્ર.

ચર્મપત્ર, ન૦ [સં] ચામડાના જેવો ચીકણો અને ફાટે નહિ એવી બનાવટનો કાગળ; જે કાગળને ચામડા જેવો ટકાઉ બનાવેલો હોય તે; એક જાતના ટકાઉ કાગળો. (૨) છાલનો કાગળ; ભુર્જપત્ર; ભોજપત્ર.

ચર્મપાદુકા, સ્ત્રી૦ જોડા; ખાસડાં.

ચર્ય, વિ૦ [સં.] ચરવાને—કરવાને યોગ્ય તે; આચરવા જેવું. (૨) કર્તવ્ય.

ચર્યા, સ્ત્રી૦ [સં.] ચરવાનું એટલે કે વખતો વખત જે કંઇ કામકાજ ખાવું, પીવું, સુવું બેસવું વગેરે કરવાનું તે; તે કે જે કરવાનું તે; રહેણીકરણી; રીતભાત; કાલક્ષેપ પ્રકાર; કાર્યક્રમ; વ્યાપાર; વ્યવહાર; વ્યવસાયપરંપરા; આચરણ; ચરિત્ર; રીતભાત.:—દિનચર્યા, રાત્રિચર્યા. (૨) જેની ઉપરથી અંદરનો ભાવ સમજાય એવું ચિહ્નન; દેખાવ; શિકલ.:—મુખચર્યા. આચાર; ચાલ; કામકાજ; વૃત્તિ; જીવિકા; ભક્ષણ; ગમન.

ચર્વણ, ન૦ [સં.] ચાવવાનું જે તે; ચાવણું; ખાવાનું; ખાદ્ય. (૨) શેકેલા ચણા વગેરે જે કોરૂં ચાવી ને ખાવાનું તે; ચવેણું.

ચર્વિત, વિ૦ [સં.] ચાવેલું; દાંતથી ઝીણું કરેલું.

ચર્વિતચર્વણ, ન૦ [સં] જે ચવાઇ ગયેલું હોય તેને ફરીને ચાવવું તે; કોઇ કરેલું કામ કે થઇ ગયેલી વાતને ફરીને કહેવી તે; પિષ્ટ પેષણ.

ચલ, અ૦ ચાલ; હિંડ; હાલ. (૨) ખસ; દૂર થા; વેગળો રહે. (૨) વિ૦ [સં.] ચંચલ; અસ્થિર; ચલાયમાન.

ચલચલ, અ૦ જાજા; દૂર થા; ખસ. (૨) ઝટકર; વહેલો થા.

ચલણ, ન૦ [સંચલન] ચાલવું તે; ફર્યું થવું તે; સત્તા; અમલ; દોર.:–ઘરમાં બૈરાંનું ચલણ છે. (૨) નિત્ય ચાલતું, વ્યવહારમાં ફરતું; પ્રચાર; વ્યવહાર; ઉપયોગ.:–સોનાનું ચલણ. (૩) ચાલવું તે; હિંડવું તે; ખેપ.:– ચલણો ભલો ન કોશકો દુહિતા ભલી ન એક. ભાષા. રિવાજ; રસમ; વ્યવહાર; રીતિ; ગતિ; પગ; વગેરે.

ચલણી. વિ૦ વ્યવહારમાં રોજ વપરાતું હોય એવું.:–ચલણી સિક્કો–નોટ.

ચલન, ન૦ [સં.] ચાલવું, હાલવું તે; ગતિ; ચાલ; હિલચાલ; ફેરફારી. (૨) વાટ; પંથ; ચલણો; પ્રચાર; વ્યવહાર; ઉપયોગ. જ્યોતિષમાં પૃથ્વીની ગતિ ઉપરથી દિનરાતનું દિનમાન કાઢવાની રીત તે.

ચલનવલન, ન૦ હિલચાલ; હાલચાલ; ગતિ; હરફર.

ચલમ, સ્રી૦ હુક્કાનું માટીનું ચાકું, જેમાં તમાકુ બળે છે તે; ધંતુરી; ચલમ.

ચલવિચલ, વિ૦ [સં.] એક સ્થાન પર ન રહે એવું; હાલતું; ડગમગતું; અસ્થિર; અવ્યવસ્થિત. (૨) ઉલટ સુલટ; ઉંધુચતું.

ચલાઉ, વિ૦ ચાલે એવું; નીભે એવું; ચાલતું; ચાલી શકે એવું; કામ જેગું; કામ બંધ ન પડે પણ ચાલુ રહે તે માટે યોજાયેલું એવું જે તે. ચિરસ્થાયી; મજબુત; ટકાઉ.

ચલાખો, પું૦ મોટો રૂમાલ; સમચોરસ કપડાનો કકડો.

ચલાણી, સ્રી૦ નાની પડઘીદાર પવાલી; પ્યાલી; પડઘીવાળી વાડકી.

ચલાણું, ન૦ કાચનો પડઘીવાળો નાનો પ્યાલો. (તેલ ધૂપેલનો.)

ચલાયમાન, વિ૦ [સં.] ચાલતું એવું; ચંચળ; હાલતું; આઘુંપાછું કરેલું; વિચલિત. ફરે, ડગુમગુ થઇ–કરી શકાય એવું:–તે પોતાના વચનથી ચલાયમાન થાય એવો નથી.

ચલાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચાલે એમ કરવું; જારી રાખવું; નિભાવવું. (૧) અમલમાં આણવું. (૩) ગતિમાં મૂકવું; ફેરવવું ચાલવાને પ્રેરવું ગતિ આપવી. (૪) ફોડવું ફેંકવું:–તોપ ચલાવવી. રૂ૦ પ્ર૦ મોં ચલાવવું=ગાળો દેવી; સામું બોલવું. ખાવું. હાથ ચલાવવો=મારવું. (૫) નિભાવવું; ગુજારો કરવો. (૬) આરંભ કરવો:–વાદ ચલાવવો. (૭) જારી રાખવું:–વંશ ચલાવવો. (૮) ટકાવવું.:– બે મહીના ચલાવ્યું. પ્રચારવું; વ્યવહારમાં મૂકવું. ધર્મ ચલાવવો. (૯) પ્રયુક્ત કરવું.:– તરવાર ચલાવવી.

ચલિત, વિ૦ [સં.] અસ્થિર; ચલાયમાન; હાલેલું; ચળેલું; સ્થાન ભ્રષ્ટ; સ્થાનમાંથી ખસેલું; ફેરવેલું; ચાળવેલું, ચલિત કુંડળી=કુંડળીમાં મુકાયેલા ગ્રહોમાંનો કોઈ ગ્રહ તેના સ્થાનથાંથી ખસેલો છે કે નહિ તે જણાય એવી કુંડળી. ચલિત ગ્રહ=જે ગ્રહનો કંઇક ભાગ ભોગવાઇ ગયો હોય અને કંઇક ભોગવવાનો બાકી રહેલો હોય એવા ગ્રહ તે. (જ્યોતિષ.)

ચલિયું, ન૦ ચકલાંની જાતનું નાનું પંખી; પંખેરૂં; ચલ્લું.

ચલુડું, ન૦ નાની છાછરી વાડકી; કચોલું; ચલુડી; પ્યાલી. (૨) માટીનો નાનો લોટો, લોટું.

ચલેથો, પું૦ કડછો; તવેથો.

ચલો, અ૦ ચાલો; ઝટ કરો.

ચલોઠો, પું૦ ચાર હાથનો ટુંકો પણ પને મોટો ખેસ; ઉપરણો; ફટકો:–રેશમી ચલોઠા અમદાવાદમાં સારા વણાય છે.

ચલ્લુ, વિ૦ ચાલુ; ચાલતુ; જારી.

ચલ્લુક, વિ૦ હલકું; માલ વગરનું.

ચલ્લું, ન૦ ચકલાંની જાતનું નાનું પંખી; પંખેરૂં; ચકલું. (૨) અંજલી.

ચવ, પું૦ હોંશ; રામ; સકાર. (૨) આવડત;

ગમ. (૩) ઢંગ; ઠેકાણું; ચોકસપણું. (૪) મોતીના વજનની એક રીત અથવા તોલ તે. ખરાં મોતીનું વજન રતી અને ચોવીસ રતીનો ટાંક, એ પ્રમાણથી થાય છે. આ રીતે મોતીના અમુક જથ્થાનું કે એકનું વજન કરી રતીના પોણાચૌદ ટકાને હિસાબે કુલ વજનના ટકા કરી જેટલા દાણા હોય તેટલાએ તેને ભાગી નાંખે છે અને તેમ કરતાં દાણા દીઠ જેટલા ટકા આવે તે તે મોતીના ચવ કહેવાય છે. આ ચવના હિસાબે હમેશ મોતીનો ભાવ થાય છે. (૫) સ્વાદ.

ચવચવ, સ્ત્રી૦ જુદે જુદે ઠેકાણેથી ચુંટી કાઢેલું તે. ચુંટણી; ચુંટી કાઢેલી બાબતો; પરચુરણ ફૂટકળ.

ચવક, પું૦ એક ચવડો વેલો.

ચવડ, વિ૦ તૂટે ફાટે કે ચવાઇ જાય નહિ એવું; ચવડું; ચીકણું.

ચવડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચાવે એમ કરવું; ખવડાવવું; જમાડવું; ચાવવાની ફરજ પાડવી. (૨) લાંચ રૂશવત આપ્યા કરવી; ખાવા દેવું. (૩) જોરજુલમથી.–બળાત્કારથી કામ લેવું.:–લોઢાના ચણા ચવરાવવા.

ચવડું, વિ૦ કરપાઇ, ચવાઇ, ખંડાઈ કે ઝટ ભાગી તૂટી જાય નહિ એવું; ચવડ; ચીકણું; ચીવટ. (૨) ના૦ હળમાં કોશની સાથે રાખવાની અણીદાર ત્રણ ખુણિયા ફાચર; હળનો અણીદાર દાંતો; કે જે ભોંયને ચીરીને ચાસ પાડે છે.

ચવદાર, વિ૦ ચાવતાં રસ પડે એવું; સ્વાદિષ્ટ.

ચવલી, સ્ત્રી૦ બે અને ચાર આનાનો ચાંદીનો સિક્કો; બેઆની; પાવલી. મુંબાઇ તરફ બોલાય છે.

ચવલું; વિ૦ પાંપણે ધોળા વાળવાળું.;–ચવલિયું; ચવલિયો બળદ.

ચવલો, પું૦ સુતરની ગુચ્છા જેવી ચમરી; સુતરના તાંતણાઓની મુલાયમ સાવરણી; રજોહરણી. જૈન યતિઓ જે લાકડીએ બાંધી રાખે છે તે. (૨) બેલડીનો એક રોગ.

ચવવું, ક્રિ૦ સ૦ બોલવું. ઉ૦ ચવ્યું ચવે તે શાનો કવિ ?

ચવવેરો, પું૦ ઘર અને જમીન ઉપરનો કર તે.

ચવળવું; ક્રિ૦ અ૦ ચળવળવું; ચેળઆવવી; સ્ફુરવું.:–મારવાને હાથ ચવળે છે.

ચવળાટ; પું૦ ચળવળવું તે; ખંજવાળ; ચેળ; ખણજ. (૨) તન્મનાટ.

ચવાણું, જુ૦ ચવૈણું.

ચવાણું, ક્રિ૦ અ૦ દાંતથી ખંડાવું, ભગાવુ; દાંતે કચરાવું. (૨) લોકો ચવે, બોલે, નિંદે એમ થવું; નિંદાવું; ગવાવું; લોકોથી ટીકા રૂપે વાત થવી; વગોવાવું.

ચવેણું; જુ૦ ચવૈણું.

ચવૈણું; ન૦ [सं. चर्वण, ચવરણું.] કાચું, કોરું અથવા શેકેલું ચાવીને ખાવાનું તે; ધાણી ચણા, મમરાસેવો વગેરે; ચર્વણ; ચાવવાનું; ખાવાનું.

ચવૈયા. પું૦ ચાળા પાડવા તે; ચાળા; છંદૈયાં.

ચવો, પું૦ પગના તળા ઉપરનો ફોલ્લો.

ચવ્વડ; જુ૦ ચવડ.

ચશ્મ; સ્ત્રી૦ [फा. चश्मा] આંખ; નેત્ર; નયન; લોચન. રૂ૦ પ્ર૦ ચશ્મપોથી=આંખ આડા કાન કરવા; સામે ન થવું.

ચશ્માં; ન૦ (ચશ્મું) વધારે સારું દેખાય તે માટે આંખ આડે રાખવાનો કાચ; ઉપનેત્ર. રૂ૦ પ્ર૦ ચશ્માં આવવાં=થોડું દેખાવું; આંખને ચશ્માંની જરૂર પડે એમ થવું. ૨ મમાભિમાન ચઢવું; મદ ચઢવો; કોઇને નહિ દેખવું, લેખવવું. ચશ્મે ધબ=ચશ્મા વગર ચાલેજ નહિ એવું જે તે; આંધળું ભિંત. ચશ્મે સુલાખ=એકાક્ષ; કાણું. કમાનમાં જડેલી કાચ કે પારદર્શક પત્થરની બે તખતીઓની જોડી. દૂર જોવા માટે નતોદર ને પાસેનું જોવા માટે ઉન્નતોદર કાચ જોઇએ છીએ.

ચશ્મીકોર; સ્ત્રી૦ કોપરાપાકનાં ચકતાંના જેવી આંખને મળતી આકૃતિવાળી તરેહની કિનાર તે; લાંબી ચોકડીની ભાતવાળી કોર તે.

ચષક; પું૦ [સં.] મદિરા પાન કરવાનો સોનાનો નકસીદાર સુંદર પ્યાલો તે; કટોરી. [૨] મધુ; મદ્ય.

ચસક, સ્ત્રી૦ ખેંચ; ચસવું તે; ખસવું; સ્થાન ભ્રષ્ટ થવું તે: સાંધામાંના સ્નાયુનું ઓચિંતું ખસી જવું તે; ઝાટકો લાગી સખત પીડા થઈ આવી સાંધાનું એકદમ અટકી જવું તે; સાંધા અકડાઈ જઈ તેમાં રહી રહીને પીડા થવી તે; સળક; નસનું ખેંચાણુ. વાયુની પીડ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચસક આવવી=ઓચિંતી સખત પીડા સાથે નસનું ખેંચાવું. સાંધામાં ઝાટકા જેવી વાયુની પીડા થવી; પગે વાયુનું દરદ થવું.:-પગે ચસક આવી છે એટલે હિંડાશે નહિ.

ચસકવું, ક્રિ૦ અ૦ પકડમાંથી અથવા એકાદાસ્થાનમાંથી ખસવું; છટકવું; છૂટી જવું; હડવું; ચસવું. (૨) ફરવું; ફીટીજવું; ચળવું; સળકવું;:-ડાગળી ચસકવી; પાંસળી ચસકવી, વગેરે. (૩) ચસક આવવી; રગ ખેંચાવી.

ચસકાવું, ક્રિ૦ અ૦ મચરડાવું; મોચાવું; મચકોડાવું, છટકાવું; મરોડાવું; લચકાવું; ચસકીજવું; ચસક આવી સાંધાનું ખસીજવું; મરડાવું; લંગડાવું.

ચસકો, પું૦ [સં. चलन] હાડકા કે સાંધામાં વાયુના દરદવાળો સ્નાયુ ખેંચાઇને સખત ઝાટકો લાગવો તે; વાયુના દરદથી સાંધા આગળના સ્નાયુનું ખેંચાવું તે; સળક; ઠણકો, ઝટકો; ચસક. [चल] (૨) તીવ્રઇચ્છા, ભાવના, હોંશ; અભિલાષ; ભાવ. (૩) ટેવ; આદત; લત, ખો; લળકો; હવસ.:-હરામચસકો. (૪) ચાળો; નખરાંબાજી, અંગમરોડ; અભિનય.:-ચાળા ચસકા=ઢોંગસોંગ, ફેલફિતુર. ૨ વંઠેલવેડા. (૫) ચરસ, વાઢિયો; તલપ. (વ્યસનની.) (૬) ખરો; મગરૂબી.

ચસચસાટ, અ૦ ચસચસીને ચૂસીને: જરાય ઢળે કે બાકી ન રહે તેમ, લગારે લગાર ખેંચીને, ચસ ચસ થાય તેમ ચૂસીને તમામ.:-છોકરો એવો ભૂખ્યો હતો કે દૂધ આપ્યું તે બધુંએ ચસચસાટ ચટ કરી ગયો. (૨) ચસચસ, તૂટું તૂટું થાય તેમ: જક્કડ; ચસે નહિ તેમ; ખૂબ મક્કમ; તંગ.

ચસમ, પું૦ રેશમના દોરા-તારની ગુંચ અથવા ગુંછળી: રેશમના તાણાની છોલ, ઘાસના તાર તે.

ચસમું, ન૦ [फा.] ચશ્મું; ચશ્માંનું એક વચન; આંખનો એક કાચ.

ચસવું, ક્રિ૦ અ૦ ચળવું; ખસવું; છટકવું. (૨) ફરવું: બદલાવું. (૩) દબાઇને બેસી જવું: (૪) ટોટામાં આવી પડવું. (૫) ચૂસીને પીજવું.

ચસાચસી, સ્ત્રી૦ કસાકસી; હરિફાઈ: સ્પર્ધા. (૨) ખેંચતાણ; તાણાતાણ; બહોંશ.

ચસીજવું, જુ૦ ચસવું.

ચહા સ્ત્રી૦ જુ૦ ચા. (ચ્હા ચા ચાહ.)

ચહાયના, સ્ત્રી૦ ઇચ્છા: ભાવ; ભાવના. (૨) પ્રીતિ; પ્યાર; હેત. (૩) પસંદગી.

ચહાવું, ક્રિ૦ અ૦ (ચાવું, ચ્હાવું. ચાહવું.) ઇચ્છવું; ભાવહોવો; અભિલાષ રાખવો. (૨) પ્રીતિ કરવી; પ્રેમ રાખવો; મનને ગમવું; પસંદ પડવું.

ચહુ, વિ૦ ચાર. ચહુ બાજુ.

ચહુદા, અ૦ ચારે દિશાએ.

ચહુવાણ; વિ૦ [ના૦] રજપૂતની એક કૌટુંબિક અટક; અવટંક; જાતિ: નાત. [૨] એ નામના રજપૂતો તે. ચૌહાણ, ચોહાણ.

ચહેબચો, પું૦ [फा० चाह] લીલ અને વનસ્પતિથી ભરપુર હોજની પાણીવાળી જગા; હોજની અંદરની પાણી, અને લીલવાળી જગા. રહેબચો=પાણી ને કીચડવાળી જગા; ગંદું પાણી જેમાં ભરાઈ રહેલું હોય

એવો ખાડો; ચહબચ્ચા, ચેહબચો.

ચહેરવું, ક્રિ૦ સ૦ છેકી નાંખવું; છેકવું; રદ કરવું; ભૂસવું; આડી લીટી દોરવી. લખાણ, ચિત્ર આકૃતિ વગેરે માટે વપરાય છે. (૨) ચુંથી નાંખવું; છેડવું; પી જવું; ચર્ચવું; છણવું:—એ વાતને ચહેરશો નહિ.

ચહેરો, પું૦ [**फा**] ચેહરો; મોં, આંખ, નાક, કપાલ વગેરે યુક્ત ગળા ઉપરનો માથાનો આગલો ભાગ તે; મોંનો ઘાટ; સિકલ; સુરત; મુખવટો; મોંનો ઘાટ; છબિ; આકૃતિ. ક્રિ૦પ્ર૦ચહેરો ઉતરવો=મોં ઉતરી જવું; લેવાઇ જવું, મુખાલોકમંદ જણાવો—નિસ્તેજ લાગવો. ચહેરો કાઢવો. કપાળ આગળના વાળ અમુક રીતે લઇ ચહેરો શોભે—તેમ કરવું. (૨) છબિ ઉતારવી; આકૃતિ પાડવી.

ચળ, સ્ત્રી૦ ચેળ; ખણુજ; વલુર; ખંજવાળ. (૨) વિ૦ (**સં. चल**] હાલે એવું; હાલતું; ડગડગતું, એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે લઇ જઇ શકાય તેવું; ચંચળ; જંગમ; નહિ સ્થિર એવું.

ચળક, સ્ત્રી૦ ચળકવાપણું તે; ચળકાટ; તેજ; પ્રકાશ.

ચળકચળક, અ૦ ઝળકઝળક. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચળકચળક થવું=તેજ મારવું; ચળકવું; ઉપરાઉપરી તેજનાં —ચળકાટનાં કિરણ આપ્યા કરવાં; ઝગઝગ થયા કરવું; પ્રકાશવું.

ચળકતું, વિ૦ ઝળકતું; તેજ મારતું; ઉજળું:—ચળકતું ભાગ્ય.

ચળકવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝળકવું; તેજ મારવું; પ્રકાશવું; ઝગઝગવું; શોભવું; દીપવું; ઓપવું.

ચળકાટ, પું૦ ચળકવું તે; ઝળકાટ; ઝગઝગાટ; પ્રકાશ; તેજ; રોશની.

ચળકારો, પું૦ તેજનો વિવર્ત; પ્રકાશનો ચમકારો; ભભુકો; ઝબુકો.

ચળકી, સ્ત્રી૦ ચળકવાપણું; ચળક; પ્રકાશ; તેજ, તેજ સ્ફુરણ. (૨) શોભા; ઓપ. ચળકીદાર=ચકચકાટવાળું તેજસ્વી;ઝગઝગાટ.

ચળણ, જુ૦ ચલણ.

ચળણી, જુ૦ ચલણી.

ચળવણી, સ્ત્રી૦ આમ તેમ ફેરવવાની કળા; આવડત; ફેરફારી; ચાળવણી. (૨) ચાળવાની ઢબછબ; ચાળવું તે; ચાળવાની ચતુરાઇ.

ચળવળ, સ્ત્રી૦ આમ તેમ હાલવું વળવું તે; નિરાંત નહિ એવી હાલત; ચટપટી; વલવલ; વલોપાત; ગભરાટની સ્થિતિ. (૨) ખુંચખુંચ થવું તે; ચિંતા; ફિકર; કાળજી; ખંત.

ચળવળવું, ક્રિ૦ અ૦ કંઇ કરવા માટે આમ તેમ ફરવું; હાલ્યા કરવું; વલવળવું; સળવળવું; તલપાપડ થવું; તલસવું. (૨) ચેળ આવતી હોય એમ થવું; મનમાં ખુંચ્યા કરવું; સાલવું.

ચળવળાટ, પું૦ ચળવળ ચળવળ થવું તે; વલવલાટ; સળવળાટ; તલપ; આતુરતા. (૨) ખણુજ આવવી તે; ખંજવાળ; કંડુ. (૩) ભાવનાની ઉશ્કેરણીનો રહીરહીને આવતો જુસ્સો.

ચળવું, ક્રિ૦ અ૦ [**સં. चल्**] એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ખસવું; હાલવું; ચાલવું; ડગવું. (૨) ફાટી જવું; બહેકી જવું; આડે રસ્તે ઉતરી પડવું; વંઠી જવું. ચળીજવું.

ચળાચળ, વિ૦ ચળ અને અચળ; સ્થાવર જંગમ; ચરાચર; ચળાચળ જગત.

ચળાઇ, સ્ત્રી૦ ચળામણી; છાપરું ચાળવાનુ લવાજમ—મહેનતાણું તે.

ચળામણ, ન૦ ચલામણી. (૨) લોટ ચાળતાં ચાળણીમાં રહેલું ભુસું; થોથાં. કહે૦ ચાવ્યાનું ચળામણ છે.

ચળામણી, સ્ત્રી૦ છાપરું ચાળવાનું મહેનતાણું, મજુરી; સંચરામણી. (૨) આટો, ચુનો, મોતી, હીરા વગેરે ચાળવાનું, નાના મોટા કણ જુદા પાડવાનું લવાજમ.

ચળાવવું, ક્રિ૦ પ્ર૦ ચાળે એમ કરવું. લોટ ચળાવવો, છાપરું ચળાવવું; સંચરા-

વવું. (૨) (ચળવુંનું પ્રે૦) ચળે એમ કરવું; વંકાડવું; આડે રસ્તે ઉતારવું; ફટાડવું. (૩) ફરી જાય, ખસી જાય, એમ કરવું; વિચાર ફેરવવો; હલાવવું; ખસેડવું.

ચળાંઠ, વિ૦ ચળી ગયેલું; ફાટેલું; વક્કર; બહેકેલું; જેનું મન ઠેકાણે ન હોય તેવું; મૂર્ખ.

ચળિત, વિ૦ ચળેલું, હાલેલું; એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ગયેલું; સ્થાનભ્રષ્ટ થયેલું.

ચળિયાંપુતળિયાં, ન૦ ઉંબીઓ આવવી તે. (ધઉને જવને.)

ચળીજવું. ક્રિ૦ વંઠીજવું; વહી જવું: ઉચ્છંખળ થઇ જવું; આડે માર્ગે ચઢી જવું; હદ ઓલંગી જવી. (૨) ગર્વી કે અભિમાની થઇ જવું; છકી જવું.

ચળુંકરવું, ક્રિ૦ સ૦ જમી ઉઠીને હાથ મોં ધોવાં. ઉ૦ જીવણ જમીને રે, ચળું કરીએ નાથ; ચંદનગોરે સુંરે, કે ધોવરાવું હાથ. થાળ. ચળુંપાણી=એઠું મોં ધોવાનું પાણી.

ચળેલ, વિ૦ ચળી ગયેલું; વંઠેલું; ફાટેલું. (૨) ડાગળી ખસેલ; ગાંડું. (૩) ચલિત; ખસેલું.

ચળેલું. વિ૦ ચળેલ; વંઠેલું; ફરી ગયેલી બુદ્ધિનું; ગાંડું.

ચંગ, વિ૦ [**સં.**] સ્વચ્છ; શુદ્ધ; પવિત્ર; નિર્મળ. દક્ષ, કુશળ, સ્વસ્થ; તંદુરસ્ત; સુંદર. (૨) આનંદી; રંગીલું. (૩) કંજુસ; બખીલ; કંઈ ખરચે નહિ એવું. (૪) પું૦ મોઢામાં પકડીને વગાડવાનું એક વાંસનું વાજું; મોરચંગ; ઘોડાલિયું. (૫) તાળ. (પિત્તળની વાડકી જેવી વગાડવાની ચકતી. ડફના આકારનું વાજુ) (૭) પતંગનું પુંછડું. (૭) ગંજીફામાંની એક તરેહ. (૮) અ૦ ડૈયું; ઘંટ.

ચંગા, વિ૦ [**હિં.**] સ્વચ્છ; પવિત્ર નિર્મળ; શુદ્ધ. કહે૦ મન ચંગા તો કથરોટમાં ગંગા. (૨) [**સં.**] સ્વસ્થ; તંદુરસ્ત; નીરોગ.

ચંગારી, સ્ત્રી૦ ચીણગારી; તણખો.

ચંગી, વિ૦ રંગીલું; રાગી; વ્યસની ભંગી ચંગી. (ચંગી નહિ પણ જંગી=ભંગીજંગી.)

ચંગુ, વિ૦ તંદુરસ્ત; નીરોગી.

ચંગુસ, વિ૦ (ચિંગુસ) કંજુસ: બખીલ.

ચંગોટી, સ્ત્રી૦ સુતાં મોઢે માથે લુગડું ઓઢવું તે; સોડ; સોડો:—ચંગોટીવાળીને સુતોછે.

ચંચ. સ્ત્રી૦ [**સં. चंचु**] ચાંચ.

ચંચરી, સ્ત્રી૦ [**સં,**] ભમરી. (૨) વર્ણવૃત્ત. 'રસજજ ભરે ગણ આવે વિબુધ પ્રિયા છે.

ચંચરીક, પું૦ ભ્રમર; ભમરો. (૨) એક રાગ. ચંચરિકાવલી.

ચંચવાળવું, ક્રિ૦ સ૦ વાગેલા ઉપર ધીમેથી હાથ ફેરવવો; પંપાળવું ખંજવાળવું. (૨) હાથમાં રમાડવું; લડાડવું. (૩) સાચવવું; ખરચવું નહિ પણ જોવું ખુશી થવું ને સંભાળી રાખવું.

ચંચળ, વિ૦ [**સં. चंचल**] આમ તેમ ફરતું અને હાલતું એવું; જંપે નહિ એવું; અસ્થિર; ચલાયમાન ડગુમગું; ખસી કે ઢળી જાય એવું. (૨) ચપળ ચાલાક; હોંશિયાર; ઝટ સમજી કે ચેતી જાય એવું. (૩) અધીર. (૪ અવ્યવસ્થિત. એકાગ્ર ન રહે એવું. (૫)ઉદ્‌વિગ્ન; ગભરાયેલું; હાંફળુંફાંફળું.

ચંચળતા, સ્ત્રી૦ ચંચળપણું; ચંચળાઇ, ચપળતા; અસ્થિરતા.

ચંચળા, સ્ત્રી૦ [**चंचला**] વિજળી; વિદ્યુત. (૨) લક્ષ્મી; ધન; દોલત. (૩) સોળ અક્ષરનો એક રાગ, છંદઃ—રે જરા જરા લખાય તેટલું જ તું લખીશ, ચંચળા થશે જ ચિત્ત વૃત્તિ સદ્ય તું શીખીશ. પિંગળ.

ચંચળાઈ, સ્ત્રી૦ ચંચળતા; ચાલાકી; હોંશિયારી; ઝટ સમજવાની અને ઝટપટ કાર્ય કરવાની ટેવ તે.

ચંચુ, ન૦ [**સં.**] પંખીનું લાંબું ને અણીદાર મોં; ચાંચ. (૨) ચપટી ભરાય એવું અણિયું. ૨૦ પ્ર૦ ચંચુ પ્રવેશ=ચાંચ પેસવી તે. ચંચુ પ્રહાર=ચાંચનો માર. ચંચુમાન=પંખી.

ચંડ, વિ૦ [**સં**] ઉગ્ર; ગરમ; તેજ પ્રખર; આકરું; તીક્ષ્ણ; તીવ્ર. (૨) ગુસ્સામાં આવી ગયેલું: ક્રોધાયમાન; ક્રોધી; તુંદમિજાજી;

(૩) પું૦ તાપ. દુર્ગાદેવીનો શત્રુ—એક મોટો દૈત્ય; ભૈરવ; મુંડનો ભાઇ. પ્રબલ; ઘોર; કઠોર; વિકટ. પૃથુરાજનો એક સામંત. ચંડતા=ઉગ્રતા, ઘોરતા, બળ, પ્રતાપ.

ચંડાળ, પું૦ [**સં. चंडाल**] અસ્પર્શ જાતિનો માણસ; નીચ જાતિનો માણસ. (૨) એ નામની નીચ લોકની જાતિ; ભંગી; ઢેડ; ચમાર; ચામડિયા, વગેરે. (૩) ગળકટ્ટો; મારો; જલાદ. (૪) વિ૦ દુષ્ટ; પાપી; નિર્દય; નીચ; ઘાતકી. રૂ૦ પ્ર૦ ચંડાળ=દુષ્ટ, ઘાતકી કામ કરનારાઓની ટોળી; નઠારા, પાપી માણસોનું ટોળું. કર્મચંડાળ=પાપી.

ચંડાળતા, સ્ત્રી૦ ચંડાળપણું; ચંડાળ હોવાપણું. (૨) નીચતા; અધમતા.

ચંડાળણ, સ્ત્રી૦ ચંડાળની સ્ત્રી. (૨) દુષ્ટ, અને ઘાતકી કામ કરનારી.

ચંડાળણી, સ્ત્રી૦ ચંડાળની સ્ત્રી. (૨) દુષ્ટ કામ કરનારી સ્ત્રી; પાપિણી.

ચંડિકા, સ્ત્રી૦ [**સં.**] ઉગ્ર શકિત; ભયંકર, ઘાતકી કામ કરનારી એક દેવતા. (૨) દુર્ગા. (૩) લડાવેલી, મોઢે ચઢાવેલી સ્ત્રી; કર્કશા.

ચંડી, સ્ત્રી૦ [**સં**] દેવી; દુર્ગા દેવી. ચંડીપતિ=શિવ. (૨) તુંદમિજાજીસ્ત્રી; ક્રોધીલી સ્ત્રી; કર્કશા; ગરમ સ્વભાવની સ્ત્રી.

ચંડીપાઠ, પું૦ દુર્ગાદેવીનું સ્તોત્ર; જેમાં ચંડિકાનાં પરાક્રમો અને માહાત્મ્ય વર્ણવેલું છે એવો માર્કંડેય પુરાણમાંનો એક કથાભાગ; સપ્તસતી; દુર્ગાપાઠ. ચંડીપાઠ કરવો કરાવવો=એમ કહેવાય છે કે જ્યાં ચંડીપાઠ થાય ત્યાં ભૂત પ્રેત રહે નહિ; આળપંપાળ દૂર થાય; આ માન્યતાને લીધે લોકો વહેમ પડતું લાગે ત્યાં ચંડીપાઠ કરે કરાવે છે.

ચંડુ, પું૦ જુ૦ ચંડુલ.

ચંડુલ, ન૦ (ચંદુલ) અફીણનો કસ કાઢીને તૈયાર કરેલું એક અત્યંત કેફી તત્ત્વ. આને તંબાકુની માફક પીવામાં આવે છે. પીનારના મોઢામાંથી પીતાં પીતાં લાળ પડે છે અને તરતજ તે અત્યંત કેફને લીધે ભયંકર ઉંઘમાં પડે છે. અફગાનિસ્તાનમાં ચંડુલ બનાવવામાં આવે છે. ચીની લોક બહુ ચંડુલ પીએ છે.

ચંડોળ, પું૦ ચકલા જેવડું અને મધુર રાગે ગાનારૂં એક પંખી. (૨) ચકડોળ.

ચંત, પું૦ ચિત્ત; ધ્યાન; મન; લક્ષ; કાળજી. (૨) સ્વામી; વલ્લભ.

ચંતની, સ્ત્રી૦ જેવું ચિન્ત્વન થયા કરતું હોય તેવી સ્ત્રી; વલ્લભા; પ્રિયા.

ચંતા, ચિંતા.

ચંદ, પું૦ [**સં. चंद्र**] ચંદ્ર; ચાંદો. (૨) અબરખ, પિત્તળ કે મીનાનો ચાંલ્લો. (૩) વિ૦ થોડું; જૂજ; થોડીવારનું.

ચંદબારોટ, પું૦ પૃથુરાજ રાસા નામનું પ્રસિદ્ધ હિંદી કાવ્ય લખનાર અગિયારમા સૈકાનો એક ભાટ કવિ. એ પૃથુરાજનો માનિતો રાજકવિ અને સરદાર હતો. તે મૂળ લાહોરનો વતની હતો. તેને દેવીનો હાથો હતો.

ચંદન, ન૦ [**સં**] સુખડનું ઝાડ. (૨) સુખડનું લાકડું. (૩) સુખડને ઘસીને બનાવેલો સુગંધિ લેપ. (૪) તિલક; ટીલું. ઉ૦ ચંદન તિલક ઉભાના, લલાટમાં છે કરેલું મેનાએ. મલબાર મૈસૂર અને નીલગિરિ તરફ ચંદનનાં પુષ્કળ ઝાડ ઉગે છે. ૨૦ થી ૩૦ ફુટ ઉંચાં થાય છે. ચંદન—સુખડ કહેવાય છે કારણ કે ઘણા ખડની વચ્ચે તે ઉગે છે અને વનસ્પતિ શાસ્ત્ર પ્રમાણે તે પોતાની આસપાસ ઉગેલા ખડ અને છોડવાના રસથી પોતાનું પોષણ કરે છે. દોઢ આંગળનાં તેને વેલના જેવાં પાંદડાં થાય છે. તેના પાંદડાંની ડાંખળી ઉપર ત્રણને ચારચારના ગુચ્છામાં ફૂલ થાય છે. તેનાં બીજ પડીને ઉગેલા ઝાડના લાકડામાં વધારે સુગંધિ આવે છે. તે ધોળું કે પીળું ને લાલ એમ ત્રણ જાતનું થાય છે.

ચંદનગિરિ, પું૦ [सं] દક્ષિણ તરફ આવેલો એક પર્વત; કે જ્યાં સુખડનાં ઝાડ થાય છે તે; મલયાદ્રિ; મલયાચલ. ચંદનવતી=કેરલ દેશની ભૂમિ કે જ્યાં ચંદન વૃક્ષ ઉગે છે.

ચંદનઘો, સ્ત્રી૦ ઘરોળીથી મોટું તેને મળતી જાતનું જંગલી પ્રાણી; ઘોઘરો. ઘો બે જાતની થાય છે. એક પાટલા ઘો અને બીજી ચંદન ઘો કે ઉડણ ઘો. આ પ્રાણી સરડા જેવું હોય છે.

ચંદનચુડી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીઓને હાથે પહેરાતી ચુડીઓમાંની સૌથી આગળ પહેરવાની થેકેલી નકસીદાર ચુડી.

ચંદનહાર, પું૦ [दे चंद्रहार] નાનાં નકસીદાર સોનાનાં ચકતાંની માળા; સ્ત્રીઓને કોટે પહેરવાનું એક સુંદર સોનાનું ઘરેણું; સોનાના ચંદ્રક=ચકતાંની માળા તે.

ચંદની, સ્ત્રી૦ ચંદ્રનું અજવાળું તે; ચાંદરણું; ચાંદની; જ્યોત્સ્ના; કૌમુદી. (૨) ધોળા કપડાનો ચંદરવો; વિતાન; છત; સિલિંગ. (૩) ચંદન ઉતારવાની તબકડી; કટોરી; છાછરું છાલિયું. (૪) જેને બારે માસ ફૂલ ઉતર્યા કરે છે એવું એક નાનું ફૂલઝાડ; બારમાસી. રૂ૦ પ્ર૦ ચંદની જેવું=સ્વચ્છ; નિર્મળ; વિશદ; પવિત્ર; ડાઘાડુઘી વગરનું અને સફાઇદાર ચકચકાટ; ઝળાંઝળાં થઈ રહેલું હોય એવું.

ચંદરકળા, જુ૦ ચંદ્રકળા.

ચંદરવું, ક્રિ૦ સ૦ જુઠું બનાવવું; જાણીબૂજીને કોઇ વાત પૂછવી. (૨) છેતરવું; ઠગવું; ભુલવાડવું; ફરેબદેવી. પ્રપંચ–તાલમેલમાં સામાના કરતાં વધારે કાબેલિયત દેખાડવી તે. ગંગુ એને ચંદરી જશે નહિ.

ચંદરવો, પું૦ છતનું રંગ બેરંગી કપડું; વિતાન; ચંદની; છત. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચંદરવો બાંધવો=એકદમ ખુલ્લું કરવું; છાનું રાખવા જેવું હોય તેને ચર્ચીને જાહેર કરવું; ઉઘાડું પાડવું; ફજેતી ઉડાવવી; ભવાડો કરવો. કહે૦ ચંદરવો બાંધવા સૌ આવે પણ છોડવા કોઇ ના આવે=સારું કરવામાં સૌ મદદ કરે પાછળથી કોઇ કામ ન આવે.

ચંદરસ, જુ૦ ચંદ્રસ.

ચંદરૂસ, જુ૦ ચંદ્રુસ.

ચંદા, સ્ત્રી૦ [सं चान्द्रिका] ચંદની; ચાંદરણું; જ્યોત્સ્ના. (૨) ચંદ્ર જેવા દેખાવનું જે તે; ચકચકતું ગોળ મજેનું ચકરડું; ચકતું; સુંદર ગોળ આકાર; ચંદો. (૩) ગોળ ટપકું; ચાંલ્લો; ચકચકિત ચાંદું. રૂ૦ પ્ર૦ ચંદાવા સરસ=ચાંલ્લા જેટલું, ચકતા જેટલું એક ટપકાપુર. વધારે સરસ. વા:–અંગુઠાવા, હાથવા, ખેતરવા, તેમ ચંદાવા.

ચંદાવત, પું૦ ક્ષત્રિયોની એક પેટા જાતિ અથવા શાખા. (૮) રાજ્યના મોટા–ચંદ્રક ઉપાધિવાળો સામંત.

ચંદાવું, ક્રિ૦ અ૦ ચાંદાં પડવાં; કહોવાણ લાગવું; સડાનાં ચાંદાં ઉડવાં; ચાંદાં પડવા. કેરીઓ ચંદાવી.

ચંદી, સ્ત્રી૦ ઘોડા, બળદ અને બીજાં ભારબરદારી પ્રાણીને ખવડાવવાનો દાણો. ઘોડાને ખાવાના દાણા, દાણો; ચંદી આપવી=ઘોડા કે બળદને માટે દાણો આપવો. ૨ ખંડણી આપવી. (લશ્કરી ઘોડાઓ માટે.) ચંદી ચઢાવવી=ઘોડા કે બળદને લોહી આવે એવો દાણો ખવડાવવો. ૨ ખાવું; ઉત્સાહથી ઠીકઠાક કરીને જમવું. ૩ પુષ્ટ થાય તેમ ખવડાવવું. ૪ લાંચ રૂશવત આપવી. ૫ પાલન પોષણ કરવું. ચંદી ચઢવી=ખાવાનું મળવું. ૨ પુષ્ટ થવું; ખાનપાનથી પોષાવું. ૩ લાંચ મળવી.

ચંદેરી, સ્ત્રી૦ ઉત્તર હિંદમાંનો ગ્વાલિયર રાજ્યમાંનો એક કસ્બો. વણાટકામને માટે ચંદેરી વખણાય છે. (૨) વિ૦ ચંદેરીનું:–ચંદેરી પાઘડી; ચંદેરી શેલાં. ચેદિ, કલચુરિને હૈહયવંશના રાજાઓ પૂર્વે ચદેરીમાં રાજ્ય કરતા હતા. શિશુપાલ ચંદેરી–ચેદિનો રાજા હતો.

ચંદેલ, પું૦ ક્ષત્રિયોની એક શાખા.

ચંદો, પું૦ (સં. चन्द्र) ચંદ્ર; ચંદ્રમા. (૨) ચંદ્રમા જેવો સપાટ ગોળ આકાર તેઃ–ટોપીનો ચંદો. (૩) ગોળ સુંદર ચકતું. ચાંલ્લો; ચંદ્રક, મહોર; છાપ. (૪) મુખવટો; ચહેરો.

ચંદ્ર, પું૦ [સં] સૂર્ય મંડળમાંનો પૃથ્વીનો ઉપગ્રહ; ચંદ્રમા; શશી; ઇંદુ; શશાંક. (૨) ચાંલ્લો; ગોળ સુંદર ટપકું; બિંદુ; છુંદકું. (૩) એકની સંજ્ઞા, સમાસમાં આ શબ્દ બહુ વપરાય છે.:—ચંદ્રમુખી, મુખચંદ્ર, પુરૂષચંદ્ર.

ચંદ્રક, પું૦ [સં] ચાંલ્લો; ટપકું; બિંદુ; છુંદડું; ટાંપ. (૨) ગોળ સુંદર ચકતી; મહોરછાપવાળો સિક્કો. (૩) કલગી; તુરો; મોરના પિંછામાંની આંખ; ટીલડી; કીકી.

ચંદ્રકળા, સ્ત્રી૦ ચંદ્રમંડળનો સોળમો અંશ; ચંદ્રના અંશો તે; ચંદ્રબિંબના સરખા સોળ ભાગમાંનો દરેક વિભાગતે. (૨) સ્ત્રીઓને પહેરવાનું એક કાળા રંગનું કપડું; કાળુંમગિયું. (૩) ચંદ્રમાનું કિરણ કે જ્યોતિ. (૪) માથાંનું એક ઘરેણું; ચાક.

ચંદ્રકાંત, પું૦ [સં चन्द्रकान्त [એક જાતનો પત્થર. એમ કહેવાય છે કે ચંદ્રનાં કિરણોનું ઘનીકરણ થઇ તે બનેલો હોય છે, અને ચંદનીમાં ઓગળવા માંડે છે–દ્રવે છે; ચંદ્રમણિ. ચંદ્રમાનાં કિરણ સામે ધરતાં ચંદ્રકાંત દ્રવી તેમાંથી હિમ–જળનાં ટપકાં પડવા માંડે છે.

ચંદ્રકેતુ, પું૦ લક્ષ્મણનો પુત્ર.

ચંદ્રગુપ્ત, પું૦ મગધનો પહેલો મૌર્યવંશી રાજા. ઇ. સ. પૂર્વે ત્રણસેંમાં થયો હતો. પાટલિપુત્ર તેની રાજધાની હતું. તે યુનાની રાજા શેલ્યુકસની પુત્રી સાથે પરણ્યો હતો. ચાણક્યની સહાયતાથી તે રાજા થયો હતો. એ ઇ. સ. પૂ. ૩૨૧ માં મગધની ગાદીએ બેઠો અને ૨૫ વર્ષ રાજ્ય ભોગવ્યું.

ચંદ્રકાંતા, સ્ત્રી૦ ચંદ્રની સ્ત્રી૦ (૨) રાત્રિ. (૩) પંદર અક્ષરનું એક વૃત્ત–રાગ.

ચંદ્રગ્રહણ, ન૦ [સં] ચંદ્ર ઉપર પૃથ્વીની છાયા પડવાનો જે બનાવ બનવો તે; ચંદ્રબિંબનું પૃથ્વીની છાયાથી ઢંકાવું તે. ચંદ્રગ્રહણ પૂર્ણિમાને દિવસે થાય છે, કારણ કે તે દિવસેજ સૂર્ય ચંદ્ર અને પૃથ્વી એક સીધી લીટીમાં આવે છે. ચંદ્રનું ચકચકિત (સૂર્યના પ્રકાશવાળું) અર્ધ ગોળ પૃથ્વી સામે દેખાતું હોય છે. (૨) મુખ ઉતરી જવું તે; મુખ ઉપર છાયા (શોક, ગમગીની) દેખાવી તે. ઉ૦ ચંદ્રગ્રહણ શાથી થયું ? ભા. ના.

ચંદ્રચૂડ, પું૦ [સં] મહાદેવ; શિવ; શંભુ. જેમના કપાળ ઉપર વાળના ગુચ્છામાં ચંદ્ર છે એવા દેવ.

ચંદ્રજ્યોતિ, સ્ત્રી [સં], ચંદ્રપ્રભા; ચંદ્રદ્યુતિ; ચંદની. (૨) બપોરિયું; ચંદના જેવું અજવાળું આપનાર આતસબાજી;

ચંદ્રનગર, ન૦ કલકત્તા નજીક ફ્રેન્ચ સરકારનું એક સંસ્થાન અને તેનું મુખ્ય શહેર.

ચંદ્રપુત્ર, પું૦ [સં] બુધ.

ચંદ્રપ્રભા, સ્ત્રી૦ [સં] ચંદ્રદ્યુતિ; ચંદની; ચંદ્રિકા. (૨) એક દેશી ઔષધ. ચંદ્રપ્રભાની ગોળી.

ચંદ્રબિંદુ, ન૦ [સં] બીજને દિવસે વર્તુલાકાર ચંદ્રની ચકચકિત કોર અને ઉપર છાયાથી ઢંકાયેલું બિંબ દેખાય છે તેવું ચિહ્‌ન તે; પોચા અનુસ્વારને માટે અક્ષર ઉપર મુકાતું ઉપર જણાવ્યા જેવા આકારનું નિશાન; ગોળ ટપકું.

ચંદ્રબિંબ, ન૦ [સં] ચંદ્રનું જે સપાટ તળ તે; ચંદ્રની સપાટીનો જે થાળી જેવો દેખાવ આકાર તે. ચંદ્રમંડળ, ચંદ્રનો પરિઘ.

ચંદ્રભાગા, સ્ત્રી૦ (સં) પંજાબની ચિનાબ ચનાબ નદી.

ચંદ્રમણિ, પું૦ (સં) ચંદ્રકાંત; ચંદનીમાં દ્રવતો પત્થર. (૨) સ્ફટિકનો મણકો.

ચંદ્રમંડળ, ન૦ (સં) ચંદ્રનું સપાટતળ; ચંદ્રની

સપાટીનો ગોળઆકાર. (૨) ચંદ્ર અને તેને લગતા તારાઓનો સમૂહ તે.

ચંદ્રમા, પું૦ [સં. चन्द्रमस] ચંદ્ર, શશી; ચાંદો; ચાંદ. (ચંદરમા ઉ૦ જેવો ચંદરમ.નો ઉલાળો, મેઘાડંબર ગાજે.) આકાશમાં ચમકતો એક ઉપગ્રહ. એક મહીનામાં તે પૃથ્વીની આસપાસ ફરી વળે છે. તે સૂર્યના પ્રકાશથી ચળકે છે અને પ્રતિચ્છાયાથી—ચાંદની પૃથ્વીપર નાંખે છે. ચંદ્રમા પૃથ્વીની બહુ પાસે એટલે ૨,૩૮૮૦૦ માઇલપર છે. એનો વ્યાસ ૨૧૬૨ માઇલનો હોઈ પૃથ્વીના ગુરુત્વથી એનું એંશીગણું ઓછું છે. ચંદ્રમા ૨૭ દિવસ, ૭ કલાક ૪ મિનિટ ને ૧૧॥ સેંકંડમાં પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી રહે છે; પણ વ્યવહારમાં ચાંદ્રમાસ ૨૯॥ દિનનો ગણાય છે. એનામાં ગરમી, વાદળ ને વાતાવરણ નથી. ભુંજાઈ ગયેલા મરડિયા જેવું જ્વાળામુખીઓથી બળીને શાંત થઇ ગયેલું તેનું તળ છે. પુરાણોમાં એનાપરનાં ધાબાંને કલંક કહેલાં છે.

ચંદ્રમુખી, સ્ત્રી૦ ચંદ્રજેવા મુખવાળી સ્ત્રી; ચંદ્રવદની. (૨) ચંદ્રને જોઇ ખીલનારાં ફૂલની એક વેલ.

ચંદ્રમૌલિ, પું૦ [સં] મહાદેવ; શિવ; શંભુ; શંકર; ચંદ્રચૂડ.

ચંદ્રલેખા, સ્ત્રી૦ ચંદ્રની કળા; ચંદ્રની કોર. (૨) એ નામનું એક વૃત્ત, રાગ.

ચંદ્રવદના, સ્ત્રી૦ [સં] ચંદ્રના જેવા સુંદર મોંવાળી સ્ત્રી; ચંદ્રમુખી.

ચંદ્રવદની, સ્ત્રી૦ ચંદ્રવદના; ચંદ્રમુખી.

ચંદ્રવર્ત્મ, પું૦ એક અક્ષર મેળ છંદનું નામ.

ચંદ્રવંશ, પું૦ [સં.] ચંદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો વંશ; ચંદ્ર જેનો મૂળ પુરુષ હતો એવો ક્ષત્રિય રાજાઓનો વંશ—વેલો.

ચંદ્રવંશી, વિ૦ ચંદ્રવંશનું; ચંદ્રના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલું.

ચંદ્રવાર, પું૦ [સં] સોમવાર.

ચંદ્રશાળા, સ્ત્રી૦ મકાનની સૌથી ઉપરની મેડી રાવડીવાળી ઉંચી મેડી. (૨) અગાસી: ધાબું; અટારી.

ચંદ્રશિલા, સ્ત્રી૦ [સં] ચંદ્રના જેવી સુંદર, સ્વચ્છ, ધોળી ને શીતળ પત્થરની પાટ તે; પત્થરની સુંદર બેઠક.

ચંદ્રશેખર, પું૦ [સં] મહાદેવ; શિવ; શંકર.

ચંદ્રસ, ન૦ (કેલિત્રિસ કવૉડ્રિવેટ કોનિફરિ) અલ્જીરિયામાં થતો એક ઝાડનો સુગંધીદાર ગુંદર; રાળ.

ચંદ્રહાસ, પું૦ એક પુરાણ પ્રસિદ્ધ રાજા. (૨) રાવણની તરવારનું નામ. (૩) તરવાર; ખડગ.

ચંદ્રાવળા, પું૦ એક રાગ; કવિતાની એક રચના.

ચંદ્રાવળી, સ્ત્રી૦ એક છંદ; કવિતાની રચના. (૨) રાધાની એક સખી.

ચંદ્રિકા, સ્ત્રી૦ [સં] ચાંદરણું; ચાંદની; ચંદ્રનું અજવાળું તે. (૨) ટીલડી; મોરપિંછની આંખ.

ચંદ્રુસ, ન૦ (વેટિરિયાઇંડિકા) એક જાતનો ગુંદર; એક ઝાડની લાખ; રાળ. આ પાણીમાં ઓગળતું નથી પણ તેલમાં ઓગળે છે. તેલમાં રાંધી તેને લાકડાંપર લગાડવામાં આવે છે, આને કેટલાક સફેત ડામર કહે છે.

ચંદ્રોદય, પું૦ (સં) ચંદ્રનું ઉગવું તે; ચંદ્રનું ક્ષિતિજની ઉપર દેખાવું તે. (૨) એક રાસાયનિક ઓસડ.

ચંપક, પું૦ (સં) એક જાતનું ખુશબોદાર પીળાં ફૂલનું ઝાડ; ચંપો; કોવિદાર.

ચંપતથવું, નાસી જવું; છટકી જવું.

ચંપકમાળા, સ્ત્રી૦ એક રાગ.

ચંપલ, સ્ત્રી૦ જાડા ચામડાના તળાનો ઉપરની ખોલ વગરનો જોડો. એને ઉપરની બાજુએ અંગુઠા ને આંગળાં રહે એવાં નાકાં ને સાટા હોય છે. ચોમાસામાં પાણી ભરાઇ રહે નહિ તે માટે ઘણું કરીને દક્ષણી લોકો તે વાપરે છે.

ચંપાવરણું, વિ૦ ચંપાના ફૂલ જેવા પીળા વર્ણનું; પિળાશ ઉપર ગોરું; ચંપાના ફ-

લના રંગનું.:–ચંપાવરણી કાયા, એમ કહેવાય છે.

ચંપાવવું, ક્રિ૦ સ૦ શરીરને દબાવરાવવું; ચંપીકરાવવી; મસળાવવું; ચંપાય તેમ કરાવવું. (૨) ભારતળે દબાવવું; કચરાવવું; પિલાવવું; ચપટું થાય એમ કરાવવું.

ચંપાવું, ક્રિ૦ અ૦ ભારતળે આવવું; કચરાવું; પિલાવું; ભિડાવું; સંકડાવું; સંકોચાવું:–દબાયો ચંપાયો બેસી રહ્યો.

ચંપી, સ્ત્રી૦ શરીર દબાવરાવવું તે; હાથપગના માંસના લોચાઓ મસળાવવા તે; ચંપાવવું તે; ચાકરી; સંવાહન. પગચંપી=પગચંપાવવા તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ પગચંપી કરવી =ખુશામત કરવી; કનિષ્ઠ સેવા કરવી; મન મનાવવાને કે કોઇ કાર્ય સાધી લેવાને સામા માણસની ખૂબ સેવા ઉઠાવવી; પળસી કરવી.

ચંપૂ, ન૦ [°] ગદ્યપદ્યમય ભેળી કાવ્ય રચના તે; પ્રૌઢ ગદ્યના ફકરાઓ અને વચ્ચે વચ્ચે ચટકદાર પદ્યોવાળું કાવ્ય તે.–ભારત ચંપૂ, રામાયણ ચંપૂ; કાવ્ય રચનાની એક તરેહ.

ચંપેલી, સ્ત્રી૦ ભાતના દાણા જેવી ધોળી છુટી પાંદડીનાં સુગધીદાર ફૂલની એકવેલ અને તેનાં ફૂલ. ચંબેલી, ચમેલી: એમ પણ બોલાય છે. ધોળો અને છુટો એમ દેખાડવાને ભાતને આની ઉપમા અપાય છે. :–ચંપેલીના ફૂલ જેવો ભાત.

ચંપો, પુ૦ [સં चम्पक]સુગંધીદાર પીળાં ફૂલનું એક ઝાડ. ચંપાનાં ફૂલ પીળાં લાલ ને ઉભી કળીનાં થાય છે. ચંપો બહુ સુગંધીદાર હોવા છતાં પણ ભમરા તેની ઉપર જતા નથી. સીધું શુદ્ધ ને સારું એમ બતાવવાને 'ચંપાના છોડ જેવું' એમ કહેવાય છે. ચંપાનાં ઝાડ મોટાં થાય છે તેનું લાકડું પીળું તથા મજબુત હોઇ ઇમારતી ગણાય છે.

ચંબુ, પુ૦ સાંકડા નળી જેવા મોંનું પાણી પાત્ર; ચંબુડી; કુંજો; ટુંકાગળાની શિરોઇ; ટુંકા ગળાની શિરોઇ; ટુંકા લાંબા મોંનો ગગરો, કળશ.

ચંબુડી, સ્ત્રી૦ નાનો ચંબુ.

ચંબેલી. સ્ત્રી૦ ચંપેલી.

ચા, સ્ત્રી૦ (**चिनाइ चआ**) તુળસીની જાતના છોડનાં સુકાં પાન તે. ચાનો છોડ બેથી ચાર હાથ ઉંચો થાય છે. એનાં પાંદડાં લાંબાં અને પહોળાં તુળશીના પાન જેવાં થાય છે. તેને ધોળાં ફૂલ ને બે ત્રણ બીવાળું ફળ થાય છે. વનસ્પતિ શાસ્ત્ર પ્રમાણે કેમેલિયા જાતિનો ચીનમાં થતો એક જાતનો નાનો છોડવો. સિલોન, આસામ કાંગ્રાવેલી વગેરે ઠેકાણે થાય છે. હાલ હિંદુસ્તાનમાં પણ આ છોડનું મોટું વાવેતર થાય છે. (૨) એ છોડનાં સુકવીને તૈયાર કરેલાં પાંદડાં. ચા લીલી અને કાળી એમ બે જાતની થાય છે. (૩) એ પાંદડાંનો કવાથ, એમાં ખાંડ અને દૂધ નાંખવામાં આવે છે. (૪) કોઇ પણ વનસ્પતિનો ઉકાળો, કાઢો તે.:–કરિયાતાની ચા. (૫) લીલીચા;=(એંડ્રોપિગન સાઇત્રેતસ, લાંબી પાનઠોનું ડાભ જેવું ઘાસ. આ સુગંધીદાર હોય છે અને તેમાંથી તેલ પણ નીકળે છે. આપણા દેશમાં વાડીઓમાં લીલીચાનાં ભોથાં થાય છે.

ચીનમાં એવી દંતકથા ચાલે છે કે, ધર્મ નામે એક બ્રાહ્મણ ત્યાં ઉપદેશ કરવાને ફરતો હતો. તેણે એકવાર થાકથી કંટાળી પોતાના વાળ તોડીને જમીન ઉપર નાંખ્યા તેમાંથી ચાના છોડ થયા. આસામ અને હિમાલયમાં ચાના બગીચા છે. કાળી ને લીલી એવી બે જાતની ચા પ્રસિદ્ધ છે. એનાં બીજાં ઘણાં નામ છે, ચાદાની=ચા બનાવવાનું નાળચાવાળું પાત્ર; કીટલી. ચા ગલણી=ચા ગાળવાની ચાળણી ક્રિ૦ પ્ર૦ ચાપીવી=કંઇ નહિ બની શકવું; મિથ્યા બોલવું. ૨ જખ મારવી; નહિ ચાલવું.:–ઘડિયાળ ચા પીએ છે. ચાહ, ચહા, ચા. એમ લખાય છે તથા

નરજાતિને નારી જાતિએ પણ બોલાય છે.:—ચા પીધો ને ચા પીધી.

ચાઉર, સ્ત્રી૦ ચાઓળ; ખેતરમાં અનાજ પ્રેરવાનું ચાર ફળાંની બનાવટવાળું અનાજ ઓરવાનું ઓજાર.

ચાઉસ, પું૦ (અ) ડંકો નિશાન રાખનારી ટુકડીનો ઉપરી જમાદાર.

ચાક, ન૦ [સં ચક્ર] પૈડું.:—ગાડીનાં ચાક. (૨) ચકરડું; ચાકળો; ચક્કર.:—કુંભારનું ચાક. (૩) ચક્કર ચક્કર ગોળ ફરવું તે; ભ્રમણ; ઘુમરી; વમળ; ફુદડી. ક્રિ૦ અ૦ ચાક ચઢવું=ચારે તરફ ગવાવું; ઘોળાવું; ચર્ચા થવી; જાહેરમાં વાત, ચર્ચા થઇ રહેવી; ફજેત થવું. ચાક થવું=તેજીમાં, જાગર્તિમાં આવવું; સાવધાન થઈ જવું. તંદુરસ્તીમાં આવી જવું; હમેશની તબિયત સારી થઇ જવી; હોંશિયાર થવું.:—એની તબિયત તો હમણાં ચાક છે. (તેજીમાં—હમેશની તંદુરસ્તીમાં છે) કહે૦ ચાક ઉપર પેંડો, ઘડો ઉતરે કે ગાગર=શું થશે તેનો કંઇ નિશ્ચય ન હોય એવી હાલત માટે આમ કહેવાય છે. (૪) અ૦ ફક્કડ; સારું; તેજ; ચકચકિત, હોંશિયારીમાં હોય તેમ.:—એની તબિયત હમણાં ચાક છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચાક કરવું=ઉશ્કેરવું; તેજ કરવું; ચઢાવવું; અડાવવું.:—દીવો ચાક કરો એટલે દેખાશે. (૫) પું૦ સ્ત્રીઓનું એક વેણી ભૂષણ; કેતીકીવડો; અંબોડામાં ઘાલવાનું સોનાનું ગોળ કાંગરીદાર ઘરેણું. (૬) ગરાડી, કુવાની. (૭) સરાણનું પૈડું. વિ૦ દઢ; આરોગ્ય; દુરસ્ત; આનંદી.

ચાક, પું૦ [અં. chalk] ધોળો ને પોચો ખડિયો પત્થર; ખડીથી વધારે સફેત અને ઘણું પોચું એક પાર્થિવ દ્રવ્ય. પાટિયાં ઉપર લખવાને વપરાય છે. એના ધોળા ગાંગડા આવે છે. સફેતો.

ચાકટ, જુ૦ ચાકળ.

ચાકબાક, વિ૦ હોંશિયાર; નહિ ગાંજ્યું જાય એવું.

ચાકર, પું૦ [फा.] હલકું, ઘરગતું કામકાજ કરનારો પગારદાર નોકર; સેવક; દાસ; ગુલામ; ચાકરી કરનારો માણસ. ચાકર નફ્ફર=ઘરનું કામકાજ કરનાર નોકરિયાટ માણસો તે. કહે૦ ચાકર તેવા શેઠ=જેવા માણસો હોય તેવોજ તેમનો શેઠ હોય, કારણ કે, નિત્ય પ્રતિ હુકમ ઉઠાવવાને અને કામકાજ કરવાને લીધે શેઠના ગુણનું તેનામાં આવિષ્કરણ થયેલું હોય છે.

ચાકરડી, સ્ત્રી૦ દાસી; ગુલામડી; ચાકરનું કામ કરનારી સ્ત્રી.

ચાકરિયાટ, વિ૦ (ચાકરિયાત) ચાકરીવાળું; ચાકરી કરનારું. (૨) ચાકરનું કરેલું; ચાકરનું.

ચાકરિયું, વિ૦ ચાકરીના બદલામાં મળેલું હોય એવું; ઇનામી.:—ચાકરિયા ભોંય.

ચાકરી, સ્ત્રી૦ [फा.] ચાકરનું કામ તે; સેવા; ખિદમત; દાસત્વ; નોકરી; ગુલામી. (૨) ફરજ; ધર્મ; કર્તવ્ય. (૩) માંદાની માવજત; સારવાર; માંદાની સંભાળ રાખવી તે—તેની સેવા કરવી તે. ડોસાની ચાકરી કરજો. (૪) વૃત્તિ; આજીવિકા. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચાકરી કરવી=ચાકર નોકર તરીકે કામ કરવું. ૨ ઘોડાની ચંપી કરવી; અંગ મસળવાં. ચાકરીએ જવું=નોકરી કરવા જવું. ચાકરીએ રહેવું=નોકરી કરવાને રહેવું. કહે૦ ચાકરી કરે તો ભાખરી મળે=કોઇની સેવા કરે તો આજીવિકા ચલાવાય. ચાકર ઉપરથી ચાકરી શબ્દ થયો છે પણ ચાકરમાં જે કનિષ્ઠ અર્થ છે તે ચાકરીમાં નથી. ચાકરી=નોકરી; મહેતા મુસદ્દીનું કામ કરવાને રહેવું તે ચાકરી. (૫) પગાર; મહેનતાણું.:—ચાર રૂપિયા ચાકરી મળે છે.

ચાકલો, પું૦ કાંચળી ઉપર પાડવામાં આવતી રેશમ કે કસબની એક તરેહ; ભાત; ફુલ.

ચાકળ, સ્ત્રી૦ બે મોઢાંનો આંધળો સાપ; આંધળી ચાકળણ.
ચાકળી, સ્ત્રી૦ નાનો ઘડો; ગાગરડી; ઘડુલી.
ચાકળો, પું૰ આખળિયો; આડણી; ઓરસિયા જેવી ગોળ બેસણી. (૨) રેંટ; મોટી ગરગડી. (૩) ચામડાની ગોળ ગાદી; સાંગામાંચી ઉપર નાંખવાની ગાદી.
ચાકી, સ્ત્રી૦ [સં ચક્રી] ચપસીને બેસી રહે એવી ગોળ પેંજવાળી ચકતી; ફીરકી. (૨) ડગળી; થીગડી; પટી. (૩) ગોળ ચક્રાકાર ગાંસડી.:—ગોળની ચાકી. (૪) ઢગ; ઢગલી; મોઢવું; વસ્તુઓને ઉપરાઉપરી ગોઠવીને બનાવેલો ઢગ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચાકી મારવી=મોઢવું બનાવવું.:—સો ગુંણોની ચાકી માર.
ચાકુ, ન૦ કલમ ઘડવાની નાની ધારદાર છરી; ચપ્પુ.
ચાકું, ન૦ ચમોહું; ચોખંડા કે ગોળ ઉપસેલો ડાઘ, ચકામું; ઢીમણું. (૨) વાઢિયું. (ખજુરનું).
ચાક્ષુષ, વિ૦ [સં.] ચક્ષુ સંબંધી, (૨) પ્રત્યક્ષ. (૩) મનુ.
ચાખડી, સ્ત્રી૦ લાકડાના જોડા; ખડા; પાવડી.:—ચાખડીઓ પહેરીરે, કે આવો ચટકંતા. થાળ.
ચાખણું, ન૦ અથાણું; ચાખવાનું મન થાય એવું જે તે; આચાર.
ચાખવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. ચષ્] જીભથી સ્વાદ જોવો; ખારા ખાટા ઈત્યાદિ રસની તપાસ—અનુભવ કરવો; રસેંદ્રિયથી જાણવું; રસ સમજવો. (૨) લહેજત, શા ગુણદોષ છે તે જાતે જોવા—અનુભવવા. (૩) થોડું ખાવું; સ્વાદ લેવા માત્ર ખાવું; જીભે લગાડવું.
ચાખળિયો, પું૦ આખળિયો; આડણી. (૨) ચાકળો.
ચાચાચુંગું, વિ૦ દાધારેંગું; કમઅક્કલ; દોઢ ડહાપું અને ચિંગું એવું.
ચાચર, સ્ત્રી૦ [સં. ચત્વર] માતાના મંદિર આગળનો ખુલ્લો ભાગ; મંડપની બહારનો ચોક; જ્યાં આગળ હોમ હવન થાય છે તે; માતાના મંદિર આગળનું ચોકઠું; આંગણું. (૨) ચકલું; જાહેર ખુલ્લી જગા:—અંબામાની ચાચર.
ચાચરિયાં, ન૦ ગ્રામદેવતાના ગણુ; ચકલાના ગણ, દેવવિશેષ. લગ્નાદિ અવસરે આ ગણોને ઉદ્દેશી વહેવાઈના માણસો ઉપર મજાકનાં ગીત ગવાય છે. (ચાચરિયું=ચકલાનું એનું બહુવચન)
ચાચરું, ન૦ કપાળ; ભાલ. (ચર્ચા—અર્ચાનું ઠામ.)
ચાચો, પું૦ [હિં. બાપનો ભાઇ; કાકો.
ચાટ, વિ૦ છોભું; ભોઠું; શરમિંદું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચાટ પડવું=છોભું પડવું; જેમ વિશ્વાસ સાથે ધારતા હોઇએ તેમ નહિ બનતાં ઉલટુંજ બને એ વખતની જે શરમિંદી હાલત તે. (૨) [ચાટ્ય] સ્ત્રી૦ પત્થરને કોતરીને કુતરાને ખાવાનું નાંખવાને બનાવેલી કુંડી; કુતરાં અને બીજાં પ્રાણીઓને માટે અજીઠવાડ નાંખવાનું પોળમાંનું કુંડું તે. રુ૦ પ્ર૦ કુતરાની ચાટ= ગંધાતી નઠારી વારસ્ત્રી; જેનું કોઇને નામ પણ દેવું ગમે નહિ એવી સ્ત્રી. ૨ કુલટા; અપવિત્ર, અપનીતિવાળી સ્ત્રી. (૩) લપડાક; તમાચો; ચટ દઇને ચોટી જાય કે ચરચરે એમ મારવું તે. (૪) મહેણું; ટાણો.:—તેણે કેવી ચાટમારી. (૫) ખાવાનો ગળકો; ચાટવાનો શોખ; જીભની લોલુપતા; ચસકો; લાલસા.:—એની ચાટ હમણાં બહુ વધી છે.
ચાટકો, પું૦ [સં ચટ્] રીસનો ડંખ; માનભંગની સખત લાગણીની અભિમાની અસર; ટાચકો; ચટકો; ગુસ્સો; ખોટું લાગવું તે.:—ચાટકો લાગ્યો. (૨) ટાણો; મહેણું.:—તમે ઠીક ચાટકો માર્યો. (ચાણુક, ચબોલો, ચાબકો.)
ચાટણિયું, વિ૦ ચાટવા, ખાવાની લલુતાવાળું; ખાઉધરું; બુભુક્ષિત. (૨) લાંચખાઉ;

લોભિયું. (૩) ખુશામતિયું; પ્રિય બોલનારું.

ચાટણું, ન૦ ચાટીને ખાવાનું તે; નાનાં બચ્ચાંને ચટાડવાનો ખોરાક; ચાટો. (૨) ચાટીને ખાવાનું ઓસડ; લેહ્ય ઔષધ.

ચાટલું, ન૦ મોઢું જોવાની ખાપ; દર્પણ; આરસી. (૨) ચોરસ કે ગોળ સપાટ સપાટીનો સ્વચ્છ ચકચકિત ખંડ, કકડો. (૩) જમીન સરસી પથરાઇને ઉગતી વનસ્પતિ; ઘણી જડવાળી વેલ, ધરો વગેરે; શાદ્વલ.:–ધરોનાં ચાટલાં.

ચાટલો, પું૦ રૂપિયો; ચકચકિત ચોખ્ખો સિક્કો. (તિરસ્કારમાં).

ચાટવું, ક્રિ૦ સ૦ પાતળી કે ગાઢી ચીજને જીભથી મોંમાં લેવી; જીભથી ખાવું; રસ લેવો, ચૂસવું કે ઉસરડી–વાળી લેવું:–મધ ચાટવું; હાથ ચાટવો. (૨) સ્વાદ લેવો; ચાખવું; રસ લેવો. (૩) સારું લગાડવું; ખુશામત કરવી. લહીલોહીને ખાવું.:–બધું ચાટી ગયો. લેવું, ખાવું (લાંચ રૂશવત વગેરે) ખાવાને વળખાં મારવાં. કહે૦ હાથ ચાટે કંઇ પેટ ભરાય? કોઇ વસ્તુ ઉપર જીભ ફેરવવી; જીભથી સાફ કરવું.:–ગાય વાછડાને ચાટે છે.

ચાટવો, પું૦ લાકડાનો કડછો; ઉકળતી વસ્તુઓ હલાવવાનું ચાડાવાળું વતરણું. (૨) હલ્લેસું હોડી ચલાવવાનો ચાટવો.

ચાટુ, ન૦ [સં.] મીઠું મીઠું બોલવું તે; સારું લગાડનારું ભાષણ પ્રિય ભાષણ સવાસલું; મલાવડાં; ખુશામત; ઉ[illegible] વહાલનાં વેણ.

ચાટુકાર, વિ૦ [સં] મીઠાબોલું; મલાવડિયું; ખુશામતિયું; ખાલી–ખોટી પ્રશંસા કરનારું.

ચાટુડું, વિ૦ [સં ચાટુ] મલાવડું; દોઢડાહ્યું; લાયરીખોર; ચિબાવલું.(૨) બુભુક્ષિત; ચાટવાની ખાવા–જમવાની લાલચવાળું. (૩) લાંચિયું; ખાધરૂં.

ચાટૂક્તિ, સ્રી૦ [સં] ખુશામત; મીઠું મીઠું–સામાને પ્રિય લાગે એવું બોલવાની આવડ.

ચાટો, પું૦ નાનાં બાળકો માટે દવાની દવા ને ખાવાનું ને ખાવાનું એવું ચાટણું તે; ચાટવાનું તે.

ચાઠું, ન૦ ચાંદું; ડાઘ; ગુંજ; ચકામું; કોઇ પણ રીતે શરીર કે બીજી વસ્તુ ઉપર પડેલું ગોળ કે ચોરસ નિશાન.

ચાડ, સ્રી૦ ચાનક; ચીવટ; ખંત; કાળજી.

ચાડસરી, સ્રી૦ તંબુની દોરીઓ બાંધવાની મેખ; ખીલી.

ચાડખુ, ન૦ [સં ચાર-ક]જાસુસ; આમતેમ ભટકતો રહીને ખબર રાખનાર; બાતમીદાર; છુપી ખબર મેળવી પોતાના મળતિયાને સંજ્ઞામાં ખબર આપનાર. ચોર લોક મહોલ્લામાં એક ચાડખુ રાખીને પછી ઘરમાં પેસે છે.

ચાડિયું, વિ૦ જેને એક વાત બીજાને પ્રિય થવાને કહેવાની ટેવ હોય તે; ચુગલીખોર; એક માણસ પાસેથી બીજા માણસનું ખોટું સાંભળી લઈ તે બીજા માણસને વહાલા થવાને કહેવાની જેને આદત હોય એવું. પું૦ ચાડિયો૦ સ્રી૦ ચાડિયણ.

ચાડિયો, પું૦ ચાડી ચુગલી કરનારો માણસ; જેને ચાડી કરવાની ટેવ હોય તે. (૨) સુકલો, હાડ પિંજર જેવો અને બિયામણો લાગે એવો માણસ. (૩) પંખીઓ અને જંગલી જનાવરોને બીવરાવવાને લાકડી ઉભી કરી તેની ઉપર ઉંધો ઘડો કે દોયકું ભરવી આડી લાકડીએ હાથ જેવું કરી બનાવેલી જે માણસના જેવી આકૃતિ તે. (૪) ગામ કે ફળિયાનો પાપી–નઠારો માણસ તે. (૫) કોઇ પણ જાતની ચિંથરા વગેરેની અતિ દુષ્ટ વ્યક્તિ વ્યંજક આકૃતિ. (વાડી બજાણિયા વગેરેનો ચાડિયો)

ચાડી, સ્રી૦ અ ની પાસેથી બ ની નિંદા, ખોટી વાત સાંભળી લઇ ક ને પ્રિય થવા

જ તમારે માટે આમ બોલતો હતો, એમ કહેવું તે; ચુગલી; નિંદા; બદગોઈ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચાડી કરવી, ખાવી=એક જણે બીજાને માટે કહેલી બાબત તેને જણાવવી; આમણસામણ બે માણસો દ્વેષથી એક બીજાનું ભુંડું બોલતા હોય તે સાંભળી તેમને કહેવું. ચાડીચુગલી=એકની વાત બીજાને પ્રિયથવાને કહેવીતે; નાલાસીકરવીતે.

ચાડીખોર, વિ૦ ચાડિયું; જેને ચાડી ખાવાની ટેવ હોય તે.

ચાડું, ન૦ હાથની પસલી જેવું ખામણાવાળું જે કંઇ હોય તે; વચમાં ખાડાવાળું લાકડાનું ચકતું:—દીવીનું ચાડું. (૨) જેમાં કંઇક માય એવી પસલી જેવી આકૃતિ (પાત્રની):—કડછીનું ચાડું; ખામણું. (૩) ચહેરાનો દેખાવ; મોં; ડાચું.

ચાણકય, પું૦ નવનંદ અને ચંદ્રગુપ્તના કાળમાં થયેલો એક મોટો રાજ્ય કાર્ય કુશળ અને ખટપટી મુસદ્દી મહાપુરૂષ. એ રાજનીતિ શાસ્ત્રમાં બહુ બાહોશ માણસ હતો. એણે રાજનીતિ અને નીતિ ઉપર ઘણું લખેલું છે. એણે ચારે પુરુષાર્થને ઉપયોગી ગ્રંથો લખ્યા છે. વિષ્ણુ પુરાણ કથાસરિત્સાગર ને પુરાણોમાં એનાં બહુ વખાણ કરેલાં છે. વાત્સાયનને નામે એણે કામશાસ્ત્ર, ચાણકયને નામે અર્થશાસ્ત્ર, કૌટિલ્યને નામે નીતિ શાસ્ત્ર, અને વિષ્ણુગુપ્તને નામે ધર્મ કે મોક્ષ શાસ્ત્ર લખ્યાં છે. નીતિ કે રાજ્યનીતિની બાબત તેના નામની સાથે એટલી બધી જોડાઇ ગઈ છે કે, નીતિના પરચૂરણ સંગ્રહો પણ તેના નામથી લોકપ્રિય થઇ ગયા છે. (૨) ચાણક્ય નીતિ એ નામનું એક નાનું નીતિ ને વહેવારના શ્લોકનું પુસ્તક. મહાવંશ ને વિનયપિટક નામના બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં પણ ચાણકયની પ્રશંસા ને હકીકત આપેલી છે. તે તક્ષશિલાનો વતની હતો. તે સર્વ વિદ્યાઓમાં નિપુણ હતો. વાત્સ્યાયન, મલ્લનાગ, કૌટિલ્ય, દ્રામિલ, પક્ષિલસ્વામી ને વિષ્ણુગુપ્ત વગેરે નામોથી પ્રસિદ્ધ છે. ચંદ્રગુપ્ત સાથે તેને મૈત્રી હતી. એણે વિદ્યાની દરેક શાખામાં અકકેકો ગ્રંથ બનાવેલો છે.

ચાતક, ન૦ [સં] એક પંખી; બપૈયો. એમ કહેવાય છે કે, આ પંખી તરસ્યું રહે છે પણ વરસાદનાં ફોરાંનુંજ પાણી પીએ છે બીજું પાણી પીતું નથી. તેના ગળામાં કાણું હોવાથી બીજું પાણી તેના પેટમાં જતું નથી, એમ પણ કોઇ કહે છે. આ કાશમાંથી પડતું ફોરૂં અદ્ધરથી ઉઘાડા મોંમાં ઝીલતાં તેના પેટમાં જાય છે. ચોમાસાની શરૂઆતમાં આ પંખી 'પીઉ પીઉ,' બોલે છે. ઉ૦ બપૈયારે પીઉ પીઉ ઉચરે, ને વિજોગણનું ચીત ચરચરે.

ચાતરમ, ન૦ પંચાયત; લવાદી; લવાદોનો ચુકાદો

ચાતરવું, ક્રિ૦ સ૦ ચળાવવું; ખસેડવું; ચીતરવું; ફેલાવવું.

ચાતરી, સ્રી૦ તરાક. (રેંટિયાની)

ચાતુરી, સ્રી૦ [સં] ચતુરાઇ; ડહાપણ. (૨) ચાલાકી; ધુર્ત્તતા.

ચાતુર્માસ, પું૦ [સં] ચોમાસાના ચાર મહીનાનો સમય તે. દેવપોઢીથી દેવઉઠી અગિયારસ લગીનો. (૨) વિ૦ ચારમાસનું. ચાતુર્માસ્ય=ચારમાસ લગી કરવાનો એક વૈદિકયજ્ઞ. પૌરાણિક વ્રત.

ચાતુર્ય, ન૦ [સં] ચતુરાઇ; ચતુરી; ચાતુરી; ડહાપણ.

ચાતુર્વર્ણ્ય, પું૦ [સં] ચાર જાતિઓ તે.:— બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્ર. (૨) ચારે વર્ણોએ પાળવાનો જે ધર્મ તે.

ચાતુર્વેદી, વિ૦ [સં] ચારે વેદનો અભ્યાસી. ચારેવેદનું.

ચાદર, સ્રી૦ ધોળા કપડાનો પાંચ સાત હાથ લાંબો કકડો; પિછોડી ચોફાળ ગાદી કે બિછાનાનો ઓછાડ, પ્રચ્છદપટ. (૨) મડદાને ઓઢાડવાનું ધોળું કપડું; કફન. (૩) પાથરેલું કે ઓઢેલું હોય કે તેવું દેખાતું હોય એવું જે કંઇ હોય તે; પાણીની સપાટી;

પથરાયેલા પાણીનો તેવો દેખાવ. ઓઢણુ; ઢાંકણુ; છત-પડ. ફૂલની ચાદર=ફૂલની માળાઓનું પટ; ઓઢણુ; ઢાંકણુ તે.:—કબર ઉપર ફૂલની ચાદર નાંખી. ચાદરપાટ ચાદરના કપડાનો તાકો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચાદર ઓઢવી=આપ હાથે રોવાનું પશ્ચાત્તાપનું કારણ ઉભું કરવું; રોવું; નાસીપાસ થવું; બધુ ગુમાવી દેવું; રોવાનો વખત આણવો.:—એણે જાતે ચાદર ઓઢી છે.

ચાદરું, ન૦ ચાદરથી મોટું અને રંગેલું પથરણું, પાથરણું; ચોફાળ; મોદ; જાડું ઢાંકણુ; ઓછાડ.

ચા–દાની, સ્ત્રી૦ ચા બનાવવાની નાળચાવાળી ધાતુ કે માટીની લોટી.

ચાનક, સ્ત્રી૦ ખંત; કાળજી; ચૈડકો; ફ્રેમ; કરવું કે બજાવવું છે એવી લાગણી. (૨) શિક્ષા; બોધ; ચિંતા.

ચાનકી, સ્ત્રી૦ નાની ભાખરી; નાની રોટલી; (અંગારા ઉપર શેકતાં ચંદાયેલી એવી)

ચાનકું, ન૦ જાડી ને ઢંગઢાળ વગરની ભાખરી; જાડો કાચોદવાયો નાનો રોટલો.

ચાપ, ન૦ [સં) કામઠું; ધનુષ.

ચાપકો, પું૦ (ચાબકો) ચાબુક;કોયડો; સાટકો. (૨) ટાંણો; મહેણું; વક્રોક્તિ, વાગ્બાણ. (૩) ચપકો.

ચાપટ, સ્ત્રી૦ ચાર પટ, સળ પડી રહે એવી લપડાક; તમાચો; ઝાપટ. (૨) ચારપટવાળું હોય એવું તે; ચારપટવાળી રોટલી; ચોપડું,

ચાપટિયું, ન૦ પીળારંગનું ચપટું નંગ; જવાહીરની એક જાત.

ચાપડો, પું૦ સાંધા કે સાલને બેઉ તરફથી ચપસી સજડ રાખે એવી કાટખુણિયા ચપરાસ; પટો; પાટી; બંધ. (૨) પાકી તકેદારી; જેમાંથી ખસાય, ચસકાય નહિ એવો પ્રતિબંધ. (૨) એક બીજા ઉપર ચાંપીને દાબેલી બે લુઈઓનો મોટો લુવો.

ચાપલુસી, સ્ત્રી૦ [સં. चापल्य.] આવડ ચતુરાઇ અને હોંશિયારી વગેરે બતાવવાને ચીપી ચીપીને બોલવું તે; દોઢ ડહાપણ; ચિબાવલાપણું. (૨) પતરાજી; શેખી. (૩) તાબેદારી; ખુશામત; ચાટુકારી.

ચાપલ્ય, ન૦ [સં] ચપળપણું; અસ્થિરતા; ચંચળતા. (૨) ચિબાવલાપણું; ચપચપ વગરવિચાર્યું વચમાં બોલબોલ કરવું અને નકામું ડહાપણ કર્યા કરવું તે; ઘુસઘુસિયાપણું અને બહુ બોલાપણું તે.

ચાપચીપ, સ્ત્રી૦ ચીપવું ને ચાંપવું તે; ઠીકઠાક કર્યા કરવું તે; ટાપટીપ. (૨) સારું ખોટું કર્યા કરવું તે; ચિકાશ, દીર્ઘસૂત્રીપણું; દોઢડહાપણુ.

ચાપચીયું, વિ૦ ચાપચીપ કર્યા કરે એવું; દીર્ઘસુત્રી; ડહાયલું; ચાંપલું; દોઢચતુર; ચાવળું. (૨) કસરિયું, કંજુસ, બખીલ.

ચાપુ, ન૦ ચાકુ; ચપ્પુ; કલમ ઘડવાની નાની છરી. (૨) ચાપવું, ચાંગળું; અંજલી. (૩) હાથપગનાં આંગળાં પાસેનો ચપટો નાજુક અવયવ; પાટલી. (પગની) ચપટો અવયવ.

ચાબક, જુ૦ ચાબુક.

ચાબખો, પું૦ (ચાપકો, ચાબકો) લાકડીને છેડે ગુંથેલી દોરી કે સાટોવાળો સાટકો; કોરડો ચાબુક. (૨) ઠોક; લાગણી થાય એવાં શિખામણનાં વચન.:—ભોજા ભગતના ચાબખા.

ચાબુક, સ્ત્રી૦ ચાબખો. (૨) ચાનકદાર શિખામણ; ઠોક; મહેણું. (૩) ઉત્તેજન આપે એવી વસ્તુ વગેરે તે.:—ભાંગ ઉપર કુંજાની ચાબુક. ચાબુક સ્વાર=ઘોડા કેળવનાર. દંડનીતિ; શિક્ષા શાસન; નિયામક.

ચામ, ન૦ [સં चर्म] ચામડું; ત્વચા: ખાલ. મુઆ ઢોરકા ચામસે, લોહા ભસ્મ હો જાય.

ચામખેડું, ન૦ મદારીની ઝોળી; વાદીની ખલેચી, કોથળો; જાદુગરની પેટી.

ચામચીમડિયું. વિ૦ ચામડાથી ઢંકાઇ રહેલું, જેની ચામડી ચઢી ગઇ હોય એવું; સુકું

ખળખળી ગયેલું. (૨) ચીડિયું; ચીકણું. (૩) કંજુસ, ચામડી તૂટે તોપણ દમડી ખરચે નહિ એવું.

ચામચોરી, સ્ત્રી૦ ચોરીથી જે ચામ સંબંધ કરવો તે; વ્યભિચાર, પરસ્ત્રીગમન.

ચામજૂ, સ્ત્રી૦ વાળની નહિ પરંતુ ચામડી; ઉપરની જૂ તે, ચામડીને ચપટ વળગીને રહેનારો ઝીણો સ્વેદજ જંતુ. [૨] જ્યાં ચોટયું ત્યાંથી ઉખડે જ નહિ એવું જે તે, (ચીકણું. ચીવટ]:—ગોવિંદ તો ચામજૂની માફક વળગ્યો છે.

ચામઠું, ન૦ શરીર ઉપરનો સળ; સોળચમાઠું; ચાંદું; સોજો.:—અંગે ઉઠયાં ચામઠાં, [૨] વિ૦ ચીકણું, ડમાયલું. ચામઠી છે.

ચામડ, વિ૦ ચામડા જેવું; ચીકણું; તૂટેફાટે નહિ એવું; ચીવટ.:—ચામડતોડ.

ચામડિયેણ, સ્ત્રી૦ ચામડિયાની સ્ત્રી.

ચામડિયો, પું૦ ચામડાં સાફ કરનાર; ચમાર. કહે૦ ચામડિયા ગંધ ગઇ=ધંધા ઉદ્યોગને લીધે જે ન ગમતું હોય તે પણ ગમતું થાય છે; એવા વ્યંગ માટે આ કહેવત કહેવાય છે. પરિચયથી પણ વિરૂદ્ધતા ઓછી થાય છે, એવો અર્થ દર્શાવે છે.

ચામડી, સ્ત્રી૦ [**સં ચર્મ**] પ્રાણીનાં હાડમાંસ ઉપર જે ઢાંકણરૂપ પડ હોય છે તે; ત્વચા ખાલ, ચામડું, છાલ. (૨) સ્પર્શેન્દ્રિય; જેનાથી કોઇ વસ્તુ અડકયાનું જ્ઞાન થાય છે તે. પાતળું ચામડું તે ચામડી કહેવાય છે. મનુષ્ય, પંખી વગેરે પ્રાણીઓનું જે સુકુમાર નાજુક ત્વકપડ તે ચામડી અને ઢોર વગેરેનું જે જાડું મજબુત ને બરસટ ત્વકપડતે ચામડું. રૂ૦ પ્ર૦ ચામડી જવી=ખૂબ માર પડવો; ઘણો શ્રમ પહોચવો. ચામડી આવવી=રૂઝાવું; ગડગુમડ મટવાં ને ત્વચાનું ધીરેધીરે સરખું થઇ જવું. કહે૦ ચામડાની જીભ=જેમ વાળીએ તેમ વળે એવું.

ચામડું, ન૦ જાડી મજબુત ને ચીવટ ચામડી; ખાલ; ત્વચા. (૨) ઝાડની છાલ; કોઇ વસ્તુ ઉપરનું ચીકણું મજબુત ત્વકપડ, ઢાંકણ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચામડું બગાડવું=ચામડાની સપાટી બગડે તેમ મારવું; તેમાં ડાઘ, ઘાબાં પડે તેમ તેને હરકત કરવી. ચામડાં ચુંથવાં=સત્ત્વ વગરની વસ્તુમાંથી રસ લેવાને મથવું; વળખાં મારવાં. કહે૦ ચામડાનું તાળું=જીવતા જીવની રખેવાળી તે; તાળાંનું કામ કરે એવો જીવતો જીવ, રખેવાળીએ હોવો તે; ઘરનું ઘરડું માણસ. ચામડાનાં નાણાં ચલાવવાં=જબરજસ્તીએ કામ કરવું; અન્યાય કરવો.

ચામર, ન૦ [**સં**] લાંબાવાળની માખ મચ્છર વગેરેની ઝાપટણી; ચમરી; ચમ્મર મોર–પિંછ. (૨) વાજાં નંદક છત્ર ચામર અને ભદ્રાસને આણ્યું છે. એક રાજચિહ્નઃ-છત્રચામર. (૩) એક કવિતાનો ઢાળ; છંદ; વૃત્ત.

ચામરસ, પું૦ રતિરસ; સ્પર્શેંદ્રિયદ્વારા મળતો અનુભવાતો જે આનંદ રસ તે.

ચામાચીડિયું, ન૦ નાના વાગલાંની જાતનું ઘરગતુ રાત્રિચર પંખી; ચામડીદાર મોટી પાંખોવાળું રાત્રિચર.

ચામાચેણ, સ્ત્રી૦ છછુંદર; ચેણ.

ચામીકર, ન૦ (**સં**) સુવર્ણ; સોનું.(૨)ધંતુરો.

ચામુંડરાજ, પુ૦ ગુજરાતનો એક પ્રસિદ્ધ રાજા (૨) પૃથુરાજનો એક મોટો સામંત.

ચામુંડા, સ્ત્રી૦[**સં**] શબવાહનવાળી એક ઉગ્ર સ્વરૂપ દેવતા; દેવી ચંડિકા. શુંભનિશુંભ ને ચંડમુંડ નામે બે દૈત્ય સેનાધિપતિઓને હણનારી દેવી.

ચામોદિયું, (**સં ચર્મોદ્દીપનમ્**) સ્પર્શેંદ્રિય ઉદ્દીપન થાય એવો જે સ્પર્શ તે; ઉશ્કેરે એવું અડપલું; ચાંદવું. ગમ્મત, છેડતી વગેરે શોધવાને જે ઉકીટો, મનનો ઉભરો આવે તે; બીજા માણસને વચનથી કે સ્પર્શથી અડીને ગમ્મત મેળવવાનો આંતરિક ભાવોદ્દભવ તે. આ શબ્દ બહુ વચને વપરાય છે. ચેષ્ટા; ચાળો.

ચામોદી, સ્ત્રી૦ ચામોદિયાપણું; ચેષ્ટાની અથવા ચાળા કરવાની ભાવના તે; ચાંદવાં કરવાની ટેવ તે. (૨) વાતને લંબાવવાની આદત તે. (૩) ફુલ; મોટાઈ; બડાશ; ચિબાવલાપણું. (૪) નખરાં.

ચાયણી, સ્ત્રી૦ [ચહાયના] ચાહ; ભાવ ઇચ્છા; ખુશી. (૨) વહાલ; પ્રીતિ; પ્રેમ.

ચાર, વિ૦ [**સં. चतुर**] બે ને બે; ત્રણને એક; ૪ (૨) ઘણું; બહુ.:—ચાર માણસ કહે તે માનવું:—ચાર દીનું ચાંદરણું ને રાત અંધારી ઘોર. (૩) અલ્પ; થોડું; જૂજ.:—ચાર અક્ષર ભણે તો સારું. રૂ૦ પ્ર૦ ચારદાણા=કંઇ માલ નથી એવો અર્થ બતાવે છે. ભાઇમાં ચારદાણાએ નથી. ચારખાણ=ચાર જાતનાં પ્રાણી વગેરેનાં ઉત્પત્તિ સ્થાન તે.:—ઉદ્‌ભિજ્જ, સ્વેદજ, અંડજ, અને જરાયુજ યોનિઓ તે. ચારખુંટ=તમામ; સઘળું; ચારે ખુણાની સાથે બધુંય.:—ચારખુંટ પૃથ્વી તેને તાબે હતી. ચારે છેડાવાળું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચાર આંખો થવી=ક્રોધે ભરાવું; ગુસ્સે થવું, આંખમાં રોષ આવવો. ચાર આશ્રમ: બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ ને સંન્યાસ. ચાર પદાર્થ=ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ.

ચાર, પું૦ [**સં.**] છુપી બાતમી, ખબર મેળવી આપનાર દૂત; જાસુસ; ભેદુ; બાતમીદાર. (૨) કાસદ; ખેપિયો. (૩) ચારનો આંકડો:—(૪) સ્ત્રી૦ લીલું ઘાસ; ચારો. (૫) આચાર; રીતિ. (૬) ગતિ. ચારક=ચલાવનાર.:—સંચારક. (૨) ગાયો વગેરેને ચરાવનારો; ગોપ, ગોવાળિયો.

ચારકણું, વિ૦ જેના ચાર કકડાજ થયેલા હોય એવું; ભરડેલું, અનાજ દાણો વગેરે. ઝીણું દળેલું નહિ પણ મોટા મોટા કકડા રહે એમ ભરડેલું જાડું ખાણ.

ચારકોલ, પું૦ [**ઇં.**] કોયલો; કોલસો.

ચારખાની, સ્ત્રી૦ એક જાતનું સુતરાઉ કપડું; કાપડની એક જાત, કે જેમાં ચોકડીની ભાત પાડેલી આવે છે.

ચારખુણિયું, વિ૦ ચાર ખુણાવાળું; ચોખંડું.

ચારગણું, વિ૦ ચારવાર વધારે હોય એવું; ઘણું વધારે.:—વહુ તો સાસુથી ચારગણું બોલે છે.

ચારચક્ષુ, પું૦ [**સં.**] દૂતની આંખે દેખનારો તે, રાજા.

ચારજામો, પું૦ ચારે છેડે જેને ફુમતાં હોય એવી ઘોડાની પીઠ ઉપર નાંખવાની ડળી; પલાણ; જીન.

ચારઠ, સ્ત્રી૦ ચાર પૈડાંનો રથ; ચાર પૈડાંવાળી મોટી ને સુંદર ઘોડાગાડી.

ચારણ, પું૦ રાજાને આશ્રયે તેનાં વખાણ અને કીર્તન કરીને આજીવિકા કરનારી ભાટની એક જાતિ બંદીજન, ગાનતાન કરનારા અને રાજા ઠાકોરાંનાં વખાણ કરનારા લોક. પુરાણોમાં લખ્યું છે કે જેમ વૈતાલિકો ઉત્પન્ન થયેલા છે તેમજ ચારણો ઉત્પન્ન થયેલા છે પરંતુ તેમનું પતન હલકાપણું વૃષલતા કમ છે.

ચારણી, વિ૦ ચારણ સંબંધી: ચારણને લગતું. ચારણી ભાષા; ચારણી દુહા. [૨] ચાલણી; આટો લોટ વગેરે ઝીણી દળેલી કે ખાંડેલી વસ્તુને ચાળવાનું કાણાં કાણાંવાળું પાત્ર. રૂ૦ પ્ર૦ ચારણી સ્વભાવ. ચારણી, ગુણ=અર્થાત્ સારી બાબત છોડી નઠારી બાબત ગ્રહણ કરવાપણું તે. ઉ૦ ચાળણી ગુણ છોડ અને સુપડાનો ગુણ સંઘર.

ચારણો, પું૦ મોટી ચાળણી.

ચારપાઇ, સ્ત્રી૦ ચાર પાયાની ખાટલી; ખાટલો; માંચો.

ચારવાલી, સ્ત્રી૦ ચાર વાલ ભારનું કાટલું: એક જોખ. (સોના માટે.)

ચારવું, ક્રિ૦ સ૦ [**સં. चर्**] ચરે એમ કરવું; ઢોરોને-પ્રાણીને ખવડાવવું; ચરાવવું; ખવડાવવું. (૨) સિંચવું; ઉપર રેડવું;

પ્રસરી વ્યાપી જાય એમ કરવું, છાંટવું.:— ઘી (વ્યંગાર્થે) લાંચ રૂશવત આપવી. (૩) યુક્તિથી ફેરવવું, ચલાવવું.:—સોગટી ચારવી.

ચારસેં, વિ૦ ગણતરીએ ચાર વાર સો સો થાય એવું; ૪૦૦) ચાર વાર સો હોય એવું; ચારસો.

ચારસો, વિ૦ ચારસેં. (૨) પું૦ જેની ચારે બાજુ સરખી હોય એવું કપડું; ચોફાળ; ચાદર.

ચારાગીરી, સ્ત્રી૦ ચરામણી. (૨) જાસુસી.

ચારિત્ર, ન૦ [**સં.**] ચાલચલગતનું જે સ્વ- રૂપ તે; આચરણ; વર્તણુંક; એકંદરે વર્ત- ણુંકનો જે ઝોક તે; કુલક્રમાગત આચાર. (૨) રીતભાત; ચાલચલગત. રૂ૦ પ્ર૦ ચારિત્રવિનય—શિષ્ટાચાર; નમ્રતા.

ચારિત્રિક, [**સં.**] ચારિત્ર સંબંધી.

ચારિત્ર્ય, ૦ ન૦ [**સં.**] ચરિત; રીતભાત; આચાર.

ચારિયું ન૦ ખેતરોમાં ફરી લીલું ઘાસ કાપી લાવનાર [માણસ]; લીલી ચાર લાવનારું. (૨) લીલી ચાર કાપી કાપીને તે નાંખવાની ઝોળી (કપડું). (૩) વિ૦ જેમાં ચારજ થતી હોય એવું (ખેતર). ચાર સંબંધી; ચારનું.:—ચારિયું ઘી. અર્થાત્ ખાણુ નહિ પરંતુ એકલીજ ચાર ખાઇને રહેનારાં ઢોરનું જે ઘી તે.

ચારી, વિ૦ [**સં. चारिन्**] ચાલનાર.:— આકાશચારી. શબ્દની પાછળ જોડાય છે. (૨) વ્યવહાર કરનારઃ—સ્વેચ્છાચારી (૩) નૃત્યનું એક અંગ.

ચારી, સ્ત્રી૦ (ચ્યારી) રસોઇ કરવાને માટે જમીન ખોદીને બનાવેલો લાંબા ખાડ જેવો ચુલો; ચર; મોટી રસોઇ માટે ખોદેલો ચુલો; તમાણુ. (૨) અગ્નિ સળગાવવાનો કુંડ; અગ્નિ સળગાવવાને જમીન ખોદીને કરવામાં આવતો મોટો ખાડો. ઉ૦ ચાર ગજની તે ચારી ખોદાવો.

ચારુ, વિ૦ [**સં.**] સુંદર; રૂપાળું; મનોહર; શોભિતું; રળિયામણું.:—ચારુહાસિની. ચારુ શીલ=જેનું શીલ સારું હોય તે. ચારુતર= બહુજ સુંદર; સારામાં સારું, ચારુગાત્રી= જેનાં ગાત્ર મનોહર હોય એવી સ્ત્રી; સુંદરી. (૨) ન૦ કુંકુમ; કંકુ.

ચારુતા, સ્ત્રી૦ [**સં.**] સુંદરતા; મનોહરતા. રળિયામણાપણું. (૨) તાજગી.

ચારું, ન૦ ખોદીને પડતર રાખેલું ખેતર. (૨) વારંવાર આર ટોચાવાથી પડેલી ગુંજ; ખાલું; આંટણુ; ચ્યારૂં.

ચારેક, વિ૦ આસરે ચાર; ચારની લગભગનું.

ચારેગમ, અ૦ ચારે તરફ; ચારે બાજુ; આસપાસ.

ચારેતરફ, અ૦ ચારેગમ; ચારેબાજુ.

ચારો, પું૦ પશુપંખીનું જે ખાવાનું તે; પશુ- પંખીનો ખોરાક; શિકાર.:—કેટલાંક પશુ પંખીઓ રાત્રે ચારો કરવા નીકળે છે. ચારામાં—માંસ, અનાજ, પાંદડાં, કીડા, વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. (૨) ઇલાજ; ઉપાય; છુટકો.:—મારો હવે કંઇ ચારો નથી. (૩) સંબંધ; અને સહવાસમાં રહેવા કરવાની જે રીત, પરિચય, સંબંધ વગેરે તે.:—અમારે તેની સાથે ભાઇચારો છે.

ચારોળી, સ્ત્રી૦ ગુવાર જેવાં પણ પોચાં અને તૈલી એક જાતનાં બી. એ લાલ હોઈ મિઠાઇમાં નાંખવાના કામમાં આવે છે. ચારોળી પૌષ્ટિક, તૈલી અને સ્વાદુ હોઈ સુકા મેવામાં ગણાય છે.

ચારોળું, ન૦ ધૂળ; જેહ્ણ; રજ; ધુળારું.

ચાલ, પું૦ [**સં. चल**] ચાલવાનો જે નિયમ, ધારો તે; પ્રથા; કાનુન; શિરસ્તો; રિવાજ; રસમ; વ્યવહાર; રૂઢિ; આચાર.:—નાતો જમાડવાનો ચાલ સારો નથી.

ચાલ, સ્ત્રી૦ [**સં. चल**] (ચાલ્ય) ચાલ- વાની જે પદ્ધતિ, ઢબ, છટા તે; ગતિ; ગમન ચાલવું તે; હિંડછા, ગમનાક્રમ. ઉ૦ મારાં સાસુજીની ચાલ બતાવો, મારી સૈયરો વગેરે. (૨) વર્તણુંક; રીતભાત (નૈતિક)—:

તેની ચાલ સારી નથી. (૩) ટેવ; આદત. (૪) પાઘડી પને બાંધેલું અને ઘણી ઓરડીઓવાળું મકાન.:—કલ્યાણ મોતીની ચાલ. ચાલી; ચાળી. (૫) આચરણ; ચલન; ગમનનો પ્રકાર; ચાલવાની ઢબ.:—આ ઘોડો એવી ચાલ ચાલે છે કે પેટમાંનું પાણીએ હાલે નહિ. ખેલ; પ્રકાર; ક્રિયા.

ચાલક, વિ૦ [સં.] ચલાવનાર; નિયંતા; શાસ્તા; પ્રવર્તક; કરતાકારવતા; મુખ્ય કાર્યકર્તા.

ચાલચલગત, સ્ત્રી૦ રીતભાત; વ્યાવહારિક વર્તણુંક; એક બીજાની સાથે વહેવારથી બરોબર રહેવાને માટે ચાલતાં સત્ય, નીતિ, અને આચાર વગેરેના પ્રવર્તનની મર્યાદા તે.

ચાલચલણ, સ્ત્રી૦ આચરણ, વ્યવહાર; વર્તણુંક; રીતભાત. (૨) નિયંતાપણું; ઉપજ; કરતાકારવતાપણું. ચરિત્ર; શીલ.

ચાર્વાક, પું૦ [સં] એક અનીશ્વર વાદી અને નાસ્તિક મતનો તાર્કિક; નાસ્તિક; લૌકાયતિક; બાર્હસ્પત્ય. નાસ્તિક મત પ્રવર્તક બૃહસ્પતિનો આ એક શિષ્ય હતો. આ મત ક્યારે ઉત્પન્ન થયો તે નક્કી થયેલું નથી, તોપણ પુરાણો વગેરે ઉપરથી જણાય છે કે, તે ઘણો પ્રાચીન મત છે. જ્યારે રાક્ષસો બહુજ ફાટી ગયા ત્યારે દેવલોકની પ્રાર્થનાથી વિષ્ણુએ માયામોહ નામે એક પુરૂષ ઉત્પન્ન કર્યો હતો. તેણે રાક્ષસોને એવો બોધ કરીને ધર્મમાંથી ભ્રષ્ટ કર્યા કે, જો યજ્ઞમાં મારેલું પશુ સ્વર્ગે જતું હોય તો યજમાન તેના બાપને શામાટે મારતો નથી? ચાર્વાક ઈશ્વરને અને પરલોકને માનતો નથી. તેના મત પ્રમાણે સુખ એજ આ જીવતરનું મુખ્ય લક્ષ્ય હોવું જોઇએ. સંસારમાં દુઃખ છે એમ માનીને સુખ ભોગવવાની ના કહેનારાઓ મૂર્ખ છે. કારણ કે ફેરી કે નાળિયેર ખાવામાં દુઃખ પડે માટે શું તે ન ખાવાં? પશુઓ ખેતર ખાઇ જાય એવા ભયે શું તે વાવવાં નહિ? જેમ ગોળ ને ચોખા વગેરેના સંયોગથી મદ્યમાં માદકતા ઉત્પન્ન થાય છે તેમ પૃથ્વી, જળ, તેજ અને વાયુ એ ચાર ભૂતોના સંજોગથી ચેતનતા ઉત્પન્ન થાય છે. એ ચાર પદાર્થોના વિશ્લેષ—જુદા પડવાથી 'હું' અર્થાત્ ચેતનતા પણ નાશ પામે છે. આ પ્રમાણે ચેતન શરીરના નાશ પછી તેનું ને તેનું ફરીને ઉત્પન્ન થવું બનતુંજ નથી. ઇશ્વર અને પરલોક વગેરે વાતો અનુમાન ઉપર આધાર રાખે છે. નાસ્તિક ચાર્વાક પ્રત્યક્ષ સિવાય બીજા કોઇ પ્રમાણને માનતો ન હતો. જે જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ ઈંદ્રિયોથી થાય છે તેને ભૂત ને ભવિષ્ય લગી ખેંચી જવું તે વ્યાપ્તિ જ્ઞાન કહેવાય. આ જ્ઞાન મનને થાય છે પણ મન છે તે પોતાના અનુભવોને માટે ઇંદ્રિયોને આધીન છે માટે મનથી વિચારાતું નહિ પણ ઇંદ્રિયોથી પ્રત્યક્ષ જણાતું હોય તે જ્ઞાન ખરૂં છે અને તેમાં ઇશ્વર કે પરલોક કંઇ જણાતું નથી માટે બીજાં પ્રમાણ ખોટાં છે. ખાવું પીવું સુખ ભોગવવાં અને મોજમઝા કરવી એજ ખરૂં છે. પ્રાણી મરી ગયું એટલે થઇ રહ્યું. ચારુ=સારૂ—મીઠું×વાક બોલવું=તરત લોકને ગળે ઉતરી જાય એવું બોલનારો તે. ચાણક્ય અને ભાસ કહે છે કે બૃહસ્પતિએ અર્થશાસ્ત્ર બનાવેલું હતું અને ચાર્વાક તેમનો મુખ્ય શિષ્ય હતો.

ચાલચલણિયું, વિ૦ થોડો વખત કામ લાગે એવું; હંગામી; કામચલાઉ.

ચાલણગાડી, સ્ત્રી૦ નાનાં બાળકોને ચાલતાં શીખવવાની ગાડી; ઠેલણગાડી; પાંગલા લુલાની ગાડી. એને ત્રણ પૈડાં હોઈ છોકરું પકડીને ઉભું રહે એવો દાંડો હોય છે.

ચાલણચુલો, પું૦ ફરતો ચુલો; કામચલાઉ ચુલો.

ચાલતું, વિ૦ ચાલ્યા કરતું હોય તેવું; જારી. (૨) વર્તમાન; હમણાંનું. (૩) ઉપયોગી; કામ કરવાને લાયક; કામ કરે એવું.:—

ચાલતી છરી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચાલતુંકરવું=જારી કરવું. ચાલતુંથવું=જારીથવું. ૨ જતું રહેવું; ખસીજવું; મરીજવું.:—એનો બાપ ચાલતો થયો.

ચાલનહાર, પું૦ ચલાવનાર; લઇ જનાર. (૨) ચાલનાર.

ચાલવું, ક્રિ૦ અ૦ [**સં. चल्**] એક જગાએથી બીજી જગાપર જવું; ગતિમાન થવું; એક સ્થાન અને એક સ્થિતિમાંથી બીજા સ્થાન પ્રતિ કે બીજી સ્થિતિમાં જવું; હિંડવું; હાલવું; ખસવું; ગડબડવું; પ્રસ્થાન કરવું; ફરવું; પગને ગતિમાં મૂકવા. પગવાળાં પ્રાણીઓ ચાલે છે. (૨) પ્રવૃત્તમાન હોવું.:=કચેરી ચાલે છે. (૩) નિર્વાહ થવો; નીભવું:— એક માણસે કામ ચાલે છે. (૪) ટકવું; પહોંચવું.:-આ પાઘડી દસ વર્ષ ચાલશે. (૫) વહેવું; વહાવું.:—રેલો ચાલ્યો. નૈઋત્યનો પવન ચાલ્યો એટલે હવે વરસાદ આવશે. (૬) વીતવું; ઓછુંથવું.;—જોબન ચાલ્યું જાય છે જો. (૭) ઉપડવું.;— ગાડી ચાલી. (૮) વહેવારમાં હોવું.:—અધે ઠેકાણે નોટો ચાલે છે. (૯) અમલમાં આવવું.:—આજથી નવો કાયદો ચાલ્યો. (૧૦) કહે તેમ થવું; અમલ થવો; હુકમથી બનવું.:=એના ઘરમાં બધું બાઇડીનું ચાલે છે; (૧૧) અનુસરવું; વર્તવું.:—તે બાપને પગલે ચાલે છે. (૧૨) બસથવું, પુરૂં હોવું.:—મને તો લોટો પાણી હશે તો ચાલશે.

આ ધાતુ જુદા જુદા શબ્દો સાથે સહાયમાં જોડાતાં જુદાજુદા ઘણા અર્થ બતાવે છે.:—(૧) અક્કલ ચાલવી=મતિ પહોંચવી: સૂઝવું; સમજાવું. (૨) કલમ ચલાવી=લખાણ કરવામાં હોંશિયારી હોવી; સચોટ ઉતાવળે લખતાં આવડવું. (૩) કામ ચાલવું=નીભવું; જરૂર પુરતું હોવું. મુકરદમાની તપાસ થવી. કોઇપણ કાર્ય પ્રવૃર્તમાન હોવું. (૪) ગાંડ ચાલવી=મળ વધારે કરવો; અતિસાર હોવો. (૫) ઘર ચાલવું= ગુજરાન થવું, સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચે સંપ હોવો; સંસાર વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ હોવી. (૬) છરી, કાતર તરવાર ચાલવી=નાશ, છેદાછેદી કે કાપકુપ થવી. (૭) છાતી ચાલવી=હિમ્મત હોવી: ધીરજ, બળ ને હોંશિયારીથી કામ થવું. (૮) જીભ ચાલવી=ગાળા ગાળી કરવી: બોલ્યા કરવું. (૯) જીવ ચાલવો; આનાકાની કરવી; આશંકા થવી; નહિ મન પ્રવૃત્ત થવું: મન ખેંચાવું; પાછા પડવું. (૧૦) નહિ ચાલવું=સત્તાથી હુકમથી કાર્ય થવું; નહિ ઉપજવું; નહિ માન્ય રહેવું. (૧૧) પગ ચાલવા=શક્તિ–બળ હોવું; હિમ્મત હોવી, નિપજવું. (૧૨) મોંચાલવું=જીભ ચાલવી= બાધા કરવું. (૧૩) રાજ ચાલવું=સત્તાથી કાર્ય થવું; અમલબેર કામ થવું; કહ્યું થવું. (૧૪) રોગ ચાલવો=મરકી ઇત્યાદિનું પ્રસરવું. (૧૫) હાથ ચાલવો=મારવું, ઉદાર થવું. જીવ ચાલવો. આ પ્રમાણે વિવિધ અર્થે ચાલે છે. વહેવું:—નદી ચાલી પરંપરા રહેવી; જારી રહેવું. વંશ ચાલ્યો. પ્રવૃત્ત થવું, કામમાં લેવાવું; વાપરાવું. તલવાર ચાલી; તીરગોળીનું છૂટવું; ઝગડો થવો. તેમને ખૂબ ચાલી રહી છે. ફાવવું, સફળ થવું, ઉપાય લાગવો.:—મારી પર મંત્ર નહિ ચાલે.

ચાલાક, વિ૦ [**સં. चल्**] તરત સમજી જાય એવું; ચતુર; બુદ્ધિમાન, ચંચળ; ચપળ; હોંશિયાર; ચેતી જાય એવું; જાગરૂક; સપાટાબંધ વસ્તુ સ્થિતિ સમજી જઇ ઝટ જે કંઇ તદબીર લગાવવી હોય તે લગાડી સપાટાબંધ કામ કાઢી લે એવું, તેમજ કોઇથી છેતર્યું કે ફસાયું જાય નહિ એવું જે તે. વ્યવહાર કુશળ; દક્ષ; ધૂર્ત,

ચાલાકી, સ્ત્રી૦ ચતુરાઇ; હોંશિયારી; દક્ષતા; પટુતા; ચંચળાઇ; ચપળતા, બીજાને ખબર પડે નહિ તેમ સપાટાબંધ કામ કરી લેવાની જે સફાઇ તે; વ્યવહાર કુશળતા. (૨) ધૂર્તતા. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચાલાકી કરવી= સફાઇથી છેતરવું; યુક્તિ. કૌશલ બતાવવું.

ચાલી, સ્ત્રી૦ ઓળબંધ ઘણીક ઓરડીઓ વાળું લાંબું મકાન; માળો; ચાલ. (૨) ચાળી.

ચાલુ. વિ૦ પ્રવર્તમાન; હમણાંનું; ચાલતું રહેલું હોય એવું; વર્તમાન; જારી.

ચાલુક્ય, પુ૦ ગુજરાત ને દક્ષિણમાં પ્રખ્યાત થયેલો એક રાજવંશ. ચાલુક્ય વંશના પ્રતાપી રાજાઓમાં પુલકેશિ મુખ્ય ગણાય છે.

ચાલ્યું, અ૦ (ચાલશે.) હશે; ખેર; કંઈ જરૂર નથી, નીભશે; મરજી. અટક્યું નહિ રહે, વગેરે અર્થમાં વપરાય છે.:–તમે નહિ આવો તો ચાલ્યું, હું એકલો જઈશ.

ચાવડી, સ્ત્રી૦ રાજમહેલની આગળ પહેરેગીરોને બેસવાનું જે ઠેકાણું–નાની કોટડી તે; દેવડી; ડહેલી; ચોકી; ચબુતરો; થાણું. (૨) ચાવડા જાતિના રજપુતની સ્ત્રી (કન્યા સ્ત્રી વગેરે):–ચાવડી રાણી. (૩) વિ૦ ચાવડાઓનું.:–ચાવડી રાજ્યનો અંત આવ્યો. (૩) મુસાફરોને વિસામો–ઉતારો લેવાનું સ્થાન; પાલિયાની દેવડી.

ચાવડું, વિ૦ ચાવળું; દોઢડહાયું; વાતોડું; વાતચતુર. (૨) ના૦ ચાડું.

ચાવડો, પું૦ [**સં. चोपोत्कट–चौरा**] ચાવડા-**चावण** નામના રજપૂતમાંનો એક તે. ચાવડા વંશનો પુરૂષ. ચાવડાવંશના રજપૂતો પ્રથમ દીવમાં રાજ્ય કરતા હતા. કેટલાક તેમને પરદેશી કહે છે ને ઘણા જણ તેમને પરમારોની એક શાખા માને છે. વત્સરાજ ચાવડો દીવમાં રાજ્ય કરતો હતો પણ દીવનો કેટલોક ભાગ સમુદ્રમાં ગરક થઇ જતાં તેના વંશજોએ કચ્છના રણ આગળ આવી પંચાસરમાં ગાદી સ્થાપી હતી. પંચાસરનો છેલ્લો રાજા જયશિખરી થયો. દીવના ચાંચિયા બળવાન થઇ રાજા થઇ પડયા હતા એમ પણ કહેવાય છે.

ચાવણિયાં, ન૦ ચાવવાને કામ આવે, મદદગાર થાય એવું જે કંઇ તે; ચાવવાના ઉપયોગનું તે; જડબાં; ડાચાં; દાઢો; દાંત.

ચાવણું, ન૦ [**સં. चर्वण**] કાચું કોરું ચાવીને ખાવાનું જે તે; ચણામમરા વગેરે. (૨) ખાવાનું; ગુજરાન; આજીવિકા.:–ચાવણું મળશે ત્યાં સુધી રહેશે. (૩) લાંચ રૂશવત:–ચાવણું આપો તો કામ થાય.

ચાવરો, પું૦ [**મા.**] કરડનારો જીવ; માંકણ.

ચાવલ, પું૦ [**દે. चाउला**] ચોખા; ભાત; ચાવળ.

ચવલાં, ન૦ લટકાં; હાવભાવ; નખરાં. (૨) ચાવી ચાવીને ખુસામતના બોલ બોલવા તે; મલાવડાં.

ચાવવું, ક્રિ૦ સ૦ [**સં. चर्व्**] દાઢને દાંતથી કચરવું; દાઢોથી ભાગી ભુકો કરીને ખાવું. (૨) ચર્ચવું; ચાંપી ચાંપીને, ઉથલાવી ઉથલાવીને વારંવાર એકની એક વાત કર્યા કરવી; નિંદવું; કોઇ બાબત સંબંધી ટીકા કર્યા કરવી.:–લોકોએ તેને ચાવવા માંડયો છે. (૩) કરડવું; બચકું ભરવું; ડંખ મારવો. આ અર્થ મરાઠી છે ગુજરાતમાં ચાલતો નથી. દખ્ખણના ગુજરાતીઓ કદી વાપરે છે. ચાવી ખાવું=ભાગી કચરીને ખાઈ જવું; નામાવશેષ કરવું; ફાડી કરડી ખાવું; ચૂસી જવું. ૨ વગોવવું; નિંદવું; ખૂબ ટીકા કરવી. ચાવી નાંખવું=નિંદવું; ઘણા જણથી ટોકાવું. ચાવીને કુચો કરવો=નિઃસત્ત્વ બનાવી દેવું; ચૂસી લેવું. ચાવીને બોલવું= ચીપીચીપીને બોલવું.

ચાવળ, સ્ત્રી૦ ખેડીને પોચી કરેલી જમીનમાં ચાસ પડતા જાય અને દાણા પ્રેરાતા જાય એવું ચાર નાની હળપુણીઓવાળું ખેતીનું ઓજાર; ચાર ફળાંવાળી નાની પ્રેરણી. ફળાંમાં કાણું હોય છે તેમાં વાંસના ચાર દંડુકા, જેના ઉપલા છેડા એક ચોડામાં ઘાલેલા હોય છે તેમાંથી દાણા ગરીને ચાસમાં પડે છે. ચાવળથી પેરણી કર્યા પછી ચાસમાં ખુલ્લા રહેલા દાણા પંખીઓ ખાઇ ન જાય તે માટે નાની પાટડી જેવું લાકડું જેને સમાળ (સમ્માર્જ કે સમ્માળ) કહે છે તે ફેરવવામાં આવે છે. (૨) પું૦ ચોખા.

ચાવળું, વિ૦ બે માણસ વાતચીત કરતાં હોય તેમની વચ્ચે ચીપીચાંપીને બોલનારું અને દોઢડહાપણિયું; દોઢડહાયું; ચાંપલું; કોઇની વચમાં પોતાનું ડહાપણ બતાવવાને ચાતુર્ય દેખાડવાને ચીપીને બોલનારું; ચિબાવલું.

ચાવી, સ્ત્રી૦ કુંચી; કિલ્લી; કળ; ચાંપ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચાવીઆપવી=કુંચી દેવી; ચઢાવવું; ઉશ્કેરવું; ખીલે કે કોઇની સામે થાય તેમ કરવું; કમાનને વળ ચઢાવવો કે જે વળ ઉતરવાને જોરે બીજાં ચક્કરને ગતિ મળીને યંત્ર ચાલે:—ઘડિયાળ.

ચાવું, ક્રિ૦ સ૦ પ્રીતિ રાખવી. (૨) ઇચ્છવું; પસંદ કરવું. ચાહવું, ચહાવું, ચ્હાવું, ચા'વું, ચાહાવું.

ચાષ, પું૦ [સં.] એક જાતનું લીલી પાંખોનું કાબર જેવું પંખી. પંથીઓ તેના શકુન લે છે. દસરા, વિજયાદશમી કે જે પ્રસ્થાનનું મુખ્ય અને પહેલું મુહૂર્ત ગણાય છે તે દિવસે ગુજરાતમાં લોકો સીમાનું ઉલ્લંઘન કરવા સીમાડે જઈ ચાષનાં દર્શન કરે છે.

ચાસ, પું૦ ખેતરમાં હળ અથવા ચાવળથી પાડેલા ઓળબંધ ઉંડા લીટાઓમાંનો એક એક લીટો તે; હળપુણીને લીધે ખેતરમાં જે ઉંડા; આંકા પડે છે તે. (૨) એ ત્પાંકામાં પેરેલા અને ઉગેલા અનાજના છોડની હાર; ઓળ. (૩) નુકસાન; ટોટો; ઘટ.:—મને ચાસ આપતા નહિ.

ચાસણી, સ્ત્રી૦ ગોળખાંડના પાણીને ખૂબ ઉકાળી તાર નીકળે એવું ગાઢું ચીકણું-મધ જેવું બનાવવામાં આવે છે તે; ખાંડના પાણીનું ખૂબ ઉકળીને બનાવેલું મધ. (૨) ચાસવું તે; ખેતરમાં ચાસ પાડવાની જે ક્રિયા તે. (૩) કસોટી; કસ; તપાસ. (૪) માછલો; નમુના માટે જુદું રાખેલું અવશેષ.:—તમે આ સોનાની ચાસણી રાખજો, એ પ્રમાણે પછી દાગીનાની કસોટી કરાવાશે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચાસણી કરવી=ખૂબ ઉકાળવું;ગાઢું બનાવવું.

ચાસવું, ક્રિ૦ સ૦ ચાસ પડે એમ ખેડવું; ખેડાણ કરવું.

ચાસિયાઘઉં, પું૦ પાણી પાયા વગર માત્ર જમીનના ભેજાને લીધે પાકેલા જે ઘઉં તે; વગર પાણીના ઘઉં. ક્યારીના કે કુવેતરના નહિ પરંતુ ભેજવાળી જમીનને માત્ર સારી ખેડીને વાવેલા ને વગર પાણી પાયે થયેલા તે.

ચાહ, પું૦ [सं उत्साह प्रा. उच्छाह] પ્રેમ; પ્યાર. (૨) ઉમળકો; ભાવ: ઇચ્છા; અભિલાષ. (૩) આદર; ચા; ચ્હા. (૨) સ્ત્રી૦ ચા નામની જે વનસ્પતિ અને તેનો કાઢો તે.

ચાહક, વિ૦ ચાહનાર; પ્રેમી; હેતાળ.

ચાહન, વિ૦ જાહેર; ખુલ્લું; ઉઘાડું; છચોક.

ચાહના, સ્ત્રી૦ ચા'યના; ચાહના; ચહાયના; ભાવ; પ્રેમ; પ્યાર.

ચાહવું, ક્રિ૦ સ૦ પ્રીતિ કરવી; ઇચ્છવું; અભિલાષ કરવો; પસંદ કરવું. ચહાવું; ચા'વું; (૨) સ્નેહ કરવો; પ્યાર કરવો.

ચાળ, સ્ત્રી૦ પુરુષને શરીરે પહેરવાના સિવેલા કપડા—અંગરખાનો છાતીની નીચેનો ઘેર તે; અંગરખાની કમાન નીચેનું ખુલ્લુ પડ તે.

ચાળણ, ન૦ ચાળતાં જે કચરો ચાળણીમાં રહી જાય છે તે; થુલું; કસ્તર; ચળામણ.

ચાળણી, સ્ત્રી૦ ચાળવાનું કાણાં કાણાં વાળું પાત્ર; ચાયણી; ચારણી.

ચાળવણી, સ્ત્રી૦ ચાળવવું તે; યુક્તિસર ફેરવવું; પોતાને લાભ થાય તેવી રીતે નાણુંને આમ તેમ રોકવાં અને ઉપાડી લેવાં તે; ફેરબદલી.:—એને નાણાંની ચાળવણી કરતાં ઠીક આવડે છે. (૨) ઉથલપાથલ; ફેરફારી.

ચાળવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચતુરાઈથી ફેરવવું; જેમ સારું લાગે અને ફાયદો થાય તેમ ગોઠવવું ફેરબદલ કરવું; અવારનવાર ફેરબા કરવું. ઉથલાવવું; તળે ઉપર કરવું આમ તેમ ફેરવવું.

ચાળવું, ક્રિ૦ સ૦ અનાજ, લોટ, અને ચુનો વગેરે આખી વસ્તુ કે ખાંડેલી અથવા દળેલી વસ્તુને નાનાં મોટાં કાણાંવાળા વાસણમાં લઇ

ગરાવવી; સરખા કકડાની કે સરખા કદની વસ્તુથી તેમાં ભળેલી મોટી વસ્તુ જુદી પાડવી; છણવું; છાણવું; ગાળવું; ગરાવવું: છિદ્રમાંથી બહાર પાડવું. (૨) આમ તેમ ફેરવવું; ફેરબદલ કરવું; ઉથલાવીને ફરી ગોઠવવું.:—છાપરું ચાળવું. આમ તેમ હલાવવું.

ચાળા, પું૦ [સં. चलन ચાળોનું બ. વ.] કોઈના ચલનવલનનું અનુકરણ તે; બીજાની નકલ કરવી તે.:—નાનાં છોકરાં ઘરડાંના ચાળા પાડે છે. કોઇ હસે તેમ હસવું, બોલે તેમ બોલવું, હિંડે તેમ હિંડવું અને કરે તેમ નકલ રૂપે કરવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચાળા પાડવા=બીજું માણસ કરે તેમ કરીને તેને ચીઢવવું; મશ્કરી, ચેષ્ટા કરવી. (૨) આંખ મુખ અથવા અંગનો મોહક મરોડ તે; અભિનય; નખરાં; ગેલ; વિલસન; લટકાં. (૩) ભાવભેર આનાકાની કરવી તે; માન મરડાટ લાડ; રિસાવું તે; લાડણ. ચાળાખોર=ટિંખળી, નખરાંબાજ. ચાળા કરવા=ભાવ હોવા છતાં આનાકાની કરવી; અડપલાં—ચાંદવાં કરવાં. લાડમાં હા ના કર્યા કરવી. ચાળાચંદૈયાં; ચાળાચસકા.

ચાળાચસકા, પું૦ (ચાળોચસકોનું. બ૦ વ૦) નખરાં; હાવભાવ; લટકાં; વિલસન. (૨) મરડાટ; આનાકાની; હાના.

ચાળી, સ્ત્રી૦ બકરી. (૨) વિ૦ ચાળીસ: ૪૦.:—ચાળી રૂપિયા.

ચાળીસ, વિ૦ જેમાં ચારવાર દસ હોય એવી (સંખ્યા) ૪૦. ચાળીસમું=ચાળીસમા દિવસનું; ચાળીમા નંબરનું.:—ચાળીસમું નહાઇ ધોઇ ઉઠી.

ચાળું, ન૦ ઘેટું; ગાદડું.

ચાળો, પું૦ [સં. चलन] આંખ, મુખ, અને બીજા અવયવનું જે ચલન તે; અવયવના ફરવાનો જે વ્યાપાર સંચાર તે; આંખના ડોળાની જે ચલનછટા તે; હાવભાવ; અભિનય; અંગચેષ્ટા; અંગમરોડ; બોલવા ચાલવા ને અંગ હલાવવાની જે મોહક રીત તે; છટા; લટકો. (૨) ચેષ્ટા; ક્રીડા; ચિહ્ન: તરેહ; ડોળ; ઢંગ; દેખાવ.:—તેના મોંનો ચાળો ફર્યો માટે જોય લો. નર્મ. (૩) ચાળનારો (છાપરું)

ચાંઈ, સ્ત્રી૦ [સં. चन्द्रक] કપાળ વચ્ચે કરવામાં આવતું ચંદન કંકુ વગેરેનું તિલક તે; ચાંલ્લો; ટીલું; બે ભ્રમરો વચ્ચેની ઝીણી બિંદી. ચાલ્લાને માટે નાનાં છોકરાંથી અને નાનાં છોકરાં સાથે તત્સંબંધી વાત કરનાર મોટાંથી વપરાતો શબ્દ. ગુજરાતી બાળભાષાનો “ તાતા ” જેવો શબ્દ. (૨) વિ૦ શરમિંદુ; ખસિયાણું; છોભું.

ચાંકવું, ક્રિ૦ અ૦ ચમકવું; ભડકવું; ચોંકવું. (૨) તાજુબ થવું; વિસ્મય થવું.

ચાંખડ, વિ૦ ગરીબ; દીન; શીળું.

ચાંખડાઈ, સ્ત્રી૦ ગરીબી; દૈન્ય. (૨) ગરીબીનો ખાલી ઢોંગ કરવો તે; ફેલ.

ચાંગળું, ન૦ ચાર આંગળાંનું ચાપવું તે; ચાર આંગળાંની અંજલી. (૨) ચાર આંગળાંની વચ્ચે રહે અથવા માય એટલું તે.:—ચાંગળું પાણી. (૩) વિ૦ ચાર આંગળીના ખાડામાં રહે તે પુરતું; થોડું; અલ્પ; જરા; લગારેક. રૂ૦ પ્ર૦ ચપટીચાંગળું=થોડુંઘણું; કડકોકાર. બહુ અલ્પત્વ બતાવવાને વપરાય છે.:—ચાંગળું પાણીએ પાય એવી નથી.

ચાંગી, વિ૦ [फा. चंगा] ઘોડાની એક જાત.

ચાંચ, સ્ત્રી૦ [સં. चंचु] પંખીઓનું અણીદાર બે જડબાનું પાતળું-લાંબું મોં; ચંચુ; તુંડ. (૨) મૂળમાં જાડી અને છેડે પાતળી એવી શંકુ આકૃતિ તે; ચકલી; અણી; પાતળું અગ્ર:—દખણી પાઘડીની ચાંચ; જોડાની ચાંચ. (૩) ચંચુ જેવી હરકોઇ આકૃતિ અથવા પકડ તે; સાંણસી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચાંચ ઉઘડવી=બોલવા માંડવું; ચપચપ બોલવું. ચાંચખુંપવી=પ્રવેશ થવો; દાખલ થવું; સમજ પડવી. ચાંચે ચઢવું=ગવાવું; નિંદાવું. ચાંચ મારવી=માથું મારવું; નાણી જોવું; વચ્ચે પડવું. ચાંચ બોળવી=ખાવું પીવું; સ્વાદ લેવો; મોં ભરવું; બોટવું. ચાંચમાં લેવું=કબજામાં લેવું; શેહમાં લેવું.

ચાંચડ, પું૦ (ચાંચણુ) વાળ ઉન અને જુનાં મેલાં કપડાં વગેરેમાં થતો એક નાનો પાંખો વાળો સ્વેદજ જંતુ; ચાંચણુ. આ જંતુ વાળવાળાં ઢોર અને ઉંદર વગેરેના શરીર ઉપર ઠંડી ઋતુમાં થાય છે. તે રંગે ઝાંખો લાલ, ચપટો, બે પાંખો વાળો, ડંખની સુંઢ અને છ પગવાળો હોય છે. કેટલાક ચેપી રોગ તે એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ચેપ ઉડાડી ફેલાવે છે. તે ઝટ મરતો નથી.

ચાંચલ્ય, ન૦ [સં] ચંચળતા; ચંચળપણું; ચાલાકી, ચપળતા.

ચાંચવો, પું૦ જમીન ખેદવાનું લાંબા ચપટા ફળનું કોદાળી જેવું ઓજાર; એંહવો; ત્રિકમ. ચાંચના જેવું ફળ હોવાથી તે ચાંચવો કહેવાય છે. મુંદરની બન્ને બાજુએ ચાંચ જેવાં ફળ હોય છે. એક ફળ ચપટું જમીન ઉખાડવાનું અને બીજું પત્થર વગેરે ફોડવાના કામમાં આવે એવું બુંઠી મજબુત અણીવાળું હોય છે.

ચાંચિયો, પું૦ વહાણો ઉપર લુંટ ચલાવવાનો ધંધો લઇ બેઠેલા દરિયાઇ લુંટારુઓની જાતનો માણસ; દરિયાઈ ચોર; વહાણનો ધાડપાડુ; લુંટારો; વેપારી વહાણો ઉપર દરોડો પાડનાર. (૨) ચાંચવાળો જે તે; છાપરિયો. ચાંચિયાં જહાજ=દરિયા પર ફરતાં વેપારી વહાણોને લુંટનારાઓનાં વહાણ તે,

ચાંચું, અ૦ કંઇ પણ બોલવું, અથવા ઉચ્ચાર કરવો તે; આનાકાની કે વિરુદ્ધતામાં કંઇ પણ કરવું તે.:—ચાંચું કર્યું તો તારી વાત તું જાણ્યો. ખબડદાર ચાંચું કરતો નહિ.

ચાંટી, સ્ત્રી૦ ચોંટી; ચુંટી. (૨) ખાલી બડાશ,

ચાંડાળ, પું૦ [સં. चाण्डाल] અત્યંત નીચ જાતિનો માણસ; ક્રૂર, ભયંકર કર્મ કરનાર માણસ; પાપી માણસ; ચામડિયો; ખાલપો; શ્વપચ. મનુ કહે છે કે શૂદ્રથી બ્રાહ્મણીને પેટ ઉત્પન્ન થયેલો માણસ ચાંડાલ છે. તેને વસ્તીમાં રાખવો જોઇએ નહિ. આગળ દેહાંતદંડની શિક્ષા એને હાથે કરાવવામાં આવતી. ધર્માનુષ્ઠાન સમયે એ નજરે પણ પડવો જોઇએ નહિ. સારા માણસે એને ભીખ આપવી હોય તો તે પણ શૂદ્રાદિને હાથે અપાવવી.

ચાંડાળણી, સ્ત્રી૦ ચાંડાળની સ્ત્રી. પાપી ક્રૂર કર્મ કરનારી ખરાબ સ્ત્રી.

ચાંદ. પું૦ [સં. चन्द्र] ચંદ્ર; ચંદ્રમા; શશી; ચંદિ. (૨) [चन्द्रक] પદક; માન અથવા શાબાશીનું આપનારની મહોર છાપ કે ચિહ્નવાળું સિક્કા જેવું સોના રૂપાનું ચકતું; માનચિહ્ન. (૩) ધોળું ટીલા—ટપકા જેવું પશુના માથાપરના વાળમાંનું ચિહ્ન.

ચાંદની, સ્ત્રી૦ ચંદની; ચંદ્રિકા; ચંદ્રપ્રકાશ; જ્યોત્સ્ના. (૨) વિ૦ ચંદ્ર પ્રકાશ વાળી.:—ચાંદની રાત. (૨) છત; ચંદરવો.

ચાંદબીજ, સ્ત્રી૦ જે સુદિ બીજને દિવસે નવો ચંદ્ર દેખાય છે તે બીજ; ચાંદરાત.

ચાંદરડું, જુઓ૦ ચાંદરણું.

ચાંદરણી, સ્ત્રી૦ તારકા; તારો; નાનો ચકચકિત તારો. (૨) ચંદની, ચાંદની. (૩) વિ૦ ચાંદરણાવાળી.;—ચાંદરણી રાત.

ચાંદરણું, ન૦ ચંદ્રનું અજવાળું; ચાંદની. (૨) તારાઓનું અજવાળું. (૩) અજવાળાવાળું ચાંદું; ઝાકઝાળિયું. ચાંદરડું.

ચાંદરાત, સ્ત્રી૦ સુદિ પક્ષની જે પહેલી સાંજે ચંદ્ર દેખાય છે તે; અમાસ પછી પહેલ વહેલાં જે રાતે ચંદ્રમા દેખાય તે રાત; ચાંદ બીજ; અજવાળી બીજ. અમાસ પછી પહેલ વહેલો જે દિવસે ચંદ્ર દેખાય તે દિવસને મુસલમાનો ચાંદરાત=મુસલમાની મહીનાનો છેલ્લો દિવસ ગણે છે અને બીજા દિવસથી પહેલી તારીખ ગણવા માંડે છે.

ચાંદરું. વિ૦ [સં. चन्द्रक] જેના (જે ઢોરના) કપાળમાં કે શરીર ઉપર ધોળાં ધોળાં ચાંદાં હોય તે; ચાંદાંવાળું. (૨) નિરંકુશ; મસ્તાની;—ચાંદરો પાડો. ચિહ્નવાળું; આંકેલું; છૂટું મૂકી દીધેલું.

ચાંદલિયો, પું૦ ચાંદો; ચંદ્ર. કવિતામાં વપરાય છે.:–મા મને ચાંદલિયો આપો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચાંદલિયો ચુંટવો=સારામાં સારું હોય તે પસંદ કરી લેવું.

ચાંદલો, પું૦ કંકુ અથવા કેસર કે ચંદન વગેરેનો કપોળમાં જે ટીલો કરવામાં આવે છે તે; ચાંલ્લો.

ચાંદવું. વિ૦ અટકચાળું; અડપલું; અડે, અક્કાળે, બગાડે કે ગડબડ કર્યા કરે એવું. :–આ છોકરું બહુ ચાંદવું છે. (૨) ન૦ અટકચાળું; અડપલું; છેડતી.:–કોઇને ચાંદવું કરતો નહિ.

ચાંદિયોવા, પું૦ જેથી ચામડી ઉપર ચાંદાં ચાંદાં પડી જાય એવો એક ચેપી રોગ.

ચાંદી, સ્ત્રી૦ રૂપું; રૌપ્ય; રજત, શુદ્ધ રૂપું. (૨) ચામડી જતી રહી માંસ દેખાય એવું ગોળ ચાઠું કે ચાંદું તે. અતિ સોબતથી ઉત્પન્ન થતો આ એક બહુજ ચેપી અને ભયંકર રોગ છે. એમાંથી વિસ્ફોટક, સંધિવા અને બીજા ઘણા રોગો ઉત્પન્ન થાય છે અને કેમે કર્યા મટતા નથી.

ચાંદી ચોખી અને બીજી ધાતુઓ સાથે મળેલી ખાણોમાંથી નીકળે છે. એનું ગુરુત્વ સોનાથી અડધું છે. ચાંદીના ઘણી જાતના ક્ષાર બને છે અને તે ફોટોગ્રાફી વગેરેમાં કામ આવે છે. ચીન અને અમેરિકામાંથી ચાંદી પુષ્કળ મળી આવે છે.

ચાંદીકામ, ન૦ રૂપાના નકશીદાર ઘાટ બનાવવાનું કામ તે; રૂપાનો નકશીદાર દાગીનો-ઘાટ તે.:–કચ્છનું ચાંદીકામ ઘણું વખણાય છે.

ચાંદું, ન૦ ચામડી જતી રહી માંસ દેખાય એવું ચાઠું. (૨) ડાઘ; લાંછન; ચિહ્ન; ટપકું; ઘાબું. (૩) છિદ્ર; દોષ. કહે૦ કાગડો ચાંદું શોધે.

ચાંદો, પું૦ [સં ચંદ્ર] ચંદ્ર; શશી; ચંદ્રમા. (૨) મોટો ચંદ્ર જેવો ગોળાકાર તે.

ચાંદ્રમાસ, પું૦ (સં) ચંદ્રની ગતિ ઉપરથી ગણાતો મહીનો; એક પૂર્ણિમાથી બીજી પૂર્ણિમા લગીનો જે વખત તે. ચાંદ્રમાસની પેઠે ચાંદ્રવર્ષ પણ ગણાય છે અને તે ૩૫૪ દિવસનું થાય છે. ચંદ્રને પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરતાં લાગતો જેટલો કાળ તેજ ચાંદ્રમાસ. પૂર્ણિમાંત અને અમાંત એમ બે પ્રકારના ચાંદ્ર માસ ગણાય છે.

ચાંદ્રાયણ, ન૦ [સં] એકવ્રત. આ વ્રત ચંદ્રની વધઘટ પ્રમાણે વધતા અને ઘટતા કોળિયા ખાઇને કરવામાં આવે છે એટલે કે, સુદિ પડવેએ ચાંદ્રાયણ કરનાર એક કોળિયો જમે છે, બીજે બે કોળિયા અને પુનમે પંદર કોળિયા. વદિ પડવેથી પાછો એજ રીતે ઉતરવા માંડે છે અને અમાસે ઉપવાસ કરે છે. સ્ત્રીઓ આ વ્રત સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ અર્થે કે પ્રિય પ્રસાદન માટે કરે છે. બધી સ્મૃતિઓમાં આ વ્રતનો ઉલ્લેખ છે. તે બે ત્રણ જુદી જુદી રીતે કરવામાં આવે છે.

ચાંપ, સ્ત્રી૦ દાબવાથી પડે કે ઉંચકાય એવી કરામત; પેચ; કળ; ઉલાળી; કમાન, ઘોડો. (બંદુકનો) (૨) ઠેસી; અટકણ. (૩) ધાક દાબ, સત્તા; શિરજોરી. (૪) ધ્યાન; ખંત. (૫) સાન; ચેતવણી. (૬) અટકાવ; લગામ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચાંપ રાખવી=દાબ, ધાક ખંત રાખવી. ચાંપ મરડવી=કળફેરવવી.

ચાંપણ, સ્ત્રી૦ સાળનું એક વતરણું, જે ચાંપવાથી તાર ઉંચા નીચા થાય છે તે; દાબવાની કળ. (૨) ચાંપવા–દબાવવાની લાટ. (રૂનાં પ્રેસમાંની) દાબવાનો સંચો. (૩) ન૦ રૂની ગાંસડીઓનું બંધામણ, કારણકે તે બહુ ચાંપીને બાંધવી પડે છે. (૪) બંધ; પટી. (૫) દાબવું તે; દાબ.

ચાંપણિયું, ન૦ દાબવા જેવા કામનું જે કંઇ તે; (લાકડું, પાટિયું, યંત્ર વગેરે.)

ચાંપણી, સ્ત્રી૦ ચાંપણ. (૨) ચાંપવા, દાબવાનું જે કામ તે. (૩) તગાદો, દાબ ચલાવવો તે.

ચાંપણું, ન૦ ચાંપણ

ચાંપતું, વિ૦ આકરું; સખત; ખંતીલું; બીડાતું.:–ચાંપતી ઉઘરાણી.

ચાંપલું, વિ૦ ચાંપી ચાંપીને ડહાઇ ડહાઇ વાતો કરનારું; ડહાપલું; દોઢડહાયું, ચાંપી

ચીપીને ડહાપણ કરનારું; વાતોડું; વાતડહાયું; ચિબાવલું.

ચાંપવું, ક્રિ૦ સ૦ [फा. चस्पीदन] ચપટું થાય એમ દાબવું; ચપટ કરી નાંખવું; કચરવું; ચગદવું.:—રૂની ગાંસડીઓ ચાંપવાનો સંચો. શત્રુને તેણે ચાંપ્યો. (૨) પંપાળતાં પંપાળતાં ધીરેથી દાબવું; મુઠીઓ ભરવી; ઓળાંસવું; તળાંસવું:—પગ, માથું વગેરે ચાંપવાં. [૩] ડામદેવો; દઝાડવું; ઉનુંઉનું જોરથી અડકાડવું.:—ખોઇણ ચાંપવું. (૪) સાનમાં કહેવું; ચેતવવું. [૫] ઉશ્કેરવું; ફુંગરાવી દેવું; ચઢાવવું. (૬) દાબીને ખુણામાં ઘાલવું. (૭) શરમમાં નાંખવું; લાંચ રૂશવત આપવી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચાંપી જોવું=મન જોવું; તપાસી જોવું; અખતરા તરીકે કરી જોવું; સામાની ઇચ્છા કે મર્મ જોવાને અજમાવવું:—દાણો ચાંપી જોવો. (૮) દાબીને ખાવું:—વેદિયો સાત લાડુ ચાંપી ગયો.

ચાંપાનેર, ન૦ ગુજરાતના એક જુના મોટા શહેરનું નામ. વનરાજના ચાંપા નામના આશ્રિતે નવમા સૈકામાં પાવાગઢ ઉપર પોતાના નામ ઉપરથી આ શહેર વસાવ્યું હતું, વડોદરાથી પંદર ત્રીસ માઇલ ઉપર પાવાગઢ નામના ડુંગર ઉપર તે અદ્યાપિ ખંડેર રૂપે ઉભેલું છે. દંતકથા પ્રમાણે એનાં અધિદેવતા કાલિકા માતા છે અને પતાઇ નામના રાજાના અવિનયને લીધે દેવીના કોપથી ચાંપાનેર નાશ પામ્યું હતું એમ ગરબામાં અને રાસમાં ગવાય છે. તેની ઉપર કાલિકાનું મંદિર છે જ્યાં ગુજરાતના લોકો યાત્રાએ જાય છે. ચાંપાનેરનાં ખંડેરો જોવા જેવાં છે તેમ ત્યાંનો કિલ્લો પણ પહાડી હોઈ ઘણો મજબુત હતો એમ ખંડેરો ઉપરથી જણાય છે.

ચાંપું, ન૦ ફણસની અંદરની પેશી તે; પાકેલા ફણસની ગર સાથેની ગોટલી. (૨] ચંપો. [૩] નાકની વાળી.

ચાંલ્લૈયો, પું૦ ચાંલ્લા કરનારો. ચાંલ્લો કરી કરીને ભીખ માગવાનો ધંધો કરનારો બ્રાહ્મણ. [૨] સ્ત્રીઓને કપાળે ચોઢાવાના મિનાકારીના ચાંલ્લા બનાવનાર.

ચાંલ્લો, પું૦ કંકુ, કેસર, અથવા ચંદનનું કપાળમાં જે ગોળ ટપકું કરવામાં આવે છે તે; ટીલું; તિલક; ટીકો; કંકુનું ગોળ ટપકું તે. (તિરસ્કારમાં) ડામ. (૨) કપાળે ચોઢવાની વરખની મિનાકારી ગોળ ટપકી.(૩) ગોળ ચાંદું; ચંદ્રક, ટીકડી; ટિલ્લી; મોરપિંછનો ચાંલ્લો. (૪) અપરિપકવ દાણો; નહિ ઓગળેલા દાણાનો ગોળાકાર.:—દાળમાં ચાંલ્લા રહે છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચાંલ્લો કરવો= કપાળમાં કંકુનું ગોળ ટપકું કરવું. ૨ વિવાહ કરવો; વાગ્દાન કરવું.. ૩ આપી દેવું, દાન કરવું. (કરડાગીમાં) ડામ દેવો. ૪ લગન જનોઇ વગેરે શુભ અવસરોમાં ભેટ દાખલ જે કંઈ આપવું, ભેટ કરવું તે. ચાંલ્લો ચોઢવો=ટીલડી ચોઢવી. ૨ અપવાદ મૂકવો; આળ ચઢાવવું; નુકસાન આપવું. રૂ૦ પ્ર૦ ચુડી ચાંલ્લો=સ્ત્રીના સૌભાગ્યનાં ચિહ્ન.:—બાઇનો ચુડી ચાંલ્લો અમર તપો. ચાંલ્લા વહેવાર=સારાં ટાંણાં અથવા અવસરો ઉપર એકબીજા વચ્ચે રોકડ પોષાક વગેરે ભેટ આપવાનો જે આમણ સામણ વહેવાર તે.

ચિકાખાઈ, સ્ત્રી૦ એક જાતની વનસ્પતિ. એનો દવા તરીકે બહુ ઉપયોગ થાય છે. એનું વનસ્પતિ શાસ્ત્રનું નામ એકેશિયા કોન્સિન્ના છે.

ચિકાર, અ૦ ભરપુર; છલાછલ; નાવશેષ; સંપૂર્ણ; ટકોટાંક.

ચિકાશ, સ્ત્રી૦ ચોટે અને ચીકટાય એવો જે વસ્તુનો ગુણ તે; ચીકણાપણ; ચીકણાપણું. (૨) આનાકાની, આગ્રહ અને આમ તેમ કર્યા કરવાનો સ્વભાવ તે; દોઢડહાપણ.

ચિકિત્સક, પું૦ [सं] ચિકિત્સા કરનાર; વૈદ્ય; હકીમ. (૨) પરીક્ષક. (૩) વિ૦ ચાલાક. (૪) ઝીણી નજરે સામાના ગુણ દોષ ત-

પાસી જોઇ લેનાર. ચિકિત્સક=રોગ દૂર કરવાનો ઉપાય કરનાર–રોગની પરીક્ષા કરનાર નહિ.

ચિકિત્સનીય, વિ૦ [સં] ચિકિત્સા કરવા યોગ્ય; જેની પરીક્ષા થઇ શકે એવું; તપાસવા જોગ. (૨) દવા કરવા જોગ, ઔષધ આપવા લાયક.

ચિકિત્સા, સ્રી૦ [સં] દવા કરવી; ઔષધ આપવું અથવા કરવું તે; વૈદ્યનું કામ તે; (દવાઓ આપવી વગેરે) ઔષધોપચાર. (૨) રોગની પરીક્ષા, રોગ પારખવા અને દવા આપવાનું જ્ઞાન તે. (૩) ખોડ જોવાની અને ટીકા કરવાની ટેવ તે. પરખવાની ઝીણીને ચંચળ બુદ્ધિવાળી સમજ તે. ચિકિત્સા અને નિદાન, એ બે શબ્દોના અર્થ વૈદક પ્રમાણે જુદા જુદા છે. નિદાન=રોગનું મૂળ કારણ વગેરે તપાસવું–જાણવું તે, અને ચિકિત્સા=રોગ ઉપર અમુક દવા આપવા કરવાનું કામ તે. પરંતુ ગુજરાતીમાં અર્થ વિપર્યય થઇ ચિકિત્સામાં નિદાનનો અર્થ પેસી ગયો છે. ચિકિત્સામાં 'પરખ' એવો અર્થ રહેલો છે ખરો પણ આયુર્વેદિક પારિભાષિક શબ્દ તરીકે તો તેનો અર્થ દવા કરવા–આપવાના અર્થમાંજ છે. પરિહાસ, કટાક્ષ, મશ્કરી, ટીકા, દોષાન્વેષીપણું વગેરેમાં ચિકિત્સા વપરાય છે. દૈવી, આસુરી ને માનુષી એમ ચિકિત્સાના ત્રણ પ્રકાર છે. જેમાં પારાની પ્રધાનતા હોય તે દૈવી, વાઢકાપ કરવાની હોય તે આસુરી ને છરસ દ્વારા દવા કરવાની હોય તે માનુષી.

ચિકુર, પું૦ [સં] વાળ; કેશ; માથાના વાળ.

ચિકોટી, સ્રી૦ હાથની નીચેનો અને પંજાની ઉપરનો ભાગ; કાંડું.

ચિકોર, વિ૦ ઉદ્ધત; બટકબોલો.

ચિકોરવું, ક્રિ૦ અ૦ ટોકવું; યાદ આપવું; ફરી ફરીને કહેવું.

ચિક્ખલ, પું૦ કાદવ; ગારો; કીચડ; પંક; ચિખ્ખલ; ચિક્લિ.

ચિગોટી, સ્રી૦ મોઢે માથે ઓઢીને સૂવું તે; સોડ.

ચિચાડી, સ્રી૦ ચીચિયારી; દુઃખ કે ભયની તીણી બૂમ; કીકિયારી.

ચિટ્ઠી, સ્રી૦ થોડી મતલબનો નાનો લેખ; ટુંકો, મતલબ પુરતુંજ જેમાં લખાણ લખેલું હોય એવો કાગળ; ચબરખી. (૨) જેમાં નામ, નિશાન વગેરે લખેલું હોય એવી કાગળની ચીપ; કાપલી; પટી. પતાકડું; ટિકિટ, હુકમ. (૩) મરણના સમાચાર જેમાં લખેલા હોય એવો કાગળ; કાળોતરી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચિટ્ઠી આવવી=માઠી ખબર આવવી; અમંગળ વર્તમાન મળવા. ચિટ્ઠી આપવી=ભલામણ કરવી; ભાળવવું; ભલામણપત્રિકા આપવી. ચિટ્ઠી લખી આપવી=તરત નાણાં આપવાની સરતે દસ્તાવેજ કરી આપવો. શાહજોગ ચિટ્ઠી=હુંડી; સાખની ચિટ્ઠી. કહે૦ ચિટ્ઠીનો ચાકર=ચિટ્ઠી પહોચાડવા જેટલો જ જોખમદાર–લખાણનો નહિ એમ. ચિટ્ઠી ફાટી જવી=કુંવારી કન્યા મરી જવી, તેનું ખરચ કરવાનું ઉડી જવું.

ચિટ્ઠીચપાટી, સ્રી૦ કાગળપત્તર; સાંકેસંદેશા; પત્રવ્યવહાર.

ચિટ્ઠીદોરો, પું૦ કામણટુમણ અને ભૂતપ્રેત વગેરેથી રક્ષણ થવા અને દુઃખ દરદનું શમન થવા માટે મંત્રાદિથી લખાણ કરી માદળિયામાં રખાય છે તે અને મંત્રીને વાળેલી ગાંઠોવાળો દોરો બાંધવામાં આવે છે તે; મંતરજંતર; કામણટુમણ, અને વશીકરણ વગેરે તાંત્રિક વહેમી પ્રતીકારો કરવા તે.

ચિટ્ઠીનાંખવી,=એક ક્રિયા કે જેની મારફતે અમુક વસ્તુ કોણ લે તેનો નિશ્ચય થાય છે.

ચિટ્ઠીપતરી, સ્રી૦ નાનો પત્ર; કાગળ; ચબરખી; ચિટ્ઠીચપાટી.

ચિડ્ડી, સ્રી૦ સ્રીઓને પહેરવાનું એક જાતનું લુગડું.

ચિઢાણું, વિ૰ નહિ સાફ થઇ શકે એવું મેલું ચીકટવાળું અને ચીકણું થઇ ગયેલું તે.

ચિહાવું, ક્રિ૰ અ૰ ચીઢે ભરાવું; ખીજવાવું; રીસે ભરાવું; બળવું; ઉશ્કેરાવું.

ચિતા, સ્ત્રી૰ [સં.] મડદું બાળવાને કરવામાં આવતી લાકડાંની ચાકી; ચેહ; મડદું બળી રહે તે પ્રમાણે ગોઠવેલાં લાકડાં છાણાં વગેરેનો જે ઢગલો તે. ક્રિ૰ પ્ર૰ ચિતા ખડકવી=લાકડાં ગોઠવવાં; મરવાની પેરવી કરવી.

ચિતાર, પું૰ ચિત્રરૂપતા; દેખાવ; આલોક; વાણીથી, લખાણથી અથવા ચિત્રથી કોઇ પણ વસ્તુનો નજર આગળ આબેહુબ દેખાવ રજુ થાય એમ કરવું તે.:—તમે લડાઈનો ખરેખરો ચિતાર આપ્યો છે. (૨) ચિત્ર; તસવીર.

ચિતારો, પું૰ [સં. ચિત્રકાર] ચિત્ર કાઢનારો; રંગપુરીને કોઇ વસ્તુની પ્રતિકૃતિ કરનાર; આલેખક; ચીતરામણ કાઢનાર; પાડનાર; રંગોવાળાં વેલ બુટ્ટા ઝાડપાન, પશુ, પંખી અને માણસ વગેરેની છબિ આલેખનાર, દોરનાર.

ચિતાળ, સ્ત્રી૰ કમઠાળ; ચીરેલાં લાકડાંનો એક કકડો; ઈંધિરાનો ફાડેલો કકડો.

ચિતોડ, ન૰ મેવાડનું ઉદેપુરના રાણાઓનું આગલું રાજનગર. પ્રતાપરાણાના વખતમાં તે સૌથી સારી આબાદીમાં હતું. ત્યાંનો કિલ્લો બાપારાવળે બંધાવ્યો હતો.

ચિત્, ન૰ [સં.] જ્ઞાન; ચેતના; ચૈતન્ય; સમજ; ઇશ્વરનું પરમ સૂક્ષ્મ ચૈતન્ય સ્વરૂપ. (૨) હરકંઇ, એવો હદ રહિત અર્થ બતાવનારો પ્રત્યય.:—કદાચિત્.

ચિત્ત, ન૰ [સં] અંતઃકરણની એક વૃત્તિ; અંતઃકરણ; વિચાર કરવાની જે શક્તિ તે; જીવ; આત્મા; પ્રાણીઓની ચિચ્છક્તિ તે; હૃદય. (૨) સંકલ્પલક્ષ; ધ્યાન. ક્રિ૰ પ્ર૰ ચિત્ત આપવું=ધ્યાન રાખવું; મન આપવું. લાગણી—કાળજી રાખવી. ચિત્ત ઘાલવું=મન પરોવવું; લક્ષ રાખીને કરવું; મન ઉપર લેવું. (જીવ ઘાલવો) ચિત્ત લગાડવું=કાળજી રાખવી; મન લગાડવું. ૩૦ પ્ર૰ ચિત્ત ઠેકાણે રાખવું=દૃઢ રહેવું; સુખ દુઃખ અને હર્ષ શોકમાં સમાન રહેવું; ડહાપણથી રહેવું. જે કામ કરતા હોઇએ તેમાં લક્ષ રાખવું; આમ તેમ ડગુમગું કે ભમેલ થઈ નહિ રહેવું. એકચિત્ત થવું=એકજ બાબત ઉપર મનને લાવી રાખવું. ઘણા જણ સાથે મળતા થવું. મન અને બુદ્ધિની સંકલના કરનાર જે વૃત્તિ તે ચિત્ત.

ચિત્તવૃત્તિ, સ્ત્રી૰ [સં.] ચિત્તની જે ગતિ અથવા અવસ્થા તે.

ચિત્તચોર, વિ૰ ચિત્તને ચોરી લેનાર; સ્ત્રી પુરુષમાંનું ગમે તે એક અરસપરસ મોહી પડનાર. (૨) મનોહર; ચિત્તાકર્ષક.:—ચિતચોર ચકોર.

ચિત્તપ્રસાદન, ન૰ [સં.] યોગ પ્રમાણે ચિત્તને થતો એક સંસ્કાર કે જેથી ચિત્ત સંતુષ્ટ ને પ્રસન્ન રહે છે.

ચિત્તભ્રમ, પું૰ (સં.) ચિત્ત ફરવું તે; ચિત્તનું ફરી જવું; જ્ઞાનનું પરિભ્રમણ તે; ગાંડપણ; ઘેલછા; મનનું ઠેકાણું ન હોય એવી સ્થિતિ—હાલત તે.

ચિત્તવિક્ષેપ, પું૰ [સં.] ચિત્તની અસ્થિરતા તે; ચંચળતા. યોગ પ્રમાણે નવ પ્રકારના ચિત્ત વિક્ષેપ છે. વ્યાધિ, અકર્મણ્યતા, સંશય, પ્રમાદ, આલસ્ય, અવિરતિ, ભ્રાંતિદર્શન, સમાધિની અપ્રાપ્તિ, અને અનવસ્થિતત્વ.

ચિત્તવેધ, વિ૰ ચિત્ત વિંધનાર; દિલ ખેંચનાર.

ચિત્તહર, વિ૰ [સં] ચિત્તને હરી લે એવું; મનોહર; સુંદર.

ચિત્તહારી, વિ૰ મનોહારી; સુંદર; દેખવડું.

ચિત્રગુપ્ત, પું૰ [સં.] ચૌદ યમમાંનો એક યમ કે જે પ્રાણીઓનાં પાપપુણ્યનો હિસાબ રાખે છે. પદ્મપુરાણ, ગરુડપુરાણ, સ્કંદપુરાણ, અને ભવિષ્યપુરાણ વગેરેમાં ચિત્રગુપ્તની કથાઓ આપી છે. ચિત્ર નામનો એક રાજા હતો તે હિસાબ કિતાબના કામમાં બહુ નિપુણ હતો. પ્રાણીઓને તેમના પુણ્ય

પાપ પ્રમાણે શિક્ષા વગેરે કરવાને માટે યમ રાજાએ તેને લઈ લેવાનો વિચાર કરી એક વાર તે નદીમાં નહાવા પડયો હતો ત્યાંથી ઉપાડી મંગાવ્યો હતો. ભવિષ્યપુરાણમાં વળી એવી કથા છે કે, સૃષ્ટિ બનાવીને બ્રહ્મા ધ્યાનમાં બેઠા હતા તેવામાં તેમના શરીરમાંથી વિચિત્ર વર્ણનો એક પુરૂષ ઉત્પન્ન થયો અને જ્યારે બ્રહ્મા સમાધિમાંથી જાગ્યા ત્યારે તેણે તેમની પાસે કામ માગ્યું. બ્રહ્માએ તેને પ્રાણીઓનાં પુણ્ય પાપનો હિસાબ રાખવાનું કામ સોંપ્યું. બંગાળ અને ઉત્તર હિંદુસ્તાનના કાયસ્થો પોતાને ચિત્રગુપ્તના વંશજો માને છે અને યમદ્વિતીયાને દિવસે કલમ ખડિયાની પૂજા કરે છે. ચિત્રગુપ્તનો ચોપડો=જેમાં પાપ પુણ્યનું લેખું લખાય છે તે વહી—ચિત્રગુપ્તના ચોપડા પ્રમાણે જીવને યમલોકમાં જતાં શિક્ષા થાય છે.

ચિત્રપટ, ન૦ [સં.] ફલક; પાટી; ચિત્ર કાઢવાનું કપડું. (૨) છિંટ.

ચિત્રભાનું, પું૦ [સં.] સૂર્ય. (૨) અગ્નિ.

ચિત્તાકર્ષક, વિ૦ ચિત્તને આકર્ષણ કરે એવું; મનને હરી લે એવું; ચિત્ત ખેંચીલે એવું.

ચિત્તો, પું૦ જેના શરીર ઉપર ચિત્રવિચિત્ર ચટાપટા હોય છે એવું એક ક્રૂર—વાઘની જાતનું હિંસક પ્રાણી; વાઘની એક જાત. ચિત્તો પાતળો ઉંચો અને વાઘ કરતાં બહુ ચંચળ હોય છે. મોટાં પ્રાણી અને મનુષ્ય ઉપર તે કવચિતજ હુમલો કરે છે. એની માદા એક વેતરે ત્રણ ચાર બચ્ચાંને જન્મ આપે છે.

ચિત્ર, ન૦ [સં.] કલમ અથવા પિંછીથી કોઇ પણ સપાટી ઉપર પાડેલો કોઈ પણ વસ્તુનો આકાર, ઘાટ, કે આકૃતિ વગેરે તે; ચીતરામણ; છબિ; પ્રતિકૃતિ; તસબીર; ચિતાર; દેખાવ. (૨) કોઇ પણ વસ્તુના જેવો માટી, પત્થર, ધાતુ કે લાકડાનો ઘાટ; પ્રતિમા; પુતળું; ઢિંગલું; બાવલું.(૩) જે જેવું હોય તેને તેવાજ રૂપ રંગ અને દેખાવમાં બરાબર બતાવવું તે. (૪) રંગ પુરેલી આકૃતિ. (૫) આશ્ચર્ય ઉપજાવે એવી વસ્તુ તે. (૬) નવાઇ; આશ્ચર્ય; વિસ્મય. (૭) વિ૦ અદ્ભુત; અજાયબ જેવું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચિત્ર કાઢવું=ચીતરામણ પાડવું; આકૃતિ દોરવી, આલેખવી. ચિત્રકાઢવું, પાડવું, દોરવું ને આલેખવું કહેવાય છે. ૨૦ પ્ર૦ ચિત્રકાવ્ય=ચિત્રની અંદર આડું અવળું વંચાય એવું કવિતાનું પદ તે; પ્રબંધ. ચિત્રલિપિ=અક્ષરો નહિ પણ જે વસ્તુ સામાને સમજાવવી હોય તેની આકૃતિ પાડી દેખાડવું તે. મિસરમાં પ્રથમ ચિત્રલિપિ ચાલતી હતી. ચિત્રપટ=ચીતરામણવાળો પડદો; પાટી; રંગીન કપડું; છિંટ. રંગબેરંગી; તરેહ તરેહનું; ચિત્રવિચિત્ર, ઘણા રંગોવાળું; તરેહવાર.

ચિત્રક, પું૦ [સં.] ચિત્રો; ચીતરો. એક વૃક્ષ વિશેષ.

ચિત્રકળા, સ્ત્રી૦ ચિત્ર કાઢવા, અને દોરવાની જે આવડ તે; આલેખન વિદ્યા; ચીતરામણ કાઢવાની જે કળા, ખુબી, યુક્તિ, હથોટી તે. ચિત્ર બનાવવાની વિદ્યા; રંગપુરીને તસવીર તૈયાર કરવાનો હુન્નર. આપણા દેશમાં બહુ પ્રાચીન કાળથી ચિત્રવિદ્યા જાણીતી છે. વૈદિક કાળમાં વેદિઓ ઉપર રંગબેરંગી મંડળો પુરાતાં હતાં. રામાયણમાં ચિત્ર ને ચિત્રશાળાઓનાં વર્ણન છે. પત્થરનાં સુંદર આબેહુબ પુતળાં ઇ. સ. પૂર્વે પાંચમા છઠ્ઠા સૈકામાં થતાં એમ ભાસકૃત પ્રતિમાનાટક ઉપરથી જણાય છે. કુદ્દનીમત નામના ગ્રંથમાં 'ચિત્રસૂત્ર' નામના ગ્રંથનું નામ છે. સ્ત્રીઓ ચિત્રવિદ્યાનું કામ બહુ સારી રીતે જાણતી. ચિત્ર લેખાએ ઓખાને ત્રણે લોકનાં ચિત્ર દોરી દેખાડયાં હતાં વગેરે. હિંદથી મિસરમાં, મિસરથી ગ્રીસમાં અને ત્યાંથી યુરોપમાં તે પ્રસરી હતી.

ચિત્રકાર, પું૦[સં.] ચિત્ર કાઢનારો; ચિતારો.

ચિત્રકાવ્ય, ન૦ [સં.] ચિત્રની અંદર વં-

ચાય એવી કવિતાની રચના તે; જેમાં વિસ્મય ઉપજે એવી રચના હોય તે કાવ્ય. નાગબંધાદિ. આવાં કાવ્યોની ગણના અધમમાં છે.

ચિત્રકૂટ, પું૦ [સં.] એક રમણીય પહાડ કે જ્યાં વનવાસ ગયેલા રામ ઘણો વખત લગી રહ્યા હતા. પ્રયાગથી ૨૭ માઇલ દક્ષિણે એ સ્થાન આવેલું છે.

ચિત્રરથ, પું૦ [સં] કુબેરનો એક ગંધર્વ મિત્ર; ગંધર્વરાજ. (૨) સૂર્ય.

ચિત્રલેખા, સ્ત્રી૦ [સં.] એક દેવતા; વિધાતા. ઉ૦ ચિત્રલેખાએ લખિયા લેખ, ટાળ્યા કયમ ટળેરે. (૨) ઉષા—ઓખાની એક સખી. ઉ૦ ચિત્રલેખા તું દીનદયાળ, એવું કહીને પગે લાગી બાળ. ઓ૦હ૦ (ચિત્રલેહા)

ચિત્રવત, વિ૦ જાણે ચીતરેલું ન હોય એવું; ચિત્ર જેવું; સ્તબ્ધ.

ચિત્રવિચિત્ર, વિ૦ રંગબેરંગી; તરેહ તરેહવાર રંગનું; વિવિધ રંગનું; કાબરચીતરૂં. (૨) તરેહવાર; અજબ; ચિત્ર જેવું અને ચિત્ર જેવું નહિ એવું પણ. (૩) સુંદર; મનોહર. (૪) વેલ બુટ્ટાવાળું; નકશીદાર.

ચિત્રવિદ્યા, સ્ત્રી૦ [સં.] ચીતરામણ કેમ કાઢવું તે સંબંધી શિક્ષણીય માહિતી તે; ચિત્ર દોરવા, રંગવા વગેરે સંબંધી જે શીખવા જેવું તે; ચિત્રકળા; આલેખન સંબંધીનું જ્ઞાન.

ચિત્રશાળા, સ્ત્રી૦ [સં. **ચિત્રશાલા**] ચિત્રો કાઢવાનું અને ચિત્રો કાઢતાં શીખવવાનું જે સ્થાન તે. (૨) જેમાં જુદી જુદી તરેહનાં ચિત્રો રાખેલાં કે દોરેલાં હોય તે સ્થાન; ચિત્ર સંગ્રહાલય.

ચિત્રા, સ્ત્રી૦ [સં.] સત્તાવીસ નક્ષત્રોમાંનું ચૌદમું નક્ષત્ર. એમાં બહુ આકરો તાપ પડે છે. ઉ૦ જેવા હસ્તચિત્રાના તડકા તેવા કુંવારી કન્યાના ભડકા.

ચિત્રામણ, જુ૦ ચિત્ર.

ચિત્રાર્પિત, વિ૦ [સં.] ચિત્રવત્; જાણે ચીતરેલુંજ હોય એવું; દિઙ્મૂઢ; ચકિત; સ્તબ્ધ થઇ ગયેલું; વિસ્મયથી શૂન્ય હૃદયનું; જડ જેવું થઇ ગયેલું.

ચિત્રાંગદ, પું૦ [સં.] નળના વંશનો એક નામાંકિત રાજા. (૨) એક યક્ષ. (૩) શાંતનુ રાજાનો સત્યવતીથી જન્મેલો પુત્ર; વિચિત્રવીર્યનો નાનો ભાઇ.

ચિત્રિણી, સ્ત્રી૦ [સં.] સુંદર અને ગુણવંતી ચતુર સ્ત્રી; અલંકાર શાસ્ત્ર અને કામ શાસ્ત્રમાં અમુક લક્ષણો ઉપરથી સ્ત્રીઓની ચાર જાતિ પાડેલી છે તેમાંની બીજી જાતિની સ્ત્રી. રતિમંજરી અને કામશાસ્ત્રને લગતા બીજા લેખોમાં તેનું લક્ષણ આપેલું છે. ચતુર, સુંદર, ગુણવાન, અને ચિત્ર જેવા મનોહર મુખવાળી તે ચિત્રિણી. એ ચાર જાતિ આ પ્રમાણેઃ—પદ્મિણી; ચિત્રિણી; હસ્તિની; અને શંખિની.

ચિત્રિત, વિ૦ [સં.] ચીતરેલું; જેમાં ચિત્રો કાઢેલાં કે પાડેલાં હોય એવું; તરેહદાર.

ચિત્રો, પું૦ [સં.] ચીતરો; અતિ ગરમ ગુણવાળી એક કાષ્ઠ ઔષધિ. વૈદકમાં એને 'અગ્નિ' કહેવામાં આવે છે. (પ્લંબેગો ઝેઇલેનિકા.)

ચિત્સ્વરૂપ, ન૦ [સં.] જ્ઞાનસ્વરૂપ; બ્રહ્મરૂપ; પરબ્રહ્મ; એકજ—અદ્વૈતાત્મા તે; ઘટઘટ વ્યાપી.

ચિદાકાશ, ન૦ [સં.] પરમ, શુદ્ધ, એક આકાશ તે; જેમાં કંઇ ભેદ નથી એવું એકરસ સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલું જે બ્રહ્મમય તત્ત્વ તે. ઘટાકાશ, મઠાકાશ જેવા ભેદ વગરનું તે.

ચિદાનંદ, પું૦ [સં.] પરમજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલો જે આનંદ તે; બ્રહ્માનંદ; પરમાનંદ; પ્રિયાપ્રિય વસ્તુ જનક નહિ પરંતુ જ્ઞાન ઘન સ્વરૂપ જે પરમ, છેવટનો આનંદ તે. (૨) જ્ઞાનની અંદરની એકતાર—એકતાનતા તે. ચૈતન્ય ને આનંદમય પરબ્રહ્મ.

ચિદાભાસ, પું૦ [સં.] હૃદયમાં અમુક સ્વરૂપનો જે આભાસ થવો તે; બ્રહ્માભાસ; સોહંભાસ. (૨) જીવને બુદ્ધિથી આત્માનો ભાસ થવો તે; પોત પોતામાંજ બ્રહ્મ સાક્ષાત્કાર કરવો તે.

ચિદ્દ્ઘન, વિ૦ [સં.] જ્ઞાનઘન; સર્વત્ર ચિતનો ભરાવ તે. (૨) વિ. જ્ઞાનથી ભરપુર; સર્વત્ર બ્રહ્મ ભરેલું હોય એવું; જ્ઞાન સ્વરૂપ.

ચિદ્રૂપ, વિ૦ [સં.] જ્ઞાન, બ્રહ્મ રૂપ હોય એવું; બ્રહ્મસ્વરૂપ; મહાજ્ઞાની.

ચિદ્દ્વિલાસ, પું૦ [સં.] પરબ્રહ્મમાં જે રમણ તે; બ્રહ્મ સંબંધી જે વિલાસ તે.

ચિનાઈ, વિ૦ ચીનનું; ચીનનું રહેવાસી; ચીનની બનાવટનું; ચીનને લગતું. (૨) સ્ત્રી૦ ચીનની બનાવટની રેશમી સાડી; સાડી.:—આ ચિનાઇનો રંગ અને પોત સારાં છે.

ચિનાબ, સ્ત્રી૦ પંજાબમાંની એક નદી; ચંદ્રભાગા.

ચિનીકબાલા, પું૦ મરી જેવાં એક જાતની ઓષધિનાં બિયાં. આ ઠંડાં સ્વાદે જરા તીખાં અને મોંમાં રવરવાટ ઉત્પન્ન કરે એવાં હોય છે. એમાં થોડી સુવાસ પણ હોય છે. મોં અને જીભ ઉપર ચાંદીઓ પડી હોય ત્યારે મોંમાં રાખવાના કામમાં આવે છે.

ચિન્મય, વિ૦ [સં.] બ્રહ્મમય; આત્મમય; કેવળજ્ઞાન; જ્ઞાનથી ભરપુર; જ્ઞાનમય.

ચિન્માત્ર, વિ૦ [સં.] બ્રહ્મજ એકલું; સર્વ બ્રહ્મમય એવું; બ્રહ્મમય.

ચિપાસિયું, વિ૦ વિચાર કરી કરીને, ચાંપી, ચીપીચીપીને આપે કે કાઢે એવું; કંજુસ; કસર કર્યાં કરે એવું; ચિંગું. (૨) કોઇ વાત કે વિચારને ચીપી ચીપીને લંબાવ્યા કરવાની ટેવવાળું; જોઇતું હોય તેટલું નહિ પણ કમ-કમતર આપે કે બોલે એવા બખીલ સ્વભાવનું.

ચિબાવલું, વિ૦ કોઇ વાત કે કામમાં બહુ ચાપચીપ અને ડહાપણ કર્યાં કરે એવું; દોઢડહાપું; ચાંપલું; પોતાનું ડહાપણ ડહોળ્યા કરનાર. (૨) હલકું; તુચ્છ. (૩) છોકરવાદ; બાળકબુદ્ધિનું. (૪) ખરાબ.

ચિબુક, ન૦ હડપચી વચ્ચેનો છાછર ખાડો; દાઢીની વચલી જગા કે જે આસપાસની સપાટીથી જરા નીચી હોય છે તે. હિંદી સ્ત્રીઓ દાઢી ઉપર જે ઠેકાણે છુંદણું છુંદાવે છે તે ભાગ.

ચિમોટી, સ્ત્રી૦ ડોક; ગળચી; ગરદન; બોચી.

ચિમોડ, સ્ત્રી૦ (ચિમોડી, ચીમડ) એક જાતનાં કાળા છોડાનાં અને અંદર પીળી દાળવાળાં બિયાં. આંખના ઓષધ તરીકે વપરાય છે. વસાણામાં ખાવા માટે પણ વપરાય છે.

ચિમ્મડ, વિ૦ તાણ્યું તૂટે કે ચવાય નહિ એવું; ચીકણું; જેના પરમાણું ઝટ છુટા પડે નહિ એવું ચીકણું ને સુકાઈ ગયેલું. (૨) કંજુસ; કરકસરિયું; બખીલ.

ચિર, અ૦ [સં.] કાયમ રહે તેમ; નિત્ય રહે એવું; શાશ્વત. (૨) વિ૦ ઘણો કાળ કાયમ રહે ચાલે ટકે એવું જે તે; લાંબેનું; ઘણા કાળનું. ચિરસ્થાયી=ઘણો વખત રહે એવું, કાયમનું.

ચિરકારિતા, સ્ત્રી૦ [સં.] લંબાણ, મોડું કર્યાં કરવાપણું તે; દીર્ઘસૂત્રીપણું; ટાઢાપણું.

ચિરકારી, વિ૦ [સં.] દીર્ઘસૂત્રી; ડાઢો; ધીમો.

ચિરકાળ, પું૦ [સં.] લાંબો વખત: ઘણો કાળ. (૨) હમેશ રહેવું તે.

ચિરંજીવ, વિ૦ [સં.] લાંબા આવરદાવાળું; દીર્ઘજીવી: મોટા આયુષ્યનું. (૨) પું૦ પુત્ર; છોકરો. આશીર્વાદ દેવામાં વપરાય છે.

ચિરંજીવી, વિ૦ ચિરાયુ; લાંબા આયુષ્યનું; દીર્ઘજીવી. (૨) પું૦ પુત્ર; છોકરો; બેટો.

ચિરાઈ, સ્ત્રી૦ ચીરવાની મજુરી.

ચિરાગ, સ્ત્રી૦ [ફા.] બત્તી; દીવો; ચરાગ. (૨) દીવાની જોત; શગ.

ચિરાડો, પું૦ ચીરો; ફાટ; ઝેડકો. (૨) લાંબો ચીરીને કરેલો કપડાનો કકડો.

ચિરામણ, ન૦ ચિરાઇ; ચિરામણી; ફડામણ; લાકડાં ચીરવાની મજુરી તે.

ચિરામણી, સ્ત્રી૦ ચિરામણ.

ચિરાયતું, ન૦ [સં. चिरतिक्त] કરિયાતું; ચરિયાતું. હિમાલયની તલેટીમાં કાશ્મીરથી ભૂતાન લગી ચિરાયતું ઉગે છે. એના છોડ બે હાથ ઉંચા થાય છે તેનાં પાન તુલસી જેવાં હોય છે. શિયાળામાં ફૂલ આવે છે. નેપાળમાંથી ચિરાતું ખૂબ આવે છે. ભૂનિંબ કિરાતતિક્ત, ચિરાતુ. તેનાં સર્વે અંગ કડવાં હોઇ દવા દાખલ વપરાય છે.

ચિરાયુ, વિ૦ [સં.] લાંબું આયુષ્ય; લાંબા આવરદાવાળું; જેનું આયુષ્ય લાંબું હોય એવું; ઘણો કાળ જીવનારું; દીર્ઘાયુ.

ચિરાવું, ક્રિ૰ અ૦ ચીરો પડવો; ફાટવું; તરડાઈ જવું; ઝરડાવું.

ચિરોડી, પું૦ એક જાતનો પોચો પત્થર.

ચિવ્વડ, વિ૦ ચિમ્મડ; ચીકણું; ઝટ ફાટે તૂટે નહિ એવું.

ચિષ્ટાં, ન૦ નાળિયેરની ઉપરનાં તાંતણાવાળાં છોડાં; રેસા; છીલટાં.

ચિષ્ઠું, વિ૦ સુકાઇને કે ઠરીને ન ફાટે તૂટે એવું થઈ ગયેલું, ચીકણું. ઘણા દિવસ રહેવાથી ચિમ્મડ થઇ ગયેલું એવું; તેલ વગેરેના કચરાને લીધે ન મંજાય કે ન ચીકટ નીકળે એવું થઇ ગયેલું.

ચિહ્‌ન, ન૦ [સં.] એવું લક્ષણ આકાર અને આંક કે જેથી કંઇ સમજાય; વસ્તુ ઓળખાય એવું નિશાન; લાંછન; આંકો; રેખા, ખસરો; ઘસરકો; છાપ. (૨) ગુણ, વ્યક્તિ ઇત્યાદિવ્યંજક લક્ષણ; નિદર્શન. (૩) માન, હોદ્દાની ઉપાધિ; પદવી; ઇત્યાદિ. (૪) પતાકા, ધ્વજાઃ–રાજચિહ્‌ન=છત્ર; ચામર, રાજદંડ વગેરે. (૪) ડાઘ, લાખું; ગુંજ; ક્ષતઃ–દંતચિહ્‌ન પડિયાં ગાલે.

ચિહ્‌નિત, વિ૦ [સં.] ચિહ્‌ન થયેલું; અંકાયેલું; અંકિત; લાંછિત; નિશાનીવાળું; જેનીપર નિશાની કરેલી હોય એવું.

ચિંગટ, વિ૦ કંજુસ; બખીલ; ચિંગું; ચીકણું. (૨) મીઢું.

ચિંગારી, સ્ત્રી૦ દેવતાનો કણ, તણખો; સ્ફુલિંગ; ચણગારી; જીવતા કોયલાની કરચ.

ચિંગાસૂવું, ક્રિ૦ અ૦ જાગ્રત હોવા છતાં ઉંઘમાં હોઇએ એમ મુંગા મુંગા સૂઈ રહેવું; વ્યાજનિદ્રા કરવી; ખોટું ઉંઘવું.

ચિંગું, વિ૦ બહુ કરકસરિયું; બહુ આનાકાની, જીવ બાળીને કાઢે કે આપે એવું; ઝટ જોઇએ તેટલું આપે નહિ એવા કંજુસ સ્વભાવનું. (૨) મીઢું; ઝટ બોલી દે કે વાત કાઢી આપે નહિ એવું.

ચિંચ, સ્ત્રી૦ [म.] આમલીનું ઝાડ. (૨) આમલીનાં ફળ, કાતરા તે.

ચિંચવાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચિંચકરાવવું; ટળટળાવવું; રગરગાવવું; કણકણાવવું.

ચિંચિં, અ૦ ચિંચિં એવો અવાજ; ચકલી વગેરેનું બોલવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચિંચિં કરવું= ઝીણો ને તીણો દુઃખનો અવાજ કરવો. ચુંચાં કરવું; કંઇ પણ બોલવું.

ચિંત, સ્ત્રી૦ [સં.] ચિંતના; ચિંતા; ધ્યાન.

ચિંતક, પું૦ [સં.] ચિંતનાર; વિચારનાર; મનન કરનાર; કલ્પક, ભાવ, ઇચ્છા કરનારો. ધ્યાન કરનાર; ધ્યાન લગાવનારો; બીજા શબ્દને લાગે છે.:–હિતચિંતક.

ચિંતન ન૦ [સં.] ચિંતવું તે; ધ્યાન ધરવું; મનન કરવું તે; ધ્યાન, ધારણા, યાદ, સ્મરણ. (૨) વિચાર, વિવેચન, વિવેચના.

ચિંતનીય, વિ૦ [સં] ચિંતવા યોગ્ય, વિચારવા કે મનન કરવા જેવું; યાદ કરવા જેવું; ભાવનીય.

ચિંતવું. ક્રિ૦ સ૦ [સં] વિચારવું; ધારવું; મનન કરવું; મનમાં ઇચ્છવું; કલ્પવું; ભાવ કરવો. (૨) યાદ કર્યા કરવું; સ્મરવું; સંભારવું.

ચિંતાકુલ, વિ૦ ફિકરમંદ; વ્યગ્ર.

ચિંતા, સ્ત્રી૦ (સં.) વિચાર; ધારણા; ચિંતવું તે. (૨) મનનો ગભરાટ; કાળજી; ફિકર; ચિત્તની અસ્વસ્થતા; બેચેની; ધાસ્તી-ધ્યાન; ભાવના, ફિકર, શોચ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચિંતા કરવી=ફિકર કરવી. ચિંતા થવી=ફિકર

થવી. દુઃખની આશંકાને લીધે ખટકવું.

ચિંતાગ્નિ, પું૦ (સં.) ચિંતારૂપી અગ્નિ તે.

ચિંતાતુર, વિ૦ [સં.] ચિંતાથી ગભરાયેલું; ચિંતાગ્રસ્ત; ફિકરમંદ.

ચિંતામણિ, પું૦ [સં.] જે માગીએ, ઇચ્છીએ તે પ્રાપ્ત થાય એવી એક અદ્દભુત ચીજ; દૈવત; સ્વર્ગમણિ. એમ કહેવાય છે કે, કલ્પવૃક્ષ, ચિંતામણિ, અને કામધેનુ ગાય, એવી ચીજો છે કે જેમની પાસેથી જે જે ઇચ્છીએ તે તે સૌ મળેજ. (૨) ઇષ્ટદેવ; મહાદેવ. ક્રિ. પ્ર. ચિંતામણિ કરવા=શિવની નિત્ય નિયમથી એક રીતે પૂજા કરવી; માટીના શિવ બનાવી તેમની સેવા, અને આરાધન કરવું. (૩) દાતા; પૂરક.:—રાજાજી તો અમારા ચિંતામણિ છે.

ચિતાર્ણવ, પું૦ [સં.] ચિંતારૂપી દરિયો તે; અત્યંત, પારવગરની ફિકર; માનસિક દુઃખ તે.

ચિંતિત, વિ૦ [સં.] ચિંતેલું; ધારેલું; મનન કરેલું; ચિંતાયુક્ત.

ચિંત્ય, વિ૦ [સં.] ચિંતવા જેવું; મનન કરવા યોગ્ય; વિચારવા જેવું; ભાવનીય; વિચારણીય.

ચિંથરિયું, વિ૦ ચિંથરા જેવું; માલ વગરનું; તુચ્છ; કચરાપટી. (૨) ન૦ માલવગરની વસ્તુ; ચોપાનિયું; ટુંકું—ક્ષુલ્લક લખાણ તે.

ચિંથરી, સ્ત્રી૦ નાનું ચિંદરડું; કાપલી; ચિંદરડી.

ચિંથરું, ન૦ ફાટયું તૂટયું મેલું લુગડું; જુના લુગડાંનો નકામો કકડો; માલવગરની, તુચ્છવસ્તુ તે; ધાગો; કપડા અથવા કાગળનો જુનો નકામો નઠારો કકડો. કહે૦ ચિંથરાના દેવને કપાસિયાની આંખો=અર્થાત્ જેવી જેવી વસ્તુ તેવો તેવો તેનો સાજ. રૂ. પ્ર૦ ચિંથરે હાલ=આખું કપડું પણ શરીર ઉપર ન હોય એવી જે હાલત તે; અર્થાત કંગાલ, નાદાર જેવી સ્થિતિ તે; અતિ દીનાવસ્થા.

ચિંદરડી, સ્ત્રી૦ [સં. ચીર] કપડાની સાંકડી, ઓછી પહોળી પણ લાંબી પટી, કાપલી; લાંબી સાંકડી લુગડાની ચીર. (૨) લંગોટી:—ભગવી ચિંદરડી=બાવા વેરાગી.

ચિંદરડું, ન૦ સાંકડો પણ લાંબો લુગડાનો કાપલો; લુગડાની પટી, પાટો; લાંબી કાપડાની કાપલી. ચિંથરું.

ચિંદરી, સ્ત્રી૦ ચિંદરડી.

ચિંધવું, ક્રિ૦ સ૦ દેખાડવું; સોંપવું; ફરમાવવું; બતાવવું. (૨) કહેવું. (૩) જાણવું ઓળખવું.:—આપશું આત્મ ચિંધ્યો નહિ.

ચિંપાજી, ન૦ એક જાતનું માણસને વધારે મળતું આવતું વાંદરું. આફ્રિકા, બોર્નિયો અને મસાલાના ટાપુઓમાં આ જાતનાં વાંદરાં વસે છે. આ વાંદરાં જબરાં હોઇ ઝુંડમાં રહે છે.

ચિંબોળવું, ક્રિ૦ સ૦ મચરડવું; આંબળવું; ચીમળવું. કહે૦ ઓઝો ઓઝી લડે ને ગધેડીના કાન ચિંબોળે.=લડે કોઇ અને સહે કોઇ એવા અર્થમાં વપરાય છે.

ચીક, પું૦ [સં. ક્ષીર. ચીલ] ઝાડનાં પાન, ડાંખળી અને ફળ વગેરેમાંથી નીકળતું ચીકણું પાણી; ચીલ.:—કેરીનો ચીલ. દૂધ.:—ખરસાંડીનો ચીક.

ચીકટ, વિ૦ ચીકણું; ચોટી, વળગી રહેવાના ગુણવાળું; તૈલી. (૨) ન૦ ચીકણું એવું જે તે; જેમાં ચિકાશ હોય એવું તે; ઘી, તેલ, ચરબી, વગેરે. (૩) ચીકણો એવો વસ્તુનો ગુણ તે.

ચીકટપણું, ન૦ તૈલી ચિકાશ તે; ચોટવાપણું.

ચીકટવું, ક્રિ૦ સ૦ ચિકાશથી લગાડવું; ચોટાડવું; ચોઢવું; ચીકટાય એમ કરવું; તેલ ઘી વગેરે લગાડવું, તેલ ઘીવાળું થાય તેમ કરવું.

ચીકટાવું. ક્રિ૦ અ૦ ચીકટવાળું થવું; ઘી તેલથી પલળવું, ખરડાવું; ચીકટ અડવું.:—ફાલ્લી ચીકટાઇ. (૨) ચોઢવું, ચોટવું.

ચીકટું, વિ૦ ચીકટવાળું; તૈલી, સ્નેહાંશયુકત; જેમાં ચિકાશ હોય એવું.

ચીકટો, પું૦ ચીકટવાળું હોય એવું લાગતું શણનું કપડું; શણનો મુકટો. (૨) રેશમ

અને જરીના તાર ચઢાવેલું અમુક લંબાઇનું કસબી તારનું ગુંછળું.

ચીકણાઇ, સ્ત્રી૰ ચીકણાપણું; ચીકણાશ; ચાપલુસી; કોઇ કાર્ય કરતાં તેમાં ડહાપણ અને ઝીણવટ કર્યા કરવી તે; પૈસો લેતાં આપતાં જે ગુણદોષ જોયા કરવા તે. કંજુસપણું; બખીલાઇ. (૨) સ્નિગ્ધતા; સરસતા.

ચીકણાશ, સ્ત્રી૰ ચીકણાઇ; ચીકણાપણું.

ચીકણું, વિ૰ [**સં. चिक्कण**] ચોટવાના, લાગી રહેવાના ગુણવાળું; ઉખડે નહિ ને વળગી રહે એવું ચિવ્વટ; તેલ અને ગુંદરના ચોટવાના ગુણનું. ચીકણી માટી. (૨) ચાપચીપિયું. દોઢડહાયું; કોઈ કામ કરતાં બહુ ડહાપણ કરનારું, દીર્ઘસૂત્રી; (૩) જેના હાથમાંથી ઝટ નાણું છૂટે નહિ એવું; કંજુસ. (૪) ભાગે, ફાટે, તૂટે નહિ એવું; ચમ્મડ, ટકાઉ. (૫) ચીકટાયેલું. રૂ૰ પ્ર૰ ચીકણું લાટ=બહુજ ચીકણું; કેમે છૂટે, અળગું થાય નહિ એવું. કહે૰ ચીકણું જોઇને લપસી પડવું=રૂપ કે ધન જોઇને રીઝવું, તેની તરફ વળીજવું.

ચીકન, ન૰ [**फा.**] રેશમી કપડા ઉપરનું રેશમી દોરાનું જે વેલબુટ્ટીનું ભરત તે. ચિનાઇ ચીકન; અને સુરતી ચીકન, એમ કહેવાય છે. (૨) પાતળી લીલી છાલની કુમળી કાકડીની એક જાત. એક ભરતનો પ્રકાર:—ચીકનનું ભરત.

ચીચરવટી, સ્ત્રી૰ સાંકડો પણ લાંબો જમીનનો કકડો, વિભાગ તે; પટી જેવી જમીન. (૨) અન્ન નળમાં તીખી અને ઠંડી વસ્તુ લેતાં પડતો શેરડો તે; અન્નનળમાં થતી એવી અસર. (૩) ધ્રાસ્કો; ધાસ્તી; ચિંતા.

ચીચરવટો, પું૰ પ્રીતિ, ભય, શોક વગેરેની હૃદયમાં થતી તીવ્ર અસર તે; ધાસ્તી; ધ્રાસ્કો; ફાળ. (૨) કાળજી; ચિંતા; ફિકર હૃદયમાં ચીરો પડી જતો હોય એવી જે લાગણી તે; ચિરાડો. (૩) લાંબો પટદાર કકડો.

ચીચરકો, પું૰ પાણીની શેડ ઉડાડવાનું યંત્ર; પીચકારી.

ચીચવાડો, પું૰ બુમાટો; હોકારો; ચીસ.

ચીચવું, ક્રિ૰ અ૰ ચિંચિં કરવું.

ચીચવો, પું૰ અણીદાર ઉભા લાકડાપર એક આડી મૂકી હિંચતા ગોળ ફરવાનું યંત્ર; ચકડોળ. આમાંથી ચિંચિ એવો અવાજ થાય છે તે ઉપરથી ચીચવો:—હોળીનો ચીચવો.

ચીચિયારી, સ્ત્રી૰ ઉંડી અને દુઃખની તીણી બૂમ; ચીસ; રાઢ.

ચીચુડો, પું૰ ચીચવો. (૨) [**સં. चिंचा**] આંબલીનો ઠળિયો; કચુકો.

ચીજ, સ્ત્રી૰ કોઇપણ સરસામાનમાંની વસ્તુ, વાત, વિચાર, કામ, વગેરે તે; વસ્તુ; પદાર્થ, અથવા તત્ત્વસાર. (૨) તરેહ; વાની. (એ કે જે વાસ્તવિક, કાલ્પનિક કે સંભવિત પણ બીજાથી પૃથક સત્તાવાળું હોય તે ચીજ.) સામાન; અસબાબ.

ચીટનીસ, પું૰ મોટા અમલદારનો મુખ્ય કારકુન; અવલકારકુન; મંજુરી કે નિર્ણય માટે દફતરી દાખલાઓ અને દલીલો રજુ કરનારો કારકુન.

ચીટનીસી, સ્ત્રી૰ ચીટનીસ તરીકેનું જે કામ તે અથવા કામકાજ કરવું તે; ચીટનીસપણું; ચીટનીસના ઓદ્ધાનું કામ અને તે બજાવવાની આવડત તે.

ચીટિયું, ન૰ શોષાઇ સુકાઇને પાતળું થઇ ગયેલું બાળવાનું લાકડું; પાતળું, ચીપ કે સળી જેવું લાકડું; પાતળો વગર ચીરેલો સુકો ડાળી તરફનો લાકડાનો કકડો; સુકાઇને ચઢી ગયેલું હોય એવું જે તે. (૨) ઇંધન, બળતણ; બાળવાનાં જાડી સળીઓ જેવાં સુકાં લાકડાં:—ચીટિયાં.

ચીઢું, વિ૰ ચીકણું; ચીવટ; જેમાં પાણી–છાશ અને ચીકટ હોય એવું.

ચીડાં, ન૰ પાટીદાર અને ગરાશિયા વગેરેએ વેચી નાંખેલી જમીનના કકડા. (૨) છિદ્રાં છિદ્ર. (૩) ચીઢિયાં.

ચીઢ, સ્ત્રી૦ ચિઢાવું તે; ગુસ્સો લાગવો તે; રીસ; ખીજ; સ્વભાવનું બગડી જવું તે; ઉશ્કેરાવું તે; અણગમો અને ચાંદવાં વગેરેથી તિરસ્કાર ઉપજવો તે; કંટાળો; ક્રોધ બળતરા.

ચીઢવું, ક્રિ૦ સ૦ રીસ ચઢાવવી; ગુસ્સે થવું; કંટાળવું; અભાવ કે અણગમાની લાગણીથી ઉશ્કેરાઇ જવું.

ચીઢિયાં, ન૦ (ચીઢિયું)ચીઢ ચઢ્યાનાં લક્ષણ બતાવવાં તે; ચિઢાયા હોઇએ એમ કરવું તે; અભાવ, અણગમો ગુસ્સો વગેરે બતાવવાં તે; દાંતિયાં.

ચીઢિયું, વિ૦ સહેજ સહેજમાં ચિઢાઇ જાય એવું તે; ચિઢાનારું; ખિજાનારું; રીસે ભરાય એવું; અભાવ કે અણગમાની લાગણીથી ઉશ્કેરાય એવું. (૨) ન૦ ચીઢનો ઉભરો તે; અભાવ કે અણગમાનો વાણી કે અંગ ચેષ્ટા મારફતે થતો જે આવિર્ભાવ તે; છણકો; દાંતિયું.

ચીણ, સ્ત્રી૦ (ચણ) સ્ત્રીઓને ગળે પહેરાતું એક ઘરેણું. (૨) ચણિયાની કરચલી. (૩) ખોરાક (પંખીઓનો)

ચીણવું, ક્રિ૦ સ૦ ચીણ ભરવી; ચપટી લઇ ને સિવવું. (૨) મોંમાં કે ચાંચમાં લેવું; કણે કણે ખાવું; ચુંગવું.

ચીણો, પું૦ (ચણો) બંટી અને સામાની જાતનું એક હલકું અનાજ. આ લંબગોળ ચપટું અને લીસું હોય છે.

ચીત, સ્ત્રી૦ કુસ્તીમાં લેવાતો એક ચતો દાવ. સામે લડનારને પાડી ચતો કરીને સામે મોઢે તે હાર્યો એમ કબુલ કરાવવું તે.

ચીતડું, ન૦ ચિત્ત; મન; અંતઃકરણ.

ચીતણિયો, પું૦ સોના રૂપાના ઘાટ ઉપર ચિત્ર પાડનારો; ધાતુ ઉપર ચિત્ર કાઢનારો.

ચીતરવું, ક્રિ૦ સ૦ ચિત્ર કાઢવું; આલેખવું; દોરવું. જ્યાં જેવા જોઇએ તેવા રંગ પુરીને કોઇ વસ્તુનો કાગળ, પાટી કે ભિંત ઉપર આબેહુબ આકાર—પાડવો—કાઢવો. (૨) ઠેક ઠેકાણે, ઘણે ઠેકાણે ફરી વળવું; નોંતરવું; છૂટથી થોડું થોડું બધે ફરી વળવું.:—તમે તો ગામ ચીતરો પણ વહેવાઇથી પહોચાવું જોઇએને ? (૩) બગાડ૰; ખરાબ કરવું.

ચીતરો, પું૦ ચિત્રક; એક વનસ્પતિ વિશેષ. (૨) વાઘની એક જાત; ચિત્તો.

ચીતવું. ક્રિ૦ સ૦ ચિત્તમાં લેવું; મનમાં યાદ કર્યા કરવું. (૨) ધારવું; કલ્પવું; ઇચ્છવું.

ચીતળ, સ્ત્રી૦ સાપની એક જાત. (૨) ચીપ જેવું સ્ત્રીઓએ ગળે પહેરવાનું એક ઘરેણું. (૩) ચપટી પહોળી બંગડી; પાટલી

ચીતળી, સ્ત્રી૦ (ચીતરી) મનમંથી જે અભાવ કે અણગમાની કમકમાટ ભરી લાગણી થઇ આવવી તે; કણકણી; અભાવ અને અણગમાની ધુજારી.

ચીત્કાર, પું૦ [સં] તીણો અને કારમો અવાજ; ચીસ; સીત્કાર.

ચીન, ન૦ હિંદુસ્તાનની પૂર્વ દિશાએ આવેલો એક મોટો દેશ. ચીન બહુ મોટો દેશ હોઈ તેનું રાજ્ય મધ્ય એશિયા લગી લંબાયેલું છે. તેમાં બૌદ્ધ ધર્મ ચાલે છે. ચીનમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થપાયું છે. આગળ ત્યાં રેશમી કાપડ ખૂબ વણાતું અને હિંદમાં તે બહુ પ્રાચીન કાળથી વપરાતું. તે કાપડ ચીનાંશુકને નામે ઓળખાતું. દુનિયાંની સાત નવાઇઓમાંની એક નવાઇ તેની ઉત્તરે આવેલી મોટી દિવાલ છે. ઉત્તર તરફના લોકોને પોતાના દેશ ઉપર ચઢી આવતા અટકાવવા માટે તે ઇ સ. પૂર્વે બસેં વર્ષ ઉપર બાંધવામાં આવેલી છે. એની લંબાઇ ૧૫૦૦ માઇલ છે. તે ઘણી ઉંચી અને જાડી તથા પહોળી છે કે જેથી શત્રુ ઝટ તોડી શકે નહિ. ચિનાઇ માટીનાં વાસણ, એ પણ ત્યાંની કારીગરી છે. ચીન ઉદ્યોગી ને કાવાબાજ દેશ છે. બંદુકનો દારૂ, છાપવાની કળા વગેરે ઘણા હુનરો ચીન પાસેથી આપણને અને યુરોપને મળેલા છે.

ચીનગારી, સ્ત્રી૦ દેવતાની કરચ. તણખી; તણખો; સ્ફુલિંગ,

ચીનવું, ક્રિ૦ અ૦ ઓળખવું; જાણવું. ઉ૦ આત્મતત્ત્વ ચીન્યા વિના. નૃસિંહ.

ચીનીકામ, ન૦ માટી અને ચકમકના મિશ્રણના અથવા કાચના પ્યાલા, રકેબી, બરણી વગેરે ઘાટ તે. (૨) ચીનમાં બનતું બિલોરી કાચનું કામ તે.

ચીનાંશુક, ન૦ [સં] ચીનથી આવતું રેશમી કપડું; ચિનાઇ સાડીઓ. ચિનાઈ કાપડ.

ચીનાખાનું, ન૦ ચીનની બનાવટો, જેમાં વેચવા કે શોભાને માટે રાખેલી હોય તે જગા.

ચીનીબોર, ન૦ (ચણીબોર) નાનાં ને રાતાં વટાણા જેવ જેવડાં બોર તે.

ચીપ, સ્ત્રી૦ લાકડાનો કે વાંસનો પાતળો કકડો; ચીર: ખપાટ. (૨) પાતળી થોડી પહોળી પણ લાંબી ધાતુની પટી.:--સોનાની-ચુડાની ચીપ.

ચીપટી, જુ૦ ચપટી.

ચીપટો, જુ૦ ચીમટો.

ચીપડા, પું૦ આંખનો મેલ; પિંગો.

ચીપવું, ક્રિ૦ સ૦ કપડાંની સફાઇથી કલ્લી કરવી; પાટલી કરવી. (૨) વાતને ચોળીને લાંબી કરવી. (૩) ધાર્યા પ્રમાણે થાય, પાસા પડે તે માટે પહેલેથી ગોઠવવું.

ચીપાસોનું ન૦ શુદ્ધ સોનું; ઉંચી ટચનું સોનું: કુંદન.

ચીપિયો, પું૦ લોઢાની ચીપવાળીને બનાવેલી પકડ; પટીની વગર જડની પકડ.

ચીબડી, સ્ત્રી૦ ઘુવડની જાતનું પણ તેનાથી નાનું 'ચીચી' કર્યા કરનારું એક રાત્રિચર પંખી. આ પંખી અને તેનું બોલવું અપશકુન જેવાં ગણાય છે. તે ભિંતો ઝાડની બખોલો વગેરેમાં રહે છે. એ જ્યાં રહે અને બોલે ત્યાં સારૂં ન થાય એમ કહેવાય છે ઉ૦ કોઇના ઘર ઉપર બેસીને ઘૂડ કે ચીબડી બોલે, શાંતિ અમો નહિ કરાવીએ તો ઉજડ થશે વન તોલે.

ચીબડું, વિ૦ ચપટા બેઠેલા નાકનું, ચીબું.

ચીબું, વિ૦ નાના ટુંકા નાકનું; ચપટા અથવા બેઠેલા નાકનું; જેનું નાક નાનું કે બેઠેલું ચપટું હોય એવું:—ચીનના લોકો ચીબા હોય છે.

ચીભડી, સ્ત્રી૦ [સં ચિર્ભટી] ચીભડા નામના એક શાકફળની વેલ; કાકડી, આરિયાની વેલ તે.

ચીભડું, ન૦ ચોમાસામાં અને શિયાળામાં થતી એક વેલનું શાકના ઉપયોગનું ફળ; આરિયું; મોટી કાકડી.

ચીમટી, સ્ત્રી૦ બન્ને બાજુની પકડમાં આવી કચરાવું તે; સાંણસી, ચીમટામાં પકડાવું તે: ચુંટી; ચમટી; ચપટી. બે આંગળાંની વચ્ચે આવવું. પકડાવું કે ભરાવું તે.

ચીમટો, પું૦ સાંણસીના જેવું ચપટ પકડે એવું ઓજાર; ચમટો; ચીપિયો. (૨) ચુંટલો.

ચીમની, સ્ત્રી૦ [અ૦ Chimney] ધુંણી બહાર જવાને માટે બનાવેલો જે માર્ગ તે; ધુમાડિયું; ધુમાડો જવાને માટે રાખેલું પોલાણ. (૨) દીવો બુઝાઈ જાય નહિ અને તેમાંથી નીકળતી ધુંણી (કારબન) અંદર ને અંદર બળી જાય એવી દીવા ઉપર મૂકવાની કાચ વગેરેની પાદર્શક નળી; કાચની કે અબરખની બત્તી ઉપર મૂકવાની ભુંગળી. મિલો વગેરે મોટાં કારખાનાંની ધુમાડી જવાને માટે બાંધેલો પોકળ મિનારો અથવા મોટું પોકળ ભુંગળું.

ચીમળાવું, ક્રિ૦ સ૦ કરમાવું; (વનસ્પતિ વગેરેનું) અંબળાવું; મચરડાવું; (ચામડી વગેરેનું):—તુળસી ચીમળાઇ ગયાં. ચામડી ચીમળાઈ=ચપટીમાં કે પકડમાં આવીને અંબળાવું.

ચીની, સ્ત્રી. ચીનદેશની સ્ત્રી. (૨) ખાંડ; સાકર.

ચીનો, પું૦ ચીન દેશનો પુરુષ; ચીનનો વતની.

ચીમડ, સ્ત્રી૦ એક જાતનાં કાળા છોડાનાં અને પીળી મીજનાં ચપટાં બિયાં. આંખના ઓસડ તરીકે વપરાય છે. વસાણામાં પણ નંખાય છે. ચીમડ દસ્તાવર છે. ચાકસુ; બનારને નામે પણ ઓળખાય છે. (૨) વિ૦ ચીકણું; તૂટે ફાટે નહિ એવું; ચામડા જેવું; ચીવટ.

ચીર, ન૦ [સં.] સ્ત્રીઓને પહેરવાનું ઝીણી

કુમાશનું રેશમી વસ્ત્ર; રેશમી લુગડું.:—મોટા લોકના ઘરમાં ચીર મળે પણ ચિથરું ન મળે. (૨) સ્ત્રી० લાંબી સાંકડી ચપટી ચીરી, ફાડ; ટકડી. (૩) ફાટ; તરડ.:—દેવળના ઘુમ્મટમાં વીજળી પડવાથી મોટી ચીર પડી છે. (૪) ઝાડની છાલ; છાલ અથવા રેસાનું બનાવેલું કપડું; વલ્કલ; વનકુળ. બૌદ્ધભિક્ષુઓને પહેરવાનું છાલનું કપડું.

ચીરડાં, ન० ગરાસિયા કે પટેલે બીજાને વેચેલી જમીનના કકડા.

ચીરવું, ક્રિ० સ० [सं.] ઉભું ફાડવું; કાપવું; ઉતરડવું; ફાડ કરવી; ચીરો પાડવો. રૂ० પ્ર० ચીરીને મીઠું ભરવું=બહુ સખત–ક્રૂર શિક્ષા કરવી. વિદીર્ણ કરવું. (૨) સારું લગાડીને છેતરવું; ખૂબ પૈસા પડાવી લેવા; અનુચિત રીતે સામાની પાસેથી ખૂબ કમાઈ કરી લેવી.

ચીરિયું, ન० ફળની ઉભી ફાડ; કડકો; ચીરી; પાતળા ઉભા કકડા.:—કેરીનાં ચીરિયાં.

ચીરી, સ્ત્રી० નાની પાતળી ફાડ; કકડી; ચીર.

ચીરો, પું० લાંબો પાતળો કકડો; ફાડ; ચીર. (૨) ફાટ; તરડ. (૩) પટકો. (૪) ઘાટ.

ચીલ, પું० ડાખળી કે ફળમાંથી નીકળતો રસ; દૂધ. (૨) એક જાતનો ભાજીનો છોડ. (૩) કિનારો; છેડો; પાર. (૪) સ્ત્રી० સમડી.

ચીલખત, ન० તીર કે ગોળી વગેરે વાગે નહિ તે માટે પહેરવાનું અંગત્રાણ, કવચ; બખતર.

ચીલો, પું० ગાડાંનાં પૈડાંથી પડેલી ધરડ; ગાડાનો માર્ગ. (૨) ખોદાયેલો, વપરાતો જાહેર માર્ગ તે; શિરસ્તો; સંપ્રદાય; રૂઢમાર્ગ. ક્રિ० પ્ર० ચીલે પડવું=ધરડે ચાલવું; જેમ રસ્તો પડેલો હોય તેમ હિંડવું; સીધી રીતે વર્તવું. ચીલો કાપવો=ચાલતા માર્ગમાંથી બહાર નીકળવું; સામા ગાડાવાળાને માર્ગ આપવો. ચીલે ચાલ્યા કરવું=યંત્રની માફક કાર્ય કર્યા કરવું.

ચીવટ, સ્ત્રી० કોઈ પણ વસ્તુ કે વાત પોતાને હાથે વખતસર અને સારી થાય તે માટે મનમાં રહેતી ફિકર તે; કાળજી; ચિંતા; ચાનક; પરવા; ફિકર. બગડે નહિ અને સારું જ થાય એવું કરવા કરાવવાની જે અંતરની લાગણી તે.

ચીવર, ન० [सं] વસ્ત્ર; કપડું; લુગડું. (૨) રેશમનું સારી કુમાશનું ઉપવસ્ત્ર. (૩) વલ્કલ; વનકુલ; છાલ. યોગી સંન્યાસીઓને પહેરવાનું કપડું તે.:—ચીવરી=બૌદ્ધભિક્ષુ.

ચીસ, સ્ત્રી० ભય કે ત્રાસની અતિશય દુઃખની લાગણીથી તાણીને પાડેલી તીણી બૂમ; રાઢ; ચીચિયારી; કીકિયારી. તીણું લાગણી ભર્યું રૂદન. ક્રિ० પ્ર० ચીસ ખાવી=ત્રાસી જવું; ભય–બીક લાગવી; ફરીને કાર્ય કરવાની હિમ્મત ન ચાલે એવું થઇ જવું. ચીસ પાડવી=ભયની બૂમ–રાઢ પાડવી.

ચીસરાણ, ન० બુમરાણ; કલ્લાબકાર; ઘોંઘાટ. (૨) કલ્પાંત; ભય અને દયા ઉત્પન્ન કરે એવું લાગણી ભર્યું રૂદન; બુમબરાડ.

ચીસું, વિ० ચોળી ચોળીને ચીકણું કરે એવું; દોઢડહાપું; ચીકણું. (૨) કંજુસ; બખીલ; કૃપણ.

ચુકાદો, પું० ચૂકવી દેવું તે; નિકાલ; નિવેડો; છેવટ. (૨) હુકમનામું; ફેંસલો; નિર્ણય.

ચુકાવવું, જુ० ચૂકવવું.

ચુકો, પું० એક જાતની ભાજી; એક વનસ્પતિ.

ચુગઠી, સ્ત્રી० છત્રીટિયાં; જોટવાં.

ચુગણી, ખાવાનું.

ચુગલખોર, વિ० ચુગલી ખાનાર; ચાડિયો.

ચુગલી, સ્ત્રી० ચાડી; રાવ; પીઠ પાછળ નિંદા કરવી તે.

ચુગવું. ક્રિ० ચાંચથી વીણીને કણેકણે ખાવું. જુ. ચૂગવું.

ચુચુક, પું० [सं] થાનનો ઉપલો ભાગ; કુચાગ્ર; ડિંટડી.

ચુડગર, પું० ચુડીઓ વહેરનાર; હાથી દાંતની ચુડીઓ વહેરનાર અને વેચનાર.

ચુડલો, પું० જુ० ચુડો.

ચુડાઉતાર, વિ० ચુડીઓની માફક એકએકથી ઉતરતા ગોળનું.

ચુડાકરમ, ન૦ જેનો પતિ મરણ પામ્યો હોય તે સ્ત્રીનો ચુડો ભાગી નાંખવાની જે ક્રિયા તે; ચુડો ભાગવો તે. જુ૦ ચૂડાકર્મ.

ચુડી, સ્ત્રી૦ જેની વચ્ચે કંઇ હોય નહિ માત્ર પરિધિની ધાર હોય એવો મોટા મીંડા જેવો આકાર તે; સ્ત્રીઓને હાથે પહેરવાનું હાથીદાંત કચકડું કે લાકડાનું ઉતારેલું ચપટા કડા જેવું છલ્લૈયું; બલ્લૈયું. (૨) વચમાંથી પોલો ચપટો ગોળ કડા જેવો ઘાટ.:–ફોનોગ્રાફની ચુડીઓ. રૂ૦પ્ર૦ ચુડીકરમ=વર મરતાં તેની વહુના હાથની ચુડીઓ ફોડી નાંખવી તે. ચુડીગર=ચુડગર, ક્રિ૦ પ્ર૦ ચુડીઓ પહેરવી=બાયલા બનવું; સ્ત્રી જેવા થઇ જવું; નામર્દ થવું; જનાની બનવું. હાથે ચુડી હોવી એ ભારતીય સ્ત્રીઓના સૌભાગ્યનું ચિહ્નન–નિશાન ગણાય છે અને તે ન હોવી એ વૈધવ્ય બતાવે છે. પતિનું મરણ થતાંજ સ્ત્રીઓ હાથની ચુડીઓ ભાગી નાંખે છે.

ચુડેલ, સ્ત્રી૦ પોલા વાંસાની અવળપગી ભૂતડી; સ્ત્રીભૂત; એક પિશાચ જાતિ, પિશાચિની; ડાકણ. (૨) ક્રૂર સ્ત્રી; દુષ્ટા. કદરૂપી ને ખરાબ સ્વભાવની સ્ત્રી.

ચુડો, પું૦ લાકડાનો, કચકડાનો કે હાથીદાંતનો સ્ત્રીઓને હાથે પહેરવાનો બલ્લૈયાંનો સટ તે; ચુડીઓ; સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓના હાથનું ઘરેણું; સૌભાગ્યવતીનું ચિહ્નન. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચુડો પહેરવો=સ્ત્રી જેવા બનવું; બાયલા–નિર્માલ્ય બનવું; નામર્દ થવું. (૨) અમુકના થઇને રહેવું; અમુકને આધીન–વશવર્તી થઇ રહેવું. (૩) સ્ત્રીએ ઘર કરવું; પરણવું; નાતરૂં કરવું. ચુડો ઉતારવો=વિધવા થવું; ચુડો ફોડી નાંખવો- રૂ૦ પ્ર૦ ચુડો ચોટલો ને ચાંલ્લો=સ્ત્રીના સૌભાગ્યનાં ચિહ્નન. કહે૦ ચુડામાં મુડો સમાય=સૌભાગ્યવતીની બદચાલ ઢંકાય વિધવાની ન ઢંકાય. ચુડો ભાગવો=એવી ગાળ છે. ચુડો ચાંલ્લો, આશીર્વાદમાં કહેવાય છે.

ચુણી, સ્ત્રી૦ બાંયની કરચલીઓ; ચીણ.

ચુનખડી, સ્ત્રી૦ ચુનો બનાવવાની કાંકરી; ખડી; મરડિયા.

ચુનચુની, સ્ત્રી૦ [હિં चीनी] ચુના જેવી સફેદ ખાંડ; બુરું; ચુંચુની; ચીની.

ચુનાગચ્ચી, સ્ત્રી૦ ચુનાના કેલની ગચિયા જેવી મજબુત જમાવટ તે; પાકી સખત છો; ચુનાનું મજબુત ચણતર.

ચુનારૂં, ન૦ ચુનાનો કેલ ભરવાનું લોખંડનું પાત્ર; તગારૂં. (૨) વિ. ચુનાવાળું. (૩) લડકારું; બેશરમ, અમસ્તું અમસ્તું ખરાબ લડાઇ લડે એવું; હલકટ; ખુનિયાતી રહિત.:–ચુનારી, ચુનારો. જુ૦ ચુનાળું.

ચુનારો, પું૦ ચુનો પકવનારો. (૨) છો બંધ કામ કરનારો કડિયો.

ચુનાળવો, પું૦ પાન તમાકુ ખાનારાઓ ચુનો રાખવાને જે લાંબી ડબી રાખે છે તે: ખાવાનો ચુનો રાખવાની દાબડી.

ચુનાળું, વિ૦ ચુનાનું; ચુનેથી ચણેલું, છોયેલું હોય એવું; ચુનાથી ધોળેલું.

ચુની, સ્ત્રી૦ હીરા માણેક વગેરે જવાહીરની નાની કકડી; હીરાકણી; રત્નકણ, રાતી કે લીલી કિમતી પત્થરની કકડી. (૨) હીરાકણી જડેલું સ્ત્રીઓને નાકે પહેરવાનું એક નાજુક ઘરેણું; ચુંક; ઝીણો નાજુક કાંટો.

ચુનું, ન૦ કઠોળને ભરડતાં પડેલો ઝીણો ભુકો તે; કોરમાથી વધારે ઝીણો ભંગાર; કઠોળનાં છોડાં ને ઘણી ઝીણી કકડીઓ વગેરે તે; અન્નકણ. ચુનું; ભુસું.

ચુનો, પું૦ [सं. चूर्ण] તીક્ષ્ણ ને ખારવાળી એક ભસ્મ મરડિયા, પત્થર અને છીપ વગેરેને પકવ્યાથી બનતો ખાખ પદાર્થ; પત્થરની ભસ્મ તે; છો. દાહક ગુણવાળો ક્ષાર યુક્ત પદાર્થ, એ કારબોનેટવાળા પત્થરના કાકરાને બાળવાથી બને છે. આરસપહાણને પકવીને બનાવેલો ચુનો કળી ચુનો કહેવાય છે. આ ચુનો પાન તથા તમાકુમાં ખાવામાં આવે છે. ધોળવામાં પણ ઘણો ધોળો હોવાથી કળી ચુનો વપરાય છે. (૨) ખાટું તીખું તત્ત્વ તે; અત્યંત

ખાટું તીખું, ચરચરે બળે એવું જે તે.:—દહિં તો ચુનો છે. (ચુના જેવું છે.) અર્થાત્ બહુજ ખાટું છે. (૩) બગડી જવું તે; સ્વરૂપાંતર થઇ જવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચુનો મારવો=બાળવું; ચુનાનું પ્લાસ્ટર મારવું. ચુનો ચોપડવો=ફરીને અંકુર ન આવે એમ કરવું; જડ કાઢી નાંખવી. ચુનો છાંટવો=ધોળવું. મોતી, છીપ, રાખ વગેરેની ભસ્મતે. ચુનો ખાવાના ને ઓસડના કામમાં આવે છે.

ચુપાચુપ, અ૦ કોઇ કંઇ બોલતું કે અવાજ કરતું ન હોય તેમ; ચુપકીદીની સ્થિતિ તે; ચુપચાપ; નીરવ; શાંત હોય તેમ; બોલાચાલ્યા વગર.

ચુમા, ચુમી.

ચુમાવું, ક્રિ૦ અ૦ ભય કે શરમને લીધે બોલાય નહિ પણ લાગણી થયા કરવી તે: મરજી વિરુદ્ધ સહેવું; મન બળવું; મનમાં નિરુપાયની લાગણી થવી; ચણચણાટ થવો; ન ચાલે ચૂપ બેસી રહેવું; મનમાં ચિંતતા રહેવું.:—દાન દેવાશે નહિ પણ હાકેમ લુંટી લેશે તો ચુમાઇને રહેશો. શેઈને રહેવું; મનમારીને શાંત રહેવું; ચણચણતે મને ચૂપ રહેવું. (૨) ચુંબન કરાવવું; બીજાથી ચુંબન થવું.

ચુમી, સ્ત્રી૦ બચી; ચુંબન; બોકી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચુમી લેવી=ચુંબન કરવું. વાત્સલ્યથી બચ્ચાને બોકી દેવી તે.

ચુમ્બોતેર, જુ૦ ચુંવોતેર.

ચુરાડો, પું૦ ચીરો; ફાટ; તરડ. (૨) ચીરો; ચીરેચીરા થઇ જવું તે. (૩) ભુકો; ભંગાર.

ચુરી, સ્ત્રી૦ ઝીણી ઝીણી કાતળીઓ; ભુકી; ચુરો.:—સોપારીની ચુરી.

ચુરેચુરા, અ૦ ચુરો થઇ ગયો હોય તેમ. કકડેકકડા; ભાગીને ભુકો થયેલો હોય તેમ.

ચુરો, પું૦ [સં. चूर्ण] ભાગી, ખંડાઇ કે કચરાઇને થયેલો બરડ ચીજનો ભુકો; ધુંદો; ચીરીઓ—લાંબી પાતળી કકડીઓ તે; કચ્ચો; જેર; ભંગાર. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચુરો કરવો=ટુંકા કકડા કરવા. (૨) પાયમાલ કરવું; નિઃશેષ કચરી નાંખવું.

ચુલડી, સ્ત્રી૦ છોકરીઓને રમવા માટે બનાવેલો નાનો ધાતુ કે માટીનો ચુલો; ચુલી.

ચુલાશગડી, સ્ત્રી૦ ચુલા તરીકે વપરાય એવી શગડી, ફરતો ચુલો; ચુલા તરીકે અને શગડી તરીકે બેઉ રીતે વપરાય એવો ધાતુ અથવા માટીનો ઘાટ. (૨) મનસ્તાપ; હમેશ જેને લીધે સંતાપ થાય તે.

ચુલિયું, ન૦ લાકડામાં જડેલું શાક વગેરે સમારવાનું કાતું; નાનો સુડો.

ચુલી, સ્ત્રી૦ નાનો એકવડો ચુલો તે; માટીનો નાનો ફરતો ચુલો.

ચુલેતરું, ન૦ એક જાતનું પંખી.

ચુલેતરો, પું૦ કાચી કેરીઓ અથવા કઠણ બીજવાળાં ફળ કાપવાનું ઓજાર; સુડો.

ચુલો, [સં. चुल्ली] નીચે અગ્નિ ને ઉપર પાત્ર રહે એવો ખાડો અથવા ધાતુ કે માટીનો ઘાટ; ત્રણ બાજુ દિવાલ અને એક બાજુ, લાકડાં રહે એમ ખુલી રાખેલી હોય તેવો ઘાટ; ચુલી; જેમાં અગ્નિ સળગાવી ઉપર રાંધવાનુ પાત્ર મુકાય છે તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચુલો ફુંકવો=રાંધવું.:—રોજ ઉઠીને ચુલો ફુંકવો પુરૂષને કેમ ગમે ? ચુલો પાડી નાંખવો=રાંધવાનું બંધ કરવું; પારકે ઘેર જમવાનું રાખવું. ચુલે ચઢી બેસવું=મુકરર વખત લાગેજ એમ ચુલામાં નાંખવું=અનાદર બતાવવાને માટે વપરાય છે. દૂર કરવું: ગમે તેમ થવા દેવું, પોતે મનથી ઉતારી નાંખવું, તરછોડવું=કંઇ લાગણી નહિ રાખવી. પોતાની ઉતાવળથી કામ નહિ થવું, અર્થાત્ દોડી જવું હોય તો ઘોડે ચઢી બેસાય પણ રાંધવા મૂકયું હોય તે કંઇ જલદી થાય, એવા અર્થમાં વપરાય છે. ચુલો સળગાવવો=રાંધવાની તૈયારી કરવી. ચુલામાં પડવું=બળી મરવું. ૨ ગમે તેમ થવું. ચુલામાં પેસવું=રાંધવાનું કામ કરવું; રસોઈ કરવી.:—હવે ચુલામાં પેસ=રાંધવા માંડ. ચુલા અબોટ કરવા=જમ્યા પછી

ચુલો વગેરે સાફસુફ કરવું. કહે૦ ચુલાનું લાકડું ચુલામાં બાળવું=જ્યાંનું ત્યાં પતવવું. ચુલામાંથી નીકળી હોલામાં પડવું=એકથી બીજી વધુ મુશ્કેલીમાં પડવું.

ચુવા, પું૦ ચુઆ; **ચોઆ;** એક પ્રકારનું સુગંધિત દ્રવ્ય કે જે જુદી જુદી જાતનાં ગંધ દ્રવ્યોને એકઠાં કરી ગરમી આપી ટપકાવીને કાઢવામાં આવે છે. આનો ચંદન સાથે ને લેપમાં તેમજ મર્દનમાં ઉપયોગ થાય છે. ચુવાચંદન.

ચુવાચંદન, ન૦ સુખડને પાણીમાં ઘસીને બનાવેલો ઘાસ; ઢીલું ચંદન; ચોપડાય કે શરીરે લગાડાય એવો સુખડનો રગડો.

ચુવો, પું૦ [सं. च्यु] છાપરામાંથી પાણીનું ગળવું તે; છાપરામાંથી પાણી ગળે એવું બાકોરું; નળિયામાંનું કાણું તે. (૨) નાળિયેરની કાચલીના ધુવાનો ઓગાળ; લાકડું બળતાં તેમાંથી નીકળતી રસી. (૩) ચીકણા તૈલી પ્રવાહીની નીચે ઠરેલો કચરો; કુવો; રગડો; ડહોળો. (૪) ઉંદર. કહે૦ સો ચુવા મારી મીનીબાઇ પાટ બેઠાં=ઘણાં આડાં અવળાં અને પ્રપંચ કર્યાં પછી સાધુતા કે પવિત્રાઇ બતાવવી તે.

ચુસાવું, ક્રિ૦ અ૦ અંદરથી ખેંચીને લેવાવું: ખેંચાવું; તણાવું. (૨) ઘટવું; ઓછું થવું. (૩) નિઃસત્ત્વ થઇ જવું; લોહી ઉડી જવું; શોષાવું.

ચુસ્ત, વિ૦ [फा.] એકજ મત અથવા તો વિચારને શ્રદ્ધાથી વળગી રહેલું; નડગમગે એવું; એકનિષ્ઠ; દૃઢ; આગ્રહી; હડહડતું; તત્પર. ચુસ્તી, ના૦ દૃઢતા.

ચુંક, સ્ત્રી૦ પેટમાં જે પીડા થાય છે તે; પેટનો દુખારો; પેટનું શૂળ; આંકડી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચુંક આવવી=પેટમાં દુખવું; પેટમાં ખુંચવું, કોઈ લાભના કારણ સર અમુક કામ કરવામાં આનાકાની ર્ક્યા કરવી; અરુચિ બતાવવી. વાંકું પડવું; નહિ ગમવું. ચુંક મટાડવી=જે માણસ અમુક કામ કરવાની જે કારણને લીધે આનાકાની કરતો હોય તે કારણ દૂર કરવું; મન મનવવું; ખુશી કરવું. [૨] નાનો તીણા માથ વાળો ખીલો ખુંટો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચુંક મારવી=ફરીને ન બને ન ઉઘડે એમ સજડ કરવું, હમેશ માટે દેઇ દેવું. ફાંસ મારવી; વિઘ્ન નાંખવું. [૩] સ્ત્રીઓને નાકે પહેરવાનું એક નાજુક જડિત્ર ઘરેણું; જડ; ચુની; નાનો કાંટો.

ચુંખળું, વિ૦ ઝીણી અસ્વચ્છ આંખવાળું; જેની આંખો ઝીણી તેજથી અંજાઇ જતી અને રોગી હોય એવું; આંધામીચું; ચુંચળું.

ચુંગલ, સ્ત્રી૦ પંખીઓના પગનાં લાંબાં આંગળાં તે; એ આંગળાંની જે મજબુત—સજડ પકડ તે; વજ્રમુષ્ટી; આંગળાંમાં જબ્બર સીકડી દેવું તે; સખત પકડ. સકંજો; સાંણસો; ભીડો; પેચ. [૨] સંકડામણ; કબજો.:—આજ ઘણે દહાડે એ તમારી ચુંગલમાં આવ્યો છે. (૩) છટકું ક્રિ૦ પ્ર૦ ચુંગલમાં આવવું; સપડાવું; ભીડા—કે બંધમાં આવવું.

ચુંગા, (ચુંગલ ઉપરથી) પેચ. [૨] સંકડામણ; કબજો.

ચુંગી, સ્ત્રી૦ ચલમ; લુખિયું. ચૂસીને પીવી પડે એવી નાની ચલમ.

ચુંચળું, વિ૦ નાની રોગી ને તેજથી મિચાઇ જતી હોય એવી આંખનું; ચુંખળું; આંધામીચું.

ચુંચાં, અ૦ ચું કે ચાં એવો કંઇ પણ અવાજ—જવાબ ન દે કિંવા આનાકાની ન કરે તેમ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચુંચાં કરવું=સામું થવું; વિરૂદ્ધમાં બોલવું; જવાબ દેવો; આનાકાની કરવી; ના મરજી દેખાડવી.:—તું તારે ચુંચાં કરીશ જ માં.

ચુંચિયાં, જુ૦ ચુંચી.

ચુંચી, સ્ત્રી૦ [सं. चूचुक] સ્તનની ડિંટડી; સ્તનનું ટેરવું. (૨) સ્તન.

ચુંચું અ૦ એવો અવાજ; ઉંદરનો અવાજ. પંખીનાં બચ્ચાંનો અવાજ. હાલવા—ઝૂલવા કે ખેંચવાથી થતો એવો અવાજ.

ચુંટ, સ્ત્રી૦ ચુંટવાની ઇચ્છા થાય એવું જે તે;

ખણુજ; વલુર; ચેળ. ચુંટી ખણાતી હોય અથવા કંઇ ભોંકાતું હોય એવી ચામડી ઉપર જે અસર થાય છે તે; ચામડીનું તડતડવું તે.:—નવા પાણીએ નહાવાથી શરીરે ચુંટ થાય છે. (ચુંટચ) ખજુળીની ચુંટ.

ચુંટણી, સ્ત્રી૦ ચુંટવાની જે ક્રિયા તે; ઘણાઓમાંથી એક અથવા થોડાકને પસંદ કરવાની રીત તે; વીણી કાઢવું તે; પસંદગી; ચુંટવાનું કામ; વરણી ચુંટી કાઢવાનું જે કામ તે.

ચુંટલી, સ્ત્રી૦ બે આંગળી વચ્ચે ચામડી પકડીને જોરથી આમળવી તે; ચુંટી.

ચુંટલો, પું૦ મોટી ચુંટી.

ચુંટવું. ક્રિ૦ સ૦ બે આંગળીનાં ટેરવાંથી પકડીને કોઇ ચીજને તેના જોડાણ અથવા સાંધામાંથી જુદી પાડવી તે; તોડવું; પકડી ખેંચીને જુદું પાડવું; ટુંપવું. (વાળ ચુંટવા—ટુંપવા) ખેંચીને ઉખાડી નાંખવું; વીણવું. (૨) પસંદ કરવું; વરણ કરવું. (૩) સમારવું; સુધારવું.:—ગુવારફળી ચુંટી નાંખો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચુંટીખાવું=કરડવું; ડંખવું.:—વાડીમાં તો મચ્છર ચુંટી ખાય છે. ઘણા જણે સાથે કે વારંવાર જ્યાં ને ત્યાં ડપકા દેવો; ટુંપીનાંખવું.

ચુંટી, સ્ત્રી૦ બે આંગળીનાં ટેરવાં અને નખથી ચામડીને પકડી જોરથી આમળવી તે; ચીમટી; ચુંટલી. ક્રિ૦ પ્ર૦ કૂખમાં ચુંટી દેવી—ખણવી=ઘરમેળે, ખાનગીમાં શિક્ષા કરવી; અંતરની દાઝથી પોતાના માણસને (છોકરાને) નઠારૂં કામ કરવા માટે શિક્ષા કરવી; શિખામણ દેવી.

ચુંથ, સ્ત્રી૦ ચુંથાતું હોય, પિખાતું હોય એમ થવું તે; ચુંથારો; ચોળ:—રાતે પગની પિંડીઓમાં ચુંથ થાય છે.

ચુંથવું, ક્રિ૦ સ૦ ચુંથે ચુંથા થઈ જાય એમ કરવું; હાથ ઘાલીને ડહોળી કે પિંદી નાંખવું; ચુંથાઇ જાય એમ કરવું; ચોળવું; વલોવવું; ઉથલપાથલ ફરી નાંખવું. (૨) જુદું જુદું કરી નાંખવું; છણવું; ચર્ચવું.:—એ વાતને હવે ચુંથશો નહિ.

ચુંથાચુંથ, સ્ત્રી૦ ચુંથચુંથ કરવું તે; આમ તેમ ફિંદાફિંદ; ડહોળાડહોળ; પંજેળો. (૨) ચર્ચા; વગોણું.

ચુંથાડો, જુ૦ ચુંથારો.

ચુંથાણ, ન૦ ચુંથવું તે; ચુંથારો.

ચુંથારો, પું૦ ચુંથવું તે; ચુંથાચુંથ; ચુંથાણ; ડહોળાડહોળ. (૨) હાથ પગના માંસના લોચાઓમાં ચુંથાવા જેવી પીડા થવી તે; ચુંથ; ગોટલા ચઢવા ને ઉતરી જવા તે. (૩) ખીચડો; ગોટાળો. (૪) ટીકટીક; પંચાતી; વલોપાત; ગભરાટ.

ચુંથાવું, ક્રિ૦ અ૦ છિન્નભિન્ન થઇ જવું; ચુંથા થઇ જવા; ફિંદાવું કકડે કકડા અથવા ગાભે ગાભા નીકળી જવા; બગડવું. (૨) ચોળાવું; સફાઇનો ભંગ થવો; વેરણછેરણ થઈજવું. (૩) પેટમાં દુખવું; ગભરાવું; અટળાવું; ઉછાળા આવવા. (૪) માંસની પિંડીઓમાં કળતર થવું; ગોટલા ચઢવા.:—પગ ચુંથાય છે. (૫) ચર્ચાવું; ઉલટસુલટ આમતેમ બોલાવું.

ચુંથીનાંખવું, ક્રિ૦ સ૦ ચુંથાય એમ કરવું; બગાડી નાંખવું. (૨) કસણવું; વલોવી નાંખવું.

ચુંથો, પું૦ આમતેમથી ફાટેલો અને કશા વેંતમાં નહિ રહેલો હોય એવો નિરુપયોગી લુગડાનો કકડો; જેની બાજુઓ સરખી નહોય અને જેનું વણતર—જમાવટ પણ ઢીલી થઇ ફાટી ગયેલી હોય એવું ટુંકુંટચ લુગડું; ગાભો; ચિંથરું. (ચુંથો ચિંથરું ખરો પણ તેનાથી વધારે મેલો ને ચુંથાયેલો હોય) સેથો; ધાગો.

ચુંદડી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીઓને પહેરવાનું અંદર ધોળાં ટપકાં ને લાડવા પાડેલું રેશમ કે સુતરનું લાલ કપડું; બાંધણીની ભાતનો સુંદર ઝીણો સાલ્લો; ઘાટડી; કલગર; ઘરચોળું; પટોળું. ઉ૦ તમે ઓઢો સાહેબજાદી ચુંદડી. ટપકાં ટપકાંવાળી જે ભાત તે; ચુનચુન અથવા છુનછુન એટલે કે ચાંચ મારી મારીને

ટપકાં કર્યાં ન હોય અથવા છુંદણાં છુંદ્યાં નહોય એવી ભાત તે; ટીપકીવાળી તરેહ:–મચ્છર તો એટલા કરડે છે કે સવારમાં શરીર ઉપર નરી ચુંદડી પડી રહે છે. જાપાની ચુંદડી=જાપાની ઝીણા પોતની રેશમી મજલીન તે. (૩) રૂમાલ અથવા ટુવાલ જેવડો ચુંદડીની ભાતનો રેશમનો કકડો તે; નાની ઘાટડી.:–માતાની ચુંદડી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચુંદડી પાડવી=ઝીણાં ઝીણાં કાણાં કે ટપકાં પડે એમ કરવું; ટોચવું; છુંદવું. (વહુ-ારૂને પહેરવાનું છુંદડાંની ભાતનું રેશમી કે સુતરેલ કસુબી વસ્ત્ર.) ચુંદડીગરા=બાંધણી બાંધવાનો ધંધો કરનારી મુસલમાનોની એક જાત.

ચુંધળું, વિ૦ રોગથી પચપચી ઝીણી કીડ ખાઈ આંખવાળું; ચુંખળું.

ચુંધી, સ્ત્રી૦ ખણખોદ; ચાપચીપ.

ચુંબક, વિ૦ [સં] ચુંબન કરનાર. (૨) સ્નેહથી જેમ ચુંબન ત્વચાને ખેંચે છે તેમ પોતાની તરફ ખેંચનાર, તાણીલેનાર તે. લોહચુંબક=લોઢાને ખેંચનાર. (૩) પું૦ ચકમક; અયસ્કાંત, ચકમકનો પત્થર. (૪) કંજુસ, બખીલ; કૃપણ. એક પ્રકારનો પત્થર કે ધાતુ જેમાં લોઢાને પોતાની તરફ ખેંચવાની શક્તિ હોય છે. ચુંબક બે જાતનું છે. એક પ્રાકૃતિક–અસલ અને બીજું કૃત્રિમ. અસલ ચુંબક લોહની ભેળવાળો એક જાતનો પત્થર હોય છે. આ અસલ ચુંબક પહાણ બહુ ઓછો મળે છે માટે બનાવટી ચુંબક કરવામાં આવે છે. તીખા લોઢાને વધારે સખત બનાવવાથી તેના છેડાઓમાં ચુંબક ગુણ આવે છે. ચુંબક ગુણવાળા લોઢાના કકડાને વચમાં કાણું પાડી ફરે એવો કર્યો હોય તો તે છેડા ઉત્તર દક્ષિણ રહે છે.

ચુંબન, ન૦ (સં.) સ્નેહના ઉમળકાથી બે હોઠ અડકાડવા તે; ચુમી; બોકી; બચી. (પ્રેમના આવેશથી સામાને હોઠ અડકાડવા તે.) ક્રિ૦ પ્ર૦ ચુંબનકરવું=સ્નેહથી ધીરેથી વહાલ ભર્યો સ્પર્શ કરવો; અડવું. દેવમંદિરોના કળશ ગગનને ચુંબન કરતા હતા.

ચુંબિત, વિ૦ [સં.] ચુમેલું;સ્પર્શ કરવું; અડકેલું હોય એવું: અડકેલું.

ચુંવાળ, પું૦ અમદાવાદ પાટણ અને કડી વચ્ચેનાં ભિલ્લલોકથી વસેલાં ચુંવાળીસ ગામનો જથો તે. બહુચરાજી ચુંવાળમાં આવેલાં છે.:–ચુંવાળના ચોકવાળો એમ તેને માટે કહેવાય છે. ભિલ્લ અને ચોરોનો દેશ–પ્રાંત તે ચુંવાળ.

ચુંવાળાં, ન૦ બહેતાળાં, સુરત તરફ ચુવાળાં કહેવાય છે. આધેડ ઉમ્મર થતાં નજલાની અસરથી ચાર વર્ષ માટે આંખે જે ઝાંખ આવે છે તે. બહેતાળાં અથવા ચુંવાળાં પાછાં ઉતરી જાય છે.

ચુંવાળી, વિ૦ ચાળીસ ને ચાર; ૪૪.

ચુંવાળીસ, વિ૦ ચાળીસ ને ચાર; ચુમ્માળી; ૪૪.

ચુંવાળું, વિ૦ જેમાં ચુંવાળી શેર હોય એવું (તોલ):—ચુવાળો, અડતાળો તોલ.

ચુંવાળો, પું૦ મોટો અને જાડો કામળો; ધાબળો. (૨) વિ૦ ચુંવાળીસ શેરનો.

ચુંવોતેર, વિ૦ સિત્તોર ને ચાર; ૭૪.

ચૂઇ, સ્ત્રી૦ માછલાની શ્વાસ લેવાની ઇંદ્રિય; કલ્લા; કુકડો. (૨) કેટલાંક પંખીની ચાંચ નીચે જે લાલ ચામડી લટકતી હોય છે તે.

ચૂક, સ્ત્રી૦ ગણવામાં, વિચારમાં કે કામકાજમાં જે ખામી આવે કે ગફલત થાય તે; ભૂલ; ખોટ; દોષ. (૨) વાંક; ગુનો; અપરાધ. (૩) તફાવત; કસુર; અશુદ્ધિ; ગફલત: ગળતી; સ્ખલન. (૪) વિસ્મરણ; ભુલાઇ જવું તે.

ચૂકણ, પું૦ દરજી; સઇ; મેરાઇ.

ચૂકર, પું૦ હલકામાં હલકા ચાકરનો પણ ચાકર તે. કહે૦ ચાકરનો ચૂકર અને તેને ઘેર પેજખાનાં.

ચૂકવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચુકાવવું; ભુલવવું. (૨) નાણાં અદા કરવાં; લેણુ દેણુ પતાવી દેવું.

(૩) ટાળવું; ચોરવવું; ઉડાડવું. (૪) ફેંસલો કરવો; તોડ કાઢવો; નિકાલ આણવો;—કજિયો ચુકવવો; નજર ચુકવવી.

ચૂકવું, ક્રિ૦ અ૦ [सं. च्यु. दे. चुक्कइ] ગણતરી, વિચાર કે કામકાજમાં ગફલત થવી; ભૂલવું; વિસરવું; રહીજવું; પડવું. (૨) તોડઆવવો; નિકાલ થવો.:—સમાપ્ત થવું. કજિયો ચૂક્યો. (૩) ધારેલા નિશાનથી આઘુંપાછું થવું; ધારેલે ઠેકાણે નહિ વાગવું. (૪) ધંધામાં કસર કરવી. (૫) તકખોવી. (૭) આકુઅવળું ખસીજવું. કહે૦ અણી ચૂક્યો સો વરસ જીવે=વખત જતો રહ્યો તે જતો જ રહ્યો પછી ભય ન આવે.

ચૂગડો, પું૦ ઝવેરીની મોતીની પોટલી.

ચૂગઠી, સ્ત્રી૦ ચપટી. (૨) પગનું ફૂલ; ઝિવિંટિયાં; જોડવાં.

ચૂગણી, સ્ત્રી૦ પંખીને ખાવાનો દાણો; ચણ, ઉ૦ ચૂગણી રચ્યા પછી ચંચુ રચી, જડ જીવ નથી વિશ્વાસ. દયારામ

ચૂગલ, સ્ત્રી૦ ચાડી; નિંદા.:–લોભી ચૂગલ શિયાળને.:–ચૂગલખોર=પુંક પાછળ નિંદા કરનાર.

ચૂગવું, ક્રિ૦ સ૦ ચાંચ મારીને ખાવું; ચણવું.

ચૂટકી, સ્ત્રી૦ અંગુઠો ને પહેલી આંગળી એકએક પર મૂકતાં થતી જે પકડ તે; ચપકી; ટીચકારી. ઉ૦ તાલ બજાવત ચૂટકી. મીરાં. (૨) ચપટીમાં રહે એટલું જે તે; ચપટી.:—ચૂટકી લોટ. ચુંટકી વગાડવી=વચલી આંગળી ઉપર અંગુઠો દાબી તેને જોરથી છટકાવી અવાજ કરવો તે. ચપટી વગાડવી.

ચૂટકો, પું૦ [हिं] થોડામાં ઘણો મર્મ હોય એવું વચન; ચાબખો. (૨) છાંટો; લવ.:–રસ રસના ચૂટકા. (૩) લહેજો; થોડો વખત.

ચૂડ, સ્ત્રી૦ સોના રૂપાનો જે ચુડો વિધવાઓ પહેરે છે તે. (૨) દર્શનિયું; છોકરીને હાથે પહેરવાતું મોતીનું આમળિયું. (૩) આંટી મારીને વળગી રહેવું તે.:—સાપે ચૂડ ભરવી.

ચૂડગર, જુ૦ ચુડગર.

ચૂડલો, જુ૦ ચુડો.

ચૂડા, સ્ત્રી૦ [सं.] શિખા; ચોટલી. (૨) શિરોભાગ; શિખર; ટોચ; મસ્તક. ઉ૦ ચૂડાને શર પુંખ રહે અડકતાં.

ચૂડાકર્મ, ન૦ [सं.] સોળ સંસ્કારમાંનો મુંડનનો એક સંસ્કાર તે. નાના બાળકના વાળ લેવરાવવાની જે ક્રિયા તે.

ચૂડાકરણ, ન૦ [सं] સોળ સંસ્કારોમાંનો બાળકના વાળ લેવરાવવાનો એક સંસ્કાર; મુંડન.

ચૂડામણિ, પું૦ [सं] મુગટનો મણિ તે. (૨) બહુજ માનિતું, વહાલું ને વળી ઉત્તમ મોઘું તે. સર્વોત્તમ વ્યક્તિ. (૩) સ્ત્રીઓની વેણીનું એક ઘરેણું; ચાક.

ચૂણવું, ક્રિ૦ સ૦ કલ્લી કરવી; કરચલી પાડવી. (૨) ચુંટાવું; વીણવું.

ચૂત પુ૦ [सं] આંબો. (૨) ગુહ્યેંદ્રિય; યોનિ.

ચૂતિયું, વિ૦ હલકું; ચાડિયું; માલ વગરનું. (૨) મૂર્ખ; બેવકુફ.

ચૂનચુની જુ૦ ચુનચુની.

ચૂનવું, જુ૦ ચૂણવું. [सं] ચુંટવું. ઉ૦ કહત કબીરા સુનભાઇ સાધુ, ચેતન ચૂનવા વાલા.

ચૂપ, વિ૦ [फा. चस्पीदन] અવાજ ન સાંભળાતો હોય એવું; કાંઇ કંઇ ન બોલતું હોય એવું; શાંત. (૨) અ૦ બોલ નહિ; છાનું રહે; અવાક; મૌન; ખામોશ પકડ એમ. ક્રિ. પ્ર૦ ચૂપ કરી દેવું; બંધ પાડવું; અવાજ ન કરે–ફૂટે નહિ એમ કરવું.:— એક ઘડીમાં અમે શત્રુની તોપોને ચૂપ કરી દીધી.

ચૂપકી, સ્ત્રી૦ કંઇજ અવાજ કાઢવો નહિ એવી જે હાલત તે; ચુપચાપપણું.

ચૂપકીદી, સ્ત્રી૦ ચૂપકી.

ચૂપચાપ, અ૦ છાનામાના; કંઇજ અવાજ ન કાઢતાં.

ચૂપવું. ક્રિ૦ અ૦ ખોસવું; ઘાલવું. (રોપવું.)

ચૂમવું, ક્રિ૦ સ૦ બોકીલેવી; ચુંબન કરવું; બચી કરવી. (૨) ચુમાઇને રહેવું; વગર બોલે સહી રહેવું.

ચૂરમું, ન૦ ભાખરા મુઠિયાં કે પૂરી મસળી

–ખાંડીને બનાવેલો ખાંડ લઈને ખાવાનો પદાર્થ, છુટો લાડુ:

ચૂરણ, ન૦ [**सं. चूर्ण**] કોઈ પણ ચીજનો ભુકો લોટ; આટો.

ચૂરવું, ક્રિ૦ સ૦ ભચરડી નાંખવું; ભુકો કરવો.

ચૂર્ણ, ન૦ [**सं**] સુકી વાટી કે દળીને ખૂબ બારીક બનાવેલી વસ્તુ; રેતી કે ધૂળ જેવી ઝીણી બનાવેલી વસ્તુ; ભુકો, લોટ; આટો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચૂર્ણ કરવું=કચરી–ભાગી તોડીને નષ્ટ કરવું. (૨) કળી ચુનો.

ચૂર્ણિકા, સ્ત્રી૦ [**सं**] કવિતાનો અર્થ ગદ્યમાં બતાવ્યો હોય તે; સંક્ષેપ; સાર; મતલબ ટુંકીટીકા; સહેલી ભાષામાં ટીકા અથવા સમજુતી રૂપે લખાયેલું ગદ્ય; નાનું ભાષ્ય. (૨) રજ; ભુકો.

ચૂલ, સ્ત્રી૦ નાનો ચુલો; તમાણુ; કયારી. અગ્નિ સળગાવવાને ખોદેલો ખાડો.

ચૂલડી, સ્ત્રી૦ નાનો ચુલો.

ચૂલિકા. સ્ત્રી૦ [**सं**] યુદ્ધ ને મૃત્યુ વગેરે બનાવો રંગભૂમિ ઉપર નહિ દેખાડતાં નેપથ્યમાંથી તેનું સૂચન કરવું તે; નાટય પ્રકાર ભેદ.

ચૂલિયું, ન૦ કડણુ શાક સમારવાનો સુડો, (૨) વિ૦ ચુલા જેવું.

ચૂવું, ક્રિ૦ અ૦ છાપરામાંથી પાણી ટપકવું; ગળવું; ગરવું; નળિયાંમાંથી પાણી પડવું. (૨) ઝરપવું; સ્રવવું; નીતરવું:—હમણાં શું ચૂઈ જાય છે? જતું રહે છે.

ચૂસણિયું, ન૦ ચૂસવાનું જે સાધન તે; બાળકને ચૂસવા આપવાનું રમકડું, ધાવણી.

ચૂસવું, ક્રિ૦ સ૦ [**सं. चूषण**] કોઈપણ વસ્તુને દાંત તળે કચરીને તેનો રસ ખેંચી લેવો તે; ખેંચવું; તાણવું; ચગળવું; હોઠથી રસને તાણી લેવો. :–કેરી ચૂસવી. (૨) ધાવવું; (૩) સાર સત્ત્વ ખેંચી લેવું; તાવી નાંખવું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચૂસીને ખોખું કરવું=નિઃસત્ત્વ બનાવવું. લોહી ચૂસવું=વારંવાર ઉતાપો કરાવવો; પજવવું; વિતાડવું; માગણીથી હેરાન કરવું.

ચેક, પું૦ [**अं.**] નાણું અપાવવાની ચીઠી; રૂકકો; હુંડી. તે રૂકકો અથવા આજ્ઞાપત્ર કે જે બેંક અથવા પેઢી ઉપર લખાય અને તેમાં લખેલી રકમ તે દેખાડનારને મળે.

ચેટક, પું૦ [**सं.**] દાસ; સેવક.

ચેટક, ન૦ ભૂત; વળગાણુ. (૨) મંત્રાદિક ઉપરની અતિશ્રદ્ધા તે; તાન; રસચટક; મોહમાયા; ઘેલું:–એને આ શું ચેટક લાગ્યું છે. (૩) કાળજી; ધ્યાન; ચાનક; ચરે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચેટક લાગવું= મોહ ચઢવો; તાન લાગવું; ઘેલું લાગવું.

ચેકિતાન, પું૦ [**सं**] કેકય દેશના રાજા ધૃષ્ટકેતુનો પુત્ર કે જેણે મહાભારતના યુદ્ધમાં પાંડવો તરફથી ભાગ લીધો હતો.

ચેટકી, પું૦ જાદુગર; વાદી; તાંત્રિક.

ચેટી, સ્ત્રી૦ [**सं**] ચાકરડી; લોંડી; દાસી. ચેટિકા; અંતઃપુરની ચાકરડી.

ચેડવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચઢવવું; બાફવું; પકવવું.

ચેડા, જુ૦ ચેતા.

ચેડાં, ન૦ ગાંડાં; કાલાં; ઘેલાઈ. (૨) અડપલાં; ચાંદવાં. (૩) છિદ્ર; દોષ. કિ૦ પ્ર૦ ચેડાં કાઢવાં=કાલાં કાઢવાં. છિદ્ર કાઢવાં. પારસીઓમાં વપરાય છે.

ચેણુ, સ્ત્રી૦ છછુંદરી.

ચેત, સ્ત્રી૦ (**सं. चेतस्**) ચેતના; સંજ્ઞા: જ્ઞાન. (૨) હોશ. (૩) સુધ; સ્મરણ.

ચેતન, ન૦ (**सं.**) જીવન શક્તિ; સજીવપણું; હયાતી; પ્રાણ; જીવ; સમજશક્તિ; જેને જ્ઞાન અસ્તિત્વ વગેરે હોય તે. (૨) તેજી હોશિયારી; વીર્ય. (૩) સમજ; બાતમી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચેતન આવવું=સમજ આવવી; જીવ આવવો; જડતા અને બેભાનપણું જતું રહેવું, ચૈતન્ય; ઓજ, (૪) વિ૦ ચેતનાવાળું; જીવતું. આત્મા; જીવ; મનુષ્ય. પ્રાણી.

ચેતનતા, સ્ત્રી૦ (સં) સજ્ઞાનતા; ચૈતન્ય; ચેતનત્વ.
ચેતના, સ્ત્રી૦ ચેતનપણું; પ્રાણ; જીવ. (૨) સમજણ; બુદ્ધિ સ્મૃતિ; (૩) અક્કલ.
ચેતરડ, વિ૦ દાઘારંગું; છરાયેલું ઢંગરહિત; ઘેલું.
ચેતવણી, સ્ત્રી૦ જાણવા સમજવાને માટે જે કંઇ જણાવવું તે; ઇશારો; ખબર. (૨) ઉશ્કેરણી; (૩) તાકીદ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચેતવણી આપવી=આગળથી ખબર કરવી. ફરીને કરશો તો આમ આમ થશે, એવી ખબર પહોંચાડવી; ધમકી આપવી; ખબર કરવી; આગળથી કહેવું.
ચેતવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચેતે તેમ કરવું; સળગાવવું: પેટવવું. (૨) આગળથી ખબર આપવી; જણાવવું, ઈશારો કરવો; સૂચવવું. (૩) ઉશ્કેરવું; તેજ કરવું.
ચેતવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં चित] જાણી જવું; સમજી જવું; પામી જવું; ઇશારાથી સમજીજવું. (૨) હોશિયારીમાં રહેવું; જાગ્રત રહેવું; સભય રહેવું; સજ્ઞાન રહેવું.:–એનાથી ચેતજો. સાવધાન રહેવું. (૩) સળગવું; પેટવું; લાગવું:–સ્મશાનના અગ્નિને ચેતતાં કેટલીવાર ?
ચેતા, પું૦ ચેતીજવું તે; ચિત્તને ખાતરી થઇ જવી તે; પુરેપુરું સમજાઈ જવું તે; ચેતવણી; સૂચના: ખબર. (ચેડા.) ક્રિ૦ પ્ર૦ ચેતા પહોંચવા=ખાતરી થવી. મનમાનવું. :–મારા ચેતા પહોંચતા નથી. ‘ આમ થશે ’ એવી મનમાં ખાતરી થઇ જવી.
ચેતાવવું, (ચેતવવું) ક્રિ૦ સ૦ ચેતે એમ કરવું; ખબર કરવી; સૂચના આપવી; આગળથી સાવધાન રહેવાનું જણાવવું. (૨) તાકીદ આપવી; ધમકી દેવી. (૩) સળગાવવું; પ્રકટાવવું.
ચેતીજવું, જાણીજવું;સમજી જવું. બળીજવું.
ચેદિ, પું૦ [સં] હિંદુસ્તાનમાંના એક પ્રાચીન મુલકનું નામ; બુંદેલખંડ ને ચંદેરી આગળનો દેશ. શિશુપાળ મહાભારતના કાળમાં ત્યાંનો રાજા હતો.
ચેન, ન૦ શારીરિક કે માનસિક ઉપાધિ ન હોય એવી જે મનની હાલત તે; આરામ; કરાર; આસાએશ; કળ. (૨) સુખ; આનંદ; ગમ્મત; ખુશાલી. (૩) સહેલ; મોજ. (૪) લક્ષણ; ચિહ્‌ન. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચેન પડવું= આરામ મળવો; ગમ્મત મળવી; આસાએશ, ખુશાલીમાં રહેવું ગમવું; નિરાંત વળવી; શાંતિ મળવી; મનસ્થિર–સ્વસ્થ થવું; ગોઠવું; મનને ફાવવું. સુખ આરોગ્ય, આનંદ વગેરે.
ચેનકાં, ન૦ ચાળા: બહાનાં. (૨) ચિહ્‌ન.
ચેનબાજી, સ્ત્રી૦ આરોગ્ય, સુખ અને આનંદમાં ગમ્મત કરતા રહેવું તે; મોજમઝા; રંગરાગ; લહેર; આનંદ ને ગમ્મતે ગમ્મત હોવી તે; સંપૂર્ણ સુખસ્થિતિ તે.
ચેનલ, સ્ત્રી૦ [અં] દરિયાનો સાંકડો ફાંટો; ખાડી.:–ઈંગ્લિશ ચેનલ.
ચેનો, પું૦ અભિલાષ; લાલસા; સ્પૃહા.
ચેપ, પું૦ પ્રાણીઓના શરીરમાંથી ને વનસ્પતિ–ફળ વગેરેમાંથી નીકળતો રસ; પાણી વગેરે તે. (૨) સંગદોષ; સ્પર્શની અસર; સોબતનું વળગણ. (૩) પીડા; હરકત, અડચણ. (૪) ખરાબ છંદ; માઠી અસર તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચેપ લાગવો=સંગદોષ આવવો. સોબતની અસર થવી.:–હજી એને સુધારાનો ચેપ લાગ્યો નથી. (૨) રોગ ચઢવો:–એની ખસનો બધાં છોકરાંને ચેપ લાગ્યો. ચેપ કાઢવો=હરકત દૂર કરવી; બલા ટાળવી. ચેપ લેવો=શીળી–અળિયા જેવા કેટલાક રોગની રસી બીજાને લગાડવાથી તેને તે રોગ થાય છે અને તે મટી ગયા પછી ફરીને થતો નથી માટે એક જણની રસી બીજાને અને બીજાની ત્રીજાને મૂકવાના કામમાં આવે છે તેથી સંપૂર્ણ ખીલેલા દરદની રસી અથવા ચેપ લઇ ભુંગળીમાં બીજાને મૂકવા સાચવી રાખવામાં આવે છે તે.
ચેપવું, ક્રિ૦ સ૦ દાબવું; નિચોવવું. (૨) ઘોચવું; ખોસવું; રોપવું.

ચેપી, વિ૦ ચેપ લાગવાથી ચઢે એવું; સાંસર્ગી લાગે એવું:–ખસ ચેપી રોગ છે. (૨) ચીકણું; દોઢ ડહાપું; ચોંટે એવું. (૩) કંજુસ; કૃપણ.

ચેપુ, વિ૦ કંજુસ; કૃપણ.

ચેર, ન૦ લાકડાં. (૨) (अं) ખુરસી. ચેરમેન=સભાપતિ. મંડળનો અધિષ્ઠાતા; પ્રધાનપુરુષ.

ચેરચુંથ, જુ૦ ચહેરચુંથ.

ચેરાગ, સ્ત્રી૦ (फा) બત્તી; દીવા, જ્યોત.

ચેરીમેરી, સ્ત્રી૦ ખુશીથી કામ કર્યા બદલ કંઈક થોડું ઘણું આપવું તે; લાંચ; બક્ષીસ; રૂશવત.

ચેરૂ, સ્ત્રી૦ ક્ષત્રિયોને મળતી હિંદમાંની એક પ્રજા. પાંચસેં છસેં વર્ષ પહેલાં આ જાતિના લોકનાં નાનાં નાનાં રાજ્ય હતાં. હાલ મિરઝાપુર ને દખ્ખણમાં થોડા લોક છે.

ચેન્ટો, પું૦ ઘસરકો; લીટો; છેકો.

ચેલકી, સ્ત્રી૦ પહોંચેલી નાની છોકરી.(૨)દાસી.

ચેલકો, પું૦ નાનો છોકરો. (૨)દાસ; રાખનો છોકરો. ચેલો.

ચેલિયું, ન૦ તાજવાનું પલ્લું.

ચેલી, સ્ત્રી૦ શિષ્યા; ઉપદેશ લેનારી; સાધુડી; સાર્ગિદ.

ચેલો, પું૦ (સંન્યાસ દીક્ષા આપતાં ભગવાં વસ્ત્ર પહેરાવવામાં આવે છે, અર્થાત્ चेल વસ્ત્ર બદલાવેલો તે) શિષ્ય; સાર્ગિદ; નિશાળિયો; વિદ્યાર્થી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચેલો મુંડવો =શિષ્યિ કરવો; પોતાનો બનાવવો.

ચેવલી, વિ૦ સોપારી અને પાનની એક જાત. કોંકણુમાં ચેવલી નામનું ગામ છે ત્યાંનું.

ચેવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉના બળ બળતા રૂએ શેકવું; ઉના ઉના માણુના ચપકા દેવા. (૨) ધીરે ધીરે સારૂ લાગે તેમ ચાંપવું, દબાવવું તે. (૩) સિંચવું; ભંભેરવું.

ચેષ્ટક, વિ૦ (सं) ચેષ્ટા કરનાર; મશ્કરો.

ચેષ્ટા, સ્ત્રી૦ (सं) મનનો ભાવ કે અવસ્થા બતાવનારો શરીરનો કે વર્તનનો જે મરોડ કે મોડ તે; કોઇ ખીજવાય તેમ તેની વાણીથી કે ચાળાથી મજાક કરવી તે; ઠઠ્ઠા; મશ્કરી; મજાક (૨) બદબોઇ; નિંદા; સતાવણી. (૩) હસવું; ઉપહાસ્ય. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચેષ્ટા કરવી. ચાળો; મરોડ. વ્યાપાર.

ચેષ્ટાખોર, વિ૦ ચેષ્ટા કરનાર; મશ્કરો; ટોળી; મજાકી.

ચેષ્ટાળી, સ્ત્રી. થેકડી; મજાક; મશ્કરી.

ચેસ, પું૦ [अं] ગોઠવેલાં છાપવાનાં બીબાંને સજડ રાખનારૂં લોઢાનું ચોકઠું. (૨) શેતરંજ.

ચેહ, સ્ત્રી. (सं चिता) બાળવાને મડદું મૂકવા માટે ગોઠવેલાં લાકડાં છાણાં વગેરેનો ઢગલો તે; ચિતા. (૨) મડદું બળતું હોય તે આગ:–સુખડની ચેહ ખડકીને બળી મૂઇ. (૩) (फा. चाह) ખાડો; ગર્ત.

ચેળ, સ્ત્રી૦ ચામડીને ખંજવાળવાની જે લાગણી તે; ખંજવાળ; વલુર; ખણુજ. (૨) (૨) ઉત્કંઠા; હોંશ. (૩) નિરાંત નહિ વળવી તે; અજંપો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચેળઆવવી=ખણવાની લાગણી થવી; ચામડી ઉપર અને મનમાં સળવળાટ થવો. ચેળકાઢવી= ખૂબ ઘવડવું; વલુરવું; ઘસવું. (૨) દાઝ કાઢવી. ચેળ થવી=મનથવું, વલુરવું. (૨) ભાવ થઈ આવવો. ચેળ ભાગવી=લાગણી પુરી થાય ત્યાં લગી ખૂબ ઘસવું; મનતૃપ્ત કરવું; ધરાવું. (૨) દાઝ કાઢવી; વેરવાળવું. કંડુ.

ચેં, અ૦ ચકલી વગેરેનો અવાજ બતાવે છે. જુ૦ ચેંચેં.

ચેંગટ, વિ૦ ધીમું; ટાઢું; ઢીલું; મંદુ; સુસ્ત (૨) ચીકણું.

ચેંચવો, પું૦ (सं चंचु) પંખીની ચાંચ જેવી હાથાની બન્ને બાજુએ ઉપર નીચે અણીદાર ફળતી ચાંચવાળી કોદાળી; ત્રિકમ. (૨) ચીચુડો.

ચેંચિં, સ્ત્રી૦ ચેંચું કરવું તે; પતરાજ; સામી વિરુદ્ધતા; આનાકાની.

ચેંચું, અ૦ એવો અવાજ; સામુ કે વિરુદ્ધ બોલવું તે.

ચેંચેં, ન૦ પંખીનાં બચ્ચાંનું બોલવું તે; લવારી; બકબક. (૨) પતરાજ. રૂ૦ પ્ર૦ ચેંપેંચેં=માંહોમાંહે, કર્ણોપકર્ણ.

ચેંદુ, પું૦ દડો. (૨) હાથીદાંતનો મંજો.

ચેંણ, સ્ત્રી૦ છછુંદર. (૨) ચણિયા કે અંગરખાની ઘેરની કરચલી. ઉ૦ સાલ્લો એનો સથરપથરને કાપડું કાળું મેશ; ચેંણમાં જૂઓ પડી, જાણે ભાદરવાની ભેંશ.

ચેંપેં, સ્ત્રી૦ એવો ધીમો—ચિં—ચે જેવો અવાજ અથવા હિલચાલ કે જે કોઇ મોટા માણસની સામે કોઈ પ્રકારનો વિરોધ કે પ્રતીકાર કરવાને માટે થાય—કરાય તે; ચેંચું; ચકારોચ્ચારણ; બકબક; ગણગણાટ; સામો સાદો ઉધામો—સહેજ હિલચાલ; બડબડાટ. (૨) જોર—શેખી બતાવવાનો ઉદ્યોગ; સામે થવાની વાણી કે કાર્યરૂપ હિલચાલ:—જો ચેંપેં કરીશ તો મારી નાંખીશ.

ચેડકો, પું૦ ત્રાસ, દુઃખ અને કામની તીવ્ર લાગણી તે; ફિકર; કાળજી; ચાનક; ખંત. (૨) ચીરો; કકડો. (૩) ફાટ.

ચેડવો, પું૦ માટીનો લોટો; ઉલેચણો; ચરડવો.

ચૈતન્ય, ન૦ [સં] જેવડે જ્ઞાન થાય છે અને કામ કરાય છે તે શક્તિ; પ્રાણ; જીવ; ચેતનત્વ. (૨) જ્ઞાન. (૩) સર્વ પ્રાણનું મૂળ; બ્રહ્મ; અખંડ જ્યોતિરૂપ જે તે. ચૈતન્ય ઘન=અપૂર્વ શક્તિનો સમુદાય તે; બ્રહ્મ. (૪) શક્તિ; બળ; પ્રતાપ; વિક્રમ; હોશ.

ચૈતર, જુ૦ ચૈત્ર.

ચૈત્ર, પું૦ [સં.] કાર્તિકી સાલનો પાંચમો ને શાલિવાહન સંવત્સરનો પહેલો મહીનો તે.

ચૈત્રરથ, પું૦ એક દેવી બગીચો; કુબેરનો બાગ.

ચૈત્રી, વિ૦ ચૈત્રનું:—ચૈત્રીપુનમ; ચૈત્રીપંચાંગ.

ચૈત્ય, પું૦ બુદ્ધ દેવનાં અવશેષ ઉપર બાંધેલો મિનારો; મોટો પાળિયો. દેવાલય; મઠ; વિહાર. ચૈત્યવંદન=ચૈત્યને નમન કરવું તે.

ચૈયું, ન૦ ખાટલાનું વાણ.

ચૈલ, ન૦ [સં] વસ્ત્ર; કપડું;

ચો, પું૦ [પ્રા૦ ચોજ=કૌતુક] શોખ; અભખરો; ટેવ; આદત; હોંશ; ભાવ; ઉમળકો. (૨) ચવ. ચોહ એમ પણ લખાય છે. ચાહ.

ચોક, પું૦ [સં. चतुष्क પ્રા૦ चउक्क] વસ્તી વચ્ચેની લગભગ ચોરસ હોય એવી મોટી ખુલ્લી જગા—મેદાન.:—માણેકચોક, ચંદની ચોક. (૨) ખુલ્લા મેદાનમાં ભરાતું બજાર; ગુજરી. (૩) થોડાંક ઘરોની આગળનું ચોગાન; પોળ શેરીમાંની ખુલ્લી જગા મોટું ચોકઠું. (૪) ઘરમાંની છાઅબંધ ચોરસ ખુલ્લી જગા; ટાંકા કે કુવા આગળની ઉપરથી સારી ફરસબંધી કરેલી જગા. (૫) લિંપીને રંગ પુરીને કે બીજી રીતે બનાવેલી ચોરસ આકૃતિ; વેદિ; ચોરસ આકૃતિઓ પાડેલી હોય એવી જગા, ચીતરામણ, સાથિયા, સ્વસ્તિકાવલી, રંગોળી પાડેલી જગા.:—મોતીએ ચોક પુરવા=મોતી ગોઠવી ચોરસ સાથિયા પાડવા તે. (૬) ચારની સંખ્યા તે; ચારનો ગુણક; ચોકો; ચારનો દાવ. (૭) ચાર ટુકોનો સમવાય તે. (૮) ચાચર; દેવળનો ચોક; ગભાણ. (૯) ચાર ગણાય એટલો વખત; પળ; ક્ષણ. ઉ૦ તુજ સરખા એક ચોકમાં મારું કોટી, આ કુઠારથી ઠાર. કાળીદાસ. (૧૦) ઠેકાણે; ઠામે; સ્થિર; દઢ; વશ. ઉ૦ પુત્રી પીતાંબર તણી, બેઠી'તી ગુણ ગોખ; દૃષ્ટિ ગઇ ત્યાં માહરી, ચીત નથી રહેતું ચોક, શામળ. ક્રિ૦ પ્ર૦ મોતીએ ચોક પુરવા=હવાઈ કિલ્લા બાંધવા; કલ્પનામાં મોટી મોટી આશાઓ બાંધવી ને સારૂં સારૂં ઇચ્છવું. (૨) આવકાર દેવાની મોટી ધામધુમ કરવી:-ભલે પધાર્યા, સ્વસ્તિ, એવું મંગળ કરવું; આનંદથી ઘર આંગણું વગેરે શણગારવું; શોભાવવું. ઉ૦ મેં તો મોતીએ ચોક પુરાવ્યા, નંદલાલ ભલે ઘેર આવ્યા.

ચોકઠું, ન૦ [સં. चतुष्क] ચાર લાકડાંનો કાટખુણ લંબચોરસ આકાર; ઘાટ; બારસાખ; બારણા—દરવાજા માટેનો સાખો ઉંબરો ને શોભલાવાળો ઘાટ. (૨) ચોરસ કે લંબચોરસ તખતી જેમાં બેસાડવામાં

આવે છે તે; કાચ, છબિ વગેરેનું ખોખુધર; ચોકઠું. (૩) ચાર ખુણાવાળી લાકડાની ઉભેઠું બનાવટ; માંચી; ઘોડી; બેસણી. :—આ ચોકઠા ઉપર તિજોરી ગોઠવો. (૪) ચારે બાજુ રસ્તા હોય એવી મોટી ખુલ્લી જગા; ચોગાન; ચતુષ્પથ; ચકલું; જ્યાં બજાર ભરાતું હોય એવું ખુલ્લું સ્થળ. (૫) મોટું આંગણું; ઘર વચ્ચેનો ખુલ્લો ચોક; પોળમાંની ખુલ્લી જગા. (૬) ટુક; કડી; કવિતાની ચાર લીટીઓનો સમુદાય. (૭) આલોક; દેખાવ:—ઘર મજેનું બાંધ્યું છે પણ ચોકઠું સારૂં નથી; ચોકઠાના પૈસા—કિમ્મત છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચોકઠું બેસાડવું=સાંધે સાંધો બરોબર મળી જાય એમ બેસતું કરવું;. ઘટે તેમ કોઇ પણ વખાણે તેમ કોઇ વાત કે કામની રચના—ગોઠવણી કરવી તે; બંધ બેસતું કરવું; યુક્ત—શોભે તેમ ગોઠવી દેવું; બંધ બેસાડવું. (૨) વિવાહ ગોઠવવો; કવિતાની પુરતી કરવી; મેળમેળવવો; યથાસ્થિત કરવું. ચોકઠે ચઢવું=સંબંધ બાંધવો; ઘેરજવું; ઘેર જઈ સંબંધ કરવો. :—ગોપાળ એને ચોકઠે ચઢીને સુખી ન થયો.

ચોકડાં, ન૦ (ચોકઠું તેનું બ. વ.) કાને પહેરવાનાં બે મોતી પરોવેલા સોનાના વેઢલા; સોનાના તારથી મોતીની છાજલી જેવા આકારે બાંધેલી વાળીઓ. (૨) ચાર ચારનો સમુદાય તે. :—એકે એકે ગણો ચોકડે ને છક્કડે નથી ગણવું.

ચોકડિયું, ન૦ ચોકડી ચોકડીવાળું જે વસ્ત્ર તે; ચોકડી ભાતનું સ્ત્રીઓને પહેરવાનું રેશમી અથવા સુતરેલ વસ્ત્ર. (૨) વિ૦ ચોકડી ચોકડીવાળું; ચોકિયું; ચારનો જેમાં સમાહાર હોય એવું.

ચોકડી, સ્ત્રી૦ એક આડી લીટી ઉપર ચાર કાટખુણા થાય તેમ બીજી ઉભી લીટી ખેંચવાથી થયેલો જે ઘાટ તે; કાટખુણા ન પડે એમ લીટી ખેંચી ન હોય પણ બે લીટીઓ એક બીજાને વચમાંથી કાપતી હોય એવો આકાર નિશાની; સ્વસ્તિક; સાથિયો; ફુદડી + ×. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચોકડી મૂકવી=ભૂલ કાઢવી. ખોટું ઠરાવવું; રદ કરવું; છેકી નાંખવું; બાતલ કરવું. (૨) ચાર ખુણા પાડેલા હોય એવી આકૃતિ; ચોકઠું; ખોખું. ચોકી. (૩) ચારનો સમુદાય; ટોળી; મંડળી. :—ચંડાળ ચોકડી. (૪) ચારયુગનો સમય; મન્વન્તર. ઉ૦ ચાદ ચોકડી રાજ્ય મળે પણ તૃષ્ણાનો નહિ પાર. (૫) નિશાન; ચિહ્ન; ખુંણ; આંકો. (૬) ભાત; સળ; ગોળાની તરેહ, ક્ષત. (૭) ખાળવાળી પરથારથી સહેજ ઉંચી છોબંધ ચારખુણિયા જગા (નહાવા ધોવાની) રૂ. પ્ર૦ ચંડાળ ચોકડી=ખરાબ લુચ્ચા લફંગા ચોર લોકોની—ધુતારાઓની ટોળી તે.

ચોકઠું, ન૦ ચારનો સમુદાય; ચાર સેરવાળું જે તે; ચોસરિયું; લગામ; લગામનો લોઢાનો જે ભાગ ઘોડાના મોઢામાં ઘાલવામાં આવે છે તે; અંકુશ; અટકણ; દાબ; પ્રતિબંધ.:—એને મોઢે ચોકઠું નથી. (૨) સોનાની બસરી સેરના બે કાને ઘાલવાના વચમાં બે મોતી અને છાજલીવાળા વાળા. પુરુષો પહેરે છે ને આખા કાનની આસપાસ આવી રહે છે. મોતીની ઝુલ અને છાજલીવાળી સ્ત્રીઓને કાને પહેરવાની વાળી; (૩) ગાડા કે ગાડીમાં માલ ભરવા માટે પાંજરીને બદલે પાટિયાંથી બનાવેલું ચોકઠું; લાકડાનું પાંજરું. (૪) રેશમના ભરતની એક તરેહ. (૫) વિ૦ ચાર લાકડીઓ—વિભાગોવાળું; ચોગણું.

ચોકવટી, સ્ત્રી૦ જ્યાં ચાર વાટો મળતી હોય તે જગા; ચકલું.

ચોકવું, ક્રિ૦ સ૦ માપવું; ભરવું; લાંબું પહોળું માપ કરવું. (૨) રોપવું; ઉભું કરવું. :—માંડવ ચોકવો. (૨) ચોંકવું; ચમકવું; ભડકવું.

ચોક્કસ, વિ૦ [सं चोक्ष] અમુક; ફલાણું; અમુક એક; એકાદ. (૨) સાવધાન; હોશિયારીથી વર્તનાર. (૩) ખાતરીનું; નક્કી.

(૪) યથાર્થ; બરાબર; નિશ્ચયાત્મક. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચોક્સ કરવું=નક્કી કરવું; ખાતરી કરી લેવી; બરાબર જાણવું; ઠરાવવું. ચોકસ ઠરવું=નક્કી થવું. ચોકસ રહેવું=ભૂલચૂક કે ગફલત ન થાય તેમ રહેવું; ખાતરીભર્યા રહેવું. જેમાં ભૂલચૂક કે ગફલત ન થાય તેમ રહેવું; જેને જેમ માનતા હોઇએ તેવુંજ હોય તે ચોકસ, દુરસ્ત, ઠીક.

ચોકસાઈ, સ્ત્રી૦ ચોકસ કરવાપણું તે; તપાસ; તજવીજ; ખાતરી; નિશ્ચય; ચોકસપણું; ખબડદારી; સંભાળ; તલાસ; ચારે તરફથી કસ કાઢી લઈ નક્કી કરવું તે.

ચોકસી, સ્ત્રી૦ ચોકસ કરવું તે; ચોકસાઈ; ખાતરી. (૨) પું૦ સોના રૂપાનો કસ કાઢી કિમ્મત કરનાર—આંકનાર; સોના રૂપાના દાગીના વેચનાર તથા લેનાર; સારી ખોટી ધાતુનો કસ કાઢી તેની ચોકસ કિમ્મત કાઢી આપનાર. સાવધાની; હોંશિયારી; ખબડદારી; તપાસ; તજવીજ.

ચોકિયાટ, પું૦ ચોકી કરનારો; રખેવાળ; ગામ, વાસ વગેરેની ચોકી કરનાર, ચોકિયાટી=. દાણ; મકતો વગેરે.

ચોકિયું, વિ૦ બેજોડવાળું ચાર બળદ કે ઘોડા વગેરે જોડેલું.:—ચોકિયું ગાડું. બીજી જોડની ધુંસરી જે નિસરણી જેવી હોય છે તે, એમ કેટલાક કહે છે પણ તે નહિ. એનું નામ 'તરીલું' છે.

ચોકી, સ્ત્રી૦ ચોરસ તખતી; ઇશ્વરનું નામ કે મંત્રવાળી મિનાકારીની સોનાની તખતી કે જે ઘરેણા તરીકે છોકરાં અને સ્ત્રીઓ વગેરે પહેરે છે. (૨) ચારે તરફ ચોકસી રાખી શકાય એવું ઠેકાણું; ચાવડી; દેવડી; ચબુતરો. (૩) રખેવાળોને રહેવાનું સ્થાન; થાણું; હાલ પોલીસના સિપાઇઓને રહેવાની ગેટ; પોલીસ સ્ટેશન. (૪) રખેવાળી; સંભાળ; રક્ષણ કરવું તે; સાચવવું તે; ચોકસી રાખવી તે; પહેરો રાખવો તે. (૫) ટોલ—જકાત વગેરે લેનારાઓનું સ્થાન. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચોકી કરવી=રખેવાળી કરવી; સંભાળ રાખવી; કોઈ ચોરી કરે અથવા બગાડે નહિ તેની તકેદારી રાખવી તે. ચોકી ભરવી=તપાસ રાખતા હોઇએ તેમ ખાલી આમ તેમ ટેલ્યા કરવું. (૨) હાજરી માંડવી. નાની ચાર પાયાની બેસણી; ખુરસી, સ્ટૂલ, બાજઠ.

ચોકીદાર, પું૦ ચોકી કરનારો; રખેવાળ; પહેરાવાળો; સિપાઇ.

ચોકીદારી, સ્ત્રી૦ ચોકીદારપણું. (૨) ચોકીદારને મળતું લવાજમ તે; રખેવાળી; ખબરદારી.

ચોકીપહેરો, પું૦ ચોકી અને પહેરો તે; રખેવાળી કરવાને રહેલા રખેવાળોએ વારા ફરતી પહોર પહોરને અંતરે આમ તેમ ટેલતા રહી ચોકી કરવી તે; જાપતો; સખત તપાસ; પાકો બંદોબસ્ત રાખવો તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચોકી પહેરો રાખવો, ખરેખરી તકેદારી રાખવી તે. ચોકી પહેરામાં મૂકવું=ખસાય નહિ અથવા જ્યાંથી કશું આઘું પાછું થાય નહિ એવી સંભાળમાં મૂકવું તે.

ચોકીવાળો, પું૦ ચોકીદાર; જેને ચોકી—ચપરાસ મળેલી હોય તે; રખેવાળ; પટાવાળો.

ચોકો, પું૦ વાળી કે લિંપીને સાફ કરેલી ચોરસ જગા; રસોઇ કરવાને માટે વાળી પાણી છાંટી અથવા લિંપી કે આડ બાંધીને તૈયાર કરેલી જગા; રસોઈનું સ્થળ. તેઓ બ્રાહ્મણને ચોકે જમવાના છે. (૨) મરતા માણસને સુવાડવાને છાણ માટીથી લિંપીને તૈયાર કરેલી જમીન તે; મરણ પથારી.:—તે ચોકે પડચો છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચોકો કરવો=રસોઈ કરવાની જગા તૈયાર કરવી. (૨) મરનારને સુવાડવાની જગા તૈયાર કરવી. ચોકે નંખાવું=અત્યંત આકળા થઇ જવું; મરવાને તૈયાર થવું; ગળે આવવું.:—પૈસો કાઢતાં તો એ ચોકે નંખાય છે. ચોકે નાંખવું=મરણ પથારીએ સુવાડવું. ચોકેથી ઉઠવું=કાળના મોંમાંથી બચવું. ચોકો વાળવો=ગોટાળો વાળવો, ચોકા પાટલા

કરવા=જ્યાં રસોઇ કરી ભોજન કર્યું હોય તે જગા અને વાસણ વગેરે સાફ કરવાં; રસોડાના અબોટ વગેરેના કામકાજથી પરવારવું.

ચોકૂખાઈ, જુઓ ચોખાઈ.

ચોકૂખું. [प्रा. चक्खुइण्णं] જેમાં કચરા, કસ્તર, મેલ, બગાડ વગેરે ન હોય એવું સ્વચ્છ. (૨) શુદ્ધ; પવિત્ર:–ચોકૂખું પાણી. (૩) ભેળવગરનું; અસલ; સ્વાભાવિક:–ચોખ્ખું ઘી. (૩) ખુલ્લું; સ્પષ્ટ; ચાકત:–ચોકૂખો હિસાબ. (૪) નિર્દોષ; પ્રમાણિક; સાચું; ખરું:–કોણ ચોકૂખું છે? (૫) અ૦ સાવ; નરદમ.:–આ ઘી તો ચોકૂખું તેલજ. રૂ૦ પ્ર૦ ચોકૂખો હાથ=પવિત્રતા: વહુનો હાથ ચોકૂખો ન હતો ત્યારે મેં રસોઇ કરવાનું કહ્યું. (૨) પ્રમાણિકતા. તે ચોકૂખા હાથનો અમલદાર નથી. ચોકૂખો હિસાબ=ખુલ્લો હિસાબ, જેમાં ગોટાળો ન હોય એવો. ચોકૂખું કરવું: ગોટાળો કાઢી નાંખવો;સ્પષ્ટ કરવું.(૨)પાયમાલ કરવું (૩) સાધન રહિત કરવું. ચોકૂખું કહેવું=ખરેખરૂં ને ખુલ્લું હોય તે કહેવું. ચોકખું રહેવું=પોતે અલગ રહેવું; પ્રમાણિક–સાચા રહેવું: નહિ ખરડાવું, પવિત્ર રહેવું, ચોકૂખું ચણક=કોરું ધાકોર; જ્યાં કંઇ પણ હોય નહિ એવું; ચણવા-વિંણવા જેવું જેમાં કંઇ રહ્યું ન હોય એવું તે–ચોકૂખું ચણક.

ચોખ, સ્ત્રી૦ ચોખવટ: સ્વચ્છતા: સ્પષ્ટતા–(કવિતામાં વપરાય છે.)

ચોખવટ, સ્ત્રી૦ ચોખાઇ; ચોખ, જે કંઇ કહેવા જેવું હોય તે આગળથી કહી દેઇ ખુલાસો કરવો તે; ચોકખું કહી દેવું તે; સ્પષ્ટતા. (૨) સાચવટ; સત્ય કહી દેવાપણું, (૨) પવિત્રતા; શુદ્ધિ.

ચોખળું, ન૦ (ચો=ચારે તરફનાં ખેડાં=ગામડાં) ફરતાં–આસપાસનાં ગામડાંનો સમુદાય તે

ચોખંડ, વિ૦ ચોરસ; જેના ચારે તરફના ભાગ સરખા હોય એવું; સમચોરસ. (૨) ચારે ખંડવાળું:–ચોખંડ પૃથ્વી (જુની દુનિયાં). ઉ૦ ચોખંડ પૃથ્વી ફરીને પાછો આવીશ આપની પાસ.

ચોખંડું, વિ૦ ચાર સરખી બાજુઓ અને ચારે સરખા કાટખુણ ખુણાઓવાળું; ચોરસ. (૨) જુદા જુદા ચાર ખંડનું બનેલું; ચાર ખંડવાળું.

ચોખા, પું૦ (ચોકૂખું કરેલું તે ઉપરથી) ડાંગરને ખાંડીને તેમાંથી કાઢેલા છોતરા વગરના જે ચોકૂખા કણ તે; ભાત, તંડુલ. એક વચન ચોખો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચોખા ચઢાવવા=પ્રસન્ન કરવાનો યત્ન કરવો; સેવા કરવી; ખુશામત કરવી. ચોખા ચોઢવા=દીક્ષા તિલક કરવું; મંગળ તિલક કરવું. કુંકુનો ચાલ્લો કરી તે ઉપર અક્ષત=ચોખા વળગાડવા તે. ચોખા મૂકવા=નોંતરું માગી લેવું: પરાણે આમંત્રણ કરે એમ કરવું; પોતાની મેળે માગી લેવું. ઉ૦ તમને કોણ ચોખા મૂકી બોલાવવા આવ્યું હતું. સત્યભામાના.ચોખા ખાવા=બારમું ખાવું અર્થાત્ સામું માણસ મરી જાય અને પોતે તેની પાછળ ખાય. કોળી વાઘરીની આ એક ગાળ છે.:–તારા ચોખા ખાઉં! ચોખા નાંખવા=ખોળો ભરવો; સીમંતનો સંસ્કાર કરવો:–દેરાણીએ પોતાને સારો દહાડો છે એમ જણાવ્યું હોત તો અધમણ ચોખા નાંખતાં હું પાછી પડત નહિ. (૨) નાતરૂં કરવું. રૂ૦ પ્ર૦ ચોખાપુર=એક ચોખાના વજન જેટલું: ચોખાભર=ચોખા જેટલું. (૨) અ. લગારે, મને એક ચોખાભરે એની શરમ નહિ પડે? ચોખા બાફવા=બારમું કરવું:–તારા ચોખા બાફે. ચોખા ચવરાવવા=તાંત્રિક કસોટીથી પરીક્ષા લેવી. મંતરેલા ચોખા ચાવવાથી અમુક હીણું થવાનો ભય હોય તે ખવડાવવા.

ચોખાઈ, સ્ત્રી૦ ચોખવટ; ચોખાપણું: સ્વચ્છતા. (૨) સ્પષ્ટતા; પ્રમાણિકતા, સાચવટ (૩) શુદ્ધિ; પવિત્રતા, (૪) નિખાલસપણું.

ચોખાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ચોકૂખું કરવું; માંજવું, વીછળવું; ખંખાળવું. (૨) સ્પષ્ટ કરવું;

ખુલ્લે ખુલ્લી બાબત જણાવી દેવી:—તમે ચોખાળીને વાત કરજો. (૩) મોં સાફ કરવું; કોગળા કરવા; મુખવાસ કરવો. મોઢું ચોખાળવાને માટે હું પાન સોપારી નહિ પણ જરા વરિયાળી ખાઉં છું.

ચોખાની, સ્ત્રી૦ એક જાતનું કપડું.

ચોખુણ, વિ૦ ચાર ખુણાવાળું; ચોરસ. (૨) તમામ; સર્વ; બધું:—ચોખુણ પૃથ્વી ફરી વળ્યો.

ચોખુંટ, વિ૦ જેની ચારે દિશા નક્કી કરેલી હોય એવું; ચારે ખુણાની મર્યાદાના નિશાનવાળું; જેના ચારે ખુણા નક્કી થયેલા હોય એવું; તમામ; સર્વ.:—ચોખુંટ=પૃથ્વી ફરી વળ્યો પણ જડયાં ન જાનકી માત. (૨) ચાર બાજુ; ચાર દિશા; ચતુષ્કોણ.

ચોગઠ, સ્ત્રી૦ ચચ્ચાર ગાંઠે બાંધેલું જે તે; ચાર ગાંઠોવાળું તે; ચોરીનું ચાર ગાગરબેડિયાંનું બંધારણ તે. (૨) ચારે છેડે ગંઠાવું તે; લગનની ગાંઠ.

ચોગડો, પું૦ ચારનો આંટડો; ૪.

ચોગણું, વિ૦ [**સં. चतुर्गुण**] ચાર ગણું; ચારે ગુણીને વધારેલું.

ચોગમ, અ૦ ચારે તરફ; ચારે બાજુએ; ચાગર્દમ.

ચોગર્દમ, અ૦ ચારે તરફ; ચોગમ; ચારે બાજુએ ફેલાઈ વ્યાપી ગયેલું હોય તેમ.

ચોગાન, ન૦ ખુલ્લી લાંબી પહોળી જગા; મોટો ચોક, ચોકઠું; ખુલ્લું મેદાન.

ચોઘડિયું, ન૦ પંચાંગ પ્રમાણે અમુક કાળ પર્યંત ચાલતો વખત; ચાર ઘડી જેટલું કાળમાન. અમૃત, શુભ, લાભ, ચલ, એ ચાર સારાં અને ઉદ્વેગ, રોગ, અને કાળ એ ત્રણ નઠારાં મળીને સાત ચોઘડિયાં કહેવાય છે. (૨) ચાર ચાર ઘડીએ વગાડવામાં આવતાં ચાર વાદિત્રનો સમૂહ તે; ટકોરખાનું. મંગળ પ્રસંગમાં ગૃહસ્થોના ઘર આગળ અને રાજદરબારમાં તથા મંદિરોમાં દેવડી ઉપર તે વગાડવાની હમેશની ગોઠવણ હોય છે. ઘડિયાળાં અને ચોઘડિયાં એમ કહેવાય છે.

ચોઘલો, પું૦ ગામડાનો અમલદાર; પટેલ; નાયક.

ચોચ, પું૦ [**સં.**] વલ્કલ; છાલ.

ચોજાવો, પું૦ જાવેથી આવતો ઇલાયચી, તજ, લવિંગ અને જાયફળ વગેરે જે ગરમ મસાલો તે.

ચોટ, સ્ત્રી૦ આઘાત; પ્રહાર; ઝપટ; પટક; ટક્કર. ઘા; જખમ. (૨) પેચ; ફાંસો. (૩) મુંઠ; એક જાતનું જાદુ, મારણ ઉચ્ચાટન. (૪) નિશાન. (તીર ગોળીની) (૫) માપવા કે કાપવાની સફાઈની તજવીજ. (૬) નુકસાન; ટોટો. મર્યાદા; હદ. range તે જેવો તીરની ચોટમાં આવ્યો કે તરત રાજાએ બાણ મૂકયો. (૭) લાગ; દાવ. (૮) મુક્કો; ઠોંસો; (૯)ચૉટ્ય=પેટમાં ચીકણા મળનું ભરાઇ રહેવું તે. ભારે ને ચીકણો પદાર્થ ખાવામાં આવ્યાથી બાળકના પેટમાં ચૉટય રહે છે. ચૉટય રહેવી=બાળકને મળવિકાર થવો; અપચો થવો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચોટ મારવી=ઝપટ લગાવવી; ઝાપોટ મારીને લઈ લેવું, ચોરવું. ચોટ લાગવી=દાવ ફાવવો, લાગ મળી જવો. આક્રમણ, દુઃખ, શોક, સંતાપ.

ચોટડું, વિ૦ ચોટી રહેલું; ચોટી રહે એવું; ન ખસે, ન જાય એવું. આ સોગટું તો હવે અહિં ચોટયુંજ રહેવાનું. (૨) ન૦ ચોટીને વળગી રહે એવું જે તે.

ચોટણું, વિ૦ ચોટી જાય એવું; પગે વળગી રહે એવું; ચીકણું. ફાનમની જમીન ચોટણું હોવાથી ચોમાસે ત્યાં ગાડાં ચાલતાં નથી. (૨) ન૦ચીકણો ને લપસી પડાય એવો કાદવ; ચીકણા કાદવવાળું જે તે. જરા વરસાદ આવ્યો એટલામાં ચોટણું થયું. (૩) ચોટવાનું જે તે; બેસણું; પાટલો; આસન.

ચોટલી, સ્ત્રી૦ [**સં. चूडा प्रा० चोटी**] પુરૂષને માથે લાંબા વાળનો જે ગુચ્છ રાખવામાં આવે છે તે; શિખા. (૨) કોઈ પણ વસ્તુની ઉપરનો તંતુ મય ગુચ્છ તે; કેસરાંવાળી માંજર:—નાળિયેરની ચોટલી.

(૩) શિખાંત; મુંડો. જેને છોડાવી જવાય નહિ એવો અગત્યનો મુંવાળાનો જથો; જેથી માણસના ચલન વલનને અને કર્તવ્યને કબજે રખાય એવું જે તેનું રહસ્ય–બીજ તે ચોટલી. એમ કહેવાય છે કે, ભૂત પિશાચની ચોટલી હાથમાં આવે તો તેઓ પાસે આપણે ધારીએ તેમ કરાવી શકાય છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચોટલી મંતરવી=છેતરવું; ઠગવું; દાવ પેચમાં સામા કરતાં વધી જવું. ચોટલી લઈ લેવી= સામાવાળાને પાછો પાડવો ને પોતે ફાવવું. ચોટલી પકડવી=કબજામાં લેવું; ખસાય નહિ તેમ પકડવું. સામાનો દાવ કે યુકિત જે પ્રપંચરૂપે હોય તે સમજીને હાથ લેવું. કાન પકડવો; કબુલ કરાવવું. ચોટલી હાથ આવવી=સામાનો દાવ જાણી લેવો. સામો ખસી ન શકે એમ પકડાવો, કબજે આવવો. કહે૦ દાઢીના દોઢસો ને ચોટલીના ચારસેં. ભૂતની ચોટલી ભૂતને હાથ.

ચોટલો, પું૦ સ્ત્રીને આખે માથે રાખેલા લાંબા વાળનો જથો તે, વેણુ, વેણી; કેશકલાપ. ક્રિ૦પ્ર૦ચોટલો વાળવો=તેલ નાખી હોળીને વાળ ગુંથવા અથવા બાંધવા. ચોટલા ગુંથવા=વાળ સમારવા. (૨) કોઈ વાતને ચોળીચુંથીને વધારવી; વાતને ઉલટસુલટ ઉથલાવી ઉથલાવીને વધારવી. (૩) બે જણ વચ્ચે સાચાં જુઠાં કરી વેર કરાવવું; એક બીજાની સાથે જોડી દેવું. (૪)બનાવી બહલાવી વાત કરવી. :—એને લોકોના ચોટલા ગુંથતાં આવડે છે. (૨) પુરુષની પહોળી લાંબી ચોટલી; પુષ્કળ લાંબા વાળનો જથો તે.:-દયારામ કવિ માથે મોટો ચોટલો રાખતા હતા. (ઘેરીવાળો) કહે૦ ચાર મળે ચોટલા તો ભાગે લોકના ઓટલા= સ્ત્રીઓ એકઠી થાય તો કોઇનું ઘર ભગાવે કે લડાઇ કરાવે. ચોટલો સ્ત્રીઓના સૌભાગ્યનું એક ચિહ્ન અને ભૂષણ છે. રુ૦ પ્ર૦ ચોટલો કપાય, ચોટલો મુંડાય. આ એક ગાળ છે અને તેનો રૂઢાર્થ એવો છે કે–વિધવા થાય. હિંદુ સ્ત્રી પતિ પાછળ ચોટલો મુંડાવી નાંખે છે તેથી.

ચોટવું, ક્રિ૦અ૦ સજડ બેસવું; ચીકટાઇ દાબીને બેસવું.:—આ પાટલે ચોટો. (૨) ચીકટાવું; ચિકાશને લીધે વળગી રહેવું; ઉખડે કે ન ઉપડે એમ સજડ થઇ જવું.:-કાગળ સજડ ચોટયો છે હવે ઉપડશે નહિ. (૩) તાકીને નિશાન મારવું. (૪) લાગવું; નિષ્ઠા બેસવી. પ્રેમથી વળગવું.:—એનું મન કામમાં ચોટતું નથી. મળવું જોડાવું. ઉ૦ ચિત ચોટયું રઘુરાયમાં તેને નહિ જંજાળ.

ચોટાવું, ક્રિ૦ અ૦ નુકસાનમાં આવી પડવું.

ચોટી, સ્ત્રી૦ નાની ચોટલી. શિખા.:—અલ્લાચોટી. (૨) નિશાન મારનારો; ચોટ ન ચૂકે એવો માણસ.

ચોટાઈ, જુ૦ ચોનટાઈ; ચોણ્ટાઇ.

ચોટું, જુ૦ ચોનટું ચોણ્ટું.

ચોડ, જુ૦ ચોડો.

ચોડવવું, ક્રિ૦સ૦ પકવવું; શેકવું.

ચોડવું, જુ૦ ચોઢવું.

ચોડાણ, ન૦ ચોડાપણું; પહોળપણ; વિસ્તૃતતા; પનો. (૨) પોલાણ.

ચોડું, વિ૦ પહોળું; વિસ્તૃત. (૨) ચાર પડવાળું; ચોવડું. લંબાઈની બે કિનારીઓ વચ્ચેનું. ચોડાઇ=લંબાઇની બીજી બાજુની પહોળાઈ.

ચોડો, પું૦ એક એકની ઉપર ચઢાવેલી વસ્તુઓનો જથો તે; ખડકલો.:-રોટલીનો ચોડો.

ચોઢણું, ન૦ ચોઢવાનું જે તે; ચોઢવાનો ચાંલ્લો; ટીલી; ટીલડી; (૨) ખાપ.

ચોઢવું, ક્રિ૦સ૦ વળગી રહે તેમ કરવું; ચોટાડવું; ચીકટાવવું; વળગાડવું; તાકી રહે તેમ કરવું.:-ચાંલ્લો ચોઢવો. ભિંતે કાગળ ચોઢવો. (૨) લગાડવું; મારવું; ઠોકવું; ઝાપટવું.—મહેતાજીએ ચાર સોટીઓ ચોઢી. (૪) જડવું; બેસાડવું.:—ઠાકોરની

મૂર્તિમાં આંખને ઠેકાણે રત્ન ચોઢેલું છે. (૪) બાળવૃક્ષ કે અનાજના નાના છોડ બીજી જગાએ ઘાલવા.

ચોતરફ, અ૦ ચારે બાજુએ.

ચોતરીસ, વિ૦ ત્રીસ ને ચાર; ૩૪.

ચોતરો, પું૦ ચોરસ અને મોટો બેસાય એટલો ઉંચો પરથાર; મોટો વિશાળ ઓટલો; વેદી. (૨) ઝાડ અથવા થાંભલાની આસપાસ કરેલી ઉંચી ચણુતરની વિશાળ બેસવા જેવી જગા; મોટા આલવાલ સાથેનો ઓટલો. (૩) ઉંચી કરેલી સભામાંની, મંદિરમાંની જગા; રંગભૂમિ. (૪) ચબુતરો ચોકીદારો અને સિપાઇઓ વગેરેને માટે બનાવેલી ઉંચી બેઠકની જગા.

ચોતારી, વિ૦ જેમાં ચાર તાર હોય એવું; ચાર તારવાળું:-ચોતારી ચાસણી.(૨)સ્ત્રી૦ એક જાતનું ચોકડીવાળા વણતરનું કપડું.

ચોતારૂં, વિ૦ જેમાં ચાર તાર હોય એવું:-ચોતારું વણતર.

ચોતાળ, વિ૦ ચાર તાળવાળું (ગાયન) જેમાં ચાર તાળ પડતા હોય એવું:-ત્રિતાળ. ધ્રુવ પદનું ગાયન હમેશ ચોતાળ હોય છે.

ચોથ, સ્ત્રી૦ **[સં. चतुर्थी]** મહીનાની શુકલ અથવા વદ પક્ષનો ચોથો દિવસ; ચતુર્થી.(૨) વદિ ચોથે કરવાનું એક વ્રત. (૩) ઉપજનો ચોથો ભાગ તે; ચોથાઇ; ચોથો હિસ્સો :-કાઠી રાજાઓ ગાયકવાડને ચોથ આપે છે. (૪) કોઇ પણ વસ્તુનો ચોથો ભાગ તે; કલ્લાંનાં પખિયારાંનો જે નાનો ભાગ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચોથ આપવી-ભરવી=ખંડણી આપવી-ભરવી. ચોથનો ચંદ્ર=સુદ ચોથનો ચંદ્ર જો કોઇ જુએ તો તેને માથે જુઠું કલંક ચઢે.

ચોથાઈ, સ્ત્રી૦ ચોથ; ખંડણી; ઉપજનો ચોથો હિસ્સો તે. (૨) ચોથો ભાગ; ચતુર્થાંશ.

ચોથિયું, ન૦ નાના બાળકના મરણ પછી ચોથે દિવસે તેની જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે. (૨) ચોથો ભાગ:-ચોથિયું રોટલો.

ચોથિયો, પું૦ એક જાતનો તાવ કે જે દર ચોથે ચોથે દહાડે આવે છે; ચાર ચાર દિવસની વારીએ આવતો તાવ.

ચોથું, વિ૦ **[સં. चतुर्थ]** ચાર ઉપરતું, સંખ્યાવાચક; ક્રમમાં ચારના સ્થાન ઉપર હોય તે.

ચોદવું, ક્રિ૦ સ૦ **[સં. चुद]** પ્રેરવું; ધોચવું; ઘાલવું; ચલાવવું; કરવું, પુરુષે સ્ત્રી સાથે સંગ કરવો.

ચોદિશ, વિ૦ ચાર દિશાઓવાળું. (૨) અ૦ ચારે તરફ; ચારે બાજુએ.

ચોધરી, પું૦ સીમના રક્ષણના બદલામાં પસાયતું ખાનાર; જંગલમાં રહી ગામ ગામની સીમાનું અને સરહદનું રક્ષણ કરનારી એક જાતિ. આ લોકો નાના ગરાસિયા જેવા છે. (૨) ગાડીવાનોમાંનો વડો; મુખ્ય ગાડીત.

ચોધાર, અ૦ ચારે-બહુ ધારાએ પડતું હોય તેમ; ચારે બાજુએ ધારાઓ ચાલી રહી હોય તેમ, પુષ્કળ; ખૂબ.:-ચોધાર આંસુએ રોઈ. ચોધાર વરસાદ પડે છે.

ચોધારૂં, વિ૦ ચાર ધારોવાળું; જેની ચારે બાજુએ ધાર-તીણી કિનાર હોય એવું. ચોધારે રોવું=ચારે ખુણેથી આંસુ પડે એમ રોવું. ચોધારે=સારી પેઠે; પોકપોક મૂકીને.

ચોપ, સ્ત્રી૦ ચાંપ; ચાહ; ઇચ્છા. (૨) શોખ. (૩) ઉત્સાહ; ઉમંગ.

ચોપગું, વિ૦ **[સં. चतुष्पाद]** જેને ચાર પગ હોય એવું. ન૦ ચાર પગવાળું જનાવર; ઢોર, ઉ૦ ઉડેલાં ખગ ને પ્રત્રાવિત બધાં આ ચોપગાંનો વળી, સંક્ષોભે નથી છેક શાંત પડિયો આરણ્યમાંથી હજી

ચોપચીની સ્ત્રી૦ એક જાતની ઓષધિ; એક ઓસાડિયું.

ચોપટ, પું૦ ચાર પટ-પટકા કપડાના કકડા ચોડેલી એક બાજી માંડવાની બનાવટ: સ્વસ્તિક જેવા આકારે ચાર કપડાના કકડા સાંધી તે ઉપર ખાનાં પાડીને બનાવેલો બાજી: સોગટાં મૂકવાનાં ખાનાં પાડેલું ચોરસ પાટિયું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચોપટ ખેલવો=

સોગટાંબાજી રમવી. ચોપટ માંડવો—ઢાળવો=બાજી નાખવી. ઉ૦ ચોપટ ઉછાળી ઉઠિયા, રીસે લોચન રાતાં. (૨) ચાર બાજુએ પટ દોરેલા હોય એવી મર્દાનગીની રમત; ખારોપાટ. (૩) વિ૦ ચારગણું.

ચોપડ, ન૦ ચોપડાય એવું જે તે; ઘી; તેલ ઇત્યાદિ જેવો ચીકણો પદાર્થ. (૨) ઘી:—ચોપડ ખાશો તો શરીર ચાલશે, લોપડ ચોપડ=લાગી રહે ને ચોપડાઇ જાય એવું જે તે; સ્નેહ. (૨) વિ૦ ચાર પડવાળું.

ચોપડવું, ક્રિ૦ સ૦ [**प्रा. चाप्पडइ**] બધે પ્રસરી લાગે એમ કરવું; લગાડવું; ચોળવું; ચીકણું થાય એમ કરવું; લપરડવું; ચીકણો કે તૈલી પદાર્થ બીજા પદાર્થ ઉપર વળગાડવો; ખરડવો; લિંપવું. (૨) ભાંડવું; દેવું; ઉચ્ચરવું.:—તેણે બે ગાળ ચોપડી.

ચોપડાં, ન૦ જેને એકથી વધારે અથવા ચાર પડ હોય એવી રોટલી; ચાર પડવાળું જેતે=ચોપડું. તેનું બહુવચન ચોપડાં.

ચોપડી, સ્ત્રી૦ ચાર અથવા વધારે પડ કે પાનાંવાળી જે વસ્તુ તે. (કાગળની ચોપડી) કાગળને ઉપરા ઉપરી વાળી ઘણાં પડ અથવા પાનાં પડે તેમ બાંધીને બનાવેલી બનાવટ; વહી; પુસ્તક. (૨) ચાર પડવાળી રોટલી. ઉ૦ પોળી પીધી ચોપડી, સાકર ભરીને સાર, પત્રાળી પુરી સરસ પડીઆ હારોહાર.

ચોપડું, વિ૦ ચાર પડવાળું; ચાર કે વધારે દળવાળું. (૨) ચીકણું; તૈલી; ચીકટું. (૩) ન૦ જેને ચાર પડ હોય એવા રોટલી; ચોપડાંમાંનું જે એકાદ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચોપડું કરવું=ઘી ચીકટ ખવડાવવું. કહે૦ ચોપડા વણુંધું એડું ખાય.

ચોપડો, પું૦ હિસાબ લખવાની લાંબાં પાનાંની ચોપડી; આવી ગઇ રકમો અને બની બાબતો વગેરે લખવાની ચોપડી; નોંધપોથી. (૨) જમીન ખેદતાં નીકળતો કાળી ચીકણી માટીનો થર. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચોપડો રાખવો=વિગતવાર હિસાબ રાખવો. ચોપડા તપાસવા=હિસાબ તપાસવો.

ચોપદાર, પું૦ રાજા, આચાર્ય અને અમલદારની આગળ ચોબ (રાજદંડ) લઇ ચાલનારો; છડીદાર ચોબદાર; છડીધર; રાજદંડ લઇને ફરનારો રાજાનો મુખ્ય હજુરિયો.

ચોપન, વિ૦ પચાસ ને ચાર; ૫૪.

ચોપવું, ક્રિ૦ સ૦ અંગુઠાવતે કાદવમાં દાબવું; ચોંચવું; વાવવું; ખોસવું, ક્યારડા ભરાઇ ગયા ન હોય પણ કાદવ કાદવ થઈ ગયા હોય તથા કહિં કહિં બળદની ખરીઓના ખાડા પાણીથી ભરાયેલા હોય તે વખતે તેમાં ડાંગેરના ધરૂને રોપવું તે ચોપવું. (૨) ઝુડી બેસાડવું; ટીપવું.

ચોપાઈ, સ્ત્રી૦ [**सं. चतुष्पदी**] પંદર પંદર માત્રા અને ચચ્ચાર તાળનાં ચાર પદનો એક રાગ. હિંદી અને ગુજરાતીમાં ઘણી કવિતાઓ ચોપાઇમાં લખાયેલી છે. ઉ૦ સોંપી તે બાળ જળ ભરવા ગઇ, ઘડી બે ચાર ને પાંચેક થઇ; ચઢયો પાલણે મોટો નાગ, બાળકને ડસવાનો લાગ. (૨) ચાર પાઈ; ચાર પાયાનો નાનો ખાટલો.

ચોપાટ, પું૦ જેને ચાર પાટ હોય તે; સોગટાં રમવાની બાજી; ચોપટ. (૨) સીધી સરખી સુધારેલી અનાજ વાવવાની જમીન. (૩) અ૦ ચતાપાટ; ઉભેપાસે.

ચોપાનિયું, ન૦ ચાર અથવા ચારથી વધારે પાનાંનું અમુક કાળે કાળે નીકળતું જે સામયિક સાહિત્યનું લખાણ તે; માસિક; સામયિક પત્ર.

ચોપાયા, પું૦ એક જાતનો માત્રામેળ છંદ. આના દરેક ચરણમાં અઠ્ઠાવીસ માત્રા આવે છે. ચચ્ચાર પદનાં જોડકાંવાળી જે પદ્યરચના તે—ચોપાયા.

ચોપાસ, અ૦ [**सं. चतुःपार्श्वे**] ચારે પાસ.

ચોપાળી, સ્ત્રી૦ નાળા અથવા ખાડામાંથી પાણી ઉલેચી કયારડામાં લેવાની ઘટમાળ જેવી એક કળા અને તેમાંની પડનાળ; (૨) ઝીલું; નાની દેંકુડી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચોપાળી

તાણવી=નાની ઢેંકુડીની પડનાળ નીચી ઉંચી કરવી.

ચોપાળો. પું૦ કઠેડાવાળો સુવા બેસવાનો હિંચકો; ઝુલો; ખાટ.

ચોફાળ, પું૦ જેમાં ચાર ફાળ—પડ—પટ હોય એવી મોટી પિછોડી; મોટી ઓઢવાની ચાદર. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચોફાળ ઓઢવો=પોક મૂકીને રોવું; પાયમાલ થઇ જવું; દેવાળું કાઢવું.

ચોફેર, અ૦ ચોતરફ; ચોગર્દમ; ફરતી ચારે બાજુએ; આસપાસ.

ચોબ, સ્ત્રી૦ (फा) નાનો દંડુકો; નાની લાકડી; દાંડિયો; દંડ. (૨) તંબુનો વચલો વાંસ. (૩)સોના રૂપાએ મઢેલો દંડ; છડી.

ચોપચીની, સ્ત્રી૦ એક કાષ્ઠૌષધિ ચીન જાપાનમાં થતી એક વેલનાં મૂળિયાં.

ચોબવું,ક્રિ૦સ૦ ચોપવું; વાવવું; રોપવું. (૨) ચાંપવું.

ચોબિયો, પું૦ કસુંબીનો રંગ ગળતો સુંવાળો માવો. ઉ૦ ઘણું શોભે છે નંદલાલોરે, જાણે રંગનો ચોબિયોરે.

ચોબો, પું૦ [सं. चतुर्वेदी] ચોબાજી; મથુરા તરફના હૃષ્ટપુષ્ટ બ્રાહ્મણગોર; વ્રજવાસી. (૨) ડંડુકો; ડાંડિયો; ડંકો. (૩) ડંકાના આઘાતનો સળ. (૪) ચપકો; ઉનો ઉનો ડામ. ઉ૦ શીલ સંતોષના ચોબા દીધા વિના, જન્મ મરણ કેમ જાય. ભોજો ભગત. (૫) ટાંચાવાથી પડેલા ક્ષત; ચારૂ. (ચ્યારૂ)

ચોભીલું, જુ૦ છોભીલું.

ચોમગ, અ૦ ચારે તરફ; ચોગમ.

ચોમટિયું, વિ૦ ચારે છેડે પહેરેલું.

ચોમાસું, ન૦ [सं चातुर्मास] વરસાદના ચાર મહીના; વરસાદ આવવાનો વખત તે; વરસાદના દહાડા; ચાતુર્માસ; વર્ષાકાળ. આષાઢ, શ્રાવણ, ભાદ્રપદ અને આસો, એ ચાર મહીના ચોમાસાના ગણાય છે. ઉ૦ ચોમાસાના ચારમાં, થાય બાજરી જાર, શિયાળામાં ઘઉં ચણા તે સર્વે તૈયાર. કહે૦ ચોમાસાનો આંધળો લીલું દેખે=જેણે જેવું જોયું હોય તેતુંજ તેને યાદ આવે; કંદોઇની છોકરી ખાજાંનો ભુકો ખાવાનું કહે, એવા અર્થમાં આ કહેવત ચાલે છે.

ચોમુખું, વિ૦ ચાર મોંવાળું; ચાર બારણાંવાળું. (૨) ચોરસ.

ચોમેર, અ૦ ચારે તરફ; સઘળી બાજુએ.

ચોયણો, પું૦ ચોરણો; લેંઘો.

ચોર, પું૦ [सं. चुर] વગર હકે બીજાની વસ્તુ છુપી રીતે લઇ લેનાર તે. તસ્કર; ઠગ. (૨) બીજાની વિદ્યા કળા વગેરે છુપી રીતે શીખી લે અને બીજાને શીખવે નહિ તે. (૩) બીજાનું ધન હરી લેનારો તે; ચિતચોર. (૪) વિ૦ છાનું; છુપું; ગુપ્ત; કોઇને ખબર—માલમ પડે નહિ એવું:— ચોરબારણું; ચોરગલી, કહે૦ ચોરનારની ચાર અને જોનારની એ=ચોર ગમે તેમ કરીને ધાપ મારી જાય એમ. ચોરનોભાઇ ગઠીચોર=મોટી ચોરીઓ કરનાર નહિ તો ખીસા કાતરૂં પણ ચોર તે ચોરજ. ચોરની મા કોઠીમાં મોં ઘાલીને રૂએ= ચોરથી પોતાનું દુઃખ જાહેરમાં રડાય નહિ. ચોરને માથે કંઇ શિંગડાં હોય છે=ચોરની કંઇ શારીરિક નિશાની હોતી નથી. ઘરનો ચોર પકડાય નહિ=ઘરમાંને ઘરમાં જે માણસ ચોરી કરતો હોય તે કેમ પકડાય? ચોરની મા ચાંદરણું ન માગે=ચોરને અંધારામાં ફાવે માટે. ચોરનાં પગલાં ચોર જાણે=ચોર હોય તે ચોરની હિલચાલ સમજી જાય. જાણીતો ચોર ઘર ઘાલે=ભોમિયો ચોર હોય તે સર્વસ્વ લઇ જાય. ચોરને પોટલે ધૂળ= ચોર ગમે તેટલું ચોરી લાવે પણ આખરે ધૂળ. ચોરની નજર બચકે તે લોટો લઇને સટકે=ચોર હોય તે લાગ જોતોજ રહેલો હોય. પરમેશ્વરના ચોર=કોઇ ન દેખે પણ પરમેશ્વર દેખતો હોય છે માટે કોઇ ન જાણે એમ પણ જે અનીતિ

કરીએ તો પરમેશ્વરના ગુનેગાર થઇએ. ઉલટો ચોર કોટવાળને દંડે=સામું ગળે પડવું. ચોર પેસવો=શરીરમાં મરણ સૂચક વિકાર થવો. શ્વાસ થવો. (૨) મનમાં ખટકો રહ્યા કરવો: ભય લાગવો. વિંણાચુંટા થવા: તલપાપડ થવું; ફિકર પડવી.

ચોરઆમલી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઝાડ.

ચોરખાનું, ન૦ છુપું ન જડે એવું જે ખાનું તે; ચોરખંડ; સંચ.

ચોરખીસું, ન૦ ન જડે એવું છુંપું ખીસું; ચોરગજવું.

ચોરગાંઠ, સ્ત્રી૦ ન છૂટે અને ન સમજાય એવી જે ગાંઠ તે.

ચોરટું, વિ૦ ચોરી કરવાની જેને ટેવ પડેલી હોય એવું.

ચોરણી, સ્ત્રી૦ સુંથણી; લેંઘી.

ચોરણો, પું૦ ઘુંટીથી ઢિંચણ લગી બેસતો ને ઉપરથી ખુલ્લો એવો લેંઘો; સુંથણો.

ચોરદાનત, સ્ત્રી૦ મૂળથીજ મનમાં કપટ હોય એવો સ્વભાવ તે; મનમાં છુપો બીજોજ વિચાર હોય તે.

ચોરવિદ્યા, સ્ત્રી૦ કેમ ચોરી કરવી તેનું જ્ઞાન તે; ચોરપણાની જે ચાલાકી તે; ચોરી કરવાની કુશળતા તે.

ચોરવું, ક્રિ૦ સ. [**સં. चुर.**] વગર હકે કોઇનું કંઇ લઇ લેવું; હરવું; હરણ કરવું; ખાતર પાડવું. (૨) સામાને ખબર પડે નહિ તેમ અવયવ, મન, વિચાર વગેરે સંકોચી લેવાં છુપાવવાં:—ગાય વાછડા માટે દૂધ ચોરી રાખે છે. તું મારાથી મન ચોરે છે. તે મારાથી વાત ચોરે છે. કોઇ વસ્તુને તેના માલીકથી છુપી રીતે કે નહિ જણાવતાં લઈ લેવી હરીલેવું; આકર્ષવું, મોહિતકરવું.

ચોરસ, પું૦ ચાર સરખી બાજુઓ અને ચાર સરખા ખુણાવાળી આકૃતિ તે—ચોરસું. (૨) લંબાઈ પહોળાઇના ગુણાકારથી નીકળતી સંખ્યા:—ચોરસ માપ. (૩) વિ૦ ચાર સરખી બાજુઓ અને સરખા ખુણાઓવાળું; જેની ચારે બાજુ સરખી હોય એવું. ચોરસફૂટ=એક ફૂટ લાંબું અને એક ફૂટ પહોળું એવું જે માપ તે. ચોરસવાર; ચોરસ માઇલ વગેરે.

ચોરસી, સ્ત્રી૦ ચોરસ આકારની તખતી; ચોરસું. (૨) એક ઘરેણું; ચોકી. (૩) સુતારનું એક ઓજાર.

ચોરસું, ન૦ ચાર સરખી બાજુઓનું અને ચાર ખુણાવાળું પત્થર કે ઇંટ વગેરેનું ચોસલું; ચોખંડો કડકો; ચાકું; ઘસેલી કે છોલેલી ચોરસ ઇંટ. ચોરસાંની જમીન=ચોરસ ઇંટો જડીને બનાવેલી જમીન; ફરસબંધીનો પરથાર. પાતળું ને મોટું ચોસલું.

ચોરસો, પું૦ ચાર સરખી બાજુઓનો કપડાનો કડકો; અંગુચો.

ચોરાઉ, વિ૦ ચોરાયેલું; ચોરાઇ આવેલું:—આ કાંઇ ચોરાઉ માલ નથી.

ચોરાચોર, સ્ત્રી૦ ઘણા જણે જુદી જુદી રીતે છાનુંમાનું વારંવાર ઉઠાવી જવું તે; અમુક વસ્તુ કે માલ જેને જેમ ફાવે તેમ વખતોવખત છાનોમાનો ઉઠાવ્યા કરે તે; વારંવાર ચોરાયા કરવું તે:—બધા માણસો ત્યાંના ચોરાચોર કરે છે. ક્રિ૦પ્ર૦ ચોરાચોર કરવી=જેમ ફાવે તેમ ગમે તે વખતે થોડે થોડે ચોરવું.

ચોરાચોરી, સ્ત્રી૦ સામસામે અરસપરસ ચોરી થયા કરવી તે; થોડું ચોરવું ન ચોરવું એમ કરવું તે.

ચોરાણું, વિ૦ નેઉ ને ચાર; ૯૪. (૨) ચોરાયું (કાઠિઆવાડી,)

ચોરાવું, ક્રિ૦અ૦ ચોરીમાં જવું; ચોરાઇ જવું. (૨) છેતરાવું ભુલાવો ખાવો.

ચોરાસી, વિ૦ એંશી ને ચાર; ૮૪. (૨) સ્ત્રી૦ ગામ કે શહેરના તમામ બ્રાહ્મણને ભોજન આપવું તે; જાહેર બ્રહ્મ ભોજન. ચોરાસી

નાતના બ્રાહ્મણોનો સમવાય તે, બધી નાતોના બ્રાહ્મણોનું પંચ. (૩) અવતારોની ઘટમાળ; જન્મ પરંપરા એમ કહેવાય છે કે ચોરાસી લાખ જાતના જુદાજુદા જન્મ તેટલી જાતિનાં પ્રાણી જંતુ વગેરેમાં જન્મ થાય છે આ ઉપરથી એવા જન્મોની પરંપરા તે–'ચોરાસીનો ફેરો' કહેવાય છે. ચોરાસી લાખ જન્મ ફરતાં ફરતાં પણ જે જીવ પોતાને ઓળખી સ્વસ્વરૂપમાં લીન થતો નથી તેને ફરીને પાછું જન્મોની ઘટમાળ–ચોરાસીમાં ફરવું પડે છે. રૂ૦પ્ર૦ ચોરાસી આસન=યોગ સાધનામાં બેસવાની જુદીજુદી જે ચોરાસી તરેહો તે, ચોરાસી આસન રીતિઓ. ભોગ ભોગવવાની જુદી જુદી એટલી તરેહો તે; ચોરાસી બંદરનો વાવટો=વેપારનું બહુ મોટું મથક; સર્વ જાતના લોક અને અને સર્વે તરેહનો વેપાર રોજગાર અને બધી પ્રવૃતિઓનું મોટું ને આબાદ સ્થાન તે.

ચોરિયા, પું૦ ગળાની બારી નજીકના માંસ પિંડો; મોની રસોત્પાદક નાની નાની માંસ પેસીઓ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચોરિયા આવવા=મુખમાંના માંસપિંડો ઉપર ગરમીને લીધે અથવા કોઇ બીજા કારણે સોજો ચઢી આવવો; તેમાં દુઃખ થવું. એકવચન= ચોરિયો.

ચોરિયો, પું૦ દરિયામાં ચાલતાં વહાણો ઉપર દરોડો પાડનાર, દરિયાઇ ચોર.

ચોરી, સ્ત્રી૦ [સં-चौरी] ચોરવું–ચોરાવું તે, ખબર પડે નહિ તેમ કોઇની કોઇ વસ્તુ જવી તે; છાનેમાને બીજાની વસ્તુ લઇ લેવાનું કામ તે; ચોરાવાની ક્રિયા. (૨) ચોરનો ધંધો. કોઇ જાણે નહિ તેમ પારકી વસ્તુને ઉડાવી જવાનો હલકો ધંધો તે. ચોરીનું ચંડાળે જાય=બીનહક્કે કોઇનું કંઇ કોઇએ લઇ લીધું હોય છે તો તેનો સદુપયોગ થતો નથી. તસ્કરી; લુંટ. (૩) ચોરી=ચારે ખુણે ચાર ગાગર બેડિયાં બંધાવી વચમાં વેદી કરી વરકન્યાને પરણવા બેસાડવામાં આવે છે તે જગા; લગ્ન વેદિકા; લગ્ન મંડપ; માયરૂં. ક્રિ૦પ્ર૦ ચોરી બાંધવી=વરકન્યાને પરણવા બેસવાને માટે ચારે ખુણે સાત ધાતુ માટીનાં ગાગર બેડિયાં ગોઠવીં જે ચોરસ મંડપ બનાવવો તે. કહે૦ ચોરીમાંથી દાંત કચરડવા=લગ્ન થતાંવાંત અણબનાવ થવો. ચોરીમાંથી રંડાપો=લગ્ન પછી અથવા લગ્ન થતાં થતાં અનિષ્ટ થવું તે; શરૂઆતથી બગડવું, ખરાબ થવું તે; વેપાર માંડતાં દેવાળું.

ચોરો, પું૦[સં चतुर्] ઉપર છાપરાંવાળો મોટો વિશાળ ઓટલો; ગામના વ્યવસ્થાપક મંડળને એકઠા થવાની જગા; ગ્રામાધિકારી વગેરેને બેસવાની તથા બીજાની મુલાકાત લેવાની જગો; ગ્રામ કચેરી; ચબુતરો ગેટ. જાહેર અને સરકારી કામકાજ કરવાનું ગામડામાંનું એક ખુલ્લું જાહેર મકાન; કાર્યાલય. દંડાધિકારીની કચેરી. ઉ૦હાટે રૂએ હાટ વાણિયારે, ચોરે રૂએ ચોપદારરે, મલ્હાવ૦ (૨) ચોકઠું; ખુલ્લી જાહેર જગા, ચકલામાંની જગા; જાહેર લોકને બેસવા ઉઠવાની સાર્વજનિક જગા:–ચોરે જઇને બોલ. ચોરે ચાહન કર. (૨) પાળિયો:— સતીનો ચોરો.

ચોલ, પું૦ [સં.] દખ્ખણમાંના એક દેશનું નામ; તાનજાર (૨) મજીઠ. [૩] કસુંબી ભભક:–રાતું ચોલ; [૪] વલ્કલ.

ચોલાઇ, સ્ત્રી૦ ચોળી (ચૅાળી) ચોળાની ભાજી. [૨] લાલ મૂળિયાંની ભાજી.

ચોવટ. ન૦ ચારવાટવાળી જગા; ચકલું; જાહેર ચાર રસ્તા વચ્ચેનું ચોગન; બજાર,

ચોવટિયો, પું૦ ચકલે, અથવા ચોરે બેસનારો, જાહેર--આગેવાન પુરૂષ; લવાદી કરનાર.

ચોવડું, વિ૦ ઉપરા ઉપરી ચાર પડ વાળેલું; ચાર પડવાળું.

ચોવાટ, સ્ત્રી૦ ચાર રસ્તા ઉપરની જગા, ચોવાટે=બારેવાટ.

ચોવાડ, વિ૦ ચારે બાજુએ જેને વાડ કરેલી હોય એવું:–ચોવાડ ખેતર.

ચોવીસ, વિ૦ [सं चतुर्विंशति] વીસ ને ચાર; ૨૪.

ચોવું, ક્રિ૦ સ૦ કાદવમાં ધોગવું; રોપવું.

ચોશવું. ક્રિ૦ અ૦ શોષવું; ખેંચવું; તાણવું. ચૂસવું.

ચોશિયું, ન૦ એક નાનું માપ, રાઇના દાણા જેટલું માપ.

ચોષ્ય, વિ૦ [सं] ચૂસવા જેવું; ચૂસવા લાયક.

ચોસર, સ્ત્રી૦ ચાર સેરની ગુંથેલી દોરી. (૨) ગળચવો; ચારસેરૂં ગુંથણુ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચોરસ ગુથવી=પિંછાનું પારેવું કરવું; કાગનો વાઘ; જરાક હોય તેમાંથી વણીને મોટું બનાવવું. (૨) સોગટાં રમવાની સાથિયા જેવી બાજી, ચોપટ. ઉ૦ ચોસર ખેલતાં હારિયા; હરિહર મારે હાથ.

ચોસલું, ન૦ જાડું ચકતું: બરફીનું ચોસલું. (૨) મોટું જાડું ને ભારે ગચિયું.:-તોપના ગોળા વાગવાથી કોટનાં ચોસલાં ઉખડી પડેલાં છે. (૩) જાડું, ચોખંડું. અથવા અસમ બાજુનું મોટું આડું; ઢેપું-ગડણું,

ચોસિયું, ન૦ કળશીનું માપ.

ચોસેટ, વિ૦ સાઠ ને ચાર; ૬૪, કળાઓ ચોસેટ ગણાય છે. જોગણીઓ પણ ચોસેટ છે.

ચોસેર. વિ૦ ચાર સેરવાળું; જેની ગુંથણીમાં ચારસેરો હોય એવું. (૨) સ્ત્રી૦ ચારસેરો ગુંથણી; જેના ચારે બાજુએ ખુણા અને આંટીઓ પડેલી હોય એવી ચાબુકની ગુંથણી તે; ચારસેરોનો હાર.

ચોસેરૂં, વિ૦ ચાર સેરોનું; ચાર સેરોએ ગુંથેલુ ચોવડું.

ચોહ; પું૦ ચાહ; ભાવ; ચડસ; અભિલાખ; તલપ, હવશ; હોંસ; ઉમળકો.

ચોહાણ, પું૦ જુ૦ ચૌહાણ.

ચોળ, અતિશયતા દર્શક:-રાતુંચોળ; લાલચોળ.

ચોળંચોળા, સ્ત્રી૦ ચહેરચુંથ; ચુંથાચુંથ; વારંવાર વાત કાઢી તેની ચર્ચા કરવા તે. કોઇ જાણે નહિ તેમ થોડાક આત્પ માણસોમાં અમુક બાબતનો નિર્ણય કરવા માટે ઊહાપોહ કરવો તે.

ચોળવું, ક્રિ૦સ૦ પંજામાં લઈ અથવા ધરીને મસળવું; ચીકણું અને એકાકાર થાય તેમ કરવું; ગાંઠ ગટી ભાગી જઇ એક રસ સુંવાળું થાય તેમ જોરથી એકઠું કરવું; (૨) એક બીજાની સાથે ઘસવું; જોરથી એક બીજાની સાથે આબળવું-રગડવું.:-શરીર ચોળીને નહાવું. (૩) ચાંપવું; દબાવવું; પીલવું; કચરવું ચુંથવું (૪) ચોપડવું લગાડવું;:-રાખ ચોળવી. (૫) માલેસ કરવું; અંદર ઉતરી જાય તેમ કરવું; ખંખાળવું.:—માથું ચોળવું. (૭) લંબાવવું; ચહેરવું; ચર્ચા કર્યા કરવી. એ વાતને શા માટે ચોળ્યા કરે છે. (૮) કરચલી પાડવી, બગાડવું; સફાઇ હોય તે જતી રહે એમ કરવું:—ધોયેલાં કપડાં ચોળાઈ જશે; નવું લુગડું ચોળી નાંખ્યું. રુ૦પ્ર૦પેટ ચોળવું=ખાલી સંતાપ કરવો; જાતે દુઃખ વહોરી લેવું; વલોપાત કરવો. રાખ ચોળવી=ભિખારી થઇ જવું; બાવા સાધુ જેવા નિર્ધન થઇ જવું. પોતાના કૃત્યે દુઃખ ઉભું કરવું.

ચોળા, પું૦ લાલ ભુંખરા રંગનું લંબ ગોળ એક કઠોળ. મગ, અડદ વગેરેની જાતનું આ કઠોળ છે. એની શિંગો લાંબી થાય છે. તાજી લીલી શિંગો શાક તરીકે ખવાય છે અને ચોળા આખા તથા દાળ કરીને વપરાય છે. ચોળાદાળ વાટીને તેની વડીઓ બનાવવામાં આવે છે. ચોળા ગરમ ગણાય છે. વિવાહદિક મંગળ અવસરમાં તે શકુન રૂપ ગણાય છે. (ચૅાળા)

ચોળાઈ, જુ૦ ચોળી. (ચૅાળી)

ચોળાચોળ, સ્ત્રી૦ ચહેરચુંથ; ગડભાંગ, સંકલ્પ વિકલ્પ; નિર્ણય ઉપર નહિ આવતાં કોઇ બાબત વારંવાર ચર્ચા કરવી તે. (૨) ધાંધલ; ગડબડ ક્રિ૦પ્ર૦ ચોળાચોળ કરવી પિંજવું; ચુંથવું; ચર્ચાવવું. કંઇક ધાંધલ છે એમ કોઇને સમજાય એવું કરવું. ગડમથલ કર્યા કરવી.

ચોળાચોળી, સ્ત્રી૦ જુઓ ચોળાચોળ.

ચોળાફળી, સ્ત્રી૦ચોળાની શાક તરીકે વપરાતી શિંગો તે (ચોળાફળી)

ચોળી, સ્ત્રી૦ ચોળાફળી. મોટા ચોળાની શિંગો. આ ચોળા ઘણું કરીને શિંગ થતાં શાક તરીકે વપરાય છે. એને પકવીને કઠોળ—ચોળા ભાગ્યેજ કરવામાં આવે છે. આ શિંગો કઠોળિયા ચોળાની શિંગો કરતાં જાડી થાય છે.

ચોળી, સ્ત્રી૦ [स. चोल–चोलिका] સ્ત્રીઓને પહેરવાનો ટુંકી બાંયનો કબજો; ચોલિકા; કંચુકી; પીઠ ઢંકાય એવું કાપડું; સ્તનાવરણ; સ્તનાંશુક. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચોળી પહેરવી=બાયલા બનવું; નિર્બળ થવું. ચોળી ખંડ=એક ચોળી થઇરહે એટલોજ કપડાનો કકડો તે; એક ચોળીવા વણેલું હોય એટલુંજ કપડું તે.

ચોળીમાર્ગી. પું૦ કાંચળિયો પંથ; વામમાર્ગ. આ માર્ગમાં અનુયાયી સ્ત્રીપુરુષ એક સ્થાને [illegible] છે તેમાં સ્ત્રીઓની ચોળીઓ એક ઘડામાં એકઠી કરે છે, પછી એક એક પુરુષ એક એક ચોળી કાઢે છે ને જે ચોળી જેને હાથ આવે તે તે સ્ત્રી સાથે રમે છે.

ચોળો, પું૦ કોઇપણ ચીજને કથરોટમાં ઉકાળી, બારીક તથા ચોળી નાંખીને બનાવેલું ગાઢું પેયઃ—ખીચડીનો ચોળો. કવાથ; ધાડો રસ. (૨) કોઠો (અંગરખાનો.) (૩) મનમાં વિચારોની જે વારંવાર ગડભાંગ થવી તે; ઉતાપો; ગભરાટ; આતુર જિજ્ઞાસા; તલપાપડ; ઉજાગરો; ચિંતા; ફિકર; વલોપાત; ચોળાનું એકવચન.

ચોંક, સ્ત્રી૦ ભયાદિકથી શરીરમાં એકાએક કંપ થઇ આવવો તે; આંચકો; ધડકો; ચમક.

ચોંકવું, ક્રિ૦ સ૦ બીક અથવા અવનવું લાગવાથી એકાએક મન–શરીરનું જાગ્રત થઇ જવું, ચમકવું; ભડકવું; ગભરાઇ ઉઠવું; આંચકો ખાવો; બીવું; બકવું. (૨) કંપવું; શરીરનું એકાએક મરડાવું; અંગ સંકોચાવું. (૩) તાજુબ થવું; આશ્ચર્ય લાગવું; નવાઇ જેવું લાગવું; ધ્રાસ્કો પડવો. ચોંકાવવું=ચોંકે એમ કરવું; બીવડાવવું; ચમકાવવું.

ચોંચલાં, ન૦ નખરાં; ચાળા; ચેડાં; ઘેલાં કાઢવાં તે.

ચોંચલું, વિ૦ ચુંબળું. (૨) ઉછાંછળું.

ચોંટ, સ્ત્રી૦ ચુંટી નાંખવા જેવી શરીર ઉપર અસર થવી તે; વલુર; ખણજ; ચુંટ. (૨) ચોંટય; ચીકણા પદાર્થનો અપચો.

ચોંટવું, ક્રિ૦ સ૦ ખણવું, વલુરવું. (૨) ચુંટી નાંખવું; ચુંટવું. (૩) ચોંટવું–ચીકણી ચીજનું બીજી વસ્તુ સાથે વળગી રહેવું; લાગવું; ચીકટાવું; ચોંટાડવું=વળગાડવું; લગાડવું.

ચોંટિયાં, ન૦ પોચે હાથે લાડની ચુંટીઓ લેવી તે; બાચકા.

ચોંટી, સ્ત્રી૦ ચુંટી.

ચોંપ, સ્ત્રી૦ ખંત; ચાનક. (૨) અ૦ ઉતાવળ. જલદી. [૩] હૈસી; કળ; દાબ. [૪] ડંકો; ઢોલ વગાડવાની સળી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ચોંપ રાખવી=ખંત રાખવી. દાબ રાખવો. ચોંપેથી ચાલવું=ઉતાવળે ચાલવું.

ચૌટું, ન૦ ચાર રસ્તા ઉપરનું બજાર તે; ચકલું; હાટડિયાળ.

ચૌદ વિ૦ દસ ને ચાર; ૧૪. રૂ૦ પ્ર૦ ચૌદ ચોકડીનું રાજ્ય=ચાર યુગની એક ચોકડી એવી ચૌદ ચોકડી લગી ચાલે એવું રાજ્ય. ઉ૦ ચૌદ ચોકડી રાજ્ય મળે પણ તૃષ્ણા કદી ના તૂટે. ચૌદ લોક, ચૌદ રત્ન, ચૌદ વિદ્યા, ચૌદ ભુવન વગેરે કહેવાય છે. કહે૦ ચૌદ જાણે તેને ચાર શું કહે ?=ચૌદ વિદ્યાનો જાણનાર જે પંડિત હોય તેને એકલા ચાર વેદ ભણેલો વેદિયો શી શિખામણ દઇ શકે ?

ચૌદદાન, ન૦ દાનના ચૌદ પ્રકાર છે તેઃ— અન્નદાન, ઉદકદાન, દીપદાન, તાંબુલદાન,

ઔદાન; કન્યાદાન; વિદ્યાદાન; પાત્રદાન, ચંદનદાન; પુષ્પદાન; વસ્ત્રદાન. રથડીદાન; લોહદાન; ને તિલદાન.

ચૌદભુવન, ન૦ [સં] દેવ, માણસ, નાગ– પ્રાણી વગેરેને રહેવાનાં જે ચૌદ સ્થાન તેઃ—સત્યલોક, તપોલોક, જનલોક, સ્વર્લોક, ભુવર્લોક, ભુર્લોક, એ સાત ઉંચે અને અતલ, વિતળ, સુતલ, તળાતલ, મહાતળ, રસાતળ અને પાતાળ, એ સાત નીચે મળીને ચૌદ ભુવન કહેવાય છે. ચૌદ ભુવનનો નાથ=પરમેશ્વર. ઉ૦ ચૌદ ભુવનનો નાથ, કરશે તે થાશે, તારાં ધાર્યાં એળે જાશે, મનવા ! ચૌદ ભુવનનો નાથ કરશે તે થાશે.

ચૌદમું રતન, ન. [સં] અમૃત; સુધા. (૨) શિક્ષા; માર; દંડનીતિઃ—ચૌદમું રતન દેખાડશો તો સીધો ચાલશે. (૩) પ્રાચીન સંસ્કૃત સાહિત્યમાં એવી કથા છે કે દેવ અને દાનવોએ મળીને સમુદ્ર વલોવ્યો હતો અને એ વલોણાના ફળરૂપે સમુદ્રમાંથી તેમને ચૌદ રત્ન પ્રાપ્ત થયાં હતાં. તે આ પ્રમાણેઃ—લક્ષ્મી, કૌસ્તુભ, પારિજાતક, સુરા, ધન્વન્તરી, ચંદ્રમા, કામદુધા, ઐરાવત હાથી, રંભા, સાતમુખનો ઘોડો, ઝેર, વિષ્ણુનું ધનુષ્ય, શંખ અને અમૃત.

ચૌદવિદ્યા, સ્ત્રી૦ [સં] પ્રાચીન સંસ્કૃત સાહિત્યમાં ચૌદ વિદ્યાઓ ગણેલી છે તે. ચારવેદ, છ વેદાંગ (શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરુક્ત, છંદ અને જ્યોતિષ) ધર્મશાસ્ત્ર, પુરાણો, ન્યાય, અને મીમાંસા.

ચૌદશ, સ્ત્રી૦ [સં ચતુર્દશી] પખવાડિયાની ચૌદમી તિથિ.

ચૌર્ય, ન૦ [સં૦] ચોરી; ચોરીનું કામ. (૨) વિ૦ ચોરીનું; છૂપું; છાનું.

ચૌલ, ન૦ [સં૦] નાનાં છોકરાંને પહેલવહેલા વાળ લેવડાવવાની જે ક્રિયા તે. ચૌલકર્મ મુંડન.

ચૌહાણ, પું૦ રજપૂતોનું એક ગોત્ર; એક જાતિના રજપૂત; રજપૂતોની એક નાતિનું નામ; રજપૂત વંશની અવટંક. એક રજપૂત કુળઃ—ચૌહાણ વંશના રજપૂતઃ—પૃથુરાજ ચૌહાણ. પૃથુરાજ ચૌહાણ આ જાતિનો રજપૂત હતો. ઈ. સ. આઠમા શતકમાં ઉત્તર હિંદુસ્તાન બધું ચૌહાણોના હાથમાં હતું. એમનો મૂળ પુરૂષ ' માણિક્ય ' નામે ચૌહાણ હતો.

ચ્યુત, વિ૦ [સં૦] પડેલું; ગરેલું; સ્થાન ભ્રષ્ટ થયેલું; પતિત :—પદચ્યુત; પરાંમુખ.

ચ્યુતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] પાત; પડવું તે; ભ્રષ્ટ થવું તે; પતન. (૨) ગળતી. (૩) ખામી; દોષ; સ્ખલન; કર્તવ્ય વિમુખતા. (૪) અભાવ, કસર.

છ, પું૦ [સં. छ] ગુજરાતી વર્ણમાળાનો અઢારમો અને વ્યંજનોમાંનો તાલુસ્થાની સાતમો અક્ષર. (૨) ક્રિ૦ સંસ્કૃત અસ્ અને હો ધાતુનું વર્તમાન કાળમાં વપરાતું મૂળ. છ, છું, છે, છીએ. (૩) અ૦ છિઃ ; છટ. અવગણના, અલ્પગણના અને તુચ્છકાર દર્શાવવામાં વપરાતો ઉદ્ગાર. :—છ, છિઃ એ શું કરનાર છે ?

છ, વિ૦ [સં. षट्] ત્રણથી બમણી સંખ્યા બતાવનાર; (આંક) પાંચ ને એક; ચાર ને બે તે; ૬. છવાળું છએ યુક્ત એમ દર્શાવવાને માટે 'છ' કેટલાક શબ્દની આગળ આવે છે. :—છપગું—છ પગવાળું (પ્રાણી—કરોળિયો વગેરે.) :—છરસ, છરાગ, છશાસ્ત્ર આદિ. કહે૦ છ કાને વાત વેઠે=ત્રીજા માણસના સાંભળવામાં આવે તે વાત પછી છાની રહે નહિ.

છઈયું, ન૦ [સં. शिशुः] નાનું છોકરું; છૈયું. આ શબ્દનું નારીજાતિ રૂપ નથી. પું૦ છઈયો; છૈયો.

છક, પું૦ [સં. उत्सेक] ધન, અધિકાર, યૌવન, રૂપ અને બળ વગેરેના અભિમાનનો અતિશય તે; છાક; તોર; ગરૂરી; મદાંધતા. કોઇને કંઇ ગણતરીમાંજ નહિ ગણવા જેવો જે અહંભાવ તે. :—હમણાં એને બહુ છક ચઢયો છે. (૨) અ૦ નહિ મનાય એવું બનવાથી કે જોવા સાંભળવાથી સ્તબ્ધ થઇ ગયું હોય તેમ; દિઙ્મૂઢ; થક; વિસ્મયાહત. વિ૦ ચકિત; તાજુબ; અચરત. ક્રિ૦ પ્ર૦ છક કરી દેવું=આશ્ચર્ય પામે એમ કરવું. છક કરી નાંખવું=દિઙ્મૂઢ બનાવી દેવું; આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી નાંખવું. છક્ક એમ પણ બોલાય છે. (૩) છના આંકનો પાડો.

છકછકાટ, પું૦ છકનો દેખાવ; અભિમાનનો જુસ્સો; તન્મનાટ; તોરો; છાક. (૨) કાદ; ભભકો.

છકચુંઘું, વિ૦ ચક્ દેલું; એકઠું કરીને ચુંથી નાંખેલું; કસણેલું. (૨) મદઘેલું; છકુકલું; તોરી.

છકડી, સ્ત્રી૦ [સં. षट्की] છ કાગળની થોકડી; એક જાતની છ વસ્તુનો સમુદાય તે; છકડુંનું સ્ત્રી લિંગ. :—છકડું, છકડી, છકડો.

છકડું, ન૦ [સં. षट्क] છનો સમુદાય; છનો જથો. :—ત્રણ છકડાં કરીએ.

છકડો, પું૦ [સં० शकट] મુસાફરી કરવાનું ગાડું; જેમાં છ માણસો બેસી શકે એવું ગાડું; માણસોને બેસવાની સોઇવાળી મુસાફરીની ગાડી. :—અંબાજીના સંઘમાં અમારી સાથે સો છકડા હતા. (૨) છનો સમુદાય.

છકવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં. चक्कन] યૌવન, ધન, ઓદ્ધો, સુખ વગેરેના અતિશયથી ફૂલી જવું; ફાટીજવું; નહિ લેખવવું; બહેકી જવું; વંઠીજવું; ગર્વથી ઉદ્ધત થઇ જવું. (૨) ભરાઇ જવું; ધરાવું; તૃપ્ત થવું. છકાવવું=છકવીનાંખવું; ફટાડીદેવું.

છકાઇ, સ્ત્રી૦ લાગલાગટ છ ઉપવાસ કરવાનું એક જૈન વ્રત. (૨) છકાયી=જુદી જુદી છ જાતિનાં પ્રાણીઓ તે; છ યોનિ.

છકાર, પું૦ [સં.] છ એવો અક્ષર અને છ એવો ઉચ્ચાર તે.

છકિયું, વિ૦ [સં. षट्क] જેને ત્રણ તરીલાં અને છ બળદ જોડેલા હોય એવું (ગાડું).

છકીજવું, ક્રિ૦ અ૦ તૃપ્તિ પામી ઉન્મત્ત થઈ જવું; અહંભાવથી કોઇને પણ નહિ લેખવતા થવું; બહેકી જવું; ઉન્મત્ત થઇ જવું; વહીજવું; વંઠીજવું; ફાટીજવું; ગર્વથી મર્યાદા બહાર જતા રહેવું.

છકેલ, વિ૦ છકેલું; વંઠેલું; વહીગયેલું.

છક્કડ, સ્ત્રી૦ [સં. चपेट] તમાચો; લપડાક; થાપટ; ધોલ. (૨) ઠેસ; ઠોકર; ભૂલથાપ.

(૩) છક થઇ જાય એમ કરવું તે. (૪) સરસાઇ કરી બતાવવી તે; સામાના કરતાં સારૂં કરવું-થવું તે; સ્પર્ધામાં બીજા બધા કરતાં ચઢી જાય એવું કરી બતાવવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ છક્કડ દેવી=થાપટ મારવી; સરસ થવું; સ્પર્ધામાં ઉત્તમ નીવડવું. છક્કડ મારવી=સામો માણસ તાજુબ થઇ જાય તેમ કરવું; ભૂલ ખવડાવવી; ધાપ મારવી. છક્કડ ખાવી=ભૂલ-ઠોકર ખાવી; સામાથી પરાજિત થવું; છેતરાવું; ઠગાવું.

છક્કલ, સ્ત્રી૦ સોકટાંબાજીની રમતમાંનો એક દાવ.

છક્કો, પું૦ [સં. षट्क प्रा. छक्को] છનો સમુદાય તે; છનો જથો. એક જાતનાં છ ચિહ્નવાળું પાનું તે છક્કો. જેની ઉપર છનો આંક કે છ દાણા પાડેલા હોય એવો પાસો. રૂ૦ પ્ર૦ છક્કાપંચા=ભૂલથાપ ખવડાવવાનો દાવ રમવો તે; ફરેબ; દાવપેચ; સરત ચૂક કરાવી દેવી તે; છ દેખાડવા ને પાંચ આપવા જેવું જે તરકટ કરવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ છક્કાપંચા રમવા=દાવ રમવો; પ્રપંચની બાજી રમવી. કહે૦ છક્કા છુટી જવા=હિમ્મત ભાગી જવી; નાસીપાસ થઇ જવું.

છખુણ, વિ૦ જેને છ ખુણા હોય એવું; છખુણિયું.

છખુણિયું, વિ૦ જેને છ ખુણા હોય તેવું; છખુણ; છ બાજુઓ ને છ ખુણાવાળું તે.

છગડો, પું૦ છનું જે ચિહ્ન તે; છનો આંક-અક્ષર તે. (૨) બકરો; બોકડો.

છગણું, વિ૦ [સં. षट्गुण] છએ ગુણાય તેટલું; છપટ.

છગલ, ન૦ (છગ, છાગ.) બકરું; બોકડું. (૨) ભુરું વસ્ત્ર.

છગાર, સ્ત્રી૦ શિખર; શિખાંત; ટોચ; મથાળું; ઝાડની ઉંચામાં ઉંચી ડાળીઓનો પણ જે ઉપલો ભાગ તે.

છચોક, અ૦ છતેચોક-ખુણે ખોચરે નહિ પણ જાહેર ખુલ્લી જગામાં; ઉઘાડી રીતે; સર્વે જાણે તેમ; જાહેરમાં. :-એ તો છચોક ચોરી કરે છે. તે છચોક જેવું હોય તેવું કહી દે છે. (૨) અમર્યાદ; છુપાવ્યા વગર; જાહેર.

છચોર, પું૦ જાહેરમાં પંકાતો ચોર; ચોર એવી જેને માટે છાપજ પડી ગયેલી હોય એવો જે ચોર તે. (૨) લુચ્ચો; ઠગ.

છછઇ, સ્ત્રી૦ દરિયા ઉપરની ખેતીવાડી થાય એવી જમીન; છાછરા કિનારાની જમીન.

છછણવું, ક્રિ૦ અ૦ છન્ છન્ થવું; ઘુઘરીનો ઠમકે ઠમકે અવાજ થવો. (૨) રહી રહીને બડબડવું; ગણગણવું; ક્રોધ કે રીસ કરીને અણગમો બતાવવો; છણછણવું.

છછણાટ, પું૦ છન્ છન્ થવું તે; છણછણાટ; ઠેકે ઠેકે ઘણીક ઘુઘરીઓનો જે અવાજ થવો તે; ખણખણાટ; ઘમઘમાટ; ઝમઝમાટ. (૨) રીસથી તોરમાં બોલવું, બડબડવું તે; જરાજરામાં માનભરી રીસ ધરી ગણગણવું તે; નાચીકુદી રહેવું તે; તન્મનાટ કરવો તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ છછણાટ કરવો=બડબડવું.

છછરું, વિ૦ છાછરું; બહુ ઉંડું નહિ એવું; ઉતળું; છબછબિયું; ઉત્તાન; પહોળું ને ઉંડાણરહિત; આછું; નહિગંભીર; ઉપરછલ્લું.

છછુંદર, ન૦ [સં. छुच्छुन्दर] ભુરું ઠુંઠી પુંછડીનું આંધળું અને જ્યાં ત્યાં ફાંફાં માર માર કરનારું ઉંદરના જેવું એક કસોજું પ્રાણી; ચેણ. આ પ્રાણી ગંધાય એવી તેના શરીરમાંથી વાસ નીકળે છે. સાપ જો તેને પકડે છે તો તે બેઉ રીતે પસ્તાય છે. મૂકે તો આંધળો થાય ને ગળે તો મરી જાય છે. (૨) આતસબાજીનો કાતરો; આમતેમ અવાજ સાથે ઘુમાતી ઘુમાતી ફૂટે એવી આતસબાજીની એક

તરેહ. ૩૦ પ્રo છછુંદર જેવું=જ્યાં ને ત્યાં નિર્લજ્જની માફક માથાં માર માર કરે એવું; ચાંદવું; અટકચાળું; ધાલમેલિયું; ઘુસઘુસ કરનારું. (૨) જંપીને ડહાયું થઇને બેસી રહે નહિ એવું; સળવળિયું; આંધા-મીંચું ને ઓછી અક્કલનું. કહેo છછુંદરનાં છએ સરખાં=બધાંએ એકજ તરેહનાં રૂપમાં રંગમાં સ્વભાવમાં, સમજમાં કંઇ ફેરફારજ ન હોય એવાં. છછુંદર પકડવું=થાયે નહિ ને છોડાયે નહિ એવું, બેઉ રીતે નુકસાન-કારક હોય તેવું તે. છછુંદર છોડવું=ધતિંગ —ગપાટો મારવો.

છછુંદરી, સ્ત્રીo [सं. छुच्छुन्दरी] છછુંદરની માદા. (૨) વિo છછુંદર જેવી; છછુંદરના જેવાં લક્ષણવાળી; અટકચાળી; ઘુસઘુસ કરનારી સ્ત્રી.

છછુંદરું, નo છછુંદર; છછુંદરની માફક જ્યાં ને ત્યાં ઘુસી જાય એવું જે તે. (૨) ચર્ચા કરાવે અથવા ઉશ્કેરણી ફેલાવે એવું ગપ્પું, ટુચકું, ફડકું તે; શાંત એકતારતા હોય તેવામાં ઓચિંતી ચિંતા કે ખળભળાટ કરાવે એવું જે કંઇ હોય તે. :—સૌ જંપીને બેઠા છે તેમાં તું કંઇ નવું છછુંદરું છોડતો નહિ. (૩) કોઇ પણ દિશાએ અને કહિં પણ ઓચિંતું ઘુસી અથવા પેસી જાય એવું આતસબાજીનું બાણ; દારૂનો એક જાતનો આમતેમ ઘુમતો અને જ્યાં ત્યાં પેસી જાય એવો કાતરો; બોમ્બ; ટોરપિડો.

છછેકાઈ, સ્ત્રીo સ્વચ્છતા; ચોખ્ખાઈ; સુઘડતા.

છછોરી, વિo છોકરવાદ; નછોરવી; નહિ છોકરાં થવાને લીધે નાની. (૨)છછુકલી; આછુકલી: હલકામનની; નહિગંભીર; ઉછાંછળી.

છછોરું, વિo નાદાન; છોકરવાદ; બાળકબુદ્ધિનું. (૨) આછુકલું છછુકલું.

છજાવટી, સ્ત્રીo ગોખ—છજાનો કઠેડો; ઝરુખાનો આગલો આડેલીને ઉભા રહેવાનો ભાગ. (૨) છજા ઉપરનું નાનું વાછંટિયું છાપરું.

છજાવવું, ક્રિo સo [सं. सज्जीकृ] છજાં કાઢીને શણગારવું; આગલી રવેશથી શોભાવવું. (૨) છાજનું છાપરું કરાવવું; નળિયાંને છાજ નંખાવવું.

છજું, નo [प्रा. सज्जिओ] ઝુલતો હોય તેમ બારીની અથવા આખી મેડીની બાજુએ બહાર કાઢી સુશોભિત બનાવેલો રવેશ; ઝરુખો; ગોખ; ડાખલી. ઘર—મકાનની છગારે દિવાલની બહાર ઝુલતો રહે એવો ખુલ્લો બારી બારણાં વગરનો જે નાનો માળ, મેડો કે રવેશ તે. બહાર નીકળેલી કિનાર.

છટ, અo તુચ્છકાર—તિરસ્કાર યુક્ત તર્જન તે; ધુત્કારી કાઢવું તે; છિઃ; છઃ (૨) સ્વાભિમાનની અતિશયતાનો અભાવ કે તિરસ્કાર ભર્યો ઉદ્‌ગાર. :—છટ, એ શું કરવાનો છે ? એનાથી કદી પણ મારી સામે માથું નહિ ઉંચકાય.

છટકવું, ક્રિo અo દાબ અથવા બંધનમાંથી કોઇ વસ્તુનું એકદમ છુટીજવું; હાથમાંથી, ચોટ—નિશાનમાંથી નીકળી જવું; ખસીજવું; વછુટવું. (૨) નિશાન ચુકવું; ખાલી જવું. તીર અથવા ગોળો વગેરેનું. (૩) ઝપટમાં નહિ આવવું; સરી જવું; લપસી જવું. (૪) બહેકી જવું; વંઠીજવું. (૫) ઉછળી જવું; ઉડીને દૂર થઇજવું; દાવમાં નહિ આવવું.

છટકાવવું, ક્રિo સo છટકે અથવા ખસી જાય એમ કરવું; ખસેડી નાંખવું; ચટદઇને ઉડાડવું. :—ફાંસીનું લાકડું છટકાવી દીધું. (૨) ચુકવવું; ભુલવવું. (નિશાન વગેરે) (૩) ફટાડવું; ઉચ્છૃંખળ થાય તેમ કરવું; નસાડવું. (૪) સેરવવું; ફટ—ચટ દઇને પડે એમ કરવું. :—છટકાનું પાટિયું છટકાવ્યું કે તરત ઉંદરભાઈ ચુંગલમાં આવી ગયા.

છટકિયું, ન૦ છાંટ ઉડી જાય તેમ ખંખેરવાનું નાનું લુગડું; ટુવાલ; ખભે રાખવાનું લુગડું; અંગુચો; હજુરિયો; ફટકો. (૨) પેચ કે ઇસ્ટાકડી પાડી દેવાથી બારણું બંધ થઇ જાય અથવા ગાળો બેસી જાય એવી જે કરામત તે; પેચ; ફાંસો. છટકા વગેરેમાંની ચટ દઇને ઓચિંતી પડી જાય એવી જે કળ કે કરામત તે.

છટકીજવું, ક્રિ૦ અ૦ પેચ, પકડ, અથવા ચોટમાંથી વગર હરકતે ખસી જવું; નીકળી જવું; ચટ દઇને ખસીજવું; પકડમાંથી છટકવું; છુટીજવું; જતારહેવું; સરીજવું. :–ચીમની સંભાળીને પકડી હતી તોપણ કોણ જાણે કેમ હાથમાંથી છટકી જઇ ભોંય પડી ને ભાગી ગઈ. ઉછળીને ઓચિંતું નીકળી પડવું. (૨) વંઠીજવું; વહીજવું; વ્યવહારની મર્યાદા બહાર જતા રહેવું. :–એ તો રાંડ છટકી ગઇ.

છટકું, ન૦ ચાંપ અથવા કળ દાબવાથી એકદમ બંધ થઇ જાય, બિડાઈ, સીકડાઇ જાય જેવું જે કંઇ તે: ફાંસો: પેચ: પકડ: સકંચો: ચુંગલ. એકાદ ચાંપ અથવા કળના છટકવા સાથેજ જેમાં માણસ, પ્રાણી, જનાવર વગેરે પકડાઇ અથવા બંધાઈ જાય એવી રચના કે ગોઠવણ તે: જાળ: દાવપેચ: પ્રપંચ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છટકું માંડવું=કોઇને પકડવા–સપડાવવાની તેનાથી ન સમજાય એવી બાજી માંડવી: કાવતરું, પ્રપંચ રચવો; જાળ નાંખવી.

છટા, સ્ત્રી૦ [सं. सटा] સામો માણસ છક થઈ જાય એવી બોલવા, ચાલવા, લખવા અને કામકાજ વગેરે કરવાની રીત તે: તરેહ; ઢબ; ચાતુર્ય; ખૂબી. (૨) કાન્તિ; તેજ; શોભા; દીપ્તિ; પ્રકાશ; પ્રભા. (૩) (૩) અર્ચાની તરેહ; ચંદન; અળતો વગેરે લગાડવાની જે ચતુરાઇ તે. (૪) ખુબી; ઢબછબ; રીતભાત; મરોડ.

છટાછટ, અ૦ છટ, છટ, એવો અવાજ થાય એમ; સડાસડ: છટ છટ બોલે એમ.

છટાદાર, વિ૦ મોહ પમાડે અને છક કરી નાંખે એવું સુંદર: મજેનું: વિલક્ષણ: સાલંકારિક. (૨) ખુબીદાર: છટાવાળું; મરોડદાર.

છટાંક, વિ૦ [सं. षट्+टंक] છ પૈસાભાર: પાશેરના ત્રીજા ભાગ જેટલું. (૨) છટાંક ભારનું ભરવાનું માપ અથવા વજન તે.

છટેલ, વિ૦ છકેલ; વંઠેલું. (૨) ચાલાક. અનીતિ વિષયમાં.

છટ્ઠી, સ્ત્રી૦ [सं. षष्ठी. प्रा. छट्ठी] બાળકના જન્મ પછીનો છટ્ઠો દિવસ અને તે દહાડે કરવાની ક્રિયા વગેરે તે. લોકો એમ માને છે કે બાળકના જન્મ પછી છટ્ઠે દિવસે વિધાતા આવી તેના જીવન દરમિયાન જે સારું ખોટું થવાનું હોય તેનો આંક માંડે છે. સુવાવડના ઓરડામાં વિધાતાની પૂજા કરી ત્યાં ખડિયો, કલમ વગેરે મૂકવામાં આવે છે. આથી ભવિષ્યમાં જે કંઇ બનાવ બને છે તે છટ્ઠીના લેખ લખેલા તે પ્રમાણે બન્યો એમ કહેવાય છે. :–છટ્ઠીના લેખ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છટ્ઠીનું ધાવણ કાઢી નાંખવું= ખૂબ વમન થવું. (૨) એવો મારવો કે ફરીને જન્મ લીધો હોય એમ માને. (૩) શરીરને ધોઈ નાંખે એવું ઔષધ આપવું. કહે૦ છટ્ઠીનું ઉખડેલું=નાનપણથી વંઠેલું.

છટ્ઠું, વિ૦ અનુક્રમે છ ઉપરનું.

છઠ, સ્ત્રી૦ [सं. षष्ठी] પખવાડિયાની છટ્ઠી તિથિ તે; પંદર દિવસોની પક્ષમાંનો છટ્ઠો દિવસ. કહે૦ છઠની સાતમ ને સાતમની છઠ કોઇથી થતી નથી, અર્થાત્ જે કાળે જે બનવાનું હોય તે તેજ કાળે બને છે એમાં કોઇથી કંઇ ફેરફાર થઈ શકતો નથી.

છાઠ્ઠિયું, ન૦ છોકરાના જન્મ પછીનો છટ્ઠો દિવસ તે. (૨) એ દિવસે જે ક્રિયા કર-

વામાં આવે છે તે. (૩) છટ્ઠે દિવસે કરવાની રીતભાત, વ્યવહાર વગેરે તે. (૪) એ ક્રિયામાં મૂકવાનું કપડું.

છડ, ન૦ છોડું; છોડ; પડ; ફોતરું; છાલ. (૨) બરૂ, બરૂનો છોડ; વાંસ. (૩) લાકડી; ભાલાનો હાથો.

છડકવું, ક્રિ૦ સ૦ પાણી છાંટવું.

છડવું, ક્રિ૦ સ૦ [सं. शद्] ફોતરાં અથવા છોડાં કાઢી નાંખવાને ડાંગર જેવા અનાજને ખાંડણિયામાં નાંખી મુસળથી ખાંડવું; ફૂટવું; છોડાં કાઢી નાંખવાં; સાફ કરવું; કૂટવું. :–કરડ છડવી. (૨) મારવું; ઠોકવું; કચરવું. કહે૦ છડનારી છડે ને ઉપણનારી દળી પડે=ખરી મહેનત કરનારને કંઇ નહિ અને નહિ મહેનત કરનારને દુઃખ થાય એમ.

છડા, પું૦ પંજાને કંકુવાળા કરી તેની છાપ પાડવી તે; હાથના થાપા મારવા તે. હાથ બે હોવાથી તેની છાપ એકવચને વપરાતી નથી. છડાઃ–કંકુના છડા દેવા. વરકન્યા પાસે ગૌત્રીઓને ઘેર કંકુના છડા દેવડાઓ. (૨) છોકરાના પગનાં દરેક પગે બબ્બે પહેરાય તેમ પહેરવાનાં ચાર કડાં, કલ્લાં તે. :–ભાણાને પગે રૂપાના છડા નંખાવ્યા.

છડાણ, ન૦ ખંડામણ; છડવાથી છુટાં પડેલાં છોડાંનો ભુકો તે; કુશકી.

છડામણ, ન૦ છડવાની મજુરી તે; છડામણી. કહે૦ છડ્યાનું છડામણ=પાકી મહેનતનો બદલો. મફત કે પુણ્ય દાન તરીકે નહિ એવા અર્થમાં વપરાય છે, યથાર્થ બદલો છે એમ.

છડામણી, સ્ત્રી૦ છડામણ; છડ્યાનું લવાજમ.

છડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ખંડાવવું; કુટાવવું. (૨) ખૂબ મરાવવું.

છડિયાત, વિ૦ સાથ વગરનું; એકલું; કુંવારું; પંડોપંડ.

છડી, સ્ત્રી૦ [म्री. यष्टि] પકડવાની સળીદાંડીવાળો પુષ્પગુચ્છ; કલગી. (૨) એક જાતનું ફૂલ; ગુલછડી. (૩) સુશોભિત પાતળી મુંડવાળી લાકડી; રાજદંડ. (૪) ફરવા જવાની નાજુક સોટી; નેતર. (૫) કડીઓની ગુંથણીની સાંકળ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છડી પોકારવી=નેકી પોકારવી; રાજા, આચાર્ય કે અમલદારની આગળ રાજચિહ્નવાળો દંડ લઇ ચાલનારે તેના હોદ્દા સાથે તેનું આગમન જાહેર કરવું. (૬) વિ૦ એકલી; એકાકિની; બચ્ચાં છોકરાં વગરની. એ તો છડીછાંટ છે શા માટે જ્યાં જતી હોય ત્યાં ન જાય ?

છડીછાંટ, સ્ત્રી૦ પંડોપંડ, એકલી; જેને છોકરું છૈયું ન હોય એવી; નછોરવી; સાથે કે પાસે કશું ઉંચવા–લેવાનું હોય નહિ એવી સ્ત્રી.

છડીદાર, પું૦ છડીવાળો; રાજદંડ ધારણ કરનારો; ચોપદાર; કંચુકી.

છડીધર, પું૦ ચોપદાર.

છડીનાંખવું, ક્રિ૦ સ૦ ખૂબ મારવું; ટાંટો માર મારવો; કચરીનાંખવું; ખાંડીનાંખવું.

છડીસ્વારી, સ્ત્રી૦ સથવારા કે રસાલા વગર એકલા હોવું તે; એકાકી જવુંઆવવું તે; પંડોપડ. :–રાજા છડીસ્વારીએ તરત બહાર નીકળી પડયો.

છડું, વિ૦ પોતાની જાત સિવાય બીજું કંઇ લફરું જેની સાથે કે પાસે ન હોય એવું; એકલું, એકાકી; જાતે પોતેજ હોય એવું. (૨) જેને છૈયાં છોકરાં ન હોય એવું; વાંઝિયું; પંડોપંડ. :–ઉ૦ છડો હું હતો છોકરો છેક છોટો.

છડો, પું૦ મોતીનો કંઠો; એકાવળ હાર. (૨) છોકરાંના હાથનું મોતીનું ઘરેણું; દર્શનિયાં. (૩) છંટકાવ. (૪) વાંઢો; કુંવારો.

છણકછણક, અ૦ વારંવાર છણછણ કરવું તે; રીસથી વારંવાર છણકા કર્યા કરવા તે; છણકા કરતું હોય તેમ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છણક-છણક કરવું=વારંવાર રીસ અને ક્રોધ કરી કરીને છણછણવું.

છણકપાટુ, સ્ત્રી૦ છણકો કરવો ને પાટુ મારવી તે; ઓચિંતું–સહેજસહેજમાં રિસાઇ રીસ કરીકરીને બડબડી લાત નાંખી ખસીજવું તે; આનાકાની; છણકા: તરફોડા. :—આમ છણકપાટુ શું કરે છે? ધીરી રહીને વાત તો સાંભળ. પહેલેજ વેતરે વિયાયેલી ભેંસ દહોનારી ખાણ મૂકીને પસવારી પસવારીને આંચળ પકડે અને તે ગીલી લાગવાથી ઓચિંતી છણકો કરી પાટુ નાંખીને વારંવાર ખસીજાય તે. આ ઉપરથી છણકપાટુ કહેવાય છે.

છણકવું, ક્રિ૦ અ૦ છણકો કરી દૂર ખસી જવું; વાંકુ પાડવું; છટકીજવું; તરછોડવું; છણછણાટ કરવો. (૨)સુપડાથી લોટ સોવો.

છણકો, પું૦ [दे. छणयं] તાતા તવા ઉપર અથવા તાતા તેલમાં પાણીનો છાંટો પડતાં જેવો છમકારાનો અવાજ થઇ પાણી ઉડે છે તેમ ગુસ્સો કરીને સામા માણુસને તરછોડી દૂર ખસી જવું; તુચ્છકાર; તર્જન; તરછોડ; ખોટો માની ગુસ્સાનો અણગમો; ધુત્કાર. ક્રિ૦ પ્ર૦ છણકો કરવો= તુચ્છકાર કરવો; તરછોડી નાંખવું. છણકો વેઠવો=તુચ્છકાર સહેવો. છણકા ખાવા= વારંવાર તરફોડા સહન કરવા; ગુસ્સાથી–રીસથી ધુત્કારી કાઢે તે સહન કરવું.

છણછણ, અ૦ એવો અવાજ; તાતા તવા કે તેલમાં પાણી પડતાં થતો એવો અવાજ. (૨) લાડની રીસમાં નાચી કુદી બડબડવું તે.

છણછણવું, ક્રિ૦ અ૦ અણગમો, રીસ અને લાડથી અંગ મરડી મચરડી બડબડવું; છણકા કરવા; છણછણાટ કરવો. (૨) છણછણ એવો અવાજ કરવો. છછણવું.

છણછણાટ, પું૦ છણછણવું તે; છણછણ એવા અવાજનું થવું તે. (૨) રીસ અને લાડમાં અણગમો બતાવવો તે; આનાકાનીનો લાડીલો મરડાટ તે. બડબડાટ. કોઇ બાબત નહિ પસંદ પડતી હોવા છતાં કરવી પડવાથી જે અણગમો દેખાડવો, બડબડવું, અંગ તરછોડવાં અને તે બાબત કે કામને પછાડવું નાંખીદેવું અને તેમ કરતાં કરતાં અભાવ કે અરુચિ દર્શાવ્યા કરવી તે છણછણાટ.

છણણણ, અ૦ ગરમ ધાતુ ઉપર અથવા ગરમ તેલમાં પાણી પડતાં થતો એવો અવાજ.

છણવું, ક્રિ૦ સ૦ ચૂર્ણ અથવા પ્રવાહીને ઘસીને બારીક ચાળવું–કપડા વગેરેમાંથી પાર કાઢવું. :—ચાર પાંચ વસાણાં ખૂબ ખાંડી કપડાથી છણવાં. રસ, દહિં વગેરે છણવાં. (૨) ચર્ચવું; ચુંથવું; ચહેરવું; ચોળવું; છેડવું. :—એ વાતને ઝાઝી છણશો નહિ. (૩) વારંવાર અડકવું; ઉથલાવવું; ઉખેડવું; ખણવું; વલુરવું; ખોતરવું. :—છોકરાને હાથે કોથળીઓ બાંધજો એટલે બળિયા છણશે નહિ. (૪) ઝીણવટથી તપાસી જોઇ વિચારીને સત્ય શોધી કાઢવું. :—ન્યાય છણવો તે સહેલું કામ નથી. રૂ૦ પ્ર૦ કપ્પડછાણ=કપડાથી બારીક ચાળેલું; કપડે ચાળેલું. ક્રિ૦ પ્ર૦ કપ્પડછાણ કરવું= કપડાથી ચાળી નાંખવું.

છણાવું, ક્રિ૦ અ૦ ચળાવું; ગળાવું. (૨) ચર્ચાવું. (૩) છોલાવું; કોતરું–છોડું ઉખડવું; ઘસારો પડવો; ખણાવું; ખોતરાવું. (૪) તપાસાવું; સત્ય શોધાવું.

છત, સ્ત્રી૦ [सं. अस्ति छत्र प्रा. छत्त] હોવાપણું; હયાતી; અસ્તિત્વ. (૨) પેદાશ; ઉત્પન્ન. (૩) પ્રાચુર્ય; પુષ્કળતા; ભરતી; વધારો. (૪) વિતાન; ચંદરવો; ચાંદની; સિલિંગ. (૫) ધનાઢયતા; ગૃહસ્થાઇ. કહે૦

છત છાંડીએ નહિ ને ઉફાંદ માંડીએ નહિ=વ્યવહારને યોગ્ય હોય તેટલુંજ કરીએ. (ઓછુંએ નહિ ને વધારેએ નહિ) છત છાની ન રહે=પૈસો ટકો હોય તો તે છાનો રહેતો નથી, અર્થાત્ તેની છુટે હાથે થતી વાપરથી તે તરત જણાઇ આવે છે. છતે ભોળી ને અછતે ઘેલી=ધનવાન–ગૃહસ્થ હોય ને સાદી નિખાલસ રહેતી હોય તો ભોળી કહેવાય અને ગરીબ ઘરની હોય ને તેવી હોય તો ગાંડી કહેવાય. (૬) અગાશી; ધાબું.

છતર, જુઓ છત્તર.

છતરાયું, વિ૦ ખુલ્લું; ઉઘાડું; આહત.

છતરી, સ્ત્રી૦ [સં. छत्र] તડકો અને વરસાદ ડીલ ઉપર પડે નહિ તે માટે ઓઢવાનું એક બનાવટી વિતાન; નાનું છત્ર; નેતર અથવા લોખંડની સળીઓ ઉપર કપડું સિવી લઇ માથે ઓઢાય અને સાથે રખાય એવી સહેલી ઘુમ્મટના ઘાટની એક બનાવટ. (૨) ઉપર છવાઇ રહેલું ઢાંકણ–આચ્છાદન. :–ડમણીની છતરી. (૩) વિ૦ ત્રીસને છ, ૩૬. જુઓ છતરીસ; છત્રીસ. (૪) પાળિયા ને બાવલાં વગેરે ઉપરનું છાપરૂં; મંડપ; ઢાંકણ. :–મહારાણીના બાવલા ઉપરની છતરી પણ તદ્દન આરસ પહાણની હોઇ બહુ મજેની છે.

છતરીસ, વિ૦ ત્રીસને છ; ૩૬.

છતવાડ, સ્ત્રી૦ છત હોવી તે; પુષ્કળતા.

છતાપાટ, અ૦ પાટલાની માફક સવળું પડેલું હોય તેમ; ચટાપાટ; ફેલાઇને પીઠ ઉપર પડેલું.

છતારૂં, વિ૦ છતારવાળું; જેમાં અથવા જેની ઉપર છતાર લગાડેલા હોય એવું. :–છતાર=એક જાતનું તંતુ વાદ્ય. (૨) જેમાંથી છતાર નીકળતા હોય એવું. (ચીકણું, ઘટ્ટ.) :–છતારી ચાસણી.

છતાં, અ૦ [સં. सते] એમ છે તોય; તોપણ; છે તોપણ. :–મેં ના કહી છતાં ગયો. છતે.

છતું, વિ૦ ચતું; પીઠપર પડેલું. (૨) સવળું; પાંશરૂં; સારૂં. (૩) ઉઘાડું; ખુલ્લું; આહત. (૪) જીવતું; ચાલુ–પ્રવર્તમાન; વિદ્યમાન; વહેતું; નીભતું. :–એ શું છતું રાખવાનો છે ? ક્રિ૦ પ્ર૦ છતું રાખવું=વિદ્યમાન રાખવું; પરંપરા–વંશાન્વય ચાલુ રાખવો તે; ચાલુ રહેવું; વંશતંતુ અખંડિત–જીવંત રાખવો; અસ્તિત્વ રાખવું.

છતે, અ૦ [સં. सते] છતાં પણ; તથાપિ; તોપણ; હોતાં પણ. :–છતે છોકરે બાપ વાંઝિયો. કહે૦ છતે છોકરે બ્રાહ્મણના સમ ખાવા=પોતાનું હોવા છતાં પણ પારકાને લઇ પડવું એવી દોંગાઇ. ધૂર્તતાના અર્થમાં આ કહેવત વપરાય છે.

છત્તર, ન૦ [સં. छत्र] મોટી ભારે છતરી; ટોપ; ઓઢો; આચ્છાદન; ઢાંકણ. (૨) વડીલ; પાલક; રક્ષણ કરનારો. (૩)આશ્રય; ઓથ. કાગછત્તર=બિલાડીનો ટોપ; શિલીન્ધ્ર.

છત્ર, ન૦ [સં.] ખુંપડી; છતરી; ટોપ. (૨) વડીલ; રક્ષણ કર્તા; વાલી. :–શિરછત્ર. (૩) આશ્રય. (૪) ચક્ર; મંડળ. રૂ૦ પ્ર૦ છત્રભંગ=ચક્રાકાર શિખરનો નાશ થવો તે; રાજ્યની એકત્રતા તૂટી જવી તે; પુષ્પનાશ. છત્રબંધ=એકત્રતાનું બંધન; સમૂહબળ. છત્રસિંહાસન=મોટા સુશોભિત આચ્છાદન–ચંદરવાવાળું રાજાને બેસવાનું જે આસન તે. છત્રપતિ=જેને છત્રીઓ ઓઢવાનો અધિકાર હોય એવો મોટો માણસ, અમલદાર કે રાજા. છત્રચામર=રાજાનાં ચિહ્ન.

છત્રી, સ્ત્રી૦ છત્તર; ટોપ; છત્ર. (૨) છ ને ત્રીસ; ૩૬.

છત્રીસ, વિ૦ છ ને ત્રીસ; ૩૬. કેટલીક વસ્તુનાં છત્રીસ અંગ હોવાથી તેની આગળ

આ શબ્દ લગાડાય છે. :–છત્રીસવાળું; છત્રીસજોગણી; છત્રીસરાગણી.

છદ્મ, ન૦ [સં.] બનાવટી રૂપ ધારણ કરવું તે; બનાવટ; ઢોંગ. :–છદ્મવેષી. (૨) કપટ; દગો; પ્રપંચ; છળ. (૩) બહાનું; જુઠી રચના; ભૂલથાપ ખવડાવવાની બાજી તે; ફેલ.

છનછન, અ૦ [સં. छनच्छन] ઝીણી ઘુઘરીઓના ઝુમખામાંથી ઠેકે ઠેકે નીકળતો એવો અવાજ; છમછમ; એક પછી એક ધીરે ધીરે થતો ઝમકાર; ઝંકાર તે; ખણખણ.

છન્નાછન્ની, અ૦ ઉપરાઉપરી છનછન થતું હોય તેમ; રૂપા અથવા રૂપિયાનો ચાલુ ખણખણાટ તે; છનછન એમ ખડખડયા કરતું હોય તેમ. રૂ૦ પ્ર૦ છન્નાછન્ની થઇ રહેવી=રૂપિયાની રેલછેલ હોવી; હરહમેશ રૂપિયાનો ખડખડાટ થયા કરવો તે.

છન્નું, વિ૦ [સં. षण्णावति] નેઉ ને છ; ૯૬.

છપગું, વિ૦ છપગવાળું; જેને છપગ હોય એવું–પ્રાણી. ભમરો, માંકડી, કરોળિયો; વગેરે.

છપડું, વિ૦ [સં. षट्पद] છપડવાળું. છપડી =જુુચ્ચાઇ; ઠગાઇ.

છપતરું, ન૦ નામ માત્રજ છાપ રહેલી હોય એવું પતરું; અત્યંત ઘસાઇ ગયેલો સિક્કો અથવા પાત્ર તે; ઘસાઈ ગયેલું છીબું. જુ૦ છપોતરું. (૨) વિ૦ પાતળું. (૩) નહિ ઉંડું; છાછરું.

છપય, પું૦ (છ+પદ) જેમાં છચરણ અથવા પદ હોય એવો છંદ; છપ્પો. ઉ૦ ઉલટાવો ધરી ટેક છપયનાં ચાર ચરણસમ. છપાય.

છપર, જુ૦ છપ્પર.

છપરપગું, વિ૦ જેનાં આગળ પાછળથી ઉંડાં અને વચમાંથી ઉતળાં પગલાં પડતાં હોય એવું; અર્થાત્ જેની પાની અને પાટલી વચ્ચેનો ભાગ ઉંચો રહેતો હોય એવા પગવાળું (માણસ). આ હીણું ગણાય છે. આજ પ્રમાણે ચોરપગું; ચતરપગું, એમ કહેવાય છે.

છપરપલંગ, પું૦ જેની ઉપર છાપરાની માફક આચ્છાદન–મચ્છરદાની કે ચંદની નાંખેલી હોય એવો સારી બનાવટનો ઢોલિયો–ખાટલો તે. છતરપલંગ=છતરીવાળો ખાટલો.

છપવું, ક્રિ૦ અ૦ સંતાવું; છુપાવું. (૨) ભય, લજ્જા આદિથી સંકોચાવું;શરમાવું; દબાવું; બીવું; પાછાપડવું.

છપાઈ, સ્ત્રી૦ છાપવાની ઢબછબ; છાપ ઉઠાડવાની જે ખુબી તે; છાપ; છાપણી. (૨) છપામણી.

છપામણ, ન૦ છાપવાનું લવાજમ; છપામણી.

છપામણી, સ્ત્રી૦ કોઇ વસ્તુ છાપવાની જે મજુરી તે; છપામણ.

છપાયું, વિ૦ છપગવાળું. (૨) છુપાયેલું; સંતાયેલું. :–શા માટે તે છપાયો રહે છે?

છપાવવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઇ છાપે તેમ કરવું; પ્રસિદ્ધ કરવું અથવા કરાવવું; પ્રકટ કરવું; કાઢવું. :–આ ચોપડી મેં છપાવી છે. (૨) છાપ પડાવવી; અમુક આકૃતિ, ફૂલવેલ વગેરેની મુદ્રા પડાવવી. :–કોર છપાવવી. (૩) જાહેર કરવું; ફજેત કરવું; જગજાહેર કરવું :–મિલનું શું વ્યાજ છપાયું ?

છપાંચગણવા, ક્રિ૦ અ૦ નાસીજવું; અગિયારા ગણીજવા.

છપ્પન, વિ૦ [દે. छप्पण्णो] પચાસ ને છ; ૫૬. (૨) અ૦ વારંવાર; ઘણીવાર; ઘણામાં ગમે ત્યાં કહિં હોય તેમ. :–એને છપ્પનવાર કહ્યું. છપ્પનમે ખુણે. રૂ૦ પ્ર૦ છપ્પનમે ખુણે=ગમે ત્યાં–કહિંક; કોઇક ઠેકાણે; ખોચંદે. ક્રિ૦ પ્ર૦ છપ્પનના વિતાડવા=ખીદીખીદી કરી નાંખવું; હેરાન કરવું. કહે૦ છપ્પનપર ભુંગળ વાગવી= પુષ્કળ–અઢળક ધન હોવું. એક એવી

જનવાર્તા છે કે, જ્યાં છપ્પન કોટિ રૂપિયા ભરેલા હોય ત્યાંથી એક જાતનો ગેબી અવાજ નીકળ્યા કરે છે. ઉ૦ વાગે છપ્પન ઉપર ભેર, પાસે ગોમતીજીની લેર. દ્વારકાં વર્ણન. નહિ ત્રણમાં, નહિ તેરમાં અને નહિ છપ્પનના મેળમાં=કશામાં ગણનાજ નહિ, એવા અર્થમાં આ કહેવત વપરાય છે. વિશેષ-કેટલીક ચીજના છપ્પન છપ્પનના મેળ કે સમૂહ કહેવાય છે. :—છપ્પન દેશ; છપ્પન બોલી; છપ્પન કોશ. છપ્પન વેપારી અને ભારો કુંચીઓ=કરવું કંઈ નહિ ને દમામ ઘણો. છપ્પનિયો=છપ્પનમા વર્ષ ઉપરનું જે તે. દુકાળ વગેરે, છપ્પનની સાલમાં પડેલો દુકાળ. વ્યં૦ દુકાળિયો; ઠગ; લુચ્ચો; દેવાળિયો.

છપ્પનભોગ, પું૦ છપ્પન તરેહની રસોઇ કરી ઠાકોરજીને ધરાવવાનો એક ઉત્સવ તે; બહુ ઉત્તમ પ્રકારની ભોજનની સામગ્રી અને તેનું નૈવેદ્ય તે; અન્નકૂટનો ઓચ્છવ.

છપ્પય, પું૦ છપ્પો.

છપ્પર, ન૦ [सं. छद्=છાવું] છાપરું. (૨) મથાળું; શિખર. (૩) છત્રી; મચ્છરદાની. કહે૦ છપ્પરપર ભુંગળ વાગવી=ગમે તેટલી ધાંધલ થાય પણ કંઇ સાંભળવુંજ નહિ. એવી નિચિંત-ઘોર ઉંઘમાં ઉંઘવું કે માથા ઉપર ભુંગળ વાગે તોપણ જગાય નહિ. રાવણનો ભાઇ કુંભકર્ણ શાપને લીધે હમેશ ઉંઘ્યાજ કરતો. એને જ્યારે ઉઠાડવો હોય ત્યારે તેની ઉપર ભુંગળો વગડાવવામાં આવતી. આ ઉપરથી અતિ ઉંઘણસી અને બેદરકારી માણસ વિષે બોલતાં આ કહેવત કહેવાય છે. છપ્પનપર ભુંગળ ને છપ્પરપર ભુંગળ, એ બેના અર્થ જુદા છે.

છપ્પરબંધ, પું૦ છાપરું સમારનારો. (૨) વિ૦ જેની ઉપર છાપરું ઉતારેલું હોય એવું. (મકાન) ધાબાબંધ નહિ.

છપ્પો, છ પદનો એક છંદ તે; છપય.

છપ્પોસાત, પું૦ છ ને એક એમ સાત પડવા તે. બાજીમાં બે પાસા હોય છે તે નાંખવાથી છ ને પો-એક, એમ સાતની સંખ્યા પડે છે. આ સાત બે રીતના ગણાય છે. એક પાસામાં છ દાણા ને બીજામાં પો= એક દાણો મળીને છ પડે, તે છપ્પોસાત કહેવાય છે અને ચાર ને ત્રણ, પાંચને બે સાદા સાત કહેવાય છે. સાદા સાત કરતાં છપ્પોસાત વધારે ઉપયોગી ગણાય છે.

છબ, ન૦ [हिं.] ચિત્ર; પ્રતિમા; છબિ.

છબકછબક, અ૦ છબછબ થાય એમ; છાછરા પાણીમાં ચાલતાં પગલે પગલે પાણીનું ઉડવું અને છબછબ એમ થવું તે. :—વરસાદ આવ્યો છે ને રસ્તામાં પાણી ભરાયાં હશે તેમાં છબકછબક કરતા અત્યારે ક્યાં જઇશું, અહિંજ રાતવાસો રહો.

છબછબ, અ૦ છાછરા પાણીમાં એક પછી એક હાથ પગ બોળતાં અથવા અફાળતાં પાણી ઉડે ને અવાજ થાય તેમ; છબ, એવા અવાજ સાથે પાણી ઉછળે ને બોલે એમ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છબછબ કરવું=છાછરું પાણી હાથપગ અફાળીને ઉડાડવું.

છબછબાવવું, ક્રિ૦ સ૦ લુગડાને પાણીમાં બોળી છબછબ થાય એમ થોડું ધોવું-વિછળવું; મચમચાવવું; પાણીમાં ને પાણીમાં છબછબ થાય એમ ધોવું. :—નહાઇને તરત પોતે પોતાનું પંચિયું છબછબાવી લેવું એવો ગુરુકુળમાં ધારો છે.

છબતરું, ન૦ ઘસાઈગયેલું પતરું. (૨) વિ૦ ગંદું; ગોબું; ચુંથાયેલું.

છબરકી, સ્ત્રી૦ ચબરખી; કાગળનો ઝીણો ને નાનો કકડો.

છબવું, ક્રિ૦ અ૦ ડરવું; લાગવું. (૨) અટકવું, ઉ૦ માયાના ગુણ જ્યાં નવ છબે, અખા પછી તેને કુણ આલંબે.

છબિ, સ્ત્રી૦ [સં. छवि] હાથે ચીતરેલી અથવા છાયાવડે પાડેલી માણસની આકૃતિ; તસવીર; પ્રતિકૃતિ; ચિત્ર. (૨) મનમાં રૂપ ગુણનું જે ચિત્ર પડે છે તે; ચિત્ર. ક્રિ૦ પ્ર૦ છબિલેવી,-પાડવી=છાયા ઉપરથી આકૃતિનું આલેખન પ્રતિબિંબ પડે એમ કરવું. (૩) આલોક; દેખાવ.

છબિદાર, વિ૦ સુંદર; મોહક; રૂપાળું; ઘાટીલું; શકાદાર.

છબીલું, વિ૦ સુંદર-મોહક છબિવાળું; રૂપાળું; ફુટડું; દેખાવડું. (પું૦ છબીલો. સ્ત્રી૦ છબીલી.)

છબોતરું, ન૦ ઘસાયેલું પાતળું પતરું; પાતળું છોડું. (૨) નાનો નમાલો કાગળનો કકડો.

છમ, અ૦ તપેલી ધાતુ ઉપર અથવા તાતા તેલમાં પાણી પડતાં થતો એવો અવાજ. (૨) ડપકાવાથી ઘુઘરીમાંથી નીકળતો એવો અવાજ. રૂ૦ પ્ર૦ છમવડું=છમ થાય એમ તળીને બનાવેલું વડું તે. કહે૦ મા મને છમવડું=બુભુક્ષિતપણું બતાવવાના અર્થમાં, ખાવાની અત્યંત આતુરતા અને ઉતાવળ દેખાડવાના અર્થમાં વપરાય છે. ભોજનની ઓછી સામગ્રીના અર્થમાં પણ વપરાય છે.

છમકછમક, અ૦ છમછમ થાય એમ; લટકદાર ચાલે પગલાં મૂકવાને ઠેકેઠેકે ઝાંઝરની ઘુઘરીઓમાંથી તાલબંધ છમછમ થતું હોય તેમ; રૂમઝુમ ઠમકઠમક. (૨) છમછમ ઝાંઝર વાગે એમ ચાલવું તે.

છમકલું, ન૦ છમ થઇને એકદમ બંધ પડી જાય એવું જે તે; વિજળીની માફક ચમકારો-છમકારો કરીને રહી જતું હોય એવું કામ બનાવ વગેરે તે; અટકચાળું; ચાંદવું; અડપલું. (૨) જરાક લાગીને ઝબુકીને રહી જતું એવું જે તે. :-આગનું છમકલું.

છમકવું, ક્રિ૦ અ૦ છમકછમક થવું; છમછમ એવો અવાજ થવો.

છમકાર, પું૦ છમ એવો ઝીણો ટુંકો અવાજ થવો તે; છમકારો; ઝમકાર.

છમકારવું, ક્રિ૦ સ૦ છમછમ થાય એમ કરવું; ઠીકરી કે ધાતુ ખૂબ ગરમ કરી છમ થાય તેમ પાણીમાં નાંખવી; છમ થાય તેવી રીતે ગરમ વસ્તુને પાણીમાં ઝબકોળવી. (૨) અગ્નિ ઉપર મૂકીને નહિ પણ ગરમ કરેલી વસ્તુ નાંખીને પાણીની ઠંડક ઓછી કરવી. (૩) વઘારવું; તળવું; તાતા તેલમાં નાંખવું. :-શાક છમકારવું; ખોરણી કરવી; તેલ મરચાં વગેરેને ધાતુના ચાડામાં ખૂબ ગરમ કરીને દાળ કઢી વગેરે પેય પ્રવાહીમાં છમ થાય તેમ બોળવું.

છમછમ, અ૦ રહી રહીને છમ એવો અવાજ થતો હોય તેમ; છમ એવો અવાજ; છમકછમક.

છમછમતું, વિ૦ છમછમ એવો અવાજ કરતું; વાગતું. (૨) તવા ઉપર તળવાથી તેલની પરપોટીઓ ફૂટતાં અવાજ કરતું; તાતું; ઉનુંઉનું. :-છમછમતો પુડો.

છમછમાટ, પું૦ છમછમ થઇ રહેવું તે; છમ છમ કરવું તે; છમછમ એવો અવાજ થાય એમ કરવું તે. (૨) લાડથી અથવા તોરથી નાચી કુદીને ઝાંઝરનો ઝમકાર કરવો તે. થનથનાટ. (૨) તોર; મદ; વગેરેનું ચાપલ્ય દેખાડવું તે. પગે વાગતી ઘુઘરીઓવાળાં ઘરેણાં પહેરી આનંદના તોરમાં-જુસ્સામાં આમતેમ મહાલવું તે. (૩) લાડભરી રીસનો કકળાટ.

છમછમિયાં, ન૦ છમછમ થાય એવાં ઘુઘરીઓવાળાં ઘરેણાં; ઝાંઝર; ઝાંઝરિયાં. (૨) કાંસાની વાગે તેમ જડેલી-ગોઠવેલી તખતીઓ તે. :-વહેલનાં છમછમિયાં. (૩)વાગતી

નાની નાની ધાતુની તખતીઓનું બનાવેલું એક વાજું; કરતાલ; ઝાંઝો.

છમછરી, સ્ત્રી૦ છમચરી (સુરત) [સં. संवत्सरी] વાર્ષિક મરણ તિથિ; સંવત્સરી.

છમાસી, સ્ત્રી૦ મરણ પછી છ મહીને જે શ્રાદ્ધ ને બ્રહ્મભોજન વગેરે કરવામાં આવે છે તે ક્રિયા.

છર, પું૦ રૂપ, યૌવન, ધન અને માન વગેરેના અભિમાનનો જુસ્સો તે; તાન; મસ્તી; લાડની–માનની એતમા તે. (૨) મનનો અમુક જાતનો બલિષ્ઠ આવેશ; ઘેલછા; વેળ. છરખારવવો=મન ઉપર આવી જવું; વેળ આવવી; તરંગાવું; ઓચિંતી જોસદાર લાગણી થઇ આવવી. :–છર આવે તો કરે નહિ તો બેસી રહે. (૩) તોર; મદ; અભિમાન. ક્રિ૦ પ્ર૦ છર ઉતારવો=ગર્વ તોડવો; નરમ બનાવી દેવું. છર કરવો=બહેકીને ઘણું બોલવું; સહેજસહેજમાં જાસ્તી ઉપર ચઢી જવું. (૪) વાઢિયો; ચસકો, ઉગ્રભાવ. (૫) [સં. क्षुर] છોર; અસ્ત્રો; સજૈયો. ક્રિ૦ પ્ર૦ છર ફેરવવો=નાશ કરવો; પાળી મૂકવી; બરબાદ કરવું; કર્યું કારવ્યું ધોઇ નાંખવું. (૬) સ્ત્રી૦ બરૂની અંદરનો રેસો.

છરતું, વિ૦ ઉપર ઉપર થઇને વાંકું જતું; કતરાતું; ચીરતાં કાપતાં છરર એવો અવાજ કરીને આડું ઉતરી જતું; છોલાતું. છરતો ઘા; ઉઝરડો.

છરરર અ૦ એવો થતો અવાજ. (ફરકડી, કાતરડીનો.)

છરવંધું, વિ૦ છર વિંધાયેલું; છરવાળું; વેળ આવે તો સારાસાર નહિ જોતાં કામ કરી નાંખે, ગમે તેમ ક્રોધમાં બોલી દે એવું; ક્રોધીલું; ઇચ્છૃંખલ; આવેશઘેલું.

છરા, પું૦ [સં. छुरा=મરડિયા] બંદુકમાં ભરીને ઉડાડવાના મરડિયા; કાંકરા, કકડા, વગેરે તે. એક આખી ગોળાને બદલે બંદુક તોપ કે બૉંબમાં ફાટીને ઉડે એવા લોખંડ વગેરેના નાના કકડા ભરવામાં આવે છે તે; ગોખરું; ગોળીના કકડા. (૨) જેમાંથી છરા ઉડે એવો મારો તે.

છરાયેલું, વિ૦ જેને વખતો વખત છર આવી જતો હોય એવું; ઉચ્છૃંખળ; મનમાં આવેલા જોસને વશ થઇ જાય એવું; વેરનું કે બોલવાનું કામ કરી નાંખે એવું; આવેશઘેલું.

છરી, સ્ત્રી૦ [સં. छुरी] સાધારણ ઘર કામકાજની કાપકુપ કરવામાં અને શાક વગેરે સમારવામાં કામ આવે એવું નાનું કાપવાનું ઓજાર; પાળી; ચપ્પુ, ચાકુ. (૨) નાનું ભોંકવાનું; કાપવાનું કે ચીરવાનું હથિયાર. રૂ૦ પ્ર૦ છરી જેવી જીભ=લાગણી કાપી નાંખે એવી ખરાબ–આકરી વાણી. બગલમાં છરી=મનથી ઘા કરવાની દાનત; દગલબાજી; કપટ. કહે૦ છરીનું કામ છરી કરે અને નરેણીનું કામ નરેણી કરે=એક બીજાનું કામ એક બીજાથી થાય નહિ, જે જેનું કામ હોય તેજ તે કરે બીજાથી બને નહિ. (૩) વેર; અદાવત; કીનો. :–પેટમાં છરી રાખો ને મોઢે મીઠું બોલો.

છરેલ, વિ૦ છરાયેલું; આવેશઘેલું; ક્રોધીલું.

છરો, પું૦ મોટી છરી; એક તરફ ધાર અને ભોંકાય તેવી અણીવાળું કટારના જેવું હથિયાર. કટાર જમૈયાને બન્ને તરફ ધાર હોય છે અને તે જેટલાં ભોંકવાના કામમાં આવે છે તેટલાં ચીરવાના કામમાં આવતાં નથી. છરો ભોંકાય છે પણ ખરો ને ચીરવા ઘા કરવાના કામમાં પણ આવે છે.

છર્દી, સ્ત્રી૦ [સં.] અધઓક; વમન; ઉલટી; બકારી.

છલ, જુ૦ છળ.

છલકછોઇયાં, અ૦ હાલવાથી કાંઠા કે કોર ઉપર

થઇને બહાર પડતું હોય તેમ; છલક છલક થતું હોય તેમ. (૨) છલકાતું. :—ગાડીમાં પાણીની શિરોઈ છલકછોઇયાં છલકછોઇયાં થયા કરે છે.

છલકાવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં. સ્—સર્] હાલવાથી અને પૂર્ણ ભરાવાથી પ્રવાહીનું પોતાની હદમાંથી બહાર પડવું. કિનારી કે પાળની બહાર નીકળી પડે એમ ભરપુર ભરાઈ જવું. :—એવો વરસાદ પડયો કે તળાવ ને નદીનાળાં છલકાઇ ગયાં. (૨) ઉભરાઈ જવું; નહિ જીરવાવું; ખાલી બડાઇ મારવી; ફુલાઇ જવું; મિથ્યા અભિમાન કરવું. :—ગરીબ માણસ હોય તે બે પૈસા મળે એટલે છલકાઇ જાય.

છલન, ન૦ [સં.] છળવું, છેતરવું તે.

છલર, સ્ત્રી૦ દુર્વા; ધ્રો; દરો.

છલંગ, સ્ત્રી૦ [સં. उच्छलन] એક ઠેકાણેથી ઉછળીને બીજે ઠેકાણે પડવું તે; ઉછાળો; ઠેકડો; ફલંગ; કુદકો; ફાળ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છલંગ મારવી=ઉછળીને અદ્ધર થઇને પડવું; ઠેકડો મારવો; ફાળ ભરવી; ફલંગ મારવી. (૨) મોટા સાહસનું અથવા જોખમનું કામ કરવું; સાહસ કરવું; જોખમનું કામ કરવું. (૩) એકદમ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જઇ પડવું. કહે૦ છલંગ મારશો તો પગ ભાગશે=મોટું સાહસ કરવા જશો તો નુકસાન લાગશે.

છલાછલ, વિ૦ ભરપુર; ટાંકોટાંક; કિનારી કે ટોચ લગી ભરેલું; છલકાઇ જાય એમ ભરેલું. (૨) અ૦ મથાળા ઉપર થઇને બહાર પડે એમ. પ્રવાહી તેમજ સુકી વસ્તુને માટે વપરાય છે. :—લોટો પાણીથી છલાછલ ભર્યો. ટોપલીમાં છલાછલ ચોખા ભરી આપ્યા.

છલાવું, ક્રિ૦ અ૦ છલકાવું. :—છિલ્લર છલાઇ જાય, જળ જ્યારે આવી મળે. વલ્લભ.

છલિત, વિ૦ [સં.] છેતરાયેલું; ઠગાયેલું. (૨) છળી—બી ગયેલું; ચમકેલું.

છલુડી, સ્ત્રી૦ નાની છાછરી વાડકી. (૨) પહોળા મોંની એકડવાળી પવાલી; કચોલું. :—છલુડીમાં થૂપેલ કાઢો.

છલૈયું, ન૦ ઘસાઇને ફોતરા જેવું થઇ ગયેલું છલુડું. (૨) છાલ—લાકડાની ચુડી વગેરે તે.

છલ્લો, પું૦ સ્ત્રીઓને હાથે પહેરવાની આરસી ને ઘુઘરીઓવાળી વિંટી. (૨) લોઢાની કડી; વાળો. બહુવચને 'છલ્લા' વપરાય છે.

છવાવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં. छद्] ઉપરથી ઢંકાવું; ઉપર ઉપરથી છાવું; ઘેરાવું; ભરાવું.

છવિંટિયાં, ન૦ સ્ત્રીઓને પગની આંગળીએ પહેરવાની ઘુઘરીઓવાળી વિંટીઓ; જોટવાં.

છવ્વીસ, વિ૦ વીસ ને છ: ૨૬. છવ્વીસે, છવ્વીસો.

છળ, ન૦ [સં. छल] અમુક કહેવું અથવા બતાવવું અને તેથી ઉલટું કરવું તે; છેતરવું તે; કપટ; ઠગાઇ. (૨) ખોટો વેષ; સામું માણસ છેતરાય એવી જે જુદી બનાવટ તે. (૩) બહાનું; મિષ.

છળકો, પું૦ ઉછળતા પાણીનો જથો; મોટી છાલક; છોળ; તરંગ; મોજો; લહેર; લોઢ. (૨) ખળકો; એકદમ પાણીના મોટા જથાનું જોરભેર આવવું તે.

છળના, સ્ત્રી૦ દગલબાજી; કપટ; છેતરપિંડી.

છળપ્રપંચ, પું૦ [સં.] દગોફટકો; કપટપ્રબંધ.

છળભેદ, પું૦ [સં.] ભેદ રાખીને જે ખોટું સમજાવવું અથવા કરવું તે. ઉ૦ છળભેદે છાની રીતે છેતરીને છેડે બાંધું છે તે પાપ છોડયું કેમ છુટશે.

છળવિદ્યા, સ્ત્રી૦ [સં.] છળવાની જે આવડત તે; કપટકળા; ઠગબાજી.

છળવું, ક્રિ૦ સ૦ સામું માણસ છેતરાય એમ

કરવું; ઠગવું; છેતરવું; ભોળવીને લઇ લેવું. (૨) ઓચિંતું કંઇ વિચિત્ર ભય લાગે એવું જોવામાં આવ્યાથી ચમકી જવું; ભય કે ત્રાસથી થરથરી જવું; હબકી જવું. ઉ૦ મારી પશુરે પારવતી છળી મરે. પ્રા. કા. (૩) ઓચિંતા બહેબાકળા બની જવું; ગભરાઈ જવું; ચમકવું. :–પગ તળે દોરડી આવી એટલામાં કેશો છળી ગયો. ધ્રુજી જવું; ભડકવું.

છળો, પું૦ પ્રવાહીનો રગડો: ચળો. સુરત તરફ ભાગેલા દહિં માટે વપરાય છે. અમદાવાદ તરફ છળો (ચળો) ગંદા પ્રવાહી માટે વપરાય છે. :–મૂતરચળો.

છંછણવું, જુ૦ છણછણવું.

છંછન, જુ૦ છનછન.

છંછેડવું, ક્રિ૦ સ૦ [દે. छिण्णच्छोडणं] સામાની શાંતિમાં ને ચાલુ શાંત સ્થિતિમાં ભંગ કરવો: અડકી, ગોદો મારી કે બોલીને જગાડવું; સંતાપવું: ખીજવવું: ચીઢે ભરાય તેમ કરવું; ગુસ્સે કરવું. (૨) તરછોડી નાંખવું: તુચ્છકારવું. (૩) ઉશ્કેરવું.

છંછેડાવું, ક્રિ૦ અ૦ શાંતિમાં ભંગ થવાથી ઉશ્કેરાવું; ચિઢાવું: રીસે ભરાવું: ખીજવાવું.

છંટકાવ, પું૦ છાંટા છાંટા રૂપે જમીન ઉપર પાણી નાંખવું તે; છાંટવું તે; છાંટા છાંટા રૂપે પડેલું પાણી તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ છંટકાવ કરવો=થોડું થોડું પાણી છાંટવું તે. (૨) થોડી શાંતિ થાય તેમ કરવું: કકડો નાંખીને ટાઢું પાડવું. (૩) જમીનને થોડું પાણી છાંટીને પવિત્ર કરવી. છાંટણ; સીપવું તે.

છંટકોરવું, છાંટવું.

છંટાવું, ક્રિ૦ અ૦ છંટાયેલી હાલતમાં આવવું; છાંટાવાળા થવું. (૨) થોડું મળવું; ટાઢા પડવું; શાંત થવું. (૩) બુઝાવું; હોલવાવું. (૪) ગાય ભેંસનું ગર્ભિણી થવું; વેતરે આવવું. :–પાંચ બકરીઓ હમણાં છંટાઇ. (૫) કપાવું; તૂટવું; છેદાવું. ઉ૦ છંટાતી જાયમ હોય વજ્ર અણિયે છાટા કડા પાડથી.

છંડવું, ક્રિ૦ સ૦ છોડી દેવું; ત્યાગ કરવો; તજવું; છાંડવું.

છંડાવું, ક્રિ૦ અ૦ છોડી દેવાવું; ત્યાગ થવો: તજાવું. (૨) જમતાં જમતાં બાકી રહી જવું; ખવાતાં વધવું. (૩) છણાવું; ઇનસાફ થવો.

છંદ, પું૦ [સં. छन्दस्] અક્ષરની ગણતરી પ્રમાણે ગોઠવાયેલી વેદની ઋચાઓ. એમાં હ્રસ્વ દીર્ઘ અક્ષરોની અમુક સંખ્યાનું માપ છે. વેદ ઋચાઓમાં–ગાયત્રી, ઉષ્ણિક, અનુષ્ટુપ, બૃહતી, પંક્તિ, ત્રિષ્ટુપ, અને જગતી, એ મુખ્ય સાત ભાગ છે. તેના પછી ઘણા અવાંતર ભેદ પડેલા યજુર્વેદ વગેરેમાં જણાય છે. (૨) વેદ. (૩) લઘુગુરુ અક્ષરો અને તેની માત્રાઓને અનુસરી પદબંધ કરેલું જે વાકય તે: કાવ્ય; કવિતા; વૃત્ત, રાગ. :–હરિગીત છંદ, મનહર છંદ. અક્ષરમેળ ને માત્રામેળ એમ બે પ્રકારના છંદ છે. જુ૦ પિંગળ. (૪) જેમાં કવિતાના માપ સંબંધી નિયમો આપેલા હોય તે; પિંગળ: છંદશાસ્ત્ર. (૫) અભિલાપ: ઇચ્છા. (૬) સ્વેચ્છાચાર; મનગમતી રીતે ચાલવું તે. (૭) નાદ: લત; લળકો; શોખ. (૮) વ્યસન; નઠારી ટેવ; આદત. (૯) સ્ત્રીઓને હાથે પહેરવાની મઢેલી ચુડીઓનો સમૂહ. (૧૦) રંગઢંગ; ચેષ્ટા. (૧૧) યુક્તિ; હીકમત; પ્રપંચ; છળભેદ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છંદ લાગવો=વ્યસન પડવું; ટેવ–આદત–ગળકો લાગવો. અનુરાગ ચઢવો. :–શેઠના છોકરાને જુગારનો છંદ લાગ્યો છે. છંદે પડવું=ખાસ ધ્યાન રાખીને ચીઢવવું; પાછળ પડવું; ખોતરણાં કાઢયા કરવાં. સ્પર્ધાથી સામાને ચીઢવવાની ચાલ

ચલાવવી. કુચ્છંદ=નઠારી ટેવ; દુર્વ્યસન. (૧૨) વિ૦ પુષ્કળ; ઘણું; જોઇએ તેટલું. :—મને મારા વેપારમાંથી છંદ પૈસો મળેછે.

છંદશાસ્ત્ર, ન૦ [સં.] કવિતા રચવાના નિયમોની વિદ્યા; પિંગળ.

છંદી, વિ૦ જેને છંદ લાગેલો હોય એવું; લતિયું: નાદવાળું; વ્યસની: છંદીલું.

છંદીલું, વિ૦ નાદીલું; મોજી; શોખીન; અમુક છંદના તાનવાળું. (૨) સ્પર્ધાની ખંતવાળું. અમુક માણસ કરે તેમ કરવાના આગ્રહવાળું. (૩) ચાવળું; ચાળા પાડનારું.

છંદોબદ્ધ, વિ૦ [સં.] શ્લોકબદ્ધ; પદ્યરૂપ; અમુક અમુક રાગની કવિતામાં બાંધેલું—લખેલું એવું જે તે.

છાક, સ્ત્રી૦ દારૂની કે સડાની જે આકરી વાસ તે; દુર્ગંધ; દુર્વાસના. એનું મોં છાક મારે છે. દારૂ તાડીનાં પીઠાં છાક મારે છે. મૂતળચળાની ને કહોવાણની છાકને લીધે ત્યાં ઉભુંએ રહેવાતું નથી. (૨) પું૦ દારૂ વગેરેની કેફને લીધે એલફેલ ગમેતેમ બોલવું તે; માદક પદાર્થથી આવેલી મદાંધતા. (૩) મિજાજ; હુંકાર; ગર્વ; સ્વાભિમાન; પતરાજ. :—એને હમણાં પૈસા ટકાનો છાક છે. (૪) દારૂ પીધા ઉપર સવૈ લેવી તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાક રાખવો= ફાટીગયાપણું કરવું; અભિમાનનો તોરો રાખવો; મદાંધતા રાખવી. છાકે ચઢવું= તોરો કરવો; ફુલાઇને ફાળકો થઇ જવું; કોઇને કશામાં નહિ ગણવું; મમાભિમાનમાં ફાટી જવું; મસ્ત બની જવું. છાકીજવું= ગર્વથી ફાટીજવું; ફુલાઇજવું; મસ્ત બનીજવું.

છાકટ, વિ૦ છાકટું; મદાંધ.

છાકટાઇ, સ્ત્રી૦ છાકટાપણું; ઉછાંછળાઈ; બહેકાટ. જેમ ફાવે તેમ બોલવું અને પીધેલાની—માફક કેફી પદાર્થ પીને ભાન વગરના થવું તે; છકટાઇ; છાકટાની માફક વર્તન ચલાવવું તે: દારૂ પીને મત્ત થવાની ટેવ વાળા—વ્યસનીથવાપણું તે.

છાકટું, વિ૦ દારૂ પીને ભાન રહિત બનેલું; મત્ત; પીધેલું; મસ્ત. (૨)એલફેલ ગમેતેમ બોલે ચાલે એવું; ઉચ્છૃંખળ, ઉછાંછળું.

છાકમછોળ, અ૦ ભરચક; જોઇએ તેથી વધારે: ભરપુર; ઢચરિયાં.

છાકવું. ક્રિ૦ અ૦ બહેકીજવું; વઢીજવું; ફાટવું; મસ્ત થવું. (૨) છલકાઇ જવું; ફુલાઇ જવું: મદથી-અભિમાનથી ઘેલા થઇ જવું.

છાકીજવું, ક્રિ૦ અ૦ ધન, ઓદ્ધો માન પાન કે માદક પદાર્થના મદથી કોઇને ગણગારવા નહિ એવા થઇ જવું; મદમસ્ત બની જવું; ફાટી—વઢીજવું. (૨) ફુલાઇ—હરખી જવું. છકી જવું=મર્યાદા—વિવેકની બહાર જતા રહેવું.

છાકોટો, પું૦ મદ—ગર્વનો જુસ્સાદાર તિરસ્કાર તે: છાકનો તીવ્ર ઉછાળો તે; મોટો—વધારે ગર્વભર્યો અને જુસ્સાદાર છણકો તે.

છાગ, ન૦ બકરું.

છાગળ, ન૦ બકરું. (૨) મુસાફરીમાં પાણી ભરી સાથે રાખવાની ચામડાની નાની બતક; નાની મશક.

છાગળિયું, વિ૦ શકિત કરતાં વધારે ખરચ કરનારું; ઉડાઉ. છાગળિયાં.

છાછર, વિ૦ ઉંડું થોડું ને પહોળું; બહુ એવું; છાલકું; નહિ ઉંડું; ઉત્તાન. (૨) સ્ત્રી૦ ઉંડી નહિ એવી થાળી, છીછું, રકેબી; જેના કાના ઝાઝા ઉંચા ન હોય અને જે વચમાંથી ઉપસેલી હોય એવી તાસક.

છાછરું, વિ૦ [दे. छिछोली] છાછર; છાછર હોય એવું; નહિ ઉંડું; ઉત્તાન. (૨) ઓછું; છબછબિયું.

છાજ, ન૦ [સં. छद्—छादन] છાપરું ઢાંકવાના

કામમાં આવતું એક જાતનું ઘાસ; ડાભ; કાસ; સરકટની છાપરે નાંખવાની છોઈ; છાજવાનું જે તે. (૨) ઝુંપડા ઉપરનું ઘાસ; વંડીના મથાળા ઉપર કરવામાં આવતું વનસ્પતિ ઘાસને માટીનું આચ્છાદન; ઢાંકણ; વંડી ઉપરનું ખરસલું. ઉ૦ રિપુકુળને નિર્મૂળ કરજે, છોડ જેવા છાજમાં, સુખમાં સદા વિક્ટોરિયાને, રાખ પ્રભુ આ રાજ્યમાં. ક. દ. ડા.

છાજલી, સ્ત્રી૦ સરસામાન મૂકવા માટે ભિંતે ઉંચે જડેલું પાટિયું; અભરાઈ ઉપરનું પાટિયું. (૨) સાંકડું નાનું છજું. (૩) વરસાદની છાંટ ઘરમાં ન આવે તે માટે બારી કે છજા ઉપર બનાવેલું નાનું છાપરું; છત્તર. (૪) ઘાસ; વનસ્પતિનું ચાટલું; શાદ્વલ; ચારે તરફ પ્રસરીને પોચું પોચું પથરાઇ રહેલું હોય એવું જે તે.

છાજવું, ક્રિ૦ સ૦ [सं. छद् દે૦ छज्जर] છાજથી ઢાંકવું; છાવું; ચારે બાજુએ ફેલાઈ તથા ઢંકાઇ રહે તેમ કરવું; છાયા કરવી. (૨) ઘટાટોપ આવી રહેવું. (૩) ઘટવું; અનુકૂલ આવવું; લાયક હોવું. (૪) સારું દેખાવું; શોભવું. (૫) ટકવું; ઘણો વખત ચાલવું; નીભવું. ઉ૦ રાંક હાથેરે, રતન ચઢયું છાજ્યું નહિ.

છાજિયું, ન૦ શોકના જોરમાં ને જોરમાં એકદમ છાતી કૂટી નાંખવી તે; ઉંડી બળતરા વગેરેનો જોસ કાઢવા કૂટી નાંખવું તે; કૂટણું. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાજિયું લેવું=એકદમ જોસભેર કોઇની સામે જઇ જોરમાં ને જોરમાં થોડીવાર કૂટવું. જેની ઉપર ક્રોધ આવ્યો હોય તેને નામે કૂટવું. બહુવચને વપરાય છે. :—છાજિયાં લેવાં=પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરી રોવું ને કૂટવું; હાયવળાળ કરવી; રોવું; બખાળા કરવા ને ક્રોધાવેશથી કૂટવું.

છાજું, ન૦ વંડી ઉપરનું છાદન તે; ઘાસ કે જવાસાનું ઢાંકણ. કહે૦ છાજાં ઉપલો છોડ.

છાણ, ન૦ [सं. छगण દે૦ छाण] ગાય ભેંશનો મળ; ગોબર. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાણ કરવું=પોદળો કરવો; ગાય ભેંશનું હગવું. રૂ૦ પ્ર૦ છાણમાં તરવાર મારવી=ખોટી બડાશ મારવી; જેમાં કંઇ માલ ન હોય એવા કામમાં મોટી શક્તિનો ખાલી ઉપયોગ કરવો. છાણપુંજે=વાસીદું. કહે૦ છાણના દેવને કપાસિયાની આંખો=જેવું પાત્ર તેવું દાન; જેને જેવું ઘટે તેવું હોવું તે. (૨) નિરમ; બળ; વજન; દમ; હોંસ; શૌર્ય. :—એનામાં કંઇ છાણ નથી. છાણ વગરનું માણસ શું કરી શકે. કહે૦ છાણ જોઇ છલકાઇ ને પાણી જોઇ મકલાઇ=થોડામાં રાજી થવું; છલકાઇ જવું. છાણનો કીડો છાણમાં મરે=જ્યાંથી ઉત્પત્તિ થાય ત્યાં મરણ પણ થાય. ઉ૦ છાણપુંજામાં જન્મારો ગયો ને ભાભીજી ! ઉકરડો કિયો. છાંણાં બાળી ધુમાડો કરવો.

છાણવું, જુ૦ છણવું.

છાણિયું, ન૦ છાણમાટીનું બનાવેલું ભાંડ; વાસણ; કુબો. (૨) વિ૦ પોચું; ઢીલું; દમરહિત. (૩) છાણ ખાઇને રહેનારું; છાણખાઉ. :—છાણિયો મચ્છર.

છાણું, ન૦ ઘાસના ભુકા સાથે છાણ મસળીને બનાવેલા ગોળ થપેલા; છાણને ઘાસ કે ઓગાળ સાથે મેળવી તેના ખૂબ જાડા ભાખરા જેવા જે ચપટા આકાર ભિંતે અથવા જમીનપર કે છાપરા ઉપર થાપવામાં આવે છે તે; જંગલમાં કે સીમમાં જ્યાં પડયું હોય ત્યાંજ સુકાઇ ગયેલું છાણ તે અડાયું કે અડાયાં અને એકઠું કરી થાપેલું તે છાણું કે છાણાં. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાણાં થાપવાં=છાણની ગોળ જાડી અને ચપટી થપેલીઓ કરવી. (૨) ચઢી-બહેકી જઇને દુઃખ દેવું;

સંતાપવું; નહિ ગણગારવું; મર્યાદા નહિ રાખવી. :—નવી તો શેઠને માથે છાણાં થાપે છે. છાણાં સંકોરવાં=ઉશ્કેરવું; ભડકો લઇ ઉઠે એમ કરવું; ચઢાવવું; ઉત્તેજન આપવું. કહે૦ છાણે વિંછી ચઢાવવો=જાણી જોઇને દુઃખ થાય તેવું કામ કરવું; દુઃખ—પંચાતી ઉભી કરવી=હરકત થાય એવા કામને છંછેડવું.

છાતરક, સ્ત્રી૦ છલંગ; ફાળ; કુદકો.

છાતરાં, ન૦ છોતરાં; છોડાં; ભિંગડાં. :—છાલ છાતરાં. બહુવચને વપરાય છે. એનું એક વચન છાતરું.

છાતી, સ્ત્રી૦ [સં. छद—छात] ગળાની નીચેનો, પેટની ઉપરનો અને બે હાથની વચ્ચેનો પાંસળીઓવાળો શરીરનો જે આગલો સપાટ ભાગ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાતી કાઢીને ચાલવું=છાતી આગળ ધસતી રહે એમ અક્કડ રહીને ચાલવું; ભભકાથી દમામ ભેર ચાલવું. :—જોબન ધનનું જોર જણાવે, છાતી કાઢી ચાલેજી. ક. દ. ડા. 'મરદ છું' એમ બતાવવું. છાતી કૂટવી=શોક, દુઃખ અથવા ક્રોધના આવેશથી છાતીએ હાથ મારવા. પશ્ચાત્તાપ કરવો. :—હવે છાતી કૂટે શું વળવાનું છે? છાતી તોડવી=સખત મહેનત કરવી; બહુ વૈતરું કરવું. છાતીપર બેસવું=કુસ્તીમાં હરાવવું. સામા બેસીને ચાંપથી કામ લેવું; કોઇ માણસ કામ કરતું હોય તેની ઉપર દેખરેખ રાખવા તેની આગળ તેની પાસે ઉભા રહેવું; દાબીને ખંતથી ઉતાવળે ઉભે ઉભે કામ કરાવવું; સખત જાપતામાં કામ કરાવવું. ત્રાગું કરવું. છાતીમાં ઘાલવું=શરણે લેવું. છાતીપર રાખવું=પોતાની પાસે રાખવું. જરા પણ દુઃખ ન થવા દેતાં લાડથી બહુ સંભાળથી રાખવું. :—હૈયાં છાતીપર રાખું તોયે, ભાભી કહેશે ભુંડી. વે. ચ. છાતીએ ચાંપવું=છાતી સરસું લગાડવું. (૨) સ્તન; કુચ; પયોધર; ઉરજ; થાન; ધાઇ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાતી ફૂટવી=જોબન આવવું. છાતીએ વળગાડવું=ધવરાવવું. વહાલથી લડાવીને ઉછેરવું. છાતી સરસું રાખવું. છાતીએ હાથ મુકાવવો=આશા આપવી; વિશ્વાસ આપવો. છાતીપર હાથ નાંખવો=સ્ત્રીની આબરૂ લેવા જવું; સ્તન ઝાલવા જવું. છાતી પાકવી=સ્તન ઉપર ગુમડું થવું, સ્તનનો પાક થવો. છોકરાં નડારાં નીકળવાં. (૩) માણસને જ્યાં જુસ્સાની અને લાગણીઓની અસર થાય છે તે: અંતઃકરણ; હૃદય; કાળજું; હૈયું. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાતી ફાટવી=હૃદય ચિરાઇ જવું; શોક દુઃખ અને ત્રાસથી હૈયાના ભાગ થઇ જતા હોય એવી અસર થવી. દંગ થઇ જવું. છાતી ભરાઇ આવવી=જુસ્સો દબાવવાથી ગભરાઇ જવું; શોકની ભારે અસર થઇ આવવી. અકળાઇ ગભરાઇ જવું. છાતીપર પત્થર મૂકવો=જુસ્સાને પરાણે દબાવવો; અસરોને દબાવી રાખી સહન કરવી; મન મારી રાખવું. છાતી પિંગળવી=જુસ્સાઓની અસરથી ઢીલા થઇ જવું; દિલમાં લાગી આવવું; દયા પ્રેમ વગેરેની અસરથી ગદ્‌ગદ થઇ જવું. છાતી બળવી=અંતઃકરણમાં શોકની અસર થવી; હૃદયમાં દુઃખ થવું; મન ચણચણવું. દયા ઉત્પન્ન થવી; જીવ બળવો. અદેખાઇની અસર થવી. છાતી ઠરવી=સંતોષ મળવો. છાતીમાં ડાઘ લાગવો=અંતઃકરણ દુખાવું. છાતીનો ઘા=અંતઃકરણને અસર કરે એવો બનાવ, પ્રહાર. છાતી ઉભરાવી=હૈયું ઉછળવું; અંતઃકરણમાં આનંદનો ઉભરો આવવો. કઠણ છાતી=અસર થાય નહિ એવું જે અંતઃકરણ તે. પોચી છાતી=ઝટ અસર થાય એવું હૃદય

તે; વિ૦ ડરકણુ; બીકણુ: જેને તરત અસર થતી હોય એવું તે. છાતીની મુક્કી=અંતરનો ઘા. છાતી ટાઢી થવી=આંતરડી ઠરવી. (૪) હિમ્મત; ધૈર્ય; હૃદયબળ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાતી બેસવી=હિમ્મત જતી રહેવી. છાતી થાબડવી=ધીરજ આપવી; હૃદયબળ આપવું; હિમ્મત આપવી. છાતી ચલાવવી=હિમ્મત ધરવી. છાતીનું=હિમ્મતવાળું; નિડર; ધીટ. છાતીવાળું=હિમ્મતવાળું. છાતી હાથ ન રહેવી=ધૈર્ય જતું રહેવું. છાતી બેસીજવી=હિમ્મત ભાગી જવી. છાતી ઠોકવી=હિમ્મત આપવી.

છાતીચલું, વિ૦ હિમ્મતથી કામ કરે એવું; હૃદયબળવાળું; સાહસિક.

છાતીપૂર, વિ૦ છાતી લગી આવે તેટલું અથવા છાતી સમાણું.

છાતીફાટ, અ૦ છાતી ફાટી જાય તેમ. તે છાતીફાટ રૂવે છે.

છાત્ર, પું૦ [સં.] શિષ્ય; વિદ્યાર્થી: અંતેવાસી; ચેલો.

છાનાછાની, સ્ત્રી૦ છુપાછુપ કરવી તે; એક બીજાથી એક બીજાની વાતચીત વગેરે ખાનગી રાખવાની ઘાલમેલ તે; ખુલાપણું નહિ હોવું તે; વાત કે કામકાજની ચોરી. :—એનાથી મારે કંઈ છાનાછાની નથી. વધારે ખાનગીપણું તે. (૨) વિ૦ છાનું હોય તેમાં પણ વળી છાનું એવું.

છાનું, વિ૦ [સં. छन्न] કોઇ જાણે કે સાંભળે નહિ એવી રીતનું; છુપું; ગુપ્ત; ખાનગી. (૨) ચૂપ; મૌન; નહિ બોલતું—નહિ રડતું એવું.:—કીકાને છાનો રાખો. તમે છાના રહો, બહુ બોલશો માં. (૩) નહિ ખુલ્લું; ઢાંકયું. :—પાપ છાનું નહિ રહે. (૪) ખાનગી વર્તન; એકાંત ચરિત. :—બાઇજી છાનાં ન જોશો અમારાં, રાખો કંઇક તો બોજ તમારાં. કહે૦ 'છાનાં આવજો' તો કહે ઉટે ચઢીને આવીશ=કહીએ તેથી ઉલટુંજ કરનાર. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાનું રાખવું=કોઇને નહિ જાણવા દેવું; ખાનગી રાખવું. (૨) રડતું બંધ રાખવું; નહિ રડવા દેવું; નહિ બોલવા દેવું; મૌન રાખવું. છાનું રહેવું=મૌન રહેવું. (૨) અજ્ઞાતવાસમાં રહેવું. :—પાંડવો છાના રહ્યા.

છાનુંછપનું, વિ૦ છાનું ને છુપું એવું: કોઇ સાંભળે કે જાણે નહિ એવું. (૨) ન૦ ગોઠ: ગુંજ; મંત્ર. (૩) ખાનગી કામકાજ. ઉ૦ છાનીછપની વાતો તેં કીધી, ખોટી સલાહ પૂછીને લીધી. સં. દુ. ના.

છાનુંમાનું, વિ૦ કોઇ જાણે કે સાંભળે નહિ એવી રીતનું; કોઇ જાણે નહિ એવું. (૨) નહિ બોલતું; ચૂપચાપ; મુંગુંમુંગું. ઉ૦ તમે છાનામાના જાઓ રાજ, કાના! કહેવું પડશે. (૩) સંતાતું; જાણમાં ન આવે તેવું; વગર બોલવે—છુપાછુપ. :-તમે છાનામાના આવજો.

છાપ, સ્ત્રી૦ એકાદ વસ્તુ ઉપરની આકૃતિનું બીજી વસ્તુ ઉપર પડવું—ઉઠવું, આલેખન થવું તે; આકૃતિ, ચિહ્ન, આંક, સળ વગેરેનું બીજાપર પડવું તે; સળ; સિક્કો, મહોર, ભાત; તરેહ; વળિયું, આંકો, ચિત્ર, અક્ષર વગેરે ઉઠવાં તે છાપ; છપાવું તે. (૨) જેના વડે છપાતું હોય તે બીબું. (૩) અમુક માણસ કે બાબતને માટે મનમાં તેના સ્વરૂપનો જે અભિપ્રાય બંધાવો તે. :—કોઇને પણ સારી છાપ પડે એવી રીતે વર્તવું. (૪) ખ્યાતિ; પ્રસિદ્ધિ; નામના; લોકાભિપ્રાય; આબરૂ; સાખ. :—એને માટે લોકમાં સારી છાપ નથી. (૫) કવિતાને છેડે કવિએ પોતાનું નામ મૂકવું તે; અભોગ. (૬) શેહ; દાબ; પ્રતિભા; અંકુશ. (૭) છાપવાની

જે સફાઇ—સુંદરતા તે. :—નિર્ણયસાગર પ્રેસની છાપ બહુ સારી છે. (૮)ડામ. ક્રિ૦પ્ર૦ છાપ પાડવી=લોકમાં સારો ખોટો અમુક અભિપ્રાય બંધાવવો તે; શેહ પાડવી; નામના કરવી; અમુક આવો છે, એમ બોલાય તેમ કરવું; પ્રતિષ્ઠા પાડવી. શક વર્તાવવો. છાપ મારવી=અંકિત કરવું; દાબી દેવું; શેહ પહોંચાડવી. રૂ૦ પ્ર૦ મહોર છાપ=સિક્કો; સરકાર તરફનું કાગળપત્તર ઉપર મારવાનું ચિહ્ન; મુદ્રા. દ્વારકાંની છાપ=ખાતરી થાય એવો પુરાવો; પાકી પ્રતીતિ.

છાપખાનું, ન૦ [फा. चापखाना] કાગળ ને પુસ્તકો વગેરે છાપવાનું કારખાનું; બીબાં યંત્ર, પત્થર, અને બીજાં છાપવાના કામનાં સાધનોવાળું સ્થાન તે; મુદ્રાલય.

છાપગર, પું૦ છાપ પાડવાનું કામ કરનારો; છીપો; ભાવસાર; કપડાં છાપવાનો ધંધો કરનારો. (૨) કપડાં છાપવાનો ધંધો કરનારી એક નાત.

છાપટ, સ્ત્રી૦ પાણીની છોળ; જોરથી પાણીનો જથો ઉછાળવો તે; પાણીની છાલક. (૨) લપડાક; થાપટ.

છાપણી, સ્ત્રી૦ છાપની સફાઇ; છાપવાની ઢબછબ; રીત; છાપકામની બજવણી.

છાપત, સ્ત્રી૦ છાપ. (૨) સાખ; આબરૂ.

છાપનાર, પું૦ છાપવાનું કામ કરનારો; છાપખાનાનો ઉપરી; છાપીને બહાર પાડનારો.

છાપરિયા, પું૦ છાપરા જેવી પાઘડી બાંધનાર વાણિયાની એક નાત. (ભાવનગર તરફની) (૨) વિ૦ છાપરાના બરનું. :—છાપરિયા વાંસ. (૩) નાનાં નાનાં છાપરાં બાંધીને રહેનારા ભરવાડ જેવા ભટકતા લોકોનો સમુદાય.

છાપરી, સ્ત્રી૦ નાનું છાપરું; ઝુંપડી; મઢુલી.

છાપરું ન૦ [सं, छिप्पिरं] તડકો, વરસાદનું પાણી અને ટાઢનો ડાર વગેરે લાગે નહિ તે સારૂ રહેવાના સ્થાન ઉપર કરવામાં આવતું આચ્છાદન કે ઢાંકણુ તે. (૨) જેની ઉપર આચ્છાદન—ઢાંકણુ હોય એવું નાનું રહેવાને બાંધેલું સ્થાન; ઝુંપડું; મઢુલી: પર્ણશાળા. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાપરે ચઢવું=કોઇ ભાવ પૂછે ત્યારે વધારે મોંઘા થવું; ઉંચા જવું; ખીલવું; મહત્ત્વ દેખાડવું; મોટાઇ લેવી. છાપરે ચઢાવવું=વખાણીને ફુલવવું; ચઢાવવું; મોટું કહેવું; લડાવવું; માન આપવું. છાપરે બેસવું=મોંઘા થઇ જવું: મોટાઈવાળા થઇ બેસવું; ખાલી મોંટાઇની ડફાંસમાં રહેવું; કોઇનું વજન નહિ રાખવું; આપણેજ એક મોટા છીએ, એવું ગુમાન ધરવું. છાપરાં થેકવાં=બહુ ઉદ્ધતવેડા કરવા; હદપાર આનંદ દેખાડવો; બહુજ ફાટી જવું; નિરંકુશ બની જવું.

છાપવું, ક્રિ૦ સ૦ જેમાં કંઇ આકૃતિ પાડેલી હોય એવી ચીજ કે બીબું એમનું એમ અથવા રંગમાં બોળી બીજી વસ્તુ કાગળ કે કપડા ઉપર દાબી કે ઠોકીને તેમાંની આકૃતિ તે કાગળ કે કપડા ઉપર પાડવી તે; એક ચીજ ઉપરનો આકાર બીજી ચીજ ઉપર દાબીને પાડવાની ક્રિયા કરવી તે; આકાર, ચિહ્ન, અક્ષર, ને ભાત તરેહ વગેરે પાડવાં; છાપ—સિક્કો ઉઠાડવો; ભાત કે તરેહ પાડવી; શિલાછાપના પત્થરવડે કે બીબાવડે બીજી વસ્તુ ઉપર છાપ તરેહ પાડવી તે છાપવું. (૨) 'અમુક આવું તેવું છે' એમ જાહેર કરવું; અમુક નામ, સાખ વગેરે પાડવું; ઓળખાવવું. :—એ તો છાપેલું કાટલું છે. એ તો હવે લોકમાં નઠારા તરીકે છપાઈ ગયો. (૩) મર્મ ઉઘાડો કરી ફજેતી કરવી; જાહેર કરવું.

છાપું, ન૦ જેમાં દેશદેશની હકીકતો છાપેલી હોય તે વર્તમાન પત્ર; પત્રિકા. (૨) છાપીને પાડેલું ચિહ્ન, તરેહ, કે આકાર. :– છાપાં તિલક. (૩) બીબું; છાપવાનું જે આધારભૂત ઓજાર તે. (૪) ચામાચેણ.

છાપેલું, વિ૦ ચિહ્નિત; આંકેલું; જાહેર. (૨) પ્રસિદ્ધ થયેલું; નામાંકિત; જેની ઉપર સારા ખોટા સંબંધી અમુક છાપ પડી ગયેલી હોય એવું.

છાપો, પું૦ ઓચિંતો હુમલો તે; એકદમ તૂટી પડવું તે. :–રજપુતોએ પાદશાહની છાવણી ઉપર છાપો માર્યો. દબાઇ જાય એમ સામા ઉપર આક્રમણ કરવું તે. (૨) છાપ; છાપવું તે; સિક્કો. (૩) તિલક; અમુક ચિહ્ન. (૪) લાગો; વેરો; કર; દાપું; હક કરી લેવાનું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાપો મારવો=સામો શત્રુ દબાઇ જાય તેમ એકદમ તેની ઉપર તૂટી પડવું–ઓચિંતો હલ્લો કરવો. છાપો ભરવો=વેરો ભરવો.

છાબ, સ્ત્રી૦ [सं. शराब] વાંસની પાતળી ચીપોની છાછર ટોપલી; છાબડી. :–ફૂલની છાબ. ઉ૦ છાબ ભરૂંરે શગ મોતીડે. (૨) ધાતુની છછરી થાળી; ટાટ; ટુંકા કાનાની વચમાંથી ઉંચી મોટી તાસક.

છાબડી, સ્ત્રી૦ નાની છાબ; છછરી ટોપલી. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાબડી કલ્પવી=મરણ પાછળ કરવામાં આવતી એક ક્રિયા. (ભાદરવા મહીનામાં કરાય છે.) છાબડી વાળવી; સ્ત્રીના મરણ પછી તેનાં પિયેરિયાંએ છેલ્લી ક્રિયાનાં કપડાં વગેરે એક છાબડીમાં મૂકીને આપવાં તે.

છાબડું, ન૦ છાબ. કહે૦ છાબડે સુરજ ઢાંકયો ના રહે.

છાયા, સ્ત્રી૦ [सं.] પ્રકાશને પોતાની ઉપર લઇ પોતાની પાછળ પ્રકાશની સામી બાજુએ નાંખેલું અંધારું તે; પડછાયો; ઓળો; છાંયડો. (૨) પ્રકાશની વચમાં રહેલી વસ્તુનું તેની સામે પડેલું પ્રતિબિંબ; ઓળાની આકૃતિ. :–છાયાચિત્ર=ફોટોગ્રાફ. (૩) તેજનાં કિરણો; નૂર; કાન્તિ. :– રત્નચ્છાયા. (૪) શેહ; દાબ; દમ; પ્રતાપમાં દબાઇ જવું તે; ઝાંખા થઇ જવું તે. (૫) છત્ર; ઢાંકણ; ઓથ; આશ્રય. :–મા બાપની છાયામાં ઉછરવું. (૬) અલ્પાંશ; આભાસ; સ્વરૂપ; ભાવ; મળતાપણું. તમારા લખાણમાં જુનાં કાવ્યોની છાયા છે. (૭) ચિત્રમાં ઓળાનો જે ઝાંખો આકાર પડે છે તે; ચિત્રમાંનો લીટીઓવાળો કાળો ભાગ. (૮) ભૂત; પિશાચ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાયા કરવી=છાંયડો કરવો; ઓથ આપવી. છાયા પડવી=ઓળો પડવો. શેહ પડવી; અંજાઇ જવું; સામાના પ્રતાપને લીધે દબાઇજવું; ઝાંખાપડવું. છાયા લેવી= અમુકને મળતું આવે એવું કરવું; કોઇની બનાવટ વગેરેના અલ્પાંશ–આભાસવાળું કરવું. રૂ૦ પ્ર૦ છાયા જેવું=જેમ અમુક વસ્તુની છાયા તેના જેવી ને તેનાથી જુદી હોતી નથી તેમ સદા જોડાયેલું રહેતું હોય એવું. :–છબિલા છાયાની પેરે હું આપની, પગલે તમતણે પગલાં ભરીશ રે, સુહાગણ.

છાયાનટ, પું૦ એક જાતનો રાગ.

છાયાપુરુષ, પું૦ મેદાન વચ્ચે ઉભા રહી ઘણીવાર એકટસે પોતાની છાયા સામું જોઇ રહી એકદમ આકાશભણી ઉંચું જોતાં પોતાના જેવીજ જે પુરુષાકૃતિ દેખાય છે તે. ચંદનીમાં છાયા જોઇ ઉંચું જોતાં પુરુષ પોતાની છાયા આકાશમાં દેખે છે તે. પુરુષનીજ નહિ પરંતુ પ્રકાશનાં કિરણોનાં સ્વાભાવિક વક્રીભવન થતાં ઘણીવાર સ્વચ્છ આકાશમાં શહેરો ગામ ને બગીચા વગેરેની જેવી ને તેવીજ છાયાઓ દેખાય છે. આને ગાંધર્વનગર કહેવામાં આવે છે.

છાયાયંત્ર, [સં.] છાયા માપવાનું એક યંત્ર તે. (૨) છાયાના પ્રમાણ ઉપરથી વખત કાઢવાનું ઓજાર. (૩) છાયા ઉપરથી છબિ પાડવાનું યંત્ર.

છાયેલ, ન૦ [દે. छाइलो] સ્ત્રીઓને પહેરવાનું છાપેલું લાંબું લુગડું; સાલ્લો; છાયલ, છાલ; સ્ત્રીઓને ઘરમાં પહેરવાનું એક સુતરેલ કપડું. ઉ૦ ભલું છાયેલ દંપતી સ્નેહ ઉછાળે જે આંખમાં.

છાયો, પું૦ છાયા; ઓળો; પડછાયો; છાંયડો.

છાર, પું૦ [સં. क्षार] ઈંટવાડાનો બળેલા ને ખરેલા ઘસારાનો ભુકો; ખાખ; કાટરડો; પાકતાં-બળતાં ઓગળીને ખરેલો રાખ જેવો ઈંટોનો ભુકો. (૨) સ્ત્રી૦ રાખ; ધૂળ; કચરો. (નીમાનો) (૩) ફૂગ; છારી.

છારવું, ક્રિ૦ સ૦ બળીને ખાખ થઇ જાય એમ કરવું; ખાખ કરવી. (૩) છારૂં દબાવવું; છારાથી છાંદવું. (૩) ઉનું કરીને પાણીમાં બોળવું; છમકારવું. (૪) માંડીવાળવું; ભુસી નાખવું. (૫) ઢાંકપિછોડો કરવો; ઢાંકવું.

છારિયું, ન૦ સાંકડા મોંનાં વાસણને અંદરથી માંજવાનો એક છેડે કુચો પાડેલો લાકડાનો કકડો; લોટામાંજણ કુચડો. સાંકડા મોંના વાસણમાંની છારી કાઢવાનો કુચડો.

છારી, સ્ત્રી૦ ઝીણાં ચીકણાં પરમાણુઓનું પડ; છિયાડીનો પાતળો થર; ડોળા ઉપર જે પાતળું ભિંગડું બંધાય છે તે. :–એની આંખે છારી આવે છે; અર્થાત્ પાતળાં રજકણોનું પડ થતું જાય છે. (૨) છિયાડી; ઝીણી ધૂળ–રજ. (૩) સેંદ્રિય વસ્તુઓમાં વિકાર થતાં તેની ઉપર જેમ ઝીણામાં ઝીણું ઘાસ ઉગ્યું હોય એવું મુંવાળા જેવું દેખાય છે તે. :–રોટલા ને પૂરીને છારી વળવી. (૪) કહોળાં પાતરાં અને બીજાં તાજાં શાકનાં ફળ ઉપર જે રૂવાંટી દેખાય છે તે. કાંટાની વાળ જેવી ઝીણ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છારી આવવી=ડોળા ઉપર પડ થવું; ઓછું અથવા ઝાંખું દેખાવું. છારી વળવી=ફૂગ આવવી; બગડીને વિકારી રજથી ભરાઇ જવું. કીકીનું ઝીણા પડથી ઢંકાવું; નહિ દેખાવું, થોડું દેખાવું; મોતિયો આવવો.

છારું, ન૦ નળિયાં ને ઇંટ વગેરેના નીમાનો બળેલો કચરો; રાખ; ને ભુકો વગેરે તે; ધૂળ મરડિયા વગેરે બળતાં થયેલી રાખ. (૨) બકરું. ક્રિ૦ પ્ર૦ છારું નાંખવું=રાખ ઈંટના કકડા વગેરેનો બળેલો ભુકો રસ્તા સપાટ કરવાને જમીનપર દાબીદેવો તે. (૩) આકરું; તીખું; કડક. નઠારું; ખરાબ.

છારોડિયું, વિ૦ વાસી; પિત્તને લીધે તીખું ને વિકારી એવું. :–છારોડિયા ઓડકાર.

છાલ, સ્ત્રી૦ [સં.] વનસ્પતિની ઉપલી સપાટીનું ચીકણું રેસાદાર ઢાંકણ; વનસ્પતિની ત્વચા; ચામડી. ફળની છાલ, થડની છાલ. ફળ કે વનસ્પતિની અંદરના ભાગ ઉપરનું પડ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાલ પાડવી=ઉપર ઉપરથી સોરવું; છોલવું. ડપકા અથવા મહેણા રૂપે વાતમાં ને વાતમાં માણસને ઝાટકવું; ભુંડું અને ખોટું બોલવું; નિંદા કરવી. અંતર છાલ=ત્વચાની છોલ. કેટલાંક ઝાડની ઉપલી છાલ સુકાઇને ભિંગડાં જેવી થઇ જાય છે, જ્યારે તેની તળેની છાલ લીલી, ચીકણી ને સુકુમાર રહે છે. ઓસડમાં અંતરછાલ કામ આવે છે. કેટલીક છાલ પાતળી ને સફાઈદાર હોય છે. :–ભૂર્જપત્ર. કેટલીકના લાંબા રેસા નીકળી તેનાં લુગડાં વણાય છે. જ્યારે કપડાંની શોધ થયેલી ન હતી ત્યારે પ્રથમ લાંબી પહોળી છાલનાં પાતળાં પડ પહેરાતાં અથવા છાલને ચીરી ગુંથીને તેનું જાડું કપડું કરવામાં આવતે.

છાલ, પું૦ (છયાલ) કેડો; પીછો; પુંઠ; પાછળ અને પાછળ વળગ્યા ને વળગ્યા રહેવું જરા પણ દૂર ખસવું કે સામાને છુટું મૂકવું નહિ તે; લાગુ-ચોંટચાજ રહ્યા કરવું તે. (૨) સંગ; સોબત; આસંગ. :-તાવ મારો છાલ છોડતો નથી. (૩) અમુક મોહ પ્રેમ વેર વગેરેની લાગણીની ચાલુ અસર રહ્યા કરવી તે. કામ-વેર મારો છાલ છોડતાં નથી. (૪) એનો એજ વિચાર થયા કરવો તે; ખ્યાલ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાલ છોડવો =અમુક બાબતના વિચાર અને ખ્યાલ કર્યા કરવાનું મૂકી દેવું. :-એ વાતનો હવે તો છાલ છોડો. કામ થતા લગી લાગુ ને લાગુ પાછળ ફર્યા કરવું તે.

છાલક, સ્ત્રી૦ [सं. क्षालन] પ્રવાહીના જથાનું કાના કે કાંઠા ઉપર થઇને ઉછળી બહાર પડવું તે; પ્રવાહીનો ઉછળીને દૂર પડે એવો તરંગ; છોળ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાલક ઉડાડવી=પાણીના જથાને કોઇની સામે ઉછાળવો. છાલક મારવી=કોઈની સામે પાણી નાંખવું. કોઈ બાબતમાં અતિ ઉત્સાહ દેખાડવો. કહે૦ ઝાંપે છાલકો મારવી=ખૂબ ઉદાર થઇ ઉડાડવું; રીતભાત જમણ વગેરે બહુ સારી રીતે કરવાં તે. :-અમે તો ભાઇ જાણે કંજુસ પણ તમે કયારે ઝાંપે છાલકો મારી તે બતાવોને ? છલકાઇને બહાર ઉછળી અથવા નીકળી પડવું તે. કહે૦ નદીનાં વહેણ ને સમુદરની છાલક=ઘંટીના સો ને ઘંટાનો એક, એના જેવું.

છાલકબાજી, સ્ત્રી૦ છોકરાઓની પાણીની એક રમત. આમાં છોકરાઓ બે પક્ષમાં વહેંચાઇ જઇ સામસામે છાલકો ઉડાડી એક બીજાના પક્ષને હરાવવાની રમત રમે છે. (૨) સામ સામે પાણી છાંટી ઠઠ્ઠા મશ્કરી -ચાંમોદિયાં કે ગમતની રમત કરવી તે. :-હોળીના દહાડા છે, દિયેર ભોજાઇ છાલકબાજી તો કરેસ્તો.

છાલકું, વિ૦ છલકાઇ જાય એવું; નહિ ઉંડું; ન જીરવી શકે એવું; ઉતળું. (૨) હલકું; નહિ ગંભીર; મોટા પેટનું નહિ એવું; આછકલું; હલકા પેટનું. (૩) બેઅદબ; પાજી. (૪) ન૦ પીઠની બેઉ બાજુએ પડીને રહે એવી અને વચમાં આંતરાવાળી અનાજ માટી વગેરે ભરીને ગધેડા ઉપર ચઢાવવાની ગુણ; બેવડિયો થેલો; લગડું. (૫) ગધેડા ઉપર નાંખવાની બે ગુણોમાં રહે એટલા વજનનું તે; ચાર મણનો સંતોલો; ચાર મણ.:-પાંચ છાલકાં બાજરી પાકી=૨૦ મણ. (૬) ભરાયાથી ફૂલે એવું તે; ઝુલતું મોટા કોથળા જેવું પેટ; ફાંદ; અકરાંતિયાનું પેટ. :-પોતે છાલકું ભરીને બેઠા એટલે જાણે ગામ જમ્યું. કહે૦ છાલકામાં પાણી ભરવું=ખોટું ડોળ કરવું; ન ઘટે તેમ કરવું.

છાલાં, ન૦ સુકી છાલનાં પડ; જે ફળ અથવા વનસ્પતિ ઉપર તંતુવાળી જાડી ત્વચા હોય તેના ઉખાડી કે ચીરીને કરેલા લીલાસુકા કકડા. :-નાળિયેરનાં છાલાં; છોડાં. (૨) પાતળી છાલનાં પડ તે છોતરાં; ફોતરાં. :-ડાંગરનાં છાલાં. (૩) પ્રાણીની બરસટ ચામડી ઉપરનાં ભિંગડાં. :-મચ્છીનાં છાલાં. આનું એક વચન છાલું. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાલાં કૂટવાં=રેસાવાળાં છોડાંને કદકા-ઘોયકણાથી કૂટીને તેના રેસા જુદા પાડવા. નાળિયેરનાં છાલાં કૂટી તેના રેસા કાઢીને ખલાસી લોક કાથો ને કાથાનાં દોરડાં વગેરે બનાવે છે તે. (૨) જેમાંથી કંઇ સાર કે ફળ નીકળે તેમ ન હોય એવી ખોટી મહેનત અથવા માથાફોડ કરવી; પાણી વલોવવું; કુશકા કૂટવા. છાલાં વિંણવાં=ખાલી વળખાં મારવાં; આખર જેનો કંઇ ઉપયોગ નહિ એવી વસ્તુ પાછળ ફાંફાં મારવાં. કહે૦ છાલાં તે

આખર ઢાલાં=ખાલી ઉપર ઉપરનો દેખાવ કરવો જે પરિણામે નકામો નીવડે તે.

છાલિયું, ન૦ પાતળા પતરાની છાછરી હલકી વાડકી; છાલી; છાલું.

છાલી, સ્ત્રી૦ નાની છીછરી વાડકી; છાલિયું. (૨) ચુડી; બલૈયું. કહે૦ આ લે તારી છાલી અને હું તો મારે ચાલી. નાતરાનો જેમાં વિધિ કે જરાએ આકરો પ્રતિબંધ ન હોય એવા હલકા વર્ણની સ્ત્રીની અસહનશીલતા અને સ્વચ્છંદ બતાવે છે, અર્થાત્ દાંપત્યની દૃઢતા એટલીજ કે ચુડી કાઢી નાંખે કે પાર.

છાલું, ન૦ છોડું; ફોતરું; કપોટું; છાલ; કુશકા. :–ડાંગરનું છાલું. (૨) લોટવાળવાનું નાળિયેરનું એક બાજુએ કુચો પાડેલું છોડું. (૩) નાની તાંસળી; છાછર વાડકી.

છાવણ, ન૦ છાવાનું જે તે; આચ્છાદન; ઢાંકણ; છાજ.

છાવણી, સ્ત્રી૦ સેનાનો પડાવ; સૈન્યનું મથક; જ્યાં લશ્કર રહેતું હોય તે સ્થળ શિબિર. :–નિમચની છાવણી. (૨) થોડો વખત રહેવાને માટે સૈનિકો માટે તંબુઓ ને તાડછાં વગેરેથી બાંધેલો મુકામ; લશ્કરનો પડાવ. (૨) કોઇપણ સમુદાયનું એકાદ ઠેકાણે તળ નાંખીને પડવું તે; સાધુઓનો પડાવ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાવણી નાંખવી=મુકામ કરવો; તળ નાંખીને પડવું; અઠે દ્વારકાં કરીને બેસવું–પડવું; મુકામ કરવો.

છાવર, પું૦ આચ્છાદન; ઢાંકણ; ઉપરથી છવાઇને રહે એવું જે તે; ઓઢો. (૨) ઢાંકપિછોડો.

છાવરવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. छद्] ઉપર ઉપરથી ઢાંકવું; વાંક, ગુનો કે દોષ હોય તેને ઉઘાડો નહિ પડવા દેવો; ઢાંકવા, છુપાવવાનો યત્ન કરવો; ઉપરથી ઉડાવી દેવું; ઢાંકપિછોડો કરવો. (૨) તરફદારી કરવી; ઉપરાણું લેવું.

છાવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. छद्] ઉપરથી ઢાંકવું; ઢંકાય એમ ઉપર પાથરવું; આચ્છાદન કરવું. :–છાપરું છાવું. છાજથી-જાવળીથી છાપરું ઢાંકવું.

છાશ, સ્ત્રી૦ દહિંમાં પાણી નાંખી વલોવીને બનાવેલું ખાટું પ્રવાહી; તક્ર. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાશ પીવી=શિરામણી કરવી. છાશ પીવાટાણું=સવાર. છાશબાકળા=વિલાઇ ગયેલું: એક રસ નહિ એવું ગભરાયેલું હોય એવું.

છાસરિયો, પું૦ પાણી પાઇને ઉગાડેલો જેઠ મહીનાનો જુવાર.

છાસી, વિ૦ એંશીને છ; ૮૬. છયાસી.

છાસેટ, વિ૦ સાઠને છ; ૬૬.

છાળ, સ્ત્રી૦ છોળ. (૨) ઓડો.

છાં, ક્રિ૦ હો ધાતુનું બીજા પુરુષનું એક વચન. :– તું કયાં છાં ? નાગરો વગેરેમાં 'છે' ને બદલે આ રૂપ વપરાય છે.

છાંઇ, સ્ત્રી૦ છાયા.

છાંકું, ન૦ ખોટી ને મોટી મોટી વાતો કરનારો; ગપ્પી.

છાંગળ, પું૦ કાટો; ઇંટના રસનો ગઠ્ઠો.

છાંછવું, વિ૦ ઉછાંછળું; ચિબાવલું; છોકરવાદ; ઉદ્ધત; જેમ ગમે તેમ બોલે એવું.

છાંછળમાંછળ, અ૦ ઉપર ઉપરનું; ઉપલકિયું; એલફેલ.

છાંછળું, વિ૦ ઉદ્ધત; છોકરવાદ; અણસમજુ; વિવેક મર્યાદા રાખ્યા વગર જેમ ગમે તેમ બોલી અથવા બકી દે એવું. (૨) આછકલું; હલકું.

છાંછું, અ૦ મંતર ભણીને ફુંક મારવી તે. (૨) વિ૦ ગંદું; મેલું; મેલાઘેલા જેવું

અને જ્યાં ત્યાં સમજ્યું ન સમજ્યું બોલે અને માથું મારે એવું. (૩) મુંજી; આંધામીંચું.

છાંટ, સ્ત્રી૦ પાણીની ઝીણી ઝીણી કણીઓ તે; ફરફર; પાણીના છુટક છાંટા તે. (૨) પિંછીને થરકાવી અથવા તરછોડીને રંગની જે ઝીણી ઝીણી ટપકી કપડા કે કાગળ ઉપર નાંખી હોય તે; રંગના અત્યંત ઝીણા ઝીણા છાંટાની તરેહ; ભાત. :– ચોપડી બાંધી તેની કાપેલી બાજુની સપાટી પર રંગની છાંટ નાંખજો. (૩) ઝડપ; ઉતાવળ; સપાટાબંધ પણ સારું કામ કરવાની ચંચળાઇ તે. :– એને કામની છાંટ સારી છે. (૪) ગપ; અફવા; બડાશની વાત; વિસ્મયકારક ગતકડું કરવાની કળા. (૫) ગુંણપાટની ભરેલી થેલી. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાંટ નાંખવી=પાણીના છાંટા નાંખીને પવિત્ર કરવું.

છાંટણું, ન૦ છાંટા નાંખવા તે; છાંટાની તરેહ–ભાત; છાંટા છાંટા પડેલા હોય એવું જે તે. ચંદન કંકુ વગેરેના જે છાંટા નાંખેલા હોય તે; રસ્તા ઉપર પ્રવાહી છાંટવું તે. :–રસ્તાઓ પર ગુલાબજળનાં છાંટણાં છંટાતાં. ઉ૦ કુમકુમ કેસર છાંટણાં. (૨) છાંટિયું=મરણાશૌચ, મરી ગયેલાને નહાવું તે.

છાંટવું, ક્રિ૦ સ૦ દેવતા ઉપર પાણી નાંખવું; હોલવવું. :–દેવતા છાંટચો. (૨) છાંટા છાંટા થઇને પડે એમ નાંખવું; સિંચવું; છીપવું; ટપકાં ટપકાં થઇ પડે એવી રીતે રેડવું. :– પાણીથી રસ્તા છાંટવા. (૩) છાંટાની માફક ભરભરાવવું; છુટું છુટું સહેજસાજ પડે ન પડે એમ નાંખવું તે. :– ખેતરમાં જુવાર છાંટી; પ્રેરવું; વાવવું. (૪) ઉડાડવું; ઉપરથી ઉછાળીને નાંખવું. :– ગુલાબજળ છાંટવું. (૫) રંગનું પાણી ઉછાળી તેના છાંટા નાંખવા; ધોળવું; લિંપવું આછુંઆછું ચોપડવું. :– ચુનો છાંટવો. કોઇની સામે પાણી ઉડાડવું. ઉ૦ મને કેસુડીએ છાંટી. (૬) [સં. ચટ્ટન] ઉપર ઉપરથી થોડું થોડું કંહિક કંહિક કાપી–કાતરી નાંખવું. કાપીને જુદું પાડી નાંખવું; દૂર કરવું; છેદવું; છંટાય એમ કરવું. :– આ મેંદીની વાડ માળીએ હમણાંજ છાંટી છે. (૭) લાંચ આપવી. :– સિપાઇને કંઇક છાંટ એટલે કામ થશે. (૮) ગપ મારવી; અદ્ધર અદ્ધર વાત કરવી. :– એણે વાત છાંટી હશે. તે છાંટણદાસ છે. (ગપ્પી.) (૯) ગર્ભ રહે એમ કરવું. જુઓ૦ છંટાવું. (૧૦) ખીજવું; મોં તોડી લેવું; મારવું; ઠપકો દેવો. :– જેઠાણીનો વાંક અને સાસુએ મને છાંટી નાંખી. છાંટી નાંખવું=કાપી નાંખવું; ગરદન મારવું; ઝટકાથી મારવું; ઉપરથી છટકાવી દેવું. :–એનું માથું છાંટી નાંખ્યું.

છાંટિયું, ન૦ જેના મણુકાની ગુંથણીમાં છ આંટીઓ ને છ સેરો હોય એવું સ્ત્રીઓની કોટનું ઘરેણું; મંગળસુતર. (૨) નહાવું ન પડે ને માત્ર પાણીની છાંટથીજ શુદ્ધ થવાય એવું દૂરનું મરણાશૌચ; સ્નાન કરવાનું તે; નહાવાનું. (૩) છાંટ નાંખવાનો જે કુચો તે; પિંછી; ઇંટો ઉપર ચુનો છાંટવાનું તે. (૪) ઝારી. વાડીમાં ફૂલઝાડના ક્યારાઓમાં પાણી છીપવાની ઝીણાં કાણાંવાળી ઝારી.

છાંટી, સ્ત્રી૦ પાણીની ઝીણુ; ઝીણા ઝીણા છાંટા તે; ફરફર. (૨) ટીપું; બિંદુ.

છાંટુ, વિ૦ છાંટનાર; ગપ્પી; ખોટું ખરું જેમ ફાવ્યું તેમ બોલી દેનાર.

છાંટો, પું૦ [સં. છટા] પ્રવાહીનું ટીપું; બુંદ; ટપકું; પાણીનો કણ. (૨) ડાઘ; બદનામી;

દોષ; અમુક વાત અથવા વસ્તુ વગેરેની અસર ઉડી વળગવી તે. :– તેને પાપના છાંટા લાગ્યા. રૂ૦ પ્ર૦ છાંટો પાણી=ચાર પાંચજણે એકઠા થઈ ખુશાલી દાખલ દારૂ પીવો તે; રંગપાણી; કેફ કરવી તે. :– દેવીભક્ત હોય તે છાંટોપાણી તો લેજ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાંટા ઉડવા–લાગવા=અમુકની સોબત–સાથે રહ્યા ફર્યાની અસર થવી તે; દોષ લાગવો; અસર ઉડી વળગવી. બગડવું; કુફળ મળવું. સાલસ છોકરાને એ દારૂડિયાના છાંટા ઉડયા. (૩) ઘી; ચોપડ. :–ખીચડી લુખી ન ખાવી, જરા છાંટો તો લેવો. :– છાંટો લેશો તો આંખે તેજ રહેશે. (૪) અંજલિ આપવી તે; અર્ઘ. રૂ૦ પ્ર૦ બે છાંટા નાંખી લો=ઝટપટ સંધ્યા પૂજા કરી લો. શ્રાદ્ધાદિક મરણોત્તર ક્રિયા કરવી તે. :– વરસીનો છાંટો નાંખીને પછી જે કંઈ શુભ કામ કરવું હોય તે કરો. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાંટો લેવો આપવો=અન્નપાણી લેવા દેવાનો વ્યવહાર. :– બ્રાહ્મણ વાણિયાનો છાંટો લેતા નથી. જેને નાત બહાર મૂકવામાં આવે તેનો છાંટો લેવાય અપાય નહિ. બ્રાહ્મણો બીજી વર્ણોનો છાંટો લેતા નથી. છાંટો નાંખવો=થોડું આપવું; લગાર પીરસવું; સહેજસાજ દાન આપવું. :– અહિં છાંટો નાંખજો. રૂ૦ પ્ર૦ છાંટોબંધ=આપલેનો વ્યવહાર મોકુફ કરી દેવો તે.

છાંડણ, ન૦ [સં. उच्छन्न] છાંડવું તે. (૨) છાંડેલું તે; ખાતાં વધેલું તે.

છાંડવું, ક્રિ૦ સ૦ તજવું; તજી દેવું; છોડવું; મૂકી દેવું. (૨) છેડો ફાડી આપવો; તલાક આપવી. (૩) જમતાં ભાણામાં બાકી રહે તેમ કરવું; લઈ ગ્રહણ કરીને અધુરેથી તજી દેવું એવો અર્થ રાખે છે. (૪) છાણવું; છીણવું. રૂ૦ પ્ર૦ મૂકી છાંડવું; લઈને રાખી મૂકવું; ઠેકાણાસર રાખવું; નહિ ઉપયોગમાં લેવું; ઘાલી મેલવું. બૈરું છાંડવું=પરણેલી બાઇડીને તલાક આપવી; છેડો ફાડી આપવો; કન્યા છાંડવી=એકવાર સ્વીકાર કરી પછી પરણવાની ના પાડવી; વિવાહિત કન્યા સાથે લગ્ન કરવાની ના પાડવી.

છાંડેલું, વિ૦ તજેલું; તલાક આપેલું; તજી દીધેલું. (૨) જમતાં બાકી રાખેલું.

છાંડયું, વિ૦ છાંડેલું. (૨) ન૦ છાંડેલું જે તે; સંક્રાંત; સાહુકારી; છંડામણ.

છાંદવું, ક્રિ૦ સ૦ જોરથી લોચો મારીને પુરવું; સરખું કરવું; થેપવું; છંદાય એમ કરવું; લિંપણમાં થીગડાં મારવાં; જાડું જાડું લિંપવું; છાણમાટીની ગાર દબાવવી. (૨) ઢાંકપિછોડો કરવો; છાવરવું; દોષ પરિહાર કરવો.

છાંદો, પું૦ જાડું લિંપણ; ગારો. ક્રિ૦ પ્ર૦ છાંદો દેવો=છાંદવું. (૨) છાંડણ; છંડામણ.

છાંદોગ્ય, ન૦ એક મોટું ઉપનિષદ.

છાંય, જુ૦ છાય; છાયા.

છાંયડી, સ્ત્રી૦ છાયા; નાનો અને આછો ઓળો. :–ખજુરીની છાંયડી.

છાંયડો, પું૦ છાયા; છાયો; ઓળો :–તલકછાંયડો=એક રમત.

છિ:, અ૦ છટ. (૨) છિંકનો અવાજ. રૂ૦ પ્ર૦ અછિ:=કૃત્રિમ છિંકનો અવાજ. (૩) વિ૦ ગંદું; મેલું; અશુદ્ધ; અસ્પર્શી. (૪) સ્ત્રી૦ નરક; ગૂ. જુ૦ છી.

છિટ્‌છિટ્‌, અ૦ છટ.

છિદ્ર, ન૦ [સં.] કાણું; બાકું; નાકું; વેહ; સુરાખ. (૨) દોષ; ખોડ; ખામી. ક્રિ૦ પ્ર૦ છિદ્ર કાઢવાં=દોષ, ખામી કાઢવી. છિદ્ર શોધવાં=ગમે તેમ કરીને દોષ ગોતી

કાઢવા; સારા ગુણ તરફ ન જોવું અને અવગુણ જોવા તરફ ખંત રાખવી તે.

છિદ્રાળુ, વિ૰ કાણાવાળું. (૨) ખોડ ખામીવાળું.

છિનાળ, સ્ત્રી૰ [प्रा. छिण्याली] વ્યભિચારિણી; જારિણી; કુલટા સ્ત્રી. રૂ૰ પ્ર૰ છિનાળ ચસકા=કુલટા લક્ષણ; નિર્લજ્જ ચાળા કરવા તે; અપલક્ષણ.

છિનાળવું, વિ૰ છિનાળું કરનાર; વ્યભિચારી; જારકર્મ કરનારું; લુચ્ચું.

છિનાળી, સ્ત્રી૰ છિનાળું.

છિનાળું, ન૰ પુરુષે પરસ્ત્રી સાથે અને સ્ત્રીએ પરપુરુષ સાથે સંબંધ કરવો તે; વ્યભિચાર; જારકર્મ. (૨) આ દુષ્ટ કર્મનું જે પાપ તે.

છિન્ન, વિ૰ [सं.] કાપેલું; છેદેલું; જુદું પાડેલું.

છિન્નભિન્ન, વિ૰ કપાઇને જુદું પડી ગયેલું; આખું ભાગી કપાઇને વેરાઇ ગયેલું; કપાઇ મૂળથી જુદું પડી આમતેમ રવડી ગયેલું; હાલહવાલ.

છિયાડી, સ્ત્રી૰ વાથી ઉડીને પડેલી રજ તે; વાતાવરણમાંની નીચે પડેલી ઝીણી રજોટી. (૨) ધુમાડીની રજ.

છિયાડો, પું૰ વાથી ઉડી પડેલો કચરો.

છિંક, સ્ત્રી૰ [सं. छिक्का] નાકમાં સળવળાટ થઇ તેમાંથી પાણી અને વાયુનું જોરથી નીકળવું તે; છિંકવું તે; છિં એમ થઇ નાકના વિવરમાં ભરાયેલી વસ્તુનો ઉત્સર્ગ થવો તે. ક્રિ૰ પ્ર૰ છિંક આવવી=છિંકાવું. છિંક ખાવી=છિંકવું; છિંક લાવવી. (૨) છિંકીને અપશકુન કરવા. કહે૰ છિંક આવે તોય દંડે એવું=સાધારણ વાંકું પડે તોય રૂઠે એવું; કંઇક કરવા જતાં પણ ગુસ્સે થાય એવું. કોઇપણ હિલચાલના આરંભમાં છિંક એક અપશકુન ગણાય છે.

છિંકણી, સ્ત્રી૰ છિંક આણે એવું સુંઘવાનું ચૂર્ણ; નાકમાં સળવળાટ થઇ છિંક આવે એવું વનસ્પતિ ચૂર્ણ. તડાક છિંકણી. (૨) નાકથી સુંઘવાનું તમાકુનું ચૂર્ણ; તપખીર: ખાંડી દળીને ચાળેલી તમાકુ.

છિંકવું, ક્રિ૰ અ૰ નાકમાં સળવળ થઇ પાણી ને વાયુનો જોરથી ઉત્સર્ગ થવો; છિંક ખાવી; નાકમાંથી અવાજ સાથે વાયુ કાઢવો. કહે૰ છિંકતાં દંડે એવું=સહેજમાં ગુસ્સે થાય એવું. છિંકતાં છિંડાં પાડવાં= છિંક આવે તો તેમાં પણ વાંધો લેવો તે; સહેજ સહેજમાં દોષ કાઢવો; વાંકાં પાડવાં તે.

છિંકારડું, ન૰ કાચંડા જેવું એક નાનું પ્રાણી, કે જેની છિંકનો વાયુ લાગવાથી પણ ઝેર ચઢે છે; જેની ફુંકનું ઝેર ચઢે છે એવું એક નાનું પ્રાણી; પિચેણ.

છિકારવું, ન૰ વારંવાર છિંક છિંક કરનારું હરણ: ગરીબ ને સુકુમાર હરણ; કુરંગ; મૃગ. કેટલાક સાબર એમ કહે છે. છિંકરવાંના નરને સીધાં આંટાદાર કાળાં અને શૂળી જેવાં શિંગડાં હોય છે, માદાને હોતાં નથી.

છિંકારું, ન૰ હરણ.

છિંટ, સ્ત્રી૰ રંગિત ભાત પાડેલું કપડું; વેલ બુટ્ટીવાળું કપડું; ફૂલ વગેરે તરેહ છાપેલું સુતરાઉ કપડું.

છિંટલો, પું૰ છેટલો; કાંટાનો ભારો ઉપાડવાની બે ફાંટાવાળી લાકડી; ત્રિશૂળમાંનું વચલું ફળ ન હોય એવું ઝાડની ડાળીનું શૂળ.

છિંડી, સ્ત્રી૰ ઘરની પાછળ જેમાં નેવ પડતાં હોય તે ગલી; પછીત બહાર જે સાંકડી ખુલ્લી જગા તે. (૨) પછીત તરફનો ખુલ્લો ચોક. [प्रा. छेंडी]

છિંડું, ન૰ વાડમાં થઈને જવા આવવાનું જે નાનું દ્વાર તે; ખોડીબારું, ફાટક; ઝાંપો. (૨) છિદ્ર; દોષ; બહાનું. ક્રિ૰ પ્ર૰ છિંડું

પાડવું=વાડમાંથી જવાય એવું બાકું પાડવું; વાંકું પાડવું; દોષ કાઢવો; જ્યાં માર્ગ ન હોય ત્યાં માર્ગ કરવો; રસ્તો કાઢવો; પહેલો માર્ગ કરવો. કહે૦ છિંડે ચઢ્યો તે ચોર=બહાર નીકળતાં જે પહેલો પકડાય તે ગુનેગાર. છુપા–નવા બનાવેલા કે જાહેર નહિ એવા માર્ગમાંથી જતાં જે પકડાય તે ચોર, અર્થાત્ મુદ્દામાલ વગેરે કશાની તજવીજ નહિ કરતાં અમુક બાબત કરતો કે અમુક સ્થળેથી જતો જણાય તે ચોર.

છિંપો, પું૦ [सं छिम्पक] કપડાં ઉપર રંગની તરેહ છાપનારો; જુદી જુદી જાતના દેશી રંગો બનાવી તરેહવાર તરેહો છાપી છિંટ, સાલ્લા; ખોળિયાં વગેરે તૈયાર કરવાનો ધંધો કરનારી એક નાત અને તેમાંનો માણસ તે. ભાવસાર લોકના જેવી રંગાટીનું અને કપડાં છાપવા રંગવાનું કામ કરનારી એક નાત. ભરૂચ ને સુરત જિલ્લામાં છિંપાઓની વધારે વસ્તી છે. આ લોકો વૈષ્ણવ ધર્મ પાળે છે અને ભાવસાર જેવા છે.

છિંપોલી, સ્ત્રી૦ છીપ; શુક્તિ; કાલુ માછલીના કોટલાનો એક ભાગ.

છી, સ્ત્રી૦ મલિન, ગંદી અથવા અપવિત્ર વસ્તુ; નરક; ગૂ; લિંટ; લાળ વગેરે. નાનાં બાળક માટે વપરાય છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ છી કરવી=હગવું; મળ ત્યાગ કરવો. રૂ૦ પ્ર૦ મોંએ છી ગંધાવી=નાકે લિંટ કે મોઢે લાળ દદડવી; બણબણ થવું. વ્યંગમાં–નાનું; અણસમજુ કે બાળક, એવા અર્થમાં વપરાય છે. :–તારા ભાઇને મોંએ શું છી ગંધાય છે કે, મારે રસ્તો બતાવવો પડે? (૨) વિ૦ મલિન; ગંદું; અપવિત્ર. :–ભાઇ માટી ના ખાઇએ એ તો છી છે. (૩) અ૦ તુચ્છકાર; કંઇ માલ નથી, ગણતરીમાં ગણવા જેવું નથી, એવા અર્થમાં વપરાય છે. :–છી:છી.

છીછકલું, વિ૦ છાછરું; હલકા પેટનું; છીછરું.

છીછલ્લું, વિ૦ હલકું; બહુ ઉંડું નહિ એવું; આછકલું; છીછકલું.

છીછી, સ્ત્રી૦ (ગુજરાતી આ૧ ભાષામાં) ખીચડી. (૨) અ૦ છટછટ.

છીટ, સ્ત્રી૦ છટકાર; અણગમો; તિરસ્કાર: અભાવ; તુચ્છભાવ; ચીઢ. (૨) અ૦ ધુતકારી નાંખવું, તુચ્છ ગણી કાઢવું તે; છટ. જુ૦ છિંટ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છીટ હોવી=અભાવ, અણગમો હોવો. ચીઢ હોવી.:–મને એની છીટ છે. છીટ રાખવી=અભાવ, અપ્રીતિ, ચીઢ રાખવી. (૩) કંટાળો. (૪) હરકત; વાંધો; આચાર ભિન્નતાને લીધે જે અણગમતાપણું લાગવું તે. :–જગન્નાથજીમાં વર્ણાવર્ણની છીટ રાખવી નહિ.

છીટકોરવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝારીથી પાણી છાંટવું.

છીટી, સ્ત્રી૦ આખી છાપેલી નાની પોતડી.

છીડું, ન૦ બહાનું; બારું; મિષ. (૨) છિદ્ર: મર્મ. (૩) રેસાવાળું છોડું; લટિયું.

છીડી, જુ૦ છિંડી.

છીણવું, ક્રિ૦ સ૦ ઘસીને બારીક થઇ ગળે એમ કરવું; છણવું. :–ભાંગ શિખંડ વગેરે. (૨) કાપવું; મોળવું; સમારવું; સુધારવું. :–શાક છીણવું; (૩) બારીક રેસારેસા જેવી ચીરીઓ થાય એમ કરવું; છોલ કે કાતળી જેવી છીર પાડવી; છુંદો કરવો; ખમણવું. :–દુધીને છીણી છીરને બાફી તેમાં માવો મસાલો વગેરે નાંખીને હલવાઇઓ હલવો બનાવે છે.

છીણી, સ્ત્રી૦ છીણવાનું ઓજાર; છીર પાડવાનું ઓજાર. :– શાક વગેરેની છીણી. (૨) ધાતુ વગેરે કઠણ વસ્તુ કાપવાનું લોઢાનું વિંઝણું; લોખંડની ઘણ ઉપર ઠોકાય એવા માથાવાળી ફરશી. (૨)

લાકડાં વગેરે ફાડવાની ફાચર, મેખ;ખીલી. ક્રિ૦ પ્ર૦ છીણી મારવી = ફાંસ મારવી; થતા કાર્યને મૂળમાંથી છેદી નાંખવું; ફાચર મારવી; કાપી નાંખવું. છીણી મૂકવી = કાપી નાંખવું; બરબાદ રદ કરવું; બગાડી નાંખવું; તોડી પાડવું; પાયમાલ કરી નાંખવું.

છીત, સ્ત્રી૦ છીટ; નહિ ગમવું તે: અભાવ; અણગમો; ચીઢ.

છીતરી, સ્ત્રી૦ બે ઘરોના કરાઓ વચ્ચેની સાંકડી ગલી; નેળ; નવેળી; કરાઓ વચ્ચે રહેલી સાંકડી લાંબી છુટી જમીન.

છીતવું ક્રિ૦ અ૦ છછરા પાણીમાં વહાણનું ચોટવું; લાધવું; છીપીજવું.

છીદડી, સ્ત્રી૦ જુ૰ છીદરી.

છીદરી, સ્ત્રી૦ છિદ્રવાળી–પોલા દાણાની ભાતવાળું સ્ત્રીઓને પહેરવાનું એક કપડું; ઝીણા અને પોલા દાણાની ભાતનું છાયલ; સાલ્લો; છીદડી. (૨) દાણાનું વેરાવું તે; દાણાના કણનો જમીન ઉપર દરેડો થવો તે; ધારાવાડી; દાણા (અન્ન અથવા મોતીના) ચારેગમ વેરાઇ પડવા તે; ક્રિ૦ પ્ર૦ છીદરી કરવી=દરેડો કરવો. આમતેમ વેરાઇ પડી હોય તેમ વસ્તુઓ નાંખી રાખવી. :– માગ્યો એટલો માલ લાવી લાવીને મારા મોં આગળ શા માટે છીદરી કરી ?

છીદરું વિ૦ [સં. છત્ર] આછું; વિરલ. (૨) ભભરું; છુટુંછુટું; વેરાતું.

છીદવું, જુ૦ છેદવું.

છીનથવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. છિદ્] છીનવી લેવું; જોર કરીને કોઇની પાસેથી તાણી લેવું; ઝુંટવી લેવું; બળ વાપરીને લઇ લેવું. (૨) છળ વાપરીને લઇ લેવું- (૨) છળ કપટથી લઈ લેવું; હરીલેવું.

છીનવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. છિદ્] છીણવું; કાપવું; મોળવું; સમારવું; :–શાક છીનવું. (૨) છીર કરવી; છુંદો કરવો; ખમણવું. (૩) ઘસીને ચાળવું અથવા ગાળવું. :– દહિં છીનવું.

છીપ, સ્ત્રી૦ [સં. શુક્તિ] એક જાતની માછલીનું ઘર; સીપ; છિંપોલી; કાળુ નામની મોતી બનાવનારી માછલીનું કોટલું. હાથની બે પસલીઓ એકઠી કરી હોય એવા આકારની આંતર ગોળ અંડાકૃતિ બે ફાડિયાંની બનેલી સંપુટ પસલી તે. અંદરનો ભાગ ઓપેલા રૂપા જેવો ચકકિત હોય છે. એનાં રમકડાં, બટન વગેરે ઘણી ચીજો બને છે. છીપો ચપટી, ગોળ, વળેલી અને પહોળી, એવા વિવિધ ઘાટની હોય છે. :–છીપનાં મોતી.

છીપકળી, સ્ત્રી૦ એક જાતનો સાપ.

છીપણું, ન૦ [સં. સિંચ્] પાણીમાં ઉભા રહી ખોબાને બદલે છછરા શકોરા જેવા પાત્રથી કિનારા પર પાણી છિંપવું તે; સિંચન. છીપવાનું પાત્ર; રામપાતર; છીપ; છછરું લોઢી જેવું કોડિયું. કિનારા ઉપર સુકવેલાં કપડાં ઉપર થોડે થોડે વખતે પાણી છાંટવાને માટે છીપાઓ જે લોઢી જેવું પાણીની છાલકો ઉડાડવાનું પાત્ર રાખે છે તે. છીપણી=જેમાંથી પાણીની ધારાઓ નાંખી-છીપી શકાય એવી માળીની ફૂલઝાડના ક્યારાઓમાં પાણી સિંચવાની ઝારી.

છીપર, સ્ત્રી૦ પત્થરની છાટ; શિલા. ધોબી અને છિંપાલોક જેની ઉપર લુગડાંની ઝીકો મારે છે તે પત્થર. (૨) પાતળો લીસો નિસાતરો; નિસા.

છીપરું, વિ૦ ગંદું; ચુંથાયેલું; મેલું.

છીપવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. સિંચ્] થોડું થોડું

અને આછું આછું ઉપરથી પાણી નાંખવું; ટેડવું; સિંચવું; છાંટવું; છીપવતે પાણીનો છંટકાવ કરવો; થોડું થોડું-રુચતુંરુચતું પાણી પાવું. (૨) છાંટા છાંટા પડયા હોય એવી ભાત પાડવી; છાપવું; દાણાની ભાત પાડવી. :-છીદરીઓ છીપવી-છાપવી. (૨) ક્રિ૦ અ૦ સંતાવું; ઓઠે ભરાવું; લપાવું. (૩) શરમાવું; લજવાવું; મોં સંતાડવું.

છીપા, જુ૦ છિંપો.

છીણું, ન૦ તપેલી ઉપર ઢાંકવાનું છીછરું ઢાંકણુ; તાસક; તાસ.

છીલટું, ન૦ છોડું; છોતરું; ભિંગડું.

છીલર, ન૦ આછા પાણીનું ખાબોચિયું; છીછરું તલાવડું. ઉ૦ સાગર આગળ છીલર જશે'.

છીલવું, ક્રિ૦ સ૦ છોડાં કાઢવાં.

છુ, અ૦ ફૂત્કાર; ફૂંકનો અવાજ. (૨) મંત્રની ફૂંક; તાંત્રિક ક્રિયા કરીને તેની સિદ્ધિને માટે ફૂંક મારવી તે; ઉડાડવું; ખસેડવું; દૂર કરવું; વગેરે ક્રિયાઓ બતાવવાને તાંત્રિકો ઓઠથી અવાજ કરે છે તે. :-છુમંતર=તંત્રમંત્રની ક્રિયા તે.

છુટક, અ૦ છુટું છુટું અપાય લેવાય તેમ; સામટું એક જથે નહિ પણ કકડે કકડે જેમ પાલવે તેમ; પરચુરણ; ગમેતેમ છુટક અપાય તેમ; જુદું જુદું પડયું હોય તેમ. (૨) વિ૦ છુટુંછુટું; અકેકેક વેરાતું; વિખરાતું; આમતેમ છુટું અપાય લેવાય કે પડયું હોય તેવું. (૩) ના૦ છુટકો; છેડો; નિકાલ. (૪) અમુક રીતે કર્યા વગર ચાલેજ નહિ એવું જે તે; ચાલે નહિ એવું તે.

છુટકબારી, સ્ત્રી૦ છુટવાની બારી; છેવટનો માર્ગ; જોડતોડથી નિકાલ લાવવો તે; છુટકો; મોક્ષદ્વાર.

છુટકારો, પું૦ છુટી જવું તે; મોકળાશ મળવી તે; મોક્ષ; મુક્તિ; ફારાગતપણું. (૨) છેડો; અંત; પરિણામ. (૩) નિકાલ; તોડ; પતી રહેવાથી છુટા થઇ જવું તે.

છુટકો, પું૦ છુટી જવું તે; મોકળા થવું તે; મોક્ષ; મુક્તિ. (૨) છેડો; અંત; પરિણામ. (૩) નિકાલ; તોડ. ક્રિ૦પ્ર૦ છુટકો કરવો=પારલાવી દેવો; નિકાલ કરવો.

છુટાછેડા, પું૦ બંધનમાંથી છુટા થવું તે (બે જણનું પતિપત્ની કે માબાળકનું) તલાક; ફારગતી; છેડો ફાડી આપવો તે; લગ્નના બંધનમાંથી છુટાં થવું તે. (૨) પ્રસવ; જણવું તે; ગર્ભથી મોકળાં થવું તે. (૩) સમાધાની કરવી તે; ભાગીદારીમાંથી વહેંચણી કરીને છુટા થવું તે.

છુટાપણું, ન૦ છુટ હોય એવી હાલત; સ્વતંત્રતા; બંધન રહિતપણું; બોલવા ચાલવાને કામ કરવા, ફરવા હરવા વગેરેની જે છુટી તે; છુટ.

છુટી, સ્ત્રી૦ છુટ હોવી તે; કામ કે બંધનમાંથી છુટા થવું તે; રોકાણ નહિ હોવું તે; છુટ. (૨) રજા; આરામ; પાકી; કામ ઉપર નહિ હાજર રહેવાને મળેલી છુટ તે. (૩) નવરાશ; ફુરસદ; અવકાશ; પરવાર. ક્રિ૦ પ્ર૦ છુટી થવી=બંધન પ્રતિબંધનું નીકળી જવું; અવરોધ નીકળી જવો. :-આપણે ભણવાની થઇ હવે છુટી, થાકયા દુરિજન માથાંરે કુટી. ક. દ. ડા. છુટીકરવી=રજા આપવી; પ્રતિબંધ કાઢી નાંખવો.

છુટું, વિ૦ નહિ જોડાયેલું; જુદું; જેનો સંબંધ તૂટી ગયેલો હોય એવું. :-ત્યાંથી બે ફાંટા છુટા પડે છે. એક હાથ કપાઇને છુટો પડી ગયો અને બીજો વળગેલો છે. (૨) નહિ બાંધેલું; બંધનમુક્ત. :-તે કેદમાંથી છુટો થયો. ઘોડો બંધ તોડી છુટો થઇ ગયો. (૩) ફેલાઇને પડેલું; વેરાયેલું; પ્રસરી પડેલું; પહોળું થઇ રહેલું. :-વાળ

છુટા પડેલા હતા; પાલવ છુટો રાખીને ચાલવું. (૪) મોકળું; મગતું; ખાલી જગા હોય એવું; ખુલ્લું; નહિ સંકડાયેલું. :– આગણું છુટું છે. (૫) જથાના બંધનમાં નહિ એવું; અલગ રહેલું; સાથ રહિત. :– તે ટોળામાંથી છુટો પડી ગયો. એક છુટું પાનું હોય તો આપ. (૬) અનિયંત્રિત; કાબુમાં ન હોય એવું; જેમ ગમે તેમ કરે બોલે–વાપરે એવું. :–મોઢાનો છુટો. (૭) ઉદાર; સખી. :–તે હાથનો છુટો છે. (૮) સંગરહિત; મુક્ત. :–સંસારમાંથી છુટું. (૯) સ્વતંત્ર; અંકુશ રહિત. તે પ્રજા છુટી થવા માગે છે. (૧૦) સખત બંધનમાં નહિ એવું; ઝુલતું; લબડતું; છુટે હાથે હિંડવું. ક્રિ૦ પ્ર૦ છુટું કરવું=રજા આપવી; મુક્ત કરવું; ફરજ અથવા કામકાજમાંથી આરામ લેવા દેવો; ભાર ઉતારવો; સ્વતંત્રતા આપવી; નહિ રોકી રાખવું. છુટું પાડવું=સંગ સંબંધ ભેદ કરવો; સાથે ન રહે, જોડાયેલું ન રહે તેમ કરવું; વિભાગ પાડવો. છુટું મેલવું=જેમ ફાવે તેમ કરવા દેવું; સ્વતંત્રતા આપવી; છોડી મૂકવું; વિખરાતું, ઉડતું ફગફગતું રાખવું. :– વાળ છુટા મૂક્યા હતા. છુટીપડવું= વ્યર્થ જવું; બરબાદ જવું; નિરર્થક થઈ પડવું. :–તારી મહેનત છુટી પડી, એનાં વર્ષ છુટી પડયાં. છુટું મૂકવું=છોડી દેવું; દાબ નહિ રાખવો; જેમ થાય તેમ થવા દેવું; ઉદાર થવું; મોકળું રાખવું. :–મોં છુટું=શરમાય નહિ એવું. હાથ છુટો મૂકો = ખેંચી ન ઝાલો. કોથળી છુટી મૂકો=ઉદાર થાઓ. છુટું રાખવું=બંધનમાં નહિ લેવું; જથામાંથી જુદું રાખવું; નહિ બાંધવું; નહિ વાળવું. :– કન્યાનો ચોટલો છુટો રખાવજો. (૧૧) પરચુરણ; ખુરદો. :– બે પાંચ રૂપિયાનું છુટું રાખજો. (૧૨) નહિ વાળેલું એવું તે; નહિ વાળેલો લાડુ. :– દળ. ડોસીની પાછળ છુટું કરો તો જશ આવે. ઘી ખાનારી નાતોમાં છુટું કરવાનો રિવાજ છે. છુટી જવું=આરોપ મુક્ત થવું; બીનગુનેગાર ઠરવું. સરીજવું; ઓચિંતું બંધન મુક્ત થવું; છટકીજવું; અજાણતાંખસીજવું. છુટું છુટું=અલગઅલગ; જુદુંજુદું; પખરાતું. છુટે મોઢે=પોકે પોક મૂકીને; ખુલ્લે મોઢે–ધાંટે. :– છુટે મોઢે રઘુપતિ રડયા. છુટે દુપ્પટે=કંઇ પણ સરસામાન રાખ્યા વગર, છડેછાંટ; એકલાજ; નિરુપદ્રવ હાલતે; બેફિકર રીતે; છુટું છવાયું= કહિંક; થાડેથોડે અંતરે; કવચિત્; કહિંકહિં.

છુપાછુપ, અ૦ છાનેમાને; કોઇ જાણે નહિ તેમ; છુપી રીતે. :–રાણી રાતે છુપાછુપ નીકળી ગયાં. (૨) છાનું; છુપુંછુપું કરવું તે; ખાનગી. :– તે બધું છુપાછુપ થાય છે.

છુપાયું, વિ૦ છાનું; છુપાવેલું; ગુપ્ત; ખાનગી; છાનું રાખવું તે. ઢાંકયું. :– નઠારું કામ છુપાયું રહેતું નથી.

છુપાવવું, ક્રિ૦ સ૦ છાનું રાખવું; કોઇના જાણવામાં આવે નહિ તેમ કરવું; સંતાડવું; બેમાલમ રાખવું.

છુપું, વિ૦ છાનું; ગુપ્ત; કોઈ જાણે નહિ એમ રાખેલું તે; ખાનગી; નહિ જણાયેલું; જાણ બહારનું. :–આપણાં છુપાં કર્મ પણ જગન્નિયંતા જાણે છે.

છુમકાર, પું૦ છુમછુમ એવો અવાજ તે; છમછમ વાગવું=ખડખડવું તે; છુમછુમ થવું તે; ઝાંઝર વગેરેની ઘુઘરીઓનો જે અવાજ તે; ઝમકાર.

છુમછુમ, ન૦ છમછમ એવો અવાજ તે, ઝંકાર; (ઝાંઝરનો) ઘુઘરીઓનો અવાજ.

છુમંતર, પું૦ કોઇ જાણી શકે નહિ એવો

મંત્રથી જે ચમત્કાર કરવો તે; મંત્રની ફૂંકથી કામ કરવું તે. (૨) છાની તાંત્રિક વિદ્યા. :–તે છુમંતર જાણે છે; જાદુઇ ક્રિયા. (૩) મંત્ર પ્રયોગ. :–તને કંઇ છુમંતર આવડે છે.

છુરી, સ્ત્રી૦ છરી; પાળી. શાક મોળવાનું નાનું લોખંડનું હાથાવાળું ઓજાર. (૩) (૩) અસ્ત્રો. [સં. ક્ષુર]

છુવાવું, ક્રિ૦ અ૦ અભડાવું; અટકાવું; અપવિત્ર થવું; અપવિત્ર વસ્તુનો સ્પર્શ થવો.

છું, ક્રિ૦ હો ધાતુનું પ્રથમ પુરૂષ એક વચનનું રૂપ. :– હું છું.

છુંછાં, ન૦ તંતુના નકામા છેડા; વણાટ, ગુંથણી વગેરેમાંથી ઉપડી આવેલા, બહાર રહેલા અથવા ફાટી નીકળેલા તાર; સુતર વગેરેના ટુંકા પાતળા ને સુંવાળા છેડા; દશી; જુલફાં. આ શબ્દ બહુવચને વપરાય છે.

છુંછું, ન૦ મોં; મુખ. (ગ્રામ્ય) ઢોરના મોં માટે વપરાય છે. તિરસ્કારમાં માણસના મોંને પણ છુંછું કહે છે. (૨) મોં ને ચહેરો; ચહેરો; મોં, નાક, આંખ, કાન વગેરે યુક્ત જે મુખાકૃતિ તે. :– એનું છુંછું સારું નથી.

છુંદણી, સ્ત્રી૦ છુંદવું તે; છુંદણાં પાડવાની રીત. (૨) છુંદવું તે; છુંદવાની ક્રિયા. (૨) છુંદીને પાડેલી ભાત તે.

છુંદણું, ન૦ (છુંદકું, છુંદડાં, છુંદણાં) શરીર ઉપર કોઇ અમુક રંગનું ટપકું કરી તેને છુંદી છુંદીને જાય નહિ, કાયમ રહે તેમ કરવું તે; ત્રાજવું; શરીર ઉપરની ચામડીને છુંદીને પાડેલી અમુક ભાત તે; લાંછન; ચિહ્ન; ટોચણું. ઘણા લોકોમાં છુંદણાં છુંદાવવાનો સ્ત્રીઓમાં અને જંગલી અભણ પુરુષોમાં ચાલ છે. પાસિફિક મહાસાગરમાં આવેલા બેટો ઉપર વસતા જંગલીઓ તો આખે શરીરે છુંદણાં છુંદાવે છે. સોલ્જરો ખારીઓ, કાઠીઓ વગેરે અભણ લોક હાથ ઉપર ચિત્ર નામ વગેરેના છુંદણાંના આકાર પડાવે છે. સ્ત્રીઓ ગાલે, બે ભમરો વચ્ચે અને હડપચીએ છુંદડાં પડાવે છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ છુંદણાં છુંદવાં=ચામડી પર મનપસંદ રંગનાં ચિહ્ન ટોચાવવાં. (૨) વારંવાર વાંકાં પાડી પાડીને કનડવું. ટોચ ટોચ કરવું; એકને એક દોષને આગળ ધરી ધરીને મહેણાં માર્યા કરવાં; ટાણો માર્યા કરવો, છુંદણાં પાડવાં=કાણાં પાડવાં; દોષ કાઢ્યા કરવો; લાગણી દુખવ્યા કરવી. વાંકું પાડ્યા કરવું; દોષ કાઢ્યા કરવા.

છુંદવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. છિદ્] અણીવાળા હથિયારથી ટોચ ટોચ કરવું; છુંદાઇ જાય કાણાં કાણાં પડી જાય અથવા કરચો થઇ જાય તેમ કરવું. (૨) પગ તળે દાબવું; કચરવું; ગદડવું. (૩) ખૂબ મારવું; ધાર કે અણીવાળા હથિયારના ઝટકા ઉપર ઝટકા મારીને કકડે કકડા કરી નાંખવા. (૪) કૂટવું; વાટવું; પરતવું; ઝીણું કરવું; ખાંડીને લોચા જેવું કરવું.

છુંદાવવું, ક્રિ૦ પ્ર૦ છુંદાય તેમ કરાવવું.

છુંદો, પું૦ કચુંબર; ખીમો; છુંદી છુંદીને કરેલી ઝીણી નાની અને પાતળી ચીરીઓ તે. :–કેરીનો છુંદો, ક્રિ૦ પ્ર૦ છુંદો કરવો =કચુંબર કરવી; છુંદીને ઝીણા ઝીણા કકડા કરવા; વાટી નાંખવું; કચરી નાંખવું.

છૂટ, સ્ત્રી૦ બંધી, દાબ, અટકાવ કે કબજો નહિ હોવો તે; અપ્રતિબંધ, સ્વાતંત્ર્ય. (૨) હક; સત્તા. (૩) રજા; પરવાનગી. (૪) છોડી દેવું, અમુકમાંથી અમુક મૂકી દેવું તે; ઘટાડો આપવો તે; નહિ લેવું તે. :–સો રૂપિયા થયા પણ મહેતાએ ભલામણ કરી તેથી શેઠે પાંચ રૂપિયા છૂટ

મૂકી પંચાણું લીધા. (૫) મોકળાશ; મગતાશ. :– પોળમાં છૂટ સારી છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ છૂટ આપવી=સ્વતંત્રતા આપવી; તાબાના માણસને ગમે તેમ કરવા દેવું. છૂટ મૂકવી=નાણાં લેતાં અમુક રકમ છોડી દેવી; ઓછું લેવું. (૨) સ્વાતંત્ર્ય આપવું; રજા આપવી. (૨) મોકળાશ રાખવી; છુટું રહેવા દેવું; વચમાં આંતરો રાખવો. છૂટરાખવી=અમુક હદ લગી અમુક કામકાજ કરવાની રજા–પરવાનગી રહેવા દેવી; ખુલ્લું રાખવું; મગતાશ મૂકવી; છૂટલેવી=હદથી વધારે બોલવા કરવાનું સ્વાતંત્ર્ય લેવું; સ્વતંત્રતા માગી લેવી; છૂટછાટ=કંઇક છોડી દેવું તે; થોડી ઘણી ઘટ લેવી તે; બંધનની કડકીમાં કંઇક ઢીલું રાખવું તે; છૂટથી બોલવું: શરમાયા કે શેહ ખાધા વગર ખુલ્લે અવાજે બોલવું; અમુક પ્રતિબંધ હોય તે ઓલંગી નિર્ભયતાથી બોલવું. આનો અંત્ય 'ટ' ટય જેવો બોલાય છે.

છૂટવું, ક્રિ૦ અ૦ બંધન દાબ અથવા કબજામાંથી બહાર નીકળવું; છુટા થવું; મોકળા થવું; બંધન મુક્ત થવું. (૨) જુદા પડવું; અળગા થવું; જોડાણમાંથી છુટા પડી જવું. (૩) નીકળવું; ફૂટવું; જોરથી ઉડવું:– ગોળી છૂટી. (૪) ભડાકો થવો; સ્ફોટ થવો:–તોપ છૂટી.

છૂટકારો, પું૦ છુટકો; નિકાલ; તોડ, મુકિત; મોક્ષ.

છૂપવું, ક્રિ૦ અ૦ સંતાઇ રહેવું; બેમાલમ રહેવું; છાના રહેવું; છુપાઇ જવું.

છૂવું, ક્રિ૦ અ૦ અડકવું; અભડાવું; સ્પર્શ કરવો; અપવિત્ર કરવું.

છે, ક્રિ૦ [સં. अस्ति] અસ્–હો ધાતુનું ત્રીજા ને બીજા પુરુષના એક વચનનું રૂપ. (૨) અ૦ છી, છીટકારને અર્થે વપરાય છે; છે અથવા છેછે એમ કહેવાય છે. રૂ૦ પ્ર૦ છે ને છે અને નથી ને નથી=બ્રહ્મ તે છે છે ને છે અને જગત નથી નથી ને નથી, એવા અર્થમાં બોલાય છે.

છેક, અ૦ તદન; બીલકુલ; નરદમ; નરાતાળ; સાવ; અશેષ. (૨) પુષ્કળ; હદ ઉપરાંત; છેડા લગી જઇ પહોચ્યું હોય તેમ; અંત લગી.

છેકણી, સ્ત્રી૦ છેકો; ખસરો; લીટો; રેખા; અને આંકો કરવાનું ઓજાર; કલમ વગેરે તે. (૨) છેકછાક કરવી તે; ચહેરી નાંખવું તે. (૩) છેકછાક કરવાની રીત.

છેકવું, ક્રિ૦ સ૦ છેકો મારવો; લીટો તાણવો; ખસરો દેવો; ચહેરવું; ભુસવું; આંકા તાણીને રદ કરવું; કાઢી નાંખવું; રદ બાતલ કરવું. :–મારું લખાણ એણે છેકી નાંખ્યું.

છેકાછેક, સ્ત્રી૦ આડાઅવળા ગમે તેમ છેકા કરવા તે; ચહેરાચહેર; લખાણપર ઠેકઠેકાણે લીટા તાણવા તે. :– આ કાગળમાં ઘણી છેકાછેક થઇ માટે ફરીને સારી નકલ કરો. (૨) અ૦ તદન લાશ; સાવ અંતે આવી ગયલું હોય તેમ.

છેકો, પું૦ [प्रा. छेक्क] છેકવું તે; છેદ; લીટો; આંકો; ખસરો; રેખા; રદ કરવાને જે લીટો મારવો અથવા ચિહ્ન કરવું તે. (૨) ડાઘ; લાંછન; ચિહ્ન. ક્રિ૦ પ્ર૦ છેકો મારવો=લીટો તાણીને રદ કરવું.

છેટી, સ્ત્રી૦ [સં. शाटी] નાની શણની પોતડી; મુગટી.

છેટું, ન૦ બે વસ્તુઓ વચ્ચેનું અંતર; અંતરાલ; આંતરો; વેગળાપણું; ગાળો; ટપ્પો. ક્રિ૦ પ્ર૦ છેટું પડવું=અંતર વધવો; એક બીજા વચ્ચેના અંતરમાં વધારો થવો. અપ્રીતિ થવી; મન જુદાં પડવાં. છેટું ભાગવું=અંતર ઓછું કરવું; પાસે જવું; વાંધો હોય તે કાઢી નાંખવો.

છેટે, અ૦ દૂર; આઘે; વેગળે; લાંબે આંતરે; વચમાં અંતર રહે તેટલે. (૨) મેળાપ સંવ્યવહાર બહાર. ક્રિ૦ પ્ર૦ છેટે બેસવું=રજ આવવાથી સંવ્યવહારથી દૂર રહેવું; અભડાવું; રજસ્વલા થવું. :—વહુ છેટે બેઠી એટલે કોણ રાંધે ?

છેડણી, સ્ત્રી૦ છેડવું તે; છેડાય તેમ કરવું તે; અટકચાળું; ચાંદલું; અડપલું; ખીજવાય તેમ કરવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ છેડણી કરવી=છેડાય તેમ કરવું; ખીજવવું; અટકચાળું કરવું; ઉશ્કેરાવું.

છેડતી, સ્ત્રી૦ છેડાવા વંકાવા રિસાવા કે ઉશ્કેરવાનું કારણ તે; અટકચાળું; અડપલું; છેડવું તે; કોઇ માણસને ખીજવાવાનું કારણ આપવું તે. (૨) દોષ; વાંક; ખોડ; છિદ્ર. ક્રિ૦ પ્ર૦ છેડતી શોધવી=કોઇ રીતે સામા માણસ સાથે વાંધો પડે એવો લાગ શોધ્યા કરવો; સામાને ખીજવાટ થાય એવું કરવાને કંઇ ને કંઇ દોષની તજવીજ રાખવી; અટકચાળું કરવું. છેડતી કરવી=અટકચાળું કરવું; સામો માણસ ખીજવાય એમ કરવું.

છેડલો, પું૦ છેડો; કપડાનો અંતિમ ભાગ; પાલવ; છેડા ઉપરથી કવિતાને માટે બનાવેલો લલિત શબ્દ, છેડલિયો.

છેડવું, ક્રિ સ૦ શાંતિથી બેઠું કે કામ કરતું હોય તેને વગર કારણે બોલાવી કે અડકીને ઉશ્કેરવું; અટકચાળું—અડપલું કરવું; વતાવવું. (૨) છેડાય, ચિઢાય એમ કરવું, ચીઢવવું; ખીજવવું. (૩) અડકવું; હલાવવું. ક્રિ૦ પ્ર૦ છેડીજોવું=વતાવી જોવું. છેડયા કરવું=રગડયા; ખીજવ્યા સંતાપ્યા કરવું.

છેડાગાંઠણું, ન૦ વહુ વરના છેડાછેડી બાંધવાનું વસ્ત્ર.

છેડાછેડ, સ્ત્રી૦ સતવણી; ખીજવાટ; વારંવાર સતાવવું કે સંતાપ્યા કરવું તે. (૨) દોષ કે છિદ્ર કાઢી કાઢીને વારંવાર સતાવવું તે; અડપલાં કર્યાં કરવાં તે.

છેડાછેડી, સ્ત્રી૦ વહુ વરના છેડા ગાંઠવા તે. (૨) છેડાછેડ; સતવણી.

છેડો, પું૦ કોઇપણ વસ્તુ અથવા વિચાર વગેરેનો છેલ્લો ભાગ તે; હદ; સીમા; અવધી; અંત. (૨) પાર; નિકાલ; ખુલાસો; પરિણામ; ચુકાદો. (૩) ટોચ; મથાળું; શિખર. (૪) અગ્ર; અણી; નાકું. (૫) મોત; મૃત્યુ; અંત. (૬) કપડાની લંબાઇનો બંને તરફનો જે છેલ્લો ભાગ તે; પાલવ. (૭) માથા કે મોં ઉપર લુગડું ઢાંકવું તે; મોં ઢંકાય એમ ઓઢવું તે; પડદો; અંતરપટ.

ક્રિ૦ પ્ર૦ છેડો કાઢવો=લાજ કાઢવી; ઘુંઘટ તાણવો. પાર—અંત લાવવો. છેડો છોડવો=પાર લાવવો; નિકાલ કરવો; છોડી દેવું; ફારગતી આપવી. છેડો ઝાલવો=શરણ લેવું; આશ્રય લેવો; સાથે બંધાવું; જોડાવું. મુદ્દામાલ સાથે પકડવું; પ્રત્યક્ષ પકડવું; ન ફરી બેસાય એવી રીતે પકડવું. છેડો પકડવો=છેડો ઝાલવો એમ. છેડો ફાડવો=જુદા પડવું; અલગ થઇ જવું; લગ્નનો હક છોડી આપવો; સ્ત્રી પુરુષે લગ્ન બંધનમાંથી મુક્ત થવું; છેડો ફાડી આપવો એમ પણ કહેવાય છે. છેડો પાથરવો=નમ્ર થઇ માગવું; આજીજી કરવી. છેડો મૂકવો=આશ્રય તજી દેવો. તજવું; છોડી દેવું. મોં ઢાંકીને રોતું હોય તેણે ચૂપ થવું; રોવાનું બંધ કરવું. છેડો મુકાવવો=રોનારને તે રોતું રહે એમ કરવું. છેડો વાળવો=મોંઢે માથે ઓઢીને લાંબે ઘાંટે રોવું, રડવું; ઘુંઘટામાં રડવું; એક ગ્રામ્ય ગાળ 'તું મરી જા' એવા અર્થમાં વપરાયછે. છેડો તાણવો=સ્ત્રીજાતિને

અટકચાળું કરવું. આધું ઓઢવું=લાજ કાઢવી. છેડો વાળવો=અંત આણવો; રોવું. છેડો શોધવો=અંત શોધી કાઢવો. છેડા ગાંઠવા=વહુવરનાં વસ્ત્રોના છેડા એક બીજાની સાથે બાંધવા; સાથે જોડવું; પરણવું. છેડા બાંધવા=વહુવરને એકબીજાનાં વસ્ત્રના છેડા બાંધી લઇ એકત્ર કરવાં-જોડવાં. છેડે ગાંઠ વાળવી=કાન પકડવો; યાદ રાખવું; નહિ ભૂલી જવાય તેમ કરવું. છેડે બાંધવું=સાથે રાખવું; આશ્રયમાં લેવું; માથે લેવું; વહોરી લેવું. ઉ૦ છેડે બાંધ્યું છે તે પાપ છોડયું કેમ છૂટશે. છેડે બાંધીને લઇ જવું=સાથે લઇને સ્વર્ગમાં જવું; અકીર્તિ લઇ જવી. ૨૦ પ્ર૦ છુટે છેડે=છોકરાંછૈયાં કે બીજું કોઇ છેડે વળગે એવું સાથે ન હોય એમ, એકાકી; એકલાં; સરસામાન કે બીજી ઉંચકવા મેલવાની વસ્તુ સાથે ન હોય એમ, છડેછાંટ=છડી સવારીએ; હાથ હલાવતે; બેફિકર. માથે છેડો નાંખવો=નિર્લજ્જ-બેઅદબ થવું; હદ બહાર નિર્લજ્જ થઇ જવું; કોઇને કશામાં ગણગારવું નહિ તે; છચોક કામ કરવું તે; નિડરપણે નઠારું કામ કરવું તે.

છેતરપિંડી, સ્ત્રી૦ છેતરવું તે. (૨) છેતરવાની કળા; છળ; કપટ.

છેતરવું, ક્રિ૦ સ૦ સામા માણસને ભૂલ ખવડાવવી; તેને આડુંઅવળું સમજાવી પોતાનું કામ કાઢી લેવું; પોતાનો સ્વાર્થ સાધી લેવો તે; ગફલત ખવડાવવી; થાપ દેવી; ઠગવું; છળવું; ખોટું સમજાવીને કોઇની પાસેથી ધન, કામ કે સ્વાર્થ કાઢી લેવો.

છેતરામણ, ન૦ છેતરાવાપણું; છેતરાઇએ અથવા છેતરાયા હોઇએ એવાપણું તે. ઠગાયાજેવું જે તે; પ્રતારણા; વંચના. :—આ ગાય પચીસ રૂપિયે લીધી, જુઓને કંઇ છેતરામણ જેવું લાગે છે ?

છેતરામણી, સ્ત્રી૦ છેતરામણ; વંચના; પ્રતારણા.

છેતરાવું, ક્રિ૦અ૦ ઠગાવું; થાપખાવી; વંચાવું; ગફલત ખાવી.

છેદ, પું૦ [સં. छिद्] ધારવાળા હથિયારથી પડેલો ઘા; કાપો; વાઢ; ચીરો. (૨) કાણું; નાકું; છિદ્ર; વેહ. (૩) ગણિતમાં જેનાથી વિભાગ કરવાના હોય તે સંખ્યાનો આંક; ભાજક. ક્રિ૦ પ્ર૦ છેદ કાઢવો=ભાગીને ઓછું કરવું. છેદ ઉડાડવો=મોટી રકમને નાની રકમથી નાની-ઓછી બનાવવી; ભાગલા પાડી પાડીને હજારને સોના ભાજકથી દસ ઉપર કે બસેંના ભાજકથી પાંચ ઉપર આણવો તે. (૪) નાશ; લય.

છેદક, વિ૦ છેદનાર; વિભાગ પાડનાર; કાપે એવું. (૨) ભાજક; કાપતાં કાપતાં છેવટ બાકી રહેલું. (૩) ઘાતક; દ્રોહી.

છેદન, ન૦ [સં.] છેદવું તે; કાપવું-વાઢવું તે. (૨) સામાનો છેદ થાય એમ કરવું-બોલવું વગેરે તે; ખંડન; વિરુદ્ધતા ચલાવવી તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ છેદન કરવું=કોઇ મનુષ્ય, મત, કે વિચારની વિરુદ્ધ બોલવું તે; ખંડન કરવું તે.

છેદવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. छिद्] કાપવું; વાઢવું; ચીરવું; વચમાંથી ફાડવું. (૨) કાણું પાડવું; વિંધવું. (૩) ઘટાડવું. (૪) નાશ કરવો.

છેદાવું, ક્રિ૦ અ૦ કપાવું; વઢાવું.

છેર, પું૦ ઢોરના છેરવાથી પડેલું ઢીલું છાણ. (૨) કચરો; ભુકો; જેર.

છેરવું, ક્રિ૦ અ૦ ઢોરે ઢીલો મળ કરવો તે; ઢોરનું અપચાનું હગવું.

છેરંટો, પું૦ ઢોરને થતો અપચાનો જે રોગ તે; છેરામણ, હગામણ. (૨) કચરોપુંજો.

છેરાટો, પું૦ હગામણ.

છેરામણ, સ્ત્રી૦ છેરંટો; ઢોર કે માણસને અપચાનો જે પાણી જેવો મળ આવે છે તે.

છેલ, પું૦ [प्रां. छलिओ] વરણાગિયો; ટાપટીપિયો; ફક્કડ. વિ૦ રૂપાળા થઇને ફરવાની હોંસવાળું; કોડીલું; રૂપીગર્વી.

છેલકડી, સ્ત્રી૦ જુવાન પુરુષને કાને પહેરવાની વાળી; કડી; મોતીને લોલકવાળી કડી. એક લંબ-ગોળ લોલક અને બીજાં બે ગોળ મોતીની બનાવેલી આ કડી કાનના ઉપલા ભાગના વેહમાં પહેરવામાં આવે છે.

છેલછબિલું, વિ૦ સ્વભાવે છેલ-ટાપટીપિયું અને વળી સુંદર સીનાવાળું; ભભકાદાર; છેલ ને દેખવડું; રૂપાળું; મજેનું; મોહક.

છેલડો, પું૦ છેલ જુવાનિયો; ફક્કડ; રંગીલો; છેલ. ગ્રામ્ય ભવાઇયાની વાણી-કવિતામાં વપરાય છે. :-મને મૂકી ગયો છે મારો છેલડોરે લોલ.

છેલપડી, સ્ત્રી૦ સોળનો આંક; સોળ. દલાલોની પારસીમાં વપરાય છે.

છેલબટાઉ, પું૦ [સં. छेक+बद्ध] ઠીકઠાક-ટાપટીપ કરીને મોજમઝામાં રહેનારો જુવાન-અલ્લડ છોકરો; રૂપ અને જુવાનીના અભિમાનવાળો ફક્કડ નાફકરો માણસ. :-છેલબટાઉ ને મોહના રાણી. કહે૦ છેલબટાઉ ને હાથમાં છાણું, ઘેર આવ્યા ત્યારે કલેહું કાણું=જેને ઘરબારની ફિકર ચિંતા ન હોય અને માત્ર છેલબટાઉ થઇને ફરવાનુંજ ભાન હોય એવો અલ્લડ માણસ.

છેલવહેલું, વિ૦ છેલ્લામાં છેલ્લું; સૌની પાછળનું; છેક છેલ્લું.

છેલાઈ, સ્ત્રી૦ છેલપણું; વરણાગી; ફક્કડ થઇને ફરવું તે. (૨) છેલપણું કરવું તે.

છેલાણી, વિ૦ છેલાઇની ધુનમાં રહેનાર; સહેલાણી; લહેરી; મોજી. સહેલાણી ઉપરથી છેલાણી. સહેલસપાટા મારવા ને ફર્યા કરવું, એટલાંજ સમજવાળું. છેલાણી-સહેલાણી જીવડો=મોજીલો માણસ.

છેલો, પું૦ છૈયો; છોકરો. (૨) છેલ છોકરો; છેલ જુવાનિયો. છોરો=છેલો.

છેલ્લું, વિ૦ છેડાનું; અંતનું; છેવટનું; અંતિમ. રૂ૦ પ્ર૦ છેલ્લો ઉપાય=છેવટનો પ્રતીકાર. છેલ્લા દહાડા=જનન કાળની નજીકનો વખત. (૨) આયુષ્યનો પાછલો ભાગ. છેલ્લી ઘડી=અંતકાળ, આખર, આખરે. છેલ્લી સલામ=છેવટના રામરામ. છેલ્લું ઘર=બાજીમાં છેવટનું ખાનું તે. (૩) નાતરિયા નાતમાં ફરીને બીજું પુનર્લગ્ન ન થાય એટલી મોટી ઉંમરે કરેલો સંસાર. છેલવહેલું=સૌથી છેવટનું. છેલ્લે પગથિયે=અંતને વખતે. છેલ્લે પાટલે=વાતમાં ને વાતમાં ઉતરી પડવું તે; એકદમ છેલ્લી વાતે ઉતરી પડવું તે; હાડ જવું તે. છેલ્લો અક્ષર=છેવટની શિખામણ; ફરીને એ બાબત નહિ ઉપાડવામાં આવે એમ જણાવી જે છેલ્લી વાત કહી દેવી તે. છેલ્લી સનંદ=છેલ્લો જન્મ, મનુષ્યાવતાર. છેલ્લે કયારે પાણી=છેલ્લા ઘરડપણના દહાડા. છેલ્લું ઓસડ છાશ=છેવટનું ઓસડ છાશ છે અર્થાત્ બીજું કંઇ ઓસડ કરવું નહિ તે. સંસ્કૃતમાં જેમ ગંગાજળ કહ્યું છે તેમ ગુજરાતી કહેવતમાં છાશ છે.

છેવટ, ન૦ અંત; છેડો; પાર; પરિણામ; આખર; સમાપ્તિ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છેવટ આવવું=અંત આવવો; પાર આવવો; પુરું થવું. છેવટ લાવવું=પાર લાવવો.

છેવાડું, વિ૦ છેલ્લું; અંતનું; આખરનું. (૨) છેક છેડા ઉપરનું; કોઇ ઓળ કે હારની છેક અંતે હોય એવું; પરવાડનું; આગળ પાછળનો આધાર ન હોય એવું. :-છેવાડું ઘર. છેવાડું છાપરું.

છેહ, [प्रा. छेहो] વિશ્વાસઘાત; દ્રોહ; દગો; વિશ્વાસમાં રાખીને મારી નાંખવું તે. (૨) વિશ્વાસમાં રાખી છોડી દેવું તે; તજી દેવું તે. (૩) ઘા; પુંઠનો ઘા; કાપ; છેદ. (૪)

અંત; છેડો; છેવટ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છેહ દેવો=દગો દેવો. વિશ્વાસમાં રાખીને ધક્કો મારવો.

છેંટલો, પું૦ બે ફાંટાનું ઝાંખરાં વગેરે ખસેડવા-ઉપાડવાનું ખેડુતનું લાકડાનું એક ઓજાર; છિંટલો.

છેંટાવવું, ક્રિ૦ સ૦ છેડવું; ઉશ્કેરવું; કામ કરતું હોય તેને છેડીને રીસે ભરાવવું.

છેંતાળીસ, વિ૦ ચાળીસ ને છ; ૪૬.

છૈયું, ન૦ [સં. शिशु) છોકરું; નાનું બચ્ચું; બાળક. પું૦ છૈયો=છોકરો.

છો, ક્રિ૦ હો ધાતુના વર્તમાન કાળનું બીજા પુ૦ બ૦ વચનનું રૂપ. રૂ૦ પ્ર૦ છો રહ્યું, છો કરતો=મર પડયું, ભલે કરતો, એવી ઉપેક્ષા બતાવવાના અર્થમાં વપરાય છે. છો મારે=મારવા દો એમાં શું ? કહે૦ છો ભલા તો છીએ ભલા=બહુ મળતાપણુંએ-એકપણુંએ નહિ અને બહુ અતડાપણુંએ નહિ એવા સમધાત સંબંધે રહેવું તે. (૨) વિ૦ છ; ૬; ત્રણુની બેવડી સંખ્યા. છોને=ભલેને; એની મરજીમાં આવે તેમ; ખુશીથી કરેને. પોતાને દરકાર કે હરકત હાનિ નથી એવા અર્થમાં વપરાય છે. :—છોને જાય, કયાં જવાનો છે ?

છો, સ્ત્રી૦ મરડિયા પત્થરના કકડા વગેરે પકવીને બનાવેલી ચુનાની ગાર અને એ ગાર—કેલથી કરેલું, લિંપેલું બાંધકામ તે; છોનો કુવો=ચુનાના કેલથી બાંધેલો કે ચણેલો કે છોએલો કુવો તે. ચુના ગચ્ચીનું કામ તે; છોઇ; ચુનો; ચુનાકામ; કેલ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છોકરવી=ચુનાનું પડ ચઢાવવું; (ભિંત ઉપર) પ્લાસ્ટર કરવું. છો દેવી=ચુનો ચઢાવવો. સજડબંધ કરી નાંખવું. બાળી મૂકવું; રદ કરી નાંખવું. છો ફેરવવી=ધૂળધાણી કરી નાંખવું; બદનામ કરવું; પાણી ફેરવવું; કરેલું બગાડી નાંખવું.

છોઇ, સ્ત્રી૦ સાંઠા અથવા શેલડીના સાંઠા ઉપરની પાતળી નાજુક ચીપ; છાલ. ઉ૦ શેલડીકેરી છોઈ ઉતારતાં, છરી બેઠી છે હાથે. (૨) પતરાળાં કરવાની સાંઠાની સળીઓ, (૨) છો.

છોકરમત, સ્ત્રી૦ બાળકબુદ્ધિ; છોકરા જેવી ટુંકી નહિ સમજાયા જેવી હઠ કરવી તે; છોકરવાદ; હઠ; આગ્રહ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છોકરમત કરવી=બાળકબુદ્ધિએ વર્તવું; છોકરા જેવી અણુસમજે કાર્ય કર્યાં કરવું; હઠ—આગ્રહ ધરી રાખવો; પોતાના અભિપ્રાયનેજ વળગી રહેવું.

છોકરવાદ, સ્ત્રી૦ બાળકબુદ્ધિ; છોકરમત.

છોકરવાદી, સ્ત્રી૦ બાળકની માફક વર્તવું તે; બાળાચાર રાખવો તે; નાદાની.

છોકરી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીજાતિનું બાળક; કન્યા; દીકરી; દુહિતા; બાળકી. બાર વર્ષ લગી છોકરી કહેવાય છે. વ્યંગમાં—નામર્દ; બીકણુ; નિડરતા, શૌર્ય, હિમ્મત અને ધીરજ ન હોય એવો માણસ તે.

છોકરું, ન૦ [સં૦ स्तोक.] બચ્ચું; નાની છોકરી કે છોકરો તે; છૈયું; બાળ; સંતાન; ફરજંદ. કહે૦ છોકરાંથી છાશ પિવાય નહિ=યોગ્યતા પ્રમાણેજ કામ થાય—અયોગ્યથી થાય નહિ; જે જેને લાયક ન હોય તેની પાસે તે કામ કરાવવા જઇએ તો ઉલટું બગડે, એવા અર્થમાં આ કહેવત કહેવાય છે. છોકરું કેડમાં અને સારા શહેરમાં ઢંઢેરો=ઉંચકાનાપણાને માટે આ કહેવત કહેવાય છે. નાનાં છોકરાંના ખેલ=બાળકનું કામ નહિ, અર્થાત્ મોટું ને બહુ અગત્યનું મુશ્કેલ કામ છે એવા અર્થે. છોકરું ને ગરાસિયું=બેઉ સરખાં આડાં હોય છે. ટેવ પાડે એટલે સમજે નહિ અને તેજ પ્રમાણે કરવાની હઠ લે, એમ.

છોકરો, પું૦ [सं. शावक] પુરુષ જાતિનું બાળક; છૈયો; દીકરો; પુત્ર. સોળ વર્ષ સુધી પુરુષ છોકરો કહેવાય છે. કહે૦ છોકરો હોય તો વહુ આવે અને પૈસો હોય તો વ્યાજ આવે.

છોગલું, ન૦ છોગું.

છોગલો, પું૦ રૂમાલથી સહેજ મોટો કપડાનો કકડો; અંગુચો. (૨) માથે છોગા તરીકે ઘાલવાનો લુગડાનો કકડો.

છોગાળો, પું૦ છોગાં રાખનારો છેલ જુવાનિયો; ફક્કડ તરુણ. ઉ૦ સામું જો નંદના છોગળા, મારું ચીત ચોરન વાલા, સામું૦

છોગું, ન૦ પુરુષને માથે બાંધવાની પાઘડી, ફાળિયા કે મોળનો કસબી છેડો કે જે ચાલતાં લળતો ને ઝુલતો રહે તે. મંજરીની માફક માથા ઉપર ફરફરતો રહેતો છેડો; કલગી; શિરોવેષ્ટનનો પવને ફરફરતો કસબી છેડો; ધ્વજાની માફક માથે ફરફરતો રહેતો મોળ કે ફેંટાનો છેડો; પાઘડીમાં ખોસેલો ફૂલનો તોરો. રૂ૦ પ્ર૦ ઉઘાડે છોગે=જાહેર રીતે; સૌ કોઇ જાણે જુએ એમ; ચાહન.

છોછ, સ્રી૦ [सं. शौच] પવિત્રતા, ચોકખાઈ, અથવા આચારની ચટ. અડકાશે, અભડાવાશે, અપવિત્ર થશે, એવી જે અતિશય કાળજી—લાગણી તે; શંકા; વહેમ; સંકોચ. ક્રિ૦ પ્ર૦ છોછ રાખવી=અડકાયા અભડાયાની લાગણી વહેમ રાખવો તે. :—વર્ણાવર્ણની કે અભડાયા ન અભડાયાની એને લગારે છોછ નથી. શૌચાશૌચ વિચાર.

છોછત, સ્રી૦ ખાંખત; ખંત; કાળજી; ખણખોદ. કાળજીપૂર્વક કોઇ વસ્તુની સંભાળ—તપાસ રાખવાની ટેવ તે.

છોછું, વિ૦ બહાર પડતું ન હોય તેવું; ઉતર્યું; છાછરું; નહિઉંડું. (૨) ઉઘાડું; અરાહાય; આછું. (૩) ગંદું; મેલું; અશુદ્ધ.

છોજ, સ્રી૦ છોછ.

છોટું, વિ૦ [प्रा. छुट्टं] નાનું; ટુંકું, લઘુ; નહિ મોટું; કનિષ્ઠ. ઉ૦ તમે છોટી ઉમર વરસ સોળનાં, નથી નીકળ્યાં કદી ઘર બહાર. (૨) ના૦ છોડિયું; છોડું. (૩) રેસાદાર ફેલું. :—ભિંડીનું છોટું; લટિયું.

છોડ, પું૦ [सं. किशलय वा क्षोड] વનસ્પતિનો તાજો ઉછરતો નાનો રોપો; પીલો; પ્રરોહ; સહેજ મોટો થયેલો ફણગો; છોડવો; કરસણ. (૨) સુકાઈ ગયેલું છોડું તે; લિંટ—ગર્ભસુકાઇ જઇ નાક કે પેટની અંદર બાઝેલું પડ; લિંટ ગર્ભનો સુકો ગટ્ટો.

છોડણહાર, પું૦ છોડાવનારો; મુકાવનારો. વિ૦ છોડવનારું.

છોડબાંધ, સ્રી૦ છોડવું અને બાંધવું તે. બાંધ છોડ, એમ વપરાય છે.

છોડવવું, ક્રિ૦ સ૦ છોડે—છુટું કરે એમ કરાવવું; છોડાવવું; મુકાવવું; રજા અપાવવી.

છોડવું, ક્રિ૦ સ૦ [प्रा. छड्डिइ,] બાંધેલાને છુટું કરવું. :—ગાંઠ છોડવી; ગાયને ચરવા છોડી. (૨) વળગેલું, ચોટેલું, કે લાગેલું હોય તેને છુટું કરવું; કાઢી નાંખવું. :—પાપ કર્મ કરવાં છોડ. તમે દારૂનું વ્યસન છોડો. (૩) મૂકી દેવું; જવું. :—હક છોડવો. (૪) આવવા દેવું; વહેતું મૂકવું. :—નળ છોડવો. (૫) મૂકીદેવું; તજવું; ત્યાગકરવો. :—લાજ છોડવી. (૬) ફોડવું; બહાર કરવો. :—દારૂખાનું છોડયું પણ બંદુક છોડવા દીધી નહિ. (૭) હવામાં ઉડાડવું; જોરભેર નિશાન તરફ જાય એમ કરવું; મારવું; મૂકવું. :—ચોરે ત્રણ તીર છોડયા તે તેણે ઢાલપર ઝીલી લીધા. સબમરીને ટોરપિડો છોડી કે તરત ઉતારુઓ ગભરાઈ ગયા. (૮) પડયુંમૂકવું; રહેવાદેવું; જવાદેવું. :—હવે એ વાત છોડી દો, તંતશો ? (૯) બંધકરવું;

મેલવું. :—અભ્યાસ છોડી ધંધે વળગ્યા. (૧૦) બહારનીકળવું. :—ઘર છોડયું, ક્રિ૦ પ્ર૦ છોડી દેવું. છોડી મૂકવું. છોડી મેલવું. ગાંઠ છોડવી. નળ છોડવો. આતસબાજી છોડવી. તોપ છોડવી, સ્નેહ છોડવો. લાજ છોડવી. નાત છોડવી. ઘર છોડવું. હક છોડવો. (૧૧) પ્રસારવું; પહોળું કરવું; ખુલ્લું મૂકવું. :—કોથળી છોડવી. સઢ છોડવો.

છોડવો, પું૦ છોડ; રોપો; પીલો.

છોડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ મુકાવવું; છોડવવું.

છોડિયું, ન૦ વનસ્પતિ ઉપરનું આચ્છાદન; છાલ; છોડું; ત્વચા. (૨) છાલનો કકડો; નાનું છોડું; ફોતરું. વનસ્પતિ—લાકડા ઉપરની છાલ તેમજ ફળ વગેરે ઉપરનું પડ તે છોડિયું. ક્રિ૦ પ્ર૦ છોડિયાં પાડવાં=ઝાડના થડ ઉપરની છાલના કકડા ઉખાડવા. (૨) દોષ બતાવવા; મોઢે કે પરોક્ષ રીતે સામા માણસના દોષ કાઢી તેની ઉપર ઠોક દેવા; ઝાડિયો કાઢી નાંખવો. પાછળ ભૂંડું બોલવું; દોષ કાઢવા; સખત ટીકા કરવી.

છોડી, સ્ત્રી૦ છોકરી; દીકરી; પુત્રી; દુહિતા. (૨) દાસી; લુંડી; ગોલીની છોકરી.

છોડું, ન૦ [प्रा. छवडी] વનસ્પતિ લાકડાં અને ફળ વગેરે ઉપરનું ઢાંકણ; છાલ; છોતરું; પડ; ત્વચા. (૨) છાલનો કકડો; ચામડી ઉપરનું પડ; થોડી ઉખડેલી ત્વચા. ક્રિ૦ પ્ર૦ છોડાં ઉતારવાં=ઉપરની ત્વચા—આચ્છાદન ઉખેડવું; છોતરાં કાઢવાં=ઢાંકણ દૂર કરવું. (૨) ચામડી ચિરાઈ જાય એમ મારવું; છડવું. છોડાંકાઢવાં=મારવું; ચામડી નીકળી જાય—ઉખડે એવો માર મારવો; ઠઠુંબવું.

છોત, સ્ત્રી૦ છોઢ.

છોતરું, ન૦ છોડું; છાલ; ફોતરું.

છોતેર, વિ૦ સિત્તેરને છ; ૭૬.

છોતો, પું૦ કુચડો. (૨) છક્કો.

છોબંધ, વિ૦ છોથી બાંધેલું; છોનું; છોવાળું; છોલાળું. :—ગામમાં બેચાર છોબંધ ઘર છે.

છોભાવું, ક્રિ૦ અ૦ સામા માણસની મોટાઇ, રૂવાબ, અને ઓહ્દો વગેરે જોઇને તેની આગળ જતાં ખંચાવું; શરમાવું; લાજ આવવી; શેહ પડવી; ઓસરવું. (૨) સામા માણસ આગળ કોઇ આળ કે અપરાધને માટે ગેરઆબરૂ થયેલી હોય તેથી આશંકાવું; શરમિંદા પડવું; શેહલાગવી; તેની છાપ—ધાક લાગવી.

છોભીલું, વિ૦ છોભું પડેલું; છોભાયેલું; ખસિયાણું; શરમિંદું ઝંખવાણું.

છોભું, વિ૦ ભુંડું; શરમિંદું; આળ કે અપરાધ તાજેતર પકડાયાથી ઝાંખું પડી ગયેલું; મોઢામોઢ જુઠુંપડેલું. (૨) શરમાળ; લજ્જાળુ; ઝંખાઇ ગયેલું એવું.

છોર, પું૦ [सं. क्षुर] અસ્ત્રો; સજૈયો; છર. :—દાઢીએ છોર ઉડવો=અસ્ત્રાની મારફતે બીજા માણસને થયેલાં ગડગુમડનો ચેપ લાગવો—ઉડવો તે.

છોરું, ન૦ [सं. शिशु] છોકરું; નાનું બાળક; છૈયું. પું૦ છોરો. સ્ત્રી૦ છોરી. કહે૦ છોરું કછોરું થાય પણ માતા કમાતા ન થાય=છોકરાં કદાપિ માતૃસ્નેહ ભૂલી જાય પરંતુ માતા પોતાના બાળક પરનો સ્નેહ કદી ભૂલે નહિ. (૨) સંતતિ; સંતાન.

છોલ, સ્ત્રી૦ વનસ્પતિના પ્રરોહ ઉપરની અથવા ફળ ઉપરની ત્વચા; ફોતરું; છાલ. (૨) સૌથી ઉપરની છેલ્લી નાજુક પાતળી ને કઠણ છાલ તે. :—શેલડીની છોલ. (૩) છોલીને ઉતારી નાંખેલી છાલ. :—શેલડીની છોલ ઘરમાંથી કાઢી નાંખ. છીલ.

છોલવું, ક્રિ૦ સ૦ ધારવાળા ઓજારથી કોઇ પણ વસ્તુની ઉપલી સપાટી ઉખાડવી; ઉપલું પડ ઉખડે એમ કરવું; છાલ–આચ્છાદન પડ કાટ વળગાટ કે મેલ ઉઝરડવો. :—વાસણ છોલવાં. લાકડાં છોલવાં. (૨) છરી જેવા ઓજારથી ફળ શાક વગેરે વનસ્પતિની ઉપલી છાલ કાઢી નાંખવી. :—કેરી અને દુધી છોલવી. (૩) ટાંકણાથી ઉપર ઉપરનો ભાગ કાપીને ઝળકી આણવી; તાછવું. :—સોના રૂપાનો ઘાટ ધોવડાવ્યા કરતાં છોલાવેલો તો બહુ સારો લાગે છે. છોલેલાં સાંકળાં. (૪) પુંઠે વિરુદ્ધ બોલવું; નિંદા કરવી; બખાળવું; ભુંડું બોલવું. :—એ તો જ્યાં ને ત્યાં તમારું છોલતો ફરે છે.

છોલાવું, ક્રિ૦ અ૦ છોલેલા થવું; ઉપરની સપાટી ઉખડવી; ઘસાવું; છોડિયાં પડવાં.

છોલાણું, વિ૦ છોલાયેલું. (૨) છોબંધ; છોનું કામ; છોયેલું.

છોવડાવવું, ક્રિ૦ પ્રે૦ ચુનો દેવડાવવો; છોબંધ કરાવવું.

છોવડાવું, ક્રિ૦ અ૦ અડકાવું; અભડાવું; અસ્પર્શનો સ્પર્શ થવાથી અપવિત્ર થવું.

છોવું, ક્રિ૦ સ૦ [प्रा. छुहिलं] અભડાવવું; અપવિત્ર કરવું; અડવું; સ્પર્શકરવો. (૨) છો લગાડવી.

છોહ, પું૦ સમજાવી પટાવીને અથવા વિશ્વાસ આપીને દૂર ખસીજવું તે; છેહ; દ્રોહ; વિશ્વાસઘાત. (૨) વિયોગ; ત્યાગ.

છોળ, સ્ત્રી૦ પાણીનો મોટો મોજો ઉછાળો તે; તરંગ; લોઢ; હોડો; મોટી છાલક.

છોળવું, ક્રિ૦ ઉભરાવું; છલકાવું; નાના છોકરાંના પેટમાંથી વધારાનું ધાવણ છોળની માફક છલકાઇને બહાર નીકળી જવું. :—છૈયો બહુ છોળે છે. ધાવણની ઉલટી થવી.

છૌં, ક્રિ૦ છુંનું પ્રાંતિક રૂપ. નાગરો વગેરે કેટલાક લોકમાં છું ને ઠેકાણે બોલાય છે. :—હું છૌં ત્યાં લગી ઠીક છે. છઉં.

જ, પું૦ [सं. ज.] ગુજરાતી મૂળાક્ષરોમાંનો ઓગણીસમો અને વ્યંજનોમાંનો આઠમો તાળુસ્થાની અક્ષર. સંસ્કૃત य ને ઠેકાણે ગુજરાતીમાં ઘણે ઠેકાણે આ અક્ષર વપરાય છે. જેમકે યજમાનને ઠેકાણે જજમાન અને યશને ઠેકાણે જશ. સંસ્કૃતમાં જેમ ચ, હિ, તુ, વગેરે અક્ષરો માત્ર પુરતી માટે વપરાય છે તેમ ગુજરાતીમાં જ વપરાય છે.

જ, વિ૦ જન્મેલું. પ્રત્યય તરીકે વપરાય છે, અને જન્મેલું; ઉત્પન્ન થયેલું; એવો અર્થ બતાવે છે. :—વંશજ; અંડજ; સ્વેદજ; અનુજ. અ૦ નિશ્ચય, આગ્રહ અને વિશ્વાસ બતાવે છે. :—ચોર તે ચોરજ; હુંજ જઇશ. (૨) હદ; પરિણામ; ને મર્યાદા વગેરે બતાવે છે .:—અમદાવાદ લગીજ; એટલુંજ. વિચારનો નિશ્ચય બતાવવા તથા અમુક અર્થ ઉપર વજન મૂકવાને પણ વપરાય છે. :—ખાવાથીજ શક્તિ આવશે.

જઇ, પું૦ (જયંઇ) હલકી કિમ્મતનો તાંબાનો સિક્કો; પૈસો; જનાવાદી. અમદાવાદ તરફ વપરાય છે.

જઇફ, વિ૦ [फा] ઘરડું; વૃદ્ધ. (૨) નાતવાન; અશક્ત.

જઇફી, સ્ત્રી૦ ઘડપણ; વૃદ્ધાવસ્થા. (૨) નાતવાની; અશક્તિ. ઉ૦ જુવાની જતા લગી રોજે ડરીશું તો જઇફીમાં વાતો ઇશકની કરીશું, જુવાની૦ નર્મ.

જઉ, પું૦ [सं. यव] જવ; સાતુ. વિશેષ માટે જુઓ જવ.

જક, સ્ત્રી૦ એકની એક બાબત બહુ આગ્રહથી પકડી રાખવાની ઓંશ તે જક; જીદ; આગ્રહ; આડાઇ; હઠ. બાળક વૃદ્ધ અને માંદું માણસ એકની એક બાબત વારંવાર માગ્યા કરે છે અને સમજાવ્યા છતાં પણ પોતાની માગણી મૂકતું નથી તે હટ. (૨) ભાંજગડ; પંચાત; માથાફોડ. :—લેવું હોય તો લો નહિ તો ચાલ્યા જાઓ; અમસ્તી જક ન કરો.

જકડવું, ક્રિ૦ સ૦ જતરડામાં ઘાલીને ખૂબ દાબવું; ખેંચવું અથવા વાળી નાંખવું. (૨) યંત્રથી ખસી ન શકે તેમ પકડવું; ધરવું. (૩) ચપટ કરીનાંખવું; નિચોવવું; કચરી નાંખવું; હાલેચાલે કે ખસે નહિ તેમ સકસ કરીનાંખવું; જોરથી ખેંચીને તાણીબાંધવું.

જકર, સ્ત્રી૦ જુ૦ જીકર.

જકાત, સ્ત્રી૦ [अ. जकात्] મુસલમાની ધર્મ પ્રમાણે કમાઇનો ચાલીસમો ભાગ ધર્માદા—ખેરાત તરીકે આપવો તે; કમાણી ઉપરનો ધર્મ વેરો. (૨) દેશમાં આવતા જતા માલ ઉપર રાજ્ય તરફથી જે હકસાઇ લેવામાં આવે છે તે; નાકાવેરો; દાણ; ટોલ; કર; છાપો.

જકાતદાર, પું૦ જકાત લેનારો અમલદાર; જકાત વસુલ કરનારો—નાકાદાર.

જકાતી, વિ૦ જેની ઉપર જકાત લેવાતી હોય એવું; જકાત લેવા આપવા જેવું તે. :—અમારી પાસે કંઇ જકાતી માલ ન હતો. (૨) પું૦ જકાત ઉઘરાવનારો.

જકાર, પું૦ [सं.] જ એવો અક્ષર અને ઉચ્ચાર તે.

જકી, વિ૦ જક ધરનાર; હઠીલું; જિદ્દી; આગ્રહી; આડું. (૨) તકરારી; માથાફોડિયું.

જકૂખડ, વિ૦ જર્જરિત થવા છતાં પણ ફાટી

તૂટી જાય નહિ એવું; ચીકણું; ચીવટ; ધિંગું; ઘસારો ખમે એવું; ખડતલ. (૨) વછૂટે નહિ એવું; જડસું; બાધડ.

જક્ષ, પું૦ [સં. यक्ष] દેવ અને મનુષ્ય વચ્ચેની એક જાતિ; અર્દ્ધદેવ કહેવાતી જાતિ; યક્ષ. કુબેરનું ધન અને વાડી સાચવનારા અમુક લોકો; એક ગણ વર્ગ. (૨) બિયામણો; ખાઇ જાય એવો માણસ. (૩) એક ભૂતજાતિ. વિશેષ માટે જુ૦ યક્ષ.

જક્ષિણી, સ્ત્રી૦ જક્ષ જાતિની સ્ત્રી. (૨) ભયંકર ને ખાઇ જાય એવી વિકરાળ સ્ત્રી; એકજાતની યોગિની; ભૂતડી.

જખ, સ્ત્રી૦ [સં. झष] માછલી. ઉ૦ ચકોરચંદ્ર ફ્ણીમણિ, જખજળ ઉપમા શું દઉં. દયારામ. ક્રિ૦ પ્ર૦ જખ મારવી=હારી થાકી પસ્તાઇને પોતાની મરજી વિરુદ્ધ કામ કરવાની ફરજ પડવી તે. જખ; એવો સ્વતંત્ર શબ્દ નથી. જખ=માછલી અને તે મારવી એ કામ મોટા શિકાર ન થઇ શકે તેવા નિર્બળનું નીચું મોં કરીને મૌન બેસી રહીને કરવાનું છે તે ઉપરથી આ ક્રિયા પ્રયોગ કદાપિ ચાલ્યો હોય. જખનો અર્થ પોતાનું ધાર્યું નહિ થવાથી બીજાએ કહેલું પણ પ્રથમ નહિ માનેલું કાર્ય પોતાને ન છૂટકે કરવું પડવું એવો થાય છે. કહે૦ જમીને જખ મારવી=જમી રહ્યા પછી અજીઠવાડ ધોવો પડવો; જમીને પસ્તાવું તે.

જખમ, પું૦ [फा. जख़म्] ચામડી ભેદાઇને પડેલો ઉંડો ખાડો; ઘા; કાપ; ઝટકો; વાઢ; પ્રહાર. (૨) ખોટ; હાનિ; નુકસાન. (૩) મનમાં બહુ ખરાબ લાગવું તે; બદનામી; બટ્ટો. (૪) સજેખમ. ક્રિ૦ પ્ર૦ જખમ થવો=ઘા થવો; ચામડીમાં ઉંડો કાપ પડવો. જખમ કરવો=ઘા મારવો; લાગણી દુખવવી. જખમ રૂઝવો=ઘામાં અંકુર આવવાં ને મટવું; લાગણી ભુલાઇ જવી; શરીર ઉપરની ચામડી તૂટી અંદરના માંસમાં ખાડ પડે તે જખમ. શરીર કપાયાથી અણી ભોકાયાથી કચરાયાથી અથવા માંસ નીકળી પડવાથી જખમ પડ્યો કહેવાય છે. જખમને લીધે માણસને તાણ ચમક રતવા અને બીજા રોગો થાય છે. જખમને લીધે થયેલી ચમક અને તાણ જીવલેણ નીવડે છે. તીર ભાલો અને ગોળી વગેરે જો ઝેર પાયેલાં હોય તો ને જખમ વિષવાળો કહેવાય છે. આવો જખમ ઝટ રૂઝાતો નથી. જખમનો મૂળાર્થ તરવાર વગેરે ધારવાળા હથિયારના ઝટકાથી પડેલો ઉંડો કાપ એવો થાય છે.

જખમી, વિ૦ જખમ થયેલો જેને હોય એવું; ઘાયેલ. (૨) તૂટેલું; સખત લાગણી થયેલી હોય એવું.

જખવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં. जक्ष] ખાઇજવું; ભરખવું.

જગ, ન૦ [સં. जगत्] જગત; વિશ્વ; દુનિયા જુ૦ જગત.

જગકર્તા, પું૦ જગતનો કરનાર; પ્રભુ; પરમેશ્વર. (૨) બ્રહ્મા.

જગજીવન, પું૦ જગતને જીવાડનારો; જગતના જીવનરૂપ જે તે; પરમેશ્વર; વિષ્ણુ.

જગણ, પું૦ [સં.] અક્ષર મેળ છંદોની રચના માટે હ્રસ્વ દીર્ઘ ત્રણ ત્રણ અક્ષરોનાં જે આઠ જોડકાં બનાવેલાં છે તેમાંનું જથી શરૂ થતું આગળ પાછળ હ્રસ્વાક્ષર અને વચમાં દીર્ઘાક્ષરવાળું જોડકું તે. :—જકાત. ઉ૦ જકાત તે જગણ ગણ જાણો. પિંગળ.

જગત, ન૦ [સં. जगत्] પરમેશ્વરે ઉત્પન્ન કરેલું એવું આ જે બધું તે; આકાશ, પૃથ્વી, પવન, પાણી, પ્રાણી પદાર્થ વગેરે તે; વિશ્વ; ભુવન; લોક; દુનિયાં; ખલક.

(૨) પૃથ્વી. રૂ૦ પ્ર૦ જગતપાણી=ગાંજો પીવો તે; રંગપાણી. જગતનો વા=દુનિયાંદારીની અસર થવી તે; હું અને મારાપણાનું અભિમાન તે; મમત્વ; અહંકાર; પ્રપંચની અસર થવી તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જગત જીતવું = લોકોમાંથી યશ મેળવવો; બધી રીતે બધા તરફથી યશ મળવો, સૌને રાજી રાખવું તે. સારાને પણ જગત સારો કહેતું નથી, કોઇને કોઇ કંઇ પણ દોષ કાઢયાજ કરે છે માટે જ્યારે કોઇ કંઇ દોષ કાઢતું હોય ત્યારે દિલાસો લેવાને આ કહેતી વપરાય છે.

જગતજનેતા, સ્ત્રી૦ જગતને ઉત્પન્ન કરનારી; જગતની માતા; દુર્ગાદેવી.

જગતજામ, વિ૦ જગતમાં સર્વત્ર જામી, વ્યાપી રહેલું. ના૦ પરમેશ્વર; બ્રહ્મ. ઉ૦ આશા કરી તોડી દોરી, દોરી જોડી જગતજામ. નિરાંત.

જગતજેતા, પું૦ જગતને જીતનારો; વિશ્વવિજેતા; ચક્રવર્તી રાજા.

જગતપ્રસિદ્ધ, વિ૦ જગજાહેર; નામાંકિત; જગતમાં સર્વત્ર જેની પ્રસિદ્ધિ હોય એવું.

જગતભવાડો, પું૦ જાહેરમાં ફજેતી થવી તે; લોકમાં હો હો થઇ ભુંડું બોલાવું તે; મોટો ફજેતો. ઉ૦ એક દિવસમાં સૌ સુખ સાંત્યું જગતભવાડો કીધોજી. દયારામ.

જગતી, સ્ત્રી૦ [सं.] ભુવન; જગત. (૨) પૃથ્વી. ઉ૦ જગતી પર જલધર કરો. પ્રેમાનંદ. (૩) કવિતાના નાના મોટા છંદોના વર્ગમાંનો બાર અક્ષરના છંદોનો એક વર્ગ તે.

જગચ્ચક્ષુ, પું૦ [सं.] સૂર્યનારાયણ.

જગત્રય, ન૦ ત્રણે જગત; ત્રિભુવન. સ્વર્ગ, પૃથ્વી ને પાતાળલોક.

જગત્પતિ, પું૦ [सं.] જગતનો સ્વામી; પરમેશ્વર.

જગદંબા, સ્ત્રી૦ [सं. जगत्+अम्बा] જગતની માતા; દુર્ગા; પરમેશ્વરી.

જગદંબિકા, સ્ત્રી૦ [सं.] જગતની માતા; ઈશ્વરી.

જગદાત્મા, પું૦ [सं. जगत्+आत्मा] જગતનો જે આત્મા તે; પરમેશ્વર.

જગદીશ, પું૦ [सं. जगत्+ईश] જગત્પતિ; પરમેશ્વર.

જગદીશ્વર, પું૦ [सं.] પરમેશ્વર.

જગદુદ્ધાર, પું૦ [सं. जगत्+उद्धार] જગતનો છુટકારો; મુક્તિ; મોક્ષ.

જગદ્ગુરુ, પું૦ [सं.] જગતનો ઉપદેશક; જગતના જ્ઞાનમાં પ્રકાશ કરનાર. (૨) મહાદેવ; શંકર. શાંકરમતના મુખ્ય આચાર્યની ઉપાધિ.

જગદ્ધર, પું૦ [सं.] પરમેશ્વર.

જગદ્ધાત્રી, સ્ત્રી૦ [सं.] જગદંબા; પરમેશ્વરી; દેવી; માતાજી.

જગદ્વંદ્ય, વિ૦ [सं.] આખી દુનિયાંને વંદન કરવા યોગ્ય; જગતને પૂજ્ય.

જગધરી, ના૦ પંજાબમાં અંબાલાના અગ્નિખુણામાં આશરે ચાળીસેક માઈલ ઉપર આવેલું એક નાનું શહેર. એની આસપાસના પહાડી પ્રદેશમાં તાંબાની અને લોઢાની ખાણો છે. જગધરી ગામમાં એ કાચી ધાતુઓને ગાળવાનાં કારખાનાં છે.

જગન, પું૦ [स. यज्ञ] વૈદિક ધર્મ પ્રમાણે દેવોને આહુતિઓ પહોંચાડવાને મંત્રો ભણી ભણીને અગ્નિમાં સમિધો હોમવાની જે ક્રિયા તે; યજ્ઞ; યાગ; સવન. ઉ. જાગજગન નીત કરવા નવા, ને રાજા ધુરિંધર સુખ પામવા.

જગન્નાથ, પું૦ [सं.] જગતનો નાથ તે; જગત્પતિ; પરમેશ્વર. વિષ્ણુ ભગવાન લીલા માટે નહિ પરંતુ મૌન રહી બધું જોયા કરવાને થયેલો વિષ્ણુનો અવતાર; બુદ્ધાવતાર. જગન્નાથજી=ઓરીસામાં મહા નદીના મુખ આગળ જગન્નાથપુરીમાં જે જગન્નાથજીને નામે વિષ્ણુ ભગવાનની મૂર્તિ છે તે; વિષ્ણુ.

જગન્નાથપુરી, ના૦ ઓરીસા પ્રાંતમાં બંગાળાના ઉપસાગર ઉપર મહા નદીના મુખ આગળ આવેલું એક મોટું શહેર અને શ્રી જગન્નાથજી મહારાજની યાત્રાનું ધામ. જગન્નાથપુરી બહુ જુનું શહેર છે. બુદ્ધ ધર્મની જહોજલાલીના વખતમાં બૌદ્ધ લોકોનું તે એક પવિત્ર તીર્થસ્થાન ગણાતું અને હિંદુસ્તાનના હજારો-લાખો માણસો ત્યાં યાત્રા કરવાને જતા હતા. તે પછી જગન્નાથજીનું માહાત્મ્ય વૈષ્ણવ હિંદુઓમાં ચાલ્યું અને તે આજ લગી ચાલુ રહેલું છે. હિંદુસ્તાનમાં યાત્રાના ધામ તરીકે લોકોમાં તે પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં જગન્નાથજીનું પ્રાચીન મંદિર છે. બારે માસ યાત્રાળુઓ ત્યાં જતા રહે છે પણ વરસમાં વીસ વખત ત્યાં મોટા મેળા ભરાય છે. રથયાત્રા નામના તહેવાર ઉપર સૌથી મોટો મેળો ભરાય છે, કારણ કે તે દિવસે ચાળીસ ફુટ ઉંચા અને મોટાં પૈડાંના રથમાં મૂર્તિ પધરાવી રથને ફેરવવામાં આવે છે. જગન્નાથજીના આ રથ તળે કચરાઇને મરી જવું, એ મોક્ષ આપનારું મનાતું હોવાથી આગળ ઘણાક લોકો તેની તળે પડી કચરાઇ મરતા. હાલ એ રિવાજ બંધ કરવામાં આવેલો છે.

જગન્નાથ પંડિત, ના૦ સંસ્કૃત ભાષાનો એક મોટો અને નામાંકિત કવિ. જગન્નાથ જાતે તૈલંગી બ્રાહ્મણ હતા. તેમના પિતાનું નામ પેરમભટ્ટ હતું. એમ કહેવાય છે કે, બાર વર્ષ પછીજ તેમને ભણવાની સારી ચાનક લાગી હતી. કાશીમાં વિદ્યાભ્યાસ કર્યા પછી જયપુરના મહારાજાના આશ્રયથી ત્યાં જઈ તેમણે એક પાઠશાળા ઉઘાડી ગૃહસ્થ જીવન શરૂ કર્યું હતું. અકબર પાદશાહના વખતથી દિલ્લીમાં જુદી જુદી ભાષાઓ અને જુદા જુદા ધર્મના વિદ્વાનોનો સત્કાર થવા માંડયો હતો અને જહાંગીર તથા શાહજહાનના વખતમાં પણ દેશ દેશાવરના વિદ્વાનોની દિલ્લીમાં સભાઓ ભરાતી હતી. જહાંગીરના પાછલા વખતમાં ભરાયેલી વિદ્વાનોની એક સભામાં જગન્નાથ ગયા હતા. સભામાં તેમણે જે વિદ્વત્તા અને કવિત્વ બતાવ્યાં તેથી ઘણા ઉમરાવો અને શાહજહાનના વડા શાહજાદા દારાસિકોહ ઉપર ઘણી અસર થઇ અને તેઓ દિલ્લીમાં રહ્યા. શાહજહાનના અમલ દરમિયાન તેમને દારા સાથે ઓળખાણ અને સહવાસ થયો. શાહજહાન પોતે અને તેનો શાહજાદો દારા પંડિત ઉપર બહુજ પ્રીતિ રાખતા. જગન્નાથ જેવા વિદ્વાન હતા તેવા જ રૂપાળા પણ હતા. કહે છે કે, જૈની ઉર્ફે લવંગી નામની પાદશાહી જનાનાની એક યવનકન્યા તેમની ઉપર મોહી પડી હતી. પાદશાહને પ્રસન્ન કરી તથા ઇસ્લામી ધર્મ અંગીકાર કરી પંડિતે તેની સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં. 'આસફવિલાસ' નામનું કાવ્ય લખ્યા પછી જહાંજહાન પાદશાહે પોતે એક મોટો દરબાર ભરી જગન્નાથને 'પંડિતરાજ'નો ખિતાબ આપ્યો હતો. પંડિતરાજ દારાની પાસે હતા તેવામાંજ દારાને થોડા વખત માટે રાજ્યાભિષેક થયો હતો. કાશીમાં પંડિતનું બહુ માન હતું અને તે પણ ઘરડા

થયા હતા એટલે અખા દીક્ષિતના કહે-વાથી તે અને યવની—જૈની હિંદુ ધર્મમાં દાખલ થવાને તત્પર થયાં. બ્રાહ્મણોએ કહ્યું કે, તમે બેઉ જણ ભગીરથીના કિનારા ઉપર ઉભાં રહો અને જો ગંગાજી ત્યાં આવી તમને પાવન કરે તો અમે તમને નાતમાં લઇએ. એમ કહેવાય છે કે પંડિત જૈનીને લઈ ઉપલે પગથિયે ઉભા રહ્યા અને 'ગંગાલહરી' નો એક એક શ્લોક તેઓ જેમ જેમ બોલતા ગયા તેમ તેમ ગંગાજી એક એક પગથિયું ચઢતાં ગયાં. છેવટે બાવનમે શ્લોકે તેમને પગે પાણી અડકયાં ને તેઓ પાવન થયાં. બ્રાહ્મણોએ પછી તેમને નાતમાં લીધાં. જગન્નાથ પંડિત સન ૧૬૨૦ થી ૧૬૬૦ લગી એક ફક્કડ કવિ તરીકેની જાહોજલાલીમાં રહ્યા હતા. તેમણે નીચે પ્રમાણે ગ્રંથો બનાવેલા છેઃ—(૧) રસગંગાધર, (૨) ભામિની વિલાસ, (૩) મનોરમાકુચમર્દિની, (૪) અશ્વાધાટી કાવ્ય, (૫) જગદાભરણ કાવ્ય, (૬) પ્રાણાભરણ કાવ્ય, (૭) રતિમન્મથ નાટક, (૮) વસુમતી પરિણય, (૯) યમુના વર્ણન ચંપૂ (૧૦) આસફવિલાસ, (૧૧) પીયૂષલહરી, (૧૨) અમૃત લહરી (૧૩) સુધાલહરી, (૧૪) કરૂણાલહરી, (૧૫) લક્ષ્મીલહરી, અને (૧૬) ગંગાલહરી.

જગન્નાથી, સ્ત્રી૰ મલમલથી ઉતરતું અને સાધારણ સુતરાઉ કાપડથી સારા પોતનું છિંટનું કપડું; મછલીપટનની છિંટ જેની બનતી હતી તે જગન્નાથજી તરફના વણાટનું સુતરાઉ કપડું; વગર ધોયેલી મજલીન; વગર ધોયેલો સેનો; જગન્નાથીનાં પેરણ અને પંચિયાં વગેરે થાય છે.

જગન્નિંદ્ય, વિ૰ સૌ કોઇથી નિંદાતું એવું; સર્વેએ નિંદા કરવા જેવું.

જગન્નિવાસ, પું૰ [સં.] જગતમાં રહેલા એવા પરમેશ્વર; વિષ્ણુ.

જગન્મિત્ર, પું૰ [સં.] જગદ્બંધુ.

જગપતિ, પું૰ જગતનો પતિ તે; પરમેશ્વર.

જગબી, સ્ત્રી૰ જંગલની જમીન; જેમાં કુદરતી—વગર વાવ્યું ઘાસ ઉગતું હોય તે જમીન; ચરો; બીડ; ઢોરોને ચરવા માટે રાખેલી અણખેડ જમીન.

જગમાન્ય, વિ૰ જગત જેને માનતું હોય એવું; સર્વમાન્ય; સૌ કોઇને માનીતું; સર્વે જેને કબુલ રાખે એવું.

જગમોહના, વિ૰ જગતને મોહ પમાડે એવી રૂપાળી સ્ત્રી. (૨) માયા.

જગરાય, પું૰ જગતનો રાજા; જગત્પતિ; પરમેશ્વર.

જગા, સ્ત્રી૰ સ્થાન; ઠામ; ઠેકાણું; સ્થળ. (૨) કામ; કામનું સ્થાન; નોકરીચાકરી; સેવાનો અવકાશ. (૩) પ્રયોજન; કારણ. (૪) બારું; છિંડું; માર્ગ. રૂ૰ પ્ર૰ ઉભું રહેવાની જગા=આશરો; આધાર. (૫) બેસણું. આસન; ગાદી વગેરે. પદ; ઓદ્ધો; પદવી.

જગાડવું, ક્રિ૰ સ૰ [सं. जागृ] ઉંઘમાંથી ઉઠાડવું; જાગ્રત કરવું. (૨) ચેતવવું; જણાવવું; સાવધાન કરવું. (૩) મચાવવું; ઉભુંકરવું; ઉશ્કેરવું.

જગાત, જુઓ૰ જકાત.

જગાવવું, ક્રિ૰ સ૰ મચાવવું; ઉભું કરવું.(૨) ગજાવવું; જાગ્રતથાય એમ કરવું.

જગો, સ્ત્રી૰ સ્થાન; સ્થળ; જગા. ઓકારાંત નારીજાતિ.

જગ્ગુ, ન૰ ખાખા કરે, ખાવાનું માગ્યા કરે એવું નાનું છોકરું; બાળક.

જગ્યા, સ્ત્રી૰ જગા.

જઘન, સ્રી० [સં.] ઢિંચણ ઉપરનો પગનો આગલો ભાગ; જાંગ.

જઘન્ય, વિ० ગર્હિત. (૨) શૂદ્ર.

જઘાત, જુ० જઘાતિયાં.

જઘાતિયાં, ન० બાળક અને અવિવાહિત માણસના શ્રાદ્ધને માટે શ્રાદ્ધ પક્ષની તેરસનો નક્કી કરેલો દિવસ તે; કુંવારાંનાં શ્રાદ્ધ કરવાની તિથિ. ના० જઘાતિયો= કુંવારો છોકરો અથવા વાંઢો.

જજમાન, વિ० [સં. यजमान] યજ્ઞ કરનાર; યજન કરનાર; હોમહવન કરનાર. (૨) પું० ક્રિયા કર્મનો બદલો આપીને બ્રાહ્મણ પાસે યજ્ઞ કરાવરાવી ફળ લેનારો; પોતાને પુણ્ય ફળ મળવા માટે બ્રાહ્મણને દાન આપીને પોતાને ત્યાં યજ્ઞ કરાવનાર; ધનાઢ્ય, રાજા, ક્ષત્રિય વૈશ્ય વગેરે તે. (૩) ધર્મ સંબંધી ક્રિયા કર્મ કરાવનારો; ક્રિયા કર્મ કરવા બદલ બ્રાહ્મણને બદલો આપી કર્મનું ફળ લેનાર; બ્રાહ્મણને આશ્રય આપનાર; કર્મના બદલામાં દાન દેનાર; બ્રાહ્મણવર્ગને પોષનાર ક્ષત્રિય વૈસ્યાદિક વર્ગ તે. કહે० જજમાનની જાત શી જોવી. જજમાનને મન ગોરાણી કંઇ ગોરને મન ગોરાણી હોય ?

જજમાનવૃત્તિ, સ્રી० [સં.] જજમાની કરીને ગુજારો કરવો તે; જજમાનો ઉપર આજીવિકા ચાલવી તે; ગોરપદું; પુરોહિતપણું; જજમાનોને ક્રિયાકર્મ કરાવવાનો ધંધો તે.

જજમાનિયું, વિ० જજમાનવૃત્તિવાળું; જેનો આધાર જજમાનો ઉપર હોય તેવું. (૨) જજમાનોને કરાવવામાં આવતું હોય એવું; ભાડુતી (ક્રિયા-કામ.)

જજમાની, સ્રી० જજમાનવૃત્તિ; જજમાનપણું કરવું તે; જજમાનોને ક્રિયા અને કર્મ વગેરે કરાવવાં તે.

જજિયાવેરો, પું० [અ. जिजयी.] મુસલમાન રાજકર્તાઓ પરધર્મીઓ પાસેથી માથા દીઠ જે કર લેતા હતા તે. અરબસ્તાનના ખલીફાઓએ એવે કારણે કાફરો અથવા પરધર્મીઓ પાસે આ કર લેવાનું ઠરાવ્યું હતું કે, ઇસ્લામીઓ સ્વધર્મી રાજ્ય માટે લડવા આવી રાજ્યની સેવા બજાવે છે અને પરધર્મીઓ તે સેવા બજાવતા નથી, માટે રાજ્યના રક્ષણ તળે રહેવાને તેમણે જજિયાવેરો આપવો જોઇએ. અરબસ્તાનમાં કાફરો પાસે, ઇરાનમાં પારસીઓ પાસે, યુરોપમાં ખ્રિસ્તીઓ પાસે ને હિંદુસ્તાનમાં હિંદુઓ પાસે આ સબબે મુસલમાન પાદશાહો પ્રત્યેક માથા દીઠ વેરો લેતા હતા. ગૃહસ્થને ૪૮, મધ્યમ વર્ગને ૨૪ અને ગરીબને ૧૨ દીરહમ જજિયાવેરો આપવો પડતો. હિંદુસ્તાનમાં અલ્લાઉદ્દીને હિંદુઓ ઉપર જજિયાવેરો નાંખ્યો હતો, બ્રાહ્મણો અને ગૃહસ્થો પાસે એક મહોર, વચલા વર્ગના લોક પાસે સાત આઠ રૂપિયા અને ગરીબ પાસે સાડાત્રણ રૂપિયા લેવાતા હતા. ઇરાન અને હિંદુસ્તાનમાં આ હરડિયા વેરો વસુલ કરનારાઓ બહુ જુલમ ગુજારતા હતા. અકબર પાદશાહે જજિયાવેરો બંધ કર્યો હતો. ઔરંગઝેબે તે ફરીને ચાલુ કર્યો ત્યારે લોકોએ મોટો પોકાર ઉઠાવ્યો હતો. વેરાને માટે અરજી આપવાને દિલ્લીના ચંદનીચોકમાં એકઠા થયેલા લોકો ઉપર હાથી ચલાવરાવી તે હિંડી ગયો હતો. છેલ્લે બાર સૈયદોના વખતમાં જજિયાવેરો હમેશને માટે કાઢી નાંખવામાં આવ્યો હતો. ઇરાનના મુસલમાન શાહો છેક ૧૮૮૧-૮૨ લગી ત્યાંના જરથોસ્તીઓ પાસે જજિયાવેરો લેતા હતા. ઉમ્મરમાં આવેલાં દરેક સ્રી પુરૂષ પાસેથી આ વેરો લેવામાં આવતો હતો.

જજિયો, જુ૦ ઉપલો શબ્દ.

જટલ, વિ૦ જંગલી; અનાડી.

જટા, સ્ત્રી૦ [સં.] માથે વધારેલા અને તેલ વગર રાખવાથી બરસટ થઇ એક બીજાની સાથે બાઝી ગયેલા વાળનો સમૂહ તે; બરસટ અને લટ લટિયાં થઈ ગયેલો મોટો ચોટલો; સટા; મુનિ કે સાધુ–બાવાનો માથા ઉપરના વાળનો જથો; મોટી શિખા. (૨) કેટલીક વનસ્પતિની છાલ ઉપર થતા લાંબા એક બીજાની સાથે ગુંચવાઈ ગયેલા રેસા–તંતુઓનો જે સમૂહ તે. જાંથરાં. (૩) ડાળામાંથી નીકળીને લટકતાં વડ અથવા પિંપર વગેરેનાં લટકતાં મૂળિયાંનો સમૂહ; વડવાઇઓ. (૪) વેદ ગાવાનો એક પ્રકાર. વેદ પઠનના ચાર પ્રકાર છે, પદ, ક્રમ, જટા ને ઘન, તેમાંનો 'જટા' પ્રકાર તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જટા રાખવી=માથે લાંબા વાળ વધારવા. જટા બાંધવી–વાળવી=વડ વગેરે દુધિયા વનસ્પતિનું ચીકણું છીર નાંખી વાળની ગાંઠ વાળી દેવી તે. જટા કરવી=વાળને હોળવા ચોળવાનું ને તેલ સંચારવાનું બંધ કરી ગાંઠ વાળીને એમને એમ રહેવા દેવા, સાધુ, તપસ્વી જેવા થવું. ઉ૦ જટા કરું કેશ, સાથે રાખો સ્નેહથી. ક. દ. ડા. જટા પછાડવી=ગુસ્સે થવું; તપાદિક વ્રતનો ત્યાગ કરવો; ઉશ્કેરાઇ જવું. :—શંકરે જટા પછાડી કે તરત ગણ છૂટયા. કહે૦ આજ કાલનો જોગી ને ઢિંચણ સામી જટા.

જટાજુટ, ન૦ [સં.] જટાનો સમૂહ; જટાને આંટા દઇને વાળેલી ગાંઠ.

જટાધર, વિ૦ જટા ધારણ કરનાર. ના૦ શિવ.

જટાધારી, વિ૦ જેને માથે જટા હોય તેવું. ના૦ શિવ; તપસ્વી. (૨) પું૦ વડ. જટાધારી બાવા=માથે વાળ રાખનારા બાવાઓનો વર્ગ.

જટામાંસી, સ્ત્રી૦ [સં.] એક ઓષધિ; જટાશંકરણ; વલદ; વજ. આ જમીન ઉપર પથરાતા વેલાની જાતની વનસ્પતિનું બિલાડીની પુંછડી જેવું ઉપર રેસા રેસાનાં જાંથરાં વાળું મૂળ છે. આનો સ્વાદ કડવો અને તીખો હોય છે. તેમાં સુગંધિ હોવાથી ચંદનમાં જટામાંસી વપરાય છે. વળી તેમાંથી સુગંધિ તેલ પણ નીકળે છે. દેશી ઔષધિ તરીકે તેનો કવાથ કરવામાં ઉપયોગ થાય છે. એમાંથી પાકો કાળો રંગ પણ નીકળે છે. પાકીને ધોળા થઇ ગયેલા વાળ રંગવામાં તેનો ઉપયોગ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં પુષ્કળ થાય છે. જટામાંસીના વેલા નદી કિનારે ઉગી જમીન ઉપર પથરાય છે.

જટાયુ, ના૦ એક મોટું પંખી (પૌરાણિક) અરુણ વિનતાનો પુત્ર ને સંપાતિનો ભાઇ. જટાયુ રામભક્ત હતો. સીતાને લઇ જતાં તેણે રાવણને રોકયો હતો પણ તે તેની પાંખ કાપી ઘાયેલ કરીને નાસી ગયો હતો. સીતાની શોધ કરતા રામલક્ષ્મણને ભાળ આપી તથા તેમનાં દર્શન કરી જટાયુ મરણ પામ્યો હતો, વગેરે કથા પુરાણો અને રામાયણમાં છે.

જટાસુર, ના૦ એક રાક્ષસ. પાંડવો વનવાસમાં ફરતા હતા ત્યારે એક વાર ભીમની ગેરહાજરીમાં જટાસુર દ્રૌપદીને લઇ નાસી ગયો હતો. ભીમે તેને પકડી દ્રૌપદીને છોડાવ્યાં હતાં.

જટિયું, ન૦ જટાનું એકાદ છોડું તે; લટ. ઉ૦ ઝાંખરે જટિયાં ભરાય, ભૂલી. પ્રેમાનંદ. (૨) વિ૦ જટાવાળું.

જટિલ, પું૦ [સં.] બ્રહ્મચારી; જુવાન નહિ એવો–પરણેલો વિદ્યાર્થી. (૨) તપસ્વી; જટાધારી સાધુ.

જઠર, ન૦ [સં.] પેટ; ઉદર; ઓઝરી. દાંતે

ચાવીને ગળે ઉતારેલો ખોરાક પહેલ વહેલો જે કોથળી જેવા અવયવમાં જાય છે તે.

જઠરાગ્નિ, પું૦ [સં. जठर+अग्नि] પેટની ખોરાક પચાવવાની જે શક્તિ તે; હોજરીમાં ઉત્પન્ન થતો અન્ન-ખોરાક પચાવે એવો રસ તે.

જડ, સ્ત્રી૦ [સં.] મૂળનો જે છેલ્લો નાજુક મર્મ ભાગ તે; મૂળાંત; મૂળ; મૂળિયું. (૨) ખીલી; મેખ; ફાચર. (૩) ચુની; સ્ત્રીઓને નાકે પહેરવાની નાની જડ. ક્રિ૦ પ્ર૦ જડ ઘાલવી; જડ નાંખવી; જડ બાળવી. જડ ઉખડીજવી=ફરીને જેનો વિસ્તાર-વૃદ્ધિ ન થાય એમ થઇ જવું; સમૂળ જતું રહેવું તે.

જડ, વિ૦ [સં.] અચેતન; સંજ્ઞારહિત; નિર્જીવ. (૨) ઘન; નક્કર; સંગીન; ભારે વજનવાળું. (૩) પચે નહિ એવું; ઝટ જરી ન જાય એવું; ભારે અપચો કરે એવું. (૪) સુસ્ત; આળસુ; ધીમું; ઠંડું. (૫) અજ્ઞાન; જાડી બુદ્ધિનું; ઝટ સમજી શકે નહિ એવું; કમ અક્કલ. (૬) અચંચળ; શૂન્ય લાગણીવાળું; ગમગીન; અચળ. (૭) સ્તબ્ધ; ચકિત; મુગ્ધ; દિઙ્મૂઢ થઇ ગયેલું. (૮) મૂક; મુંગું. (૯) બહેરું. (૧૦) જેની ઇંદ્રિયો તેજ ન હોય એવું.

જડજ, પું૦ [અં. Judge) ન્યાયાધીશ.

જડતર, ન૦ જડવું તે; મળતર; પ્રાપ્તિ. (૨) જડવાની રીત તે; જડાવ કામ; જડવું જે તે; સજડ બેસે એવું જે કામ તે; જડિયાનું કામ તે. :—આ મેડાનું જડતર સારૂં નથી. ચુનીઓનું જડતર બાદલી છે.

જડતા, સ્ત્રી૦ જડપણું; અજ્ઞાનતા; અસંજ્ઞતા; જાડ્ય; અપાટવ. જડ પ્રમાણે બીજા અર્થો થાય છે.

જડત્વ, ન૦ [સં.] પદાર્થનો જેવીને તેવીજ સ્થિતિમાં રહેવાનો ધર્મ તે. ન્યાય પ્રમાણે પદાર્થના આકાર, પરિમેયતા; નિર્ભેદ્યતા, વિભાજ્યતા ને જડત્વ એ પાંચ ધર્મ છે તેમાંનો એક. (૨) જડતા.

જડત્વાકર્ષણ, ન૦ [સં.] જડ પદાર્થમાં રહેલો ખેંચાવાનો ધર્મ; જડનું ખેંચાણ તે: ગુરુત્વાકર્ષણ.

જડબું, ન૦ મોંની ફાડની ઉપર નીચેનો જેમાં દાંત હોય છે તે અવયવ; ડાચું. જડબાના હાડકામાં દાંતનાં મૂળ સજડ રહે છે. ઉપલું જડબું હાલતું નથી. ક્રિ૦ પ્ર૦ જડબું ફાટવું =મોં પહોળું થવું. (૨) બોલાવું. જડબું ભાગી નાંખવું=મારવું. (૩) બોલતાં દાબી દેવું.

જડબેસુલાખ, અ૦ તાબડતોબ; તરતને તરત; વગરવિલંબે. (૨) એવી જડ મારેલી હોય કે જેમાં ઝીણુંએ કાણું જણાય નહિ તેમ: સજડ; ચપટ.

જડભરત, ના૦ જેને કંઇ જ્ઞાન ન હોય એવો માણસ; રાભો; અણસમજુ; અપ્રજ્ઞ. (૨) પ્રિયવ્રત રાજાના ઋષભદેવ અને તેનો પુત્ર ભરત તે. ભરત રાજ્ય છોડી દઈ તપ કરવા વનમાં ચાલ્યો ગયો હતો. ત્યાં હરણના એક બાળક ઉપર વહાલ થવાથી તે હરણ થયો અને હરણનો અવતાર પુરો કર્યા પછી અંગિરસ ગોત્રમાં એક બ્રાહ્મણને ઘેર જન્મ્યો. અહિં તેને પૂર્વ જન્મ યાદ આવવાથી નિર્મમ થઇ રહેવાને બધી ઈંદ્રિયોને અક્રિય બનાવી જગતમાં ફરવા લાગ્યો. આ ઉપરથી ‘જડભરત’ કહેવાયો. તે એવો તો જડ થઇને ફરતો કે ભૂખ તરસ પણ તેને બાધારૂપ થતાં નહિ. કોઈ ખવડાવે તો ખાવું નહિ તો જડની માફક પડયા રહેવું કે ફરવું. એક વાર રહૂગણ રાજા પાલખીમાં બેસી જતા હતા એટલામાં તેમનો એક ભોઇ માંદો પડી ગયો. પાલખી ઉંચકનારને શોધવા

ગયેલા સેવકોને જડભરત હાથમાં આવી ગયા. તેમને લાવી પાલખી ઉપડાવી. તે જડવત ચાલતા હોવાથી પાલખી વારંવાર હેલા ખાવા લાગી. રહૂગણ રાજાએ જડભરતને ઠપકો દીધો, તેના જવાબમાં તેમણે એવા જ્ઞાનવાળા ઉત્તર આપ્યા કે રાજા ચકિત થઇ ગયો. તે પાલખીમાંથી ઉતરી જડભરતને પગે લાગ્યો અને તેમણે તેને આત્મબોધ કર્યો વગેરે કથા ભાગવતમાં છે.

જડમૂળ, ન૦ [सं, जटा+मूलम्] મૂળનો મર્મ ભાગ તે, પ્રાણભૂત તંતુ; અંકુરાવશેષ; મૂળનો પાતળો અંત કે જે જમીન સાથે સજડ અને એકતાર થઇ ગયેલો રહે છે. વનસ્પતિનો ભોંય સાથે લાગેલો એવો બીજભૂત તંતુ કે જેમાંથી અંકુર નીકળે છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જડમૂળ કાઢવું=પ્રાણભૂત તંતુનો સુદ્ધાં નાશ કરવો તે; ફરીને ઉગે કે વૃદ્ધિ પામે નહિ એમ નિર્મૂળ કરીનાંખવું. જડમૂળ ઉખાડીનાંખવું=નિર્મૂળ કરીનાંખવું; જડ પણ રહે નહિ એમ કરવું. ઉ૦ ઉખાડી નાંખું છું, જડ મુળથકી જાત કપિની, જુઓ જ્યાં ચાલી કે, મમ ધનુષથી શ્રેણિ શરની.

જડવું, ક્રિ૦ સ૦ [सं, युज्] એક વસ્તુને બીજી સાથે ઠોકીને સજડ બેસાડવી; સાંધા મેળવવા; ખાના કે તાણામાં સજડ બેસી રહે તેમ કરવું; મઢવું; જોડવું; લગાડવું; ચોંટાડી દેવું; સજડકરવું; બેસાડવું. (૨) ખોવાયેલું હોય તે હાથ લાગવું; મળીઆવવું; પ્રાપ્તથવું; મળવું.

જડસો, પું૦ [सं जड] જાડી બુદ્ધિનો માણસ; શરીરે જાડો અને સમજણે કમ અક્કલ એવો માણસ; રાભો; વિવેક વિચાર સભ્યતા અને આચાર વિચાર રહિત માણસ. શરીરે અને બુદ્ધિએ જાડો એવો જે તે; ગામડિયો; અનાગરિકજન.

જડાઇ, સ્ત્રી૦ જડવાની રીત: જડાવ કામની આવડ. (૨) જડામણી; જડવાની મજુરી કે મહેનતાણું.

જડાઉ, વિ૦ જડાવેલું; જડાવ કામ કરેલું હોય એવું; જડિત્ર. (૨) જડવા જેવું; જેમાં જડવાનું કામ કરવું જોઇએ એવું. (૩) જડવાના કામમાં આવે એવું. :-જડાઉ પાટિયાં.

જડામણ, ન૦ જડવાનું મહેનતાણું; જડવાના કામ બદલ જે લવાજમ, મજુરી તે. (૨) જડતર; જડવાની રીત અથવા કળા તે.

જડામણી, સ્ત્રી૦ જડામણ; જડાઇ.

જડામૂળ, ન૦ જડ અને મૂળ બેઉ તે; જડ સહિત મૂળ; બીજાંકુર. (૨) નસંતાન; નખોદ; કુળક્ષય. વનસ્પતિ અને પ્રાણીના ઉદ્ભવનું જે મૂળ બીજ હોય તેનો ઉચ્છેદ તે. :-એનું જડામૂળ જાય. અર્થાત્ એનો બીજાંકુર પણ ન રહે એવું થાય. કહે૦ કોઇની ગાય કોઇનું ઘાસ ખાય એને ક્યાંકે તેનું જડામૂળથી જાય.

જડાવ, પું૦ જડવું અને જડેલું જે તે; હીરા માણેક જેમાં જડેલાં હોય એવી બનાવટ કે દાગીનો તે; જડવાનું કામ તે. (૨) વિ૦ જડિત; જડિત્ર. :-જડાવ દાગીના.

જડાવવું, ક્રિ૦ સ૦ બેસડાવવું; સજડ કરાવવું; ગોઠવાવવું; જોડાવવું. (૨) ઝાપટવું; મારવું; લગાડવું; ચોઢવું. :-તેણે બે તમાચા જડાવ્યા ત્યારે ગયો.

જડિત, વિ૦ જડેલું; મઢેલું; કુંદન કરાવાયેલું; ખચિત. :-રત્ન જડિત=જેમાં રત્ન બેસાડેલાં હોય એવું; રત્નથી જડેલું.

જડિત્ર, વિ૦ જડેલું; મઢેલું.

જડિમા, સ્ત્રી૦ [सं.] જડતા;

જડિયું, ન૦ જડ; મૂળનો છેવટનો છેડો, કે

જે જમીનમાં ઉંડા ગયેલો હોય છે તે; મોટા મૂળમાંથી નીકળેલું તંતુ જેવું નાજુક મૂળ. બહુવચને જડિયાં કહેવાય છે. વનસ્પતિનાં નાનાં ઉન જેવાં નાજુક મૂળિયાં તે.

જડિયો, પું૦ સોનાના ધાટમાં હીરામાણેક વગેરે બેસાડવાનું કામ કરનારો; જડનારો તે; પચ્ચીગર. સોનીજડિયો સાધારણ જડાવનું કામ કરે છે અને પચ્ચીગર નાજુક જડાવનું કામ કરે છે.

જડી, સ્ત્રી૦ [सं जटी] વનૌષધિ; ઓષધિનું ગુણકારક મૂળિયું; મૂળની જડ.

જડીબુટ્ટી, સ્ત્રી૦ [सं जटी-टा×वर्ती] વનૌષધિની ગોળી તે; ઓષધિનાં મૂળિયાં ખાંડીને અથવા વૈદક પ્રમાણે જે ક્રિયા તે ઉપર કરવી જોઇએ તે કરીને બનાવેલું અસરકારક ઓસડ; ઓષધિની ગોળી તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જડીબુટ્ટી સુંઘાડવી=કોઈ જાણે નહિ તેમ અમુક સમજ આપી સામો માણસ ધારેલી બાબતજ પસંદ કરે એમ કરવું તે; તેજ બનાવી દેવું; અમુક મતવાળું બનાવી દેવું. (૨) રામબાણ ઔષધિ. (૩) છેતરાય અથવા ગાંજ્યુંજાય નહિ તેવું.

જણ, ન૦ [सं. जन्.] વ્યક્તિવિશેષ; આસામી; સખસ; માણસ. માણસને માટે અને માણસની સંખ્યા બતાવવાને માટે સંખ્યાવાચક વિશેષણ સાથે વપરાય છે. :–એક જણ; બે જણ; દસ જણ. આમાં સ્ત્રી પુરૂષ બેઉનો સમાવેશ થાય છે. કહે૦ જણ આવે તે જણનું ભાગ્ય લાવે=જે માણસ–બાળક આવે છે તે બીજાને ભારે પડતું નથી અને તેનું ભાગ્ય લેતું આવે છે.

જણતર, ન૦ [सं. जन्.] જણવું તે; પ્રસવ. (૨) ઓલાદ; બાળબચ્ચાં; પરિવાર.

જણતી, સ્ત્રી૦ જન્મ આપનારી; માતા.

જણનારી, સ્ત્રી૦ જન્મ આપનારી; જણતી; માતા.

જણવવું, ક્રિ૦ સ૦ જણાવવું; જાણે એમ કરવું; ખબર, માહિતી આપવી. (૨) જણે એમ કરવું; જણનારીને જણવામાં મદદ મળે એમ કરવું.

જણવું, ક્રિ૦ સ૦ [सं. जन्] સ્ત્રીએ બાળકને જન્મ આપવો; પ્રસવવું; પેદા કરવું; બહાર કાઢવું. કહે૦ જણે તેના પૂત ને કાંતે તેનું સૂત=જે જેની માલીકીનું હોય તેજ તેનું છે; બીજો મારું કહે તે ખોટું. જણ્યા ને જીવાડવાં અને પરણ્યાંને પાલવવાં એમાં શાનો પાડ ? જણનારીમાં જોર નહિ તો દાયયાણી શું કરે ? અર્થાત્ જેનું કામ હોય તેણે પોતે હિમ્મત ને જોર રાખવું જોઇએ, મદદગાર તો ઉપરથી મદદ કરે.

જણશ, સ્ત્રી૦ [अ. जिनस] વસ્તુ; ચીજ. (૨) નંગ; દાગીનો. (૩) રકમ; અવેજ; સીલક. (૪) અરીણુ. (૫) અગત્યની મૂલ્યવાન અને ઉપયોગી ચીજ તે.

જણશભાવ, સ્ત્રી૦ (પું૦) સરસામાન; વસ્તુ વિશેષ; દરદાગીના; ઘરેણાંગાંઠાં. મૂલ્યવાન કિંમતી ચીજો ને સરસામાન વગેરે તે.

જણશાઉ, વિ૦ જણશ ઉપર આપેલું–લીધેલું એવું; જણશ–દાગીના ઉપર નાણાં લેવાં આપવાં તે; ઘરેણાઉ; જણસ ઉપર લેવા આપવાનું; અવેજ લઇને નાણાં ધીરવાં તે.

જણાવવું, ક્રિ૦ પ્રે૦ જાણ થાય એમ કરવું; કહેવું; ખબર આપવી; જાણ કરવી તે. (૨) ચેતવવું; સૂચવવું; કાને નાંખવું; ઇસારત કરવી. (૩) જણવાના કામમાં મદદ કરવી; સ્ત્રી જણે એમ કરવું; પ્રસવ કરાવવો. કહે૦ કુંવારીને છોકરાં જણાવવાં.

જણાવું, ક્રિ૦ અ૦ જાણ-ખબર પડવી; માલમ પડવું; ખબર થવી; જાહેર થવું. (૨) ઝાંખું દેખાવું; ભાસથવો; કંઇક કંઇક સમજાવું; લાગવું. (૩) જન્મ અપાવો; વિયાવું; પ્રસવ થવો; જણીશકાવું.

જણી, સ્ત્રી૦ જણનું નારીજાતિરૂપ; એકાદ સ્ત્રીવ્યક્તિ તે. :- એકજણી.

જત, અ૦ [सं. यत] જેને કાગળ લખાતો હોય અને તેમાં જે લખવાનું હોય તે બેની વચ્ચે આવતો સંબંધદર્શક શબ્દ તે, જે; કારણકે; એમ કે; આથી જાણવું કે; અપરંચ. સંસ્કૃતમાં અપરંચ આવે છે. એટલે કે; લખવાનું કારણ એ છે કે. (૩) હવે; હવેત્યારે. :-જત લખવાનું કે તમારે અમારો કાગળ મળ્યા પછી હુંડી સ્વીકારવી.

જતડું, જુ૦ જતરડો.

જતન, ન૦ [सं. यत्न] બગડે કે ખરાબ થાય નહિ તે માટે ખૂબ સાચવવું તે; સાચવણી; સંભાળ રાખવી તે; પોતાના દેહથી માંડીને કોઇપણ વસ્તુ માટે ખૂબ કાળજી પૂર્વક તજવીજ રાખવી તે; સાચવવું ને સંભાળ રાખવી તે. ઉ૦ જતન કરજો જાતનાંરે.

જતરડો, પું૦ [सं. यंत्र] સોના રૂપાના તારને તાણી તાણીને લંબાવવાનું સોની કે લુહારનું એક યંત્ર અથવા ઓજાર. જતરડાની પકડ એવી સારી હોય છે કે તેમાં પકડાયેલી વસ્તુ ઝટ છટકી શકતી નથી અને તેને જોરથી એક પછી એક ઝીણાં કાણામાંથી ખેંચતાં જાડો અને ટુંકો તાર, પાતળો અને લાંબો થાય છે. જતરડામાં ઘાલીને તાણવું= ખસી-ચસકી શકે નહિ એવી ચુંગલ કે પકડમાં પકડીને પછી ખેંચવું તે; બરોબર કાબુમાં લઇ પછી તેની પાસે કામ કરાવવું એવા અર્થમાં વપરાય છે.

જતી, પું૦ [सं. यति] જૈન સાધુ; શ્રાવક ત્યાગી; ગોરજી; જૈનધર્મનો ત્યાગી ઉપદેશક. (૨) કવિતાના ચરણમાં વિરામ લેવાનું સ્થાન; વિશ્રામ. જેમકે મંદાક્રાંતા છંદના ચરણમાં ચોથે ને દસમે અક્ષરે જતી છે. ઉ૦ ઘેલી કેરૂં, ગરીબ ઘર છે, જાણી એવું ન લુંટયું. કહે૦ વાટયું ઓસડ ને મુંડયો જતી, એ એની ઓળખાણ નથી. (૨) ઇંદ્રિયોને વશ કરી જ્ઞાન-આત્મજ્ઞાન લેવાને ત્યાગી થઇ રહેલો મુમુક્ષુ; યોગી-વેરાગી. કહે૦ પાકરાં છોકરાંને જતી કરવાં= બીજાને બનાવવો; ખોટી સલાહ કે ઉશ્કેરણી આપવી.

જતુ, સ્ત્રી૦ [सं.] લાખ. (જુ૦ લાખમાં.) જતુગૃહ=પાંડવોને બાળી મૂકવા માટે દુર્યોધને જ્વાળાગ્રાહી લાખનું ઘર બંધાવ્યું હતું તે; લાક્ષાભવન. ઉ૦ આ જતુગૃહકેરો ને, બીજો હિડિંબદાવનો. જતુરસ=લાખમાંથી બનાવેલો એક જાતનો લાલ રંગ; અલક્તક; અળતો. આગલા વખતમાં સ્ત્રીઓ આનાથી પગની પાનીઓ અને પાટલીઓ રંગતી હતી.

જત્રુ, સ્ત્રી૦ [सं.] ગળાની નીચેનું પહેલું પાંસળું; હાંસડી; કાંઠલો; છાતીની પાંસળીઓમાંની છેક ઉપલી પાંસળીનું ગોળાકાર હાડકું તે. રૂ૦ પ્ર૦ ગૂઢજત્રુ=તંદુરસ્ત; જેની છાતીનું ઉપલું પાંસળું દેખાતું ન હોય એવું; ઢંકાયેલી હાંસડીનું; માંસલ; માંસથી ભરેલા શરીરનું.

જથરપથર, અ૦ આમતેમ વેરાયેલું હોય તેમ; ઠીકઠાક નહિ તેમ; ક્હિંનું ક્હિં થઇ ગયેલું હોય એમ; અવ્યવસ્થિત; કપડાં વગેરે આમતેમ ખસી ગયેલાં હોય તેમ.

જથા, અ૦ [सं. यथा] જેમ; જે પ્રમાણે; જેવીરીતે. કહે૦ જથા રાજા તથા પ્રજા. જેવું.

જથાબંધ, અ૦ સાથે; છુટક નહિ તેમ; બાંધ્યું આપવું તે; અક્રેકું નહિ તેમ. (૨) ટોળાબંધ; સમૂહ સાથે; સામટી રીતે; જથામાં; થોકવાર.

જથારથ, વિ૦ ઘટતું; જેવું જોઇએ તેવું. (૨) અ૦ જેમ ઘટતું હોય તેમ; તેવીરીતે. બરોબર; વાજબી; યોગ્ય; ઘટારથ.

જથો, પું૦ [સં. यूथ] સમૂહ; સમુદાય; સમવાય. (૨) ટોળું; મંડળ. (૩) પક્ષ; વર્ગ; વગ; ઢાળો. (૪) થોક; ગંજ; સટ.

જદા, [સં. यदा] જે વખતે; જ્યારે.

જદુકુળ, ન૦ [સં. यदुकुल] યદુનું કુળ તે; યાદવવંશ.

જદુનાથ, પું૦ [સં. यदुनाथ] યદુવંશીઓના નાયક તે; શ્રીકૃષ્ણ.

જદ્વાતદ્વા, અ૦ [સં. यद्वातद्वा] એલફેલ; જેમ આવડે તેમ; ઠરઠેકાણા વગર; જેમ મનમાં આવે તેમ; ફાવે તેમ.

જન, ન૦ [સં. जन] જન્મેલું એવું જે માણસ તે; માણસ; મનુષ્ય; માનવી. (૨) લોક; પ્રજા; રૈયત; માણસોનો સમૂહ કે વર્ગ તે. (૩) દુનિયા; જગત; લોક. કહે૦ સાંભળીએ સૌ જનનું પણ કરીએ તો ધાર્યું મનનું.

જનક, પું૦ [સં.] પિતા; બાપ; તાત; જન્મ; આપનાર. (૨) પાળનાર. (૩) પરમેશ્વર. રામાયણના મુખ્ય નાયક રામચંદ્રનો સસરો; સીતાનો પિતા ને વિદેહ અથવા મિથિલાનો તે વખતનો પ્રખ્યાત તત્ત્વજ્ઞાની રાજા. યાજ્ઞવલ્ક્ય એમના પુરોહિત અને ગુરુ હતા. તેમને સીતા સિવાય બીજું છોકરું ન હતું. અયોધ્યાના રાજા રામચંદ્ર સાથે સીતાને તેમણે સ્વયંવર કરીને પરણાવ્યાં હતાં. રામ રાવણને મારીને સીતાને લઇ વનવાસ પુરો કરીને અયોધ્યા આવ્યા ત્યાર પછી જનપ્રવાદને લીધે રામે ગર્ભવતાં સીતાનો ત્યાગ કર્યો. આથી જનકરાજાને રાજ્ય અને સંસાર અત્યંત અપ્રિય થઇ પડ્યાં. તત્ત્વાન્વેષણમાં પછી તેમણે તપોવનોમાં જઇને વાસ પુર્યો.

જનકજા, સ્ત્રી૦ [સં.] જનક રાજાનાં પુત્રી; સીતા; જાનકી.

જનકતનયા, સ્ત્રી૦ [સં.] સીતા; જનકાત્મજા; જનકસુતા.

જનકથા, સ્ત્રી૦ [સં.] લોકમાં ચાલતી વાત; લોકની વાત. (૨) લોકોથી થતી ચર્ચા તે. (૩) મુખ પરંપરાએ લોકોમાં ચાલતી જે કથા કે વાર્તા તે; દંતકથા.

જનતા, સ્ત્રી૦ [સં.] લોકપણું; જન, માણસ જાતપણું તે. (૨) લોક સાથે જે એકભાવપણું તે. (૩) રૈયત; એક જાતિના લોકનો જે સમૂહ તે.

જનન, ન૦ [સં.] જણવું તે; જન્મવું તે; પ્રસૂત; વેતર. (૨) ઉત્પત્તિનું કારણ; જન્મ. (૨) દેખાવ; પ્રાદુર્ભાવ; જીવન. ૩૦ પ્ર૦ જનનમરણ=જન્મવું ને મરવું તે. :—જનનમરણના જુજવા માર્ગ.

જનની, [સં.] જન્મ આપનારી તે; માતા. ઉ૦ જનની જણજે જન ભલા, કાં દાતા કાં શૂર; નહિ તો રહેજે વાંઝણી, મત ગુમાવીશ નૂર.

જનપદ, પું૦ [સં.] દેશ; મુલક. ઉ૦ વિદેહ જનપદ જનક કુળનો, વિપશ્ચિત નૃપ છું પ્રખ્યાત. પ્રેમા.

જનપદધર્મ, પું૦ [સં.] દેશાચાલ; રૂઢિ; દેશનો જે આચાર—ધર્મ તે.

જનપ્રવાદ, પું૦ [સં.] લોકાપવાદ; વચનીયતા.

જનમ, પું૦ જુ૦ જન્મ.

જનમવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં. जन्] અવતરવું; પેદાથવું; ઉદ્ભવવું; ઉત્પન્ન થવું; જન્મવું.

જનમારો, જુઓ જન્મારો.

જનમેજય, પું૦ [સં.] અભિમન્યુ ને ઉત્તરાના પુત્ર પરીક્ષિતનો પુત્ર. પાંડવવંશી રાજાઓમાંનો એક મોટો પ્રતાપી ધાર્મિક, સાહસિક, અને સાહિત્યપ્રિય રાજા. પરીક્ષિત રાજા સર્પ કરડવાથી મરણ પામ્યા તેથી ગુસ્સે થઇ જનમેજય રાજાએ દુનિયાના સર્વ સર્પોનો નાશ કરવા માટે સર્પ યજ્ઞ કર્યો હતો. આસ્તીક ઋષિને લીધે તક્ષક નાગનું કુળ એ યજ્ઞમાંથી બચી જવા પામ્યું હતું. જનમેજય રાજાએ વૈશંપાયન નામના સાહિત્યજ્ઞ પાસેથી પોતાના પૂર્વજોનાં ચરિતથી ભરપુર મહાભારત સાંભળ્યું હતું. ભાગવત અને બીજાં પુરાણોમાં જનમેજય રાજાની વિશેષ હકીકત આપેલી છે.

જનમોતરી, સ્ત્રી૦ જુઓ જન્મોત્રી.

જનયિત્રા, સ્ત્રી૦ [સં.] જન્મ આપનારી; માતા.

જનરલ, પું૦ [અં. General] સેના નાયક; અનીકપતિ. (૨) એક સૈનિક પદવી.

જનરંજન, વિ૦ [સં.] માણસને ખુશી કરે એવું; જેનાથી માણસો ખુશી થાય એવું.

જનલોક, પું૦ [સં.] પૌરાણિક સાહિત્ય પ્રમાણે કલ્પાયેલા સાત લોકમાંનો પાંચમો લોક તે; સનંદનાદિક યોગીશ્વરો જે લોકમાં રહે છે તે લોક.

જનવાદ, પું૦ [સં.] લોકોમાં ઉડતી વાત; અફવા; ગપ. (૨) લોકોમાં થતી અકીર્તિ તે.

જનવાર્ત્તા, સ્ત્રી૦ [સં.] લોકમાં ચાલતી વાત; જનકથા; દંતકથા.

જનસમુદાય, પું૦ [સં.] લોકસમૂહ.

જનસ્થાન, ના૦ [સં.] દંડકારણ્યનો ગોદાવરીના કિનારા ઉપર આવેલો એક પ્રદેશ; દંડકારણ્યનો એક ભાગ; ગોદાવરીના દક્ષિણ કિનારા ઉપરનો પ્રદેશ. રામાયણના વખતમાં રાવણનો ભાઈ ખર અને દૂષણ તથા તેની બેન સૂર્પનખા આ પ્રદેશમાં રહેતાં હતાં. જનસ્થાનની ઉત્તરે પંચવટી હતું અને ત્યાંથી રાવણ સીતાને હરી ગયો હતો. ઉ૦ જનસ્થાને જ્યારે, વિજન વગડે આર્ય રખડ્યા. ઉ૦ રા૦ ચરિત.

જનહિત, ન૦ [સં.] માણસતું જેમાં કલ્યાણ થાય એવું હોય તે; માણસ જાતિનું જેથી સારૂં થાય એવું જે તે; લોકકલ્યાણ; પ્રજાહિત.

જનહિતકારી, વિ૦ લોકને હિત કરનાર.

જનહિતેચ્છુ, વિ૦ લોકનું હિત ઇચ્છનાર: લોકનું કલ્યાણ કરનારું.

જનાકારી, સ્ત્રી૦ [फा. जन्] વ્યભિચાર; જારકર્મ; છિનાળું.

જનાખ, સ્ત્રી૦ હીર; સત્ત્વ; બળ; મહેનત દુઃખ વગેરે વેઠવાથી જે થાક લાગે તે. (જનાક) એ કામ કરતાં અને આ છોકરો ઉછેરતાં મારી જનાખ નીકળી ગઈ.

જનાચાર, પું૦ [સં.] લોકાચાર.

જનાજો, પું૦ [અં. जनाज़ा] મુસલમાનમાં મડદાને દાટવા લઇ જવાની જે ખાટલી તે; ઠાકડી; કકૅટી. (૨) ઇસ્લામીઓના મડદા પાછળ જનારું જે સરઘસ—ડાઘુ તે.

જનાદી, પું૦ [फा. दीनार] હલકી કિમ્મતનો એક સિક્કો; પૈસો; દોઢિયું.

જનાનખાનું, ન૦ [फा. जन्+खानह] મર્યાદાસર બેસવા ઉઠવા અને રહેવાનો સ્ત્રીઓનો ખંડ; સ્ત્રીઓનો ઓરડો તે; પુરુષ વર્ગથી જુદો અને એકાંતે સ્ત્રીઓને રહેવાનો ઘરમાંનો જે ભાગ તે; ઓઝલ; અંતઃપુર. (૨) મર્યાદાસર રહેનાર સ્ત્રીઓ વગેરેનો સમુદાય તે; કુટુંબકબીલો. :—નવાબ જનાના સાથે આવનાર છે.

જનાની, વિ૦ બૈરક સ્વભાવનું; બાયલું; રાંડવું;

કન્યારાશિ. (૨) સ્ત્રીઓના જેવું શરમાળ અને બીકણુ; કાયર. (૩) જનાના—ઓઝલને લાયકનું. (૪) અંતઃપુરમાં રહેનારું; જનાનાવાસી.

જનાનો, પું૦ [फा.] મલાજામાં રહેનાર સ્ત્રી સમુદાય. (૨) કુટુંબકબીલો. :—નવાબસાહેબ સાથે જનાનો છે. (૩) ઓઝલ; પડદો. પડદે રહેનારો સ્ત્રી સમુદાય તે.

જનાબ, વિ૦ [फा.]માનવંત; મહેરબાન; કૃપાળ. મોટા દરજ્જાના અમલદાર, રાજા કે વડીલ માણસને સંબોધીને વપરાતું માનનું વિશેષણ. જનાબથી વધારે માનથી બોલવું હોય તો વળી જનાબે—આલી, એમ કહેવાય છે.

જનાબાઈ, ના૦ મિરાંબાઈ જેવી દખ્ખણની એક ભક્ત અને કવિ સ્ત્રી. એ એના પિતાની સાથે વિઠ્ઠલનાથજીએ યાત્રાએ ગઇ ત્યારથી એને ભક્તિનો રસ લાગ્યો હતો. નામદેવ નામના દખ્ખણના પ્રસિદ્ધ ભકતને ત્યાં રહી અને આખો જન્મારો કુંવારાં ગાળ્યો. એણે મરાઠીમાં ભકિત ભાવવાળી (અભંગ) કવિતાઓ કરેલી છે. 'ભકિત વિજય' નામના ગ્રંથમાં એનું ચરિત આપેલું છે. મિરાં અને નૃસિંહ મહેતાની માફક ઈશ્વર સાક્ષાત્કાર અને ચમત્કારના બનાવો સંબંધી તેને માટે દખ્ખણમાં ઘણું બોલાય છે. જનાબાઇ સંતમંડળીઓમાં ફરતી અને દેશમાં ભકિતનો મહિમા ફેલાવતી હતી.

જનાવર, ન૦ [फा.] માણસ સિવાય બીજું જે પ્રાણી તે; પ્રાણી; જીવ; જાનવર; પશુ. માણસ વગર બીજાં બધાં પ્રાણીઓ—પશુ, પંખી, અને જીવજંત વગેરેનો જનાવરમાં સમાવેશ થાય છે; બુદ્ધિ—સમજ વગરનું પ્રાણી, પ્રેરણાવાળું પ્રાણી. જનાવરખાનું= જુદી જુદી જાતનાં પ્રાણીઓ જ્યાં રાખવામાં આવતાં હોય તે સ્થાન; પ્રાણી સંગ્રહાલય.

જનાવાદી, પું૦ હલકી કિમ્મતનો તાંબાનો એક સિક્કો; પૈસો; કાવડિયો; જંઈ.

જનિત, વિ. [सं.] જન્મેલું; ઉત્પન્ન થયેલું; ઉદ્‌ભૂત; ઉપજેલું; પેદાથયેલું; નીકળેલું; અમુકથી બનેલું; લીધે થયેલું.:—શોકજનિત.

જનુન, ન૦ [फा.] ક્રોધનો આવેશ તે; ગાંડો જુસ્સો; રીસનો ઉકાંટો; ક્રોધનો ઉભરો; લાગણીનો જોસ. ઝનુન.

જનુની, વિ૦ ક્રોધી; આકળું; લાગણીના જોસથી ઉશ્કેરાઇ જાય એવું—ઝનુની.

જનેતા, સ્ત્રી૦ જન્મ આપનારી મા; માતા.

જનોઈ, સ્ત્રી૦ [सं. यज्ञोपवीत] બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એ ત્રણ વર્ણના પુરુષો ડાબા ખભા ઉપર થઇને જમણા પાસા લગી આડું પડી રહે એવું જે સત્તાવીસ તાંતણાવાળું રૂના તારનું સૂત્ર પહેરે છે તે; યજ્ઞોપવીત પહેરાવવું. જનોઇ દેવી=બ્રાહ્મણના છોકરાને ૮(૧૬) ક્ષત્રિયના છોકરાને ૧૧(૨૨) અને વૈશ્યના છોકરાને ૧૨(૨૪) વર્ષ દરમિયાન ઉપનયન સંસ્કાર કરી ઉપવીત ધારણ કરાવવું તે. (ગ્રામ—વ્યંગ) મોટા ઝાડને વઢાવી નાંખવું તે. નાગર વગેરે કેટલાક લોકો 'જનોઇ' નાન્યતર જાતિએ બોલે છે. :—જનોઈ દીધી અને દીધું.

જન્મ, પું૦ [सं.] જનમવું, જન્મ થવો તે; ઉત્પત્તિ; ઉદ્‌ભવ; સંભવ; પ્રભવ; ઉદય ઉત્પન્ન થવું તે; પેદા થવું તે; ઉદર—પેટમાંથી નીકળી આવવું તે. (૨) અવતાર; ભવ. (૩) જીવનનો જે કાળ તે; હયાતીનો સમય; જન્મથી મરણ લગીનો સમય તે. :—આખો જન્મ કુંવારો ગયો. આ જન્મનો સંબંધ છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જન્મ આપવો=જણવું; ઉત્પન્ન કરવું; ઉપજાવવું. જન્મે એમ

કરવું; નવું બનાવવું. જન્મથવો=ઉત્પન્ન થવું; પેદાથવું ઉપજવું. ફૂટવું—નીકળવું; હયાતીમાં અસ્તિત્વમાં આવવું; સંભવવું. જન્મલેવો=અવતાર ધારણ કરવો; માના પેટથી ઉત્પન્ન થઇને જગતમાં હયાતી દાખવવી. ફરીને અવતરવું. ઉ૦ ફરી જનમ લે મારે પેટ, તો તને રાજ્ય અપાવીશ નેટ, જેજે વૈકુંઠરાય. રૂ૦ પ્ર૦ નવે જન્મઆવવું=મરણ ઘાતમાંથી બચવું; મરતાં મરતાં બચી જવું; મરીને ફરી જન્મ લીધો ના હોય એવું થવું. પેલે જન્મ=બીજે અવતારે; આ જીવનપર્યંત નહિ એમ. પુનર્જન્મ=ફરીને જન્મવું તે; બીજો અવતાર; ફરીને જન્મ થવો તે.

જન્મકુંડળી, સ્ત્રી૦ [सं.] જન્મ વખતના ગ્રહસંયોગનો: બરોબર કાળ લઇને બનાવેલું જન્મનારનું શુભાશુભ જોવાનું બાર રાશિવાળું ચક્ર; જન્માક્ષર; જન્મ વખતના ગ્રહો દેખાડનારું રાશિઓનાં બાર ઘરવાળું પતરૂં; જન્મપત્રિકા. ઉ૦ જન્મકુંડળી લઇ જોશીને હું પ્રશ્ન પૂછવા જાઉં. વે. ચ.

જન્મગાંઠ, સ્ત્રી૦ જન્મ થયાનો વાર્ષિક દિવસ તે; જન્મદિવસ.

જન્મચારત, ન૦ [सं.] જન્મ ચરિત્ર; જિંદગીનો હેવાલ; જીવનવૃત્ત.

જન્મતિથિ, સ્ત્રી૦ [सं.] જન્મદિવસ.

જન્મદિવસ, પું૦ [सं.] જન્મ થયાનો વાર્ષિક દિવસ તે.

જન્મનક્ષત્ર, ન૦ [सं.] જન્મ વખતનું જે નક્ષત્ર તે.

જન્મનામ, ન૦ [सं.] જન્મપત્રિકાને અનુસાર જે નામ આવતું હોય તે.

જન્મપત્રિકા, સ્ત્રી૦ [सं.] જન્મ વખતનાં ગ્રહ, રાશિ, નક્ષત્ર, ઘડી, પળ વગેરેનું જે ટાંચણ તે; જન્મપત્રી; જન્મકુંડળી.

જન્મપ્રભૃતિ, અ૦ [सं.] જન્મથી માંડીને; જન્મથી લઇને આજ લગી એમ.

જન્મભૂમિ, સ્ત્રી૦ [सं.] જે ભૂમિમાં જન્મ થયેલો હોય તે; વતન; સ્વદેશ.

જન્મવું, ક્રિ૦ અ૦ [सं. जन्] જન્મ લેવો—ધરવો; ઉત્પન્ન થવું; પેદા થવું; ઉપજવું; અવતરવું; પ્રકટથવું; હયાતીમાં આવવું; માને પેટ આવવું.

જન્મસ્વભાવ, પું૦ [सं.] મૂળ પ્રકૃતિ; કુદરતી મિજાજ; નૈસર્ગિક મનનું વલણ તે; જન્મથી જે સ્વભાવ પડેલો હોય તે.

જન્માક્ષર, પું૦ [सं. जन्म+अक्षर] જન્મ કાળનાં ઘડી પળ અને ગ્રહરાશિ વગેરે સંબંધી જે આંક તે; જન્મપત્રિકા જન્મકુંડળી.

જન્માષ્ટમી, સ્ત્રી૦ [सं. जन्म+अष्टमी] જન્મ વખતની જે આઠમ તે; રૂઢાર્થ—કૃષ્ણજયંતી; શ્રાવણ વદિ આઠમને દિવસે કૃષ્ણનો જન્મ થયો હતો તે સાંવત્સરિક દિવસ. શ્રાવણ વદિ આઠમને દિવસે મધ્ય રાત્રિને સમયે કૃષ્ણનો જન્મ થયો હતો તેથી વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના લોકો દરેક વર્ષે તે આઠમને દિવસે મોટો તહેવાર પાળી વ્રત ઉત્સવ વગેરે કરે છે માટે એ આઠમ લોકમાં જન્માષ્ટમી, ગોકુળઆઠમ, અને કૃષ્ણજયંતી વગેરે નામે પ્રસિદ્ધ છે. એના વ્રતને લગતો વિધિ પુરાણોમાં અને ધર્મસિંધુ, નિર્ણયસિંધુ વગેરે ગ્રંથોમાં આપેલો છે.

જન્માંતર, પું૦ [सं.] એક જન્મ છોડીને બીજો જન્મ ધરવો તે; પુનર્જન્મ; ભવાંતર; બીજો અવતાર :—જે ગયું તે તને હવે જન્માંતરેય મળવાનું છે ? (૨) પરલોક; હવે પછી પ્રાપ્ત થનારો જે લોક તે; બીજો અવતાર. (૩) અ૦ જન્મનાં છેટાં; આ જન્મમાં તો નહિ એમ.

જન્માંધ, વિ૦ [सं. जन्म+अन्ध] જન્મથી આંધળું; જન્મ થયો હોય ત્યારથી આંધળું હોય એવું. ન૦ જન્મથી જે આંધળું તે.

જન્મોત્તરી, સ્ત્રી૦ [सं. जन्म+औत्तरी] જન્મ પછી ઉત્તરોત્તર જેમાં જન્મને લગતા ભવિષ્યમાં બનનારા બનાવ વર્ણવેલા હોય એવી જે ગણિત કરીને જોશીએ બનાવેલી પત્રિકા તે; જન્મોત્રી, જનમોતરી. જન્મથી માંડીને મરણ લગીના સારા માઠા બનાવો જેમાં ગ્રહ વગેરે ઉપરથી જોઇને અનુમાની કાઢેલા હોય એવી જન્મવૃત્તાને લગતી વિગતની યાદી તે.

જન્ય, વિ૦ [सं.] જન્મેલું; ઉપજેલું; પેદા થયેલું; અમુકથી ઉત્પન્ન થયેલું એવો અર્થ બતાવે છે. :–શોકજન્ય રૂદન; કર્મજન્ય પરિપાક.

જપ, પું૦ [सं.] જપવું તે; નામ, મંત્ર વગેરેનું રટન તે; આવર્તન; એકની એક વાત વારંવાર મોઢે લાવ્યા કરવી તે; જાપ. ઉ૦ જપ ખોયા, તપ ખોયા, ખોઇ કાયા કંચની. ક્રિ૦ પ્ર૦ જપકરવા=વારંવાર યાદ કરીને અમુક વસ્તુની યાદ–રાહ જોયા કરવી; રટન કર્યા કરવું તે. (૨) નિરુદ્યમી ખાલી ધ્યેય વસ્તુની આશા રાખ્યા કરવી તે. જપ કરાવવા=મંત્રાદિકનું અનુષ્ઠાન કરાવવું. (૨) ખાલી આશામાંને આશામાં બેસાડી મૂકવું; ટોલ્લે ચઢાવવું; ધવરાવ્યા કરવું.

જપત, વિ૦ [फा. जप्त्] ગુનાસર લઇને કબજે કરેલું; સરકારે અમુક ગુના બદલ માલીકનો હક છીનવી લઈ પોતાને તાબે–હવાલે લીધેલું; હક રદબાદલ કરી કબજે લીધેલું. રાજાએ–સરકારે તેનું ઘર જપત કર્યું. ક્રિ૦ પ્ર૦ જપતકરવું=માલીકી રદ બાતલ કરી કબજે લઈ લેવું; ગુનાસર પારકી માલમીલકત કે વસ્તુને તે ગુનાની શિક્ષારૂપે માલીકનો હક રદ કરી હવાલે લેવી તે.

જપતી, સ્ત્રી૦ જપત કરવું તે; કબજે કરવું તે; ટાંચ; કલમબંધી. ગુનાસર શિક્ષા બદલ અથવા કોઈ ગેરવ્યવસ્થા વગેરેના કારણ બદલ બીજા માણસની માલમીલકત કે હક ઇલાકો ગુનાનો નિકાલ થાય ત્યાં લગી તેના કબજામાંથી લઈ લેઇ તેની ઉપર જાપતો રાખવો તે. હમેશને માટે નહિ પરંતુ નિકાલ થતા લગી કોઇ વસ્તુનો હલાવો લઇ લેવો તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જપતી બેસાડવી=કબજે લઇ કબજામાંનું કયાંહિ આઘુંપાછું થાય નહિ એવો બંદોબસ્ત રખાવવો.

જપમાળા, સ્ત્રી૦ [सं. जपमाला] જપ કરવાનો બેરખો–માળા તે; અમુક મંત્ર કે નામનું કેટલી વાર ઉચ્ચારણ થયું તે જણાય તે માટે અમુક મણકાની સંખ્યાવાળી જે આવલી તે; એક એક નામ કે મંત્ર બોલી બોલીને મણકા મુકાય એવી તસબી તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જપમાળા લેવી=પ્રવૃત્તિથી દૂર થઇ બેસવું; એકાંતિક જીવન ગાળવા માંડવું; મૌન બેસી રહેવું; અક્રિય બનવું. (૨) રટન કર્યા કરવું. વૃદ્ધ ભકતોનો હમેશ જપ કરવાનો બેરખો. :–તિલક કરતાં ત્રેપન થયાં, ને જપમાળાનાં નાકાં ગયાં.

જપવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઇ મંત્ર કે ઈશ્વર–ઇષ્ટના નામનું રટન કર્યા કરવું; જપકરવો; રટન થાય તેમ માળાના મણકાથી ગણતરી કરવી. (૨) સ્મરવું; યાદ કર્યા કરવું; એકની એક વાત મંત્ર કે વસ્તુ મોંએ લાવ્યા કરવી. ઉ૦ વિઠ્ઠલવર વૈદને રહી છું જપી. (૩) ધંખ્યા કરવું; ધ્યાન ઉપરનું ધ્યાન ઉપર રાખવું; નહિ વિસરવું; એકની એક વસ્તુનું લક્ષ રાખ્યા કરવું. રૂ૦ પ્ર૦ રામ નામ જપો=છાનામાના બેસી રહો અથવા

બેઠા બેઠા ચૂપચાપ જોયા કરો. કહેo બાવો બેઠો જપે ને જે આવે તે ખપે=સાધુતાનો ખાલી ઢાંગ તે.

જપા, સ્ત્રીo [સં.] એક જાતની ફૂલવેલી; લાલ ફૂલનું એક ઝાડ ને તેનાં ફૂલ; જવા. જવાપુષ્પ કે જપાપુષ્પ, એમ કાવ્યોમાં ઘણે ઠેકાણે આવે છે.

જપિયો, પુંo કથા અથવા પારાયણ વખતે વ્યાસની સામે જપમાળ લઇને બેસનારો બ્રાહ્મણ; દાન લઇ યજમાનને માટે જપ કરનારો બ્રાહ્મણ; જપ કરનારો; જાપી, જાપિયો.

જફા, સ્ત્રીo [फा.] જુલમ; સખતી; જબરજસ્તી.

જબકવું, જલકવું, જુo ઝબકવું.

જબકોળવું, જબકોળવું, જુo ઝબકોળવું.

જબર, જુo જબ્બર.

જબરજસ્ત, વિo જબરદસ્ત; જોરાવર; મજબુત; અજરાલ; કદમાં મોટું અને ખૂબ ભારે હોય એવું. (૨) જુલમગાર; જુલમી; ક્રૂર.

જબરજસ્તી, સ્ત્રીo જબરાઈ; જબરી; જોર–બળ વાપરવું તે; ગેરવાજબી જોર કરવું તે; જુલમ; સખતી; સામાની મરજી વિરુદ્ધ જોરજુલમથી કામ લેવું તે. જબરજસ્ત ને જબરદસ્ત એમ પણ બોલાય છે.

જબરાઈ, સ્ત્રીo જબરજસ્તી; સખતી.

જબરી, સ્ત્રીo જબરજસ્તી.

જબરું, વિo [अ. जब्र] કદમાં, ભારમાં, દેખાવમાં, બળમાં, ને કરપ વગેરેમાં ઘણું એવું; મોટું; ભારે; ઉંચું; ન બની કે પહોંચી વળાય એવું; સખત; કઠણ, મજબુત, જોરાવર, અઘરું, મુશ્કેલ ને સાધારણ કરતાં વધારે ગહન એવું તે.

જબલપુર, નo મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં આ શહેર નાગપુરને ઈશાન ખુણે ૧૬૦ માઇલ ઉપર આવેલું હોઈ હાલ મુંબાઇથી કાશી ને કલકત્તા જતી રેલવે લાઇન ઉપર એક મોટું વેપારી મથક છે. એમાં લગભગ નેઉ હજાર માણસની વસ્તી છે. જબલપુર શહેરમાં વેપાર ઉદ્યોગ સારો છે તેમ તેની આસપાસનો પ્રદેશ પણ કોયલા, લોખંડ અને બીજા ઘણાક ખનીજ પદાર્થોથી ભરપુર છે. જબલપુર જિલ્લામાં કોલસા, લોખંડ, પત્થર અને સંગેમરમરની ઘણી ખાણો છે. ઘઉં, કઠોળ, ડાંગેર અને તૈલીબિયાં વગેરેનો પાક પણ તે જિલ્લામાં સરાસરી પચાસ ઈંચ ઉપરાંત વરસાદ પડતો હોવાથી સારો થાય છે. જબલપુરનો વાર્ષિક વેપાર લગભગ ત્રણ કરોડ રૂપિયા જેટલો છે.

જબાન, સ્ત્રીo [फा. ज़बान] જીભ. (૨) બોલી; ભાષા.

જબાની, સ્ત્રીo જબાનથી જે વાત કહેલી હોય તે; બોલીને આપેલી સાક્ષી; જુબાની.

જબાપ, જુo જવાબ.

જબાં, સ્ત્રીo જબાન; જીભ; (૨) બોલી; ભાષા.

જબીરૂ, નo એક જાતનું પંખી. આ પંખીની ચાર જાતો છે. એ બીજાં પંખી કરતાં ઘણું ઉંચું અને ખૂબ ધોળું હોય છે.

જબેહકરવું, ક્રિo સo ઝટકો મારીને કાપી નાંખવું; કાપીને જાનથી મારી નાંખવું. જબ્બે જબ્બેકરવું એમ પણ બોલાય છે. કતલ કરવું; ખૂન પાડવું; કકડે કકડા કરી નાંખવા.

જબ્બર, વિo જબરું; મજબુત; કઠણ; સખત. (૨) જોરવાળું; બળવાન. (૩) ભારે–સંગીન.

જબ્બો, પુંo [फा जुब्बा] ખુલતો રહે એવો ઢીલો લાંબો અને સુંદર ડગલો; ઉપરણાની માફક ખભેથી તે પગ લગી પડીને રહે એવું સિવેલું અને છુટું કફની જેવું પહેરણ. વિદ્વત્તા અને સરકારી પદવી વગેરેના ચિહ્ન તરીકે જાહેર સંસ્થા કે સરકાર તર-

ફથી સરપાવમાં અપાતો :પોષાકની ઉપર પહેરવાનો કિમતી ડગલો. ક્રિ૦ પ્ર૦ જભ્ભો મેળવવો=અમુક માન અથવા પદવીનો પોષાક મેળવવો.

જભકવું, જુ૦ ઝબકવું; એકદમ ચમકીને જાગી ઉઠવું.

જભકોળવું, ક્રિ૦ સ૦ એકદમ પાણીમાં બુડાડી બહાર કાઢવું; પાણીની અંદર બોળી કાઢવું.

જમ, પું૦ [સં. યમ.] મોતનો દેવ; મરણ પછી જીવને તેનાં કર્મ પ્રમાણે શિક્ષા કરનારો દેવ; યમ; મરણને લગતી બાબતોની વ્યવસ્થા કરનારો દેવ. (૨) મોત; મરણ; કાળ; અંત. (૩) ક્રૂર અને ભયંકર દેખાવનો માણસ; બિયામણો માણસ. (૪) દુઃખ દેનારો; ત્રાસ આપનારો; જેને જોતાંજ થરથરાટ થાય એવો જે તે. આ મૃત્યુનો દેવ સૂર્યનો પુત્ર કહેવાય છે. જમ જેવું=જબરૂં; ક્રૂર, દુઃખ અને ત્રાસ આપે એવું; મજબુત; બળવાન; ભયંકર. શરીરથી જાડું લઠ્ઠ અને સાથે નિર્દય ને બિયામણું એવું તે. કહે૦ જમ ને જમાઇ=જેવો જમ તેવોજ જમાઇ પણ દુઃખ અને ત્રાસ આપનારો ગણાય છે તે ઉપરથી. જમનું તેડું સારૂં પણ સરકારનું તેડું સારૂં નહિ=મરવું સારૂં પણ સરકારમાં અથડાવું પડે તે ખોટું, તે ઉપરથી. જમને કંઈ તેડું જોઇતું નથી; જમ તો વગર તેડેજ આવે છે.

જમકિંકર, પું૦ [સં.] જમનો દૂત. એમ કહેવાય છે કે, યમ રાજા :[illegible]ૂર અને બિયામણા દૂતો હાથમાં પાશ લઇને જેને મરણ આવ્યું હોય તેને લઇ જવાને દુનિયા ઉપર ફર્યા કરે છે. મરણ પામનારના જીવને તેઓ તેનાં કર્મ પ્રમાણે બાંધીને મારતા મારતા લઈ જઇ જમરાજા પાસે ઉભો કરે છે અને ત્યાં તેની હકીકત સાંભળી તેને જે શિક્ષા જમરાય ફરમાવે તે તેઓ વગર દયાએ તેની સામે અમલમાં મૂકે છે. તેઓ મોગરીઓ અને દંડુકાઓથી જીવને ખૂબ ઠોકે છે.

જમખિંડી, ના૦ મહારાષ્ટ્રનું એક નાનું દેશી-રાજ્ય. એનું ક્ષેત્રફળ ૫૫૫ માઇલ અને વસ્તી ૧૧૨૧૬૨ માણસની છે. રાજનગર સાથે એકાશી ગામ છે. જમખિંડી બેલગામની ઉત્તરપૂર્વ દિશાએ સાત માઇલપર ને કોહોલાપુરની પૂર્વે ૬૮ માઇલ ઉપર આવેલું છે. આ રાજ્ય ૨૦૮૪ પાઉંડ બ્રિટિશ સરકારને ખંડણી તરીકે આપે છે. રૂ, ઘઉં, અને કઠોળનો પાક તેમાં મુખ્ય છે. પત્થરની ખાણો વગેરેનો ઉદ્યોગ ચાલે છે. જમખિડીના સરદારને દત્તક લેવાની સનંદ મળેલી છે.

જમડો, પું૦ જમ; જમદૂત. (૨) જમ જેવો=ક્રૂર બિયામણો ને દુઃખ દે એવો માણસ.

જમણ, [સં. જમ્] જમવું અને જમાડવું તે; જમવાનું કરવું તે; નાત; વરો. (૨) જમવાનું જે તે; જમવાના પદાર્થો તે; જમવાની વાનીઓ તે. :—શું જમણ કરવાના છો ? (૩) એકવારનું જમવાનું તે; ખાવું તે. તે તો બે જમણ જમ્યો. દસ જમણનો હક છે.

જમણવાર, પું૦ જમવાનું હોવું તે; ભોજન સમારંભ તે; ઘણા લોકને સાથે બેસાડી ભોજન આપવું તે; નાત; વરો. (૨) સારૂં સારૂં ભોજન કરવા કરાવવાનો જે મેળાવડો તે; ઘણા જણે સાથે બેસી સારૂં ભોજન કરવું—જમવું તે; શાંતિથી અને ધીરેધીરે ગમત ને સ્વાદથી જમવું તે. :—જમણવાર છે કે જમણ ધાડ છે !

જમણું, વિ૦ પૂર્વાભિમુખે ઉભા રહેતાં દક્ષિણ

તરફનું (અંગ તે); દક્ષિણ; વામેતર; અપસવ્ય. ૩૦ પ્ર૦ જમણો હાથ=બહુ ઉપયોગમાં આવતો દક્ષિણાંગ તરફનો જે હાથ તે. માણસ આ હાથથી લગભગ બધુંજ કામકાજ કરતો હોવાથી તે બહુ અગત્યનો ગણાય છે, તે ઉપરથી દરેક કામમાં જેના વગર ચાલે નહિ એવો સહાયક માણસ તે. કહે૦ જમણો હાથ હમેશ મોં ભણી વળે=મૂળથી જેવો ગાઢસંબંધ હોય તેજ પ્રમાણે સ્વાભાવિક રીતે એની મેળેજ થયા કરે, એવા અર્થમાં આ કહેવત કહેવાય છે. જેનું જેણી તરફ વલણ હોય તે તેણી તરફ વળે. જમણું અંગ=વહાલામાં વહાલું માણસ. જમણું ઉત્તમ અને ડાબું તેથી ઉતરતું મનાય છે, તેથી સ્ત્રી તે પુરુષનું ડાબું અંગ અને પુરુષ તે સ્ત્રીનું જમણું અંગ કહેવાય છે.

જમદગ્નિ, ના૦ ભૃગુવંશના ઋચીક નિમુને સત્યવતીનો પુત્ર અને પ્રસિદ્ધ પરશુરામનો પિતા. જમદગ્નિ તેમના નામ પ્રમાણે બહુ જલદ સ્વભાવના ઋષિ હતા. તે રેણુકા નામે પરમ પવિત્ર સ્ત્રી સાથે પરણેલા હતા. તેમને પાંચ પુત્ર થયા હતા, તેમાં સૌથી નાના પરશુરામ હતા. એકવાર રેણુકા સ્નાન કરવા નદીએ ગયાં ત્યારે ચિત્રરથ ગાંધર્વ અને તેની રાણી જળક્રીડા કરતાં હતાં. તેમની ક્રીડા જોઇ રેણુકાને કામની અસર થઇ. સ્નાન કર્યા વગર તેમને આવેલાં જોઇ ઋષિ ગુસ્સે થયા. એક પછી એક તેમણે પોતાના પુત્રોને તેમની માતાનો શિરચ્છેદ કરવાનું કહ્યું. કોઇએ આજ્ઞા પાળી નહિ. છેવટ પરશુરામે પિતાની આજ્ઞા પાળી રેણુકાનું માથું પોતાના કુહાડાથી ઉડાડી મૂક્યું. જમદગ્નિએ પ્રસન્ન થઇ પરશુરામને વર માગવાનું કહ્યું. આ વખતે તેમણે પોતાની માતાને સજીવન કરવાનો વર માગ્યો. જમદગ્નિએ રેણુકાને સજીવન કરી તે પછી ક્રોધનો ત્યાગ કર્યો.

જમદૂત, પું૦ [સં.] જમકિંકર; યમરાજાના પાર્ષદો.

જમના, સ્ત્રી૦ [સં. यमुना] કાલિંદી; જમના નદી; યમુના. હિમાલયમાં ગરવાલના રાજ્યમાં જમનોત્રી નામના ઉના પાણીના ઝરાની ઉત્તર પશ્ચિમ દિશાએ પાંચ માઈલ ઉપર એક ખડકમાંથી જમના નદીનું ઝરણુ નીકળે છે. તે જમનોત્રી આગળ થઈ શિવાલકીની ટેકરીઓમાં ઉતરે છે અને ત્યાંથી દક્ષિણ તરફ વહેતી હમીરપુર અને આગ્રા મથુરા આગળ થઈ પૂર્વ તરફ વલણ લઇ ૮૬૦ માઇલના લાંબા વહન પછી પ્રયાગ આગળ ગંગા નદીને મળે છે. જમનાનું પાણી દેખાવે આસમાની હોવાથી તે કાલિંદી કહેવાય છે. આગ્રા, દિલ્હી, ઇટાવા, ફિરોજપુર વગેરે મોટાં શહેરો તેની ઉપર આવેલાં છે. પંજાબમાં તેમાંથી નહેરો કાઢી ખેતીની આબાદી કરવામાં આવી છે. તેની પૂર્વ અને પશ્ચિમ બાજુની બે નહેરો ઘણીજ મોટી છે. આગલા મુસલમાન પાદશાહોના વખતમાં પણ તેમાંથી નહેરો કાઢવામાં આવી હતી.

જમનોત્રી, સ્ત્રી૦ જમના નદીના મૂલ આગળ ગરવાલના રાજ્યમાં આવેલો ઉના પાણીનો ઝરો. આને કેટલાક જમનાનું મૂળ કહે છે. આ ઝરાનું પાણી ઘણું ગરમ છે. ત્યાં હનૂમાનનું મંદિર અને યાત્રાનું ધામ છે. જમનોત્રીના પાણીની આફને લીધે ત્યાં ઝાઝી શરદી જણાતી નથી. ચોખાની પોટલી બાંધી જમનોત્રીમાં બોળી કાઢતાં ચોખા ચઢી જાય છે. જે ખડકમાંથી આ ઉના પાણીનો ઝરો નીકળે છે તેની આગળ મોટાં એંજિનો ઉભેલાં હોય એવો ધીકતા પાણીનો જોરદાર સણસણાટ સંભળાય છે.

જમરૂખ, ન૦ એક જાતનું ખાવાનું ફળ; જામફળ; પેર.

જમરૂખડી, સ્ત્રી૦ જામફળી, જમરૂખી.

જમરૂખી, સ્ત્રી૦ જામફળી; જમરૂખનું ઝાડ.

જમરૂદ, ન૦ પેશાવર જિલ્લાનું ખાઇબર પાસ ઉપર આવેલું એક ગામ, અને ત્યાંનો કિલ્લો. ચઢઉતર ત્રણ મજલે કિલ્લો બાંધેલો છે. તેનો છેક ઉપલો ભાગ એટલો ઉંચો છે કે જેથી આસપાસનો પ્રદેશ સહેલાઇથી જોઇ શકાય. જમરૂદમાં ત્રણસેંથી ચારસેં માણસનું લશ્કર હમેશ પડયું રહે છે. તેને સનિક ધોરણે તોપો વગેરે સરંજામથી બચાવને યોગ્ય બનાવવામાં આવેલું છે.

જમલો, પું૦ જુમલો; એકઠો થયેલો જથો; ભરાવો.

જમવાનું, ન૦ જમવાના કામનું જે તે; ખાવાનું; ખાવું; ભોજન; ખોરાક; ખાવાની ચીજ. (૨) ખાવાને જવાનું તે; જમવાનું નોતરું; આમંત્રણ. ;–આઇને તો આજ સાસરેથી જમવાનું આવ્યું છે.

જમવું, ક્રિ૦ સ૦ [सं. जम्] રાંધેલો સારો ખોરાક ખાવો; ખાવું; ભોજન કરવું; ખોરાક લેવો. (૨) સારીરીતે હાથ મારવો; ખાવું; ઉચાપત કરવું; ઉડાવી જવું; ગળવું; ઉપભોગમાં લેવું. (૩) ક્રિ૦ અ૦ ઠરવું; બંધાવું. નીતરવું; નીચે બેસવું. :–ઠંડા પહોર-ના તડાકા ચાલે છે અને ચુરમું જમે છે. એકત્રિત થવું; ઘનીકરણ થવું; જામવું.

જમસેદી–નવરોજ, પું૦ [फा.] ઇરાનમાં થઇ ગયેલા જમસેદ નામના પાદશાહે સૂર્યની ચાલ ઉપરથી વર્ષ ગણવાનો ઠરાવ કરી જે દિવસે મેષરાશિમાં સૂર્ય દાખલ થાય છે તે દિવસને વર્ષનો પહેલો દિવસ નવરોજ ઠરાવી તે દિવસે ધર્મની અમુક ક્રિયા કરવાનું–'જસન' રાખ્યું હતું. ગુજરાતમાં પણ પારસીઓ આ તહેવાર પાળે છે. એ દિવસે રાત અને દહાડો સરખાં થાય છે.

જમા, સ્ત્રી૦ [अ.] આવક; ઉપજ; નીપજ; વસુલ. (૨) એકઠું થવું તે; જમવું તે; એકત્ર–એકઠું ભરાવું તે. (૩) અનામત; એકઠી થયેલી રકમોનું એકત્ર પડી રહેલું તે. વગર વાપરે જેમને તેમ તૈયાર રહેલું હોય તે. (૪) ભંડાર; ખજાનો; તિજોરી. (૫) ચોપડામાં આવક લખવાની બાજુ તે; ઉધારની સામેની બાજુ. (૬) એકઠું; ભેગું. :–જમાથવું=એકઠું થવું. ક્રિ૦ પ્ર૦ જમાકરવું=એકઠું કરવું. ઉપજ ખાતે–આવક ખાતે માંડવું; અનામત રાખવું; વ્યાજે રાખવું. જમા માંડવું=વ્યાજે લેવું–રાખવું. જમા થવું=વસુલ આવવું; પતી જવું; આવકે આવવું. (૨) ભેગું થવું. (૭) જુ-લમો; સરવાળો; કુલ રકમ તે. જમા ખરચ=આયવ્યય; આવકજાવકનો હિસાબ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જમા ખરચ પાડવું=આવી ગઇ રકમોની વ્યવસ્થા કરી નાંખવી; શું આવક થઇ ને શું ખરચ થયું તેનું તારણ કાઢવું.

જમાઉધાર, પું૦ આયવ્યયની વ્યવસ્થા કરવી તે; આવ્યા ગયા પૈસાનો જે રીતસર રખાતો હિસાબ તે. (૨) એકઠું કરવું અને ઓછું કરવું તે; મેળવવું ને ગુમાવવું તે. :–પુણ્ય પાપનો જમાઉધાર.

જમાખરચ, ન૦ જમા અને ખરચ તે; આય વ્યય. ક્રિ૦ પ્ર૦ જમા ખરચ પાડવું= હિસાબમાં નહિ ગણેલી–અદ્ધર રાખેલી રકમની તે કેમ કયાંથી આવી અને કેવી રીતે કયાં ગઇ તેની વ્યવસ્થા કરવી તે; આયવ્યય બતાવી દેવી તે.

જમાઇ, પું૦ [सं. जामातृ] દીકરીનો વર તે; જામાતૃ. રૂ૦ પ્ર૦ જમ ને જમાઇ=જમના

જેવો દુષ્ટ ક્રૂર એવો પુત્રીનો વર તે. સાસુ સસરાને જમના જેવો ક્રૂર-નિર્દય થઇ પડતો જમાઇ હોવાથી આમ કહેવાય છે. કહેo દીકરો થઇને ખવાય કંઇ જમાઇ થઇને ખવાય ?= દીકરાને કોઇ કંઇ ખવડાવે જમાઇને ખવડાવે નહિ માટે. દીકરાને મીલકતનો લાભ મળે જમાઇને મળે નહિ.

જમાડવું, ક્રિo પ્રo જમે એમ કરવું; ખવડાવવું; ભોજન કરાવવું. (૨) લાંચ આપવી; પ્રાપ્તિ કરાવવી; લાભ કરાવવો.

જમાત, સ્ત્રીo [अ.] સમુદાય; સમૂહ; જથો; ટોળું. (૨) અમુક વ્યવહાર કરવાને એકઠું થયેલું મંડળ; નાત. (૩) સાજનું નાત મંડળનું પંચ; મુસલમાનોના એકાદ વિભાગનો સંઘ તે.

જમાદાર, પુંo [फा. जमात] સિપાઇઓની નાની ટુકડીનો ઉપરી અમલદાર; થોડાક માણસોનો વડો તે; એક ટોળા-સમુદાયનો ઉપરી નાયક.

જમાદારી, સ્ત્રીo જમાદારના ઓદ્ધાનું જે કામ તે; જમાદારનું કામ તે; જમાદારપણું. (૨) હુકમ બજવણી; ઉપરીપણું; મારી ઠોકી કે દમ દેઇને કામ લેવાની હોંશિયારી તે; અમલ બજવણી કરતાં આવડવું તે.

જમાન, પુંo જામીન.

જમાની, સ્ત્રીo જામીનગીરી.

જમાનો, પુંo [फा जमान] મનુષ્યના ઉદ્યોગી જીવનકાળ જેટલો એટલે કે લગભગ ત્રીસેક વરસ જેટલો કાળ તે જમાનો; એક પેઢી જેટલો સમય; લાંબો કાળ; જન્મ પરંપરાઓ વચ્ચેનો એકજણના સક્રિય જીવનના કાળ જેટલો વખત તે. (૨) વખત; સમય; કાળ; અમુક પ્રકારની રહેણી કરણી, રીતભાત, અને આચારવિચાર વગેરે યુક્ત અમુક કાળની જે એકસરખી પ્રવૃત્તિનો સમય તે; અમુક તરેહનો સમય.:—હવે જમાનો બદલાઇ ગયો માટે તમે બોલશો તે નકામું જશે.

જમાબંદી, સ્ત્રીo [फा.] જમીનની માપણી કરી તથા કસ કાઢી તેની ઉપર વરસે 'આટલો કર લેવો,' એમ ઠરાવવું તે; દરેક જમીનના કકડા દીઠ ખેડુતે અમુક રકમ વર્ષોવર્ષ સરકારને ભરવા સંબંધી ગોઠવણ તે. (૨) જમીન ઉપરનો સરકારી કર; મહેસુલ; વસુલ. (૩) સરકાર તરફથી લેવાના કરોની ઠરવણી; કરનો ઉચકો ઠરાવવો તે. (૪) લશ્કરને માટે રૈયતમાંથી માણસોની ભરતી કરવાની જે વ્યવસ્થા-ગોઠવણ તે; જમાબંધી.

જમાબંધી, સ્ત્રીo જમાબંદી; મહેસુલનો દર ઠરાવવો તે.

જમાલગોટો, પુંo [हिं.] નેપાળો. નેપાળાનાં ઝાડ કોંકણમાં થાય છે. તે પારસ એરંડા જેવાં લાગે છે. એનાં બી સારક ઓસડ તરીકે વપરાય છે. તેનાથી બહુ સખત જુલાપ થાય છે એટલુંજ નહિ પરંતુ તે ઝેરી પણ છે. એને શુદ્ધ કર્યા પછીજ વૈદ્ય ઉપયોગમાં લે છે. એના બિંડવામાંથી જે તેલ નીકળે છે તે વળી બહુ જલદ હોય છે અને બહુજ નાની માત્રાથી અનુભવી વૈદ્ય તેનો ઉપયોગ કરી શકે છે. જમાલગોટો દવા ઉપરાંત રંગ વગેરે કરવાના કામમાં પણ વપરાય છે.

જમાવ, પુંo એક જથે એકઠું થઇ જવું તે; ઘણાનો એક સાથે થયેલો મેળાપ; ભરાવો. (૨) ટોળું; ઠઠ; સમૂહ; સમુદાય; ઢગ. (૩) મેળાપ; મેળાવડો; મેળો. (૪) જમાવટ; ઘણી વસ્તુનું પરમાણુ વગેરેનું એકજ ઠેકાણે એક બીજાને શોભાવે-ખીલવે એવી રીતે એકઠાં થવું તે. (૫) તાલમેલ આવીજવો તે.

જમાવટ, સ્ત્રી૦ એકબીજાની સાથે મળતે મળતું આવીને યોગ્ય રીતે બેસીજવું તે; મળતું-બંધબેસતું આવી રહેવું તે. :-ચોકઠાંની જમાવટ ઠીક છે. સાંધાઓ, બંધ, ખુણા વગેરેનું જેમ જોઇએ તેમ બેસી રહેવું તે. (૨) મળીજવું, સમમાપ-માફકસર આવી જવું, જામી જવું, ઘટ થઇ જવું તે. (૩) શોભતે શોભતું આવી રહેવું; સુરેખ રચના થઈ રહેવી ને એક બીજાને શોભાવે તેમ એક બીજાની સાથે ઘટી રહેવું તે. :-રાગ, કવિતા, અને વાજિંત્ર વગેરેની જમાવટ. (૪) મેળવણી; બનાવટ. :-કેલના મિશ્રણની જમાવટ બહુ સારી થઈ છે.

જમાવવું, ક્રિ૦ સ૦ જામે એમ કરવું; મેળવવું; આખરવું; દૂધ ઉપર દહિં થાય એવી ક્રિયા કરવી. (૨) ઘનીકરણ થાય એમ કરવું; ઠારવું, બઝાડવું. (૩) દ્રઢીકરણ કરવું; મજબુત બેસાડવું; પડે કે ડગે નહિ અને ચોંટયું રહે એમ કરવું. (૩) રસ ઉત્પન્ન કરે, મજા આપે અને સારૂં લાગે તથા ટકે એમ જુદી જુદી વસ્તુઓને એક સાથે મેળવવી. (૪) સ્થાપવું; સ્થાપીને રહેવું; સર્વે સાધનો સમયોગે મળે એવી વ્યવસ્થા કરવી તે. :-તમે તો અહિં ઉદ્યોગ અને ઘર બેઉ જમાવ્યાં. (૫) એકઠું કરવું; ભેગું કરવું. (૬) ખીલવવું; વધારી દેવું; બહલાવવું. :-એણે પોતાનો વેપાર જમાવી દીધો છે.

જમાવો, પું૦ જમાવ.

જમીજવું, ક્રિ૦ સ૦ ખાઇજવું.

જમીન, સ્ત્રી૦ [फा. जमीन] જાડો ઘટ અને જેની ઉપર ટકાવ થાય અથવા જે બીજાને આધારરૂપ બને એવો પદાર્થ તે; પૃથ્વી; પૃથ્વીતલ; ભોંય; ભૂમિ; ધરા; ધરતી. (૨) કોરો સપાટ ભૂભાગ તે; ધરાતલ; નહિ ઢંકાયેલી નહિ ભીની એવી પૃથ્વી. (૩) દેશ; મુલક; જનપદ. (૪) પાકને માટે સાફ કરેલી ભૂમિ; ખેતર. (૫) માંસ; અંકુર. :-જેમ જમીન આવશે તેમ ઘા ધીરેધીરે પુરાતો જશે. (૬) જગત; વિશ્વ; ભુવન; દુનિયા. :-જમીન પર જન્મ્યો તે જવાનો. (૭) કિનારીની વચલો સપાટ ભાગ; તલ; પરથાર; સપાટી; વચલો એકસરખો ભાગ તે; જેથી મોટો ભાગ રોકાતો હોય તે વિસ્તાર. :-જમીન લાલ, કોરો લીલી અને અંદરનાં ફૂલ પીળાં કરજો. (૮) આધારભૂત પદાર્થ; ટકાવનું સ્થાન; જગા. ક્રિ૦ પ્ર૦ જમીન ભરવી=લપસીપડવું; જમીનપર લાંબા પડી જવું. જમીન કરવી=કિનારે ઉતરવું; બંદર કરવું; સફરપરથી પાછા ફરવું. જમીન આવવી=માંસાંકુર આવવા; રૂઝ આવવી; ઘા-ખાડ પુરાવો. જમીન મરવી=ઘાની કિનારીઓ સડી જઈ કહોવાણ ને ઉંડાણ થવું: ઘા ન રૂઝાય એવી તેની આસપાસના માંસની સ્થિતિ થવી. (૨) ખેતર, ગામ તલ વગેરેની હદ નદી નાળાંના વહોથી કપાઇને ઓછી થયા કરવી. (૩) ભોંયમાંથી વાક જતો રહેવો. જમીન સુંઘવી=સુંઘીને જમીનનો કસ જોવો; રસકસ તપાસવો. જમીનને લાગેલી-અડેલી બીજી વસ્તુની વાસ જમીનને લાગી રહે છે તે ઉપરથી કુતરાં અમુક માણસ અમુક જમીન ઉપર થઇને ગયું છે એવું જમીન સુંઘીને પારખી શકે છે. આથી કુતરાં જમીન સુંઘીને ચાલે છે. જમીનવાળવી=જમીન ઉપર ઘસરડાય એમ કપડું વગેરે રાખવું. જમીનખણવી =લજવાવું; શરમાવું; અપમાનની, પશ્ચાત્તાપની અસર થવી. જમીનમાપવી=નાસી જવું; પલાયન કરીજવું; દૂર જતા રહેવું; ખસી જવું. (૨) લપસી પડવું; ચતાપાટ પડી જવું. જમીનમાં પેસવું=ઉંચા-નહિ

વધવું; ઠિંગણા રહેવું. :—વહુ મોટો ઓળાયો થઇ ને ભાઇ તો જમીનમાં પેસતા જાય છે. (૨) શરમિંદા પડી જવું; છોભા, ભુટ્ઠા પડીજવું; દેહ ને જીવ્યું નિરર્થક લાગવું:—એમણે ઠપકો દીધો ત્યારે મને તો એવું થયું કે જાણે જમીનમાં પેસી જાઉં. દટાઇજવું; મરીજવું.

જમીનદાર, વિ૦ ખેતીની જમીન ધરાવનાર; જેની પાસે જમીન હોય તે. (૨) ખેડુત; પાટીદાર. (૩) પું૦ ઘણી જમીનનો માલીક; જાગીરદાર; ગામ ગરાસનો ધણી; તાલુકદાર; ઘણી જમીન ખેડાવવાને તેની ઉપર ખેડુતો વસાવી ધણીપણું કરનાર.

જમીનદારી, સ્ત્રી૦ જમીનદારપણું. (૨) જમીનદારની જે હાલત તે. (૩) વિ૦ જમીનદારના તાબાનું; તેને લગતું. :—જમીનદારી ઘર.

જમીનદોસ્ત, વિ૦ જમીન બરોબર કરી નાંખેલું; જમીનજ હોય નહિ એમ સરખું બનાવી દીધેલું; જમીન ઉપર બાંધેલા બાંધકામને ખોદી પાડીને જમીન સરસું કરી દેવું તે જમીનદોસ્ત કરવું કહેવાય છે. (૨) પાયમાલ; ખંડેર; હતા ન હતા જેવું. ક્રિ૦ પ્ર૦ જમીનદોસ્ત કરવું=પાડી ભાંગી તોડીને પાયમાલ કરી નાંખવું. જમીન દોસ્ત થઇ જવું=મિટ્ટી થઇ જવું.

જમુ, ના૦ કાસ્મીરની દક્ષિણ સરહદ ઉપરનો એ નામનો પ્રાંત અને તેનું મુખ્ય શહેર. કાસ્મીરનો આ દક્ષિણ પ્રાંત પહેલાં શીખ લોકોના તાબામાં હતો પણ હાલ કાસ્મીરના મહારાજાને તાબે છે. જમુ કાશ્મીરમાં બીજા નંબરનું શહેર છે.

જમેઉધાર, પું૦ જમા અને ઉધાર કરવું તે; આયવ્યયનો હિસાબ તે. (૨) નફોતોટો; સારૂંખોટું; પુણ્યપાપ; વગેરેની જે ન્યૂનાધિકતા તે. ઉ૦ જમેઉધારો અહિં કર્યો, પાપપુણ્યનો જેહ. ક્રિ૦ પ્ર૦ જમે ઉધાર કરી નાંખવું=ચોખ્ખું કરી નાંખવું; સ્પષ્ટ વ્યવસ્થા કરી નાંખવી તે; પતાવી દેવું, તોડ કાઢી નાંખવો તે.

જમૈયો, પું૦ [अ.] છરાની જાતનું વાંકડા પાનાનું સુંદર મુઠવાળું હથિયાર; અરબસ્તાન તરફની કટાર.

જમોર, પું૦ [हिं.] બળતામાં કૂદી પડીને આપઘાત કરવો તે; કમકમાટ વછુટે એવા મરણે મરવું તે. [फा. जहमर] ક્રોધથી શોકથી કે બીજી કોઇ અતિ ઉગ્ર લાગણીથી ઉશ્કેરાઇ જઇ કમકમી આવે એવી રીતે મરવું તે; દેહનો ભોગ આપવો તે. ઉ૦ પારવતીએ કીધો જમોર. જુવાન કાજગરું મરણ થતાં કુટનારાં બૈરાં 'જમોર' થયો એમ કહે છે. ઉ૦ કુટનારી કહેતી જમ્મર થયો, તમે કહો હવે રોઇરે. બાપુ.

જમ્મર, પું૦ કાળો કહેર; જમોર; ઝમોર.

જય, પું૦ [सं.] બીજાની ઉપર જીત મેળવવી તે; જીત; ફતેહ. લડાઈમાં, વાદવિવાદમાં અને કામકાજમાં સામાના કરતાં સરસ થવું તે; સરસાઇ તે; સારૂં થવું તે; કલ્યાણ; શ્રેય; બઢતી; સૌભાગ્ય. રૂ૦ પ્ર૦ જયજયકાર=જીતની ખુશાલીનો ધન્યવાદાત્મક ઉચ્ચાર; ફતેહ. ફતેહનો આનંદ નાદ. 'સારૂં થયું સારૂં થયું' એવો જે હર્ષનાદ તે. ગુજરાતીમાં જે અને જેજેકાર કહેવાય છે. જય અંબા. જે અંબા. રૂ૦ પ્ર૦ જેઅંબે જેઅંબે! અંબામાતાના ઉત્સવનો એક આનંદોદ્ગાર. 'જેઅંબે' નું જંબે બોલાય છે.

જયચંદ, ના૦ રાઠોડ જાતિનો કનોજનો રાજા. એ બારમા સૈકામાં કનોજનો મોટો રજપુત રાજા હતો. તે દિલ્લીના તુંવર રાજાનો દોહિત્ર અને પૃથુરાજ ચૌહાણનો મસિયાઇ ભાઇ થતો હતો. તેની

પાસે ઘણું લશ્કર હતું. શાહબુદીન અને પૃથુરાજ સાથે એ મોટીમોટી લડાઇઓ લડ્યો હતો. એની કુંવરી સંયોગિતા એની મરજી નહિ છતાં પૃથુરાજને પરણી હતી. મુસલમાનો સાથે લડતાં હારવાથી તેણે ગંગામાં પડી આત્મઘાત કર્યો હતો.

જયદેવ, ના૦ બંગાળના વીરભૂમિ પ્રાંતનો કાન્યકુબ્જ જાતિનો બ્રાહ્મણકવિ. બારમા સૈકામાં વિદ્યમાન હતો. બંગાળના લક્ષ્મણસેન વૈદ્ય રાજાનો તે આશ્રિત હતો. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં ગીતિકાવ્ય બનાવવા માટે તે બહુજ પ્રસિદ્ધ છે. એણે ગીતગોવિંદ અને પ્રસન્ન રાઘવ વગેરે ગ્રંથો બનાવેલા છે. કેટલાક કહે છે કે, તે ઓરિસાના કિંદુબિલ્વ ગામનો રહેવાસી અને સાત્વિક રાજાનો આશ્રિત હતો. એની સ્ત્રીનું નામ પદ્માવતી હતું. તેને અને રાણીઓને સતીત્વ માટે વારંવાર ચર્ચા થતી. એકવાર પદ્માવતીનું સતીત્વ જોવાને, જયદેવ જ્યારે રાજા સાથે બહારગામ ગયો હતો ત્યારે તેમણે એવું કહેવડાવ્યું કે, 'તે મરી ગયો છે.' પદ્માવતી પતિનું મરણ સાંભળતાંજ ખરેખર મરી ગઇ ને રાણીઓ ઝાંખી પડી. પછી તરત જયદેવ આવ્યો. તેણે અષ્ટપદીઓ ગાઇ પદ્માવતીને સજીવન કરી. આ કવિ શ્રીકૃષ્ણનો પરમભક્ત અને વૈષ્ણવ હતો.

જયદ્રથ, ના૦ મહાભારતમાં પ્રસિદ્ધ સિંધુદેશનો એક રાજા, અને દુર્યોધનનો બનેવી. પાંડવો વનવાસમાં હતા તેવામાં એકવાર તે મૃગયા કરતો કરતો તેમના આશ્રમે જઇ પહોંચ્યો. અક્ષયપાત્રને લીધે દ્રૌપદીએ તેને અને તેના રસાલાને જમાડયો. તેણે પાંડવો મૃગયાએ ગયેલા હોવાથી દ્રૌપદીને પોતાની સાથે આવવાનું કહ્યું. તેણે ના પાડી ત્યારે તે બળાત્કારે તેને ઉપાડી ચાલી નીકળ્યો. પાંડવોને ખબર પડતાં તેની પુંઠ પકડી દ્રૌપદીને છોડાવ્યાં. તે પછી મોટી લડાઇમાં અભિમન્યુને મારવામાં તેણે ભાગ લીધો હતો. અર્જુને તેને મારી નાંખ્યો હતો. તે મહા પરાક્રમી અને દુર્યોધનના જમણા હાથ જેવો હતો.

જયપુર, જુ૦ જેપુર.

જયમંગળ, પું૦ રાજાને બેસવાનો મોટો હાથી; હાથીઓમાં ઉત્તમ-જે હાથી તે.

જયશિખરી, ના૦ વનરાજ ચાવડાનો પિતા. કચ્છના રણ નજીક પંચાસરમાં આઠમા સૈકામાં તે રાજ્ય કરતો હતો. એની રાણીનું નામ રૂપસુંદરી હતું. કલ્યાણના ભુવડ રાજાએ તેની સામે ચઢી આવી પંચાસર ઉપર હલ્લો કર્યો હતો. ગર્ભવતી રાણીને વનમાં મોકલાવી દઇ તે લડાઇમાં વીર મરણે મુઓ હતો.

જયંત, પું૦ ઇન્દ્રનો પુત્ર.

જયંતી, સ્ત્રી૦ ઇન્દ્રની પુત્રી. (૨) ગૌરી. (૩) પતાકા. (૪) કોઈ મહાન્ વ્યક્તિના સંસ્મરણ નિમિત્તે ઉત્સવાદિ કરવાં તે. :–કૃષ્ણજયંતી. (૫) અશ્વમેધના ઘોડાના કપાળ ઉપર બંધાતી દિગ્વિજયપત્રિકા.

જયાનંદ, પું૦ [सं.] જીતવાથી થયેલો જે આનંદ તે; વિજયાનંદ.

જયી, વિ૦ [सं.] જીતેલું; જેણે જીત મેળવી હોય તે; વિજયી; ફતેહમંદ.

જય્ય, વિ૦ [सं.] જીતવા જેવું; જીતાય એવું. (૨) પું૦ જય.

જર, વિ૦ ઘસાઇ ગયેલું; ગાઠેલું; જીર્ણ થઇ ગયેલું.

જર, પું૦ સોના રૂપાના તારનું રેશમ વગેરે સાથે કરેલું વણતર તે; કસબ; સોના રૂપાના તારનો વણાટ. પાલવ, તોરો કોર વગેરે. (૨) સોનું; ધન; દોલત; પૈસો; રોકડ નાણું. (૨) ઓર; મેલી. કહે૦ જર

ચહાય સો કર=પૈસો હોય તો સૌ થાય; બધું જરને અધીન છે એવા અર્થમાં વપરાય છે. જર દેખી મુનિવર ચળે=પૈસાથી સૌ કોઇ લોભાય. વિતરાગી હોય તે પણ પૈસો જોઇને ડગમગે. જર જમીન ને જોરૂ, એ ત્રણે કજિયાનાં છોરૂ=લડાઇ ટંટાના કારણ રૂપ આ ત્રણ વાનાં છે. એક પૈસો, બીજું જમીન અને ત્રીજું સ્ત્રી.

જરકસી, વિ૦ જરીનું; કસબી; જેમાં સોનાના તારની ગુંથણી, ભરત કે વણતર હોય તેવું. ઉ૦ જરકસી સાડી રેશમી, લખો કોડી બાર વહુજી. પ્રેમાનંદ.

જરકોસ, પું૦ હલકી ધાતુના તારનો બનાવટી વણાટ તે; ખોટો કસબ.

જરખ, પું૦ ગધેડા જેવડું પણ અત્યંત આળસુ અને ગંદું એક હિંસક પ્રાણી; ઘોરખોદિયો. આ પ્રાણી રાત્રે બહાર નીકળી કબરસ્થાનો વગેરેમાં ભટકે છે. ઘોરોમાંથી માણસ વગેરેનાં મડદાં ખેંચી કાઢી ખાઇ જાય છે અથવા મુએલાં પશુ અને ઉંઘતાં કુતરાં વગેરેને કદી કદી ઘસરડી જાય છે. બળથી નવો શિકાર કરતું નથી. ટોળામાં હોય તો સામું થાય છે. મહારાષ્ટ્રમાં તરસ, હિંદમાં લક્કડવાઘ અને જીરાક કહેવાય છે.

જરજર, વિ૦ જીર્ણ; ઘસાઈ ગયેલું; જુનું; તારે તારે સરી ગયેલું; ખળખળી ગયેલું; વૃદ્ધ. ક્રિ૦ પ્ર૦ જરજર થઇ જવું=તારે તારથી ઘસાઇ જવું; બહુજ જીર્ણ થઇ જવું. જરજરીજવું=જીર્ણ થઈ જવું; ગાઠી જવું; આછું થઇ જવું.

જરજરિયાન, ન૦ પૈસો અને ઘરેણાં ગાંઠાં વગેરે તે; નાણું, ઘરેણું અને જરકસી કિંમતી કપડાં વગેરે તે; જરજરિયાન; કિંમતી; મોંઘું; જોખમનું હોય એવું જે તે.

જરજરિયું, વિ૦ જીર્ણ થઇ ગયેલું હોય એવું; આછું ઘટ્ટ—પોતનું નહિ એવું; ગરગરિયું.

જરજોખમ, ન૦ [फा.] પૈસો અને બીજું જે કંઇ કિંમતી અને જોખમનું હોય એવું તે; સંભાળવા—સાચવવા કે રક્ષણ કરવા યોગ્ય જે કંઇ વસ્તુ વિશેષ તે. :—ઘરમાં કંઇ જરજોખમ રાખશો નહિ ચોરનો ભય છે.

જરઠ, વિ૦ [सं.] વૃદ્ધ; ઘરડું. (૨) પાકું; રીઢું. (૩) મજબુત; કઠણ. ઉ૦ તે દિને પ્રકૃતિ શાંત જરઠ ને, ભીમમૂર્તિ મુનિ ભાર્ગવ નિરખે.

જરત્કારૂ, ના૦ એક મુનિ. મહાભારતના આદિ પર્વમાં એમની કથા છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે, ઘણાં વર્ષ લગી તે પરણ્યા ન હતા. એક વાર ફરતાં ફરતાં એક ગુફામાં પોતાના પિતૃઓ અદ્ધર લટકતા તેમના જોવામાં આવ્યા. તેમણે કહ્યું કે 'તું પરણીને અમારો ઉદ્ધાર કર.' મુનિએ કહ્યું કે, જો મારાજ નામની કન્યા મળી આવશે તો હું પરણીશ. કન્યાની શોધ કરતા તે ફરતા હતા એવામાં વાસુકિએ તેજ નામની પોતાની બેન તેમને આપી. એકવાર મુનિ તેના ખોળામાં માથું મૂકીને ઉંઘી ગયા હતા એટલામાં સૂર્યાસ્તનો સમય થયો. જરત્કારૂએ સંધ્યાકાળ વીતી જાય તો સાયંસંધ્યા થાય નહિ માટે તેમને જગાડ્યા. પણ ઋષિ તો તેની ઉપર ગુસ્સે થઇ તેને તજીને ચાલી ગયા, છતાં જતાં જતાં કહેતા ગયા કે તને પુત્ર થશે તે તારૂં પાલન કરશે ને જનમેજયના સર્પયજ્ઞમાંથી તારા પિતાના કુટુંબને બચાવશે. એ જે પુત્ર થયો તે આસ્તીક મુનિ કહેવાયો ને તેણે જનમેજયના સર્પસત્રમાંથી વાસુકિના કુળને બચાવી લીધું.

જરતોસ્તી, વિ૦ [फा. जतास्त] જરતોસ્ત પેગંબરના ધર્મને માનનાર; પારસી. ઈ.પૂ. ચારથી છ હજાર વર્ષ ઉપર જરતોસ્ત થયા હતા. એમના પિતાનું નામ પૌરુષ-સ્પ ને માતાનું નામ દુગ્ધદા હતું. તેમની

કુળ પરંપરા સ્પિતમ અને મિનોચેહેરના વંશની હોઇ તેમાં તે પંદરમા પુરુષ હતા. જરતોસ્તે પર્વત ઉપર રહી તપ કરી કરીને સિદ્ધિઓ મેળવ્યા પછી ગુસ્તાસ્પના દરબારમાં જઇ પોતાનો ધર્મ તેને અંગીકાર કરાવરાવ્યો હતો. એ રાજા અને સુતકુક્ષિ નામે તેની રાણીની સહાયથી જરતોસ્તનો ધર્મ ઇરાનમાં અને આસપાસના પ્રાંતોમાં પ્રસર્યો હતો. દેવના પૂજકો સાથે તેમને વાદવિવાદ અને લડાઇઓ થઇ હતી. ૭૦ વર્ષની ઉમ્મરે પેગંબરસાહેબ મરણ પામ્યા હતા. એમનો પ્રવર્તાવેલો ધર્મ એમના નામ ઉપરથી 'જરતોસ્તી' કહેવાય છે.

જરદ, વિ૦ [फा. जर्द] પીળું; ઝાંખા પીળા રંગનું. ઉ૦ લાલ લાલ તંબુ, વાકી જરદ કિનારી.

જરદાળુ, ન૦ એક જાતનું મેવા—ફળ. જરદાળુ ઠંડા દેશમાં થાય છે. અફગાનીસ્તાન અને ઇરાનમાં તે ઘણાં થાય છે. હિંદુસ્તાનમાં થાય છે પણ તે ઇરાન જેવાં મોટાં ને મીઠાં થતાં નથી. ઇસ્ફાની જરદાળુ વખણાય છે.

જરદો, પું૦ તમાકુનાં કુમળાં પાતળાં પાનાંનો પીળો ભુકો; તમાકુની પતરી. જરદો ખાવા —ચાવવાના અને બીડીમાં પીવાના કામમાં આવે છે. ભિલ્લ લોકો તેને ભાંગ કહેછે.

જરદોજ, પું૦ [फा. जरदूज] સોના રૂપાના રેશમ સાથે વણેલા તારનું ભરતકામ કરનાર; કસબ ભરનાર; કસબ વેચવા ભરવાનું કામ કરનાર; જરીવાળો.

જરબ, પું૦ [फा. जर्ब] ત્રાસ; દહેસત; હાક. (૨) દાબ; ધાક; શેહ.

જરવું, ક્રિ૦ અ૦ [सं. जृ] જીર્ણ થવું; ઓગળીને ભળી જવું; ઘસડાઇ—પિસાઇ જવું. (૨) પચવું; હજમ થવું; લીધેલા ખોરાકનું પેટમાં ઓગળી જવું. (૩) ચઢવું; મુલાયમ થઇજવું; દાણેદાણો તારેતાર જુદું પડીજવું; તણાઇને છુટું થઇજવું.

જરા, સ્ત્રી૦ [सं.] વૃદ્ધાવસ્થા; ઘરડપણ; બુઢાપો. (૨) જીર્ણતા; જુનાપણું. (૩) જીર્ણત્વચા; સાપની કાંચળી.

જરા, અ૦ લગાર, થોડું; અલ્પ. (૨) કંઇક; સહેજ; કિંચિત્, :—તમને જરા ખોટું લાગ્યું હશે? ૨૦પ્ર૦ જરાતરા=સહેજસાજ; તરત; એકદમ; અમસ્તુ; માણુમાણ.

જરાક, અ૦ (જરાએક) લગારેક, થોડુંક. જરાથી પણ જરા, ન્યૂનતા બતાવાય છે. બહુજ થોડું એમ.

જરાયત, વિ૦ [फा. जराअत] જેને ઉપરનું—વરસાદનુંજ પાણી મળતું હોય એવું; (જમીન—ખેતર વગેરે. ભોંયભાડું) આકાશિયા; કુવા, નદી કે નહેર વગેરેનું નહિ પણ માત્ર વરસાદનુંજ પાણી જેને મળતું હોય એવું; વરસાદ ઉપર જેના પાકનો આધાર હોય એવું.

જરાયુ, ન૦ [सं.] ગર્ભમાં ગર્ભની આસપાસ જે ચામડી વિંટાયલી હોય છે તે; ગર્ભને વિંટાયેલું પાતળી ચામડીનું પડ. જેમાંથી સચેત બચ્ચાંનો જન્મ થાય છે તે ચામડીની કોથળી.

જરાયુજ, વિ૦ [सं.] જરાયુમાંથી જેનો જન્મ થાય છે તે; જન્મતાંજ જેનામાં ચેતન હોય છે એવું; સચેતન દશામાં જન્મનારૂં પ્રાણી. મનુષ્ય ગાય વગેરે. અંડજ નહિ તે. ચાર પ્રકારે જીવની ઉત્પત્તિ માનેલી છે તેમાંનો આ પણ એક પ્રકાર છે. ૧ જરાયુજ, અંડજ, સ્વેદજ અને ઉદ્‌ભિજ્જ.

જરાસંધ, ના૦ [सं.] ચંદ્રવંશી મગધના રાજા બૃહદ્રથનો પુત્ર અને કંસનો સસરો. તે બે ફાડિયાં (કકડા)માં જન્મ્યો હતો. જરા

નામની રાક્ષસીએ એ બે ફાડિયાં સાંધી તેને જીવતો કર્યો તેથી તે જરાસંધ કહેવાયો. તે મોટો પરાક્રમી રાજા હતો ને ઘણા રાજાઓને પકડી તેણે કેદ કર્યા હતા. કૃષ્ણે કંસને માર્યા પછી તેણે અઢાર વાર મથુરાં ઉપર હુમલા કર્યા હતા. દરેક વખત કૃષ્ણે તેને પાછો હાંકી કાઢયો હતો. યુધિષ્ઠિરના રાજસૂય યજ્ઞ વખતે કૃષ્ણ, અર્જુન, અને ભીમે બ્રાહ્મણને વેષે તેના દરબારમાં જઇ દ્વંદ્વયુદ્ધની ભિક્ષા માગતાં તે ભીમ સાથે દ્વંદ્વયુદ્ધમાં ઉતર્યો હતો. કૃષ્ણની યુક્તિથી ભીમે તેને હરાવી મારી નાંખ્યો હતો. ગિરિવ્રજ તેની રાજધાની હતું.

જરિયન, જરિયાન.

જરિયાન, ન૦[फा.] સોનાનાં રત્નજડિત ઘરેણાં–દાગીના વગેરે. સોના રૂપાના જડાવના દાગીના; સોનેરી વસ્ત્રો અને બીજું જે કંઇ મૂલ્યવાન હોય તે–જરિયાન. ઉ૦ કોઇ ઘરે જરિયાન હીરાગળ, કોઈક કંથાધારી. જરઝવેરાત.

જરી, સ્ત્રી૦ સોનારૂપાના તાર સાથે વળેલો તંતુ; કસબ. (૨) અ૦ લગાર.

જરીક, સ્ત્રી૦ લગારેક; જરીજરી.

જરીપટકો, પું૦ પેશ્વાના સૈન્યનો કસબી વાવટો તે; કસબી સોનેરી પતાકા.

જરીપુરાણું, વિ૦ ઉતરીગયેલું, ફાટીતૂટી ગયેલું હોય એવું; કસબી તોરા ભરત વગેરે જે જુનું કાઢી નાંખવા જેવું હોય તે; જર્જરિત ને જુનું થઇ ગયેલું.

જરીફ, સ્ત્રી૦ [अ. जरीब] જમીન વગેરેનું માપ–ભરત વગેરે કરવું તે; માપણીનું કામ તે. (૨) માપણીનું કામ કરનારો તે.

જરીફખરડો, પું૦ માપણીની તપસીલવાળી નોંધ પોથી તે; માપેલી જમીનનું પત્રક.

જરૂખો, પું૦ દિવાલની બહાર નીકળેલો મેડાનો નીચેના ટેકા વગરનો ઝુલતો ભાગ તે; છજું; ડાખલી. મેડાની બારી કે બારણાની બહાર પડતી જે ઝુલતી બેઠક–રવેશ તે. (૨) કાણું; બાકું.

જરૂર, સ્ત્રી૦ [अ. जरूर] જેનું ઘણું કામ હોય તે; અગત્ય; ગરજ; મતલબ; પોતાને જેના વગર ચાલે નહિ એવું હોય તે. :– મારે પૈસાની જરૂર છે.

જરૂર, અ૦ ગમે તેમ કરીને; નક્કી; અચૂક; ખચીત; અવશ્ય; ખાંમુખાં.: તું જરૂર જજે.

જરૂરિયાત, સ્ત્રી૦ જરૂર; અગત્ય; આવશ્યકતા.

જરૂરી, વિ૦ જરૂરનું. :– મારે જરૂરી કામ છે.

જર્જર, વિ૦ [सं.] ખળખળી ગયેલું; જીર્ણ; જેનું વણતર કે બંધારણ શિથિલ થઈગયેલું હોય એવું.

જર્જરિત, વિ૦ જીર્ણ થઇ ગયેલું; તણાઇ ખેંચાઇ સખળડખળ–છિન્નભિન્ન થઈ ગયેલું; બહુ જીર્ણ ને જુનું થઇ ગયેલું.

જર્મની, ન૦ મધ્ય યુરોપમાં આવેલું એક મોટું રાજ્ય; અને તે નામનો દેશ. મધ્ય યુરોપનાં નાનાં નાનાં પચીસ ત્રીસ રાજ્યસ્થાનો એકઠાં થઇને આ રાજ્ય બનેલું છે. જર્મની છેલ્લા સૈકામાં વિદ્યાકળામાં બહુજ આગળ વધ્યું છે. તેમાં કેળવણીનો પ્રસાર બહુ છે. દેશમાં મોટી નદીઓ, ખેડીવાડી, અને ખાણો પુષ્કળ છે. યુરોપની બીજી પ્રજાઓ કરતાં જર્મનો આર્યપ્રજા તરીકે બહુ અભિમાન રાખે છે. જર્મન શહેનશાહત સને ૧૮૭૧ માં બંધાયેલું છે. એની વસ્તી છ સાડા છ કરોડ જેટલી છે. તેમાં વસતા લોકોને જુદા જુદા ધર્મ પાળવાની છૂટ છે. પૃશિયાનો રાજા જર્મનીનો શહેનશાહ ગણાય છે અને તે કૈસર–ધર્મરક્ષક એવે નામે ઓળખાય છે.

જલ, ન૦ [सं] પાણી; અંબુ; વારિ; નીર.

જલજ, ન૦ [सं] જળમાં જન્મેલું-થયેલું તે; કમળ. (૨) શંખ વગેરે.

જલજા, સ્ત્રી૦ [सं.] લક્ષ્મી.

જલદ, પું૦ [सं.] જળદેનારો તે; મેઘ; વરસાદ. (૨) [फा.] બહુજ આકરૂં; ગરમ; તીખું; તેજ; ઉતાવળું.

જલદાગમ, પું૦ [सं.] વર્ષાકાળ; ચોમાસું.

જલદાહ, પું૦ શબને પાણીમાં ઠેકાણે પાડવું તે; દાટવું બાળવું નહિ પણ બુડાડી કે વહેવરાવી દેવું તે; જળસમાધ.

જલદી, સ્ત્રી૦ [फा.] ઝટપટ. (૨) અ૦ ઉતાવળે; ત્વરાએ; તાકીદે; તાબડતોબ; સત્વર.

જલધર, પું૦ [सं] મેઘ; વરસાદ.

જલધિ, પું૦ [सं] સમુદ્ર; દરિયો; સાગર.

જલંદર, ન૦ જલોદર.

જલાદ, પું૦ [फा.] મારો; ફાંસિયો; ગળકટ્ટો; લવાજમ લઇને માણસોનો શિરચ્છેદ કરનારો ક્રૂર માણસ. (૨) કસાઇ; પ્રાણી કાપનારો. :- તેને ગાદી ઉપરથી પદભ્રષ્ટ કરી મારી નાંખવા માટે જલાદને સ્વાધીન કર્યો.

જલાદી, સ્ત્રી૦ જલાદનું જે કામ તે; માણસો ઢોર વગેરે પ્રાણીઓને કાપી નાંખવાનું જે ક્રૂર કર્મ તે.

જલાલ, વિ૦ ઝગઝગતું; ઉજ્જવળ. :—જાહોજલાલ.

જલાલી, સ્ત્રી૦ ઉજ્જવળતા; ભભકો; આંજી નાંખે એવી ટાપટીપ ને રોફ તે.

જલાશય, ન૦ [सं.] જળ ભરાઈ રહેવાનું સ્થાન તે; જળનો જે આશય તે; નવાણ; તળાવ, કુવો અને વાવ વગેરે.

જલેબી, સ્ત્રી૦ એક પકવાન; ખાવાની એક મિષ્ટ વસ્તુ. ઘઉંના મેદાને પલાળી આથો આવવા દઇ તેના રગડાની ધારે ઘીની પેણીમાં ગુંછળાં પાડી તળી કાઢેલી ખાજલી;- એ તળેલાં ગુંછળાંને ચાસણી પાતાં ખાવા યોગ્ય થાય છે. જલેબી પૌષ્ટિક તેમજ એક ઘણો સ્વાદિષ્ટ પદાર્થ હોઇ પકવાનમાં ગણાય છે.

જલોદર, ન૦ [सं પેટમાં જળ ભરાયાથી થતો એક ઉદર રોગ; પાણી ભરાઇને પેટ મોટું થાય એવો રોગ; એક ઉદરરોગ.

જલ્પ, પું૦ [सं] જલ્પવું તે; બડબડાટ; ગણગણવું તે; સાર કે અર્થ રહિત જેમ તેમ બોલ્યા કરવું તે; (૨) ચાલુ ધીમો અવાજ. (૩) બોલબોલ કરવું તે; ભાષણ; લવારો; કણકણાટ.

જલ્પવું, ક્રિ૦ અ૦ [सं.] ધીમેથી પણ ચાલુ બહુ અર્થ કે સાર વગરનું બોલવું; બડબડવું; ધીરે ધીરે બોલ્યા કરવું; ગણગણવું; કણકણવું; લવારો કરવો.

જવ, પું૦ [सं. यव] શિયાળાના રબીમાં પાકતું એક જાતનું અન્ન; યવ; સાતુ. જવ લગભગ સઘળા દેશોમાં થાય છે. ઘઉંની માફક તે રબીનો પાક છે. એનો છોડ ઉભી અને દાણો ઘઉંને મળતાં આવે છે. દાણો ઘઉંના જેવડો અને તેવાજ આકારનો થાય છે પણ તેની ઉપરનું છોડું પિળાશ પડતું ધોળું અને ઘાસિયા રંગનું હોય છે. તેની અંદરનો માવો ઘઉં કરતાં પણ ધોળો હોય છે. જવ દળીને રોટલા કરવાના કામમાં આવે છે. ખાંડીને તેની ખીચડી બફાય છે તથા શેકીને ધાણી પડાય છે. યુરોપમાં જવમાંથી 'બીર' નામનો દારૂ બનાવવામાં આવે છે. જવ ખોરાક તરીકે બહુ સત્ત્વવાળો નથી. આપણા ધાર્મિક ક્રિયા કામમાં તે પવિત્ર-

દેવધાન્ય ગણાય છે. સારા માઠાની દરેક ક્રિયામાં જવ તલનો ખપ પડે છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જવતલ લાવવા=માઠી મરણ ક્રિયાની તૈયારી કરવી, ચોકાની તૈયારી કરવી. જવતલ મૂકવા=શ્રાદ્ધ સરાવવું. (૨) વેગ; ગતિ. ઉ૦ જણાય ના દૃષ્ટિ જવે જતો આ. (૩) આંગળાંના સાંધાનાં વલણમાંની રેખા; કરચલીઓ પડતાં બનતો જવ જેવો જે રેખાકાર તે. (૪) જવ જેટલી લંબાઇનું અને વજનનું માપ તે. :– આઠ જવનો આંગળ. (૫) જવના આકારનો સોનાનો મણકો. :–જંવાળી; જવમાળા. જુ૦ જવાળી. (૬) અ૦ જ્યારે; જેવખતે.

જવઇ, જુ૦ જીવાઇ.

જવખાર, પું૦ [सं. यव × क्षार] જવનું ઘાસ બાળી તથા રાખને પાણીમાં ઓગાળી પાણી નિતારી લઇ ઉકાળીને કાઢેલો જે ખાર તે. આ ખાર ઓસડ તરીકે વપરાય છે.

જવન, પું૦ [सं. यवन] અનાર્ય; યવન; વેદ ધર્મને નહિ માનનાર. (૨) ખાટકી.

જવનિકા, સ્ત્રી૦ [सं.] પડદો, ચક; કનાત; અંતરપટ. (૨) નેપથ્ય.

જવરઅવર, સ્ત્રી૦ વારંવાર જવું આવવું તે; જાઆવ; આવજા. (૨) પરિચય; સ્નેહસંબંધ; બેઠકઉઠક; વખત બે વખત જવું આવવું; તડાકામારવા; જવા આવવા–મળવાનો સંબંધ–સહવાસ તે.

જવલો, પું૦ [सं. यवलव] જવના જેવાં બીજની એક વનસ્પતિ. (૨) જવના દાણા જેવો જે દાણો તે; મણકો; સોનાનો જવ જેવો મણકો તે; નાના પોટલિયા.

જવહલે, અ૦ [फा.] કવચિત્; કદીકજ; કદાચ; કોઇકજવાર; ભાગ્યે; કદાપિજ; રડયુંખડયું.

જવવું, ક્રિ૦ અ૦ [सं. जीव्] જીવતું થવું; જીવવું. (૨) ઉત્પન્ન થવું; જન્મવું; પેદા થવું.:–આંબે કેરી જવી. બાઝવું; ઉછરવું; જીવંતરહેવું.

જવાદેવું, ક્રિ૦ સ૦ [सं. या અને दी] જાય એમ જવા દેવું; નહિ અટકાવવું; નહિ રોકવું; જવું હોય તેને નહિ ખાળવું તે. (૨) જતુંકરવું; છોડીદેવું; પોતાનો લાભ તજીદેવો. (૩) માફકરવું; ક્ષમા આપવી. (૪) ઉપેક્ષાકરવી; આંખ આડા કાન કરવા. ઉ૦ જવા દઉં છું હવે જીભ ડામું. ભા. ના. (૫) નહિ સતાવવું; નહિ પીડવું; નહિ ચર્ચવું; મૂકીદેવું. (૬) રજા આપવી.

જવાન, વિ૦ જુવાન. જવાનપઠ્ઠો=જુવાન તેમજ પુષ્ટ–મજબુત બાંધાનો; એવું જે તે; બળવાન, કામકાજ ને મહેનતનું સઘળું કામ સહન કરવા શક્ત.

જવાની, સ્ત્રી૦ જુવાની. રુ૦ પ્ર૦ જવાની આવવી=નવો–ફરીને ઉત્સાહ ઉત્પન્ન થવો. જુવાનના જેવા ચેનચાળા કરવા ને જુવાનની માફક વર્તવું.:–કાકાને નવી જવાની આવી. જવાનીનું જોર=ચઢતી વયનો જે મમાભિમાનનો જોસ તે; જુવાનીનો ગર્વ; અહંકારની મસ્તાની; તોર; ઉદ્ધતાઇ; મદ. કહે૦ જવાનીનું રળ્યું અને પરોઢિયાનું દળ્યુંજ દીસી આવે. જવાની ને દિવાની બે સરખાં.

જવાબ, પું૦ [फा] કોઇ કંઇ પૂછે તેની સામે જે કંઇ ખુલાસારૂપ કહેવું તે; ઉત્તર. (૨) પ્રતિશબ્દ; પડઘો; પ્રતિધ્વનિ. ક્રિ૦ પ્ર૦ જવાબ દેવો, આપલે, આયવ્યયનો હિસાબ આપવો. (૨) ચાલવું; ટકવું.:–આ જોડો એક વરસ દહાડો જવાબ દેશે. (૩) ટક્કર લેવી; બરોબર ઉતરવું. :–એક બીજાને જવાબ દે એવા એકકા થયા છે. (૪) જોખમ ભરી આપવું; નુકસાન આપવું. :–જો કંઇ જાય તો ભંડારીને જવાબ દેવો

પડે. (૫) ઉપયોગી થઇ પડવું; કામઆવવું. :–એવો દાગીનો હોય તે સારો કે જે અડીઓપટીએ જવાબ દે. જવાબ લેવો=સાહેદી લેવી; તપાસ કરવી; નુકસાન ભરીલેવું. ૨૦ પ્ર૦ સવાલ જેટલો જવાબ=કામ જેટલુંજ બોલવું તે; થોડબોલાપણું=બહુ ધાલમેલ કે લવારી કરવી નહિ તે.

જવાબદાર, વિ૦ જેને માથે જવાબ દેવાનું હોય તે; જવાબ દેવાની જેની ફરજ હોય તે; જુમ્મેદાર; જોખમદાર.

જવાબદારી, સ્ત્રી૦ જવાબ દેવાનું જે જોખમ તે; જુમ્મેદારી; જોખમદારી; જુમ્મો; જોખમ; ફરજ; ઉત્તર આપવાપણું.

જવાબી, સ્ત્રી૦ જવાબદારી. (૨) વિ૦ જવાબ લખ્યો હોય એવી (હુંડી). હાજરજવાબી=એકદમ જવાબ આપવાની આવડ–તરતબુદ્ધિ તે; તાધા જવાબ દેવાની ચંચળાઇ. (૩) જવાબ આપવાની આવડ તે; જવાબ દેવાની ચતુરાઇ તે; જવાબ દેવાની શક્તિ તે; પ્રત્યુત્પન્નમતિ તે.

જવારઅવાર, સ્ત્રી૦ જવરઅવર; પરિચય; એકકઉકકનો સહવાસ.

જવારા, પું૦ [सं. यवस] જવ ઈત્યાદિના તાજા નાના અંકુર; બીજમાંથી ફૂટેલા પાંદડે નહિ આવેલા નાના અને કુમળા ફણગા. દેવીના કે બીજા કોઇ ધર્મક્રિયાના અવસરે ઘટ સ્થાપન કરી તેની આગળપાછળ જે અનાજ–ધાન્યના ફણગા ઉગાડવામાં આવે છે તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જવારા વાવવા=માતા વાવવાં; દેવીના પૂજન–અનુષ્ઠાનની સ્થાપના કરવી.

જવાસો, પું૦ રેતાળ ને સુકી જમીનમાં વગર પાણીએ ઉછરતી એક કાંટાવાળી વનસ્પતિ. આનાં બાંટવાં થાય છે અને નદીનાં ભાઠાંમાં ને પાણીથી દૂર રેતી અને કોરી જમીનમાં ઉનાળામાં પાલોવે છે. વરસાદ પડતાં તે સુકાઇ જાય છે. આથી જવાસાને અદેખાની ઉપમા આપેલી છે. વરસાદને લીધે જ્યારે તમામ વનસ્પતિ ખીલે છે ત્યારે તે સુકાઇ જાય છે. ઉ૦ જવાસા! તું શીદને મરે છે સુકાઈ, ભુંડું શું કીધું વરસાદે ભાઇ? જવાસા૦ ક. દ. ડા.

જવાહિર, ન૦ [अ. जवाहिर] કિમતી ચીજ; અમોલ વસ્તુ; હીરામાણેકનું નંગ; ઉમદા ચીજ. (૨) હીરામાણેકથી જડેલો દાગીનો; જડાવ ઘરેણું; જેવર; ઝવેર. (૩) ઉમદા હથિયાર.

જવાહિરખાનું, ન૦ જવાહિર રાખવાનું ઠેકાણું; દાગીના મૂકવાનો ઓરડો; તિજોરી.

જવાળી, સ્ત્રી૦ અંગુઠા ઉપરની એક રેખા. (૨) જવના આકારના સોનાના મણકાની માળા. ‘ વાંકજવાળી ’ એમ કહેવાય છે.

જવાંમરદ, પું૦ [फा.] જુવાન મરદ; બહાદુર માણસ.

જવાંમરદી, સ્ત્રી૦ જુવાન મરદપણું; બહાદુરી; પરાક્રમ. (૨) હિમ્મત.

જવું, ક્રિ૦ અ૦ [सं. या.] એક સ્થળેથી કોઇ પણ રીતે ગતિ કરીને બીજે સ્થળે પહોંચવું; ગતિ કરીને એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ખસવું; સ્થલાંતર કરવું; દૂર પહોંચવું; ખસવું. (૨) પાસેથી જતું રહેવું; ગુમાવવું; ખોવાવું. (૩) નાશ પામવું; હમેશનું દૂર થવું. (૪) ખરાબ થવું; પાયમાલ થવું. (૫) ગુજરવું; વીતવું; વહેવું. (૬) માવું; સમાવવું. (૭) ઓછુંથવું; ઘટવું. (૮) સોબતકરવી; સંગકરવો. (૯) મુસાફરી કરવી. જુદાં જુદાં ક્રિયાપદો જુદા જુદા અર્થ બતાવે છે.–ખાઇજવું અને શમીજવું=હોલવાવું. ચઢીજવું=ફાટી જવું; નહિ ગણગારવું; અભિમાન આણવું; ઉદ્ધત થવું. જહાન્નમમાં જવું=બળવું; મુઉં;

છોજતું અથવા ગયું; ધોયું. ફુટી જવું=લાલચને વશ થઇ કોઇ વાત બીજાને કહી દેવી; પોતાના માણસની વાત જાણી લઇ તે તેના દુશ્મનને કહી દેવી. પામી જવું=સમજી જવું; સામાનો ભેદ સમજવો. ચેતી જવું. ઝાડે જવું=હગવું; મળ ત્યાગ કરવા જવું. હાડ જવું=છેલ્લે પાટલે બેસવું; અંતિમ ઉપાય લેવા; લાસ થઈ જવું. હડી જવું=હિમ્મત ભાગી જવી; હારીજવું; અશક્તિ આવવી; નબળા પડી જવું. હાથથી જવું=ઉચ્છૃંખલ થઇ જવું; દાબની બહાર જતા રહેવું; હદ ઓલંગવી. સ્વર્ગે જવું=મોક્ષે જવું; ઉદ્ધાર થવો; જેમ બીજા શબ્દો અને ધાતુઓને છેડે 'જવું' લાગીને જુદા જુદા અર્થ થાય છે તેમ 'જવું'નાં કૃદંતો બીજાં ક્રિયાપદોની પહેલાં જોડાઇને પણ જુદા જુદા અર્થ બતાવે છે. :-જતું રહેવું=સ્ત્રીનું બીજા મરદની સાથે નીકળી જવું, અથવા પુરુષનું ધર્મ અને સંસાર ત્યાગ કરીને સાધુ સંન્યાસી થઈ જવું. જઇ મળવું=સામાને સહાયકારક થવું; તેના પક્ષમાં ભળવું. જતુંકરવું=ઉપેક્ષા કરવી. છોડીદેવું. જતું આવતું થવું=પરિચયમાં રહેવું; એકજ ઠેકાણે બાંધેપગે નહિ રહેવું. કહે૰ જતાના જાનૈયા અને વળતાના માંડવિયા. આવ્યું ખમાય પણ ગયું ન વેઠાય. રૂ૰ પ્ર૰ જવાનું=મરવાનું. :- જવાનું તો છેસ્તો જીવ્યા તે ખરું.

જવેર, ન૰ જવાહિર; હીરામાણેક.

જવેરાત, ન૰ જવેર.

જવેરી, વિ૰ જવાહિર વેચવાનો ધંધો કરનાર; ઝવેરી.

જવૈ, પું૰ જવાઇ- કલમ કરવાનો કઠણુ સાંઠો; એક જાતનો બરૂ.

જશ-પું૰[સં. यश] સારૂં લોકહિતનું મોટું અને મુશ્કેલ કામ કરવાથી લોકમાં જે વખાણુની સારી લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે તે; શાબાશી; વખાણુ; માન; આબરૂ; કીર્તિ; સાસપણું તે; લોકમાં શાબાશી મળવી-સારૂં બોલવું તે. (૨) જય; ફતેહ; વિજય; વાહવાહ કહેવાય એમ થવું તે. ક્રિ૰ પ્ર૰ જશ ગાવા=સારૂં બોલવું. ખુશામત કરવી. જશના થવા=ફતેહ મળવી; વિજય થવો. સારૂં કહેવાવું; વખાણુ થવાં; શાબાશી સાથે પાર પડવું તે; ડંકો વાગવો. જશ મળવો=વખાણુ થવાં; સારૂં કહેવાવું. કહે૰ જશ તો જાનગરો=જશ મેળવવો એ બહુ મુશ્કેલ, જીવ સાટાનું કામ છે. જશને બદલે જુતિયાં=માન શાબાશી તો આપવી રહી પણ સામો ઠપકો મળવો તે. ઉપકાર માનવો નહિ અને સામું બડબડવું.

જશવંત, વિ૰ વિજયવંત; જીતવાથી જેને શાબાશી મળેલી છે તે; વિજેતા; વખણાતો.

જસત, ન૰ આસમાની સહેજ ધોળા રંગની એક ધાતુ. આ ધાતુ બીજી ધાતુઓ અને પત્થર સાથે ને ક્ષાર તથા મટોડી સાથે ભળેલી મળે છે. એને શુદ્ધ કરવી એ બહુ મહેનત ને આવડતું કામ છે. કાચી ધાતુને બંધ કુલડામાં ખૂબ તપાવતાં અસલ ધાતુની વરાળ થાય છે. જો એ વરાળ વાતાવરણ સાથે મળે તો ભડકો થાય તેથી તેને એક નળી મારફતે બારોબાર પાણીની ટાંકીમાં ઉતારે છે. ઘણી ગરમી આપતાં તે ગળે છે. આ ધાતુ ઉદ્યોગની ઘણી વસ્તુઓમાં કામ આવે છે. એની ભસ્મ ઓસડ તરીકે પણ વપરાય છે. આપણા લોકો તેનો ભૂકો કે જે કસાંજળ કહેવાય છે તે આંખે આંજવાના કામમાં લે છે. ઘણા પ્રાચીન કાળથી જસત હિંદુસ્તાનમાં જણાયેલું છે. બે ભાગ તાંબુ અને એક ભાગ જસત એકઠું કરતાં પીતળ બને છે. કલાઇ, તાંબુ અને જસત મળવાથી 'જર્મનસીલ્વર'

નામની ધોળી ધાતુ બને છે. વળી કલાઈની માફક તે લોખંડનાં પતરાં ઉપર પણ ચઢાવાય છે. તેના ઉપલા પડને કાટ લાગે છે પણ પછી અંદરના ભાગને કાટની અસર થવા પામતી નથી.

જસતા, પું૦ ડાધા.

જસમા, સ્ત્રી૦ સિદ્ધરાજ જયસિંહે સહસ્રલિંગ સરોસર ખોદાવવા માટે માળવામાંથી ખોદકામનાં સાધનવાળા ઓડ લોકના નાયકોને બોલાવ્યા હતા. એમાંના એક ઓડ નાયકની સ્ત્રી 'જસમા' બહુજ રૂપાળી હતી. ઓડ કામ કરતા, તે જોવાને રાજા રોજ ત્યાં જઇ બેસતો. બીજી ઓડણોની માફક જસમા પણ પોતાના સ્વામીએ ખોદેલી માટીની ટોપલીઓ માથે લઇને ખોદકામ બહાર નાંખી આવતી હતી. એક બાળક ધાવણું હતું તેને તે એક ઝાડને ડાળે ઝોળી બાંધી ઝુલાવતી જતી અને માટી વહેતી. રાજા તેની ઉપર એટલો બધો મોહિત થયો કે તેણે તેને સમજાવવામાં બાકી રાખી નહિ, પણ જસમા જે પતિવ્રતા હતી તે રાજવૈભવથી લલચાઇ નહિ. તેણે રાજાની માગણી ધિક્કારી કાઢી એટલુંજ નહિ પણ પોતાના પતિને તે વાત કહી પાટણથી છાનાંમાનાં માળવે જતાં રહેવાની ગોઠવણ કરાવી. રાત લઈ તેઓ પોતાનાં માણસો સાથે માળવા તરફ જવા નીકળી પડ્યાં. સિદ્ધરાજ પોતે તેમની પાછળ ગયો અને ઓડો તથા રાજાના માણસો વચ્ચે મારામારી થઈ. પોતાને અને પોતાના રૂપને માટે સ્વજનની કતલ થતી જોઈ જસમા પેટે કટાર મારી આત્મઘાત કરીને મરણ પામી. રાજા નાસીપાસ થયો તોપણ તેની ચિતામાં તેણે તે પેલે ભવ પોતાને મળે એવા વહેમી વિચારથી પોતાનું સેલું નાંખ્યું. કહે છે કે, જસમા અને ચિતા બળીને ભસ્મ થઇ ગયાં પણ રાજાના સેલાને આંચે લાગી નહિ. તે જેવુંને તેવુંજ રહ્યું. લોકો તેથી સતીનો જશ ગાવા લાગ્યા.

જસું, વિ૦ [सं. यादृश] જેવું; સરખું; સમાન.

જહાઝ, ન૦ [फा. जहाज़] વહાણ; દરિયા ઉપર સફર કરનારૂં માલ ને ઉતારૂનું મોટું વહાણ; ઝાજ.

જહાન, સ્ત્રી૦ [फा. जहान्] દુનિયાં; જગત; વિશ્વ; લોક.

જહાન્નમ, ન૦ [फा.] દોજક; નરક; અધમ લોક. ક્રિ૦ પ્ર૦ જહાંન્નમમાં જવું=ખોયું; ધોયું; બળ્યું. તિરસ્કાર-ધિક્કારથી એમ કહેવાય છે. ખેર ! તો શું; મુઉં, કંટાળાથી.

જહાલ, વિ૦ ઉદ્દામ; ઉચ્છૃંખળ; ઉદ્ધત; ઉગ્ર; તીવ્ર; આકળું. તરવરિયા-એકદમ ઉછળી પડવાના સ્વભાવનું.:—જહાલપક્ષ.

જહાં, અ૦ જયાં; જે ઠેકાણે; જહિં.

જહાંગીર, વિ૦ [फा. जहान्+गीर] દુનિયાંને જેર કરનાર; જગજજેતા. (૨) ના૦ અકબર પાદશાહનો કચ્છવી (હિંદવાણી) બેગમને પેટ જન્મેલો શાહજાદો સલીમ કે જે અકબરના મરણ પછી સન ૧૬૦૫માં આ નામ ધારણ કરી દિલ્લીની ગાદીએ બેઠો હતો તે. જહાંગીર કામી અને દારૂબાજ હતો. નૂરજહાન નામની એક ખુબસુરત સ્ત્રીને તે તેના ધણીને મારી નાંખી પરણ્યો હતો. નૂરજહાન બેગમે પાદશાહને રમકડા જેવો બનાવી દઇ રાજ્યની લગામ પોતાના હાથમાં લીધી હતી. રાજા માનસિંહની બહેન જેને તે પરણ્યો હતો અને જેને પેટ શહેરિયાર નામનો શાહજાદો થયો હતો તેને ઝેર દઇ મારી નાખવામાં આવ્યા પછી નૂરજહાને પોતાના આગલા ખાવિંદ શેરઅફ્ગાનથી થયેલી કુંવરીને

તેની સાથે પરણાવી, તેને ગાદી અપાવવાની ખટપટ કરી હતી. પરંતુ જહાંગીરનો વડો શાહજાદો શહાજહાન તેની સાથે લડતો રહ્યાથી પાદશાહે આખરે તેનેજ ગાદી વારસ ઠરાવ્યો હતો. જહાંગીરના અમલ દરમિયાન ઇંગ્લંડના પહેલા જેઇમ્સ રાજા તરફથી ટૉમસ રોએ દિલ્હીમાં એલચી તરીકે હાજર થઈ હિંદુસ્તાનમાં વેપાર કરવાની પરવાનગી મેળવી હતી. ૧૬૨૭ ના અકટોબરમાં જહાંગીર લાહોર આગળ મરણ પામ્યો હતો.

જહાંગીરી, વિ૦ જહાંગીરના વખતનું. (૨) સ્ત્રી૦ જહાંગીરના જેવો અમલ બજવણી તે; કડક અમલ બજવણી; સખતાઇ; જોહુકમી; નિરંકુશ રાજ સત્તા ચલાવવી તે; જુલમ. ક્રિ૦ પ્ર૦ જહાંગીરી ચલાવવી=જોહુકમી ચલાવવી; કડક અમલ ચલાવવો. કહે૦ જહાંગીરી ફકીરી=ખૂબ જહોજલાલીથી રહેવું કે ફકીરની માફક રહેવું; બડી સાહેબી અને અમલદારી ભોગવવી કે ફકીર જેવા થઇ રહેવું. દોરી લોટો કે ગાદીતકિયો.

જહાંનદારશાહ, પું૦ ઓરંગઝેબનો પૌત્ર અને બહાદુરશાહનો પુત્ર. એ સન ૧૭૧૨ ના એપ્રલમાં દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો હતો. તે નબળા મનનો અને રાજ્યકાર્યમાં પાવરધો પાદશાહ ન હતો. નવ મહીના ગાદી ઉપર રહ્યા પછી ૧૭૧૩ ના જાન્યુઆરીમાં થયેલી લડાઇમાં તે માર્યો ગયો હતો.

જહાંપનાહ, વિ૦ [फा.] દુનિયાંનું સંરક્ષણ કરનાર; મોટા પાદશાહને સંબોધીને બોલવાની એક મોટી પદવી.

જહાં, અ૦ [सं. यदा] જે ઠેકાણે; જ્યાં.

જહુ, સ્ત્રી૦ ધૂળ; રેત. (૨) રાખ; ભસ્મ. જુઓ જેહુ.

જહેજ, ન૦ કન્યાદાન દેવું તે.

જહ્નુ, પું૦ [सं.] એક મોટો રાજા. સુહોત્ર રાજાનો પુત્ર. ભગીરથ રાજા તપશ્ચર્યા કરી સ્વર્ગમાંથી ગંગાને લઇ આવી ભૂમિ ઉપર લઇ જતા હતા ત્યારે જહ્નુની યજ્ઞભૂમિમાંથી તે વહેવા લાગ્યાં. જહ્નુ તેમને પી ગયા પછી ભગીરથની વિનંતિથી તેમણે ગંગાને પુત્રી કરી યજ્ઞભૂમિમાં થઇને વહેવા દીધી.

જહ્નુકન્યા, સ્ત્રી૦ [सं.] ગંગા; મંદાકિની; ભાગીરથી.

જળ, ન૦ [सं. जल] પાણી; નીર; ઉદક; વારિ. (૨) આંસુ. (૩) નિયમ; પણ. (૪) બળ; હીર. ક્રિ૦ પ્ર૦ જળ ચઢવું=ઝાંખ આવવી; મમત ચઢવો; સ્પર્ધા કરવાને ઉત્તેજાવું. રેલના અથવા ભરતીના પાણીનું વધવું. જળજંપવું=પ્રાણીજ નહિ પરંતુ પાણી સુદ્ધાંનું શાંતિમાં પડી જવું; રાત્રિની નીરવતામાં લીન થઇ જવું; ઉંઘી જવું; શાંત થવું. જળ ઝીલવું=પાણીમાં નહાતાં નહાતાં રમવું અને ગમત કરવી; પાણીમાં રમવું. જળ ભરવું=પાણી ભરવું તે. રોવું; આંખમાં આંસુ લાવવાં. જળ મૂકવું=અમુક કામ નહિ કરવાનો સંકલ્પ કરવો; નિયમ લેવો; છોડી દેવું; તજવું; હાથ ઉઠાવવો. :-મેં એની ઉપર જળ મૂક્યું. ફરીને પાછું નહિ લેવું એમ નક્કી કરી નાંખ્યું. દાનમાં–ધર્માદામાં આપી દેવું; સંકલ્પ કરીને છોડી દેવું. જળ રેલવું=પાણી ફરી વળવાં; મોટી રેલ આવવી. ઉ૦ સમુદરનાં જળ રેલશે, (પ્રલયે) જળ શમવું=રેલ ઉતરી જવી; પાણી ઓસરી જવાં. જળપોતિયાં કરવાં=નાગા નહાવું; જળનેજ પોતિયું બનાવવું. કહે૦ જળને ઠેકાણે થળ અને થળને ઠેકાણે જળ=મોટો ફેરફાર થવો તે. જળમાં રહેવું અને મગર સાથે વેર=જ્યાં વસવું ત્યાં સુસ્નેહપણું

રાખવું; ઉજાગરામાં રહેવું નહિ; જ્યાં રહીએ ત્યાં મિત્રતા અને સ્નેહ રાખવાં; રહેવાને ઠેકાણે ઉંચાં મન કે કુસંપ હોય તે ન ફાવે. જળજળ બંબાકાર=પાણી પાણીમય થઇ રહ્યું હોય એવું; રેલછેલ થઇ રહેવું; જ્યાં પાણી સિવાય બીજું કંઇ—જમીન—દેખાતી ન હોય એવું. (જળજળ અમ્બુ—અમ્બાર.)

જળકમળ, ન૦ [सं.] જળમાં થતું સુંદર પુષ્પ તે. લાલ અને ધોળી ઘણીક પાંખડીઓવાળું એક ફૂલ. સ્થળકમળ=ગુલાબ. રૂ૦ પ્ર૦ જળકમળવત્=જળમાં ઉગવા ઉછરવા અને રહેવા છતાં જેમ કમળ જળથી જુદું ને જુદું રહે છે, જળથી અસ્પર્શ રહે છે તેમ રહેવું તે. કમળ ઉપર જળ પડયું રહે તોપણ તે તેને ભિંજવતું કે અડતું નથી અને જો કમળ હાલે તો તેને અડકયુંજ ન હોય તેમ ખરી પડે છે, તેમ જ્ઞાનીએ સંસારમાં રહેવું પણ સંસારની પોતાને જરાએ અસર થવા દેવી નહિ, જળથી જેમ કમળ ભિંજાતું નથી તેમ સંસારથી જ્ઞાનીએ સ્પૃહાળુ થવું નહિ, એવા અર્થમાં 'જળકમળવત્ રહેવું' એમ કહેવાય છે.

જળકુકડી, સ્ત્રી૦ [सं. जलकुक्कुटी] જળમાં ડુબકી મારી માછલાં પકડી તે ઉપર રહેતી જળાશયોને કિનારે વસતી કાળા રંગનાં પંખીની એક જાતિ.

જળકુંડું, ન૦ [सं. जल+कुंडली] આછાં પાણી ભરેલાં વાદળથી ઢંકાયેલા ચંદ્રની આસપાસ જે બંગડી જેવું વર્તુલ દેખાય છે તે; સૂર્ય અને ચંદ્ર આછાં વાદળાંથી છવાતાં તેમનાં કિરણોને લીધે તેમના બિંબની આસપાસ પ્રકાશનું જે એક વર્તુલ થઇ રહે છે તે, જેઠમાં, આષાઢમાં અને આસો મહીનામાં જળકુંડાં જોવામાં આવે છે. ચંદ્રની આસપાસ થતા જળકુંડા ઉપરથી વરસાદ કયારે અને કેવો થશે તેનાં લોકો અનુમાનો કરે છે. (૨) પાણી છાંટીને પાડેલું વર્તુલ, કંકણાકાર તે. (૩) સ્થિર સ્વચ્છ પાણીમાં પત્થર નાંખતાં જે ગોળ લહરીઓ ઉત્પન્ન થાય છે તે.

જળકેલિ, સ્ત્રી૦ [सं.] સ્ત્રી પુરુષોએ જળમાં ઉતરી નહાતાં નહાતાં રમતગમત કરવી તે.

જળક્રીડા, સ્ત્રી૦ [सं.] નહાતાં નહાતાં જળમાં રમતગમત કરવી તે; પાણીમાં ખેલવું તે. (૨) તરતાં તરતાં કે હોડકામાં બેસીને જળમાં ફરવું અને રમવું તે.

જળચક્કી, સ્ત્રી૦ [सं. जल+चक्री] પાણીના ધક્કાના જોરથી જેના ચક્રને ગતિ મળતી હોય એવું યંત્ર; પાણીના જોરથી ચક્કર ફરતાં ચાલતી ઘંટી; મોટી યાંત્રિક ઘંટી.

જળચર, ન૦ [सं. जलचर] જળમાં રહેનારું—ફરનારું જે પ્રાણી તે; માછલાં, મગર, જળો, વગેરે. વિ૦ પાણીમાં વસનારું.

જળજળવું, ક્રિ૦ અ૦ [सं. ज्वल्] ભડકે બળવું; પીડા થાય એમ બળવું. (૨) ચરચરવું. (૩) પ્રકાશિત લાગવું; પ્રકાશ મારવો; ઝળઝળાટ દેખાવું.

જળજળું, વિ૦ જળ જળવાળું; જળે ભરાયેલું હોય એવું; આંસુભર્યું. ઉ૦ જળજળાં લોચન જુએ અરૂપરૂ. પ્રેમાનંદ.

જળજંતુ, ન૦ [सं. जलजंतु] પાણીના જીવ; પોરા, માછલાં વગેરે.

જળજાંબવો, પું૦ [सं. जलजम्बुक] જળમાં થતી એક વનસ્પતિ.

જળણ, ન૦ [सं. ज्वलन] બળવું તે. (૨) લાકડાં; ઇંધન.

જળતરંગ, પું૦ [सं. जलतरंग] મોજો; લોઢ; લહરી. (૨) પાણી ભરેલાં પાત્રને થરકાવી સૂર નીકળે એમ કરવું તે; પાત્રમાં

પાણી ભરી તેમાંથી સૂર નીકળે એમ વગાડવાની એક કરામત તે. (૨) એક જાતનો લહેકાતો-લહરીની માફક નીકળતો સૂર અથવા રાગ તે; એક છંદ=રાગ તે.

જળદાહ, પું૦ [सं. जल+दह्] શબને પાણીમાં ઠેકાણે પડવું તે; મડદાને ઠેકાણે પાડવાને પાણીમાં ડુબાડી દેવાની એક રીત તે. :- ભૂમિદાહ, અગ્નિદાહ, તેમજ જળદાહ તે; જળસમાધ.

જળદેવતા, સ્ત્રી૦ [सं.] જળની જે એક દેવતા મનાય છે તે; જળદૈવત; જળદેવતી; વરુણ.

જળદેવતી, સ્ત્રી૦ [सं.] જળદેવતા; જળની અધિષ્ઠાત્રી; જળની રાણી તે.

જળધર, પું૦ [सं.] જળને ધારણ કરનારો જે તે; મેઘ; વરસાદ.

જળધિ, પું૦ [सं.] સમુદ્ર; દરિયો.

જળધિતનયા, સ્ત્રી૦ [सं.] લક્ષ્મી.

જળનિધિ, પું૦ [सं.] જળનો ભંડાર તે; સમુદ્ર; દરિયો.

જળપટલ, ન૦ [सं.] જળનો જે પડદો તે; વાદળાં; વાદળાંનો ઘોરંભો તે.

જળપતિ, પું૦ [सं.] જળદેવતા; વરુણ. (૨) સમુદ્ર.

જળપર્યટન, ન૦ [सं.] જળમાં ફરી આવવું તે; સફર; સમુદ્રયાત્રા.

જળપાત્ર, ન૦ [सं.] પાણી ભરવાનું વાસણ તે; લોટા, કળશિયા, પવાલાં વગેરે. ઉ૦ નાશકતણાં જળપાત્ર નિર્મળ, પાન પુને સાંપડે. ક. દ. ડા.

જળપાન, ન૦ [सं.] પાણી પીવું તે. ઉ૦ જળપાન કરી ઘર પૂછવું=પાણી પીને જાતિ પૂછવી.

જળપ્રલય, પું૦ [सं.] કલ્પને અંતે જળની મોટી રેલ આવવી તે; જળની રેલથી કલ્પાંતે દુનિયાંનો નાશ થવો તે. પાણીના પૂરથી અથવા હિમના પડથી પૃથ્વી છવાઇ જઇ પ્રાણી અને વનસ્પતિ વગેરેનો સામટો નાશ થવો તે. આપણાં ઇરાનીઓનાં અને હિન્દુ વગેરેનાં જુનાં પૌરાણિક લખાણોમાં જળપ્રલયની કથાઓ છે અને ભૂસ્તરશાસ્ત્રીઓ પણ કબુલ કરે છે કે આગળ ઉત્તર ગોળાર્ધમાં જે વસ્તી હતી તે જળપ્રલય-હિમપ્રલયથી નાશ પામી હતી અને તેથી ઉત્તર ધ્રુવ તરફના લોકો નીચે મધ્ય એશિયા તરફ ઉતરી આવ્યા હતા.

જળપ્રવાસ, પું૦ [सं.] જળ ઉપર થઇને મુસાફરી કરવી તે; સફર.

જળપ્રવાહ, પું૦ [सं.] પાણીના જથાનું વહેવું તે; પાણીની ધારા ચાલવી-વહેવું તે.

જળબિલાડી, સ્ત્રી૦ પાણીમાં રહેતું બિલાડી જેવું એક જળચર પ્રાણી તે.

જળમય, વિ૦ પાણીમય; પાણી પાણી થઇ રહેલું હોય એવું; પાણી ભરેલું.

જળમાણુસ, ન૦ [सं. जलमनुष्य] માણસના આકારને કંઇક મળતાં આવતાં પણ ઘણાજ નાના કદનાં જળચર પ્રાણી. લોકોમાં એક એવી ખોટી વહેમી માન્યતા છે કે, જમીનની અંદરના ભાગમાં વહેતિયાં માણસો પાણીમાં રહે છે. જંગલમાં થઇને વહેતી નદીઓમાં બહુ એકાન્ત પ્રદેશમાં પ્રવાહની અંદરના ઉંડા ધરાઓમાં જળમાણુસ નામનાં આકારે કંઇક માણસના જેવી આકૃતિનાં ને નીચેથી માછલા જેવી આકૃતિનાં પ્રાણી થતાં કહેવાય છે. વાંદરાના જેવા લાંબા પગ અને લાંબા હાથનાં કાળાં એક દોઢ ફૂટ ઉંચાં બીજાં પણ જળ સ્થળચર પ્રાણી થાય છે. આને પણ કેટલાક લોક જળમાણુસ કહે છે.

જળમાર્ગ, પું૦ [સં.] જળ ઉપર થઇને- વહાણુ ઉપર બેસીને જવાનો રસ્તો તે જળમાર્ગ; એથી ઉલટું ખુશકી માર્ગ= જમીનમાર્ગ.

જળયંત્ર, ન૦ (પું) [સં.] જળ ઉંચું ચઢે એવી જે બનાવટ-યુક્તિ તે; ફુવારો; પાણી ઉંચેથી પડીને ધારાઓની માફક ઉછળે એવું યંત્ર તે. (૨) જળના જોરથી ચાલે એવું સાંચા કામ તે.

જળયાત્રા, સ્ત્રી૦ [સં.] જળ ઉપર થઇને પ્રવાસ કરવો તે; સફર. (૨) ઠાકોરજીને મોટી ધામધુમ સાથે તીર્થ ઉપર સ્નાન કરાવવાને લઇ જવા તે; ભક્તમંડળી સાથે ઠાકોરજીનું જળઝીલન-જળવિહાર માટે જવું તે, અને તે ધામધુમના ઉત્સવનો જે મહિમા તે.

જળયાન, ન૦ [સં.] જળ ઉપર ચાલે એવો તરાપો, હોડી અથવા વહાણુ વગેરે તે; જળવાહન.

જળવાસ, પું૦ [સં.] જળમાં વસવું તે; પાણીમાં વાસ કરવો તે; જળ રહેઠાણુ. (૨) પાણીમાં બુડીને મરી જવું તે; હમેશને માટે પાણીમાં વાસ કરવો તે.

જળવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં. ज्वल्] બળવું; સળગવું; લાગવું. (૩) લાગણીવાળી અસર થવી. (૨) દાહ ઉઠવો; બળવા જેવી પીડા થવી; દાઝવું; અડધું પીડા થાય એમ બળવું.:-બળ્યોજળ્યો ભાયડો ઘેર આવે ત્યારે બાઇડી બાળે. દગ્ધ થવું; દવેડાઇ જવું. ઉ૦ બળ્યાજળ્યા ભાખર બનાવી ખાંત વગરનું ખાવું. ઝલાઇજવું; જાળ લાગવી.

જળશાયી, વિ૦ [સં.] જળમાં શયન કરનાર; જળમાં-સમુદ્રમાં સુનાર. વિષ્ણુ ભગવાન.

જળસ, પું૦ નહિ પચેલો પરૂ જેવો ચીકણો મળ તે; મળની પાછળ પડતો ચીકણો પુરૂ જેવો વિકાર. મરડામાં જે અપરિપકવ પીળો, ધોળો, ચીકણો અને બહુજ પીડા આંકડી આવ્યા બાદ પડતો મળાંશ તે. જળસ પડવાથી આંતરડાં દહોવાઇ-અમળાઇ જાય છે.

જળસમાધ, સ્ત્રી૦ જળસમાધિ. ક્રિ૦ પ્ર૦ જળસમાધ કરવી=પાણીમાં બુડીમરવું.

જળસમાધિ, સ્ત્રી૦ જળમાં સદાને માટે વાસ કરવો તે; પાણીમાં બુડીને મરી જવું તે.

જળસોઈ, સ્ત્રી૦ [સં. जलशायिन्] જળમાં છેવટના સૂઇ જવું, જળવાસ કરવો તે; જળશાયી થવું-પાણીમાં બુડી મરવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જળસોઇ કરાવવી=અંત ઉપર આવેલા સાધુ સંન્યાસીને ગળે પથરો અને ચોખા બાંધી પાણીમાં પધરાવી દેવો તે; પાણીમાં બુડાડીને મારી નાંખવું; પાણીમાં નાંખીને અંત આણવો.

જળહળ, અ૦ જ્વાળાઓ નીકળતી હોય એમ; જ્વાળાની માફક ચકચક થતું.

જળહળવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝળાંઝળાં થવું; જ્વાળાઓ નીકળતી હોય એમ ખૂબ તેજભેર બળવું.:-રંગ મહેલમાં દીવાઓ જળહળી રહ્યા હતા. ઝળાંઝળાં થઇ રહેવું.

જળહળાટ, પું૦ ઝળાંઝળાં; ચળકાર. ઉ૦ કનકકોશીસાં જળહળાટ. દશમ.

જળાઉ, વિ૦ બાળવાના કામનું; બળતણ તરીકે વપરાય એવું.:-એ જંગલમાં ઝાઝી ઇમારતી કાઠી થતી નથી પણ જળાઉ કાઠી પુષ્કળ ઉગે છે.

જળાતિસાર, પું૦ [સં.] વારંવાર પિશાબ કરવો પડે એવો રોગ; મૂત્રાતિસાર; વારંવાર મુતરવું પડે એવો રોગ.

જળાધારી, સ્ત્રી૦ શિવલિંગની આસપાસ પાણી રહે એવો ધાતુ કે પત્થરનો ઘાટ=આલવાલ તે; જેમાં લિંગ બેસાડેલું હોય તે બેડક; આકાર; શિવલિંગ ઉપર તેને નવરાવવાને નંખાતા જળને પડવાનો જે કયારા જેવો આકાર તે.

જળાપો, પું૦ બળાપો; સંતાપ; પીડા; કઢાપો.

જળાભાસ, પું૦ [सं.] જળ હોય એમ દેખાવું તે; મૃગજળ. સપાટ રેતાળ મેદાનમાં સૂર્ય તપતો હોય તે વખતે તેનાં કિરણને લીધે દૂર ક્ષિતિજપર પાણી વરસતું હોય એવું જણાય છે તે; જળના જેવો જે ખોટો આભાસ થવો તે.

જળાશય, ન૦ [सं. जल+आशय] જળ રહેવાનું ઠેકાણું. કુવો; તળાવ; વાવ, કુંડ વગેરે.

જળો, સ્ત્રી૦ [सं. जलूका] પાણી અને કાદવમાં થતો પાતળો ચપટો લાંબો ક્રમિ જેવો જીવ. સાપના કણાની માફક વાવ તળાવ વગેરેના સ્વચ્છ પાણીમાં ને કાદવમાં થતી લાંબી, ચપટી ને કાળી જોક જલૂકા છે તે. પાણીનો મેલ પોરા વગેરે ઉપર તે ગુજારો કરે છે. ઢોર માણસ વગેરે પ્રાણીઓને તે પાણીમાંથી વળગી પડે છે અને પવન ભરાયેલી રબ્બરની નળીની માફક જ્યારે લોહી પીને ફુલી જાય છે ત્યારે એની મેળેજ છુટી પડે—ખરી પડે છે. તે એવી ચીવટ બાઝે છે કે ખેંચ્યાથી પણ ઉખડતી—વછુટતી નથી. આ ઉપરથી 'જળોની પેઠે વળગવું' એમ કહેવાય છે. આંધળાં ગડ અને ભારે સોજાઉપર દાક્તરો નઠારૂં લોહી કાઢી નાંખવાને જળો મૂકે છે. તે એવી રીતે લોહી ચૂસે છે કે જેથી ઝાઝી પીડા થતી નથી અને જો એની મેળેજ તેને છૂટી પડી જવા દીધી હોય તો તેણે જે ઠેકાણે બચકું ભર્યું હોય તે ઠેકાણેથી લોહી પણ નીકળતું નથી. જળો બહુ વચને વપરાય છે. મોટાં શહેરોમાં હલકા લોક તેને કાદવમાં રાખી મૂકે છે અને જ્યારે કોઇને વિકારી લોહી કાઢી નંખાવવું હોય ત્યારે અમુક દામ લઇ જળો મૂકવા જાય છે. નઠારૂં હોય તે સારાને છોડીને પણ નઠારૂંજ ગ્રહણ કરે એવા નૈતિકદષ્ટાંતમાં ભાષાના કવિઓએ કહ્યું છે કે—પીએ રૂધિર પય ના પીએ, લગી પયોધર જોક. (જળો.) ક્રિ૦ પ્ર૦ જળો મૂકવી—મુકાવવી=નઠારૂં લોહી જળો વળગાડી ચુસાવી લેવરાવવું.

જળોઇયું, ન૦ જળોની પેઠ પીઢો ઉપર જડેલાં બે પાટિયાંની સાંધ ન દેખાય તેમ વળગાડવાનું—જડવાનું પાતળું ચિપોટિયું; પાતળી સાંકડી સાંધો ન દેખાય તેમ જડવાની ચીપ; જળોયું.

જળોદર, [सं. जलोदर] જળ ભરાયેલું ઉદર તે; પાણી વિકારથી પેટ મોટું થાય એવો જે રોગ તે; જળોદરના રોગમાં પેટ પાણીથી ભરાઇ જઇ ફુગે છે.

જળોયું, ન૦ જળોઇયું.

જંખના, સ્ત્રી૦ ઝંખવું તે; રટન; ઝંખના.

જંખવાઇજવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝાંખા પડી જવું; તેજમાં લેવાઇ જવું; ઝંખવાઇ જવું.

જંખવાણું, વિ૦ ઝાંખું પડી ગયેલું; છોભું.

જંખવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝાંખા પડવું; લેવાઇ જવું; શરમાવું; ઝંખવાવું.

જંખવું, ક્રિ૦ અ૦ વારંવાર સંભાર્યા કરવું; ઝંખવું.

જંખાઇજવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝાંખા પડીજવું; ઝંખાઇજવું.

જંખાણાપડવું, ક્રિ૦ અ૦ છોભા પડવું; ઝાંખા પડવું; ભુંડા પડવું; ઝંખવાવું.

જંખાણું, વિ૦ છોભું; ભોઠું; શરમિંદું; ઝંખાણું.

જંગ, પું૦ [फा.] મોટી લડાઇ; યુદ્ધ; સંગ્રામ. (૨) મોટું ધિંગાણું. ક્રિ૦ પ્ર૦ જંગ મચા-

વવો = લડાઈ ઉભી કરવી; ધિંગાણું મચાવવું. જંગબહાદુર = લડાઇમાં બહાદુર એવો જે તે. (૨) શૂરવીરતા દર્શક એક ઈલિકાબ. નેપાળના રાજાઓ જંગ બહાદુર કહેવાય છે.

જંગડિયા, પું૦ રોકડ નાણું સાચવીને એક ગામથી બીજે ગામ પહોંચાડી આપનારા સિપાઇઓ.

જંગમ, વિ૦ [સં.] એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ખસી શકે એવું; ચલ; લઇ જવાય, ખસેડી શકાય એવું; સ્થાવરથી ઉલટું. :– જંગમ મિલકતને સ્થાવર મિલકત. (૨) શિવલિંગ પૂજનારા અને બ્રાહ્મણોને નહિ માનનારા બાવાઓનો એક વર્ગ; સંઘ.

જંગલ, ન૦ [સં.] માણસની વસ્તી વગરનો જે પ્રદેશ તે; વસ્તી રહિત દેશ; વન; અરણ્ય. જેમાં માણસની વસ્તી ન હોય અને જ્યાં ખેતીવાડી કે બાગ બગીચા ન હોય એવો સપાટ દેશ જંગલ કહેવાય છે. તેમાં ઝાડ પાન, નદી નાળાં અને પર્વતો વગેરે તેમ હિંસક પ્રાણી વગેરે હોય છે, માત્ર એટલુંજ કે ત્યાં માનવીઓ અને માનવ સુધારો હોતો નથી. ક્રિ૦ પ્ર૦ જંગલ જવું; ઝાડે ફરવા જવું; દિશાએ જવું; હગવા જવું. જંગલ વસાવવું = વનવાસ કરવો; સંસાર–ઘર છોડી વૈરાગ્ય લઇ વનમાં જઇ રહેવું; વાનપ્રસ્થ થવું. ઉ૦ જંગલ વસાવ્યું રે જોગીએ. જંગલ થઇજવું = માનવીની કેળવણી જતી રહી કુદરતી રીતે ઝાડ પાન ઉગી નીકળવાં. :– જ્યાં સારી વસ્તી ને ખેતીવાડી હતાં ત્યાં જંગલ થઇ ગયાં. મનુષ્ય જાતિની કેળવણી કે સુધારાની અસર રહિત જે કુદરતી સ્થિતિવાળો પ્રદેશ તે જંગલ.

જંગલી, વિ૦ માનવ સંસ્કાર, રીતભાત, આચારવિચાર અને વિવેકરહિત; એવું જંગલનું; વગર સુધરેલું; અણઘડ; મૂર્ખ; બેસમજ વિવેકરહિત; અનાગરિક. (૨) વગર ખેડે એમને એમ ઉગી નીકળેલું (ઘાસ, વનસ્પતિ વગેરે.)

જંગલીજટ, વિ૦ જંગલની જડ વનસ્પતિ જેવું; તદ્દન અણુસમજુ; કંઇ વિવેક રીતભાત વગેરે હોય નહિ એવું; સાવ જંગલી. (૨) ગામડિયું; અણઘડ; જડ જેવું; જડસું.

જંગલો પું૦ ગાવાનો એક રાગ; સૂરનો ઢાળ.

જંગાલ, પું૦ [સં.] તાંબાનો લીલો ભુરો ક્ષારરૂપ કાટ; તાંબાને ખટાશ લાગવાથી ઉત્પન્ન થતો તેનો ક્ષાર તે. આનો રંગ બહુ મજેનો મોરની ગરદન જેવો લીલો ભુરાશ પડતો હોય છે શુદ્ધ કરેલો જંગાલ ઓસડ તરીકે વપરાય છે. રંગમાં તેનો ખૂબ ઉપયોગ થાય છે. શરીર ઉપર છુંદડાં પડાવવામાં અને બિંદી, ટીપકી વગેરે કરવામાં સ્ત્રીઓ તેનો ઉપયોગ કરે છે. ઉ૦ લાવ લાવ જંગાલનું ટપકું કરૂં તારે ગાલેરે. કા. પી.

જંગાલી, વિ૦ જંગાલનું; જંગાલ સંબંધી. :– જંગાલી રંગ.

જંગી, વિ. [फा.] લડાઇનું; લડાઈ સંબંધી. (૨) મોટું; જબરૂં; ભારે; ઘણું મોટું. જંગી વહાણ=લડાઇનું વહાણ; ઝાઝ. જંગી ઢોલ= લડાઇનું ઢોલ; મોટું ઢોલ; તરઘાયો.

જંગોટા; પું૦ ખાખી' બાવાઓ ગોફણ જેવી જે લંગોટી પહેરે છે તે. ઉ૦ જંગોટા કછોટા, બાંધે ઓદડી. હારમાળા.

જંગોડી, સ્ત્રી૦ નાનો જંગોડો; ઇતરડી; ઢોર કુતરાં વગેરેના વાળમાં થતી ચપટી જીવાતમાંનું નાનું જીવડું; એ ચામડીની સાથે ચપટ વળગી રહે છે. (૨) બચ્ચાંની પુપલી.

જંગોડો, પું૦ કુતરાને કાને બાઝે છે તે એરંડીના જેવો એક જીવડો; મોટી જંગોડી; જિંગોડો.

જંઘા, સ્ત્રી૦ [સં.] જાંઘ; કમ્મરની નીચેનો અને ઢિંચણની ઉપરનો પગના મૂળનો માંસલ ભાગ તે; એ ભાગનો બહારનો નહિ પણ અંદર પડતો ભાગ તે; સાથળ. કવિતામાં જંઘ એમ પણ વપરાય છે.

જંજાર, સ્ત્રી૦ તોપથી નાનું અને બંદુકથી મોટું પણ તે જાતનું દારૂ ઠાંસી ગોળો ફેંકવાનું અસ્ત્ર; ઉંટ ઉપરની મોટી બંદુક; લાંબી નળીની બંદુક કરતાં મોટી ગોળી ખાય એવી બંદુક.

જંજાળ, સ્ત્રી૦ [સં. जन+जाल] માણસો, ઘર, સંસાર, કામકાજ, ધંધો ઉદ્યોગ વગેરેને લગતી જે મુશ્કેલીઓ, વિડંબનાઓ વગેરે તે; ઉપાધિ; ખટપટ; પંચાતી; જાળોજથા; વિડંબના; શરીરને અને મનને ચુંથી થકવી નાંખે એવી માથાકુટની બાબતો તે; પ્રપંચ; અમુક કાર્યને અંગે વળગેલી ચિંતાઓ, મુસ્કેલીઓ અને મહેનત વગેરે તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જંજાળ વહોરવી=ખટપટમાં પડવું; સંસારકરવો; નવા નવા કામધંધામાં માથું મારવું.

જંજાળી, વિ૦ જેને જંજાળ વળગેલી હોય તે; જંજાળવાળું; પ્રપંચી; સંસારની ઉપાધિવાળું. (૨) બહુ કામકાજના રોકાણવાળું; ખટપટી; અનેક બાબતોમાં ગુંચવાયેલું રહેતું હોય એવું. ઉ૦ જંજાળી થવું=સંસારમાં પડવું; ઉપાધિમાં ઉતરવું. ધુંધી; કામગરું; ઉદ્યોગી. :—એ તો બહુ જંજાળી છે.

જંજીર, સ્ત્રી૦ [फा.] સાંકળ; સાંકળી. (૨) બેડી-સાંકળ જેવી. ઉ૦ જોર કરીને તોડવી જનાનાની જંજીર. (૩) ઘડિયાળની કમાન. (૪) લંગર; ઝાંઝરિયાં. ક્રિ૦ પ્ર૦ જંજીર દહોવી=દિવ્યનો એક પ્રકાર. જાદુઈ ખેલ. સાંકળને તપાવી લાલચોળ કરી ઉપરથી તેલની ધાર થાય અને માણસ જેમ દહોતો હોય તેમ બે હાથની મુઠીમાં લઈ તેને ઓળાંસે. આમ કરવા છતાં તેના હાથ બળે-દાઝી જાય નહિ ત્યારે દિવ્યને પ્રકારે સત્યવાદી અને જાદુને પ્રકારે આગ જીતનારો કહેવાય. ૩૦ પ્ર૦ જંજીરનો માર=સાટને બદલે પાતળી સાંકળોના કોયડાનો જે માર વગેરે તે. (૫) નાની તોપ; મોટી બંદુક. :—જંજીરનો ગોળો. કડીઓથી જોડી દીધેલા બે ગોળા તે જંજીર ગોળા. વહાણના શઢ અને દોરડાં તોડવાને પૂર્વે આવા ગોળા વપરાતા હતા.

જંજીરા, મુંબાઈની દક્ષિણે પશ્ચિમ ઘાટ ઉપર આ એક નાનું હબસી સંસ્થાન છે. એનું મુખ્ય શહેર અને કિલ્લો જંજીરા કહેવાય છે. તે મુંબાઇથી ૪૫ માઇલ ઉપર દરિયા કિનારે છે. જમીન પહાડી છે અને તળેટીમાં નાળિયેરી, સોપારી અને તાડની પુષ્કળ ઝાડી થાય છે. આ સંસ્થાનમાં દર ચોરસ માઇલે ૨૩૫ માણસ જેટલી વસ્તી છે. તેનો અમલ એક હબસી સરદારના હાથમાં છે.

જંજીરો, પું૦ [फा.] પાણીમાં બાંધેલો કિલ્લો. (૨) પૈડાંવાળી નાની તોપ. (૩) હનૂમાનની સાધનાનો મંત્ર. (૪) ટાપુ; બેટ. (૫) સાંકળીની દોર; અંકોડાની વેલ કે ઝાલર; કસબની જાળીદાર ગુંથણીની કોર.:— એને પોલકે જંજીરો મુકાવો તો ઠીક લાગે.

જંત, ન૦ [સં. जंतु] જંતુ; નાનું ક્ષુદ્ર જીવડું. જીવજંત, એમ બોલાય છે.

જંતર, પું૦ [સં. यन्त्र] યુક્તિ; યોજના; ખુબીદાર ગોઠવણ; સંચો; યંત્ર. (૨) ધાતુ કે ભોજપત્ર ઉપર ખાનાં પાડીને

મંત્ર વગેરે લખેલું ચમત્કારી–સાધન માટેનું પત્ર; તખતી, મંત્ર, આંક કે મૂર્તિની ચમત્કારિક રચનાવાળો લેખ; ચમત્કાર સાધક મંત્ર. ઉ૦ જંતર મંતર રૂપ હતું જે જે, તે તે થયું યંત્રવાળું. જાદુ; જાદુઇ તખતી; તાવીજ.

જંતુ, ન૦ [સં.] નાનો જીવ; ક્ષુદ્ર જીવડું. અત્યંત ઝીણા–પરમાણુઓ જેવા જીવ તે.

જંતુવિદ્યા, સ્ત્રી૦ [સં.] જંતુઓ સંબંધી જ્ઞાનની સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રની સહાયથી વૈદક બાબતોમાં એવી શોધ થઈ છે કે, કેટલાક ઉડતા રોગ અત્યંત બારીક ખુલ્લી હવામાં ઉડતા જંતુઓ મારફતે ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ લોહીમાં પણ એવા જંતુઓ દાખલ થઇ વધી તેને વિકારી બનાવે છે. આ સંબંધીની જે વિદ્યા તે.

જંત્રી, ન૦ [સં યંત્ર] યુક્તિ; યોજના; રચના; ગોઠવણ. (૨) ઓજાર; હથિયાર; સાંચો. (૩) જાદુઇ મંતરેલી બાજીવાળી ચોકી. (૪) કોષ્ટકની તખતી; કોઠો. (૫) સિતાર જેવું એક તંતુવાદ્ય. (૬) તીવ્ર; પ્રખર; ખરેખર ખૂબ આકરું એવું તે.–જંત્ર મધ્યાહ્ન=ખરા બપોર. ઉ૦ તે સમે થયા જંત્ર મધ્યાહ્ન. દશમ. વળી ખરા જંતર, ખરા બપોર એમ પણ બોલાય છે.

જંત્રી, સ્ત્રી૦ ચમત્કારિક મંત્ર વગેરે લખેલી ચોકી; તાવીજ. (૨) અમુક બાબતના આંકડાઓ ગણી રાખીને તૈયાર કરેલો કોઠો; તૈયાર ગણતરીની તખતીઃ–પગાર જંત્રી; વ્યાજજંત્રી. (૩) જંત્ર વગાડનાર; ઉ૦ જેવો જંત્ર વગાડે જંત્રી, તેવો સ્વર નીસરે. દયારા. (૪) જાદુગર; ખેલાડી; ઐન્દ્રજાલિક.

જંદ, ના૦ [સં. छान्दस्] સંસ્કૃતને મળતી અસલી ઈરાનીઓની એક ભાષા. પારસીઓના ધર્મશાસ્ત્રોમાં વપરાયેલી તેમના પૂર્વજોથી બોલાતી અસલ ભાષા; અવસ્તાની ભાષા તે; ઝંદ.

જંદઅવસ્તા, ન૦ પારસી ધર્મશાસ્ત્રનું અસલ જંદ ભાષામાં લખાયેલું પુસ્તક; જંદાવસ્તા.

જંદ્દા, પું૦ ફક્કડ પુરુષ; જાડો લટ્ઠ ને બોલવે હસવે મોજમઝા કરવે છેલબટાઉ એવો નર તે. એ નામનો એક છેલ ફક્કડ રાજા હતો. ભવાઇયા એનો વેષ કાઢે છે. જંદ્દા ઝુલણનો વેષ.

જંપ, પું૦ [સં. यम्] બધી બાબત–જંજાળ કામકાજ વગેરેમાંથી મનને વાળી લઇ શાંતિ લેવી તે; નિરાંત; આરામ; શાંતિ; શાતા; અનુત્તાપ; સ્વાસ્થ્ય. ક્રિ૦ પ્ર૦ જંપ વળવો=શાંતિ મળવી; સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થવું. કહે૦ સંપ ત્યાં જંપ=જ્યાં એકતા હોય ત્યાં શાંતિ, સ્વાસ્થ્ય હોય છે.

જંપલાવવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝંપાપાત કરવો; આંખો મીચીને પડતું મૂકવું. (અગ્નિમાં પાણીમાં=સાહસમાં) ઝંપલાવવું.

જંપવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં. यम् ઉપરથી] નિરાંતે રહેવું: વિરમવું; શાંત પડવું; આરામ વિરામ લેવો; સ્વાસ્થ્યથી બેસવું. (૨) ઉંઘવું. :–જરા જંપ્યા ન જંપ્યા એટલામાં બૂમ પડી.

જંપાપાત, પું૦ ઝંપાપાત; પડતું મૂકવું તે.

જંબીર, ન૦ એક જાતનું ઝાડ અને તેનું ફળ; કર્પટીનું ઝાડ અને તેનાં ફળ–કર્પટાં. ઉ૦ નારિકેલ ફણસ જંબીર ને ફોફળીરે. રામાયણ.

જંબુ, ન૦ જાંબુનું ઝાડ અને તેનું ફળ. ઉ૦ જંબુના ઠળિયા ખાતો. (૨) જંબુસર તરફના બ્રાહ્મણ ને વાણિયાની નાતો.

જંબુક, ન૦ [સં.] શિયાળ. ઉ૦ જ્યમ જંબુકને ન દે પણ, મૃગરાજ ધનને જવાબ દે.

જંબુદ્વીપ, પું૦ [सं.] પૌરાણિક મતે પૃથ્વીના સાત દ્વીપોમાંનો એક દ્વીપ. તેમાં જાંબુડાનાં ઝાડ ઘણાં થતાં હોવાથી આ નામ પડેલું છે. એનો આકાર કમલના પત્ર જેવો સમવર્તુલ છે. તેની આસપાસ લવણ સમુદ્ર વિંટાયેલો છે. તેની વચ્ચે મેરુ પર્વત આવેલો છે. એના પ્રાંતો આ પ્રમાણે —અજનાભવર્ષ, કિંપુરુષવર્ષ, હરિવર્ષ, ભદ્રાશ્વવર્ષ, રમ્યકવર્ષ, હિરણ્યવર્ષ, કુરુવર્ષ, કેતુમાળવર્ષ, અને ઇલાવૃતવર્ષ. ભાગવતના પાંચમા સ્કંધમાં અને બીજાં પુરાણોમાં આની વિશેષ વિગત છે. જ્યોતિઃ શાસ્ત્રના મત પ્રમાણે ખારા સમુદ્રની ઉત્તર દિશાએ જંબુદ્વીપ આવેલો છે. તે ભૂમિના અર્ધ ભાગ જેટલો છે. બીજા છ દ્વીપ રહ્યા તેની વચ્ચે સાત સમુદ્રો આવેલા છે. હાલ જે અનુમાન મત ઉભો થયેલો છે તે પ્રમાણે જંબુદ્વીપ તે એશિયા અને યુરોપનો મધ્ય ભાગ અને તેમાંના દેશો.

જંબુર, ન૦ સુતારનું ચોંટેલા ખીલા ખેંચી કાઢવાનું ઓજાર.

જંબુરો, પું૦ [फा.] મોટી તોપ. (૨) બાજીગરનો મદદનીસ છોકરો. (ભવાઇયાના રંગલા જેવો.)

જંબે, અ૦ જે અંબે; જય જય અંબે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જંબે જંબે કરવું=નાચી કૂદીને આનંદ ઉડાવવો; ઝંબે.

જંભા, ન૦ [सं.] બગાસું; આળસ. આળસ આવવાથી મોં ફાડીને જે જોરથી શ્વાસ મૂકવો તે. ઉ૦ જંભાખાઇ મુખે કર ધરે. ભાલણ. કાદંબરી ૧૪૪.

જાઆવ, સ્ત્રી૦ [જવું ને આવવું ઉપરથી] જવું આવવું તે; આવજા. (૨) ધક્કા ખાવા તે; ફેરાઆંટા. (૩) ઘાલમેલ; પરિચય; સહવાસ; પેસનીકળ. :—એની સાથે જાઆવ રાખવી નહિ જોઇએ.

જાઇ, સ્ત્રી૦ [सं. जाति] એક જાતિની ફુલવેલ; જાવેલ. જૂઇ જાઇ એમ બોલાય છે, પણ જૂઇ જુદી છે અને જાઇ પણ જુદી છે. (૨) [सं. जन्] માતા; દેવી. (૩) વિ૦ જણી. :—માજાઇ બહેન. ઉ૦ માડીની જાઇ ક્યારે આવશેરે. ક. દ. ડા. જાયી, જાયો, જાયું. એક માજાયાં ભાંડું. માજાયી બહેન=સોદર બહેન. સાસુજાયો=વર.

જાકડસીકડું, વિ૦ નબળા શરીરનું; નિર્બળ; માંદા જેવું; જાવણું; રોગી.

જાકારો, પું૦ (જવું ઉપરથી) 'અહિંથી જા' એમ કહેવું તે; અભાવ કે ગુસ્સાથી કોઇને દૂર થવાનું કહેવું તે. નકાર. આવકાર જેવો શબ્દ.

જાગ, પું૦ [सं. याग] જગન; યજ્ઞ; હોમહવન કરવાં તે; વૈદિક રીતે અમુક દેવપ્રીત્યર્થે જે યજ્ઞ કરવો તે. જાગજગન, એમ સાથે વપરાય છે. ઉ૦ જાગજગન નિત્ય કરવા નવા, ને રાજા ધુરિંધર સુખ પામવા.(૨) માતૃદેવતા; રન્નાદેવ; દેવી—માતાના પૂજન અર્થે ઘટસ્થાપન કરી જવારા વાવવા તે. આઠ દિવસનું દેવીનું અનુષ્ઠાન. ક્રિ૦ પ્ર૦ જાગ વાવવા=રન્ના દેવનું આઠ દિવસનું અનુષ્ઠાન કરવું; માતા વાવવાં. (જયાગ એમ બોલાય છે.)

જાગતું, [सं. जागृ] નહિ ઉંઘતું; ઉંઘમાં ન હોય એવું; જાગ્રત; ઉંઘી ઉઠેલું. (૨) સાવધાન; ખબડદાર; હોંશિયાર; સાવધ. (૨) તેજદાર; ઉત્સાહી; ચાલાક; બધી બાબત જોતો જાણતો ને ધ્યાન રાખતો. (૩) તરત જવાબ આપે એવું; તાત્કાલિક ફળ આપનાર; હાજરાહજુર; તરત પારખું બતાવે એવું. :—આ માતા તો જાગતી જોધ છે. રૂ૦ પ્ર૦ જાગતા મુતરવું=જાણી બુજીને બગાડવું; જાણીને કરવું. કહે૦

ઉંઘતો બોલે જાગતો બોલે નહિ. જાગતાની પાડી અને ઉંઘતાનો પાડો. જાગતો દહાડો=આબાદીનો વખત.(૨) લડવાડિયો દહાડો; ખરાબ દિવસ.

જાગતીજોત, સ્ત્રી૦ જેની જ્યોતિ–આંખ અને દીવો ઉંઘમાં બંધ થતાં ન હોય એવી દેવી; માતા; દેવતા.

જાગતીજોધ, સ્ત્રી૦ સાવધ અને વળી જોરાવર એવી દેવતા; તરત પારખું બતાવે એવી માતા; તરત ફળ આપનાર.

જાગરણ. ન૦ [सं.] જાગવું તે; નહિ ઉંઘવું તે; ઉજાગરો કરવો તે; ઉંઘ નહિ આવવી તે. (૨) કોઇ દેવતાના વ્રતાદિ નિમિત્ત આખી રાત જાગીને ભજન કીર્તન કરવાં તે; ભજન કીર્તન કરવાને માટે જાગવું તેઃ–ગોર્યોનાં જાગરણ. ક્રિ૦ પ્ર૦ જાગરણ કરવાં=જાગીને ભજન કરવું; ગરબા ગાવા વગેરે તે.

જાગરણિયો, પું૦ જાગરણ કરનારો; જાગરિયો જાગનાર.

જાગરિત, વિ૦ [सं.] જાગતું. (૨) સાવધ.

જાગરિયો, પું૦ [सं. जाग्रिया] ભુવાની સાથે જાગરણ કરનારો સાગરીદ; જાગડિયો; ડાખલું વગાડનાર અને હોકારા કરી ધુણનારને ઉત્તેજન આપનાર; પાવડિયા. કહે૦ ઘરના ભુવા ને ઘરના જાગરિયા=મહિના મહિ એક બીજાને વખાણનારાઓ; એક બીજાના સ્વાર્થને ખાતર એક બીજાને સહાય કરનાર.:– ભુવાનું માન જાગરિયા વધારે.

જાગરૂક, વિ૦ [सं. जागरूक] જાગતું. (૨) સાવધ.

જાગરૂત, વિ૦ જાગતું; ઉંઘતું ન હોય તેવું. (૨) સાવધ; હોંશિયાર; ચાલાક.

જાગરૂતી, સ્ત્રી૦ [सं. जागर्त्ति] જાગતાપણું. (૨) સાવધાનતા. (૩) ખંત; ધ્યાન; તપાસ.

જાગર્તિ, સ્ત્રી૦ [सं.] જાગતાપણું; ઉંઘવાળી નહિ એવી હાલત તે. (૨) સાવધાની.

જાગવું, ક્રિ૦ અ૦ [सं. जागृ] નહિ ઉંઘવું; નહિ સૂવું; ઉંઘમાં નહિ હોવું; ઉંઘી ઉઠવું. (૨) સાવધ થવું; પોતાના કામમાં તત્પર થવું; ઉત્સાહ, ખંત અને કાળજીથી કામ કરવા માંડવું. (૩) ચેતી જવું; પામી જવું. જ્ઞાનમાં–સંજ્ઞામાં આવી જવું. (૪) અજ્ઞાન ટળી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવું. (૫) ભુલાઈ–દબાઇ ગયેલી વાત કે બાબતનું તાજા થવું; ઉત્થાન પામવું. (૬) ભાનમાં આવવું; જ્ઞાન થવું; સમજ પડવી.

જાગા, સ્ત્રી૦ જગા; સ્થાન.

જાગામીઠું, થોડું જાગતું અને થોડુંક ઉંઘતું હોય એવું; ઉંઘતી જાગતી એવી દશામાં હોય એવું.

જાગીર, સ્ત્રી૦ [फा.] લશ્કર રાખવાના અથવા પૂજા પાત્રી વગેરે કરવાના ખરચ માટે સરકાર તરફથી ગામ જમીન વગેરે આપવામાં આવે છે તે; વાર્ષિક ઉત્પન્ન આવ્યા કરે એવી જમીન, ગામ, ગિરાસ તે. કોઇ પણ થતા કામના બદલામાં આપેલી દેણગી તે જાગીર. જાગીરની ઉપજમાંથી જેના નિભાવ માટે તે બક્ષીસ થઇ હોય તેમાં ખરચ કરવાની જાગીર આપનાર જાગીરદારને ફરજ પાડી શકે છે. થઇ ગયેલા કામના બદલામાં અપાયેલી જમીન ઇનામ. ઇનામી જમીનની ઉપજમાંથી ઇનામદારને ખરચ કરવાની ફરજ પાડી શકાતી નથી.

જાગીરદાર, પું૦ જાગીર જેને મળેલી હોય તેનો ભોગવટો કરતો હોય તે; જાગીરનો માલીક, ધણી, ભોગવનાર.

જાગીરી, વિ૦ જાગીરને લગતું:–જાગીરી હક. (૨) સ્ત્રી૦ જાગીર ભોગવવાપણું; જાગીરદારી.

જાગૃત, જુઓ જાગ્રત.

જાગો, પું૦ જાગનારો. (૨) જાગીરદાર; ગામધણી; ગૃહસ્થ; જમીનવાળો. કહે૦ નાગો કુદે કે જાગો કુદે. નાગાને આપવું લેવું નહિ એટલે તે બેફિકરો અને જાગો–જાગીરદાર જેની પાસે આપવા લેવાનું ને ગુમાવવાનું જોઇએ તેટલું તેથી તે બેફિકરો જેમ ફાવે તેમ કરે તેમાં શી નવાઈ.

જાગ્રત, વિ૦ [सं.] જાગતું; નહિ ઉંઘતું. (૨) સાવધ; હોંશિયાર; જાગરિત.

જાગ્રદવસ્થા, સ્ત્રી૦ જાગતી હાલત; સર્વ વસ્તુનું ભાન હોય અને ઉંઘ આવી ન હોય એવી આળસ રહિત અવસ્થા તે; જાગર્તિમાં હોવું તે.

જાચક, પું૦ (वि.) [सं. याचक] માગનાર; ભિખારી; ભિક્ષુક; ભીખ માગનાર. (૨) અભ્યાગત; માગણ; અતિથિ; જાચનાર. ઉ૦ જાચક ભલો ન આપકો જો પ્રભુ રાખે ટેક. ભાષા.

જાચના, સ્ત્રી૦ [सं. याचना] જાચવું તે; માગવું તે; દૈન્ય દેખાડી વગર બદલે કંઇ આપવાની માગણી કરવી તે; માંગ. (૨) ભીખ માગવી તે; ભિક્ષુકી.

જાચવું, ક્રિ૦ સ૦ [सं. याच्] ગરીબી દેખાડી આજીજી કરીને મફત કંઇક માગવું; માગણી કરવી; વિનંતિ કરવી; બક્ષીસ લેવાને આજીજી કરવી; કામકાજ માટે વિનવવું; વિનય અને દૈન્ય દેખાડી વગર હકે લાભ લેવાની અરજ કરવી. (૨) ભીખમાગવી; ભીખવું.

જાચાવેડા, પું૦ માગણની માફક કરવું તે; માગણવેડા; આજીજી; ખુશામત કરવી ને દૈન્ય બતાવવું વગેરે આચરણ કરવાં તે. બહુવચને વપરાય છે.

જાચીક, જુઓ જાચક.

જાચું, વિ૦ યાચના કરનારું; આજીજી કરીને–દૈન્ય દેખાડીને માગનારૂં; ભિક્ષુક; ભિખારી; માગી ખાનારૂં; માગતું ફરે એવું. (૨) ગરીબ; દીન.

જાજમ, સ્ત્રી૦ [सं. जाजम्] ભોંયપર બેસવા માટે પાથરવાનું મોટું રંગિત જાડું કપડું; સેતરંજી; પાથરણું; પથરણું.

જાજરમાન, વિ૦ [सं जाज्वल्यमान] ઝગઝગાટ થઇ રહેલું હોય એવું; પ્રકાશતું; આંજી નાંખે એવા તેજવાળું; દેદીપ્યમાન. (૨) તરત પારખું દેખાડે એવું; પરતાવાળું. :–જાગતું જોધ. દેવદેવી વગેરે. (૩) આકરા મિજાજનું; આકરૂં; કરડું; તીખું; ગફલતમાં ન રહેતાં ગફલતમાં રહેનારને ધમકાવી નાંખે એવું. (૩) દબદબાથી ભરેલું; રૂવાબદાર; જેને જોતાંજ શેહ પડે, અંજાઇ જવાય એવું; પ્રતાપી; પરાક્રમી; બાહોશ; ધમધમાટ કરી મૂકે એવું. (૫) ઘણું વધી ગયેલું હોય એવું તે.

જાજરૂ, પું૦ [फा. जाय×जरूर] સંડાસ; ઝાડે ફરવાની જગા; પાયખાનું; તાજખાનું.

જાજરૂં, વિ૦ [सं. जर्जर] નિર્બળ; જરજરિત થઇ ગયેલું હોય એવું; પામર;સહેજમાં નાશ પામે–ફીટી જાય એવું; જાવરૂં. ઉ૦ જાજરો જીવ જુગત શું કરે, પ્રકૃતિ પાપિણી પુંઠે ફરે. અખો.

જાઝુરમાન, વિ૦ જાજરમાન.

જાટ, પું૦ પંજાબી રજપુતોની એક નાત અને તેમાંનો એકાદ પુરૂષ તે. સ્ત્રી૦ જાટણ. (૨) ઘેટા અથવા બકરાના જાડાવાળ; જાડું ઉન. પંજાબમાં જાટ લોકોની વસ્તી વધારે છે. તેઓ મોટે ભાગે ખેડુત છે.

જાડ, ન૦ જાડાપણું; જાડું એવું જે તે.

જાડાઇ, સ્ત્રી૦ જાડાપણું. (૨) અવિવેકપણું; અનાગરિકતા. (૩) બુદ્ધિમાંદ્ય; મૂઢતા.

જાડાશ, સ્ત્રી૦ જાડાપણું. (૨) જાડય, અજ્ઞાન. (૩) અશિષ્ટતા.

જાડિયું, વિ૦ જાડું, પું૦ જાડિયો.

જાડું, વિ૦ [સં. जड] દળદાર; પહોળાઇદાર; પહોળાઇને પ્રમાણે મોટા વિસ્તારવાળું ને અંદરથી સંગીન હોય એવું; પહોળાઇમાં પરિઘે વિસ્તારવાળું. જાડું લાકડું; જાડું થડ. (૨) શરીરે ભારે; માંસલ; લોહિયાળ; લોહી માંસ અને ચરબીથી ભરેલું; માતું; પુષ્ટ; ફુલેલું મજબુત કે પોચું; સ્થૂલ. :—કપડું માણસ વગેરે. (૩) સજડ સજડ ભરેલું; ઘટ કુમાશનું; નહિમુલાયમ; નહિ ઝીણું; ભરાઉપોતનું. :—જાડું કપડું. (૪) રેલો ચાલે નહિ એવું; લાંદા જેવું; ગાઢું; પ્રવાહી—પાણીવાળું પણ ચીકણું અને રગડા જેવું. :—દૂધ, શિખંડ વગેરે જાડાં હોય તો સારાં. (૫) નહિ તીણું; ખોખરું; ભરેલું; ભારે. :—એનો અવાજ જાડો છે. (૬) અનાગરિક; ગ્રામ્ય; અશિષ્ટ; ગામડિયું. તમારો જાડો પહેરવેશ અને ચાલચલગત અહિં નહિ ચાલે. (૭) ઝટ સમજે અથવા શીખે નહિ એવું; કમઅક્કલ; સ્થૂલ બુદ્ધિનું. :—એની બુદ્ધિ જરા જાડી છે. સ્થૂલ; હૃષ્ટપુષ્ટ; પાતળાથી ઉલટું; અસભ્ય; જંગલી; રાનટી; અણુકસબી; ગમાર; રૂ૦ પ્ર૦ જાડુંખદડ=જાડા સુતરનું અને વળી ડાંસીને વણેલું હોય એવું; ખાદી જેવું.:—આ કપડું તો જાડું ખદડ છે. જાડું બંબ=બિંબાકારે જાડું—સ્થૂલ તે; બહુજ જાડું. જાડુંભમ; જાડુંભોલ. જાડીરેડ=બહુ ગાઢું. :—જાડીરેડ દાળ કેમ ભાવે. જાડુંપાતળું=યથાસંપત; ગજાપ્રમાણે; જે કંઇ થોડું ઘણું. :—જાડો પાતળો જેવો મળશે તેવો રોટલો ખાઇને સંપજંપથી રહીશું.

જાડેજા, પું૦ રજપુતની એક જાતિ. આ લોકો બડા બુદ્ધિમાન, શૂરવીર અને લડવે હઠીલા છે. તેઓ પોતાની રીતભાતને બહુ ચીવટાઇથી વળગી રહે છે. એમની વસ્તી રજપુતસ્થાન, ગુજરાત અને સિંધમાં છે.

જાડય, ન૦ [સં.] જાડાપણું; સ્થૂલતા. જડતા; મૌર્ખ્ય; બુદ્ધિમાન્દ્ય; અજ્ઞાન.

જાણ, સ્ત્રી૦ [સં. ज्ञान] જાણવું તે; જાણવામાં આવવું તે; ખબર પડવી તે; માહીતી મળવી તે; જ્ઞાન; ખબર; માહીતી. :—મને જાણ થઇ કે તરત હું ત્યાં ગયો. (૪) ઓળખાણ; પરિચય; સહવાસ. :—જાણપિછાન. (૩) વિ૦ જાણનાર; કદર કરનાર; સમજનાર. :—એ તો ગુણ જાણ માણસ છે. તુલનાવાળું; કિમ્મત કરે એવું. (૨) પરીક્ષક; સારૂં ખોટું શું તે પારખનાર; પારખું. (૫) જાણીતું; ભોમિયું; માહીતગાર. :—હું મુંબાઇનો જાણ નથી.

જાણણહાર, વિ૦ જાણનાર.

જાણનાર, વિ૦ જાણતો હોય તે; કદરદાન; માહીતગાર.

જાણપણ, ન૦ જાણવાપણું.

જાણપણું, ન૦ જાણપણ; માહીતી; સજ્ઞાનતા. (૨) આવડ.

જાણપિછાન, સ્ત્રી૦ જાણવા અને પિછાનવાપણું; ઓળખાણ; માહીતી; ખબર; પરિચય.

જાણપુરૂષ, પું૦ અનુભવી, જાણીતો, સમજુ, ડહાપો, કિમ્મત, કરી જાણે એવો માણસ તે.

જાણુભેદુ, પું૦ (વિ૦) ઘર વગેરેનો ભેદ જાણનાર; અંદરની વાત—ગોઠવણ વગેરેની જેને ખબર હોય તે. :—જાણુભેદુ વગર આવી ચોરી થાય નહિ.

જાણુવાજોગ, વિ૦ જાણુવા જેવું; જ્ઞાતવ્ય; જેની માહીતીની જરૂર હોય એવું. (૨) રસિક; સાંભળવા જેવું; રસ–જિજ્ઞાસા ઉશ્કેરે એવું; મનમાં લેવાજોગ; સમજવા જેવું.

જાણવામાં, અ૦ (જાણુવા મેળે જાણ્યામાં) સાંભળવા પ્રમાણે; જેટલી જાણ છે તે ઉપરથી; સમજવા મેળે; ખાતરીપૂર્વક નહિ તેમ. :–જાણુવામાં છે ત્યાં લગી તો તે ગયો પછી કોણ જાણે ? જાણ્યામાં–જાણ્યા મેળે તે વિલાયત ગયો. ગયો હોય કિંવા નહિ તેની પોતાને અંગત માહીતી નથી એવો અર્થ દેખાડવાને વપરાય છે.

જાણુવું, ક્રિ૦ સ૦ [सं. ज्ञा] પાંચ ઇંદ્રિયો–આંખ, નાક, કાન, જીભ, ત્વચા–અને મન મારફતે શું છે તે સમજવું; જ્ઞાન પામવું તે. (૨) ઓળખવું; પિછાનવું. (૩) સંભારવું; યાદકરવું; માનવું; વિસરી ન જવું. :–ઉપકાર જાણવો. (૪) અનુભવ હોવો. :–હું તેને સારી પેઠે જાણું છું. હું એ દુ:ખ જાણું છું. (૫) ખબર–માહીતી હોવી. (૬) ભણેલા, સમજતા હોવું. :–હું ઇંગ્રેજી જાણું છું. (૭) પારખ હોવી. :–તું કેરીનો જાણ નથી. ક્રિ૦ પ્ર૦ જાણીને કુવે પડવું=આત્મઘાતક બનવું; પોતે જાણીને પોતાનું બગાડવું. (૮) ધારવું; કલ્પનાકરવી. :–મેં તો આવડું નહોતું રે જાણ્યું, પ્યારી સખીએ આ રત્ન પ્રમાણ્યું.

જાણીજોઈ, અ૦ જાણુવા અને જોયા છતાં પણ; પરિણામ જાણુવામાં છતાં.

જાણીબુજી, અ૦ જાણુવા ને સમજવા છતાં.

જાણીતું, વિ૦ જાણમાં હોય એવું; જાણુવાળું; ઓળખીતું. (૨) જેની માહીતી હોય એવું વિદ્યાહુનર શીખેલું; હોંશિયાર; કાબેલ. માહીતગાર; ભોમિયું. કહે૦ જાણીતો ચોર ઘર મારે=ચોર ભોમિયો હોય તો ઘરમાંજ ચોરી કરે. જાણ્યો કાયડો કોડીનો =જ્યાં લગી જે બાબત જાણાઇ નથી ત્યાં લગી તેને માટે આતુરતા રહે છે, પણ ભાવ રહેતો નથી. જાણવાથી વસ્તુની કિમ્મત ઘટી જાય છે.

જાણેઅજાણે, અ૦ જાણીને અથવા નહિ જાણીને; ભૂલચૂકથી; ગફલત થવાથી, બેખબરપણામાં; સહસાજ.

જાણેકે, અ૦ અમુક રીતે હોય તેમ; આવી તેવી રીતે; આમ હોય તેમ. :–જાણે કે દરિયોજ હોય તેમ પાણી ભરાઇ ગયું. આ શબ્દ ઉત્પ્રેક્ષા બતાવે છે. (૨) એમ થાય છે કે; એવો વિચાર આવે છે કે. ઉ૦ જાણે જાઉં તે વનમાં, એ શઠ નાયક જહાં રહે છે. આમ હોય નહિ શું? એવો અર્થ બતાવે છે. ઉ૦ આજે વહાણે સુપન મહિં જાણે, તેડ્યાં વહુવર જિલાણાને આણે. કા. પી.

જાણો, પું૦ જાણનારો; જાણુ. ઉ૦ જાણ્યા જોશી તેડાવિયા, મેઘાડંબર ગાજે. (૨) વિ૦ શાણું; ડહાપું.

જાણોવાણો, અ૦ અડધુંપડધું જાણવામાં આવે તેમ. (૨) પું૦ થોડું ઘણું જેની જાણમાં હોય તે.

જાણ્યુંવીણ્યું, વિ૦ આમ તેમથી સહેજસાજ જાણેલું સાંભળેલું હોય એવું; જાણીતું.

જાત, વિ૦ [सं. जात] જન્મેલું; ઉત્પન્ન થયેલું; ઉદ્ભૂત; પેદા થયેલું. :–જળજાત=જળમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું. જાતપક્ષ=પાંખો આવેલી હોય એવું.

જાત, સ્ત્રી૦ [सं. जाति] અમુક લક્ષણુને લક્ષીને પાડેલો જે વર્ણ વિભાગ ભેદ અથવા વર્ગ તે; જાતિ. જેમકે દેશને લક્ષીને પડેલી માણસોની જાતો:–હિંદુસ્તાની, યુરોપિયન, જાપાની, અમેરિકન, પંજાબી અને ગુજરાતી વગેરે. ધર્મને લક્ષીને પડેલી જાતો. :–હિંદુ,

મુસલમાન જૈન અને ખ્રિસ્તી વગેરે. કર્મને લક્ષીને પડેલી જાતો. :–બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈસ્ય ને શૂદ્ર વગેરે. ધંધાને લક્ષીને પડેલી જાતો. :–મોચી, લુહાર, સુતાર વગેરે. વર્ણ ઉપરથી. :–ગોરી, કાળી, પીળી વગેરે. જન્મને લક્ષીને ભેદ. :–માણસ, પશુ, પંખી, કીટ ઈત્યાદિ. રૂપ, રંગ, આકાર, સ્વભાવ વગેરે ઉપરથી જે વર્ગ નામ પડેલું હોય તે. આ પ્રમાણે જે વર્ગ પાડવામાં આવેલા હોય છે તે વર્ગમાંનો દરેક એકાદ તે. (૨) બીજગુણ, વંશગુણ, સ્વભાવ, અને અસલખાસિયત તે; સારાખોટાપણું; ઉંચનીચપણું; સ્વાદ વગેરે અસલ જન્મના ભાવોથી પડેલા ભેદોમાંનો દરેક તે. :–વાઘ હળ્યો હોય તોપણ કોઇવાર એની જાત ઉપર જાય. જેવી જાતનું કપડું હોય તેવી ભાત પડે. જાત વિના ભાત ન પડે. જાતનો ક્રૂર હોય તે દયાળુ કયાંથી નીવડે? (૩) જન્મ લઇને ઉત્પન્ન થયેલું જે સ્થૂલ તે; શરીર; દેહ. :–મારી જાતના સમ. જાતે=પોતેજ. :–હું જાતે ત્યાં જઇશ. રૂ૦ પ્ર૦ જાતનું અડધું=ઝાકડસીકલું; માંદું; નહિ બળવાન. જાતનું=પોતામાંનું; પોતાનું. જાતકજાત=જન્મથી અસલથીજ ખાસિયતથી જે સારાખોટાપણું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જાત ચોરવી=બહુ શારીરિક શ્રમ ન લેવો; કામકાજ કે મહેનત કરવાથી ડરવું. જાત તોડવી=ખૂબ મહેનત કરવી; બહુ ખંત અને મહેનત લઇને કામ કરવું. જાત બોળવી=વટલાવું; દેહને ભ્રષ્ટ કરવો. જાત વેચીને પુરું કરવું=પોતાનો દેહ–સ્વાતંત્ર્ય વેચીને પણ ઋણ વગેરે અદા કરવું અથવા કુટુંબનું પાલન કરવું; ગમે તે રીતે ભરીપુરી આપવું. જાતેજાત જુદી કરવી=રૂપ રંગ અને આકાર વગેરેને અનુસરીને વસ્તુના જાતવાર વિભાગ પાડવા. કહે૦ જાત જણાય પણ મન ન જણાય. જાત વિના ભાત ન પડે. જાત જોઇને વસીએ અને સોનું જોઇને કસીએ. જાતજાતને ખાય.

જાતકર્મ, ન૦ [સં.] જન્મેલા છોકરાને કરવાના દસ સંસ્કારમાંનો એક સંસ્કાર તે; જન્મેલા છોકરાનો નાળ વધેર્યા પહેલાં પિતાએ સોનાને ચમચે તેની જીભ ઉપર ઘી લગાડવું તે.

જાતજમાત, સ્ત્રી૦ અમુક વર્ણ–લોકનું જે ટોળું અથવા પંચ તે.

જાતભાઈ, પું૦ સ્વજાતિનો માણસ તે; નાતીલો; જાતીલો.

જાતર, સ્ત્રી૦ [સં. यात्रा] જાતરા. જુની કવિતામાં. :–જીતાજાતર આવશે. રા. દુહા.

જાતરા, સ્ત્રી૦ [સં. यात्रा] સ્નાન, પૂજા, દર્શન, શ્રાદ્ધ વગેરે કરવાને માટે પવિત્ર તીર્થ સ્થાનોમાં જવું–ફરવું તે; પોતપોતાના ઈષ્ટ દેવનાં દર્શન કરવાને જવું તે. (૨) દેવના જન્માદિક નિમિત્ત ને નિયત દિવસે તેના ધામ આગળ જે ઉત્સવાદિક કરવાને તેનાં ભકતોનું ભેગા થવું તે; મેળો; ઉત્સવ સમારંભ તે. રૂ૦ પ્ર૦ જળજાતરા=પાણીમાં વિહરવું તે. જેલજાતરા=કેદખાને જઇ આવવું તે. (૩) ભ્રમણ; ફરવું તે.

જાતવંત, વિ૦ જાતવાળું; કુલીન; ખાનદાન.

જાતવાન, વિ૦ જાતવાળું; કુલીન; ખાનદાન; સારા કુલમાં જન્મેલું; સારી જાતનું; ખુનિયાત.

જાતવેદ, પું૦ [સં.] અગ્નિ; દેવતા.

જાતા, વિ૦ જણેલી; જાયી; છોકરી; પુત્રી.

જાતિ, સ્ત્રી૦ [સં.] જેમાં જન્મ થયો હોય તે–વર્ગ–વર્ણ; મનુષ્ય, પશુ, પંખી, હંસ વગેરે પ્રકાર–વર્ગ અને ભેદ તે; કુળ; વંશ; નાતજાત; વર્ણ; જ્ઞાતિ. (૨) ગણિત પ્રમાણમાં અમુક આંકડો. (૩) એક ફૂલવેલ.

જાતિભેદ, પું૦ [સં.] વર્ણભેદ; અમુક, અમુક જાતિનો અને બીજો બીજી જાતિનો, એવો જે આંતરો, એક બીજા વચ્ચેનું અંતર તે; જ્ઞાતિભેદ; નાતજાતપણું; ટોળાઅંતર; બે વિભાગો વચ્ચેની જુદાઇ.

જાતિભ્રંશ, પું૦ [સં.] જાતિમાંથી પડીજવું તે; જાતિ ગુમાવવી તે.

જાતિભ્રષ્ટ, વિ૦ [સં.] જાતિમાંથી બહાર નીકળી ગયેલું; જાતના જે આચારવિચાર હોય તેનું ઉલ્લંઘન કરી ગયેલું; પતિત; જાતિ બહિષ્કૃત હોય તે.

જાતિવહેવાર, પું૦ પોતાના સમુદાય સાથે આપલે કરવાનો સંબંધ તે.

જાતિસ્વભાવ, પું૦ [સં.] જન્મખાસિયત; અમુક વર્ગનો જે સ્વભાવ હોય તે સ્વભાવનું —જાતિએ ઉતરેલું વલણ તે; જાતિનો એકાદો ખાસ ગુણ તે.

જાતિવાચક, વિ૦ [સં.] જાતિદર્શક; જાત બતાવનાર. વ્યાકરણમાં.

જાતિવેર; ન૦ કુદરતી વેર; સ્વાભાવિક દ્વેષભાવ તે. :—ઉંદર બિલાડીનું; ઘુવડકાગડાનું. વર્ગ વર્ગ વચ્ચેનું.

જાતિસ્મરણ, ન૦ પોતાની જાતનું જે સ્મરણ તે; પેલા જન્મ સંબંધી યાદ તે.

જાતી, સ્ત્રી૦ જાત; જાતિ.

જાતીય, વિ૦ [સં.] જાતનું; જાતિસંબંધી; સ્વજાતીય=પોતાની જાતનું.

જાતીલું, વિ૦ જાતિનું; સમૂહમાંનું. પું૦ જાતીલો, સ્ત્રી૦ જાતીલી. સ્વજાતીય. પોતાની નાત-જાતનું માણસ તે. નાતીલા જાતીલાથી સંપ કરી ચાલે સંસાર. ક. દ. ડા.

જાતુધાન, પું૦ [સં. यातुधान] રાક્ષસ; નિશાચર.

જાતે, અ૦ પોતે; પોતાને શરીરે; સ્વયં; પોતાની મેળે.

જાત્યંધ, વિ૦ જન્મથીજ આંધળું હોય એવું; પ્રજ્ઞાચક્ષુ.

જાત્યભિમાન, ન૦ જાતિનું જે અભિમાન તે.

જાત્રા, સ્ત્રી૦ [સં. यात्रा] જવું, ફરવું, તીર્થોમાં મુસાફરી કરવી તે; માણસોએ સમૂહમાં રહી પ્રવાસ કરવો તે. તીર્થયાત્રા=પવિત્ર ધામોમાં સ્નાન, શ્રાદ્ધ, દાન વગેરે પારલૌકિક ધર્મ સાધવાને માટે ફરવું તે. (૨) દેવ નિમિત્તે જે ઉત્સવ કરવો તે; એ ઉત્સવનો સમારંભ અને મેળાવડો વગેરે તે. (૩) શરીરનો નિર્વાહ કરવો તે; દેહ ધારણ થાય એવો જે વ્યવસાય, આજીવિકા તે; ભરણપોષણનો માર્ગ. :—દેહ—શરીરયાત્રા. લોકયાત્રા=લોક વ્યવહાર; વહીવટ; રીતરિવાજ વગેરે.

જાત્રાળુ, વિ૦ જાત્રામાં ફરવા નીકળેલું; યાત્રા કરનાર; તીર્થ ફરનાર; પ્રવાસી. (૨) ભીખ માગીને તીર્થોમાં ફરનાર.

જાથુ, વિ૦ ચાલુ; હમેશનું; હમેશ ચાલ્યા કરે એવું. (૨) અ૦ સદા; હમેશ.

જાથુક, વિ૦ હમેશનું; સદા ચાલે એવું. (૨) ચાલુ; હમેશ ચાલ્યા કરે.

જાદ, સ્ત્રી૦ યાદ; ખબર.

જાદરણી, સ્ત્રી૦ જાનરડી.

જાદર, ન૦ ધોળા આછા વણાટનું એક જાતનું રેશમી કપડું.:—જાદરનું કપડું=પરણતી વખતે કન્યાને જે આછા વણાટનું ધોળું રેશમી કાપડું પહેરાવે છે તે જાતનું કપડું. એ વલ્કલ જેવું હોય છે.

જાદરિયું, ન૦ ઘઉંના પોંખનો લાડુ; પોંખની સાથે ગળપણ ઘી વગેરે નાંખીને બનાવેલો ખાવાનો પદાર્થ.

જાદવ, પું૦ [સં. यादव] યદુવંશીય પુરુષ; યદુરાજાના કુળનો, વંશનો—ચંદ્રવંશી રજ-પુત જાતિનો જે માણસ તે. શ્રીકૃષ્ણ વગેરે જાદવ હતા.

જાદવાસ્થળી, સ્ત્રી૦ જાદવો વચ્ચે માંહોમાંહે થયેલી લડાઇના જેવી જે માંહોમાંહે ભયંકર લડાઇ થવી તે. (म. यादवी) દ્વારકાના યાદવો શ્રીકૃષ્ણ વગેરે સૌ પ્રભાસપાટણમાં યાત્રાએ ગયા હતા. ત્યાં યાત્રાના ઉત્સવમાં ખૂબ દારૂ પીધા પછી તેઓમાં માંહોમાંહે મોટી લડાઇ થઇ હતી. કેફને લીધે પોતે કોને મારે છે અને કોની સાથે લડે છે તેનું કોઇને ભાન રહ્યું નહિ ને સૌ નાશ પામ્યા. આ માંહોમાંહેની લડાઇ એવી ભયંકર થઇ પડી કે જેથી લગભગ આખું જાદવકુળ નાશ પામ્યું. આ ઉપરથી ઘર કે કુટુંબનાં સ્નેહીઓ વચ્ચે ચાલેલા કલેશને જાદવાસ્થળી કહેવામાં આવે છે.

જાદા, અ૦ [फा.] ખૂબ; વધારે.

જાદી, સ્ત્રી૦ [फा.] છોકરી; બેટી.

જાદુ, ન૦ [फा.] સાધારણ બુદ્ધિનાં માણસોથી સમજી શકાય નહિ એવું જે તે; મંત્ર, તંત્ર, યુક્તિ, હાથચાલાકી કે બીજી કોઇ રીતે બીજાથી સમજાય નહિ અને સૌને આશ્ચર્ય લાગે એવું જે કામ-બનાવ ચમત્કાર વગેરે તે. (૨) ચમત્કારિક કામો કરવા-સાધવાની જે વિદ્યા તે; તંત્રવિદ્યા; મંત્રમોહિની; કામણ; ઇલમ; નજરબંધી, ગારૂડી વિદ્યા; માયા; અભિચાર; ઇન્દ્રજાળ; મંત્રયોગ. ક્રિ૦ પ્ર૦ જાદુકરવું=ભોળવવું; વશ કરવું; બીજાને વિસ્મય થાય એમ કરવું; માયા કરવી. જાદુમંતર=જાદુ થાય એવા જે છુપા ઉચ્ચાર તે; ચમત્કારી કામણમંત્ર.

જાદુઇ, વિ૦ ચમત્કારિક; જાદુએ ઉત્પન્ન થયેલું; જાદુસંબંધી.

જાદુખોર, પું૦ જાદુ પાછળ મચ્યો રહ્યો હોય એવો માણસ; જાદુનોવ્યસની; જાદુ જાણનારો.

જાદુગર, પું૦ જાદુના ખેલ અને ચમત્કાર વગેરે કરનારો; બાજીગર; ખેલાડી; ગારૂડી.

જાદુગારૂં, વિ૦ જાદુઇ અસર ઉત્પન્ન કરે એવું; મોહિની લગાડે એવું; વશ કરી લે એવું; મોહક; માયાવી. ઉ૦ જાદુગારો ધુતારો કહ્યું કર ગયોરે.

જાદુગીરી, સ્ત્રી૦ જાદુની વિદ્યા તે; માયા; ઇલમ. (૨) જાદુ કરવાની આવડ તે.

જાદુટાણો, પું૦ જાદુનો નાનો જેવો ચમત્કાર તે.

જાદુમંતર, પું૦ જાદુ કરવાનો મંત્ર તે; જાદુ સંબંધી મંત્ર.

જાદે, અ૦ વધારે; ખૂબ; જોઇએ તે કરતાં વધારે હોય તેમ.

જાદો, પું૦ [फा.] છોકરો; શાહજાદો; બેટો.

જાન, સ્ત્રી૦ પરણવા જતા વરની સાથે જનારો જે જનસમૂહ તે; વરને પરણાવવા જનારાઓનો જે સમવાય તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જાન સુંઢાડવી=જાનને એકઠી કરી લઇ જવાની ધામધુમ-ગોઠવણ કરવી; જાન મેળવવી=જાન કાઢીને જવું તે. જાન શોભવવી=જાન શોભે તેમ કરવું. જાનેજવું=વર પરણાવવા જવું; માનભર્યા પરોણા થવું. રૂ૦ પ્ર૦ જાને આવવું=મોજશોખ કરવા ખાવાપીવા કે આતિથ્ય કરાવવા જવું:-ગરદન ઉપર કાકરી મૂકીને કામ કરો, અહિં તો કામ કરવાનું છે તમે કંઇ અહિં જાને આવ્યા નથી. આતિથ્ય માન વગેરેને યોગ્ય નહિ પણ કામકાજ કરવાને રહેલા માણસને ટાણો મારતાં કહેવાય છે કે, 'એ કંઇ અહિં જાને આવ્યો નથી.' કહે૦ જાનમાં કોઇ જાણે નહિ અને હું વરનો બાપ.

જાન, પું૦ [फा.] પ્રાણ; આત્મા; જીવ. (૨) સ્નેહ; પ્રેમ. રૂ૦ પ્ર૦ જીવજાન=બહુ પ્રિય; પ્રાણપ્રિય. ક્રિ૦ પ્ર૦ જાન આપવો=જીવ

આપવો; પ્રાણ કાઢી નાંખવો. જાનથી મારવું=પ્રાણ જતો રહે એવું મારવું; જીવ લઇ લેવો. જાન લેવો=જીવ લેવો. જાન પર આવવું=પોતાના પ્રાણ ઉપર સંકટ આવે તે વખતે પ્રાણના રક્ષણ માટે જે સામા થવું તે; જીવ સાટે જીવ લેવા જેવા દ્વેષથી સામા થવું. બેજાન કરવું=નિર્જીવ કરવું, પ્રાણ જતો રહે એમ કરવું. જાન સંભાળીને કામ કરવું=જીવ સાચવીને કામ કરવું. (૩) ન૦ [फा. जियान] નુકસાન; હાનિ; ખોટ; ગેરલાભ; વ્યય. જાનકરવું= નુકસાન કરવું. ખરચ–વ્યય. :–પૈસાનું જાન થાય તેની હરકત નહિ પણ સારૂં કામ કરવું. જાન થયું=નુકસાન–હાનિ થઇ.

જાનકી, સ્ત્રી૦ [सं] જનકરાજાનાં પુત્રી તે; સીતાજી.

જાનપિછાન, ન૦ જાણવામાં અને ઓળખવામાં હોય એવું જે તે, એવી જે હાલત તે; જાણતા અને ઓળખતા હોઇએ એવો જે સારો પરિચય–સ્નેહસંબંધ તે.

જાનમાલ, પું૦ જીવ–પ્રાણ અને મિલકત તે; જીવિત તેમજ તેનાં સાધનો તે; જાન અને માલમતા બેઉ તે; પ્રજા અને તેની માલમિલકત.:–જાનમાલનું રક્ષણ કરવું એ રાજાનો ધર્મ છે.

જાનરડી, સ્ત્રી૦ જાનમાંની સ્ત્રી; વરને પરણાવવા જનારી–ગયેલી સ્ત્રીઓમાંની એક તે; જાદરણી.

જાનવર, ન૦ [फा. जान=જીવ–વર] જેનામાં ચૈતન્ય હોય એવું પ્રાણી; ઢોર; પશુ.

જાનવરી, વિ૦ વનના જાનવર સંબંધી–જેવું; જંગલી; પાશવ. :–જાનવરી ખવાસ.

જાનઇયો, પું૦ જાનૈયો; જાનમાંનો જે એકાદ જણ તે; વરનો સાથી.

જાનાં, સ્ત્રી૦ માશુક; પ્રિયા; પ્યારી.

જાનિ, પું૦ [सं.] પતિ. જાયા અને જાનિ.

જાની, વિ૦ [फा.] જાન જેવું; પ્રાણ જેવું વહાલું; પ્રાણપ્રિય. :–જાનીદોસ્ત. (सं.) યાજ્ઞિક.

જાનીવાસો, પું૦ વર અને જાનને જે ઠેકાણે ઉતારો આપ્યો હોય તે સ્થાન.

જાનુ, સ્ત્રી૦ [सं.] જાંગ.

જાનેવારી, પું૦ ખ્રિસ્તી વરસનો પહેલો મહીનો; જાન્યુઆરી. ઉ૦ જાનેવારી જાણજો.

જાનૈડી, સ્ત્રી૦ જાનરડી; જાંદરણી.

જાનૈયો, પું૦ જાનમાંનો માણસ; વરને પરણાવવા તેની સાથે ગયેલા પુરૂષોમાંનો એક જણ તે.

જાનોતરુ, સ્ત્રી૦ જાન અને નોતરુ; જાન અને તેમાં નોતરેલા પરોણાઓ વગેરે તે. ઉ૦ જાનોતરુ ગઇ દ્વારકા એક રહ્યો સુભદ્રા તંન.

જાન્યુઆરી, પું૦ [अं.] ખ્રિસ્તી વરસનો પહેલો મહીનો.

જાપ, પું૦ જપ. ઉ૦ જાપ જપતીરે જાય.

જાપક, પું૦ જપ કરનારો; જપિયો.

જાપતો, પું૦ [फा. जाबिता] કિમતી વસ્તુ ઉપર તે ચોરાઇ જાય નહિ તે માટે અને માણસ વગેરે ઉપર તે નાસી જાય નહિ તે માટે જે ખંતીલી સંભાળ રાખવી તે; ચોકસી; તકેદારી; સાવચેતી; સંભાળ; પાકો બંદોબસ્ત. ક્રિ૦પ્ર૦ જાપતો રાખવો=સંભાળ રાખવી; બંદોબસ્ત રાખવો; સખતાઇથી નજર રાખવી.

જાપાન, ના૦ પૂર્વ ગોળાર્ધની પૂર્વે ચીનની પાસે પાસિફિક મહા સાગરમાંના હોનસુ, શિકોકક્ કયુસ્યુ જેસ્સો તથા બીજા ઘણાક નાના મોટા ટાપુઓ મળીને બનેલો એક દેશ; નિપોન; ઉગતા સૂર્યની ભૂમિ. જાપાનનું ક્ષેત્રફળ ૧૬૨૦૦૦ ચોરસ માઇલ છે. એની વસ્તી પોણા પાંચ કરોડ માણસની છે. જાપાનના લોકો બુદ્ધધર્મ પાળે છે. ચિનાઇ ભાષાને મળતી જાપાની ભાષા

તેઓ બોલે છે અને રંગે પીળા છે. જાપાનમાં ઘણા પર્વતો છે અને તેમાંના ઘણા જ્વાળામુખી છે. જાપાનીઓ ઉદ્યોગી અને ખંતીલા હોઈ છેલ્લાં પચાસ સાઠ વરસમાં પશ્ચિમનો સુધારો દાખલ કરી હાલ એક બળવાન પ્રજાની સ્થિતિએ પહોંચ્યા છે.

જાપાની, વિ૦ જાપાનનું; જાપાનસંબંધી; જાપાનનું વતની.

જાપ્ય, વિ૦ [सं.] જપવા જોગ; જપવાને યોગ્ય હોય એવું.

જાફત, સ્ત્રી૦ [अ. जिआफत] મીજબાની; ઉજાણી; ઉત્સવ. ક્રિ૦ પ્ર૦ જાફત આપવી=ખુશીનું ભોજન આપી મેળાવડો કરવો.

જાફરમાની, વિ૦ [फा.] કેસર જેવા રંગનું; કેસરિયું.

જાફરાન, ન૦ [फा.] કેસર. કહે૦ ગધ્ધેકુ જાફરાનકી કયા ખબર.

જાફરાબાદ, ન૦ કાઠિયાવાડમાં વેરાવળ અને પ્રભાત પાટણ તરફના ખુલ્લા દરિયા કિનારા ઉપર આવેલું એક સુંદર બંદર અને સંસ્થાન.

જાફરાબાદી, વિ૦ જાફરાબાદનું—સંબંધી; વતની.

જાફાટ, ન૦ બેદરકારીપણું.

જાબજા, અ૦ જયાસક; બહુ થઇ જાય તેમ; જાબજા વખાણ કર્યાં.

જાબાલિ, ના૦ [सं.] રામાયણ સમયના એક ઋષિ. દશરથ રાજાના પુરોહિતોમાં જાબાલિ એક હતા. વનવાસે નહિ જતાં ભરત જે ગાદી આપતો હતો તે સ્વીકારવાને તેમણે રામને ખૂબ સમજાવ્યા હતા. પૌરાણિક કથાનકોમાં જાબાલિ બહુ પ્રસિદ્ધ ઋષિ છે.

જાભણું, વિ૦ (ગાભણું) પશુની ગર્ભવતી માદા.

જામ, પું૦ [फा.] પડઘીવાળું પવાલું; કટોરો. (૨) દારૂ પીવાની રત્ન જડિત પિયાલી. (૩) જામફળીનું ફળ; જમરૂખ. (૪) કાઠિયાવાડમાં આવેલા નવાનગરના—જામનગરના રાજાઓની ઓળખ; અટક. :—જામસાહેબ.

જામ, પું૦ [सं. याम] રાત દહાડાનો આઠમો ભાગ; ત્રણ કલાક જેટલો વખત તે; યામ; પહોર. દિવસના ચાર અને રાત્રિના ચાર મળીને આઠ જામ થાય છે.

જામગરી, (જામગિરી) સ્ત્રી૦ તોપ અને બંદુકના થડ આગળનું ખામણું કે જ્યાંથી અંદરના દારૂને સળગાવાય છે તે; કાન; તોપ કે બંદુક ફુટવા માટે સળગાવવાનું નાકું. (૨) કાથાની શણ કે સુતરની એક છેડેથી સળગતી રાખેલી, તોપ બંદુક વગેરેના દારૂને ચેતવનારી કે દેવતા પાડવાની દોરી; પલીતો. ક્રિ૦ પ્ર૦ જામગરી સળગાવવી=ઉશ્કેરણી આપવી; લડાઇ ઝઘડો થાય એમ કરવું; ઉશ્કેરવું; પલીતો કરવો—મૂકવો તે. જામગરી ચાંપવી=સળગી, ભભુકી ઉઠે તેમ કરવું; ચપટી દારૂ મૂકેલો હોય તેમાં એક છેડેથી સળગતી દોરી ચાંપવી—લગાડવી એટલે ભડકો લઇ ઉઠે તેમ કરવું; મોટો ખળભળાટ કે ઝઘડો જાગે એમ કરવું તે.

જામણ, ન૦ (જમાવનાર) કોઇ વસ્તુ જામી જાય એમ કરે એવું જે તે; અંગ્રકરણ; મેળવણ.

જામદગ્ન્ય, ના૦ [सं.] જમદગ્નિનું સંતાન તે; પરશુરામ.

જામદાની, સ્ત્રી૦ જેની અંદર—પોતમાં ને પોતમાં વણાટની ભાત—વેલ પાડેલી હોય એવું ઉંચા વણાટનું સુતરાઉ કપડું. આ કપડાનાં અસલ પહેરણ અને અંગરખાં વગેરે કરવામાં આવતાં હતાં.

જામદાર, પું૦ [फा.] જામદારખાનાનો ઉપરી. તિજોરર; ખજાનચી; ફોતીદાર.

જામદારખાનું, ન૦ [फा.] જવાહિર, દાગીના અને રોકડ વગેરે રાખવાનું સ્થાન તે; તિજોરી; ભંડાર; નિધિ.

જામનગર, ન૦ કાઠિયાવાડમાં આવેલું એક રજપુત રાજ્ય; જુ૦ નવાનગર.

જામની, સ્ત્રી૦ [सं. जामिनी] સ્ત્રી. (૨) રાત્રિ.

જામફળ, ન૦ જમરૂખ; જમરૂખડીનું ફળ.

જામફળી, સ્ત્રી૦ જમરૂખડી; જેને જામફળ થાય છે તે ઝાડ.

જામવું, ક્રિ૦ અ૦ છુટાં છુટાં તત્ત્વોનું એકત્ર થવું; સંઘટ્ટન થવું; ઘન થવું; બંધાવું; સાથે સાથે મળી જવું; ઠરવું; બાઝવું. (૨) બરોબર ચાલી રહેવું; ખૂબ મચવું; ગાઢ થવું. :–યુદ્ધ જામ્યું. મૈત્રી જામી. યથાર્થ સ્થિતિએ, જોઇએ તેવી હાલતે પહોંચી જવું; ખીલવું. :–ખૂબ રંગ જામ્યો. (૩) બંધાવું; ઠરવું; પરમાણુઓનું ઘટ થવું. :–દૂધ જામ્યું. (૪) વધી–ખીલીને બહાર આવવો=સારો સંબંધ જામ્યો છે. **ક્રિ૦ પ્ર૦** ધંધો જામવો=વેપાર ખીલવો અને સારી સ્થિતિએ પહોંચવો. જામી જવું=એકદમ સામસામે અથડાવું; ટપાટપી થવી; લડાઇ થવી; ચોંટવું; સ્થિર દૃઢથવું; જુદું કે છુટું પડે નહિ એમ થવું. :–છોડ જામ્યા પછી ટેકો કાઢી લેજો.

જામાતૃ, પું૦ [सं.] જમાઇ.

જામાત્ર, પું૦ જમાઈ.

જામિની, સ્ત્રી૦ [सं. यामिनी] રાત્રિ, રજની. ઉ૦ જામિનીના જાગરણે અરૂણાં, લોચનિયાં લોચાતાં, જાઓ જીવણ, જાણ્યું જુઠ જવા દો. ધ્રુવ.

જામીન, પું૦ [फा.] અમુક કામ અમુક ન કરે તો કરી આપવા કે તેનો જવાબ દેવાને હું જોખમદાર થાઉં છું, એવી કબુલત આપનારો; બાંયધર; પ્રતિભૂ; જવાબદાર. **ક્રિ૦ પ્ર૦** જામીન આપવા=સામાને પોતા ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો બીજાનો વિશ્વાસ અપાવવો તે; બાંયધર દેવા. જામીન લેવા=બાંયધર માગવા. જામીનપર છુટવું=બાંયધર આપીને પોતે નક્કી કરેલી મુદતે હાજર થાય નહિ તો તેને માટે અમુક માણસ જોખમદાર ગણાય એવો વિશ્વાસ અપાવી છુટવું. જામીન થવું=બાંયધર બનવું; બીજા માણસના કાર્યની જોખમદારી પોતાને માથે લેવી.

જામીનગીરી, સ્ત્રી૦ જામીન તરીકે કબુલત કરવી–આપવી તે; જોખમદારી માથે લેવી તે; જવાબદારી. (૨) વિશ્વાસ; ખાતરી: કબુલત.

જામો, પું૦[फा.] પુરુષને ડીલે પહેરવાનો ઢિંચણની બહુ નીચે લગી લબડતો રહે એવો ઘેરદાર ડગલો કે અંગરખો. સંપૂર્ણ પોષાકમાં, સારા માઠાના અને મેળાવડાના પોષાકમાં પારસીઓ તેમજ હિંદુઓ અને રાજદરબારમાં મુસલમાનો જામા પહેરતા હતા અને મુંબાઇ સુરત તરફ અત્યારે પણ પહેરે છે. વરરાજાને જરીનો જે મોટો ડગલો–અંગરખો પહેરાવવામાં આવે છે તે. ઉત્તર ગુજરાતમાં જામો કહેવાય છે. વાઘો. જામાની સાથે હમેશ પિછોડી રાખવી પડે છે તેથી 'જામો પિછોડી' અથવા 'જામાપિછોડી' નો પોષાક એમ કહેવાય છે.

જામ્બવાન, ન૦ રામાયણ પ્રમાણે રામને મદદ કરનાર રિંછનો રાજા. તે સુગ્રીવનો બળવાન ને બુદ્ધિશાળી સામંત હતો. કૃષ્ણાવતારમાં સ્યમંતક મણિને માટે કૃષ્ણને તેની સાથે યુદ્ધ થયું હતું. તેણે પછી જામ્બવતી નામે પોતાની છોકરી અને મણિ કૃષ્ણને સોંપ્યાં હતાં.

જામ્બૂનદ, ન૦ [સં.] સોનું; સુવર્ણ; હેમ.

જાયનશીન, પું૦ વાલીવારસ; વંશજ; કુટુંબના હકદાર પુરુષો. :—અમારા જાયનશીનો સાથે તમારે માનથી તથા ખરેખરા પ્રજા ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું. પાં. ચો.

જાયપત્રી, સ્ત્રી૦ [સં. जातीपत्री.] જાયફળ ઉપરનું તૈલી સુગંધિદાર છોડું; જાવંતરી; જાવંત્રી; એક જાતનો તેજાનો. ઔષધિ અને ગરમ મસાલા તરીકે વપરાય છે.

જાયફળ, ન૦ [સં. जातीफल] સોપારી જેવડું પણ પોચું તૈલિસુગંધિદાર એક ફળ; એક તેજાનો. સુમાત્રા, જાવા, લંકા, નીલગિરિ વગેરે પહાડી અને ગરમ દેશોમાં જાયફળીનાં ઝાડ થાય છે. તે આશરે વીસ ફૂટ ઉંચાં થાય છે. તેને ગુચ્છાદાર લ આવી તેમાં ફળ આવે છે. ફળ ઉપર ત્રણ પડ હોય છે. એક પોચું ને લાલ પડ હોય છે તે જાવંતરી તરીકે વપરાય છે ને બીજું પડ કઠણ કોટલા જેવું હોય છે તેમાંથી ફળ નીકળે છે. આફ્રિકામાં જાયફળનાં ઝાડ થાયછે પરંતુ ખેતી કરવાથી જેવાં સારાં થાય છે તેવાં જંગલમાં થતાં નથી. લંબગોળ નહિ પણ ગોળ જાયફળ સારૂં અને ગુણ-કારી ગણાય છે. એમાંથી તેલ નીકળે છે તે વાયુના રોગ ઉપર વપરાય છે. જાયફળ માદક છે. ગરમ સુગંધિ મસાલા તરીકે તે આપણે અહિં પુષ્કળ વપરાય છે.

જાયા, સ્ત્રી૦ [સં. जाया] સ્ત્રી; વહુ; પત્ની.

જાયી, વિ૦ [સં. जन्] જન્મેલી; જણી. બેટી; પુત્રી; છોકરી. ઉ૦ માડીની જાયી ક્યારે આવશે.

જાયું, વિ૦ જન્મેલું; જણ્યું. છોકરું; બચ્ચું. :—જાયું તે સર્વે જવાનું.

જાયો, પું૦ જન્મેલો; જણ્યો; છોકરો; પુત્ર. :—સાસુજાયો ઘેર લડશેજી. માડીજાયો= ભાઇ. સાસુજાયો=વર, પતિ.

જાર, સ્ત્રી૦ જુવાર. (૨) પું૦ [સં.] જે પર પુરુષ સાથે સ્ત્રીને પ્રીતિ હોય તે; આશક; ઉપપતિ. :—અહલ્યા જાર=તેની સાથે જારી કરનાર—ઇન્દ્ર.

જારકર્મ, ન૦ [સં.] સ્ત્રીએ પર પુરુષ સાથે અને પુરુષે પર સ્ત્રી સાથે આડો-ખોટો વહેવાર રાખવો તે; પરાયાં સ્ત્રીપુરુષનો અયોગ્ય સંબંધ તે; પતિવ્રત કે પત્નીવ્રતનો ભંગ તે; વ્યભિચાર.

જારકર્મી, વિ૦ જારીનું કામ કરનાર; વ્યભિચારી.

જારજ, વિ૦ [સં.] જારીથી ઉત્પન્ન થયેલું; વ્યભિચારથી જન્મેલું છોકરું.

જારણ, ન૦ [સં. जॄ] જર્જર થઇ જવું તે; જાવરૂં થવું તે. (૨) જર્જરિત કરવાની જે ક્રિયા તે; માણસ જીર્ણ થઈ જાય એવો જે તાંત્રિક મંત્ર વગેરેનો પ્રયોગ તે; મુંડચોર. ' જારણ મારણ મંત્ર ' એમ બોલાય છે.

જારણું, ન૦ જારણ કરવું તે.

જારત, સ્ત્રી૦ મુસલમાનોમાં મરણને ત્રીજે દિવસે જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે; ઉઠમણાની ક્રિયા.

જારિણી, સ્ત્રી૦ જારકર્મ કરનારી; વ્યભિચારિણી; નઠારીસ્ત્રી.

જારી, સ્ત્રી૦ જારકર્મ કરવું તે; વ્યભિચાર; ચોરી છુપીથી સ્ત્રીપુરુષે ખોટો સંવ્યવહાર ચલાવવો તે.

જારી, અ૦ ચાલુ; શરૂ; જારુ; ચાલુ રહેલું હોય એમ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જારીકરવું=ચાલુ કરવું. જારી રાખવું=ચાલુરાખવું.

જારીવિજારી, સ્ત્રી૦ વ્યભિચાર કરવો અને વળી બડી તદબીરથી તેને છુપાવવો, છાનો રાખવો તે; જારકૌશલ્ય; છિનાળું કરીને તે ઢાંકી જાણવું તે. માણસ જારીવિજારી રમી જાણે છે. શુકબહોતેરીમાં શુકે બધી વિજારીની વાતો કહી કહીનેજ શેઠાણીને જારી કરતાં અટકાવી હતી.

જારૂ, ન૦ વ્યભિચાર; છિનાળું. (૨) અ૦ જારી; ચાલુ. :—હમણાં ભણવાનું જારૂ રાખ. નીભ્યા કરવું તે; બંધ ન પડે તેમ. :—કામ જારૂ છે.

જાલ, સ્ત્રી૦ [સં. जालं] જાળ. (૨) છટકું.

જાલમ, વિ૦ [સં. जाल्म] ક્રૂર; તીક્ષ્ણ; નિર્દય. (૨) અસહ્ય; ન ખમાય એવી સખતી-વાળું; જુલમી.

જાલમી, સ્ત્રી૦ જાલમપણું; ક્રૂરતા; જુલમ.

જાલિંદર, પું૦ સાધુઓની એક જાત; અમુક સંપ્રદાયના જે સાધુઓ તેમની ઓળખ. 'નાથ' જેવી.

જાલી, વિ૦ ક્રૂર; જુલમી.

જાલોર, ના૦ મારવાડમાં જોધપુર નજીક આ-વેલું એક નાનું રાજ્ય. દિલ્લી અને ગુજ-રાતના રસ્તા વચ્ચે જાલોર આવેલું છે. પરમાર રાજાઓનું તે એક બળવાન રાજ્ય હતું.

જાવક, વિ૦ જાય એમ કરવાનું; બહાર મોક-લવાનું; રવાના કરવાનું; જતું હોય કે જવાનું હોય એવું. માલ વગેરે:—જાવક માલ. (૨) ના૦ મોકલેલું કે મોકલવાનું જે તે; મોકલેલી કે મોકલવાની વસ્તુઓ તે. :—કાગળપત્તરો વગેરેની નોંધ તે. :—આવક જાવકની નોંધ પોથીઓ. (૩) ઉધરે—બહાર જાય કે અપાય તે; ખરચાય તે. નાણાની જાવક. (૪) પું૦ લાલરંગ.

જાવકબારનીશી, સ્ત્રી૦ અમુક ખાતામાંથી બીજા ખાતા તરફ અથવા ખાતાની વડી કચેરીમાંથી જે કાગળપત્તરો બહાર જતા હોય તેની નોંધપોથી.

જાવડભાવડ, અ૦ જેવુંતેવું; તકલેદી; આછું પાતળું; લાંબો વખત ટકે નહિ એવું; ફાસ ફુસિયું; કામ ચલાઉ હોય તેમ. એમ કહે-વાય છે કે 'જાવડ' નામે પાટણના રાજાનો એક દિવાન હતોઃ આગળ થયેલા દિવાનોની માફક તેને પણ પોતાનું નામ રાખવાનો અભખરો લાગ્યો હતો, પરંતુ સ્વભાવ કંજુસ હોવાથી તે જે તળાવ, કુવા, વાવ, કે મકાન બંધાવતો તે એટલાં બધાં સારાં ને ટકાઉ થતાં ન હતાં તેથી હરેક તકલેદી કામને તેને નામે 'જાવડભાવડ' કહેવાનું લોકમાં ચાલુ થયું હતું. :—આ સાલ વરસાદ જાવડભાવડ થયો છે.

જાવત, અ૦ [સં. यावत्] જ્યાં લગી.

જાવંતરી, સ્ત્રી૦ [સં. जातीपत्रीः] જાયફળ ઉપરની પોચી અને તીખી, લાલ રંગની છાલ; એક ગરમ મસાલો.

જાવંત્રી, સ્ત્રી૦ જાવંતરી.

જાવરી, સ્ત્રી૦ થોડા વખતમાં પચી જાય એવું ખાણું; દાળભાત:—જાવરીની હાજરી.

જાવરૂં, વિ૦ દોદળું; જર્જરી જાય એવું; ક્ષણ ભંગુર. ઉ૦ કુંભ કાચો કાયા જાવરી, જોઇને કરજો જતંનજી.

જાવલી, સ્ત્રી૦ જાવલું; ખજુરીનાં પાંદડાંનું ટાટું; ખજુરાંનાં પાંદડાંની છોલની સાદડી.

જાવળું, વિ૦ જીર્ણ; દોદળું; તકલેદી. (૨) ના૦ પાતળી રાખ; કાજળી; છારૂં.

જાવા, ના૦ મસાલાના ટાપુ સમૂહમાંનો એક મોટો ટાપુ. તે સુમાત્રા અને બોર્નિયોની વચ્ચે આવેલો છે. એની લંબાઇ ૬૦૦ માઇલ અને પહોળાઇ ૪૦ થી સવાસો માઇલ જેટલી હોઇ એકંદર ક્ષેત્રફળ ૪૯૦૦૦ ચોરસ માઇલનું છે. એના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી મોટા ને ઉંચા પર્વતોની હાર આવેલી છે. આ પર્વતમાળામાં ઘણા જવલંત જવાળામુખી છે. ચોમાસામાં જ્યારે વરસાદની ઝડીઓ પડે છે ત્યારે જ્વાળામુખોમાંથી ઉની ઉની વરાળના ગોટેગોટ નીકળી વરસતાં વાદળને વધારે કાળાં બનાવે છે. જાવામાં બે ચોમાસાં

આવે છે. એક મેથી સપ્ટેમ્બર લગીનું અને બીજું ડિસેમ્બરથી માર્ચની શરૂઆત લગીનું. જાવામાં અઢી કરોડ માણસની વસ્તી છે. હાલ જાવાનો ટાપુ હોલાંડના વલંદાઓને તાબે છે, પરંતુ આગળ તે હિંદુ રાજાઓને તાબે હતો. બૌદ્ધકાળમાં ત્યાં એ ધર્મ અને સત્તા જામ્યાં હતાં, તે બાદ શાંકરમતનો વિજય થતાં શિવમાર્ગી રાજાઓ જાવાના ધણીરણી થયા હતા અને ઇસ્વીસનના છેક સોળમા સૈકા લગી તેઓની તેની ઉપર રાજ્યસત્તા ચાલતી હતી. જાવામાં ઠેકઠેકાણે શિવાલયો અને હિંદુ દેવતાઓનાં મંદિરો તથા મૂર્તિઓ જોવામાં આવે છે. ચાર પાંચ હજાર હિંદુઓની તેમાં વસ્તી છે. જાવા બહુ ફળદ્રૂપ ટાપુ છે અને હિંદુસ્તાન સાથે છેક આજ લગી તેનો પુષ્કળ વેપાર ચાલતો હતો તેથી ગુજરાતમાં એ કહેવત ચાલે છે કે, 'જે જાય જાવે તે ફરી ન આવે અને આવે તો પરિયાના પરિયા ચાવે એટલું લાવે.'

જાવું, જવું તે. (૨) જવું.

જાવેદાન, વિ૦ હમેશનું; નિરંતર નીભ્યા કરે એવું; કાયમનું. (૨) નવી દુનિયાં.

જાવેદાની, સ્ત્રી૦ અનાદ્યંતતા; નિત્યતા; અનંતતા; નીભ્યાજ કરે એવી સ્થિતિ તે.

જાસક, અ૦ પુષ્કળ; જોઇએ તેટલું; જોઇતું હોય તે કરતાં વધારે; જાશક.

જાસકિયાં, ન૦ ભર્યો ભર્યો થઇ રહે એવું તે; પુષ્કળ થઈ પડવું તે; જોઇએ તે કરતાં વધારે થઈ વધે એમ પૂર્ણ થઇ પડેલું અને તેથી તૃપ્તિ સૂચક જે અતિશયતાનો ઉદ્દગાર થવો તે. બહુવચને વપરાય છે.

જાસવેણુ, સ્ત્રી૦ જાસુદ; જાસવંદ; એક ફૂલવેલ.

જાસુ, સ્ત્રી૦ જાસુદ; એક જાતની ફૂલવેલ. 'કલેશડી' અને તેનાં ફૂલ. એમ કહેવાય છે કે કલેશડીનાં ફૂલ જેના ઘર ઉપર નાંખ્યાં હોય તેના ઘરમાં કલેશ થાય.

જાસુદ, સ્ત્રી૦ એક જાતની ફૂલવેલ. આ બાગાયત ફૂલ છે અને તે રાતાં, ગુલાબી; સહેજ પીળાં લાલ ગુલાબી ધોળાશ પડતાં અર્થાત્ ગોરાં લાલ એમ બે ત્રણ જાતનાં થાય છે. છેલ્લી જાતનાં ગૌર ફૂલ તેના આંખને આનંદ પમાડે એવા રંગ ને સુરેખતા માટે વખાણાય છે. ઉ૦ જુઓ જરા જાસુદ પુષ્પગોરાં. કા. પી.

જાસુદી, સ્ત્રી૦ જાસુદનો છોડ અથવા વેલ તે.

જાસુસ, પું૦ [અ૦ जासूस्] છુપા વેષે શત્રુના નગરમાં કે લશ્કરમાં ફરી ત્યાંની બાતમી લાવનારો દૂત; બાતમીદાર; છુપી ખબરો લાવનારો; ચાર; ગુપ્તદૂત. (૨) કાસદ; ખબર કે કાગળ-પત્તર લઇ જનાર લાવનાર; ખેપિયો; ટપાલી.

જાસુસી, સ્ત્રી૦ છુપી બાતમીઓ લાવવાનું કામ તે; બાતમીદારપણું; ચારકર્મ; દૂતનું કામ તે.

જાસુંદ, જુ૦ જાસુદ.

જાસો, પું૦ જાસ્તી ગુજારનારો; મરણિયો થઈ વિચાર્યું ન વિચાર્યું જે તે કામ કરી નાંખનારો; આતતાયી; ગામ ઉપર કે સરકાર ઉપર ચિઢાઇ લોકોના જાનમાલ ઉપર જાસ્તી કરનાર; બહારવટિયો; છાપરાં અને ઓઘલા વગેરે બાળી મૂકનારો. ક્રિ૦ પ્ર૦ જાસો કરવો=ગમે તે રીતે મરણિયા થઇ જેની તેની ઉપર જાસ્તી ગુજારવી. બહુ અકળાઇ જઇ પોતાના દેહ અને જીવ ઉપર જવું તે; આપઘાત કરવો. :—જીવ ઉપર જાસો.

જાસ્તી, [અ.] જુલમ; સખતાઇ; સામાની મરજી ન હોવા છતાં જોરથી તેને તે કામ કરાવવું તે; મારીઝુડીને કામ લેવું કે કરાવવું તે; બળજોરી કરવી તે. ક્રિ૦ પ્ર૦

જાસ્તી ગુજારવી=જોરજુલમ કરવો; પરાણે, કમરજીએ કામ કરાવવું-કે કરવું તે; સખતાઇ કરવી; બળાત્કાર કરવો; દાબ-કડકાઈથી કામ લેવું.

જાસ્તી, અ૦ જ્યાદે; અતિશય; જોઇએ તે કરતાં વધારે. :-એને તમે જાસ્તી આપ્યું.

જાસ્વંદ, સ્ત્રી૦ જાસુદનો રોપો અને તેનાં ફૂલ તે.

જાહેર, વિ૦ [फा. जाहिर] કોઇથી છાનું કે છુપું નહિ એવું; સૌ કોઇ જાણે જુએ એવું; ખુલ્લું; ઉઘાડું; પ્રકટ; છતું; જે જાણવાની, જોવાની ને વાપરવાની સૌને છૂટ હોય તે. :-જાહેર વાત; જાહેર વસ્તુ ને જાહેર જગા. ક્રિ૦પ્ર૦ જાહેર થવું=સૌની જાણમાં આવવું; ખબર પડવું. ઉઘાડું થઈ જવું. જાહેર પડવું= ખુલ્લા પડવું; અંતરપટે નહિ રહેવું; છતા થવું. જાહેરમાં આવવું=સૌને ખબર પડે એમ કરવું; લોકમાં ખુલ્લા પડવું; અંતરપટે નહિ રહેવું; છતા થવું. જાહેરમાં આવવું= સૌને ખબર પડે એમ કરવું; લોકમાં ખુલ્લા જાણીતા-પ્રખ્યાત થવું. :-કેટલાંક ભાષણો આપવાથી તે જાહેરમાં આવ્યો. સાર્વજનિક. :-જાહેર માલમતા; જાહેર લાઇબ્રેરી=જેમાં જવાની સૌને છૂટ હોય એવું પુસ્તકાલય. જાહેરભાષણ; જાહેરસભા.

જાહેરખબર, સ્ત્રી૦ [अ.] સૌ કોઇ લોકની જાણમાં આવે એમ કરવું તે; એવી ખબર કે જે સૌ લોકના જાણવા વાંચવામાં આવે તે; જાહેરાત; સૌ લોકના જાણવામાં આવે એવી રીતે કોઈપણ એકાદી બાબત બહાર પાડવી તે; સૌને રોશન થાય એમ કરવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જાહેરખબર આપવી=લોકને રોશન થાય એમ કરવું તે; સર્વે લોક જાણે એમ એકાદી બાબત બહાર પાડવી તે.

જાહેરનામું, ન૦ [फा.] સરકાર અથવા કોઈ સંસ્થા કે વ્યક્તિએ અમુક બાબત કરવી ન કરવી કે અમુક રીતે વર્તવું તે સંબંધી સૌ લોક જાણે એમ છાપી અથવા લખીને સર્વેને રોશન થાય એમ કરવું તે; છાપેલી કે લખેલી સત્તાવાળાની આદેશક જાહેરખબર; દાંડી પિટાવીને જણાવવું તે; ઢંઢેરો; પડો વગડાવવો તે; સાદ પડાવવો તે; ચેતવણી આપવી તે. (૨) ચેતવણીનો લેખ.

જાહેરાત, સ્ત્રી૦ જાહેરખબર; જાહેર કરવું તે. (૨) અ૦ જાહેરમાં; ખુલ્લીરીતે; ચાહન.

જાહેલ, વિ૦ [फा.] ઝટ તપી જાય એવું; જહાલ; ઉગ્ર; ચંડ; આકળું; ક્રોધી; તુંડ-મિજાજી.

જાહો, જુ૦ જાસો. જાહો કરવો=જીવ ઉપર જોરાવરી કરવી.

જાહોજલાલી, સ્ત્રી૦ [फा. जलाल] મોટાઇ, અધિકાર, ધન અને ગુણ વગેરેનો જે દબદબો તે; મોટો વૈભવી ઠાઠમાઠ; વૈભવ; ગૌરવ. (૨) દીપ્તિ; આબાદી; પ્રભાવ; પ્રભુતા; વિભૂતિ; ઐશ્વર્ય; બઢતીનો વૈભવી દેખાવ તે.

જાળ, સ્ત્રી૦ [सं. जाल] માછલાં, પંખી અને મૃગાદિ પ્રાણીઓને પકડવાની છુટા છુટા આડાઅવળા દોરાની જે ગુંથણી તે; બાકાં બાકાંવાળું છુટા છુટા તાર કે દોરાનું વણતર તે; છુટા છુટા તાંતણાવાળું આછું વસ્ત્ર. :-માછલાંની જાળ. વાઘરીએ જાળ નાંખીને પંખી પકડ્યાં. (૨) ઝટ સમજી ન શકાય અને સહેજ ભૂલ થાય એવી ફસાવવાની કે પકડવાંની યુક્તિ રચના કે યોજના તે; ફાંસો; સકંજો; છટકું; પેચ. (૩) ઝટ સમજાય નહિ તેમ ઝટ ઉકલે નહિ એવી શબ્દ વિચાર કે બીજી કોઇ તરેહની રચના તે; કૂટબાજી. (૪) આમ-તેમ આડી અવળી ગોઠવેલી ઘણી બાબતો કે વસ્તુઓનો સમૂહ; જથો; હાર; પંક્તિ;

સમુદાય. ઉ૦ બ્રહ્માંડ આવરે એવી, આર્યની શરજાળથી. ક્રિ૦ પ્ર૦ જાળ નાંખવી=જેમાં પ્રાણી પકડાય-ફસાય એવું કંઇક ફેલાવવું તે, ફાંસો કે પકડ નાંખવી; પકડાય-કાબુમાં આવે એવી યુક્તિ કરવી. (૫) ભમરડાની દોર.

જાળક, પું૦ જાળ કરનારો. (૨) જાળવનારો.

જાળવણી, સ્ત્રી૦ જાળવવું તે; સંભાળ; સાચવણી. ક્રિ૦ પ્ર૦ જાળવણી કરવી=સાચવી રાખવું; સંભાળવું; નાશ ન થાય એમ રાખવું, જેમ હોય તેમ ને તેમ રહે એવી ખંત તે.

જાળવવું, ક્રિ૦ સ૦ નાશ પામે નહિ તેમ સંભાળીને રાખવું; સંભાળવું; સાચવવું. (૨) વિચાર અને ધ્યાનપૂર્વક જે કંઇ કરતા હોઇએ તેને હાનિ પહોંચે નહિ તેમ કાર્ય કરવું તે; લક્ષ રાખીને કરવું; પોતાને કે તે વાતવસ્તુને હરકત થાય નહિ તેમ કરવું. :- જાળવીને કામ કરજો.

જાળવાળિયું, ન૦ જેમાંથી અંગ દેખાય એવું આછું કપડું; ઘણુંજ ઝીણું કપડું.

જાળાવાળા, વિ૦ જાળની માફક આછા છેટા છેટા તંતુઓવાળું થઇ ગયેલું; કંતાઇ ગયેલું; જેનું પોત છિન્નભિન્ન થઇ ગયું હોય એવું; જરી ગયેલું; જાળવાળિયું. (૨) આછું અંગ દેખાય એવા વણાટનું.

જાળાંઝાંખરાં, ન૦ જાળાં અને ઝાંખરાં તે; એકબીજાની સાથે ગુંથાઇ ગયેલાં ડાળાંવાળા છોડવા અને બાંટવાં વગેરે તે. એકબીજા સાથે ગુંથાઇ ગયેલાં સુકાં ડાખળાંવાળાં ઝરડાં અને કરોળિયાની જાળો વગેરેનો જે ગુચવાડો તે.

જાળિયું, ન૦ [સં. जालक] જેમાં આડા ઉભા ધાતુના કે લાકડાના સળિયા નાંખેલા હોય વી ઘરમાં અજવાળું અને પવન આવવા માટે ભિંતમાં મૂકેલી નાની બારી કે બાકું તે; જાળીવાળી બારી. (૨) ભિંત અથવા છાપરામાંનું નાનું બાકું; ધુમાડિયું. (૩) એક જાતનો છોડવો. એમ કહેવામાં આવે છે કે, એનાં પાંદડાંનો રસ નાનાં છોકરાંને પાયો હોય તો તેમની છાતીમાં કફની જે જાળ બાઝી હોય તે નીકળી જાય છે. (૪) વિ૦ જાળીવાળું; આછાં બાકાંબાકાંવાળા વણાટનું; જાળીદાર.

જાળિયો, પું૦ કોટમાં પહેરવાનું એક જાળીદાર ઘરેણું.

જાળી, સ્ત્રી૦ [સં. जाल] અંદર અંદર બાકાં કે ખાલી માગ હોય એવું જે તે; બાકાં, પડ, તાર કે સળિયાની વચમાં અવકાશ રહેલો હોય એવી ગુંથણી, રચના કે બનાવટ; છુટી અવકાશવાળી ભાત કે તરેહ:- જાળી પાડીને ગુંથ. જાળી પાડીને વણ. ખાજાંમાં મહેસુબમાં કેવી મજેની જાળી પડે છે. જાળી પાડ=તરેહ-ગુંથણની ભાત પાડ. (૨) ઉભા, આડા અથવા તીરકસ સળિયાઓ ભરેલી બારી અથવા ભિંતમાં રાખેલો તેવો અવકાશ. (૩) અમુક પ્રમાણથી મોટું પ્રમાણ હોય તો પસાર થાય નહિ એવી તખતી; ગુંથણીની બનાવટ; હવા અજવાળું આવે પણ અણગમતી નહિ ઇચ્છવા યોગ્ય વસ્તુ આવે જાય નહિ એવી રચના, ખાળની જાળી. (૪) તાર કે સળિયાઓની વાડ; આડ; આંતરો. ઉ૦ જાળી કુદી ગયો કિંતુ, હવે કયાં એ જશે કુદી. (૫) ભમરડાની દોર. ક્રિ૦ પ્ર૦ જાળી ભરવી=નહિ ઇચ્છવા યોગ્ય હોય તેને આવતું અટકાવવાને બાકાંદાર રચના કરવી. જાળી મૂકવી=હવા અજવાળું આવે એવી નાની બાકાંવાળી બારી મૂકવી કે અવકાશ રાખવો. (૫) ગળણી.

જાળીદાર, વિ૦ જાળીવાળું; જેમાં જાળી-ખાજલી-અવકાશની ભાત પડેલી હોય એવું.

જાળું, ન૦ કંટાળી ઝાડવાંનાં ડાળાં એક બીજા સાથે ગુંથાઇ જઇને બનેલું જે ઠુંગલું તે; નાના છોડવા ને ડાળાં વગેરેનો ઘચુંબલો તે; જનાવર ભરાઇ રહે એવી ડાળાંની ગુંચવણીવાળી મંડુલી; વનસ્પતિના ઘચુંબલાની ગુફા. :-કંથેરનું જાળું. ડાળાંનો સમૂહ. (૨) આમ તેમ આડા અવળા તંતુઓ કે રેસાઓ ગુંથાઈ રહેલા હોય એવું જે તે; જાળ જેવી ગુંથણ રચના:-ખજુરી વગેરેનાં પાંદડાંના રેસાઓનું જાળું. જાળીદાર પડ. (૩) કરોળિયો અને તેની જાતના જીવડાએ લાળના તંતુઓની કરેલી ગુંથણી; બાવું. (૪) આંખની સપાટી ઉપર આવતું પાતળું પડ; છારી. (૫) કજિયા કંકાસથી કોઇને કામ સુઝવા દે નહિ એવું તે. :-રીસનું જાળું. (૬) ફાંસો; પેચ; છટકું. (૭) જથો; અતિશયતા તે; સમુદાય; આશય. (૮) ગુંચ; ગુંચવણ; જેમાંથી માર્ગ જડે નહિ, અને ગુંચાઇ જવાય એવું જે તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જાળાં બાઝવાં=સાફસુફ નહિ રહેવાથી કરોલિયાની જાળો બંધાઇ જવી; બાવાં બાઝવાં; અવ્વડ થઇ જવું.

જાંખવું, ક્રિ૦ સ૦ [सं. दृश्] ઝીણું જોવું; આંખને ઝીણી કરી બારીકીથી જોવું; નિરખવું; ધ્યાનથી જોવું. (૨) ઝાંખું જોવું; ઉપર ઉપરથી સહેજ સાજ નજર કરી જોવું; જોયું ન જોયું કહેવાય એમ ઉપરચોટયું જોવું. :-ભાઇ સાહેબ તો જાંખીએ જોતા નથી. (૩) દર્શન કરવાં; સામું જોવું; નજર કરવી.

જાંખાપણું, ન૦ ઝાંખાપણું; આછું દેખાવું તે; સહેજ સાજ દેખાવું તે; ઝંખાશ.

જાંખાશ, સ્રી૦ ઝાંખાશ; જાંખાપણું; કમી તેજ; પ્રકાશાભાવ; મંદતા; મેલાપણું; તેજ નહિ હોવું તે: તેજક્ષય. ક્રિ૦ પ્ર૦ જાંખાશ મારવી=ઝાંખુ દેખાવું; સ્પષ્ટ-ખુલ્લું નહિ દેખાવું; જાંખું લાગવું; નહિ તેજસ્વી લાગવું.

જાંખી, સ્રી૦ દર્શન; દષ્ટિપાત; સહેજસાજ સામું જોઇ લેવું તે; લક્ષથી દર્શન કરવાં તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જાંખી જોવું=આંખ ઉંચી કરીને જોવું; સંભાળ લેવી; કૃપાની દષ્ટિએ જોવું. જાંખી લેવું=જોઇ લેવું.

જાંખું, વિ૦ સ્પષ્ટ દેખાય નહિ એવું; સાફ ખુલ્લું દેખાતું ન હોય તેવું. (૨) ફીકું; તેજહીન; છોભું; શરમિંદું; ઉતરી ગયેલા મોંનું; ઝાંખું.

જાંગ, જાંઘ.

જાંગડ, વિ૦ કિમ્મત ઠરાવી ન હોય તેમ સોદો પણ કર્યો ન હોય પણ માત્ર જોવા દેખાડવાને માટે રાખેલું હોય એવું; અદ્ધડ લીધેલું કે રાખેલું તે; ઉદ્ધડ. (૨) અ૦ વાજાનો એવો અવાજ; વાજાના અવાજનું સાદું અનુકરણ. ઉ૦ જાંગડ જાંગડ દુંદુભિ વાગે. પ્રેમાનંદ.

જાંગલો, પું૦ ગોરા વર્ણનો ઠંડા દેશનો રહેનારો તે; ટોપીવાળો; યુરોપિયન. (૨) જંગલનો રહેવાસી.

જાંગી, પું૦ મોટું ઢોલ. જંગી=મોટું તે ઉપરથી.

જાંઘ, સ્રી૦ [सं.] કમ્મર નીચેનો પગનો ઉપલો માંસલ જાડો ભાગ કે અવયવ તે; જંઘા; સાથળ.

જાંઘિયો, પું૦ જાંઘો ઢંકાય એવી કુસ્તી કરનારાઓને પહેરવાની ચડ્ડી; કમ્મર અને જાંઘને બેસતી આવી રહે એવી ટુંકી સુંથણી; તંગિયો; લંગોટ.

જાંદરણી, સ્રી૦ વર પરણાવવા તેની સાથે ગયેલી સ્રીઓમાંની અકેક તે; જાનરડી.

જાંબવાન, પું૦ [सं. जाम्बवत्] બ્રહ્માથી ઉત્પન્ન થયેલો રિંછોનો રાજા, વાનરરાજ

વાલિનો એક મોટો પરાક્રમી સરદાર. રામને લંકા ઉપરની સ્વારીમાં વાનરો સાથે રહી એણે મોટી સહાય આપી હતી. આ રામાવતારનો જાંબવાન કૃષ્ણાવતાર સુધી જીવતો રહેલો હો અથવા એજ નામનો બીજો જામ્બવાન હો પરંતુ યાદવ સત્રાજિતના ભાઇ પ્રસેન પાસેથી જાણીતો સ્યમંતકમણિ તેના હાથમાં આવ્યો હતો અને તે મણિ મેળવવાને શ્રીકૃષ્ણને જામ્બવાન સાથે યુદ્ધ કરવું પડયું હતું એમ ભાગવતાદિ પુરાણોમાં છે. શ્રીકૃષ્ણ સાથે લડતાં તેને ખાતરી થઇ ને તે 'રામ' છે એમ જાણી તેણે પછી રૂક્મિણી નામે પોતાની કન્યા ને મણિ બેઉ તેમને અર્પણ કર્યાં.

જાંબુ, ન૦ [सं. जम्बु] જાંબુડાનું ફળ; આ ફળ ખારેક જેવડું ચોમાસાની શરૂઆતમાં થાય છે. તે ઉપરથી તમામ કાળું હોય છે. કોઇ ફળ સહેજ રતુંબડું પણ હોય છે. અંદરથી તેનો લીલો પાણીદાર માવો લાલ સુરખીદાર મીઠો ખાટો હોય છે. આ ફળ પાકું ખવાય છે. પહેલા ચોમાસામાં મળતો લીલો મેવો. (૨) કાળો રતુંબડો રંગ.

જાંબુક, ન૦ જંબુક; શિયાળ.

જાંબુડી, સ્ત્રી૦ જાંબુનું નાનું ઝાડ. (૨) બાળક છોકરાના હાથમાં આપવાનું એક રમકડું; ધાવણી. (૩) વિ૦ જાંબુના રંગનું; જાંબુના જેવા રંગનું. ઉ૦ જાંબુડિયા બેસતી બંગડીઓ. નર્મદ.

જાંબુડું, ન૦ જાંબુ; જાંબુડીનું લીલું ફળ.

જાંબુડો, પું૦ જળાશયની પાસે થતું પિંપરના જેવું એક મોટું ઝાડ; જંબુવૃક્ષ. આને ચોમાસાની શરૂઆતમાં ખારેક જેવડાં અને ઉપરથી લાલ કાળાં ફળ થાય છે. જાંબુડો ઘણું ખરૂં બહુ ભેજવાળી જમીનમાં ઉગે છે. નદી કિનારે, કે તળાવ–સરોવર ઉપર ઘણું ખરૂં તે હોય છે. ઉ૦ જાંબુડે જાઇશ માં, બીજલ ! જાંબુડે જાઇશ માં, જાઉં તો જાંબુડાં ખાઇશ માં ભરવાડિયા. (૩) જાંબુના જેવો કાળો રતુંબડો રંગ તે.

જિકર, સ્ત્રી૦ [अ.] જીકર; એકાદી બાબત ઉપર આગ્રહ કર્યા કરવો તે; આગ્રહ; હઠ; ખેંસ; માથઝીક. (૨) ઘણું કરગરવું તે; આજીજી; કાલાવાલા. (૩) તકરાર; ભાંજગડ; રકઝક. (૪) પું૦ વિવાદ અને આગ્રહની બાબત; મજકુર; આશય. (૫) દમ; જીવ; સત્ત્વ; અગત્ય. ક્રિ૦ પ્ર૦ જિકર કરવી=આગ્રહ–ખેંસ કરવી; બોલીબોલીને તકરાર કરી કરીને કંટાળો આપવો; માથાઝીક કરવી.

જિગર, ન૦ [फा.] કાળજું; હૈયું; દિલ; મન; જીવ.

જિગીષા, સ્ત્રી૦ [सं.] જીતવાની ઇચ્છા તે; જયેચ્છા.

જિગીષુ, વિ૦ [सं.] જીતવાની ઇચ્છાવાળું; જયેચ્છુ.

જિઘાંસુ, વિ૦ [सं.] મારવા–હણવાની ઇચ્છાવાળું; પટકી નાંખવા ઇચ્છતું.

જિજ્ઞાસા, સ્ત્રી૦ [सं.] આત્મજ્ઞાન–અથવા સામાન્ય કંઇ પણ બોધ લેવાની જે ઇચ્છા તે; જાણવાની આતુરતા; જાણવાનો જે ભાવ તે; જ્ઞાતુમિચ્છા; પૃચ્છા; જાણવાનું મન થવું તે.

જિજ્ઞાસિત, વિ૦ [सं.] જાણવા માગેલું; ભાવથી જે જાણવાની ઇચ્છા કરેલી હોય તે; પૂછેલું, વિચારેલું.

જિજ્ઞાસુ, વિ૦ [सं.] જાણવાની ઇચ્છાવાળું; જાણવાની આતુરતાવાળું; પૃચ્છક, પડ પૂછિયું; આત્મજ્ઞાનની કે સામાન્ય બોધ લેવાની જેને ઇચ્છા રહ્યા કરતી હોય તે.

ઉ૦ જિજ્ઞાસુ થઇ જાણીએ તો સમજાયે તરત.

જિત, વિ૦ [સં.] જિતેલું; જિતાયું હોય તેવું; પરાભૂત. શબ્દની આગળ પાછળ જોડાતાં જુદાજુદા ને ઉલટાસુલટા અર્થ બતાવે છે. :–જિતકામ=જિતેલો છે કામ જેણે તે, અર્થાત્ કામને જેણે પોતાને તાબે કરેલો છે તે; અને કામજિત=કામથી જિતાયેલો અર્થાત્ કામને તાબે–વશ હોય એવો જે તે (૨) સ્ત્રી૦ જય; ફતેહ; સરસ ઉતરવું–ફાવીજવું તે. :–એ લડાઇમાં-વાદમાં-કામમાં મારી જિત થઈ છે.

જિતવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. जि–जय] બીજાની ઉપર અથવા સામાવાળા કરતાં સરસ નીવડવું; જય મેળવવો; સામાનો પરાભવ કરવો; લાભીજવું; પોતે વશ ન થતાં સામાને પોતાને વશ કરવો. (૨) ક્રિ૦ અ૦ ફાવવું; પારપડવું.

જિતાડવું, ક્રિ૦ સ૦ જિતે એમ કરવું; ફાવે તેમ કરવું; જિત મેળવી આપવી.

જિતેન્દ્રિય, વિ૦ [સં.] જિતેલી છે ઇન્દ્રિયો જેણે તે; શાંત; શ્રાંત; સંયમી.

જિદ, સ્ત્રી૦ [અ.] હઠ; ખોંચ; આગ્રહ; એકની એક બાબતને વળગી રહેવાનો જે ખોટો આગ્રહ તે. ક્રિ૦પ્ર૦ જિદ કરવી=હઠ કરવી; આગ્રહ કર્યા કરવો.

જિદ્દા, ના૦ લાલ સમુદ્ર ઉપર મક્કાની પશ્ચિમ દિશાએ સાઠ પાંસઠ માઇલ ઉપર આવેલું એક મોટું બંદર. ઇજિપ્ત–મિસર તરફના મુસલમાન હાજીઓને મક્કા જવાના મુખ્ય મથક તરીકે જાણીતું છે. લગભગ એક લાખ હાજીઓ ત્યાંથી આવજા કરે છે. પૂર્વ પશ્ચિમ વચ્ચેના વેપારનું આગળ પણ તે એક મુખ્ય મથક હતું. આ બંદરમાં મીઠા–પીવાના પાણીની તંગી રહે છે. અડધો લાખ માણસની તેમાં વસ્તી છે. જેડા, જેદ્દા, પણ કહેવાય છે.

જિદ્દી, વિ૦ જિદ કરનાર; આગ્રહી; હઠીલું; તકરારી; પકડયું હોય તે ક્યમે કર્યું મૂકે નહિ એવા સ્વભાવનું; ચીકણું. :–એ તો બહુ જિદ્દી માણસ છે.

જિન, પું૦ [સં.] અર્હન્; બુદ્ધ. (૨ અં. Gin) ન૦ કપાસિયા અને રૂ છૂટાં પાડવાનો સંચો; કપાસ લોઢવાનો સાંચો; એક યંત્ર કે જેના વડે રૂ ને કપાસિયા જુદા પડાય છે; કપાસ લોઢવાના સંચાનું કારખાનું. :–પાનેજમાં બે ચાર જિન છે.

જિનેશ્વર, પું૦ બુદ્ધ ભગવાન; વિષ્ણુ ભગવાન.

જિનોવા, ન૦ સ્વિટ્ઝરલાંડમાં આવેલું એક પ્રાચીન શહેર. આ શહેર ત્યાંનાં ઘડિયાળોને માટે આપણા લોકમાં જાણીતું છે. એમાં ફ્રેંચોની વસ્તી મોટી છે. (૨) ઇટલિ દેશનું ભૂમધ્ય સમુદ્ર ઉપરનું એક બંદર. અમેરિકા ખંડ શોધી કાઢનાર પ્રખ્યાત વહાણવટી કોલમ્બસનો જન્મ આ શહેરમાં થયો હતો. (૩) સ્વિટ્ઝરલાંડમાં આવેલું એક સવા બસેં ચોરસ માઇલના વિસ્તારનું સરોવર. દરિયાની માફક નહિ સમજ પડે તેવી રીતે આ સરોવરમાં ભરતી ઓટ થાય છે.

જિન્નસ, જુ૦ જણશ.

જિબ્રાલ્ટર, ન૦ ભૂમધ્ય અને આટ્લાંટિક સમુદ્રોને જોડતી એક નાની સાંકડી સામુદ્રધુની ઉપર સ્પેનના આફ્રિકા સામેના કિનારાની ધાર ઉપર આવેલો આ એક મજબુત પહાડી કિલ્લો છે. સ્પેનના કિનારાની લાંબી ભૂશલાકા સમુદ્રમાં ગયેલી છે. મધપુડાની માફક તે કાણાં કાણાંવાળી છે. આની ઉપર બ્રિટિશ સરકારે પોણો અબજ રૂપિયા ખરચીને બહુ મજબુત કિલ્લો બંધા-

વેલો છે. એ ખડકનાં બાકાંમાં તમામ ઠેકાણે તોપો ગોઠવી દીધેલી છે. આ કિલ્લામાં બ્રિટિશ સરકાર હમેશ છ હજાર માણસનું લશ્કર અને બે વર્ષ ચાલે એટલું ખાવા-પીવાનું રાખે છે. જિબ્રાલ્ટર ભૂમધ્ય સમુદ્રની ચાવી રૂપ છે.

જિમ, અ૦ જેમ. ગુજરાતી કવિતામાં વપરાય છે.

જિયાફત, સ્ત્રી૦ [અ.] મિત્રો તથા ઓળખીતાઓને આનંદ ખાતર એકઠા કરી ભોજન આપવું તથા ગમત કરાવવી તે; ઉજાણી; મિજમાની; જાફત.

જિયાવર, [સં. जाया ને वर વા જયી-સુભાગી વર] અમુક નામને બદલે આવે ભાર કન્યાના વર એવા અર્થમાં વપરાય છે. સુભાગી વર.

જિયો, અ૦ (જીવો)-ઘણું જીવો અને સુખી રહો, એવો ધન્યવાદ શાબાશી-વાહવાહ કહેવાનો ઉદ્દગાર.

જિરાકેરી, સ્ત્રી૦ જીરૂં ભરેલી કેરી; જીરાકેરી.

જિરાફ, ન૦ આફ્રિકાનાં જંગલોમાં થતું રોઝ કે ઘોડાની જાતનું પણ દેખાવે હરણ જેવું એક સુંદર ચોપગું જનાવર. ચોપગાં જનાવરોમાં હાથી કરતાં પણ જિરાફ ઉંચુ છે. પગથી કાનની ટોચી લગીની એની ઉંચાઈ પંદરથી વીસ ફૂટ જેટલી હોય છે. એનો પાછલો ભાગ આગલા ભાગ કરતાં બે તૃતીયાંશ નીચો હોય છે. એનું માથું નાનું આંખો સુંદર ચળકતી, વાળ રેશમ જેવા મુલાયમ અને ડોક પાતળી ને લાંબી હોઇ ઉંચામાં ઉંચા ઝાડનાં પાંદડાં તે ખાઇ શકે છે. જંગલમાં જિરાફ પાંચ છના ટોળામાં ફરે છે. દોડવામાં તે બહુ ઝડપી છે. પાતળા ઉંચા પગ ઉપર એનું કલેવર એક ઢોલ જેવું દેખાય છે. તેનો રંગ ભુખરો પીળો અંદર કાળી બુટ્ટીઓવાળો આંખને ગમે એવો મજેનો હોય છે. આ પ્રાણી જોતાં આનંદ અને કુતૂહલ ઉત્પન્ન થાય છે.

જિરાયત, વિ૦ આકાશના પાણીને લીધે-વરસાદથીજ જેમાં પાક થાય છે એવી જમીન તે; જરાયત.

જિરાસાળ, સ્ત્રી૦ [સં. जिरक-शालि] જીરાસાળ; ઝીણા દાણાની ડાંગેર તે;

જિલ્લો, પું૦ [અ. जिल्ला] દેશની વ્યવસ્થા કરવા તથા બંદોબસ્ત જાળવવા માટે પાડેલા ભાગોમાંનો એકાદ ભાગ તે; પ્રાંત; મુલક; તાલુકો; તહેસીલ; મહાલ. (૨) શહેર અથવા ગામના વિભાગોમાંનો એકાદ તે; લત્તો; ચકલો; મહોલ્લો; પોળપાડો; વાસ. :-એક જિલ્લાનું કુતરું બીજા જિલ્લામાં જાય કે તરત મારામાર થાય. (૩) અમલ ચલાવવા જેટલો પ્રદેશ; વકીલાતનું કામ કરવાનો વિભાગ; વિષયવિભાગ. (૪) બે ત્રણ રાગના મિશ્રણથી બનતો જે હાળ તે; મિશ્રરાગ.

જિવાઈ, સ્ત્રી૦ ખાવાનું મળ્યા કરે એવી જે ગોઠવણ તે; જિવારો; રોટલા ખરચ; જીવવા માટે જોઈએ તેટલી પોષણ લગણી આવકવાળી દેણગી તે; જમીન, મિલકત વગેરે. (૨) ચાલુ જીવન જોગવવા જેટલાં અન્નપાણી મળ્યા કરે એટલી જમીન વગેરેની જે હમેશ-કાયમને માટે મળેલી બક્ષીસ તે. :-એનાં છોકરાંને રાજાએ જિવાઇની જમીન આપેલી છે. (૩) પેનશન; રોકડ ખાધાખરચ; શાસન :-સરકાર એને જિવાઇ આપે છે. (૪) જીવનનો કાળ તે; જીવનાંતર; વપ. ક્રિ૦ પ૦ જિવાઇ આપવી =આજીવિકા ચાલે એટલું ખરચ આપ્યા કરવું તે; ભરણપોષણ આપવું. જીવનગાળો.

જિવાઈદાર, વિ૦ રાજસેવાના બદલામાં અથવા ભવિષ્યમાં રાજ્યને આપવાની લશ્કરી વગેરે સેવાના બદલામાં જેમને જીવનના સાધન રૂપ જમીન વગેરે મળેલાં હોય એવા લોક તે. સિપાઇગીરી, નોકરી, સેવા વગેરેના બદલા દાખલ જેમને નામે જિવાઈ ચાલતી હોય તેઓ—ગરાસિયા વગેરે.

જિવાત, સ્રી૦ નાના નાના જીવ અને જંતુઓનો સમૂહ તે; જીવ; જીવડાં. અન્ન દાણા વગેરેમાં જે સડો થયા પછી જીવડાં પડે છે તે. (૨) નાના મોટા કીડા; કૃમિ; જીવ. ઘા અને કહોવાણ વગેરેમાં સુતર જેવા લાંબા ધોળા જીવ પડે છે તે. :—છોકરાના પેટમાં કંઈ જિવાત હોય તો તે કાઢી નાંખો. ક્રિ૦ પ્ર૦ જિવાત પડવી=નારાં ઘા અથવા સડે ને કહોય એવી વનસ્પતિ વગેરેમાં જીવ પડવા તે.

જિવાડવું, ક્રિ૦ સ૦ જીવે એમ કરવું; જીવતું રાખવું. (૨) બચાવવું; ઉગારવું. (૩) પાળીપોષીને મોટું કરવું; ઉછેરવું. (૪) સજીવન કરવું; જીવ આપવો; જીવતર પામે એમ કરવું. ઉ૦ જીવાડ પુત્ર તું મારો, ફેરવી કર અતિ શીઘ્ર શરીર એને. ઉ રા. ચ. પ્રાણીને તથા વનસ્પતિ વગેરેને સજીવ રહી જગ્યા કરે એમ કરવું તે.

જિવારી, સ્રી૦ જેના મોં ઉપર લાખિયા શાહી અથવા કણક લગાડેલી હોય એવું તાલ કે ઠોકા દેવાનું નરઘું; તબલો.

જિવારો, પું૦ જીવનગાળો; જીવન; જિંદગી; જન્મારો; આરંભથી અંત લગીનું જીવન તે.

જિવાળ, વિ૦ જીવાળ; જીવવાળું; સજીવન; જીવતું. (૨) કૌવતવાળું; તેજ—દમવાળુ. (૩) જેની પાસે જીવ—ધન હોય એવું; સુખી; લીલું; જીવવાળું.

જિષ્ણુ, પું૦ વિષ્ણુ; ભગવાન; પરમેશ્વર.

જિહાન, સ્રી૦ [फा] જહાન; દુનિયા; જગત.

જિહ્વા, સ્રી૦ [सं.] જીભ; જીભડી.

જિહ્વાગ્રે, અ૦ [सं.] જીભની અણી ઉપર હોય તેમ; મોઢે; પાઠે; તરત બોલી દેખાડાય તેમ.

જિંગોડું, ન૦ એક જાતનો સ્વેદજ જીવ; ઢોર કુતરાં વગેરેના વાળમાં પડતો એક જીવ. જિંગોડી; જિંગોડો.

જિંગોડી, સ્રી૦ ચામડીની સાથે ચપટી વળગી રહેનારી એક જાતની જૂ. (૨) વહુલી.

જિંડવું, ન૦ વનસ્પતિનાં ફળ જેમાં થાય છે એવું ગોટા જેવું કોટલું; ડિંડવું; કાલું; જેમાં જથાબંધ બી—ફળ રહે છે એવો જાડી છાલનો પોપટો; બી ભરેલો ડોડો. કપાસનાં ખસખસનાં જિંડવાં. (૨) બી—ફળની જોડ તે; જોડું; જોડકું: ગર્ભમાં જે બે છોકરાં હોય તે :—જિંડવે આવેલા ભાઇઓ. જિંડવાનાં છોકરાં.

જિંદગાની, સ્રી૦ [फा.] જિંદગીના પ્રમાણનો જે કાળ તે; આયુષ્ય; આખી વય લગીનો સમય; જન્મારો; જીવનકાળ. (૨) જીવન; જિંદગી. (૩) આયુષ્યક્રમ; જીવનચર્યા; જીવન ભોગવવાની રૂઢિ—આચાર—રીતભાત તે.

જિંદગી, સ્રી૦ [फा.] જીવન; જીવનનો કાળ તે; જીવનચર્યા. (૨) જીવવું તે; સજીવપણું; દેહમાં પ્રાણ—જીવ હોય તેવી અવસ્થા; ચૈતન્યાવસ્થા. (૩) જીવન ગુજરવાને પ્રાપ્ત થયેલી જે સારી માઠી હાલત તે; જીવવું ને રહેવું, ગુજરો કરવો તે. :—જનાનાની જિંદગી મળી, કેદીની જિંદગી એવી તો સારી.

જી, સ્રી૦ માતા; બા; માતાજી. શ્રાવક તથા બીજી વણિક વગેરે કોમોમાં વપરાય છે.

જી, અ૦ હુંકારાનો માનભર્યો ઉદ્ગાર; હાં; હા; આ રહ્યો; વારુ, વગેરે બતાવનારો

ઉદ્ગાર. (૨) વડીલનું બહુ માન અને બોલનારનો વિવેક બતાવવા સારૂ શબ્દની આગળ જોડાતો પ્રત્યય. :–પિતાજી; બાપાજી; માતાજી. શેઠજી; સાહેબજી. શબ્દની આગળ માન ને વહાલ દેખાડવાને જોડાતો આગમ. :–જીકાકા; જીમામા વગેરે. (૩) સાસરિયાંની સગાઇ દેખાડનારો પ્રત્યય. :–કાકા (પોતાના) કાકાજી (સસરાનો ભાઇ) મામાજી. વગેરે. ૦ પ્ર૦ જીલબ્બે–હાજરાહજુર; વિનયથી નમતા ને અધીન રહેવું તે; વશ; અત્યંત અધીનતા બતાવે છે. :–ભાઇ તો વહુને જીલબ્બે થઇ ગયા.

જીક, સ્ત્રી૦ જક; હઠ; જીદ. (૨) ઝીક; ધોમારવી તે; કપડાને ઝાટકવું તે. (૩) કસબ; જર.

જીકવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉંચું કરીને પછાડવું; કપડાને ધોવા માટે ઝાટકવું (૨) ઉપાડીને અંદર નાંખી દેવું; હોમાવવું; સામેલ કરી દેવું; ઝઘડામાં નાંખી દેવું. (૩) હરાવવું; પરાજિત કરવું; પછાડી નાંખવું; ઉંચકીને ઉશેટી દેવું; ઝીકવું; (મરાઠી) જિકવું–જિંકવું.

જીકર, સ્ત્રી૦ હઠ; તકરાર; માથાકોક.

જીકાર, પું૦ જી અક્ષર તે. (૨) જી, જી, એમ વિવેકભેર બોલવું ચાલવું તે. :–ખલાસીલોક હુંકારે તો જીકાર વાપરે છે પણ ટુંકારે પાછા જીકારને માથે પાણી ફેરવી દે છે.

જીગર, ન૦ જિગર.

જીજી, સ્ત્રી૦ જી; બા; માતાજી. (૨) મોટાં મા; દાદી; નાની.

જીજીબા, સ્ત્રી૦ મોટી નણંદ; વરની મોટી બહેન. ગરાસિયા લોકમાં અને કાઠિયાવાડમાં વપરાય છે.

જીજીમા, સ્ત્રી૦ ઘરડીમા; દાદી; નાની; વડિયાઈ. બાપની કે માતાની મા તે.

જીજો, પું૦ દાદો; બાપનો કે માનો બાપ; આજો.

જીણુ, સ્ત્રી૦ ગોટલીના કોટલાનું જે પહેલું શરૂઆતનું બંધારણ તે; કોટલાનું બહુ કઠણ નહિ થઇ ગયેલું એવું પૂર્વરૂપ તે; ગોટલીના ઉપલા પડમાં કઠણાશનું આવવું તે; શીયુ. :–હજી કેરીઓમા જીણુ બંધાઇ નથી.

જીતવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. जि.] શત્રુની સામે ફાવવું; સામાને હરાવવો; જિતવું.

જીદ, સ્ત્રી૦ [फा.] જિદ; હઠ; જક; તકરાર.

જીન, પું૦ મરીને ભૂત થયેલો મુસલમાન; યવનભૂત; ખવીસ. (૨) [અં.] ઘોડાની પીઠપર બેસવા સારૂ બનાવેલી ચામડાની ગાદી; ચામડાનું સાજ. (૩) કપાસ લોઢવાનું યંત્ર; મોટા ચરખાઓનું કારખાનું.

જીનો, પું૦ દાદરબારી; જે બારીમાં થઇને દાદર ઉપર જવાનું હોય તે; દાદરો. કઠેરાવાળી નિસરણી. ભોંયતળિયાના ખંડને વિંધ્યા વગર બારોબાર બહારથીજ દાદર ઉપર ચઢાય એવી મેડે જવાને કાઢેલી નિસરણી આગળની બારી તે.

જીભ, સ્ત્રી૦ [સં. जिह्वा] પ્રાણીઓના મોંમાંનો પાતળો ને ચપટો પટી જેવો મોંની બખોલમાં બધે ફરી શકે એવો પોચો ને સુંવાળો એક માંસલ અવયવ; જિહ્વા. આ અવયવથી પ્રાણીઓ મોંમાં ચવાતા ખોરાકને સંકોરે છે, ચાટી શકે છે અને અવાજ કાઢી બોલી શકે છે. (૨) કોઇ પોકળ કે અવકાશની વચ્ચે આમ તેમ હાલી શકે એવો લબડતો દંડીકો કે પટી તે. :–ઘંટની જીભ. (૩) ફળ; ફળું; કાંટો; તરાક; બહાર નીકળેલી ચપટી અણી. (૪) પ્રાણીના શરીર ઉપર ખાંધે કે ગળે ફુટી

લબડતી માંસલ ચામડી; ખોટો આંચળ; લાળી. બકરાં અને રોઝ, વગેરેને ગળે જીભ જેવી ચામડી લબડે છે તે. (૫) બોલવું તે; ભાષણ; વાચા. : એની જીભ કડવી છે.

ક્રિ૦ પ્ર૦ જીભ ઉપડવી=બોલાવું; છૂટથી બોલવું; વગર શરમે બોલવું; કહેવા હિમ્મત હોવી. ઉ૦ ઉપડે નહિ જીભ બોલતાં. બોલતાં સંકોચાવું તે. જીભ કઢાવવી=બહુ હેરાન કરવું; એવું રગડવું કે શ્રમથી હાંફને લીધે જીભ બહાર નીકળી પડે; તોબા તોબા પોકરાવવું. જીભ હલાવવી=એ સારા-ભલામણના શબ્દ કહેવા; સારું બોલવું; ભલામણ કરવી; વાણીથી ટેકો આપવો. :-તમે જરા જીભ હલાવશો તો એનુ બિચારાનું કામ થશે. જીભ ઘસાઇ જવી =કહીને થાકી જવું, બહુવાર કહેવું. મોંમાં જીભ ઘાલવી=શાંત-મૌન રહેવું; વલોપાત ન કર્યા કરવો; જંપવું. :-હમણાં મોંમેં જીભ ઘાલી=જંપ્યો. જીભ ટુંકી થઇ જવી= અમુક રોગથી અથવા અવસાન નજીક હોવાથી જીભની બોલવા ચાલવાની શક્તિ જતી રહેવી; નહિ બોલાવું; તોતળું બોલાવું; અવસાનની નિશાની. જીભ ચલાવવી=બહુ બોલ બોલ કરવુ; સામું બોલવું, ગાળો દેવી. જીભ બંધ કરવી=નિરુત્તર બનાવી દેવું. જીભ કરડીને મરી જવું=આપઘાત કરવો. 'શરમા' એવા અર્થમાં વપરાય છે. જીભે લોચા વળવા=તોતળું બોલાવું; નહિ લવો વળવો. જીભનો કુચો કરવો= કહી કહીને જીભનું થાકી જવું; બહુવાર કહેવું. જીભે ચઢવું=બોલતાં ફાવવું; મોઢે ચઢવું; પાઠેથવું. અતિ પરિચયને લીધે પરિચયની વસ્તુ કે વાતનુંજ ભૂલથી બોલાઇ જવું. :-સખીઓની સાથે વાત કરતાંએ એમનું નામ જીભે ચઢી જાય છે. જીભના કડકા કરવા=ઉચ્ચાર કરવાને મુશ્કેલી પડવી. જીભ વાળવી=શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરતાં શીખવું.

રૂ૦ પ્ર૦ જીભ ન હોવી=મુગું હોવું; બોલતાં નહિ આવડવું. જીભ લાંબી હોવી= બોલકણા હોવું; વાચાળ હોવું; નકામું કડવું બોલવું. જીભની છૂટ=વાચળતા; વગર શરમાવે ગમે તેમ બોલવાની ધૃષ્ટતા તે. જીભનું કરકું=આકરૂં. હાડકા વગરની જીભ=જીભનું વગર અંકુશે હાલવું તે; નિર્મર્યાદ બોલવું તે. ચામડાની જીભ=સમજ વગરનો અવયવ છે તેને ગમે તેમ હાલવા દેવો નહિ, તે વિચાર સમજને અધીન છે માટે સમજ સાથે તેને હાલવા દેવો. જીભ તો સારૂં ને ખોટું બેઉ બોલે પણ તેમ થવા દેવું જોઇએ નહિ એવા અર્થમાં વપરાય છે. જીભને ટેરવે=મોઢે; પાઠે. જીભે સરસ્વતી=વાણીની-બોલવાની બાહોશી અને ચતુરાઇ. જીભે કાંટા વાગવા=માઠું અને લુંઠું બોલવું. કહે૦ જીભમાં ગોળ ને જીભમાં ઝેર=જીભને લીધે સારૂં અને જીભને લીધે માઠું બને છે.

જીભડી, સ્ત્રી૦ [સં. जिह्वा] જીભ.

જીભલડી, સ્ત્રી૦ જીભ. જીભ માટે કવિતામાં વપરાતું લલિતરૂપ. ઉ૦ જીભલડીરે ! તને હરિ ગુણ ગાતાં, આવડી આળસ ક્યાંથીરે.

જીભાજોડી, સ્ત્રી૦ તકરાર; આડીઅવળી વાત; વાદ; બોલાબોલી; વિવાદ.

જીભાળું, વિ૦ (જીભ=વાણીને આળ આપે એવું) લુંઠું; નઠારૂ; ખરાબ; ગલીચ; અપશબ્દયુક્ત. :-જીભાળું ના બોલ.

જીભી, સ્ત્રી૦ જીભના આકારનો વહાણના મોઢાનો આકાર તે; વહાણની અણી. (૨) દેશી વહાણોમાંના ત્રણ શઢમાંનો વચલો શઢ તે. (૩) પાતળી ચપટી અણી જેવું જે તે. (૪) ઉલ ઉતારવાની ધાતુની પટી.

જીમૂત, પું૦ [સં.] મેઘ; વરસાદ. (૨) પર્વત.

જીમૂતવાહન, પું૦ નાગાનંદ નાટકનો નાયક, જીમૂતકેતુનો કુંવર. દયા અને પરોપકાર માટે તે બહુ જાણીતો છે. એના રાજ્ય ઉપર દુશ્મનો ચઢી આવ્યા ત્યારે એણે પોતાના પિતાને કહ્યું કે, લોહી રેડાય એવી લડાઇ લડ્યા વગર આપણું રાજ્ય તેમને આપી દો અને તમે મારી સાથે મલયગિરિ તરફ ચાલો. જીમૂતકેતુએ તેમ કર્યું. તે મલય પ્રદેશમાં રહેતો હતો તેવામાં એકવાર ઠરાવ પ્રમાણે ગરૂડને ભક્ષ તરીકે અપાયેલા એક નાગ અને તેની માતાનું કલ્પાંત સાંભળી તે ત્યાં ગયો અને નાગને બદલે પોતેજ ગરૂડનું ભક્ષ બની વધાશિલા ઉપર પોતાનો દેહ નાંખી પડ્યો. ગરૂડ તેને મારી શક્યો નહિ અને પ્રસન્ન થઇ ફરીને નાગનું ભક્ષ નહિ કરવાનું વચન આપીને ગયા, ઇત્યાદિ કથા કથાસરિત્સાગર વગેરેમાં છે.

જીરણ, વિ૦ [સં. जीर्ण] જુનું થઇને ઘસાઇ ખવાઇ ગયેલું; જુનું.

જીરવવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. जीर्ण-कृ] જીર્ણ કરવું; પચવવું; જરા બરોબર ઠેકાણે થાય એમ કરવું. (૨) ગ્રહણ કરેલી વસ્તુ વાત વગેરેનું યોગ્ય રીતે ધારણકરવું; સાંખવું; સહેવાવું.

જીરવાવું, ક્રિ૦ અ૦ ધારણ થવું; સંખાવું, સહનકરાવું. (૨) પચાવું; જરાવું.

જીરિયું, વિ૦ જીરા જેવી વાસવાળું. (૨) જીરૂ ભરેલું.

જીરૂં, ન૦ [સં. जीरकं] વરિયાળીની જાતનાં સુગંધિવાળાં મસાલાનાં બિયાં; એક જાતનો મસાલો.

જીર્ણ, વિ૦ [સં. जीर्ण] ખળભળી ગયેલું; જુનું; ઘસાઇ ગયેલું.

જીર્ણતા, સ્ત્રી૦ [સં.] જીર્ણપણું; જુનાપણું; ખળખળી જવું તે.

જીર્ણોદ્ધાર, પું૦ [સં.] જુના-ખળભળી ગયેલા બાંધકામનો ઉદ્ધાર-મરામત વગેરે કરવાં તે; જીર્ણ થઇ ગયેલાનો ફરીને ઉદ્ધાર કરવો તે; સમારવું તે; મરામત; સાંગોદ્ધાર; ફરીને ઠીકઠાક કરવું તે.

જીલબ્બે, અ૦ અતિશય અધીન-વશ હોય એમ; હાજરાહજુર; જેમ કહે તેમ કરે એવી તાબેદાર હાલતમાં રહેવું હોવું તે; કહ્યાવશ; વાણીવશ; અધીન; તાબે. (૨) પાંશફેદાર; સદ્ધુસડાક; જીહુકમ.

જીવ, પું૦ [સં. जीव] તમામ દેહધારીઓમાં જણાતું જે ચૈતન્ય તે; નહિ દેખાતું અને નહિ રવરૂપી એવું પરંતુ સર્વ કોઇને સમજાતુ પ્રાણીઓમાં રહેલું કર્મ અને જ્ઞાનની ઇંદ્રિયોનુ પ્રેરકતત્ત્વ; પોતાને અને અન્યને જાણનારું તત્ત્વ; પ્રાણ; અસુ, આત્મા; ઇશ્વરાંશ. (૨) ચૈતન્ય જેની સાથે મળીને પ્રતીત થાય છે, આકાર ધરે છે, વધે છે ઘટે છે અને સર્વ ક્રિયાઓ કરે છે તે; નાના મોટા કોઈ પણ જાતના દેહને નામે ઓળખાતો પદાર્થ; ચૈતન્યવાળો પદાર્થ તે; દેહી; પ્રાણી; જંતુ, માણસ, અને કીડા તથા પતંગ વગેરે જી. :—હાથીએ જીવ છે ને કીડીએ જીવ છે. (૩) જેની ઉપર પ્રાણીનો જીવન આધાર હોય તે; જેને લીધે દેહ અને ચૈતન્યના સંબંધનો નિર્વાહ થાય છે તે. અન્ન, પાણી, વાયુ ઇત્યાદિક ગુજરાનનાં સાધન તે. :—અન્ન પાણી તે જીવ. (૪) નાનું ક્ષુદ્ર પ્રાણી તે; જંતુ. (૫) વસ્તુમાં રહેલો તેનું તેનાપણું જેથી ગણાતું હોય એવો મુખ્ય ગુણ; શક્તિ; તેજ; ધર્મ તે. રસ; દમ; બળ. (૬) ઇચ્છાપૂર્વક મંડયા રહેવું તે; લક્ષ; ધ્યાન. (૭) મન; મગજની સારાસાર વિચારક શક્તિ; આંતરડી; અંતઃકરણ. (૮) પુંજી; દોલત, પૈસો. (૯) ઇચ્છા, ભાવ; મરજી; મન; ચાહના. (૧૦) નજર.

રૂ. પ્ર૦ એકજીવ થવું=મળતા થવું; સૌનો એક સરખો અભિપ્રાય થવો. શાંત થવું; ધ્યાનપર હોવું. સ્નેહ સંબંધ ગાઢો થઇ મન મળી જવાં; એક દિલ થવું. ૨ જીવ અડધો અડધો થઇ જવો=સ્નેહ કે શોકની લાગણીથી ગદ્‌ગદ્‌ થઇ જવું. આતુર કે બાવરું બની જવું; બહુ હરખાઇ જવું. ૩ જીવ આપવો=મન લગાડીને કામ કરવું આપઘાત કરવા તત્પર થવું. ૪ જીવ આવવો=સજીવન થવું; તેજ—ચૈતન્ય આવવું. શાંત થવું, નિરાંત વળવી. ૫ જીવ ઉડી જવો=એકાએક ગભરાઇ શૂન્ય પડીજવું; બાવરાં બનવું; ફાળપડવી. ૬ જીવ ઉપર કરવું=મરવાનો ભય ન રાખતાં કામ કરવું. આપઘાત કરવા તૈયાર થવું; જીવના જોખમની પણ દરકાર નહિ કરવી. ૭ જીવ ઉચો થવો=ચિંતાતુર બનવું; ધ્યાન જતું રહેવું; ઉદાસ થવું. ૮ જીવ ખાઇ જવો=પાછળ લાગવું; સતાવવું; ખૂબ કંટાળો આપવો. ૯ જીવ ખાટો થવો=દિલગીર થવું; ઉત્સાહ જતો રહેવો; હોંસમાં ખતરો પડવો. ૧૦ જીવગતે જવો=મુઆ પછી મોક્ષે જવું; સંસારમાં જીવતું નહિ રહેવું; સંતોષે મરવું; સદ્‌ગતિ થવી. ૧૧ જીવ ઘાલવો=ધ્યાન આપવું; મન દઇને કામ કરવું. ૧૨ જીવ ચલાવવો=હિમ્મત કરવી. ૧૩ જીવ ચકડોળે ચઢવો=ભ્રમિત થવું; તરંગમાં ઉડયા કરવું; વાયરે ચઢવું; ઘેલા બનવું. ૧૪ જીવ જવો=મરણ જેવું દુઃખ લાગવું; અદેખાઇ વગેરેને લીધે નહિ રુચવું; લાગવું; શુંનું શું થઈ જવું. ૧૫ જીવ જોવો=કેટલું તત્ત્વ છે તે જોવું; પરીક્ષા કરવી. જીવ ઝાલ્યો ન રહેવો=મન ઉપરનું અંકુશ જતું રહેવું; હર્ષ, શોક, કે ક્રોધાદિકને લીધે શું કરૂં ને શું નહિ? એમ થઇ જવું. ૧૭ જીવ ટાઢો પડવો=સંતોષ વળવો, મન શાંત થવું. ૧૮ જીવ ટંગાઈ રહેવો=આતુર રહેવું. ૧૯ જીવ ટુંકો થવો=કંજુસ થવું. ૨૦ જીવ ઠરવો=જોઇને સંતોષાનંદ થવો; ઠંડક થવી; નિરાંત વળવી; જે કામને માટે હમેશ ચિંતા રખા કરી હોય તે કાર્ય સિદ્ધ થવાથી શાંત પડવું. ૨૧ જીવ ઠેકાણે ન રહેવો=ચિત્ત ભમી જવું; ગભરાવું; બાવરાં બનવું. ૨૨ જીવ ડહોળાવો=ઉલટી થાય એમ થવું; ગભરાવું; ઉછાળો આવવો. ૨૩ જીવ તલ પાપડ થવો=બહુ આતુર થવું, મળવાને—ખાવાને વગેરે ઇચ્છાઓને પૂર્ણ કરવાને બાભરા પડવું; ગભરાટ કરવો. ૨૪ જીવ તલસવો=અભિલાષ થયા કરવો; મન ઉછળીને સંતાપ પામતું રહવું. ૨૫ જીવ તાળવે ટંગાવો=મોટી ચિંતામાં રહેવું; મન અદ્ધર હોય એવી સ્થિતિમાં રહેવું. ૨૬ જીવ તોડવો=સ્નેહથી તલસવું આતુર રહેવું. બહુ મહેનત કરવી; મનનો બહુ ભાર સહન કરવો. ખરી ખંતથી મન લગાડીને કામ કરવું. ૨૭ જીવ થવો=પુંજી થવી, પૈસો થવો. ૨૮ જીવથી મારવું=ફરીને જીવતું થાય નહિ એવું મારવું; ઠાર મારવું. ૨૯ જીવથી જવું=પોતાનો જીવ ખોવો; પોતે જાતેજ મરી જવાય એમ કરવું. ૩૦ જીવ દઇને=મન લગાડીને; ચિત્ત રાખીને; એકચિત્તે; બહુ ધ્યાન આપીને. ૩૧ જીવ દાઝવો=મન બળવું; સ્નેહની ઉંડી અસર થવી; લાગણી થયા કરવી. ૩૨ જીવ ધરપવો=સ્વસ્થ થવું; શાંત પડવું; જીવ લગાડવો=ગોડવું; ચેન પડવું. ૩૩ જીવ નીકળી જવો=ઘણું દુઃખ થવું; મરણ થશે કે શું! એમ થઇ જવું; મરણ થવું. ૩૪ જીવના સમ=જાનના સોગન; પ્રાણના સમ ખાવા તે, જીવના જેટલું બીજું કંઇ પણ વહાલું નથી તે ઉપરથી. ૩૫ જીવનો તરસ્યો=દુઃખ દેનાર; સંતાપ્યા કરે એવો. ૩૬

જીવપર બેસવું=આશરો રાખવો; આધાર રાખવો. હઠથી માગવું; ગમે તેમ કરીને પણ લેવાની દાનત તે. ૩૭ જીવ પડીકે બંધાઇ જવો=બહુજ સંતાપની હાલતમાં આવી પડવું; ખરાબ પરિણામ આવ્યાના ભયની બહુ ભારે અસર થવી તે. ૩૮ જીવ ફરવા=શરીરે અસુખ થવું; માથું ફરવું અને વમનની અસર થવી. ૩૯ જીવ બળવો=ચિંતા થવી; અદેખાઈ આવવી. ૪૦ જીવ બાળવો=ચિંતા કરવી; અદેખાઇ કરવી. ૪૧ જીવ બેસવો=મનની એકાગ્રતા થવી. ૪૨ જીવ બગાડવો=ખરાબ દાનત કરવી; થોડા માટે અકર્તવ્ય કરવું; પાછા પડવું; જરા માટે કંજુસાઇ કરવી. ૪૨ જીવ ભરાઇ રહેવો=ભાવના–અભિલાષ રહેવો. ૪૩ જીવ મળવો=મન એક થઇ જવાં; મૈત્રી બંધાવી; અભંદ થવો. ૪૩ જીવમાં જીવ આવવો=ભય જતો રહીને શાંતિ વળવી; મન ઠેકાણે બેસવું. ૪૪ જીવ માને નહિ=મન કબુલ કરે નહિ એવું તે; ઈચ્છા નહિ થવી; ખુશી ના થવી ૪૫ જીવ મોટો કરવો=ઉદાર થવું. ૪૬ જીવ રહી જવો=ભાવના રહી જવી. ૪૭ જીવ રાખવો=ધ્યાન આપવું; કાળજી રાખવી. ૪૮ જીવ લઇને નાસવું=મરણનો ભય જોઇને નાસવું. ૪૯ જીવ લાગવો=ધ્યાન લાગવું; પ્રીતે લાગવી. ૫૦ જીવ લેવો=પ્રાણ લેવો; મારી નાંખવું; દુઃખ દીધા કરવું; રગડવું. ૫૧ જીવ લબુક લબુક થવો=હૃદયમાં ભયને લીધે મોટી ચિંતા ને આતુરતા રહ્યા કરવી. ૫૨ જીવ નહિ માનવો=મન પ્રસન્ન ન થવું; સ્વાભાવિક વિરુદ્ધતા હોવી. દાંતે જીવ આવવો=મરણાંત સંકટ આવી પડવું; હદ આવી રહેવી. :–આખરે તેઓનો દાંતે જીવ આવ્યો. આલ્ફ્રેડ ચરિત્ર. પા. ૬૧.

જીવજંત, ન૦ જીવજંતુ.

જીવજંતુ, ન૦ [सं.] નાનાં મોટાં કીડા જેવાં પ્રાણીઓ તે; જીવસમૂહ. કીટપતંગાદિક તે. (૨) એરુઝાંઝર, વિછીકુંછી, નાના સાપ કે એવાંજ બીજાં નાનાં ઝેરી ક્ષુદ્ર પ્રાણી તે. (૩) કોઇપણ જાતનાં સાધારણ પ્રાણીઓ કે જીવ વિશેષ તે. કીડા, માછલાં, પોરા, પતંગિયાં, નાના સાપ, ઉંદર, દેડકાં વગેરે.

જીવજાન, વિ૦ [फा.] જીવ અને પ્રાણ જેવું; જીવ ને પ્રાણના જેવું વહાલું; અત્યંત પ્રિય; પોતાના જીવ અને જાન જેવું; પ્રિય પ્રાણ. :–જીવજાન દોસ્તી.

જીવડલો, પું૦ જીવ; આત્મા; પ્રાણ. ઉ૦ કુંવરી તેં તો જીવડલો લીધો મારો ઝાલી, તેં વરમાળા કોની ઘાલીરે, તેં આ શું કીધું. કવિતામાં વપરાય છે.

જીવડો, પું૦ જીવ. (૨) કીડો.

જીવતજાગત, અ૦ જીવે ને જાગે ત્યાં સુધી.

જીવડું, ન૦ ક્ષુદ્ર જીવ; ઝેરી નહિ તેમ કરડે કે પીડા કરે નહિ એવો નાનો ગરીબ જીવ તે. માટીમાં, ધૂળમાં, અનાજમાં વગેરેમાં પડતા ને રહેતા જીવ તે; જિવાત.

જીવણ, ન૦ જીવન. (૨) જીવનરૂપ જે તે: જીવને ટકાવ–આધાર આપનાર એવો તે; જીવનાધાર; પતિ; ધણી; વહાલો. (૩) શ્રીકૃષ્ણને માટે ગોપિકાઓએ યોજેલો વહાલપનો પર્યાય. ઉ૦ જીવણ જમવા આવજો, મારે દસરાનો છે દહાડોરે. ‘ જીવણજી ’ એમ પણ વપરાય છે.

જીવતચરા, સ્ત્રી૦ [सं. जीवित+चर्या] જીવતાંજ મરણોત્તર ક્રિયાઓ કરવી તે; મુઆ પછી બ્રહ્મભોજન અને શય્યાદિકનાં દાન વગેરે જે ક્રિયાઓ થાય છે તે; જીવતા જીવત જાતેજ ક્રિયા કરી નાંખવી તે.

જીવતદાન, ન૦ [सं. जीवितदान] કોઇને જીવતું રાખવું કે રખાવવું તે; મરણમાંથી બચાવી

લેવું તે; જીવિતરૂપી દાન આપવું તે; જીવતું રહેવાદેવું; જીવનનું દાન તે.

જીવતર, ન૦ જિંદગીનો જીવનકાળ તે; આયુષ્ય કાળ; જિંદગી; જીવન; જન્મારો; ભવ. (૨) અવતાર; મનખો. (૩) જીવવું તે.

જીવતું, વિ૦ જીવવાળું; જીવ અને જીવન જેનામાં હોય તે; જીવદાર; ઇંદ્રિયોના વ્યાપાર કરતું; હાલતુંચાલતું; કરવા જેવી ક્રિયાઓમાં યથાયોગ્ય વર્તતું. (૨) પ્રાણ, તેજ કે જીવપણાના જેમાં સંચાર, ગુણ, શક્તિ વગેરે હોય એવું. જીવતું ઝાડ, જીવતું પાણી, જીવતો કોયલો. લીલું, બળતું, વહેતું, અખૂટ એવું; જાગતું; તેજદાર; અશિથિલ; કાર્ય કે કર્મમાં ચાલતું હોય એવું. (૩) યોગ્ય; લાયક. (૪) ઉમદા. (૫) મજબુત. ક્રિ૦ પ્ર૦ જીવતુંકરવું=જીવવાળું કરવું; મરતાં બચાવવું; ફરીને ફાલે ફૂલે એમ કરવું; જગાડવું; તાજું કરવું; જાગ્રત કરવું; સળગાવવું; તેજ કરવું. :–ચકોરપક્ષી જીવતા દ્યાળા ખાય છે. જીવતો મુઓ=જીવતાં છતાં મુઆ જેવો.

જીવદયા, સ્ત્રી૦ [સં.] જીવ–પ્રાણી ઉપર દયા રાખવી તે; અહિંસા ધર્મ; જીવાનુકંપા. ઉ૦ જીવદયા પ્રતિપાળ ! તમને વિનતિ છે.

જીવન, ન૦ [સં. जीवन] જીવવું તે; પ્રાણ કે જીવ રાખી રહેવું તે; પ્રાણવાળું હોવું તે. (૨) જેની ઉપર અથવા જેથી જીવતું રહેવાય તે; જીવવાનું સાધન; જીવવાનો આધાર. વૃત્તિ; આજીવિકા; ગુજારો; નિર્વાહ. (૩) પાણી; ઉદક. (૪) એક ઔષધ અવલેહ. (૫) જિંદગી; જીવતર; જીવતા રહેવા જેટલો કાળ; આયુષ્ય; આયુષ્યક્રમ. ક્રિ૦ પ્ર૦ જીવનબગાડવું=જીવિતનો કાળ ખરાબ કરવો. જીવન સુધારવું=જિંદગી સારી રીતે કઢાય એમ કરવું. (૬) જીવ જેવું જાણે બીજું પોતાનું જીવન હોય એવું જે તે; પ્રિયજન; પુત્ર; સ્વામી; સ્ત્રી; વગેરે.

જીવનગાળો, પું૦ જેણે કરીને જિંદગી ગાળવામાં અડચણ ન આવે એવું જે તે; જેની ઉપર જીવન ગાળવાનો આધાર હોય તે; ચાલુ આજીવિકા આપનારું સાધન.

જીવનચરિત, ન૦ [સં.] જિંદગીનો હેવાલ જેમાં હોય તે; જીવનની ઇતિવૃત્ત કથા; જીવનચરિત્ર, જેમાં આખા જીવતરનું ક્રમસર બ્યાન કરેલું હોય એવું કોઇ પણ એકાદ વ્યક્તિના વૃત્તાંતનું લખાણ તે; વ્યકિતના જીવન ગાળવાના અથેતિ વૃત્તનો હેવાલ. (૨) જિંદગી જાગવવાની–ગાળવાની રીતભાત; ચાલચલગત; જીવન ગાળવાની રૂઢિ; વ્યવહાર તે.

જીવનદોરી, સ્ત્રી૦ જીવવાનો જેની ઉપર આધાર હોય તે; જેથી જિંદગીના આયુષ્યક્રમની પરંપરા સંકળાઇ રહેલી હોય તે; જીવનને આશ્રયભૂત વસ્તુ મનુષ્ય વગેરે તે; જીવનસૂત્ર. ઉ૦ મરશે એની મેળે જીવન દોરી જતાં જરૂર રામ.

જીવનિયું, ન૦ જીવન; જિંદગી. (૨) આજીવિકા; રોજી; જીવનનું સાધન.

જીવની, સ્ત્રી૦ સં] એક જંગલી પણ સારા સ્વાદવાળી વેલી; ડોડી.

જીવન્મુક્ત, વિ૦ [સં] જીવદશામાં પણ માયાના બંધથી રહિત; બ્રહ્મનિષ્ઠ; મુઆ પહેલાંજ આ જગત ખોટું છે એવું જેને જ્ઞાન થયેલું હોય તે; સંસાર દેહ વગેરેની માયાથી છુટું તે.

જીવન્મુક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં.] દેહમાં હોવા છતાં દેહ ને જગત સૌ ખોટું છે એવી જે જ્ઞાનપરતા તે.

જીવલગ, વિ૦ જીવની સાથે લાગેલું તે; જેમ જીવ ને શરીર એકઠાં રહે છે તેમ રહે એવું;

પોતાના જીવની સમાનજ હોય એવું; અતિ પ્રિય; ઘણુંજ વહાલું; પ્રાણપ્રિય.

જીવવું, ક્રિ૦ અ૦ પ્રાણ ધરી રહેવું; સજીવ રહેવું; નહિ મરવું. (૨) નાશ ન પામતાં ટકવું; બચવું; ઉગરવું. (૩) ઉછરવું; મોટા થવું; વધવું વગેરે. (૪) સક્રિય હોવું; જાગતા જાણતા ને સમજતા હોઇએ એવા રહેવું. (૫) શ્વાસ લેવો. રૂ. પ્ર૦ જીવે તેને જોખમ =જેને જીવવું છે તેને જોખમ છે મુએલાને કંઈ નથી, જીવિત નથી ત્યાં જોખમ શાનું અને કોને હોય? જીવે તે જુએ=ભાવષ્યમાં જે કંઇ થવાનું હોય તે જીવનાર જુએ છે. જીવતી માખ=ખુલ્લી ભૂલ; ખુલ્લે ખુલ્લું ન જીરવાય એવું. જીવતો લ્હાળો=ધખધખતો કોયલો; અંગાર. જીવતી ડાકણ=પ્રેતરૂપ નહિ પરંતુ જીવિતવાળી–જીવતી–દેહેન્દ્રિયવાળી ડાકણ=દુષ્ટ–કુવૃત્તિવાળી–અદેખી સ્ત્રી. નઠારી નજરની સ્ત્રી. કહે૦ જીવવું થોડું ને ભમણા ઘણી=જીવવા કરતાં પણ જીવનની આશાતૃષ્ણાઓ ઘણી એમ.

જીવમટોસટ, અ૦ જીવનું જોખમ હોય તેમ. વિ૦ જીવ જેટલાજ જોખમનું; બહુ મુશ્કેલ; વખતે જીવને પણ જોખમ લગાડે તેવું. (કામ વગેરે.)

જીવહત્યા, સ્ત્રી૦ જીવ–પ્રાણીને મારી નાખવાં તે; જીવતા જીવોને મારી નાંખવા રૂપી હીણું કર્મ તે; પ્રાણીની હિંસા કરવી તે.

જીવંત, વિ૦ જીવવાળું; જીવતું. (૨) તેજ; સક્રિય. (૩) ચાલુ; ચાલતું; જાગતું; બળતું. (૪) ઝળઝળાટ; જાજરમાન; ભભુકતું.

જીવાડણહાર, વિ૦ જીવાડનાર; રક્ષક.

જીવાતખાનું, ન૦ નાનાં અન્નાદિકમાંનાં જીવજંતુના રક્ષણ માટે પાંજરા પોળમાં રાખવામાં આવતું તેમના રક્ષણનું સ્થાન.

જીવારો, પું૦ જીવાઈ.

જીવાત્મા, પું૦ [સં.] માયાના બંધનવાળો દેહમાં રહેલો આત્મા તે; દેહી; કર્મ કરનાર અને ભોગવનાર જીવ. (૨) દેહમાં રહેલો જે જીવ 'હું' એમ માને છે તે; હુંપણાનો માનનાર; દેહાભિમાની આત્મા; પ્રત્યગાત્મા; જીવ; ચેતન; અસુમાન્.

જીવિકા, સ્ત્રી૦ [સં] જીવન; જીવવું તે; જીવતર. (૨) ગુજરાનની વૃત્તિ; આજીવિકા; ઉદ્યોગ ધંધો વગેરે તે.

જીવિત, વિ૦ [સં.] જીવતું; જેમાં જીવ છે એવું. (૨) ન૦ જીવન.

જીવિતકાલ, પું૦ [સં.] જીવતરનો સમય; આયુષ્ય.

જીવિતેશ, પું૦ [સં.] જીવનનો ઈશ્વર–સ્વામી તે; પતિ; પ્રાણનાથ.

જીવી, વિ૦ જીવવાળું. (૨) જીવવા માટે બીજાનો આધાર રાખનારૂં; જેના જીવનનો બીજા ઉપર આધાર હોય એવું. :–અનુજીવી. (૩) પ્રાણી; જીવ.

જીવેજાન, વિ૦ પોતાના જીવ જેવું વહાલું તે; જીવ સાથે લાગેલું એવું; પ્રાણપ્રિય.

જીસાહેબ, અ૦ અદબી હુંકારાનો ઉદ્ગાર: હાં સાહેબ; જી.

જુઆખાનું, ન૦ જુગારખાનું.

જુઆખોર, પું૦ જુગારી.

જુઆર, પું૦ એક હલકું ધાન્ય; જાર; જુવાર.

જુઆરૂં, ન૦ જુગાર રમવો તે; દ્યૂત. (૨) વિ૦ જુવારૂં; જુદું; ના૦ મોટા ઘરથી જુદો પાડેલો જે વાસ વ્યવહાર તે; નવું માંડેલું ઘર; નવો જુદો ગૃહસ્થાશ્રમ. :–ભાભીના જુવારામાં નણંદ ભાણેજાં સમાશે!

જુઓ, પું૦ જુવો; એક જીવડો. (૨) જુગાર; દ્યૂત.

જુક્તી, સ્ત્રી૦ [સં૦ युक्ति] જુગતી; કળા; કરામત, તદબીર; હિકમત. (૨) ઉપાય; યોજના. ઉ૦ જાગ્યા જાગ્યા જાદવરાય જુક્તી (જુગતી) ન દેખે રે, પેખેરે પેખેરે અસુરનાં માળિયાંરે.

જુક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં.] જુક્તી જુગતી.

જુખામ, ન૦ સળેખમ.

જુગ, ન૦ [સં૦ युग्म.] જોડું; જોડકું; બેનો સાથ તે; બેલ; બેલું. (૨) સોકટાંની રમતમાં સાથે જોડાઇને સાથેજ ચાલનારી બે સોકટીની જે જોડ–બેલું તે.

જુગ, ન૦ [સં. युग] કેટલાંક વરસોનો જે લાંબો કાળ વિભાગ તે; લાંબો સમય; ખૂબ લાંબો જમાનો તે જુગ ચાર છે અને તે ચાર જુગનો એક મહાજુગ ગણાય છે. તેને અંતે દટંતર ને રેલ આવી જગત નાશ પામે છે. તે પછી બીજા મહાજુગ શરૂ થાય છે. મહા જુગમાંનો પહેલો સારો ને સત્યવાદી જુગ. સત્ય કે કૃત જુગને નામે ઓળખાય છે, બીજો ત્રેતા, ત્રીજો દ્વાપર અને ચોથો ખરાબ પાપી જુગ તે કલિયુગ કહેવાય છે બાર હજાર અથવા ૪૩,૨૦૦૦૦ દિવસનો મહાજુગ મહાભારતમાં કહ્યો છે. કેટલાક દિવસને વર્ષ કહે છે અને વરસના ૩૬૦ દિવસ પ્રમાણે તે મળી રહે છે. કૃત ૪૮૦૦ વરસનો, ત્રેતા ૩૬૦૦ વર્ષનો, દ્વાપર ૨૪૦૦ વર્ષનો અને કલિ ૧૨૦૦ વર્ષનો–૪,૩૨૦૦૦ ચાર લાખ બત્રીસ હજાર દિવસનો ગણાય છે. (૨) જુગ ચાર હોવાથી ચારની સંજ્ઞા તરીકે વપરાય છે. —:જુગ લાડુ ચઢાવી ગયો.

જુગજુગ, અ૦ જુગેજુગ; એક પછી એક આવતા જુદે જુદે સમે. (૨) જન્મ; અવતાર; ઘણા લાંબા વખત લગી; ઘણા જુગો સુધી; જુગ જુગમાં.

જુગટિયું, ન૦ જુગટું; દ્યૂત. ઉ૦ જુગટે એ નવ રમીએજી. (૨) વિ૦ જુગારી, જુગટે રમનાર; જુગટાની ટેવવાળું; સટોરિયું.

જુગટું, ન૦ જુગાર; દ્યૂતઃ સટ્ટો; નસીબ ઉપર આધાર રાખી અમુક વસ્તુ કે પૈસો, પણ તરીકે મૂકી હારજીતની રમત રમાય તે.

જુગત, સ્ત્રી૦ [સં युक्ति] જુક્તિ; કળા; યુક્તિ. (૨) મેલ; મેળ; પ્રપંચ; દાવ. (૩) વિ૦ જોડેલું હોય એવું; સાથે સાથે જોડેલું. (૪) માફક; અનુકૂળ.

જુગતી, સ્ત્રી૦ [સં युक्ति] યુક્તિ; કળા; તદબીર.

જુગતું, વિ૦ [સં युक्तम्] બંધ બેસતું; ઘટિત; યોગ્ય; શોભે એવું; અનુરૂપ; માફક. ઉ૦ ભલે જુગતે જુગતું મળતું. તમે એક પિતા ત્રણ બંધુ.

જુગદંબા, સ્ત્રી૦ જગદંબા.

જુગદીસ, પું૦ જગદીશ.

જુગબળ, ન૦ [સં. युगबल] કાળબળ; સમયને લઇને જે અસરોવૃત્તિઓમાં ફેરફાર વગેરે થાય તે.

જુગમ, ન૦ [સં. युग्म] જોડ; જોડું; બે સાથે હોય તે.

જુગલ, ન૦ [સં. युगल] જોડ; જોડું; બેનો સંગાથ કહેવાવું ગણાવું તે. જુગલસ્વરૂપ= સ્ત્રીપુરૂષ, બેભાઇ કે મિત્રની ભેગી પ્રતિમા-છબિ વગેરે તે. :–રાધા.કૃષ્ણ=જુગલસ્વરૂપ કૃષ્ણબળદેવ, નરનારાયણ.

જુગલકિશોર, ન૦ બે બાળકની જોડ; બે તરૂણ જુવાનની જોડ; જુવાનદંપતી. વહુવર. (૨) કૃષ્ણ બળદેવ બે ભાઇઓની જોડ તે.

જુગાર, પું૦ [સં. द्यूतकार] ધન, માલ વગેરે 'પણ' તરીકે મૂકી હારતાં આપવાની અને જીતતાં લેવાની સરત રાખી પાસા,

પત્તાં વગેરે કોઇ પણ જાતની રમત રમવી તે; અમુક સરતે હારજીતની બાજી ખેલવી તે, દ્યૂત; જુગટું; જુવું; આપેલનું સાટું કરી ઉપલક ખરો નહિ એવો સાદો-રોજગાર કરવો તે; સટ્ટો. ક્રિ૦ પ્ર૦ જુગાર ખેલવો=દ્યૂત રમવું. જુગાર રમવો=હાર જીતની બાજી-રમત રમવી. (વિ. કરકરિયા કહે છે કે આ પોર્ટુગિઝ શબ્દ છે.)

જુગારી, વિ૦ જુગાર રમવાની જેને આદત પડેલી હોય તે; જુગાર રમનાર: જુગટિયો. (૨) જુગારનો ધંધો તે; બીજાઓને જુગાર રમાડી દલાલી લેવાનો ધંધો.(૩) જુગારીપણું. ઉ૦ જુગારી સંગ જાય તે ખતા ઘણાક ખાય તે.

જુગુપ્સા, સ્ત્રી૦ [સં] નિન્દા (૨) કંટાળો-ચીતરી ચઢે એવું તે; જોવું-સાંભળવું ગમે નહિ એવું તે.

જુગુપ્સિત, વિ૦ [સં.] નિંદિત. (૨) નઠારૂં; કંટાળો આપે એવું.

જુગેજુગ, અ૦ જુગજુગની પરંપરામાં, એક પછી એક આવતા જુગોમાં; હરહમેશ.

જુગોજુગ, અ૦ જુગજુગની પછી: હરહમેશ; નિરંતર; સદૈવ; જાવેદાન.

જુગ્મ, ન૦ [સં. युग्म] જોડ; જોડું. ઉ૦ જળમનુજનાં જુગ્મ જોજે રમતાં.

જુજવું, વિ૦ જુદુંજુદું; નહિ સાથે એવું; નોખું નોખું; અલગ ન્યારૂં.

જુજી, વિ૦ નજીવું; માલવગરનું.

જુઠ, સ્ત્રી૦ અસત્યતા; જુઠાપણું; અસત્ય બોલવું તે; જુઠું તે. કહે૦ જુઠ લાં જેવારો નહિ=જુઠાના જય થવાનો નથી.

જુઠડું, વિ૦ જુઠું; જુઠું બોલનાર; અસત્યવાદી.

જુઠણ, ન૦ એઠું; છંડામણ; છોડેલું તે; ખાતાં વધેલું ભાણામાંનું અન્ન; બોટેલું તે. (૨) પું૦ ભવાઇમાં જુઠું, અને હસાવે એવું એલફેલ પણ સમયોચિત બોલનારો માણસ તે; રંગલો, તરકડિયો; મશ્કરો.

જુઠાણું, ન૦ જુઠું એવું તે; જુઠું-અસત્યાનૃત; જડઠેજુઠું તે. (૨) તરકટ; ઠગાઇ; ખોટારું; મિથ્યાપણું; ખોટું દેખાડવું તે.

જુઠાબોલું, વિ૦ જુઠું બોલવાની જેને આદત હોય તે; જે વારંવાર જુઠું બોલતો હોય તે:અસત્ય બોલનાર;ખોટું-તરકટનું બોલનાર. ઉ૦ જાઓ જાઓરે જુઠાબોલા નાથ નહિ દેઉ સહાવારે.

જુઠેજુઠ, અ૦ જુઠું તે જુઠું એમ; અસત્ય ચાલતું હોય એમ ખોટેખોટું. જુઠા સામે જુઠું એમ; નરદમ-સાવ જુઠું તે.

જુઠું, વિ૦ [प्रा. उट्ठ] અસત્ય; નહિ સાચું; ખોટું; મિથ્યા; અનૃત. (૨) કલ્પિત; બનાવટી; કૃત્રિમ. :-તેણે કોઇનું જુઠું નામ આપ્યું જુઠી વાત. (૪) એઠું; અજીઠું; ભ્રષ્ટ; બોટેલું; અશુચિ; અપવિત્ર (૫) ના. અસત્ય તે; જુઠાણું; લબાડી. (૭ ઢોંગ. રૂ૦ પ્ર૦ જુઠેજુઠું ચલાવવું=નરદમ પોલેપોલ-ખોટું ચલાવવું. જુઠાની સામે જુઠથી કામ લવું. જુઠું ખાવું=છાંડેલું ખાવું. જુઠું ચાલવું=નિયત નીતિમાર્ગથી ઉલટા ચાલવું. જુઠું બોલવું=જેવો હોવો જોઇએ તેવો રણકો નહિ થવો તે. (૮) બાદલી; નહિ અસલ; (કૃત્રિમ) જુઠાં ઘરેણાં. જુઠું ઉંઘવું=ઉંઘનો ઢોંગ કરવો. જુઠી વાત= અફવા; ગપ. જુઠી રસોઈ=માણ માણખાલા-નહિ રસોઇ પણ રસોઇના જેવો ઢોંગ તે.

જુઠો, પું. જુઠું બોલનારો. જુઠી=જુઠું બોલનારી સ્ત્રી.

જુડી, સ્ત્રી૦ [સં. युज्] સાથે-એકઠા કરીને બાંધેલા રેસા, ડાળિયો, કકડા, દંડીકા વગેરે તે. :-મેથીની ભાજીની જુડી. દાતણની જુડી.

જુડો, પું૦ [સં જૂટ] ઘણી વસ્તુઓ—ચીજોને એક સાથે બાંધીને બનાવેલો જે જથો તે; ઝુમખું; જથો: સમૂહ :—ચાવીનો જુડો. (૨) વાળને એકઠા કરીને બાંધવા તે; જૂટ; જટાજૂટ; અંબોડો. વાળનો જુડો બાંધ=ચોટલો વાળ; વાળને ભેગા કરીને બાંધ. ચોરો; પુળો; લીલી સુકી વનસ્પતિનો સાથે બાંધેલો બોજ તે.

જુત, વિ૦ [સં. युत] વાળું. (૨) જોડેલું; સાથે હોય એવું.

જુતિયાં, ન૦ (જુતિયું) જુનાં ટપટપિયાં ખાસડાં; પગરખાં. (૨) સખત બોલમાં ઠપકો દેવો તે; વ્યંગમાં સખત શબ્દો કહેવા તે; ટપલો; મહેણું: ટાણો. ક્રિ૦ પ્ર૦ જુતિયાં મારવાં=ખાસડાંનો માર મારવો. સખત શબ્દોથી ઠપકો દેવો. રૂ૦ પ્ર૦ જાતને માથે જુતિયું=જાતજ હલકી છે. નીચ, તુચ્છ જાતનો છે, એની ઓલાદજ ધિક્કારવા જેવી છે તો પછી શું કહેવું ? એવો અર્થ બતાવે છે.

જુતી, સ્ત્રી૦ પગરખી; પેંજાર. જનાનખાનામાં રહેતી સ્ત્રીઓને પહેરવાની હલકી મોજડીઓ તે. કહે૦ એને કોણ જુતી ભાઇ ગણે છે=અર્થાત્ એ કંઇ લેખામાં નથી; ખાસડાંને તોલે તુચ્છ ગણાય છે.

જુતીખોર, વિ૦ ખાસડાંખાઉ; નઠોર; નિર્લજ્જ. (૨) પચ્છમબુદ્ધિયું; જ્યારે ખાસડાં પડે ત્યારેજ સમજે એવું.

જુતું, ન૦ ખાસડું; પગરખું. બ. વ. જુતાં. જુના ટપુસિયા જોડા. (૨) અપમાન સાથે તુચ્છકાર કે ખુલ્લા ઠપકા સાથે નકાર કરવો તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જુતું ખાવું=ખાસડાંનો માર ખાવો. તુચ્છકાર સાથે પાછા પડવું. જુતું પડવું=ઠોક પડવો;સારૂં જાણીને કરવા જતાં સામો ઠપકો મળવો. જુતું મારવું=ખાસડું મારવું. તુચ્છકારીને કાઢી મૂકવું. રૂ. પ્ર૦ જુતા બરોબર=ખાસડાને તોલે. જુતે મારી=એમાં શું થઇ ગયું ? કંઈ બિસાતમાં નથી, એવો અર્થ બતાવે છે.

જુથ, ન૦ [સં. यूथ] જૂથ; ટોળું.

જુથડું, ન૦ ઘણી વસ્તુઓનો એક એકની સાથે બંધાઇ ગુંથાઇ ગયેલો જે સમાહાર તે. જૂથ; ટોળું.

જુથેજુથ ન૦ ઘણાક સમુદાયો એકત્ર થયેલા હોય એવું ભરાય તે, ટોળેટોળાં; મોટા સમુદાયનો જમાવ.

જુદાઇ, સ્ત્રી૦ જુદાપણું; જુદાગીરી. :—હવે જુદાઇ રાખશો નહિ.

જુદાગીરી, સ્ત્રી૦ જુદાપણું; જુદાઇ.

જુદાપણું, ન૦ જુદાઈ; જુદાગીરી.

જુદું, વ૦ [फा. जूद] વળગેલું, ભેગું કે સાથે જોડાયેલું નહિ એવું; વેગળું; પૃથક; ભિન્ન; નહિ સંબંધવાળું; અલગ; નોખું; નિરાળું ક્રિ૦ પ્ર૦ જુદું કરવું=છુટું પાડવું; કોઇ સાથે જોડાયેલા ભેગા હોય એ તેમાંથી અલગ થવું; નોખું કરવું. જુદું પડવું; છુટા થવું; અળગા થઇ જવું; નોખા પડવું. સ્વરૂપ આકાર, સ્વભાવ વગેરેથી ભિન્ન જણાવું. :—એ તમારાથી જુદો પડે છે. જુદું પાડવું=વળગેલું કે ભેગું હોય તેને મૂળ—અસલની એકતામાંથી વેગળું કરવું, છુટું પાડવું; પૃથક્ કરી દેવું; સાથ તોડી નાખવો. જુદું રહેવું=વેગળા રહેવું; નોખા રહેવુ. રૂ૦ પ્ર૦ જુદું=અન્ય;બીજું; જે જોઇએ છીએ, જેનું કામ છે તે, તે નહિ પણ બીજું, એવો અર્થ બતાવે છે. :—આપણી જીવતા હોય એની વાત તો જુદીસ્તો—ઓરસ્તો. કહે૦ જુદે જુદે મોંએ જુદી જુદી વાત=કપાળે કપાળે જુદી મતિ. જૂદું એમ પણ લખાય છે.

જુદું રાખવું=નહિ ભેળવો દેવુ; છુપું કે ખાનગી રાખવું.

જુધ, ન૦ [सं. युद्ध] જુદ્ધ; સંગ્રામ; લડાઇ. (૨) સાધારણ મારામારી; ઝઘડાઢ, ક્રિ૦ પ્ર૦ જુધ મચાવવું=ધિંગાણું કરવું; રાઢ મચાવવી.

જુન ૮, સ્ત્રી૦ જુનાપણું.

જુનાગઢ, ન૦ [जीर्णगढ] રૈવતાચળ અથવા ગીરનાર નામે કાઠિયાવાડમાં ઉંચ મા ઉંચ પર્વતની તળેટીમાં જુનાગઢ શહેર બાંધેલું છે અને તે જુનાગઢ સ્ટેટનું રાજનગર છે. એમાં હાલ નવાબી રાજ્ય છે. કાઠિયાવાડનાં જુનાગઢ સંસ્થાન પહેલા નંબરનું મોટું રાજ્ય હોઇ તેની વાર્ષિક ઉપજ ત્રીસ લાખ રૂપિયાની છે. ગીરના જંગલમાં ઇમારતી લાકડાં ને ફૂલ ફળાદિ થાયછે તથા બીજી જમીન પણ સારી ને ફળદ્રૂપ છે. એમાં સાત શહેર અને ૮૫૦ ગામડાં છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૩૨૮૦ ચોરસ માઇલ અને વસ્તી પાંચ લાખ માણસની છે. તે બ્રિટિશ તથા ગાયકવાડ સરકારને ખંડણી આપે છે. સમુદ્ર કિનારા ઉપરનો પ્રદેશ મારી હવાવાળો છે. તળ જુનાગઢ શહેર એક જુનું કાઠિયાવાડી શહેર છે અને હાળની ઘણીક ચઢતી પડતીઓ તેણે જોયેલી છે જુનાગઢમાં ૩૫ હજાર માણસની વસ્તી છે. ગીરનાર ઉપર જૈનોનાં મોટાં મોટાં દેરાસરો હોવાથી હમેશ યાત્રાળુ જતા આવતા રહે છે. જુનાગઢના નવાબ વાડાસિનોર અને રાધનપુરના ભાયાત બાબી કુટુંબના મુસલમાન છે. તેમને દત્તક લેવાની સનંદ મળેલી છે.

જુનું, [सं. जीर्ण] વપરાશથી ઘસાઇને લાંબે વખતે જર્જરિત થઇ ગયેલું એવું જે તે; નહિ નવું; વપરાયેલું; જીર્ણ; ઘસાઇપિસાઇને ઉતરી ગયેલું (૨) નહિ તાજું; વર્તમાનનું નહિ એવું; અસલનું; આગલા જમાનાનું; પૂર્વનું ઘણાના જોવામાં જાણવામાં આવી ગયેલું હોય એવું; આગલું ક્રિ૦ પ્ર૦ જુનું કરવું=વાપરીને મેલું ને જીર્ણ કરી નાંખવુ. રૂ૦ પ્ર૦ જુના જમાનાનું=આગળા વખતનું; પહેલાંની પેઢીનું, અસલી. જુનો પાપી=ઘણા લાંબા વખતથી પાપ કર્મ કરતો રહેલો હોય એવો :—જુનો ચોર=આગળ ઘણી વખત ઉપર 'ચોર' તરીકે લોકના જાણવામાં આવેલો હોય એવો; જુનો મિત્ર=અસલી મિત્ર; બાલમિત્ર. જુનાવિચાર=અસલના જેવા ઘરડાંના જેવા જે વિચારો તે; આગલા વખતના વિચાર. જુનું વેર=આગલું વેર;અસલ વેર હોય તે. કહે૦ જુની આંખે નવા તમાસા=ઘરડાંએ જુવાનિયાંની રાતભાતના ઢંગ રંગ—જે પોતાના સમયમાં નહિ જોવામાં આવેલા તે જોવા તે; પોતાની આંખે નહિ જોયેલા માટે નહિ ગમતા રંગ પણ મુંગે મોંએ જોયા કરવા જેવી શાંતવૃત્તિ રાખવી તે. જુનું તે સુનું=જે અસલ છે—જે આગલા વખતનું છે તે સુનું–સોના જેવું સારૂં છે. જુનો વૈદ્ય અને નવા જોશી=વૈદ્ય અનુભવી ઘરડો હોય તે સારો અને જોશી નવો અર્થાત્ છેલ્લામાં છેલ્લી ગ્રહાદિકની સ્થિતિ જાણનારો હોય તે સારો.

જુનુંખાખ, વિ૦ બહુજ જુનું; છેક જીર્ણ થઇ ગયેલું હોય એવું; અતિવૃદ્ધ. :—ત્યાં એક જુના ખખ સાપ રહેતો હતો.

જુનુંપુરાણું, વિ૦ જુનું અને ઘણા વખતનું; ઘણા લાંબા વખતનું જુનું તે; વપરાયેલું; ફાટ્યુંતુટ્યું હોય એવું; કામમાં નહિ આવે એવુ જીર્ણ, કપડું, કસબ, સામાન વગેરે.

જુબાન, સ્ત્રી૦ [फा.] જીભ. (૨) બોલી.

જુબાની, સ્ત્રી૦ [फा.] જીભથી બોલીને જણાવેલી હકીકત તે; જબાની; સાક્ષી.

જુમાં, સ્ત્રી૦ જુવાન.

જુબીલી, સ્ત્રી૦ (અ. Jubilee] આનંદ પ્રદર્શન; હરખના ઉત્સવ તે; રાજ્યપ્રાપ્તિ અને લગ્નાદિકનો પચાસમા વર્ષનો ઉત્સવ તે; રાજ્ય મળ્યાને પચાસ વર્ષ પુરાં થતાં પચાસ વર્ષ લગી રાજ્ય ભોગવાયું તે નિમિત્તે જે ઉત્સવ કરવામાં આવે છે તે. પચીસ વર્ષ પુરાં થતાં કરવામાં આવતા ઉત્સવને 'સિલ્વર જુબીલી' અને સાઠ વર્ષના ઉત્સવને 'ડાયમન્ડ જુબીલી' એમ ઈંગ્રેજીમાં કહેવામાં આવે છે. ના. મહારાણી વિક્ટોરિયાની સન ૧૮૮૭માં પચાસ વર્ષ રાજ્ય ચલાવ્યાની અને સને ૧૮૯૭ માં સાઠ વર્ષની ગોલ્ડન જુબીલી અને ડાયમન્ડ જુબીલીઓ ઉજવવામાં આવી ત્યારથી આ ઈંગ્રેજી શબ્દ ગુજરાતીમાં આવ્યો છે જ્યુબિલી—જ્યૂબિલી એમ લખાય છે.

જુમખુ, ન૦ ઝુમખું.

જુમલો, પું૦ [અં. जुमल] જુદી જુદી ઘણી રકમો મળીને થયેલી એક સંખ્યા તે; ઘણી રકમોનો સામટો સરવાળો તે; મેળવણી; જુમલ્લો: સમાહાર; સમગ્ર તે; ફોડવાર નહિ પણ કુલ એકંદરે; બધી રકમો એકઠી કરેલી હોય તેમ. :—જુમલે પાંચ રૂપિયા.

જુમ્લ્લો, પું૦ જુમલો; કુલ રકમ.

જુમામસજિદ, સ્ત્રી. [અં.] જુમા—શુક્રવારની બંદગી કરવાની મોટી મસજિદ તે; મુસલમાનોનું નમાજ પઢવાનું સ્થાન; જુમેરાત પછી નમાજ પઢવાને માટે એકઠા થવાનું મોટું સ્થળ—મકાન.

જુમેરાત, સ્ત્રી૦ ગુરુવારની રાત=શુક્ર જે દિવસે બધા મુસલમાનો સાથે મળીને નમાજ પઢે છે; મોટી બંદગીનો દિવસ.

જુમ્મો, પું૦ [અં. जुम्म] અમુક વાત વસ્તુ કે કામકાજની જે તમામ જોખમદારી—જવાબદારી તે; સોંપણ બગડે, ખોવાય, કે બીજી કોઈ રીતે જેમ સાચવવી જોઈએ તેમ ન સચવાય તે બાબતનો જવાબ દેવાનું જોખમ તે; આપેલા મૂકેલા વિશ્વાસના યથાર્થ પરિપાલનનો ભાર તે. :—આનો જુમ્મો કોને માથે છે ?

જુરત, સ્ત્રી૦ [अ.] હિમ્મત; ધૈર્ય. (૨) છાતી ચલાવવી તે.

જુરિયત, સ્ત્રી૦ [अ.] જુરત; હિમ્મત.

જુલમ, પું૦ [अ.] સામા માણસનું સ્વાતંત્ર્ય છીનવી લઇ તેનાથી ખમાય નહિ એમ તેને સતાવવો—દુઃખ દેવું આપવું વગેરે તે; ન સહેવાય એવું દુઃખ દેવું તે; જબરજસ્તી; સખતાઇ; બળાત્કાર; જોરાવરી; બળજોરી. (૨) સત્તાનો દોર ચલાવવો તે; ઇનસાફ નહિ આપતાં મરજી પ્રમાણે કરવું તે; અન્યાય; અધર્મ. ક્રિ૦ પ્ર૦ જુલમ કરવો=સખતાઇ કરવી; હાકીમ સત્તાથી કામ લેવું; મારફાડ કરવી; અન્યાય કરવો. જુલમ ગુજારવો.

જુલમગાર, વિ૦ જુલમ કરનાર; જુલમ વાપરનાર; જુલમી.

જુલમાટ, પું૦ જુલમ; જુલમ ગુજારવો તે.

જુલમી, વિ૦ જુલમગાર; જુલમ કરનાર. (૨) ક્રૂર; નિર્દય; કઠોર. (૩) જેમાં જુલમ ચાલતો હોય એવું. ઉ૦ જુલમી રાજાની જડ ઉખડી, નાદીર સરખા પામ્યા નાશ.

જુલાઇ, પું૦ [અં.] ખ્રિસ્તી વરસનો સાતમો મહીનો.

જુલાપ, પું૦ જુલાબ; વિરેચન.

જુલાબ, પું૦ [અં.] ઝાડા થાય એવી દવા તે; રેચ. (૨) દસ્ત; ઝાડા થવા તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જુલાબ આપવો=ઝાડા થાય એમ કરવું. દમ દેવો; ધારણા ન રહે એમ કરવું;

ઢીલું બનાવી દેવું; ખોટી ધમકી આપવી. જુલાબ થઇ જવો=ગભરાઈ જવું.

જુલફું, ન૦ કપાળ ને લમણા ઉપરના વાંકડિયા વાળની લટો તે; વાળનાં ગુચ્છાં; કાકપક્ષ; લટિયાં. :–ભાયડાઓએ જુલફાં શાં રાખવાં? એકવચન જુલફું, જુલફાં રાખવાં=લમણા અને કપાળ ઉપર વાળના ગુચ્છા રાખવા તે.

જુવતી, સ્ત્રી૦ [સં યુવતિ] જુવાન સ્ત્રી; સ્ત્રી; બાઇડી; બાઇ; નારી.

જુવંતી, સ્ત્રી૦ [સ.] જુવાન સ્ત્રી. ઉ૦ જુવારનાં ખેતરથી જુવંતી. જુવંતી ગઇ જળ કારણે.

જુવા, પું૦ [સં. યૂકા] છ પગવાળા જૂની જાતના ચામડી ઉપર અને ગંદા ગોબરામાં થતા જીવ. જુવા એકવચન. ઢોરના શરીર ઉપર થતો સ્વેદજ જીવ. ઉ૦ ઝાઝા મચ્છર ઝાઝા જુવા, ત્યાં મહેતાના ઉતારા હુવા. મામેરૂં. (૨) દ્યૂત, જુગાર રમવો તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જુવા રમે છે=જુગાર રમે છે.

જુવાખાનું, ન૦ જુવા હોય એવું સ્થળ; ઢોરના તબેલો, કહોડિયું. (૨) જુગારખાનું.

જુવાખોર, વિ૦ જેને જુવું રમવાની આદત હોય તે; જુગારી; દ્યૂત રમનાર.

જુવાન, વિ૦ [સં. યુવન્] સોળથી છત્રીસ વર્ષ લગીનું (માણસ); બાળક નહિ અને વૃદ્ધ નહિ એવા પ્રમાણાનુસાર મધ્યમ વયનું; (ઢોર પંખી વગેરે) શરીર, મન અને બળની સંપૂર્ણ ખીલવણીની હાલતે પહોંચેલું; તરુણ; જવાન; ખીલેલું; મજબુત બાંધાનું અને ઉત્સાહવાળા મનનું; સ્વાભિમાનથી હુંપદથી કાર્ય કરવાની શકિત અને હોંસમાં આવેલું; ઉમ્મરે આવેલું. (૨) મજબુત બાંધાનો ને ઉત્સાહભર્યો માણસ; ઉમ્મર લાયક છોકરો કે પુરૂષ; પુખ્ત વયવાળું જે તે. માણસ મરદ વગેરે. કહે૦ જુવાન શી અને ઘરડો વૈદ. (૩) ઉગતા ઉત્સાહભર્યા નવા જોસવાળું; સ્થિર વિચારનું નહિ એવું; ઉદ્ધત; નહિ પાકી સમજનું. :–જુવાનની ભૂત થાય

જુવાનજોધ, વિ૦ ભરજુવાન; જુવાનીને લીધે તન મનથી મજબુત ને ઉત્સાહવાળું; તારુણ્યને લીધે ખીલેલા અંગથી અને બળથી લડવૈયા જેવો જે તે.

જુવાની, સ્ત્રી૦ બાલ્યાવસ્થા ઉતરીને શરીર અને મન બેઉ ખીલી રહે એવા જે પ્રાણીઓને પ્રાપ્ત થતી બીજી અવસ્થા તે; તરુણાવસ્થા; જોબન; તારુણ્ય; જુવાનપણું તે; યૌવન. (૨) યુવાવસ્થાના–આયુષ્યનો વચલો વખત તે. ઉ૦ જુવાનીનું જોર જણાવી છાતી કાઢી ચાલેજી જુવાની ને દિવાની=તરુણાવસ્થા ગાંડપણ જેવી છે.

જુવાર, સ્ત્રી૦ [સં. યવસ્ ઘાસ ઉપરથી] ચોમાસાના પાછલા ભાગમાં થતું એક ઘાસિયા ધાન્ય; જાર. જારનો દાણો ગોળ પણ સહેજ ચપટો અને અંકુર નાક નાની અણીદાર આંખવાળો ધોળો અને લાલ બેઉ રંગનો હોય છે. જારના દાણા ગુચ્છાદાર ડુંડામાં–જારિયામાં રહે છે. ગુજરાતમાં બે ચાર જાતની જાર થાય છે. એના સાંઠા –ઘાસ ઢોરના ખોરાક તરીકે વખણાય છે. જારના દાણાઓમાં એક એવા જાતનો વિકાર થાય છે કે જેથી દાણો અંદરથી બળીને ધુમાડી જેવો થઇ જાય છે. એવા દાણાને અંગારો કહેવામાં આવે છે અને આ વિકાર બીજા દાણામાં પ્રસરી જતાં વાર લાગતી નથી, તેથી એમ કહેવાય છે કે 'સો મણ જારમાં અંગારો ' સો મણ દાણાને બગાડે છે ને તેની કિમ્મત ઘટાડી નાંખે છે. જાર ઓછા ભેજવાળી સુકી જમીનમાં થાય છે. અનાજ કરતાં ઘાસ

તરીકે—ઢોરોના ખોરાક તરીકે એનું વાવેતર વધારે થાય છે. અમેરિકામાં ખાંડ બનાવવા માટે આગળ એનો ઉપયોગ થતો હતો, પણ બળતણ ઓછું હોવાથી હાલ ઘાસ તરીકે એની વાવણી કરાય છે. સરકારી ખેતીવાડી ખાતા તરફના સૂચક ચોપાનિયામાં ખેડુતોને જાણવા તેના ગુણ દોષનું વર્ણન કરી ઢોરોના ખોરાક માટે તેની બહુ મોટી ઉપયોગિતા બતાવી છે. જુવારના કાચા કરસણમાં 'મીણો' એક ઝેરી તત્ત્વ રહેલું છે. એ તત્ત્વ કરસણને ફૂલ આવતાં નાશ પામે છે માટે ફૂલ આવ્યા પછી તેની કાપણી થવી જોઇએ. એ કરસણ માલખું કહેવાય છે. જાર મકાઇ જાતિનો છોડ છે.

જુવારા, પું૦ [**सं. यवसू**] જાર અને બીજા ધાન્યના નાના નાના જે નવા ફણગા તે; જવારા. રન્નાદે કે માતાના વ્રતમાં જુવારા-જવારા વાવવામાં આવે છે.

જુવારી, પું૦ જુગાર ખેલનારો; જુગારી.

જુવારું, ન૦ મુખ્ય ઘરથી જુદા પડીને માંડેલું જે ઘર તે; જુદું ગૃહરાજ્ય; જુવાન વહુવરે નવું માંડેલું ઘર તે; જુદું ઘર, :–સંતોક ! તું શું ભોજાઇનું જુવારું જોવાને આવીછે?

જુવાળ, પું૦ દરિયાના પાણીનો ચઢાવો તે; ભરતી; જુવાર; સમુદ્રના પાણીનો ચઢાવ. સમુદ્રનું પાણી ચંદ્રના આકર્ષણથી પ્રતિદિન બેવાર ચઢઉતર થાય છે. જેમ પૃથ્વી ઉપરનાં પરમાણુઓ ચંદ્રથી આકર્ષિત થાય છે તેમ સૂર્યથી પણ થાય છે, પરંતુ સૂર્ય બહુ દૂર હોવાથી એ આકર્ષણ ઝાઝું જણાતું નથી. ભરતીઓ નાની મોટી થવાનું કારણ એ છે કે, સૂર્યચંદ્રનાં આકર્ષણો એક બીજાને પ્રતિકૂલ દિશાઓમાં તેનું ખેંચાણ કરે છે. પુનમ અને અમાવાસ્યાના જુવાળ મોટા થાય છે તેનું કારણ એ છે કે, તે દિવસે બન્નેની આકર્ષણ શક્તિઓ એક દિશાએ રહી પાણીને ખેંચે છે.

જુવું, ન૦ [**सं. द्यूत**] જુગટું; જુગાર.

જુવો, પું૦ [**सं यूका**] ઢોરના શરીર ઉપર થતી જૂ; જ્યાં ઢોર બંધાતાં હોય ત્યાં મૂતરચળામાં થતો એક છપગો જીવડો.

જુસરી, સ્ત્રી૦ [**सं युज्**] બળદની ખાંધ ઉપર રહેતો ગાડી ગાડાં અને હળ વગેરેનો આગલો ભાગ, ધુંસરી; જેવડે ગાડી અને બળદનું જોડાણ થાય છે તે.

જુસ્સો, પું૦ [**फा जुस्स**] લાગણીનો ઉછાળો તે; ઉશ્કેરણી; લાગણીને લીધે લોહીમાં આવેલો જોસ-ઉભરો તે; લાગણી; મનોવિકાર.

જુહાર, પું૦ શ્રાવક અને વણિકોમાં એક બીજાને મળતાં વિવેકથી 'વંદન' ને ઠેકાણે વપરાતો વિનયોદ્‌ગાર; સલામ; નમસ્કાર, પગેલાગણું: નમન. કાગળમાં પણ 'જુહાર—જુવાર' એમ લખાય છે. જુહાર પટોળાં=સારાં વસ્ત્ર પહેરીને આશીર્વાદ લેવાને જે નમન કરવું તે. ઉ૦ કાદંબરીનો જે પરિવાર, તે સહુને કહેજો જુહાર. ભાલણ કાદંબરી ૧૫૬.

જુંગાઇ, સ્ત્રી૦ જુંગાની માફક કરવું—વર્તવું તે; બળજોરી; બળાત્કાર; જોરાવરી; દોંગાઈ ઉદ્ધતતા; બળની ઉછાંછળાઇ; જુંગાપણું.

જુંગો, પું૦ જબરો લઠ્ઠજેવો માણસ તે; જાડો દોંગો, મજબુત અને ઉદ્ધત લડાયક જુસ્સાનો ઠિંગણો માણસ તે; ગુરખાઓને માટે આ શબ્દ વપરાયેલો છે. ટુંકા ઠિંગણા કદનો પણ લઠ્ઠજેવો લડવયો તે.

જુંફવું, ક્રિ૦ અ૦ બેઠા બેઠા ઉંઘવું ને ઝોકાં ખાવાં; ઉંઘથી ઘેરાઇ જઇ ઝોકાં ખાવાં.

જુસસ, ન૦ ધુંસસ,

જૂ, સ્ત્રી૦ [**सं. यूका**] પરસેવાની ગંદકીને લીધે વાળમાં અને લુગડામાં થતો એક

ક્ષુદ્ર જીવ; યૂકા. જૂઓ બે જાતની થાય છે. એક કાળી ને બીજી ધોળી. ચામડી સાથે ચોંટી રહેનારી ગોળ જૂ–ચામ જૂ કહેવાય છે. માણસના માથા ઉપરના વાળમાં જે સ્વેદજ જીવ થાય છે તે જૂ અને પાંપણ વગેરેના વાળમાં જે અતિ ઝીણા જીવ થાય છે તે 'સવા' કહેવાય છે. રૂ૦ પ્ર૦ જૂ જેવું=ચોટયું હોય ત્યાંથી ઉખડેજ નહિ એવું. જૂનાં ઈંડાં લીખો કહેવાય છે.

જૂઈ, સ્રી૦ એક જાતની ફૂલવેલ.

જૂજ, વિ૦ બહુ થોડું; જરા; અલ્પ; સહેજ. (૨) હલકું; વિસાતવગરનું તુચ્છ.

જૂજવું. વિ૦ જુદું; નોખું; અલગ; ભિન્ન.

જૂઝવું, ક્રિ૦ અ૦ લડવું; યુદ્ધ કરવું; મત્ત થઈ રણમાં પડીને મરવું.

જૂટ, ન૦ [સં] લટનો જથો; સમૂહ; કલ્લો; જુડો:–જટાજૂટ.

જૂડ, ન૦ ઝૂડ; મગધર. (૨) બળાત્કારે પણ છૂટે નહિ એવું પ્રાણી.

જૂત, ન૦ બળદનું જોડું; બળદની જોડ; બેલ; ફલાણા કણબીને ઘેર ચાર જૂત છે.

જૂતવું, ક્રિ૦ સ૦ જોડવું.:–ગાડું જૂત્યું.

જૂથ, ન૦ [સં] ટોળું; સમુદાય; ભરાવો; જથો; સાથ, ઘણાંનું એક સાથે સાથે હોવું તે. ઉ૦ જૂથ મળે જાડું થતાં કાપી ન શકે કોય.

જૂન, પું૦ [અં] ખ્રિસ્તી વરસનો છઠ્ઠો મહીનો. એના દહાડા-તારીખો–૩૦ ગણાય છે. જૂનમાં આપણા દેશમાં વરસાદની મોસમ શરૂ થાય છે. ઉ૦ જૂન ગરજે ધમધોર.

જૂમ, સ્રી૦ કેફ અથવા હોંશને લીધે કામ કરવાનો જે આંધળો ઉત્સાહ ચઢે છે તે; જુસ્સાવાળી હાલત તે; ઝૂમ; જોમ.

જે, પું૦ [સં. जय] જય; જીત. (૨) જય થાય એવો આશીર્વાદાત્મક ઉદ્‌ગારઃ–જે જે–જય હો. (૩) વંદનાત્મક ઉદ્‌ગારઃ–જેજે મહારાજ ! ક્રિ૦ પ્ર૦ જે ગાવી=જશ બોલવો; સારું કહેવું; વખાણ કરવાં. જે બોલવી=સારૂં બોલવું; સારૂ ઇચ્છવું તે; સારૂં થાય એવી પ્રાર્થના કરવી તે. જે કરવી=દેવાદિકનાં વંદનપૂર્વક દર્શન કરવાં. (૨) દીવો કરવો. બાલભાષામાં આમ બોલાય છે. બા ! જે કરો, અંધારૂં થયું.

જે, સ્રી૦ [સં. जय्य] જિતની આશા આપનારો અગ્ર-ઉભા રહેવા–પગ મૂકવા જેટલો જે આધાર આશ્રય તે; અગ્ર; કોર; કિનારી; પ્રાંત; ઓટલાની જે ઉપર બેસી. વિક્રમની વી. સદી. પા. ૮૨૪. રમતારામે એક ફૂલંગભેર ધર્મશાળાની જે ઉપર પગ મૂક્યો.

જે, સ૦ [સં. यद्] દર્શકસર્વનામ, વસ્તુનો નિર્દેશ કરી તેનો બીજા સાથે સંબંધ બતાવે છે. (૨) અ૦ વાકય અથવા બે જુદા અર્થોને જોડવામાં જે આવે છે. તમને લખવાનું જે. કહે૦ જે ખાય તે સ્વાદ જાણે. જે ઘેર બૈરીનું જોર તે ઘેર મોટો રોળ. જે જાય દરબાર તેનાં જાય ઘરબાર. જે ઘેર જવું નહિ તેનું નામ શું ? જે ચૌદ જાણે તેને ચાર શું શીખવે ? જે ડાળીએ બેસીએ તે કાપવી નહિ. જે થાય તે જોયા કરવું. જે મોંએ પાન ચાવ્યાં તે મોંએ કોયલા ના ચાવવા. જે રસ્તે આવે તે રસ્તે જાય. જેને કોઈ ના પરણે તેને ખેતરપાળ પરણે. જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે. જેને વાગે તેને પીડ અને પડે તેને ભીડ. જેણે મૂકી લાજ તેને નાનુંશું રાજ. જેણે માંખ મારી તે માણસ પણ મારે. જેણે મન જીત્યું તેણે જગત જીત્યું. જેણે પાસ્યા તેજ રંગે. જેનું કામ જે કરે. જેના દહાડા પાધરા તેના વેરી આંધળા. જેની ઘંટી-

એ બેસીએ તેનાં ગીત ગાઇએ. જેનો અહિં ખપ તેનો તહિં ખપ. જેના પેટમાં દુ:ખે તે અજમો માગે, જેના હાથમાં પૈસા તેનાં છોકરાં ઘુઘરે રમે. જેનું કોઇ નહિ તેનો પરમેશ્વર, વગેરે કહેવતો ચાલે છે.

જેગોપાળ, પું૦ [**સં. जयगोपाल**] જે શ્રીકૃષ્ણ, વગેરે વૈષ્ણવોનો વિવેકાચાર; વંદનાત્મક ઉદ્ગાર:–રામદાસના જેગોપાળ વાંચજો.

જેજે, અ૦ [**સં जय जय**] જયાત્મક ઉદ્ગાર; જય જય એમ કહેવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જેજે કરવી; જયકાર બોલવો; સારૂં બોલવું; વખાણ કરવાં. (૨) દેવદર્શન કરવાં, બાળભાષામાં:-જેજે બોલાવી.

જેજેકાર, પું૦ [**સં जय जयकार**] જય જયનો જે ઉદ્ઘોષ તે; વખાણ; કીર્તિ –યશના ઉદ્ગાર થઇ રહેવા તે; સરાધરા બહુસારી રીતે પાર પડવું તે:–એક મણના આટામાં તો જેજેકાર થઇ રહેશે. બહુ બહુ સંપૂર્ણ થઈ રહેવું તે. વિજય ઘોષણા. ક્રિ૦ પ્ર૦ જેજેકાર કરવો=જય જયનો ઘોષ કરવો; ખુશી ખુશાલી અને આનંદના ઉદ્ગાર કરવા તે. વિજય ઘોષણા ઉડાવવી તે. લીલાલહેર; આનંદ મંગળ; આનંદ આનંદ ને ખુશાલી તે.

જેજેવંતી, સ્ત્રી૦ એક રાગિણી.

જેટલું, વિ૦ [**સં. यावत्**] રાગ, સર, એવા સંબંધી અર્થમાં માપ, વજન, અને સંખ્યાની હદ દર્શાવે છે; અમુક માપનું; અમુક સંખ્યાનું; અમુક માપસરનું. કહે૦ જેટલો ગોળ ઘાલશો તેટલું ગળ્યું થશે. તે જેટલો બહાર છે તેટલો અંદર છે.

જેટલે, ગ૦ જે વખતે; જ્યારે; તેજ વખતે. ઉ૦ પ્યાલો મુખ માંડે જેટલે, પોપટ પાડ્યો તેટલે. (૨) અમુક હદ લાગી હોય તેમ. જેટલેની સાથે તુલનામાં તેટલે આવે છે:–જેટલે રૂપિયે મણ તેટલા આનાનું અઢી શેર.

જેઠ, પું૦ [**સં. ज्येष्ठ**] વરનો–પતિનો મોટો ભાઈ તે (વહુને). પરણેલી સ્ત્રીને વરનો મોટોભાઈ હોય તે જેઠ–મોટો કહેવાય છે. (૨) વિક્રમ સંવતનો આઠમો મહીનો. (૩) વિ૦ મોટું; પૂર્વે જન્મેલું; અગ્રજ.

જેઠાણી, સ્ત્રી૦ જેઠની પત્ની તે. દેરાણીને જેઠાણી. (૨) વિ૦ મોટું. ઉ૦ દેરાણી જેઠાણીનાંજોડવાં, હળીમળી પાણીડાંજાય. ગુજરી.

જેઠી, સ્ત્રી૦ જેઠ મહીનાની પુનમ. (૨) વિ૦ જેઠની, પુનમ અધ્યાહાર રહે છે:–આશાડી; શ્રાવણી.

જેઠીપુત્ર, પું૦ વડોપુત્ર; મોટામાં મોટો અથવા પહેલા ખોળાનો છોકરો તે.

જેઠીમધ, ન૦ [**સં. यष्टि**] Liquorice. (ગ્લિસેરિલ્સ) એક જાતની મીઠા સ્વાદવાળાં લાકડાં ને છોડાંની ઓષધિ; આના મોટા છોડ થાય છે અને તેના લાકડાંનો ભુકો ઓષધ તરીકે કફ ઉપર વપરાય છે. એના મૂળના સત્ત્વમાંથી બનાવેલું ઓષધ જેઠીમધનો શીરો કહેવાય છે અને તે જુલાબ, કફ અને બીજા રોગોમાં આપવામાં આવે છે.

જેઠીમલ, પું૦ મુખ્યમલ; મોટોમલ. (૨) મોઢ બ્રાહ્મણની એક જાત.

જેઠો, પું૦ ગુંદીકાઢ્યા પછીનો કસુંબાનોરંગ. (૨) જેષ્ઠા નક્ષત્રમાં જન્મેલો છોકરો તે.

જેઠાળું, ન૦ જેઠ મહીનાનું જમણ; અથવા વરકન્યાનો વિવાહ થઈ ગયા પછી કન્યાને ત્યાં વરવાળાઓને જે પહેલું જમણ આપવામાં આવે છે તે; જેઠનું દસેલું; જમાઈ અને તેનાં સગાંને લગ્ન થયાપછી પહેલ વહેલાં કેરીગાળામાં નોતરી રસરોટલીનું જમણ જમાડવું તે; નાનો ગોરવ.

જેણી, સ૦ (સ્રી.) મુંબાઇ તરફ-પારસી વગેરે કોમાંમાં વપરાતું 'જે'નું સ્રીલિંગ. જેને જોઇતું હશે તે લઇ જશે એમ કહેવામાં જાતિ સામાન્ય છે અને આસપાસના સંબંધ ઉપરથી પું૦ સ્રી૦ ન૦ લિંગ સમજી લેવામાં આવે છે, પણ પારસીઓ જ્યારે સ્રીઓને માટે એ વાક્યનો ઉપયોગ કરે છે ત્યારે તેને આમ ફેરવીને વાપરે છે.:-જેણીને (જે સ્રીને) જોઇતું હશે તેણી (તે સ્રી) લઇ જશે.

જેણીગમ, અ૦ જે તરફ; જે બાજુએ; જેણીપાસ; જેભણી.

જેતે, અ૦ ગમે તે કોઈ એક એમ.:-જે તે ગમે તેમ બોલશે. હરકોઇ.

જેપ્લિન, ન૦ કાઉંટ જેપ્લિન નામના એક જર્મન શોધકે બનાવેલું સિગારમોઇના આકારનું આકાશયાન-વિમાન. આ વિમાન તેમાં ભરેલા હલકા વાયુને લીધે આકાશમાં અદ્ધર રહે છે અને હલકા એંજિનથી તેને ચલાવવામાં આવે છે. આકાશયાનોમાં આ સૌથી મોટું અને વધારે ઉંચું લઈ જવાય એવું છે. યુરોપમાં હાલ ચાલતા મોટા વિગ્રહ દરમિયાન જેપ્લિનો મારફતે ઘણું કામ કરવામાં આવે છે. સન ૧૯૧૭ ની સાલમાં કાઉંટ જેપ્લિન મરણ પામ્યો.

જેપ્રમાણે, અ૦ જે રીતે; જે પ્રકારે.

જેબ, પું૦ (સ્રી૦) [फा. जेब] શોભા; નોંખ; ઉત્તમતા; યોગ્યતાની શાબાશી; ધન્યતા. ક્રિ૦ પ્ર૦ જેબ આપવી=શોભા આપવી; પોતાને સોંપાયેલા કામને માટે પોતામાં વિશ્વાસ મૂકનારને ધન્યવાદ મળે તેમ કરવું તે. (૨) તેજ; પ્રકાશ. (૩) જુલમ. (૪) ખૂબ ઝરવું; જથાબંધ બહાર નીકળવું તે; પરસેવાના જેબ વળવા. ઝરણું; ઝરણુની માફક ઉભરાબંધ બહાર નીકળી આવવું તે.

જેમ, અ૦ જે રીતે; જે પ્રકારે; પેઠે; માફક.:-ઘોડાની જેમ ચાલે છે. (૨) હોય તેવુંજ; એવીને એવી હાલતમાં:-જેમ છે તેમજ રહેવા દે. (૩) ઠીક પડતી-ગોઠતી રીતે; રૂચે તેમ; યથા.:-જેમ કરવું હોય તેમ કરો. જેમની વળતીમાં તેમ ઘણું ખરું આવવુંજ જોઇએ.:-જેમ ઠીક લાગે તેમ કરો. (૪) ઉપયોગ કરતાં કરતાં; વધતાં વધતાં; ધીરે ધીરે; ક્રમે ક્રમે:-જેમ જેમ ખાશો તેમ તેમ શક્તિ આવશે.

જેમકે, અ૦ આ રીતે; આમ; આ પ્રમાણે; દાખલો કે; ઇત્યં; આવીરીતે.

જેમતેમ, અ૦ જે રીત હોય તે રીતે; યથાવત. (૨) ગમેતેમ; હરકોઇ રીતે; જ્યાં ત્યાં; જેવી રીતે ચાલતું હોય તેવીજ રીતે; મુશ્કેલીથી; પરાણે.:-આટલા દિવસ જેમ તેમ ચલાવ્યું પણ હવે નહિ ચાલે.

જેમનુંતેમ, અ૦ જેમ અસલ હોય તેમજ; તેજ હાલતમાં; ફેરફાર વગર.

જેયણું, ન૦ છાણને ઘાસ સાથે મસળીને બનાવેલો થાપો; છાણું. જેરણું=ઘાસનો ભુકો ને છાણ એકઠાં કરીને બનાવેલો બાળવાનો પદાર્થ; અડાયું.

જેર, વિ૦ [फा. जेर] નરમ; શિથિલ; ઢીલું. (૨) પાયમાલ; પરાસ્ત; પરાજિત; જમીનદોસ્ત. (૩) કમજોર; નબળું. (૪) વશ; અધીન. ક્રિ૦ પ્ર૦ જેર કરવું=હરાવવું; ફરીને ઉભું ન થાય એમ નરમ કરીનાંખવું. વશ કરવું; તાબે કરવું. પાયમાલ કરવું.:-શત્રુને જેર કર્યા.

જેરકડી, સ્રી૦ તાબે રાખવાની જે કડી આંકડી તે; ઘોડાને કબજે રાખવા તેના ચોકડામાં જે કાંટા કાંટાવાળી કડી હોય છે અને જે તેના મોંની દાઢમાં ખાલી રાખવામાં

આવે છે તે; ચોકડું ખેંચવાથી કાંટાવાળી જે કડી ઘોડાનાં ગલફારાંમાં વાગી તેની મસ્તાઈ ઉતારી નાંખે છે તે; ચોકડું; લગામ; ઘોડાને વશ રાખવાની શૃંખિ.

જોરદસ્ત, વિ૦ [फा] વશ કરેલું; કબજામાં આણેલું; ઢીલું કરેલું; (૨) કમજોર; નબળું. વશ; અધીન; તાબે થઇ ગયેલું; મારી ઝૂડી ગાત્ર ભંગ કરીને નમાવેલું. આથી ઉલટું જબરજસ્ત.

જોરબંદ, પું૦ [फा] ચામડાની સાટોનો કોરડો; ચાબુક; સાટકો:–જોરબંદનો માર પડયો ત્યારે ચોરે માન્યું. (૨) ચામડાની લાંબી પટી; સાટ. (૩) ઘોડાની લગામ નીચેથી લઇ તંગની સાથે બાંધવામાં આવતી ચામડાની કે જાડી બનાતની પટી; મોંયડાની રાશ.

જરમંધ, પું૦ જોરબંદ

જોરવવું, ક્રિ૦ સ૦ [सं. जृ–जिर्] જીરવવું; પચાવવું; પેટમાં ધારણ કરી પચવવું; હજમ કરવું; ગાળીને એકતાર કરી નાંખવું. (૨) સહન કરવું; ખમવું; વેઠવું. (૩) ધારણ કરવું; ટકાવવું.

જોરો, પું૦ ધચુંબલો; ઘાસ છોડ વગેરેનો સાથે સાથે ઉગેલો જે સમુદાય–ભરાવો તે; સમવાય; જથો; સમૂહ; ઘણાંનું એક સાથે વિંટળાઇને ભેગા થઇ બેસવું–ઉભા રહેવું તે; ટોળું; ટોળે મળવું તે. (૨) તમાકુનાં કુમળાં પાન સુકાઇને થયેલો ભુકો; જરદો. (૩) આગ; લાય.

જેલ, સ્ત્રી૦ [अं. Jail] તુરંગ; કેદખાનું. રૂ૦ પ્ર૦ જેલજાતરા=કેદમાં જઇ આવવું; ગુનાસર શિક્ષા ભોગવી આવવી:–તેણે ઘણીએ જેલજાતરા કરી છે, અર્થાત્ ડામીસ છે.

જેવડું, વિ૦ અમુક કદ, કે અમુક માપનું; એવા સંબંધી અર્થમાં વપરાય છે:–અમુકના જેવડું, અર્થાત્ એટલું ઉંચું કે કદનું. ઉ૦ (ઉતરડ) આ જેવડી કન્યા મળે તો વળતી શા સંતાપ. વેનચરિત્ર, વયનું; વર્ષનું, એમ કાળની હદ દર્શાવે છે:–તારા જેવડા છોકરા તો કોલેજમાં જાય છે.

જેવર, ન૦ [फा] જડિત્ર દાગીના; જવાહીર; હીરા મોતીનાં કિમતી જડાવવાળાં ઘરેણાં તે. (૨) અલંકાર; ભૂષણ; દાગીના; ઘરેણાં. (૩) વાગતાં ઘુઘરિયાળાં ઝાંઝર.

જેવરી, સ્ત્રી૦ [सं. ज्या] ધનુષની દોરી; દોરડી:–જેવરી સર્પ ન્યાય.

જેવાણી, ન૦ અજીઠું–રસોડાનું પાણી; એઠવાડ.

જેવારે, અ૦ જે વખતે; જ્યારે; જેટાણે; સંબંધી અર્થમાં સમો–કાળ માપ–હદ બતાવે છે:–જેવારે તમે આવ્યા તેવારે હું લખતો હતો.

જેવારો, પું૦ [सं. जय+वार] જયનો વખત; જયજયકાર કરવાનો, આનંદ પામવાનો કે રાજી થવાનો વખત; ફતેહ; વિજય; 'ચાલો ઠીક થયું, ફતેહ થઇ' એવો આનંદ–સંતોષાનંદ લેવાનો અવસર; લાભ થવો તે, ફતેહ થયાથી ખુશાલી ધરવાનો વખત:–કપટથી એ ગમે તેટલો ફુલાય અને ગમે તેટલું ધન એકઠું કરે, પરંતુ આખરે એમાંથી જેવારો નથી. પુણ્ય કે નીતિના માર્ગનો જેવારો ને પાપનો તો ક્ષયજ.

જેવું, વિ૦ [सं. यादृस] અમુક સમાન; સમ; સાદસ; માફક, તરેહનું; રીતનું; કીસમનું, એવા સંબંધી અર્થમાં રૂપ, ગુણ, આભિજાત્ય વગેરે બતાવે છે:–તારા જેવું ડહાપણ. તારા જેવું કુળવાન. ચંદ્ર જેવું= ચંદ્રસમાન, જેવુંની સાથે વળતા અર્થમાં તેવું આવે છે:–જેવો ગોળ ઘાલશો તેવું ગળ્યું થશે. કહે૦ જેવો દેશ તેવો વેષ, જેવાં ભાઇનાં મોસાળાં તેવાં બેનનાં ગીત. જેવા વડ તેવા ટેટા ને બાપ તેવા બેટા,

જેવા દેવ તેવી પૂજા, જેવો સંગ તેવો રંગ, જેવા શેઠ તેવા વાણોતર અને જેવું વાહળું તેવા મેહ.

જેવે, અ૦ જે વખતે, જ્યારે. તરત બનતા ઉપરાઉપરિ બનતા બનાવોમાં અને તાત્કાલિક સંબંધાર્થમાં વપરાય છે. જેટલેની માફક બે પ્રસંગોના સંધિ ઉપર આવે છે. જેવે તે નીકળ્યો તેવેજ અણધાર્યો મારો તીર તેને વાગ્યો.

જેષ્ટિકા, સ્ત્રી૦ [**સં. યષ્ટિક**] લાકડી; સોટી; દંડ; દંડુકો.

જેષ્ઠ, વિ૦ [**સં. ज्येष्ठ**] મોટું; પહેલું; વડું:–જેષ્ઠ પુત્ર=વડો પુત્ર. (૨) પું૦ વિક્રમ સંવત્સરનો આઠમો માસ. ખ્રિસ્તી જૂનની લગભગ આવે છે.

જેષ્ઠા, પું૦ [**સં.**] સત્તાવીસ નક્ષત્રોમાંનું એક નક્ષત્ર.

જેસુઈટ, પું૦ (**અં.** Jesuit] ખ્રિસ્તીઓનો એક સંપ્રદાય. આ સને ૧૫૩૩ માં નીકળેલો છે. (૨) એ સંપ્રદાયના અનુયાયીઓ તે.

જેહ, સ૦ જે. કવિતામાં વપરાય છે.

જેહુ, સ્ત્રી૦ ધુળ; રજ; છિયાડી; મેલી રેત. (૨) રાખ, ભસ્મ. જેમાં કંઇ માલ ન હોય અને જેની કંઇ કિમ્મતજ નહિ એવું જે તે:–એમાંથી શું વળવાનું છે ? જેહુ.

જેળ, ન૦ [**સં. ज्वल**] તેજ, પ્રકાશ, દૈવત; સત્ત્વ; પ્રભાવ. (૨) જળીને ભસ્માવશેષ થઇ જવું તે; નામ અવશેષ. ક્રિ૦ પ્ર૦ જેળ જવું=તેજ જવું; દૈવત–કાર્ય કરવાની જે શક્તિ અથવા પ્રભા–પ્રભાવ હોય તે નામાવશેષ થઇ જવો. કહે૦ જેળ ગયું જગ આલિયા તે ઘોડું વાગોળ્યું ? અર્થાત્ દાઢો વાળાં–વાગોળનારાં પ્રાણીઓ નામાવશેષ થઇ ગયાં કે જેથી નહિ વાગોળનારૂં એવું ઘોડું વાગોળ્યું.

જેંસલી, સ્ત્રી૦ પૈડાં વગરનું યાન; આ ઝટ ઘસરડાતું નથી અને જમીનને ઉઝરડતું ને ઘસરડાતું મુશ્કેલીથી જમીન કાપે છે. અણપલોટ ગોધાઓને પળોટવા માટે પહેલા જેંસલે જોડી હળ તથા ગાડામાં જોડવાને યોગ રીતે કેળવવામાં આવે છે. નવા ઘોડાને દડમાં કાવે નાંખવામાં આવે છે તેમ ગોધાઓને જેંસલીએ જોડવામાં આવે છે. (૨) ચાસ પાડવાનું ખેડુતોનું ઓજાર.

જેંહલો, પું૦ જેંસલો; જેસલી;

જૈત્ર, પું૦ [**સં**] જેતા; જીતનારો; વિજેતા. વિજય; ફતેહ.

જૈન, પું૦ [**સં**] જિનનો ઉપાસક તે; જિન ધર્મનો અનુયાયી; બૌદ્ધ; શ્રાવક; જૈન ધર્મ માનનારો–પાળનારો માણસ. જિન ધર્મમાં શ્વેતાંબર અને દિગંબર એવા બે ભેદ છે. (૨) જિન સંબંધી; જિનનું; જૈન લોકોની વસ્તી કુલ બાર તેર લાખ આખા હિંદમાં છે; મોટો ભાગ ગુજરાતમાં વસેછે.

જૈનમત, પું૦ [**સં**] શ્રાવકોનો જે ધર્મ તે; વેદથી ઉલટો ધર્મ તે.

જૈની, પું૦ જૈન. (૨) વિ૦ જૈન ધર્મ માનનાર–પાળનાર; જૈન ધર્મનું:–જૈની ભંડારોમાં ઘણાં પ્રાકૃત પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે.

જૈની, જિને ચલાવેલા જૈન ધર્મને માનનારો તે. જૈનીઓ અહિંસાને પરમ ધર્મ માને છે. પણ ઇશ્વર કે સૃષ્ટિ કર્તા કોઇ હોય એમ માનતા નથી. આ ધર્મ ક્યારે નીકળ્યો તે જણાતું નથી. પરંતુ તેમના ચોવીસ તીર્થંકરોનાંના છેલ્લા તીર્થંકર મહાવીરસ્વામી જે વર્ધમાનને નામે પણ ઓળખાય છે તે મગધ અથવા તેની આસપાસના પ્રદેશમાં ઇ. સ. પૂર્વે ૫૨૭ની લગભગ થયા હતા.

બૌદ્ધ કરતાં જૈન ધર્મ બ્રાહ્મણ ધર્મને વધારે મળતો આવે છે; તેમ બ્રાહ્મણોએ પણ ઋષભદેવના અવતારને માન્યો છે. ભાગવતમાં એમની કથા છે. મહાવીરસ્વામીના મુખ્ય શિષ્યોમાં બે બ્રાહ્મણો-ઇંદ્રભૂતિ અને ગૌતમ હતા. જગતનો કોઇ કર્તા નથી તેમ જીવોને કોઇ સુખ દુઃખ દેનાર પણ નથી. સૌ પોતપોતાનાં કર્માનુસાર સુખ દુઃખ પામે છે. આત્મા શુદ્ધ ને નિર્વિકાર સ્વરૂપ છે પણ કર્મના આવરણથી તે રૂપ ઢંકાઈ જાય છે. જ્યારે તે દૂર થાય છે ત્યારે આત્મા પાછો શુદ્ધ પરમાત્મા બની રહે છે. જૈન મત 'સ્યાદ્વાદ' ને નામે પણ પ્રસિદ્ધ છે. જૈન તત્ત્વાનુસાર સર્વ પદાર્થો નિત્યાનિત્યત્ત્વ આદિ ઉભય ધર્મવાળા ગણાય છે.

જૈમિનિ, ના૦ [**સં.**] એક મોટા મુનિ. એ શાકટાયનનો પુત્ર અને કૃષ્ણદ્વૈપાયનનો શિષ્ય હતો. પૂર્વ મીમાંસા નામનો તત્ત્વ જ્ઞાનનો બહુ અટપટો શાસ્ત્રીય સૂત્રમય ગ્રંથ બનાવી કર્મ કરવાથીજ મોક્ષ છે એવો સિદ્ધાંત તેણે સ્થાપિત કર્યો હતો. ઉત્તર મીમાંસા અથવા વેદાંત એના ગુરુ કૃષ્ણદ્વૈપાયને બનાવેલ છે. એણે મહાભારત બનાવ્યું હતું પરંતુ તેમાંનો માત્ર અશ્વમેધજ ઉપલબ્ધ છે.

જૈસા, વિ૦ [**હિં.**] જેવું જૈસા તૈસા=જેવું તેવું. કહે૦ જૈસા લાલા તૈસા ડીકા=બાપ તેવા બેટા.

જૈં, પું૦ જ્યઇં; પૈસો; કાવડિયો; દોઢિયું; સવાકો; ઢૂદિયું. (૨) ધન; સંપત્તિ. જૈંનું વ્યાજ.

જો, અ૦ [**સં. यदि**] સંશયરૂપી સંબંધી અવ્યય, સરત બતાવે છેઃ-જો તમે જાઓ તો હું આવું. જોની સાથે તોનો સંબંધ રહે છેઃ-જો ખાશો તો જીવશો. યદિ; કદી; આમ. (૨) ધ્યાન દે; લક્ષ રાખી સાંભળ અથવા દૃષ્ટિ કરઃ-જો આ શિખામણ ભૂલતો નહિ. (૩) હે; ઓ; અરે; હલા; અયિ. એવા સંબોધવાના ને બોલાવી ધ્યાન ખેંચવાના અર્થમાં વપરાય છેઃ-જો પાછો બોલ્યો. જો સાંભળ. જો દીકરા ! સંભાળીને રહેજે. (૪) દેખ; નિરખ; દર્શન કર. એવા જો ધાતુના બીજા પુરૂષ એક વચનના રૂપે પણ વપરાય છેઃ-જો આ કેવું મજેનું કાવ્ય છે.

જોઇતું, વિ૦ કામ જેટલું; જરૂર જેટલું; ખપપુરતું. આટલુંજ પાણી છે માટે જોઇતું વાપરજો. (૨) ઘટતું; લાયક; યોગ્ય ગણાય તેટલું; (૩) અ૦ નહિ વધારે; મર્યાદાસર; વિવેકથી, કરકસરથી; વધારે નહિ એમ.:-જોઇતો માલ મગાવજો. (૪) માફકસર; પુષ્કળ; ઓછું નહિ એમ.:-જોઇતું ખરચ કરશો તો જશ આવશે. જોઇતી છૂટ ખુશીથી લેજો.

જોઇલેવું, ક્રિ૦ કોઇવાર પણ સામો બદલો વાળીશ એવા અર્થમાં વપરાય છે; મારવાની તજવીજમાં રહેવું; બદલો વાળવાનો વિચાર રાખવો; કાતિ-અંટસ રાખવો; પોતાને શોષવું પડ્યું હોય તેટલું કે તેથી વધારે સામા માણસ ઉપર પાડવા વિતાડવાનો દ્વેષ રાખવો; બદલો આપવાની રાહ જોતા રહેવું. (૨) જે વખતે જેમ થાય તેમ કરવાને અદબદ રાખવું; પ્રસંગ પ્રમાણે કરવા ઉપર રાખવું; 'પડશે તેવા દેવાશે' એવા અર્થમાં:-તમારો માલ મૂકી જાઓ જોઇ લઇશું. (૩) વિચારપર રાખવું; વિચારી જોવું; અનુભવ ઉપર રાખવું:-અત્યારે આ કામ રહેવા દો પછી જોઈ લઇશું-જોઇશું.

જોક, સ્ત્રી૦ [**સં. जलूका**] જળો; ઉ૦ પીએ રૂધિર પય ના પીએ, લગી પયોધર જોક.

ભાષા. (૨) વાડો; સંગ્રહ; જૂથ:–રબારીના જોકમાં વાછરડાં સારાં છે.

જોખ, પું૦ [सं जोष.] સુખ; આનંદ; મોજમઝા. વેદમાંનો અસલ શબ્દ છે. ઉ૦ જરથી પામે જોખ, સતી શુભ કુળની આવે. શામળ.

જોખ, પું૦ જોખવાની જે રીત–લઢણ તે; તોલ. (૨) જેથી જોખાય તે; કાટલાં; વજન. (૩) જોખવાનું જે યંત્ર તે; કાંટો. (૪) જોખવું તે; જોખવાની જે ક્રિયા તે:-જોખમાં કમી જાસ્તી ના હોય.

જોખમ, ન૦ [अ] નુકસાનની ધાસ્તી તે. (૨) નુકસાન; ધોકો; ખરાબી. (૩) જુમ્મો; જવાબદારી.:–એનું જોખમ કોણ માથે લે. (૪) નુકસાનની ધાસ્તીવાળી વસ્તુ; જેનાથી નુકસાન લાગે–થાય તેવી વસ્તુ; નાણું; ઘરેણું; કિમતી કાગળિયાં વગેરે:– મુસાફરી કરતાં જોખમ સાથે રાખશો નહિ. ઘરમાં કંઇ જોખમ નથી. (૫) ભય; હાનિ જીવ કે જાત ઉપર આવી પડવું તે. જીવનું જોખમ થાય. ક્રિ૦ પ્ર૦ જોખમ આપવું= નુકસાન ભરી આપવું જવાબદારી માટે બદલો દેવો. જોખમ ઉતારવું=વિમો ઉતરાવવો; જોખમનો જુમ્મો બીજા ઉપર નાંખવો. જોખમ કરવું=નુકસાન લગાડવું. જોખમ ખમવું=નુકસાન અને જવાબદારી રાખવી. સહન કરવું. જોખમ ખેડવું= સાહસ કરવું. જોખમ ભરેલું=જેમાંથી નુકસાન કે હાન થાય એવું. જોખમ માથે લેવું=નુકસાન ને જવાબદારી લેવી. જોખમમાં ઉતરવું=ખોટ સહેવી, ધાસ્તીમાં રહેવું. જોખમમાં નાંખવું=ખોટમાં હાનિના ભયમાં નાંખવું. જોખમ લગાડવું= નુકસાન કરવું. જોખમ લાગવું=નુકસાન થવું. જોખમ વહોરવું=જવાબદારી માથે લેવી. જોખમ વેઠવું=જોખમ ને જવાબદારી સહેવી. જોખમ સહેવું=નુકસાન ખમવું.

કહે૦ જોખમ કુવામાં ડાલ દિયા–જોખમ કિમતી વસ્તુ–સોનું સિક્કા વગેરે જર–ધનની માયા મૂકી દેવી તે; ધનનો ત્યાગ કરી દેવો તે. આ કહેવત એમ નીકળી છે કે, મચ્છંદર નામનો યોગી સ્ત્રિયા રાજ્યમાં મોહમાયાથી વિષયમાં પડયો હતો. તેના શિષ્ય ગોરખે તેને ત્યાંથી છોડાવ્યો, તેમ છતાં તેણે ઝોળીમાં સોનાની એક ઈંટ લીધી. માર્ગમાં વારંવાર તે ઝોળીની સંભાળ રાખ્યા કરે તે ઉપરથી ગોરખે જાણ્યું કે તેમાં કંઇક માયા છે. પછી ગુરૂ જ્યારે શૌચ ગયા ત્યારે તેણે તે ઈંટ કાઢી કુવામાં નાંખી દીધી. બીજી મજલે જયારે ગુરૂ ઝોળી સંભાળવા–કાળજી કરવા લાગ્યા ત્યારે ગોરખે કહ્યું કે, 'જોખમ કુવામાં ડાલ દિયા' આથી તે માયા મુક્ત થયા ને આ કહેવત ચાલી.

જોખમકારક, વિ૦ જોખમ કરે એવું; જવાબદારીવાળું; નુકસાન કે હાનિ પહોંચાડે એવું. (૨) ભયંકર; ભય રાખવા જેવું; ધાસ્તી ભરેલું.

જોખમકારી, વિ૦ જોખમવાળું જોખમ કરે એવું.

જોખમદાર, વિ૦ જેને માથે જોખમ હોય તે; જુમ્મેદાર; જવાબદાર; નુકસાન ભરી આપનાર.

જોખમદારી, સ્ત્રી૦ જવાબદારી; જોખમદારપણું; નુકસાન ભરી આપવાનો જુમ્મો માથે રાખવો તે.

જોખમાપ, ન૦ કાટલાં અને પાલી વગેરે જોખવાના અને ભરવાનાં પ્રમાણો તે.

જોખમાવું, ક્રિ૦ અ૦ જોખમ લાગવું નુકસાન થવું; હાનિ પહોંચાડવી; મોટું જોખમ લાગે એવું થઇ જવું; ભિંત વગેરે

ભરી જવાં અને વહાણ વગેરે સહેજસાજ ખરાબે લાધવાં તે.:-આ કરા વિજળી પડવાથી જરા જોખમાયો છે.

જોખવું, ક્રિ૦ સ૦ તોલ કરવું; તોળવું; વજન કરવું; કેટલો ભાર છે તે તાજવે ઘાલી નક્કી કરવું. (૨) ભાંડવું; ગાળ ભાંડવી-બોલવી. (૩) માર મારવો. (૪) સુખ માણવું.

જોખસે, અ૦ [हिं] અલબત; અવશ્ય; નક્કી.

જોખામણ, ન૦ જોખવાનું મહેનતાણું તે; જોખવાનો બદલો તે.

જોખામણી, સ્ત્રી૦ જોખામણ; જોખવાની મજુરી.

જોખિયો, પું૦ જોખનારો; મપારો.

જોખો, પું૦ [सं. जोष] જોખ; સુખ. (૨) આનંદ; ખુશાલી. ઉ૦ પાંચ ઘડીએ પધારજો; કરૂં ચાકરી પેર, રમીજમી જોખો કરી, જજો તમારે ઘેર. શામળ.

જોગ, પું૦ [सं. योग] જોડવું-એકઠા થવું મળવું તે; મેળાપ; સંજોગ; સંબંધ; સંગતિ; ભેટો. (૨) નિયોજન; વિધાન; લગાડવું તે; ન્યાસ; બંદોબસ્ત:-એને નોકરીનો જોગ કરી આપો. (૩) ઉપાય; સાધન; માર્ગ; દ્વાર; બંદોબસ્ત; સોઇ:-એને રોટલાનો જોગ તો જોઇએજ. (૪) અવસર, વખત; સમો. અનુકૂલ કે પ્રતિકૂલ સંજોગોના સંધિથી ઉત્પન્ન થયેલો કાળ. (૫) તાલ; લાગ; પ્રસંગ; તાકડો.:-જોગ આવશે ત્યારે હું ચૂકીશ નહિ, જરૂર કરીશ. (૬) બંદોબસ્ત; તજવીજ; જોગવાઇ:-હમણાં નાંણાંનો જોગ થાય તેમ નથી. (૭) પચાંગની રીતે અમુક અમુક ગ્રહ નક્ષત્ર વગેરેના સંયોગથી પડતો-આવતો સારાં માઠાં ફળવાળો કહેવાતો સંધિકાળ:-વ્યતીપાન જોગ. ખડખડ જોગ. (૮) ખંતથી મચ્યા રહેવું તે; આગ્રહથી અમુક બાબત પકડી તે સિદ્ધ કરવાની ઉમેદથી તેમાં લાગ્યા ને લાગ્યા રહેવું તે; અનુષ્ઠાન.:-જાણવું સહેલું નથી ? એ તો જોગ લઇ બેઠા વગર જણાયજ નહિ. (૯) સંસારનો ત્યાગ કરી બાવા વેરાગી થવું તે; વૈરાગ્ય લેવો તે; ભેખ. (૧૦) એક તાત્ત્વિક દર્શન; યોગ-એ નામનો તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી વિચારોનો એક પ્રકાર; પતંજલિ મુનિએ કાઢેલી જીવેશ્વરનું એક સાધવાની એક પદ્ધતિ. જુઓ યોગશાસ્ત્ર.

જોગ, વિ૦ [सं. योग्य] સંભાવિત; પ્રતિષ્ઠિત; યોગ્ય; લાયક; ઘટતું. (૨) ઘટારત; લાયક; દુરસ્ત; માફક-કામ. (૩) ઘટિત:-જોગ અજોગ-ઉ૦ જોતાં જોગ અજોગ જરી નહિ જાણતા. લાયક; જેવું; પુરતું; યુક્ત. નામ અને ક્રિયાની આગળ જોડાય છે.:-પરણવાજોગ; ખાધાજોગ; કામ જોગ. વગેરે.

જોગ, અ૦ પ્રતિ; તરફ.:-'બુદ્ધિપ્રકાશ' ના તંત્રી જોગ. ઉપર; નામપર. નામજોગ=જેના નામ ઉપર હોય તેનેજ એમ. શાહજોગ=જે કોઇ સાહુકાર હોય તેના ઉપર છે એમ.:-શાહજોગ હુંડી=કોઇપણ શાહ સ્વીકારે એવી હુંડી તે.

જોગટી, સ્ત્રી૦ જોગણ; બાવી; વેરાગણ. તિરસ્કારમાં બોલાય છે. બિયામણા વેષવાળી સ્ત્રી.

જોગટો, પું૦ જોગી; બાવો; વેરાગી-તુચ્છકારમાં વપરાય છે. ભયંકર દેખાવનો કામણ ટુમણિયો અને ભંગીજંગી જેવો સંસાર અને વૈરાગ્ય બેઉથી ભ્રષ્ટ થયેલો માણસ; ભિખારી; ધૂર્ત્ત માગણ.

જોગણ, સ્ત્રી૦ સંસારનો ત્યાગ કરી ભગવાં પહેરી બ્રહ્મ અને ઈશ્વર ભજન વગેરેમાં જીવન ગાળનારી સ્ત્રી. (૨) વેરાગણ; સાધુડી; સાધ્વી. (૩) જોગીની સ્ત્રી તે. ઉ૦ તમો જોગીનો વેષ જો ધારશો, તો

હું જોગણુનો લઉં વેષ, જટા કરું કેશ, સાથે રાખો સ્નેહથી.

જોગણી, સ્ત્રી૦ [**સં. योगिनी**] ઇશ્વરશક્તિ વાળી કલ્પિત સ્ત્રી; દેવી; માતા. (૨) માણુસના કરતાં વધારે અને દેવ કરતાં ઓછી પણ ચમત્કારી શક્તિવાળી દેવતાઇ સ્ત્રી; માયાવી, ચમત્કારી ને ઘણુંખરું રાક્ષસજેવા વૃત્તિવાળી ખરાબી કરનાર સ્ત્રી; દુર્ગાદેવીની સેવામાં રહેનારી સ્ત્રીઓની એક જાતિ. જોગણીઓ ચોસેટ કહેવાય છે. (૩) જોગ અને ભજન કીર્તનદ્વારા ઇશ્વરભક્તિ કરનારી સંસારથી દૂર રહેલી સ્ત્રી; જોગણુ; વેરાગણુ.

જોગનિદ્રા, સ્ત્રી૦ [**સં. योगनिद्रा**] સૃષ્ટિનો પ્રલય અને ફરીને પ્રભવ એ બેના વચલો કાળ તે. એમ કહેવાય છે કે સૃષ્ટિનો પ્રલય કરી ભગવાન યોગનિદ્રામાં પડે છે તે કાળ, જોગનિદ્રા. આમાં કશું હોતું નથી, જગત શૂન્ય હોય છે. ભગવાન જ્યારે પાછા જાગે છે ત્યારે નવી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરે છે. બ્રહ્માની રાત તે. (૨) લાંબી અને ચિંતા રહિત શાંત ઉંઘ તે. (૩) પ્રલય; નાશ; કંઇ બોલવું ચાલવુ કે કશી પણ હિલચાલ નહિ કરતાં શાંત અને એકાંતે બેસી રહેવું તે; વિરામ લેવો તે:–તેણે તો જાણે જોગનિદ્રા લીધી છે.

જોગમાયા, સ્ત્રી૦ [**સં. योगमाया**] જગતના કારણરૂપ, સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરનારી જે ઇશ્વરની મોટી શક્તિ તે; ઇશ્વરી; દેવી; માતા. ઉ૦ કુવા તે કાંઠે કેવડો જોગમાયા.

જોગવટો, પું૦ (**સં. योग+वृत्ति**) જોગ ધારણ કરવો તે; જોગી થઇને ફરવું તે; જોગીપણું; જોગીની સ્થિતિ.

જોગવવું, ક્રિ૦ સ૦ મેળવી દેવું; મેળાપ કરવો. (૨) વિવેકથી જોડીને–સંભાળીને ખાવું. ભોગવવું કે માણવું. (૩) યોગ્ય હોય તેમ કરવું; ગોઠવવું; શોભે તેમ કરવું.

જોગવાઇ, સ્ત્રી૦ બધા જોઇતા સંજોગોવાળો વખત–અવસર. (૨) ગોઠવણ; તજવીજ; બંદોબસ્ત:–ખાવાની જોગવાઇ છે પણ સુવા બેસવાની જોગવાઇ કંઇ નથી. પૈસાની જોગવાઈ કરજો. (૩) અનુકૂળતા; બધી રીતે યોગ્ય એવો સંધિ તે. (૪) ઠેકાણું; સ્થાન. ક્રિ૦ પ્ર૦ જોગવાઈ કરવી= તજવીજ કે ગોઠવણ કરવી. જોગવાઈ રાખવી=બીજાના સમાસની સગવડ રાખવી.

જોગાણ, ન૦ ઘોડા અને બળદ વગેરેને ખાવાનું અનાજ; ચંદી.

જોગાનજોગ, અ૦ પ્રસંગોપાત; અનુકૂલતાઓનું એકત્ર મળી આવવું તે.

જોગાભ્યાસ, પુ૦ (**સં. योगाभ्यास**) યોગનું જે અનુશીલન તે; યોગની પ્રક્રિયાઓ કર્યા કરવી તે; આસન, પ્રાણાયામ સમાધિ અને તત્સંબંધી મનન વગેરે કરવાં તે. બ્રહ્મૈક્ય સાધનનો અભ્યાસ તે.

જોગિયો, પું૦ એક જાતનો રોગ.

જોગી, પું૦ (**સં. योगी**) તત્ત્વચિંતનની 'યોગ' પદ્ધતિએ બ્રહ્મૈક્ય સાધનારો તપસ્વી; સંસારનો ત્યાગ કરી યોગ પ્રક્રિયાથી આત્મશ્રેય સાધવાના યત્ન કરનારો. (૨) ત્યાગી; વૈરાગી; બાવો. (૩) ખાખી બાવાઓની–શૈવ પંથી એક જાતિ. (૪) એક નાત–હલકી–રાવળિયાની જાતિ. (૫) એક રાગિણી. કહે૦ આજકાલનો જોગી ને હિંચણ સામી જટા=હોય નાનું ને વાત કરે મોટી તે ઉપર, દંભીનો દંભ ને આડંબર દેખાડવામાં કહેવાય છે. જોગીની ખેતીમાં તુમ્બડાંની વેલી=જેની જેવી યોગ્યતા તેવું તે કરે.

જોગીઆશાવરી, સ્ત્રી૦ એક રાગિણી.

જોગીડો, પું૦ જોગી; બાવો; ત્યાગી; જેણે ભેખ લીધો હોય તે.

જોણું, વિ૦ લાયકનું; ખરનું. (૨) અ૦ તરફ; પ્રતિ; ભણી.

જોજન, પું૦ [**સં. योजन**] ચારગાઉ જેટલું અંતર તે; ચારગાઉનું એકમાપ.

જોજો, ખ૦ સંભાળજો; યાદ રાખજો.

જોટડી, સ્ત્રી૦ જુવાન ભેંશ; પહેલ વેતરી ભેંશ. ઉ૦ ભાભીએ કે આપ્યાં જોટડીઓનાં દાનજો.

જોટડું, ન૦જુવાનભેંશ. જુવાન ઢોર. (૨) વિ૦ કાચી સમજનું; અણુસમજુ; બોથડ; જેનામાં ઝાઝી પહોંચ ન હોય એવું.

જોટવું, ન૦ સ્ત્રીઓને પગની આંગળીએ પહેરવાનું વિંટી જેવું ઘરેણું; કરડા; વેઢ. 'જોટવાં' એમ બહુ વજને બોલાયછે, કારણ કે તે જોડવે બબ્બે વિંટલે હોય છે.

જોટું, ન૦ જુવાન ઢોર-ભેંશ; પહેલવેતરૂં; ડોબું.

જોટો, પું૦ [**સં. जूट**] બે સરખે સરખી વસ્તુઓની જોડ તે; એકબીજાને મળતાં અને સરખેસરખાં એકબીજા સાથે જોડાયેલાં બે વાનાં તે.:-ધોતીજોટો. (૨) એકને બધી રીતે મળતી આવતી જે બીજી વસ્તુ તે; એક જેવું આબાદ જે બીજું તે.:-ભાઇ! આ જગતમાં તમારો જોટો નથી. બેનું જોડું તે; જુગલ; યુગ્મ; દ્વંદ્વ. જોટાને ઠેકાણે જોડો શબ્દ વપરાય પણ જોડાને ઠેકાણે જોટો શબ્દ વપરાતો નથી. ઉ૦ એનો જોટો મળે નહિ જોતાં.

જોડ, સ્ત્રી૦ સરખે સરખી બે વસ્તુઓ હોય તે; એક બીજાને મળતી ને શોભતી બે વસ્તુઓનું એકપણું-જોડાણ હોય તે; બે સમ વસ્તુઓનો સમવાય તે; એક બીજાને મળતું હોય તે. જુગલ; જોડી; યુગ્મ; દંપતી:- સ્ત્રી પુરુષની જોડ. (૨) સમોવડિયું; બરોબરિયું; સરખેસરખું ઉતરનાર; એકના જેવુંજ બીજું તે; જોટો. :-લાસાંની જોડ. (૩) સાથે જન્મેલાં બે છોકરાં તે; જિંડવાનાં બાળક. (૪) તંબુરાના વચલા બે તાર તે. (૫) મેળાપ; જોડણી. (૬) બેનો સાથ; બેપણું; બેની સંખ્યા તે. :-જોડ રૂપિયા.: -બળદની જોડ.

જોડકડું, ન૦ તરત નવુંજ જોડી કાઢેલું હોય એવું જે તે; નવી કલ્પનાથી બનાવેલી કવિતા ગીત કે વાત વગેરે તે; લગ્નમાં વહેવાણો એક બીજાને ઉદ્દેશીને જે નવાં એક બીજાના પ્રતિ કટાક્ષથી ભરેલાં બનાવેલા રૂપ ગીત ગાય છે તે; જોડકણું જોડકડાં-ણાં. (૨) બનાવટ; જોડી કાઢેલું એવું જે તે; કલ્પનાથી યુક્તિસર જે બનાવટ કરવી તે; ખરી લાગે એમ કોઇ વાત કે વસ્તુને ગોઠવવી તે. (૩) ઉપજાવી કાઢેલી-કપોળકલ્પિત વાત; ગપ; અફવા; વિસંવાદી વાત. (૪) સાચાં જુઠાં; આમ તેમથી મેળ મેળવવાને ખરા જેવું પણ ખોટું તૂત ઉભું કરવું તે; બંધબેસતી બાબતોને ખરાજેવા રૂપમાં ગોઠવી-અડાવી દેવી તે.:- એને આવાં બહુ જોડકડાં જોડતાં આવડે છે. (૫) પ્રપંચ, તરકટ; છળ જાળ.:- એને ઘણાં જોડકડાં જોડતાં આવડે છે.

જોડકું, ન૦ જોડું; દ્વંદ્વ; યુગ્મ; જોડ; જોડેલું હોય એવું જે તે; સાંધીને એકઠું કરેલું તે. પડિયાનું જોડકું. (૨) એક બીજાની સાથે વળગેલી એવી જે બે વસ્તુઓ તે; કુદરતી રીતેજ એક બીજાની સાથે જોડાયેલાં બે વાનાં તે.

જોડણી, સ્ત્રી૦ જોડવું તે; જોડવાની જે રીત તે; મેળવણી; સાંધો બેસાડવો તે; કોઇ પણ ચીજને એક બીજાની સાથે બંધબેસતી કરવી તે. (૨) અક્ષરો, શબ્દો અને વાક્યોને એક બીજાની સાથે જોડીને લખવાની જે ધારા તે; વર્ણવિન્યાસ, શબ્દોમાં અક્ષરોને હ્રસ્વ દીર્ઘ વગેરે ચિ-

ચ્ચારાનુસાર યોજવા અને લખવાની જે ધરા તે જોડણી.

જોડવું, ક્રિ૦ સ૦ [**સં. युज्**] બે જુદી જુદી વસ્તુઓને એક બીજાની સાથે સંબંધ કરાવવો; એકની સાથે બીજાને લગાડવું; અનુસંધાન કરવું; સાંધવું, યોજવું, બાંધવું; ભેગું કરવું; મેળવવું; ગુંથવું; એકઠું કરવું; બઝાડવું; વળગાડવું.:-જનાવરને હળે અને વાહને જોડવાં. (૨) સંગ્રહ કરવો; એકઠું કરવું; જમાવવું; સંચવું.:-નાણાં જોડવાં. (૩) સંબંધ કરવો; સ્નેહ બાંધવો; સંગાત સાથ કરવો:-પ્રીતિ જોડવી. (૪) આળ ચઢાવવાનું બહાનું શોધવું. (૫) રચના કરવી; ગોઠવવું; અક્ષરોને શબ્દમાં અને શબ્દને વાક્યમાં-પદમાં યોજવા.:-કવિતા જોડવી. (૬) ભરી આપવું; સામાને જે ખોટ હોય તે કે ખૂટતું પુરૂં કરી આપવું. (૭) કાલ્પનિક વિચારોની ગુંથણી કરવી; બનાવવું; રચવું. નવી બાબત જોડી કાઢવી. (૮) બે હાથના પંજા એકઠા કરવા; નમસ્કાર કરવો; નમન કરવું. રૂ૦ પ્ર૦ હાથ જોડવા: પગે લાગવું; આજીજી કરવી; માફ કરવાની વિનંતિ કરવી. જોડીકાઢવું= કલ્પનાથી બનાવવું; નવું કરવું; રચવું. બનાવટી ઉભું કરવું. (૯) કામને ચાલુ કરવું; ગતિમાં મૂકવું; શરૂ કરવુ; કરવા માંડવું; ચલાવવું.:-દેવ ઉઠયા પછી ઘાંચીઓ ઘાણી જોડશે. સાળવીએ કામ જોડયું છે પણ તાકો તૈયાર થઇ ઉતરતાં વાર લાગશે. કહે૦ હાથ જોડીને બેસી રહેવું=કંઇ પણ ઉદ્યમ કરવો નહિ પણ બેઠા બેઠા જોયા કરવું. (૧૦) ના૦ જોડું; જુગલ; બેલ. ઉ૦ દેરાણી જેઠાણીનાં જોડવાં, હળી મળી પાણીડાં જાય. ગુજરી.

જોડા, પું૦ પગનું તળિયું અને પાટલી ઢંકાય એવી પગે પહેરવાની ચામડાની બનાવટ; ખાસડાં; પગરખાં; જોડો. બેઉ પગનાં બે ખાસડાં તે જોડો અને એવી ઘણી જોડો તે જોડા એમ પણ અર્થ થાય; પુરુષને બે પગે પહેરાય એવો ખડાવાળો ચામડાનો ઘાટ તે; જુતિયાં. ક્રિ૦ પ્ર૦ જોડા ઘસવા=જોડા ઘસાય તેમ કરવું, અર્થાત્ ફેર ખાવા; જેની જરૂર હોય જેની પાસેથી કંઇ અર્થ સિદ્ધ કરવો હોય તેને ત્યાં વારંવાર જવું, ખુશામત કરવી તે. જોડા ફાડવા=એજ અર્થમાં. વળી વારંવાર ઉઘરાણી કરવી. જોડા મારવા=સામા માણસને તેના ગુણને બદલે દોષ દેવો તે. હારેલાને ગેરલાભ થયો હોય તે બતાવી- પશ્ચાત્તાપ થાય તેમ મહેણાં-ટાણાંને રૂપે ઠપકો દેવો; ખાસડાં મારવાં; વ્યંગમાં સખત ઝાટકણી કાઢવી. જોડા ખાવા= કોઇ કામ કરવા જતાં નિષ્ફળતા સાથે ઠપકો ખાવો. કામ થાય નહિ અને સામો ઠપકો મળે તેનું નામ જોડા ખાવા-પડવા. જોડા પડવા=ટાંણાં-ઠોક પડવા.

જોડાક્ષર, પું૦ [**સં. युक्ताक्षर**] બે અથવા વધારે અક્ષરનું જોડાણ કરેલું હોય એવું એક ચિહ્નન; જોડેલા અક્ષરો તે. ઉ૦ જોડાક્ષરથી જો કદી થડકે તો ગુરુથાય. પિંગળ.

જોડાજોડ, અ૦ એક બીજાની પાસે પાસે; સાથે સાથે; જોડાયેલાં હોય તેમ.

જોડામણ, ન૦ જોડવારૂપી જે કામ તે. (૨) જોડવાની મજુરી; ભાડું.:-ગાડું જોડામણ શું લેશો? (૩) સાલ અને સાંધા મેળવીને એકાદી વસ્તુ ઉભી કરવી.:-ખાટલો જોડામણ સુતારે બહુ લીધું.

જોડામણી, સ્રી૦ જોડામણ; ભાડું.

જોડાવું, ક્રિ૦ અ૦ સંબંધ કરવો; ભેગાથવું; મળવું; સંયુક્ત થવું; ભળવું; સંધાવું; યોજાવું; સામેલ થવું; સાથે ગુંથાવું;મળી જવું.

જોડિયો, પું૦ કોઇ પણ કામમાં પોતાની સાથે

રહીને પોતાના જેવુંજ કામ કરનારો તે; સાથી; સહચર; મિત્ર; દોસ્તદાર; સહાધ્યાયી:–નિશાળમાં તારા કોણ કોણ જોડિયા છે. (૨) એક સરખી જોડીનો માણસ; બરોબરિયો; (હોંશિયારીમાં) બધી રીતે સરખો એવો જે તે; ભાગિયો; સોબતી; સાથે કામ કરનારો.

જોડી, સ્ત્રી૦ બેનો સમવાય તે; બેની જોડ તે; સાથે રહેનારા-કામ કરનારા–ફરનારા જે બે તે.:–ઘોડા-બળદની જોડી. (૨) જેને બબ્બે ઘોડા જોડતા હોય એવી ઘોડાગાડી તે; બેની ટોળી.:–રામલક્ષ્મણની જોડી. (૩) નાનો જોડો; છોકરાંની ખાસડીઓ તે.

જોડીકાઢવું, ક્રિ૦ સ૦ નવી બનાવટ બનાવવી; રચવું; ગોઠવવું; બનાવવું; કવિતા વાત વગેરે કલ્પનાથી નવાં કરવાં. (૨) બનાવટી કરવું; ખોટું ઉભું કરવું; તરકટ બનાવવું; જેમ બેસતું આવે એમ ખોટાને ખરા જેવું રૂપ આપવું:–આ બધી બાબત એણે જોડી કાઢેલી છે.

જોડીદાર, પું૦ જોડે કામ કરનાર; ભાગિયો; સાથી. (૨) મિત્ર; દોસ્તદાર. (૩) અમુકના જેવુંજ કામ કરી જાણે એવો સમગુણ હોંશિયારી અને આવડ જેનામાં હોય એવો જે તે.

જોડું, ન૦ કામકાજ કરવાને તેમજ અન્યોન્ય સહાય થવાને બંધાયેલી જે બે જણની ટોળી તે; બે જણનું મંડળ; સમવ્યવસાયી-સહચારવાળા બે જીવનો જે સાથસંબંધ તે; વધારે નહિ પણ બે સ્ત્રીએ સ્ત્રી, પુરુષેપુરુષ કે સ્ત્રીને પુરુષજ હોય એવો બેનો સમવાય; દંદ; જુગલ; જોડ બે ભાઇઓનું જોડું સારું છે. લગ્ન સંબંધથી જોડાયેલાં સ્ત્રીપુરુષ વરવહુનું–વર કન્યાનું જોડું. નરમાદાની જોડ. દંપતી. ઉ૦ પશુ પંખીનાં કે જોડાં સરજ્યાં જુગતે કરી. વરવહુ, સ્ત્રી પુરુષ, અથવા નરમાદાની જોડ તે જોડું. (૨) અન્યોન્યને સહાયકારક બે સરખા સ્વભાવ ગુણ રૂપ અને આકારના બે જીવ. (૩) જોડવે જન્મેલાં બે છોકરાં તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જોડું જમાડવું=વહુ વરને સાથે જમાડવાં તે; દંપતીની જોડા જમાડવી તે. રૂ૦ પ્ર૦ સજોડું=વરવહુ-સ્ત્રી પુરુષનું સાથે સાથે હોવું તે; જોડીદાર સાથે હોય એમ તે; સજોડ-સજોડે=વરવહુ સાથે એમ. ઉ૦ વરુણ વિદ્યાધરપતિ, ધનપતિ આવ્યા સજોડ સુત સાથે. કહે૦ અલ્યાને બનાયા જોડા એક અંધા ઔર દુસરા ખોડા.

જોડે, અ૦ સાથે; સંગે, (૨) પાસે; નજીક સમીપ. (૩) જોડીને; જોડયાથી.

જોડો, પું૦ પગે પહેરવાની ચામડાની બનાવટ તે; પગરખાં; જુતિયાંની જોડ તે. (૨) જોડામાંનું એક જે તે; સરખા રૂપ ગુણ સ્વભાવ ચરિત્રનું જે એકાદ જણ તે:–તે પણ એનોજ જોડો છે; અર્થાત્ તેના જેવોજ છે; જોટો; જોટા જેવો સરખો હોય તે. જોડા ફાડવા=જુ૦ જોડામાં. કહે૦ એકના જોડા બીજાના પગમાં=એકનું બીજાને, બીજાનું ત્રીજાને એમ પરંપરા ચલાવીને નિભાવવું-ગોટાળો ચલાવવો તે. એકની પાઘડી બીજાને માથે બીજાની ત્રીજાને માથે, એના જેવું કરવું તે.

જોણું, ન૦ જોવાનું તે; દ્રશ્ય. જોવા જેવું; ફજેતી; તમાસો.:–જોણું રોણું અને વગોણું ત્રણે સાથે થાય. (૨) જોવું તે; જોવાની ક્રિયા તે.:– મોંજોણું. વહુનું મોં જોઇને તેની સાસુએ તેને કંઇ ભેટ વગેરે આપવી તે; વહુનું મુખ જોવાની એક લાડકી સંસારી રીત તે. વાગ્દાન કરતાં વરકન્યાને એક બીજાનાં સગાંએ, તેઓ કંઇ ખોડ ખાંપણવાળાં છે કે નહિ તે તપાસવાને

વરવહુમાં મેં જોવાનો જે રિવાજ પાડેલો છે તે મોંજોણું કહેવાય છે.:- મોંજોણાં થયાં, ચાંલ્લા થયા, ને વસંત ચઢયાં ત્યાર પછી વિવાહ ભાગે નહિ.

જોત, સ્ત્રી૦ [**સં ज्योति**] અગ્નિની જવાળા રૂપી શિખા; બળતી તેજદાર શિખા; અગ્નિનો કે તેજનો ઝગઝગાટ મારતો જે ભાગ તે. (૨) બળતી વાટ; સળગેલો કાકડો. (૩) તેજ દ્યુતિ; પ્રકાશ; કિરણ સમૂહ. (૪) ચળકાટ; ઝગઝગાટ; તેજ; કાંતિ. (૫) બળતો દીવો; બળતા દીવાની તેજ શિખા; જવાળા; ભડકો-રોશની. રૂ૦ પ્ર૦ જાગતી જોત=જોતની માફક પ્રકાશતી; તરત પારખું દેખાડે એવું ચમત્કારિક.

જોતજોતામાં, અ૦ જોતાને જોતા રહેલા હોઇએ એટલામાં; આંખ ઉઘડે ને મિચાય એટલામાં; પળમાં, લગારવારમાં.:-જોતજોતામાં વાઘે તેને મારી નાંખ્યો.

જોતર, ન૦ [**સં योत्र**] હળ કે ગાડાની ધુંસરીએ જોડેલા જનાવરના ગળાની આસપાસ વિંટાઇ ધુંસરીની બે તરફ જેના બે છેડા બંધાય છે એવો ચામડાનો, સુતરનો કે છાલના રેસાનો બનાવેલો પટો; સાટ; ધુંસરી સાથે બળદને જોડનારો પટો તે; જોતરૂં.

જોતરવું, ક્રિ૦સ૦ [**સં.युज्**] જોતરના પટાથી પશુને ધુંસરા સાથે જોડી દેવું તે, વળગાડવું; જોતરથી બળદ, પાડા કે ઘોડા આદિ પશુને હળ કે વાહનના ધુંસરા સાથે જોડવું; જોતર ઘાલવું અથવા બાંધવું -વળગાડવું તે. (૨) વાહન સાથે બળદાદિને જોડીને વાહનને ચાલુ કરવાં; ગતિમાં-કામ કરતાં, ચાલતાં કરવાં:-ખંભાતી ગાડાં જોતર્યાં. ઘાણી જોતરી. (૩) કોઇને કોઇ નવા કંટાળા ભરેલા કામમાં જોડવું-લગાડવું; યોજવું; જોડવું; બાંધી-વળગાડીને મરજી ન મરજીએ કામમાં પ્રેરવું-નાંખવું તે:- એને ગમારની ઘાણીએ જોતરો એટલે એની મેળે ઠેકાણે આવશે. રસ્તે પાડવું; ધંધે લગાડવું; કામકાજમાં નાંખવું.

જોતરાવું, ક્રિ૦ અ૦ જોડાવું; લાગવું; જોતરેલી હાલતમાં આવવું; ફરજમાં પડવું; ગુંથાવું. પ્રેરક-જોતરાવવું=જોડાવવું. ઉ૦ એવું કહી રથ જોતરાવ્યો, અશ્વ ઉત્તમ સાર. ભાલણ દશમ પદ ૩૩૧મું

જોતરૂં, ન૦ જોતર; ધુંસરીની સાથે બળદને જોડી રાખવાનો પટો. (૨) લફરૂં. ક્રિ૦ પ્ર૦ જોતરું ગળે ઘાલવું=કોઇ કામનો ભાર જાણી જોઇને માથે લેવો; પચાતીમાં પડવું. જોતરે જોડાવું=જોખમના કામમાં પડવું; જેમાંથી ખસાય નહિ એવા હમેશના કામ સાથે બંધાવું; ભાર જવાબદારીના કામમાં પડવું; વ્યાવહારિક કામમાં ગુંથાવું.

જોતિષ, ન૦ જયોતિષ.

જોતી, સ્ત્રી૦ જોત; જયોતિ.

જોતું, જોઇતું.

જોદ્ધ, જોદ્ધો-પું૦ [**સં. योद्धा**] લડવૈયો; સૈનિક; સિપાઇ. શૂરવીર; બળવાન, યુદ્ધ કરનારો; શારીરિક બળ શક્તિ ને તાકાદવાળો માણસ. રૂ૦ પ્ર૦ જોદ્ધજેવું=શરીરે મજબુત

જોધ, પું૦ [**સં. योध**] લડવૈયો; સૈનિક સિપાઇ; લડવાની શક્તિવાળું તે. રૂ૦ પ્ર૦ જુવાનજોધ=જુવાન અને વળી શારીરિક તંદુરસ્તીથી હૃષ્ટપુષ્ટને મજબુત બાંધાનું હોય તેવું.

જોધપુર, ના૦ મારવાડમાં આવેલું એક મોટું દેશીરાજય અને તેનું મુખ્ય પાટનગર. જોધપુર રાજયનું ક્ષેત્રફળ ૩૭૪૪૫ ચોરસ માઇલ, વસ્તી સત્તાવીસ લાખ માણસની અને વાર્ષિક ઉપજ પચીસ લાખ રૂપિયાની છે.

જોધપુરના રાજકર્તાઓ સૂર્યવંશી રાઠોડ રજપૂતો છે. તે બ્રિટિશ સરકારને ખંડણી આપે છે. રાજ્યની ભૂમિ સપાટ ને રેતાળ છે તથા વરસાદ પણ બહુ થોડો આવે છે. આખા રાજ્યમાં માત્ર એકજ લુણી નામે નદી છે. સંભર નામે ખારા સરોવર આગળ મીઠું પાકે છે. જોધપુર નગર રાવજોધાએ સન ૧૪૫૯ માં વસાવેલું છે. શહેર પહાડની બાજુમાં આવેલું હોઈ તેની આસપાસ મજબુત કોટ કરેલો છે. શહેરમાં રાજમહેલ અને મંદિરો વગેરે જોવા લાયક છે. મંડોર નામે જુનું રાજનગર શહેરની ઉત્તરે ત્રણેક માઇલ ઉપર છે.

જોધબાઇ, સ્ત્રી૦ જોધપુરના રાજા ઉદયસિંહની બહેન. જોધબાઇ સન ૧૫૬૯ માં અકબર પાદશાહ સાથે પરણી હતી. તે અકબરને બહુ પ્રિય થઇ પડી હતી એટલુંજ નહિ પરંતુ એનો કુંવર શાહજાદો મીરજા સલીમ અકબરની પછી જહાંગીરને નામે દિલ્લીની ગાદીએ આવ્યો હતો. જોધબાઇ સન ૧૬૦૦ માં મરણ પામી હતી.

જોનાર, પુ૦ દ્રષ્ટા; પ્રેક્ષક; તમાસગીર.

જોની, સ્ત્રી૦ [**સં. योनि**] ઉત્પત્તિ સ્થાન. (૨) જાત; અવતાર.

જોબન, ન૦ [**સં. यौवन**] જુવાનીનો સમય તે; પ્રાણીઓના આવરદાની મુખ્ય ત્રણ અવસ્થાઓમાંની વચલી અવસ્થા–પુરુષને ૧૬ વર્ષે અને સ્ત્રીને ૧૩ વર્ષે જોબન આવવા માંડે છે. બાળક અવસ્થા ઉતરીને શરીર અને મનની પુખ્ત હાલતની ખીલવણી થાય છે તે અવસ્થા: પ્રજોત્પતિ કરવાની તાકાદ–યોગ્યતાવાળી જે અવસ્થા તે. મનુષ્યને માટે જોબન શબ્દ વપરાય છે. ઉ૦ જોબન ધનનું જોર જણાવે ઉંચું જોઇને ચાલેજી. ક્રિ૦ પ્ર૦ જોબન આવવું=જુવાની આવવી; પ્રજોત્પતિને યોગ્ય અવસ્થા આવવી. જોબન ખીલવું=જુવાની ખીલવી. જોબનનો બહાર=જોબનની ખીલવણીની શોભા–મઝા તે. ભરજોબન=જોબન અવસ્થાનો ખરેખરો સમય, વચલો અથવા જે વખતે શરીર અને મનથી માણસ સંસારી ભાવોથી પૂર્ણ હોય છે તે અવસ્થા; તારુણ્ય; યૌવન; જુવાની; પૂર્ણાવસ્થા.

જોબનવંતી, સ્ત્રી૦ યૌવનાવસ્થામાં હોય એવી સ્ત્રી; જુવાનસ્ત્રી; પ્રજોત્પતિને યોગ્ય જેના અવયવો ખીલેલા હોય એવી સ્ત્રી; તરુણી; યૌવના; યુવતિ; જોબના.

જોબના, સ્ત્રી૦ જુવાનસ્ત્રી, યૌવના; તરુણી; જોબનવંતી.

જોબનિયું, ન૦ જોબન; તારુણ્ય; યૌવન. કવિતામાં વપરાય છે:–ભરજોબનિયે મૂકી મુજને એકલી.

જોબાવું, ક્રિ૦ અ૦ જોબાની અસરમાં આવવું; જોબાઇ જવું; શરીરે પરસેવો થઇ આવી સંજ્ઞાનું જતું રહેવું તે; મન અને ઇંદ્રિયોના સંવેદનનું થોડા વખત માટે નષ્ટ થઈ જવું તે:–ડોસા જોબાયા કે તરત નીચે ઉતાર્યા પણ પછી પાછું ભાન આવ્યું. જીવ ઉંડે ઉતરી જવો; બેભાન થવું; પરસેવાથી નવાઇ જઇ બેહોશ બની જવું. કેટલાક 'જોબાવું ને જોબો' એમ પણ બોલે છે.

જોબો, પું૦ (જોભો) બેભાન થઇ જવું તે; થોડીવાર સંજ્ઞા જતી રહેવી તે; નિઃસંજ્ઞતા; નિશ્ચેષ્ટતા; પરસેવો આવી શરીર અને ઇંદ્રિયોનું શૈથિલ્ય આવી જવું તે; જીવ ઉંડો જતો રહેવો તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જોબો આવવો =કાળજી છૂટી સંજ્ઞા જતી રહેવી; અત્યંત નબળાઇથી ભાન જતું રહેવું; જીવ ઉંડો ઉતરી જવો. જોબે ચઢવું=વારંવાર જોબા આવ્યા કરવા; રહી રહીને નબ-

ળાઇને લીધે શિથિલતા ને સંજ્ઞાનો લોપ થવો તે

જોમ, ન૦ ઉશ્કેરણી, લાગણી કે આવેશને લીધે આવેલું મન અને શરીરનું બળ તે; જુસ્સો; જોર; ખરૂં નહિ પરંતું ઉત્તેજનથી આવેલું બળ.

જોમી, વિ૦ જોમવાળું; ખાલી–બળના ચઢાવાની અસરવાળું.

જોયાજેવું, વિ૦ જોવાને યોગ્ય એવું; લોકો જોવાને ભરાય એવું. (તોફાન–ધિંગાણું તે) જોવાજેવું. ક્રિ૦ પ્ર૦ જોવાજેવું કરવું =તોફાન ધિંગાણું કરીને લોક ભેગા કરવા જેવું કરવું; ફજેતી ઉડાવવી; મોટી મારફાડ કરવી; ખુન ઉપર ચઢવું; મારામારી ને લોહી વહે એવું તોફાન કરવું.

જોર, ન૦ [फा] મુખ્ય શારીરિક બળ તે; શરીર શક્તિ; કૌવત; સામર્થ્ય. માનસિક બળ; મનશક્તિ. પહોચ. (૨) કાર્ય–ગુણ–અસર ઉપજાવવાની કોઇ પદાર્થની શક્તિ તે:–અગ્નિનું–પાણીનું જોર. (૩) જોસ; પૂર્ણપ્રકાશ; બહાર; તેજી. (૪) દરિયાનું સારીપેઠે ઉછળવું તે. (૫) શરીરની મજબુતી માટે કસરત કરવી તે–: જોર કરવું –કાઢવું તે. (૬) ભાર; વજન.:–આ થાંભલા ઉપર બહુ જોર છે. ખાંધપર વધારે જોર આવે છે. (૭) ટકી રહેવાની કે સહન કરવાની–ધારણ કરવાની સામે થવાની શક્તિ તે. (૮) જોમનું વધવું તે; ધસારો; દોડ. :–હજી રોગનું જોર છે. (૯) જુલમ; ગેરઇનસાફ; જબરજસ્તી.(૧૦) વગવસીલો; સિફારસ; તરફદારી. (૧૧) આગ્રહ; દબાણ.(૧૨) ટેકો; સહાય; પુષ્ટિ. (૧૩) પરાક્રમ; દમ; સત્ત્વ; કસ. ક્રિ૦પ્ર૦ જોર અજમાવવું=પોતાનામાં અમુક કાર્ય કરવાની શક્તિ છે કે નહિ તેનો અનુભવ કરી જોવો. જોરકરવું=બળ વાપરવું; મહેનત કરવી; શારીરિક કે માનસિક શક્તિનો કાર્ય કરવામાં ઉપયોગ કરવો. ફરજ પાડવી. આગ્રહ કરવો, દબાણ કરવું. કરાંજવું; જોર કાઢવું=શક્તિ વાપરી જોવી; બળ ઉતારી નાંખવું. ભાવ હોય તે કાર્ય કરીને પુરો કરવો. જોર જોવું=બળની અજમાશ લેવી; શક્તિનું પ્રમાણ સમજવું, પરીક્ષા કરવી. જોર મારવું=પરાક્રમ કરી બતાવવું; સત્ત્વ દેખાડવું. ઘણું કરવું; ખૂબ બજાવવું; કરી બતાવવું; દેખાડી આપવું. જોર ચલાવવું=શક્તિની અસર થાય એમ કરવું, અસર ઉપજાવવી; પોતાની ધારણા પ્રમાણે થાય એમ કરી જોવું મંત્રાત્રિકનું જોર ચલાવશે.

જોરકસ, વિ૦ જોરનો કસ કાઢેલો હોય એવું; જોર આણવાને જેણે કસરત કરેલી હોય એવુ; કસાયેલું; ધિંગું; કસરતી–જોરવાળું. (૨) જોર કસવું–જોર કરવું પડે એવું; જેમાં જોરની કસોટી થાય એવું (કામ) જોરનું. જોરકસ કામ છે.

જોરજબરી, સ્ત્રી૦ જબરજસ્તી; જુલમ; જોર–આગ્રહ અને જબરાઈ તે; દબાણ. બળ વાપરીને સામાની મરજી ઉપરાંત પરાણે કામ લેવું તે.:–કશી જોરજબરી વાપરશો નહિ.

જોરજુલમ, પું૦ પરાણે દબાવીને બલજોરીથી કામ લેવું–કરાવવું તે; કડકાઇ–સખતી વાપરવી તે; સામાની મરજી વિરૂદ્ધ તેને મારી ઝુડી પરાણે કાર્ય કરાવવું તે; સખતાઇ ભર્યો–કડકીનો અમલ ચલાવવો તે; બળજો.:– તેણે એવા જોરજુલમથી રાજ્ય ચલાવ્યું કે તે પ્રજાને અળખામણો થઇ ગયો.

જોરભેર, અ૦ જોરથી; બળ પૂર્વક; જુસ્સામાં ને જુસ્સામાં; ઉત્સાહ, ઉમંગ–સ્વાભિમાન સાથે.

જોરવાન, વિ૦ જોરવાળું; જોરાવર.

જોરાવર, વિ૰ જેનામાં ઘણું જોર હોય તે; જોરવાળું; બળવાન; શક્તિમાન; જબરૂં; મજબુત. (૨) પરાક્રમી; પ્રતાપી. (૩) ગુણકારી-સારી અથવા ખોટી જબરી અસર કરવાના ઘણા સત્ત્વવાળું. (૪) જુલમગાર. (૫) ખૂબ જોર-બળ સાથે-જોસવાળું:-જોરાવર હુમલા સામે ટકી રહે એવું.

જોરાવરી, સ્ત્રી૰ જબરજસ્તી; બળાત્કાર; પરાણે કોઇને કંઇ કરવા કરાવવાની ફરજ પાડવી તે જુલમ; ઘણી સખતાઇ વાપરવી તે. (૨) ખેંચ; આગ્રહ. રૂ૰ પ્ર૰ જોરાવરીનો પોરો=જુલમ-જબરજસ્તીનો સમય તે. ઉ૰ છે જોરાવરીનો પોરો, કહું કાન તું ધર આમ ઓરો. પ્રેમાનંદ.

જોરાળ, વિ૰ જોરવાળું.

જોરાળાપણું, ન૰ જોરવાળાહોવાપણું.

જોરાળું, વિ૰ જોરવાળું; બળવાન.

જોરી, વિ૰ જેને બીજાનું જોર હોય એવું; બીજાના બળથી બળવાળું; જેને બીજાની કુમક હોય એવું:-સેતરંજનાં પ્યાદાં હમેશ જોરી રાખવાં જોઇએ.

જોરુ, સ્ત્રી૰ પરણેત બાઇડી; વહુ; પત્ની; ભાર્યા; ઓ. કહે૰ જર, જોરૂ ને જમીન એ ત્રણની લડાઈ.

જોરો, પું૰ જોર તે; દાબ; દબાણ; આગ્રહ. ઉ૰ બકરે કરી જોરો. નવલરામ. (૨) સત્તા; હુકમ. (૩) જુલમ; સખતી. પોતાની સત્તાના બળથી કોઇ કામ કરવાનું સામાની ઉપર દબાણ ચલાવવું તે. ઉ૰ જનાવર સંઘાતે જોરો. શામળ.

જોવરાવવું, ક્રિ૰ સ૰ કોઈ બીજો જુએ તેમ કરવું; જોવડાવવું; દેખાડવું; તપાસ કરાવવી; શોધાવવું:-ગ્રહ જોવરાવવા. ઘર જોવરાવવું.

જોવાજેવું, વિ૰ જોવાનું મન થાય એવું; જોવા સરખું; અજાયબ; નવાઇનું; લોકો જોવાને એકઠા થાય એવું; તમાસા-ધિંગાણા જેવું જે તે. (મારામારી તોફાન-ખૂન પાડવા જેવા ખરાબ સાહસને માટે વપરાય છે.) ઉ૰ અમે ફજેત ફજેત કરીને, કરશું જોવાજેવું. વેનચરિત્ર. (૨) જોવાને યોગ્ય; જોવા લાયક (સારા અર્થમાં) પ્રદર્શન જોવાજેવું છે. આગ્રામાં તાજમહેલ જોવા જેવો છે; કાંપમાં કંઇ જોવાજેવું નથી.

જોવું, ક્રિ૰ સ૰ [**સં. દૃશ્ દ** નો પ્રા૰માં **જ** થઇ જાય છે.] બહારની વસ્તુનાં રૂપ, રંગ, આકાર વગેરે ચક્ષુ ઇંદ્રિયે કરીને કેવાં છે તે જાણવું; દેખવું; આંખ ઇંદ્રિયથી બહારની વસ્તુનું દર્શન કરવું. (૨) કોઇ પણ ઇંદ્રિયથી કોઇપણ વિષયનું જ્ઞાન મેળવવું; જાણવું. (૩) વિચારવું; આલોચવું; સમીક્ષા કરવી; દરિયાફ્ત કરવું:-એ બાબત જરા જોજો. (૪) તપાસવું; શોધવું:-મુકરદમો જોવો. (૫) ધ્યાન આપવું:-બરાબર જો. (૬) અંદરનું જાણી લેવું:-મન જોવું-ઓસડની ખાસિયત જોવી. (૭) અનુભવ લેવો; અજમાશ કાઢવી; પ્રયોગ કરીને જાણી લેવું. ક્રિ૰ પ્ર૰ જોઇને ચાલવું=વિચારીને પગલું ભરવું; પોતાનું ગજું-શક્તિ જોઇને કામ કરવાની રીત રાખવી. જોઇએ તો=વિચાર ઉપર વાત રાખવી; વિચાર કર્યા બાદ જોઇશું=વિચાર ઉપર મુલતવી રાખવું; તપારાપર રાખવું. જોઇલેવું=વિચાર ઉપર રાખવું. (૨) મારવાની-ખરાબ કરવાની ધમકી આપવી:-હું તને જોઇ લઇશ બચ્ચા ! જોઇ વિચારીને કામ કરવું=નજરે જોઈ તપાસીને તથા વિચાર કરીને કામ કરવુ. જોઇને ડગલાં ભરવાં=સાહસ નહિ કરવું; વિચાર કરી કરીને આગળ વધવું. ઘર જોવું=પોતાનું ગજું-કુટુંબની પ્રતિષ્ઠા વગેરેની તપાસ કરી વિચારીને કામ કરવું:-

ઘર જોઇને પગલું ભરજે. (૨) કુળ-ખાનદાની વગેરે જોવું (કન્યા આપતાં લેતાં) જોશ જોવો=ભવિષ્ય કહેવું-શું થશે? તેનો વિચાર આણવો. નજરે જોવું=આંખથી જોઇને તપાસ કરવી. નાડ જોવી=નિદાન કરવું; રોગનો નિર્ણય કરવો. (૨) ઉંડા ઉતરીને શું ને કેમ છે? તે જોવું. માથું જોવું=માથામાં જૂ લીખ વગેરે છે કે નહિ તેની તપાસ કરવી-કાઢવી. માથું હોળવું. સામર્થ્ય જોવું=બળની ખાતરી કરવી. હાથ જોવો=હાથની રેખાઓ વગેરે જોવું; રેખાઓ જોઈ ભવિષ્ય ભાખવું તે. હિસાબ જોવો=ખાતું તપાસવું.

જોશ, પું૦ [સં. जुष] પ્રવાહીને ગરમી આપતાં તેમાં જે ઉછાળો આવે છે તે; ઉભરો; ખળખળવું તે; ઉછળવું તે; ઉછાળો.:-ત્રણ જોશ આપીને કાઢો કરવો. (૨) ક્રોધાદિકની લાગણીઓથી રૂધિર ગરમ થઇને મન ઉશ્કેરાવું તે; આવેશ; ઉશ્કેરાયેલી મનની હાલત તે; જુસ્સો; જોમ, જોર; કંઇક કરવાની ઉત્કટ લાગણી; ઉશ્કેરણી.:-જોશમાં ને જોશમાં એણે તે કામ કરી નાંખ્યું. (૩) આગળ વધવાનો વેગ; વધવાનું બળ; જોર. (૪) નીશો; મદ; સ્વાભિમાનની અસર. જ્યોસ, જોસ. ક્રિ૦ પ્ર૦ જોશ આવવો=ઉછાળો આવવો. અમુક કાર્ય કરવાનું લાગણી ભર્યું બળ આવવું; ઉશ્કેરાવું. જોશ ચઢવો=ઉછળવું; ઉભરાવું. અમુક કામ કરી નાંખવાની તીવ્ર લાગણી થઈ આવવી; નીશો ચઢવો-બળ આવવું. જોશ નરમ પડવો=આગળ વધવા ચઢવાનું જોર નરમ પડવું; ઉતાર થવો; વૃદ્ધિ અટકવી.:-રોગનો જોશ નરમ પડયો છે. જોષ-જ્યોષ.

જોશન, ન૦ હાથે પહેરવાનું એક ઘરેણું. (કાઠિ. ર. વા)

જોશી, પું૦ જોષ જોનારો; ગ્રહાદિકની ગતિ ને ભાવ વગેરે જોઇ ભવિષ્ય કહેનારો અને શુભાશુભ કાળનો ટાળો જોઇ આપનારો; જ્યોતિષ જાણનારો. ગ્રહો સંબંધી જ્ઞાન ધરાવનારો; ખગોળવેત્તા; જ્યોષી; જ્યોતિષી; જોષી. કહે૦ જુવાન જોશી ને ઘરડો વૈદ=જોશી-છેલ્લામાં છેલ્લા-ચાલુ વખત લગીના જ્યોતિષ જ્ઞાનવાળો-તાજા જ્ઞાનવાળો જોશી સારો અને વૈદ ઘરડો-અર્થાત્ અનુભવી હોય તે સારો. જોશીની રાંડે નહિ ને વૈદની મરે નહિ=અર્થાત્ ભવિષ્ય કથન અને ઓસડ માત્ર મન મનવણાં છે ખરેખરાં ખરાં નથી, જો ખરાંજ હોત તો જોશીની છોકરી રાંડત નહિ અને વૈદનાં છોકરાં મરત નહિ.

જોષ, પું૦ જ્યોષ; ગ્રહની ગતિ; ગ્રહનું સારૂં માઠું ફળ, મુહૂર્ત, કાળ નિર્ણય વગેરે તે; નસીબ જોવું તે; જોશ. (૨) જોશ, જોસ; ઉભરો; ઉછાળો.

જોસ, પું૦ જુ૦ જોશ.

જોસતાન, ન૦ વિદ્યાર્થીને પોતાની ચોપડીઓ અને વતરણાં રાખવાની ખલેચી; દફતર રાખવાની કોથળી.

જોસદાન, ન૦ ચોપડીઓ વગેરે રાખવાની કોથળી.

જોસ્તજુ, ના. [फा.] તપાસ; તજવીજ; શોધ (૨) ઊહાપોહ; ચર્ચા; જોસ્તેજુ.

જોસ્સો, પું૦ (फा. जुस्स) જુસ્સો; અંદરની ગરમીથી ચઢતું ઉભરણું તે; જોસ; ઉછાળો. (૨) ઉશ્કેરાયેલી લાગણીને લીધે આવતું બળ તે; મનોવિકાર; ઉશ્કેરાયેલી જે લાગણી તે; પ્રસંગને લીધે ઉશ્કેરાયેલી જે મનની હાલત તે; જોમ; જોર.

જોહાર, પું૦ જુહાર; વાણિયા-જૈનમાં નમન કરતાં વાપરવાનો-લખવાનો વિનય ને માનનો ઉદ્ગાર.

જોહુકમ, પું૦ દોર; દોરી અમલ; હુકમનો ક-

ડક અમલ કરવો કરાવવો તે. (૨) અ૦ જેવો હુકમ હોય તેમ; હુકમ પ્રમાણે.

જોહુકમી, સ્ત્રી૦ જેવો હુકમ થાય તેવું કંઈ પણ ખરું ખોટું જોયા તપાસ્યા વગર થવુંજ જોઈએ એમ કરાવવું તે; દોર તોરનું જોર તે; કડક અમલ ચલાવવો તે.:-એવી જોહુકમી મારાથી નહિ ખમાય.

જોળ, સ્ત્રી૦ જોડ; સાથે અવતરેલાં બે બાળક તે; બાળકોની જોડ; જિંડવાનાં બાળક.

જોળિયાં, વિ૦ જોડીનાં; જિંડવાનાં. (બાળક)

જોળી, સ્ત્રી૦ ઝોળી; ખલેચી; કોથળી.

જોંસણ, ન૦ બાળવું તે; જ્વલન.

જોંસવું, ક્રિ૦ સ૦ બાળવું. (૨) પીરસવું; મૂકવું; આપવું;જાંસવું. (તિરસ્કારમાં)નાંખવું.

જ્ઞ, પું૦[સં. જ્ઞા-જ્ઞ] જ અને ઞ્ મળીને બનેલો એક સંયુક્તાક્ષર-જોડાક્ષર-વ્યંજન, ગુજરાતી વર્ણમાળામાં તેને ક્ષની માફક એક જુદોજ વર્ણ તરીકે ગણવામાં આવે છે. વ્યવહારમાં એનો ઉચ્ચાર દ, ન, ને યના જેવો તેમજ ગ-ન જેવો કરવામાં આવે છે.:-જ્ઞાનનો ગનાન. (૨) પું૦ ડહાપો; જાણુ માણસ તે; પંડિત; બુધ. (૩) વિ૦ સમાસમાં શબ્દની આગળ જોડાઇ-જાણનાર એવો અર્થ બતાવે છે.:-મર્મજ્ઞ; સર્વજ્ઞ;શાસ્ત્રજ્ઞ: મર્મ જાણનાર, સર્વ જાણનાર ને શાસ્ત્ર જાણનાર.

જ્ઞપ્તિ, સ્ત્રી૦ [સં.] બુદ્ધિ; સમજશક્તિ. (૨) બુદ્ધિવડે પદાર્થ જાણવામાં આવવો તે.(૩) તોષણ.

જ્ઞા, અ૦ શબ્દની અંતે જોડાય તો 'જાણવું' એવા અર્થને બતાવનારો પ્રત્યય, સંસ્કૃતમાં 'જાણવું' નો ધાતુ. :-અવજ્ઞા; પ્રતિજ્ઞા; સંજ્ઞા.

જ્ઞાત, વિ૦ [સં.] જાણવામાં આવેલું; જાણેલું; જ્ઞાન પામેલું; જાણવાનું જેના જાણવામાં આવેલું હોય એવું; બોમિયું. :-જ્ઞાતયૌવના=પોતાને યૌવન આવેલું છે એવી જેને સમજ છે એવું, જેના સમજવામાં આવેલું છે એવી જુવાન સ્ત્રી તે.

જ્ઞાતવ્ય, વિ૦ [સં.] જાણવા જોગ; જ્ઞાન પામી શકાય એવું; સમજવા જેવું; જ્ઞેય; વેદ્ય.

જ્ઞાતા, વિ૦ [સં.] જાણનાર; સમજદાર. (૨) પું૦ જેને સારી પેઠે જ્ઞાન હોય તે; બુદ્ધિમાન ને ડહાયું માણસ; જ્ઞાનશીલ; વિદુર.

જ્ઞાતિ, સ્ત્રી૦ [સં.] કુટુંબના-જાતિના-સ્વજન માણસોનો સમુદાય તે; એક બીજાની સ્થિતિ જાણનારા એક જાતિના લોકોનો જે સમૂહ તે; નાત. જ્ઞાતિભ્રષ્ટ=જ્ઞાતિમાંથી નીકળી ગયેલ; જ્ઞાતિના બંધારણમાંથી ભ્રષ્ટ થયેલ, જ્ઞાતિ બહિષ્કૃત=નાતમાંથી બહાર કાઢેલો, નાત બહાર મૂકેલો. જ્ઞાતિદ્રોહ=સ્વજનોને દગો દેવો તે-દ્રોહ કરવો તે.

જ્ઞાન, ન૦ [સં.] ઇંદ્રિયોદ્વારા કોઇ પણ વસ્તુ વા વિષયનું સમજાવું તે; જાણવું તે; કોઈ પણ બાબતની જે કંઇ પણ માહિતી તે; સમજણ; બુદ્ધિ. (૨) જીવાત્મા અને પરમાત્મા સંબંધી સમજ તે; ઇશ્વર અને જગત સંબંધી જે સમજણ તે. (૩) સામાન્ય રીતે કોઇ પણ બાબત શું તે સમજી લેવું તે; સમજ શક્તિ; વિચારશક્તિ; જાણવાપણું; માહિતી; ઓળખ; મનમાં જે ચિત્ર પડવું-સ્વરૂપનું ભાન થવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ જ્ઞાન આપવું=સમજ આપવી; ભણાવવું; અમુક બાબતની યથાર્થતા દેખાડવી. જ્ઞાન થવું=સમજણ પડવી; અનુભવ આવવો; આંખ ઉઘડવી. જ્યારે કોઇ વસ્તુ અથવા વિષયનો ઇંદ્રિયો સાથે, ઇંદ્રિયોનો મન સાથે અને મનનો આત્મા સાથે સંબંધ થાય છે ત્યારે તે વસ્તુ વા વિષયનું જ્ઞાન થાય છે. એક

ઠેકાણે ઘડો પડેલો છે તેનો નેત્રેંદ્રિયને સાક્ષાત્કાર થયો એટલે તેણે મનને અને મને આત્માને તે સાક્ષાત્કાર જણાવ્યો કે તરત 'ઘડો' છે એવું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. ઇંદ્રિયો, મન અને આત્માને આવું જ્ઞાન થવાનો વ્યાપાર એટલી ત્વરાથી ચાલે છે કે જેનું અનુમાન પણ આપણાથી થઈ શકે નહિ. એકી વખતે બે વિષયોનું જ્ઞાન થઇ શકતું નથી. પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન અને શબ્દ દ્વારા સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન થાય છે. જ્ઞાનના વળી યથાર્થજ્ઞાન અને અયથાર્થ જ્ઞાન એવા બે પ્રકાર છે. મીમાંસા સિવાય સર્વ દર્શનોએ જ્ઞાનથી મોક્ષ માન્યો છે. જ્ઞાનદ્વારા અજ્ઞાન-મિથ્યાજ્ઞાનનો નાશ થઈ દોષનો નાશ થાય છે અને દોષ દૂર થતાં પ્રવૃત્તિ ટળી નિવૃત્તિ આવે છે. નિવૃત્તિથી દુઃખનો નાશ થાય છે અને દુઃખના નાશથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

જ્ઞાનકથા, સ્ત્રી૰ [સં.] સમજણની વાત; બોધની બાબત. (૨) જેમાંથી મોક્ષ સંબંધી કંઇ જાણવાનું મળે એવી વાત તે. (તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી) ઉ૰ જ્ઞાનકથા રહેવા દો તે, અમને ફીકી લાગેજી. ભાલણ-દશમ કડવું ૨૭૧.

જ્ઞાનકળા, સ્ત્રી૰ [સં.] સમજ શક્તિનો વિકાશ તે; ઓછીવત્તી સમજનું જે પ્રમાણ તે. (૨) બુદ્ધિની જે અપૂર્વતા તે; સમજનો પ્રભાવ તે.

જ્ઞાનકાંડ, પું૰ [સં] તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી પ્રકરણ તે; જીવેશ્વર સંબંધી જેમાં ઝીણવટ કરેલી અને ચર્ચેલી હોય એવી બાબત તે. વેદના ત્રણ વિભાગ છે તેમાંનો એક ભાગ કર્મ કેમ કરવાં તેની સમજ ઉપર છે ને તે કર્મ કાંડ કહેવાય છે, બીજો ઉપાસના કાંડ કહેવાય છે અને ત્રીજો કે છેલ્લો જ્ઞાનકાંડ છે, જેમાં જીવાત્મા પરમાત્મા સંબંધી ઊહાપોહ કરી મોક્ષનો વિચાર કરેલો છે. વેદના જ્ઞાનકાંડમાં ઉપનિષદોનો સમાવેશ થાય છે.

જ્ઞાનઘન, વિ૰ [સં.) જ્ઞાનથી ભરચક ભરેલું; જ્ઞાનથી પૂર્ણ.

જ્ઞાનચક્ષુ, વિ૰ જ્ઞાનરૂપી જેને આંખ છે એવું; જ્ઞાનશક્તિરૂપી આંખવાળું. (૨) ના૰ જ્ઞાન શક્તિવાળી આંખ હોય તે; શારીરિક આંખ નહિ પરંતુ માનસિક-સમજ શક્તિરૂપી જેને આંખ છે એવું તે.

જ્ઞાનચર્ચા, સ્ત્રી૰ (સં.) જ્ઞાન સંબંધી જે વાદવિવાદ અને વિચાર તે; જીવેશ્વર સંબંધી ખોજ.

જ્ઞાનતંતુ, પું૰ (સં.) ઇંદ્રિયોની સાથે સંબંધ ધરાવતી જે પ્રબોધક નાની નાડીઓ તે; જ્ઞાનને વહન કરનારા શારીરિક તંતુઓ તે; જ્ઞાનેંદ્રિયોને લગતી જે નાની નાની રગો તે.

જ્ઞાનદાન, નં૰ (સં.) જ્ઞાનરૂપી દાન તે; જ્ઞાન આપવું. કેળવણીરૂપી દાન આપવું તે.

જ્ઞાનદીપ, પું૰ (સં.) જ્ઞાનરૂપી દીવો તે.

જ્ઞાનદૃષ્ટિ, સ્ત્રી૰ [સં] કોઇપણ બાબતમાંથી કંઇપણ સમજ લેવાની ઝીણવટવાળી જે નજર તે; સાર; બોધ, કે શિક્ષા, શોધી લેવાની જે વૃત્તિ કે બુદ્ધિનું વલણ તે જ્ઞાનદષ્ટિ; સમજ લઇ લેવાની આંખેજ જોવું તે.

જ્ઞાનપરંપરા, સ્ત્રી૰ [સં] ઉત્તરોત્તર જેમાંથી જ્ઞાન મળ્યા કરે એવી જે માળા-પરંપરા શ્રેણિ તે; એક પછી એક તર્ક ઉપર તર્ક કરતાં જ્ઞાનની કળાઓનો વિકાશ જણાયા કરે એવું જે કંઈ તે; જ્ઞાન અને જ્ઞાનજ જેમાંથી પગલે પગલે મળે એવું તે અથવા જ્ઞાનની જે સાંકળી તે જ્ઞાનપરંપરા.

જ્ઞાનપ્રસારક, વિ૰ [સં.] જ્ઞાનનો ફેલાવો કરનાર; કેળવણી-વિદ્યાનો વધારો કરનારું.

જ્ઞાનમાર્ગ, પું૦ [સં.] સંસારમાંથી છૂટવાના અને પરમ શાંતિ કે મોક્ષ મેળવવાના જે જુદા જુદા રસ્તાઓ છે તેમાંનો એક જ્ઞાન અર્થાત્ તત્ત્વચિંતવનનો માર્ગ તે; જ્ઞાનથીજ તત્ત્વને છણીને-તત્ત્વ શોધવાથીજ મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય છે એવો જે મત પંથ તે.

જ્ઞાનમાળા, સ્ત્રી૦ જ્ઞાનની માળા-આવલી તે; જુદા જુદા જ્ઞાનનો જે સંગ્રહ તે.

જ્ઞાનલક્ષણ, ન૦ જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છાસૂચક ચિહ્ન; જિજ્ઞાસા; જાણવાની વૃત્તિ. જ્ઞાનનો એક પ્રકાર તે.

જ્ઞાનવલ્લી, સ્ત્રી૦ જ્ઞાન આપનારી એક વેલી; એક એવી ઓષધિ કે જે ખાધાથી જ્ઞાનશક્તિ વધે છે.

જ્ઞાનવાન, વિ૦ જ્ઞાનવાળું જેને જ્ઞાન હોય તે; જ્ઞાની. (૨) ડહાપું; સમજુ; જેને સારાસાર વિચાર અને તત્ત્વાદિકનું જ્ઞાન હોય તે.

જ્ઞાનવિજ્ઞાન, ન૦ [સં.] જીવ, ઇશ્વર અને પદાર્થ વગેરે સંબંધી જે વિચારો અને સમજ વગેરે તે; સૃષ્ટિના જુદા જુદા પદાર્થો અને પંચમહાભૂત તથા તત્ત્વો વગેરેના સામાન્ય તેમજ વિશેષ જ્ઞાન સંબંધી ઊહાપોહ-વાદવિવાદ અને વિચાર તે.

જ્ઞાનવૈરાગ્ય, પું૦ [સં.] જ્ઞાન થવાથી ઉત્પન્ન થયેલો જે વૈરાગ્ય તે; જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય બેઉ તે; જગત મિથ્યા છે અને બ્રહ્મ એજ સત્ય છે એવા તત્ત્વ બોધથી સંસાર ભાર ઉતારી દેવો તે.

જ્ઞાનહીન, વિ૦ જ્ઞાન રહિત; અજ્ઞાન; અણસમજુ; જેને કંઇ જ્ઞાન હોય નહિ એવું; બેવકૂફ.

જ્ઞાની, વિ૦ [સં.] જેને સારાસાર સમજવાની શક્તિ છે તે; જ્ઞાનવાન વિવેકી; સમજુ; ડહાપું; જાણનાર; જાણકાર. (૨) જીવેશ્વર સંબંધી તત્ત્વનું જેને જ્ઞાન હોય તે; મુમુક્ષુ.

જ્ઞાનેન્દ્રિય, સ્ત્રી૦ [સં.] શરીરના તે અવયવો કે જેવડે બહારના પદાર્થોનું પ્રાણીઓને જ્ઞાન થાય છે. જેમકે ચામડી-અવયવઆનાથી ટાઢું ઉનું સુંવાળું કઠણ વગેરે સમજાય છે માટે તે એક ઇંદ્રિય. જ્ઞાનેંદ્રિયો પાંચ છે. ૧ ત્વગિંદ્રિય, ૨ ચક્ષુરિંદ્રિય, ૩ શ્રોત્રેંદ્રિય, ૪ રસનેંદ્રિય અને ૫ ઘ્રાણેંદ્રિય. બીજી પાંચ ઈંદ્રિયો કર્મેંદ્રિય કહેવાય છે, હાથ; પગ, મોઢું, ગાંડ, અને ઉપસ્થ. આ દસ ઈંદ્રિયોની સાથે કેટલાક મનને ગણી અગિયાર ઇંદ્રિયો કહે છે:- મન, નેત્ર, શ્રોત્ર, ઘ્રાણ, જિહ્વા, ત્વક્, હસ્ત, પાદ, વાક્ પાયુ અને ઉપસ્થ.

જ્ઞાનોપાસના, સ્ત્રી૦ [સં.] ત્રણ પ્રકારની ઉપાસનાઓમાંની એક તે.

જ્ઞાપક, વિ૦ [સં.] જણાય-સમજી શકાય એવું; બોધક. શિક્ષક; જ્ઞાન આપનારો.

જ્ઞાપન, ન૦ [સં.] જાણ કરવું તે; જ્ઞાન આપવું તે; શિક્ષા; બોધન.

જ્ઞાપિત, વિ૦ જણાયેલું:-જ્ઞાપિત હુકમનામું જાહેર કરાવેલું; શિખવેલું.

જ્ઞેય, વિ૦ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા જેવું; જાણવાજોગ; જાણી શકાય તેવું; જે પદાર્થ જાણવાનો હોય તે જ્ઞેય; જાણનાર તે જ્ઞાતા; ને જાણવાનું તે જ્ઞાન. આ ત્રણની ત્રિપુટી કહેવાય છે. જ્ઞાનયોગ્ય.

જ્યમ, અ૦ જેમ અમુક રીતે હોય તેમ. જિમ

જ્યમત્યમ, અ૦ જેમતેમ.

જ્યા, સ્ત્રી૦ [સં.] ધનુષની દોરી; પણછ; મૌર્વી; (૨) વર્તુલના કૌંસને જોડનારી લીટી.

જ્યાદે, અ૦ જોઇએ તે કરતાં વધારે; ઘણુંજ ખૂબ.

જ્યામિતિ, સ્ત્રી૰ (સં.) ભૂપરિમાણ વિદ્યા; ક્ષેત્ર ગણિત; રેખાગણિત. વૈદિક કાળમાં યજ્ઞોની વેદિઓનું પરિમાણ અને આકૃતિ વગેરે નક્કી કરવા માટે ઋષિઓએ આ ભૂ-કોણ, ત્રિજ્યા વગેરે માપવા માટે આ વિદ્યા શોધી કાઢી હતી. શુલ્બસૂત્ર શ્રૌતસૂત્ર અને શતપથ બ્રાહ્મણ વગેરે ગ્રંથોમાં આવા સિદ્ધાંતો નક્કી કરેલા છે. આર્યો પાસેથી આરબો આ વિદ્યા શીખ્યા અને આરબોએ મિસરમાં સરવે-ભૂમાપ કરવામાં તેનો ઉપયોગ કર્યો. મિસરીઓએ તેમાં ઘણો વધારો કર્યો. ઇ. સ. પૂર્વે ત્રીજા સૈકામાં એલેકઝાંડ્રિયામાં યુક્લિડ નામે જ્યામિતિનો મોટો વિદ્વાન ગણિતશાસ્ત્રી ઉત્પન્ન થયો કે જેને નામે અદ્યાપિ આ વિદ્યા 'યુક્લિડ' કહેવાય છે. મિસરમાં જમીન માપણીમાં આનો ઉપયોગ થતો જોઇ ફરીને આર્યોએ તેમાં કુશળતા મેળવી અને બ્રહ્મગુપ્ત તથા ભાસ્કરાચાર્ય જેવા સમર્થ ગણિત શાસ્ત્રીઓએ તેમાં બહુ ઝીણવટ ભર્યા નવા સિદ્ધાંતો શોધી કાઢ્યા. પરિધિને વ્યાસનો સૂક્ષ્મ અનુપાત ભાસ્કરાચાર્યે શોધેલો આરબો બ્રાહ્મણો પાસેથી શીખ્યા હતા અને છેક બારમા સૈકામાં આરબોથી યુરોપમાં તેનો પ્રચાર થયો હતો. બ્રાહ્મણો નવી વિદ્યાઓ શોધતા પણ તેને ગુરૂ ગમ્ય રાખવાના સ્વાર્થી ઉદ્દેશથી જાહેરમાં ખીલવા દેતા નહિ.

જ્યારે, અ૰ જે વખતે; જે સમે; જે કાળે.

જ્યારેત્યારે, અ૰ વારંવાર; દરેક વખતે; આખોદહાડી.

જ્યાં, અ૰ જે ઠેકાણે; જે સ્થળે.

જ્યાંત્યાં, અ૰ જહિં તહિં; દરેક જગાએ. (૨) મુસ્કેલીથી. (૩) બરોબર નહિ તેમ:-જ્યાંત્યાં ઘસડી કાઢ્યું.

જ્યુબીલી, સ્ત્રી૰ [અં. Jubilee] પચાસ વર્ષની અમુક ઉજવણીનો ઉત્સવ તે. જ્યુબીલી.

જ્યુરર, પું૰ [અં. Juror] જ્યુરીમાં-ન્યાય કરવાને-પોતાની આગળ રજુ થયેલી બાબત ઉપર સોગન ઉપર સાચો નિર્ણય આપનાર.

જ્યુરી, સ્ત્રી૰ [અં. Jury] ન્યાયમંદિરમાં ન્યાયાધીશ આગળ રજુ થતી બાબતોનું તોલ કરીને નિર્ણય આપવાને બેઠેલું પંચ, ન્યાય કે નિર્ણય આપવાને બેઠેલી સભા.

જ્યુંગું, વિ૰ જ્યુંગા જેવું; જાડું ને ઢોંગણું; લઠ્ઠ જેવું; ભરાઉ શરીરનું; મજબુત; ઢાંગું. 'જયુગા' અથવા 'પતા' નામના લોકો કટક આગળ રહે છે. એ લોક શિકાર ઉપર રહે છે અને તાજાં પાદડાંથી શરીર ઢાંકે છે. ગૌમાંસ ખાતા નથી અને ગુફાના દેવતાઓને માને છે.

જ્યેષ્ઠ, વિ૰ (સં.) મોટું; વડું. (૨) પહેલું. (૩) ના. પું૰ સંવત વર્ષનો આઠમો અને ઉનાળાનો છેલ્લો મહીનો. ઇ. સ. ના મે જુનની લગભગ આવે છે.

જ્યેષ્ઠા, સ્ત્રી૰ (સં) સત્તાવીસ નક્ષત્રોમાંનું અઢારમું નક્ષત્ર.

જ્યોતિ, સ્ત્રી૰ (સં.) જોત; તેજનો ભભુકો તે; દીપ્તિ; પ્રકાશ; અગ્નિની શિખા; જવાળા. (૨) ચકચકતા તારા નક્ષત્ર વગેરે તે; સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, નક્ષત્રાદિ ગ્રહો તે. (૨) દૃષ્ટિ; આંખનું તેજ; આંખની જે દર્શન શક્તિ તે. (૩) ઝગઝગાટ; ચળકાટ; તેજસ્વિતા; તરલત્વ; તેજોમય તીવ્ર સ્વરૂપ. (૪) બુદ્ધિ ઇત્યાદિનું જે તેજ તે; બળ; વીર્ય; શક્તિ; લખલખાટ. ઉ૰ મોસાળામાં માણેક મોતી, એની જગાહળ થઈ રહી છે જ્યોતિ, છાબ લઇ આવે મામી પનોતી. ક. દ. ડા.

જ્યોતિર્લિંગ, ન૰ [સં.] શંકર તરીકે પૂ-

જાતું જે દેવતાઈ લિંગ–ચિહ્ન સ્વરૂપ તે; તેજોમય–દેવતાઇ–સ્વયંભૂ શંકરનું બાણુ તે. હિંદુસ્તાનમાં જુદે જુદે ઠેકાણે મળી શંકરનાં બાર જ્યોતિર્લિંગ પૂજાય છે અને શાંકરમતવાળાઓમાં તેનું બહુ મોટું માહાત્મ્ય છે. આ બાર જ્યોતિર્લિંગ નીચે પ્રમાણે કહેવાય છે. સૌરાષ્ટ્રમાં સોમનાથ–પ્રભાસપાટણ, ઉજ્જયિનીમાં મહાકાલેશ્વર; નાસીકત્ર્યંબકમાં ત્ર્યંબકેશ્વર; કાશીમાં વિશ્વેશ્વર, કાશ્મીરમાં ૐકારેશ્વર; હિમાલયમાં કેદારેશ્વર, છેક દક્ષિણમાં રામેશ્વર; નાગેશ; વૈજનાથેશ્વર–આ ગણતરીમાં બીજાઓ વળી કેટલીક હેરફેર પણ બતાવે છે. ૧ સોમનાથ, ૨ મલ્લિકાર્જુન, ૩ મહાકાલેશ્વર, ૪ ઓંકારેશ્વર, ૫ કેદારેશ્વર, ૬ ભીમાશંકર, ૭ વિશ્વેશ્વર, ૮ ત્ર્યંબકેશ્વર, ૯ વૈદ્યનાથ, ૧૦ નાગેશ્વર, ૧૧ રામેશ્વર, અને ૧૨ ઘૃષ્ણેશ્વર.

જ્યોતિર્વિદ, પું૦ [સં.] જ્યોતિષ જાણનારો જોશી.

જ્યોતિશ્ચક્ર, ન૦ [સં.] ખગોળ; ગ્રહમંડળ; રાશિચક્ર.

જ્યોતિશ્શાસ્ત્ર, ન૦ [સં.] આકાશમાંના ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા વગેરેનાં અંતર, ભ્રમણ અને બીજી હકીકતને લગતી જે વિદ્યા તે; જ્યોતિષ.

જ્યોતિષ, ન૦ [સં.] તારા, નક્ષત્ર અને ગ્રહ વગેરેનાં ગતિ, અંતર, મહત્વ, અને ફેરફાર સંબંધી વિદ્યા તે; ગ્રહાદિકની ચાલથી પૃથ્વી અને પ્રાણી ઉપર થતી અસરો સંબંધી વિદ્યા તે; ગ્રહાદિકની ગતિ ઉપરથી સારો માઠો કાળ જાણવાની વિદ્યા તે. (૨) આકાશના ગ્રહાદિક પદાર્થોના જ્ઞાન સંબંધી વિદ્યા તે; ખગોળ. જ્યોતિષના મુખ્ય ત્રણ ભાગ છે. ગણિત, ફળ અને મુહૂર્ત. યજ્ઞો કરવાનો કાળ નિશ્ચિત કરવા માટે વૈદિક કાળમાંજ આર્યોએ જ્યોતિષ વિદ્યાની શોધ અને ખીલવણી કરી હતી. વૈદિક વર્ષનો આરંભ વાસંતવિષુવદ્દિનથી થતો હતો અને તે કૃતિકા નક્ષત્રમાં આવતો હતો. અયન ચલનનો ક્રમ ઋષિઓ જાણતા હતા અને અયનગણના માધથી થતી હતી. તે પછી શારદવિષુવદ્દિનથી વર્ષારંભ મનાવા માંડયો, તે બ્રાહ્મણો ને આરણ્યકો ઉપરથી જણાય છે. વાસંતવિષુવદ્દિન મૃગશિરા નક્ષત્રમાં પણ પડતો હતો અને એ કાળસ્થિતિ ઇ. સ. પૂર્વે ચાર હજાર વર્ષ ઉપર હતી, એટલે એમ કહેવું ખોટું નથી કે ઇ. સ. પૂર્વે છ થી આઠ હજાર વર્ષ પહેલાં આર્યોએ જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં પુષ્કળ વધારો કર્યો હતો. શારદ વર્ષના પહેલા મહીનાનું નામ અગ્રહાયણ હતું અને તેની પૂર્ણિમા મૃગશિરા નક્ષત્ર ઉપર આવતી હતી. મહાભારત રચાતા સુધી પહેલો મહીનો મૃગશીર્ષ ગણાતો હતો માટે ગીતામાં કૃષ્ણે કહ્યું છે કે, માસોમાં હું મૃગશીર્ષ છું. આ શાસ્ત્રને અંગે ગણિત, બીજ ગણિત, જ્યામિતિ–ભૂમિતિ વગેરે વિદ્યાઓ પણ વધી અને ખીલી હતી. આરબો, મીસરીઓ, ગ્રીકો અને યુરોપિયનો હિંદુઓ પાસેથી આ વિદ્યા શીખ્યા હતા જો કે પાછળથી હિંદુઓ કંઇ નવું કરી શક્યા નહિ અને પરદેશીઓએ તેમાં ઘણા વધારા કર્યા.

જ્યોતિષી, પું૦ [સં.] જોશી; જ્યોતિર્વિદ; જ્યોતિષ વિદ્યા જાણનારો. (૨) ગ્રહાદિક જોનારો તે.

જ્યોતિષ્મત, વિ૦ [સં] પ્રકાશ મારતું; ઝગઝગતું; જ્યોતિવાળું. જ્યોતિષ્માન.

જ્યોતિષ્મતી, વિ૦ સ્ત્રી૦ જ્યોતિવાળી; ચાંદનીવાળી રાત; જેમાં તારાઓ કે ચંદ્ર

ખીલી રહ્યાં હોય એવી રાત્રી તે. (૨) એક ઓષધિ.

જ્યોત્સ્ના, સ્ત્રી૦ [સં.] ચંદ્રિકા; ચાંદની; ચાંદરણું; ચંદ્ર પ્રકાશ. જ્યોત્સ્ના=અજવાળી રાત.

જ્યહ્યાં, અ૦ જુઓ જ્યાં, જહિં.

જ્યહારે, અ૦ જ્યારે.

જ્યહાં,=જ્યાં.

જ્વર, પું૦ (સં.) ધાતુ વૈષમ્યથી શરીરની સાધારણ ગરમીમાં જે વધારો થાય છે તે; માણસના શરીરની ગરમીમાં થયેલો જે વધારો તે; તાવ; તાપ; આતંક; મહાગદ; એક રોગ.

જ્વરઘ્ન, વિ૦ (સં.) જ્વરનો નાશ કરનારૂં; તાવને મારી હઠાવનારૂં; તાવને હરનારું (ઓસડ તે.)

જ્વરાંકુશ, ન૦ તાવને અટકાવનારૂં ઓસડ; તાવ ઉપર આપવાનું ઓસડ.

જ્વરાંશ, પું૦ (સં.) તાવનો જે અંશ તે; તાવની થોડી અસર તે.

જ્વલન, ન૦ (સં.) બળવું તે; દાઝવું તે; જળ જળ થવું તે. (૨) અગ્નિ; ચિત્રો. (૩) કોડીખાર.

જ્વલિત, વિ૦ (સં.) બળતું; સળગેલું; સળગતું. (૨) પ્રકાશિત; તેજોમય; જળહળતું.

જ્વાળા, સ્ત્રી૦ (સં.) બળતી ઝાળ; ભડકો; બળતું; અગ્નિ શિખા. (૨) ધગધગતો અગ્નિ તથા તેનો તાપ. (૩) મનને આકરૂં લાગવું તે; અતિ તીવ્ર લાગણી થવી તે; અતિ ક્રોધ.

જ્વાળાગ્રાહી, વિ૦ (સં.) તરત ભડકો લઇ ઉઠે એવું; ભડકો થઇ બળે એવું; સળગી ઉઠે એવું જે તે.

જ્વાળામુખી, વિ૦ જેના મુખમાંથી જ્વાળાઓ નીકળતી હોય એવું; જ્વાળામુખવાળું. જ્વાળામુખી પર્વત=બળતો પહાડ. (૨) ના. જેમાંથી બળતા ભડકા, ધુમાડી, બળતા પથરા ને ધગધગતો રસ=લાવા વગેરે નીકળતું હોય એવો પોલાં શિખરોવાળો બળતો પહાડ. પૃથ્વીના પેટામાં રહેલી ગરમીને લીધે બળતા અને પિંગળતા અંદરના પાર્થિવ દ્રવ્યોનો રસ થઇ અગ્નિના જોરથી પહાડો વગેરે ફાડીને બહાર નીકળે છે. ગરમ પાણી, રાખ, બળતા પથરા અને ખડકો વગેરેનો રસ જે 'લાવા' કહેવાય છે તે પર્વતોમાં થયેલાં આવાં જ્વાળામુખોમાંથી વખતો વખત જોસબંધ બહાર પડે છે. જ્વાળામુખી પર્વતો બહુધા સમુદ્ર કિનારાની પાસે હોય છે. પાસીફિક મહાસાગરના નાના મોટા બેટો ઉપર ને જાપાનમાં આવા ઘણા જ્વાળામુખીઓ છે. યુરોપમાં ઈટાલી દેશમાં પણ એક મોટો જ્વાળામુખી પર્વત છે. જ્યારે આવા બળતા પહાડો ઉભરાય છે ત્યારે આસપાસના પ્રદેશોની ખરાબી કરે છે. ઈટાલીમાં ત્યાંનો બળતો પહાડ ઉભરાયાથી આગળ બે મોટાં શહેરો દટાઇ ગયાં હતાં જે હાલ ખોદી કાઢવામાં આવે છે. એ પહાડનું મુખ જોવા જવાને રેલવેની સગવડ કરેલી છે.

ઝ.

ઝ, પું० (સં. સં.) ગુજરાતી ભાષાની લિપિના મૂળાક્ષરોમાંનો વીસમો અને વ્યંજનોમાંનો તાળુસ્થાની નવમો મહાપ્રાણ-વર્ણ-અક્ષર.

ઝઈડ, સ્ત્રી० ઝેડ; ઝરડાનો ઝીણો ભુકો; નાનાં નાનાં ખરી પડેલાં સુકાં ઝરડાંની ભુકલી. કંટાળી ઝાડવાંની સુકી ડાળખીઓનો જથો. (૨) ફાટતાં-વાગતાં-ઝપાટાબંધ, એમ વેગ દેખાડતાં વપરાતો એવો ઉચ્ચાર.:-ઝઇડ દઇને ફાડી નાંખ. ઝઇડ દઇને ઝપાટા દે; સસડાટ કરતું હોય તેમ.

ઝઇડકો, પું० ઝરડકો; ચીરો; ફાટ; ઝેડકો.

ઝઇડવું, ક્રિ० સ० ઝરડવું; ફાડવું; ચીરવું; ઝેડવું. (૨) ના. નાનું કંટાળી ઝાડ.:-મારા ખેતરમાં કંઇ ઝાડઝઇડવાં છે ?(૨) ઝાંખરૂં.

ઝકઝક, જુ० ઝગઝગ.

ઝકઝોળ, વિ० ઝાકમઝોળ; તરબોળ; લદબદ; ભરપુર; મશગુલ.

ઝકાર, પું० (સં.) 'ઝ' એવો ઉચ્ચાર-અક્ષર તે; ઝ એમ.

ઝકોર, સ્ત્રી० ફરફરવું તે; પવનમાં ફડફડ થવું તે; ઉડી રહેવું તે. (૨) ગાડું; ગાલ્લી.

ઝકોળ, સ્ત્રી० ઝકોર; ફરફરાટ. (૨) પવનનું વાવું તે. ઉ० ત્રિવિધ પવન ઝકોળ. રામાયણ.

ઝખ, ન० (સં. झष) મચ્છ; માછલું. ઉ० ઝખ ચંચળ ચખ ચતુરાનાં.

ઝગઝગ, અ० ઝગઝગાટ થઇ રહ્યું હોય તેમ; ઉપરા ઉપરી તેજ મારતું હોય તેમ; જળાંજળાં; જળહળ થઇ રહેલું હોય તેમ. ચકચકમાં નરમાશ ને ધવલતા અને ઝગઝગમાં તીવ્રતા ને પિળાશ હોય છે.

ઝગઝગતું, વિ० [સં. झगझगायते] ઝગઝગ થતું; ચળકતું; પ્રકાશ મારતું; તેજસ્વી; ઉજવળ.

ઝગઝગવું, ક્રિ० અ० ઝગઝગ થવું; પ્રકાશી રહેવું; લખલખ થઇ રહેવું; ચકચકવું.

ઝગઝગાટ, પું० ઝગઝગ થઈ રહેવું તે; ઝગઝગતો એવો તેજસ્વી પ્રકાશ; ચળકાટ; તેજની ખૂબ ભભક તે.

ઝગમગ, અ० ઝગઝગ.

ઝગમગવું, જુ० ઝગઝગવું.

ઝગર, વિ० ઉજડ; નિર્જન.

ઝગરણ, ન० [સં. जागृ] જાગવું-સળવળવું-ઝઘડવું તે; જોરમાં ટંટો ચાલવો તે; લડાલડી થવી તે; બોલબોલા ને મારામાર થવી તે; ઝઘડો. (૨) પંચાતી; કલહ :-આમાંથી મોટું ઝગરણ થશે. ઝઘડા ઝઘરણ.

ઝગવું, ક્રિ० અ० [સં.] તેજ મારવું; પ્રકાશવું; ચકચકિત દેખાવું. (૨) દીપવું; શોભવું; સારૂં દેખાવું.

ઝગ્ઘર, વિ० કચરાયેલું; વાગવાથી દબાવાથી લોહી નહિ નીકળતાં કચરાઇ પિલાઇ ગયેલું એવું. અ० જડ થઈ ગયેલું હોય તેમ; ચપટ.:-એનાં અંગ ઝગ્ઘર થઈ ગયાં છે.

ઝઘડવું, ક્રિ० અ० ઝઘડો કરવો; લડવું; વઢવું; ટંટો કરવો; બોલચાલ કરવી; લડાલડી-મારામારી કરવી. સામ સામે અથડાવું; ભટકાવું. ઉ० વઢો ઝઘડો કે સાંજ પડો પણ દાણ ગોરસનું લેશુંરે. પ્રેમાનંદ.

ઝઘડાખોર, પું० લડવાડિયો; ટંટાખોર; વઢકારો; સહેજમાં લડાઇ કરે એવો.

ઝઘડો, પું० [સં. हन-जघ्न.] લડવું તે; મારામારી; વઢવાડ; લડાઇ; ટંટો; બોલાબોલ; ઝઘડવું તે.

ઝબારેજવું, ક્રિ० અ० [સં. झगझगायते] ખૂબ અજવાળું પડે તેમ બળ્યા કરવું તે; પૂર્ણ-વગર હરકતે પ્રકાશ પડ્યા કરવો; ઝગઝગ થઈ રહેવું; સારી પેઠે પ્રકાશ પડતો

હોય તેમ થઇ રહેવું.:-દીવા ઝધારે જતા હતા; ચંદ્રમા માથે આવ્યો હતો અને ચાંદની ઝધારે જતી હતી.

ઝઝ્ઝો, પું૦ 'ઝ' અક્ષર; ઝ, એમ, ઝકાર.

ઝઝણાટ, પું૦ ઝણઝણ થવું તે; ઝણઝણાટ; 'ઝણઝણ' એવા ધ્વનિવાળો ઝીણો પણ તીણો અવાજ. (૨) ચામડી ઉપર અગ્નિ કે તિખાશ વગેરેથી તેમજ લોહીના અટકવાથી થઇઆવતી લાગણી ઉશ્કેરે એવી અસર; આકરી પણ ધડકારાની માફક આવે ને શમે એવી પીડ; ઝીણી બળતરા; વીણાના તારનો જે થરથરાટ-તરંગ તે; તરંગતા; ધ્રુજારો; રોમાંચ; રૂંવાં ઉભાં થઈ જવાં તે.

ઝઝણી, સ્ત્રી૦ શરીરના અવયવો દબાણમાં રહ્યાથી કે નબળાઇથી તે ભાગમાં લોહીનું ફરવું બરોબર નહિ થવાથી ચામડી ઉપર ને મહિં જે ઝીણા થરકાર જેવી અસર થાય છે તે; શરીરના અમુક ભાગ ઉપર થઇ આવતી ઝીણી આછી ને થોડોજ વખત રહેતી કંપારી જેવી અસર તે; ખાલી; ઝણઝણ થય રહેવું તે. કમકમી; કંપારી. (૨) ઝાંઝ; જોખ; ગુસ્સો, ક્રોધની તીવ્ર લાગણીની ચામડી ઉપર થઇ આવતી અસર. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝઝણી ચઢવી=ક્રોધને લીધે મનમાં અને ચામડી ઉપર તીવ્ર કંપારી જેવી લાગણી થવી; ક્રોધ ચઢવો; દુ:ખ, દયા ઇત્યાદિકને લઇ ધ્રુજારી જેવી તીવ્ર અસર થવી તે.

ઝઝુમવું, ક્રિ૦ અ૦ હદ, કિનાર, સીમાની ઉપર ઝૂકી-ઉલ્લંઘી-લટકી રહેવું; કોઇ આધાર કે અટકણની ઉપર બહાર લટકયા કરવું; ટમટમી રહેવું; પડું પડું થઇ રહેવું. :-છેડા ઉપર ઝઝુમે છે. (૨) તલપ્યા કરવું; મતલબને માટે એક ને એક ઠેકાણે ભમ્યા કરવું. (૩) ધાઇ ધાઇ-ધસી ધસીને સામા ઉપર પડવું; લડવું; ઝઘડવું. (૪) અમુક આધારના બળે જોર કર્યા કરવું; જોરમાં તાનમાં રહેવું.:-તે પારકી પુંજી ઉપર ઝઝુમે છે. વરસાદ ઝઝુમી રહ્યો છે પણ પડતો નથી. માથે કરનો બોજો ઝઝુમે છે.

ઝટ, અ૦ [सं झटिति] તરત; એકદમ; હમણાં ને હમણાંજ; તાકીદે; ઉતાવળે; જલદીથી; તાબડતોબ.

ઝટક, સ્ત્રી૦ ઝાપટ; ઝાટક; આંચકો; ઝડપથી પાડી નાંખવું તે; ઝટ પડી ફરીજાય તેમ કરવું તે. (૨) કુસ્તીનો એક દાવ.

ઝટકવું, ક્રિ૦ સ૦ જોરથી તરછોડી નાંખવું; ઝાટકવું; ઝપટથી ઉડી જાય એમ કરવું; ઉડાવી દેવું; ખંખેરવું; જોરથી હવામાં ઉડાડવું. (૨) ઉંચકીને દૂર ફેંકી દેવું.

ઝટકામણ, ન૦ સુપડાથી ઝાટકતાં ફોફા જેવું હલકું હોઇ બહાર ઉડી ગયેલું એવું જે તે; ઝાટકતાં નીકળેલું જે તે; ફોતરાં-કુસકા; પોચા કણ વગેરે તે; સત્ત્વહીનવસ્તુ.

ઝટકામણી, સ્ત્રી૦ ઝાટકવાની મજુરી તે.

ઝટકાવવું, ક્રિ૦ પ્ર૦ કોઇ ઝાટકે એમ કરવું; ઝટકાવવું; સુપડાથી કચરો, ફોફાં ને ફોતરાં વગેરે દૂર થાય એમ કરાવવું; સુપડાથી ચોખ્ખું કરાવવું. (૨) ઘા કરાવવો; હથિયારથી જખમ કરવો; મારવું; ઘાયલ કરવું; ઝટકાવી નાંખવું.

ઝટકો, પું૦ હથિયારને હવામાં વિંઝીને કરેલો આઘાત તે; ઘા; જખમ; જોરથી હથિયાર મારીને પાડેલો કાપ; ચીરો; ખાડો તે. (૨) દિલને એકાએક લાગેલું દુ:ખ તે; લાગણીનું એકદમ ખૂબ દુખાવું તે. (૩) આંચકો; હડસેલો; ધક્કો. (૪) રીસ ચઢવી તે; ચાટકો; દુભણ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝટકાપડવા=મોટી હાનિ થવી; મોટું દુ:ખ થવું; ઘા પડવા. ઝટકા ખાવા=ઘા સહેવા;

હથિયાર સાથે લડવું. ઝટકા મારવા=સખત લાગી આવે એવાં આકરાં મહેણાંટાણાં મારવાં. રૂ૦ પ્ર૦ ઝટકા પડવા=શું થાય છે? કંઇ થવાનું નથી, એમાં કંઈ મોટું દુઃખ થવાનું નથી, શા માટે ન કરે? એવા અર્થમાં વપરાય છે.:- એને શા ઝટકા પડે છે? મને તો કંઇ ઝટકાએ પડતા નથી, અર્થાત્ મને કંઇ થવાનું નથી. ઝટકાના બોલ=ટાણો; મહેણું; ખરેખરી લાગણી દુખાય એવો સખત બોલ તે.:- સાસુ તો ઝટકાના બોલ બોલે છે.

ઝટઝટ, અ૦ ઉતાવળે ઉતાવળે; બહુ જલદી જલદી; ઝટપટ; તાકીદે:-ઝટ ઝટ કામ આટોપી લે.

ઝટપટ, અ૦ તરતજ; ઝટ લઇને; એકદમ; તાબડતોબ.

ઝટપટી, સ્ત્રી૦ જોશમાં ચાલેલી તકરાર; બોલચાલ.

ઝટવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝુંટી લેવું; ખુંચી લેવું. (૨) ઝડપ મારીને અથવા છેતરી કે ભ્રમમાં નાંખીને પડાવી લેવું; ખેંચી લેવું; છીનવી લેવું. ઉ૦ એકને આપે અને બીજાનું ઝટે. શામળ.

ઝટાપટી, સ્ત્રી૦ સામસામે આથડીને બોલવું-મારામારી કરવી તે; કજિયો; બોલાબોલ.

ઝડ, સ્ત્રી૦ શબ્દાલંકાર, એક પછી એક મળતા સ્વરોની-અક્ષરોની પદ્ય રચના તે; સરખા ઉચ્ચારના સમ સ્વરવાળા અક્ષરોની ઝડી-ધારા તે. ઝડઝમક. (૨) એક તાલ. (૩) લેહ; તાલ:-ઝડ લાગવી એમ કહેવાય છે.

ઝડકામણ, ન૦ ઝાડકણ; ઝાડકતાં નીકળેલી થોથ કચરો વગેરે તે. (૨) ઝાડકવાની મજૂરી.

ઝડકામણી, સ્ત્રી૦ ઝાડકવાની મજુરી તે; ઝાડકવાનું લવાજમ.

ઝડકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ સુપડાથી અનાજ વગેરે સાફ ચોખ્ખું કરાવવું તે; ઝાડકીને ચોખ્ખું કરાવવું; ઝટકાવવું. (૨) ઠપકો દેવરાવવો.

ઝડકો, પું૦ ચીરો; ફાટ; લાંબો કાપ; ઝરડકો.

ઝડઝમક, સ્ત્રી૦ તે શબ્દાલંકાર કે જેમાં એક એકની સમાન અક્ષરો આવે અને સ્વરમ તાન ઉપજાવે. વૃત્યનુપ્રાસ ને શ્રુત્યનુપ્રાસ એકને મળતી રચના તે.:-ઝડઝમકથી કવિતા સારી લાગે છે. ઉ૦ મોટું એણે કીધું કામ માટે દેશે મોટું માન, મોટા મોટા મહીપતિ મહીપતરામને. ક. દ. ડા.

ઝડતી, સ્ત્રી૦ જડતી; ચોરાયેલી કે છુપાવેલી વસ્તુની બારીક તપાસ ચલાવવી તે. (૨) જપતી; માલમિલકત ઉપર બેસાડેલી જે તકેદારી તે.

ઝડપ, સ્ત્રી૦ ગતિનો વેગ; દોડ; ઉતાવળે ચાલવું તે; ઉતાવળી ચાલ; ત્વરા. (૨) ઉતાવળ; તાકીદ; જલદી. (૩) ચાલાકી; છોપ; છટા; ધાટી; ઉતાવળે કામ કરવાની આવડત-સ્વાભાવિક ઉતાવળિયાપણું તે. (૪) ઉતાવળ અને જોરથી પકડી લેવું તે; ઝપટ; અડફટ; સપાટો.:-તેણે ઝડપ મારીને લઇ લીધું. ક્રિ. પ્ર. ઝડપ મારવી.

ઝડપપંખો, પું૦ ઝડપે ચાલનારો મોટા કચેરીનો પંખો તે.

ઝડપલું, ન૦ ઝુંટ મારવી તે; ચોટ; ઉ૦ ગુમી મારે ઝડપલું હીરા જેવી હોય.

ઝડપવું, ક્રિ૦ સ૦ એકદમ અદ્ધરથી પકડી લેવું; ત્વરાથી એકદમ ધરીને ઝાલી લેવું; ઝડપી ઉઠાવી લેવું; ઝપટ મારીને એકદમ ઓચિંતું લઈ લેવું; પોતાના ઉપયોગ=કામની વસ્તુ બીજો માણસ લઇ ન જાય તેથી એકદમ ઉઠાવી લેવી તે:-કુંવનો નવર ઘોડિયામાંથી ઝડપાય છે. (૨) એકદમ બળતું લઇ ઉઠવું; સપાટો બંધ સળગવું; લાગવું; ભડકો લઇ ઉઠવું. (૩) જોતજો.

તામાં અદ્ધરથી ઉઠાવી લઈ ગળી જવું; એકદમ પંજામાં લઇ લેવું. ઉ૦—રાવણ જેવા બળિયાઓને કાળે લીધા ઝડપી.

ઝડપાઝડપી, સ્ત્રી૦ ઘણા જણે એકી વખતે કોઇ વસ્તુ ઉપર ઝડપ મારવી તે; ઘણા જણની એક સાથે લેવાલી થવી તે; હું લઉં હું લઉં, એવી ઇંતેજારી ભરી ઘણા જણની લઇલેવાની ધમાલ તે; લેવાની ધાઇ. (૨) હથિયાર કે લાકડીઓની સામસામે જે સખત મારામારી થવી તે; એકદમ ઓચિંતી એકાદ જણે ઝડપ મારી તે ઉપરથી બીજાઓ પણ સામસામા ઝડપ મારવા મંડી જાય એવી જે હાલત તે. હોંસાતુસીની લડાઇ.

ઝડપીલેવું, ક્રિ૦ સ૦ એકદમ ઓચિંતું અદ્ધર ઉપાડી લેવું; ઝડપ દઇને લઇલેવું તે; ઝડપવું.

ઝડવઝડ, અ૦ સહેજસાજ; ઝળઝળાં થયાં હોય એમ.:—ઝડવઝડ દહાડો જણાતાં ચાલ્યા તે ઝડવઝડ દહાડો રહ્યો ત્યારે પહોંચ્યા. ક. દ. ડા.

ઝડાકો, પું૦ ઝપાટો; એકદમ જોસમાં ચાલેલી તકરાર; સપાટો. (૨) એકદમ જોરભેર કંઇ કરવું તે.:—તપખીરનો ઝડાકો ખેંચ્યો કે આતાળપાતાળ થઇ ગયું. (૩) ખૂબદમ બસવવો તે; રપેટી.

ઝડિયું, ન૦ ઝુડિયું. (૨) સ્ત્રી૦ ઝડીઓ (કાઠિયાવાડી)

ઝડી, સ્ત્રી૦ વચમાં વચમાં રહી ન જતાં એક સપાટે વરસાદનું પડવું તે; ધારાસાર; રહી રહીને પડતાં વરસાદનાં ઘણાંક ઝાપટાંમાંનું એક એક ઝાપટું તે; એક સાથેજ જે વરસાદની ધારાઓનું પડવું તે; જળપ્રપાત; વરસતા વરસાદનો જે એક એક તરંગ—મોજો કે હેરો તે.:—વરસાદની ઝડીઓ પડવી. (૨) ગાયનનું એક એક પછી એક એમ થતું આવતું આવર્તન તે; ઉપરાઉપરી ગવાતાં ગીતોમાંનો એકેકો આંતરો, અટકાવ રહિત ભાગ તે; રમઝટ.:—ગીતોની ઝડીઓ પડે છે. (૨) રહી રહીને ઉપરા ઉપરી કોઇ વાતનું ચાલુ રહેવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝડી પાડવી=ઉપરા ઉપરી—એક પછી એક અમુક કાર્યક્રમ ચાલુ રાખ્યા કરવો તે; ધારાસાર ચલાવવો.

ઝણકાર, [સં. ક્ષણ] 'ઝણ ઝણ' એવો અવાજ થવો તે; ઝણત્કાર; ઝણણણ એવો અવાજ તે. વીણાના તારના છટકારામાંથી કે ઝીણી ઘુઘરીઓના હાલવાથી થતો એવો અવાજ રણકાર તે.:—ઝાંઝરનો—વીણાના તારનો ઝણકાર.

ઝણઝણ, અ૦ ઝણણણ થવું તે; ઝણણ એવો અવાજ તે; ઝણકાર થતો હોય તેમ. (૨) ઘસાયાથી ચામડી ઉપર અને તીખું ઉનું ખાવાથી મોંમાં બળતરા જેવી જે અસર થાય છે તે; બળતરા; ચરચરે એવી અસર થતી હોય તેમ; ઝણણણ થઇને બળતું-લાગતું હોય તેમ; ચણચણ; તમતમ ચામડી ઉપર કે મનમાં ઝીણી ને ધીરી પીડાની અસર થયા કરવી તે.:—મનમાંને ચામડીપર ઝણઝણ થયા કરે છે.

ઝણઝણવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝણઝણ એમ થવું; તમતમવું; ચણચણવું; ઝણઝણી આવે તે વખતે જેવી અસર થાય છે તેવી અસર થવી. (૨) ઝણત્કાર થવો; ઝણણ એવો ઝીણો અવાજ થયા કરવો :—વીણા ને સતારના તંગ કરેલા તારો કેવા ઝણઝણે છે.

ઝણઝણાટ, પું૦ ઝણઝણ થઈ રહેવું તે; મોટો ઝણત્કાર; ઝમઝમાટ. (૨) બળતરા; બળવાની જરા વધારે પીડ તે. (૩) ધમધમાટ; ખૂબ લાગણી થવી તે; રૌમરોમ લાગણીની અસર થઇ રહેવી તે; બહુ તીવ્ર લાગણી થઇ આવવી તે.

ઝણુઝણી, સ્ત્રી૦ ઝઝણી; રૂધિરાભિસરણ અ- ટકયાથી થઇ આવતી એક અસર; ચામડી ઉપર રૂંવાં ઉભાં થાય એવી જે અસર થાય છે તે; સ્નાયુઓ દબાયાથી લોહીનું ફરતું અટકી જઈ શરીરના દબાયેલા ભાગ ઉપર જે અસર થાય છે તે; ખાલી. (૨) રીસ; તમતમાટી. ક્રિ. પ્ર. ઝણુઝણી ચઢ- વી=કંપારી આવવી; લાગણીની અસરથી રૂંવાં ઉભાં થવાં; ક્રોધ-રીસની તીવ્ર અ- સર થવી.

ઝણુણુણુ, અ૦ તારના થરકારમાંથી ને ઘુઘરી- ઓમાંથી નીકળતો એવો અવાજ. (૨) કંપારી ઉત્પન્ન કરે એવી જે અસર તે; ઝણુઝણુ થવું તે; ઝણત્કારનો અનુકરણા- ત્મક ઉચ્ચાર તે ઝણુણુણુ.

ઝણત્કાર, પું૦ [સં.] ઝણકાર; ઝણુઝણુ થવું-લાગવું તે; ઝણુઝણુ એવો જે અ- વાજ તે.

ઝનુન, સ્ત્રી૦ (ન૦) [આ.] ગાંડો જુસ્સો; અવિચારી અત્યંત આકળો-આતુર ક્રોધ; ધર્મને માટે જે જ્વલંત લાગણી થઇ આવવી તે; સહેજમાં જે તીવ્ર લાગણી- વાળો સારાસાર વિચાર રહિત ક્રોધનો ઉગ્ર જુસ્સો ચઢીજવો તે.

ઝનુની, વિ૦ ઝનુનવાળું; ઉગ્ર ક્રોધ એકદમ બહેકી જઈ જે સારાસાર વિચારને તજી જુસ્સાને વશ થઇ ગાંડું બનતું હોય તે.

ઝપ, અ૦ એકાએક; એકદમ; તરત; ઝટ લ- ઇને; તાબડતોબ; ઝડપબંધ.

ઝપઝપ, અ૦ તરતજ; ચપચપ; ટપોટપ; એક પછી એક બહુ ઝડપભેર; ઝટઝટ.

ઝપટ, સ્ત્રી૦ ઝડપ મારવી તે; ઝપાટો; એકા- એક જોરથી તલપ-અડફટ મારવી તે; હાથનો કે પાંખનો ઓચિંતો આઘાત પડવો તે; આસ્ફાટ; આક્ષેપ; આંચકો; ધક્કો; હડસેલો; અડફટ.:-એક ઝપટ મા- રીને તેણે લઇ લીધું. બાજની ઝપટમાંથી ચકલીઓ બિચારી કયાંથી છટકી જાય? ભૂતપ્રેતની ઝપટ લાગે ત્યારે વ્યાકુળ થાય. (૨) દોડ; પ્રોડ; વેગ. (૩) ચાલાકી. (૪) ત્વરા; ઉતાવળ; જલદી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝપટ મારવી: ઝાપોટ મારવી; આંચકો લગાવ- વો; અદ્ધર ઉડાવી લેવું; તલપ મારવી; એક સપાટો મારીને નાશ કરવું, પાડી નાંખવું, વસ્તુ હોય તો લઇ લેવી વગેરે તે; ઝુંટ મારવી.

ઝપટપંખો, પું૦ મોટા હાથાવાળો અને ઝા- પાટાબંધ પવન નંખાય એવો વિંઝણો. ઉ૦ ઝપટ પંખો ઝેર ઘણું છે તારી ઝડ- પમાં હો, વાંસલડી. દયારામ.

ઝપટાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝપટમાં આવવું; અડ- ફેટે ચઢવું; અમુકની અસર તળે આવવું, આંટીમાં-વેગના સપાટામાં પકડાઈ-પટકાઇ જવું. (૨) ઝપટ વાળવી; ઉડી જાય તેમ થવું; ખંખેરાવું; ધૂળ નીકળવી. (૩) ઠપ- કામાં આવવું; ઠોક મહેણાં સાંભળવાં (૪) મરજી ઉપરાંત નાણાં આપવાં પડે એવી હાલતમાં આવવું; સપટાવું; સકંચામાં આ- વવું; ભિડાવું; તંગથવું; દબાણમાં આવવું.

ઝપાઝપી, સ્ત્રી૦ બે અથવા વધારે માણસો વચ્ચે એક બીજાની સામે સપાટાબંધ ઉતાવળિયા મારામારી થવી તે; સામ- સામે સટોસટ લગાવી દેવાની મારામાર તે; નાની લડાઈ; મોટી લડાઇને માટે એક બીજાની સામે આવીને પડેલાં લશ્ક- રોમાંનાં નાનાં નાનાં ટોળાં વચ્ચે જે એ- કાંતિક મારફાડ થાય તે; કાપાકાપી; કત- લ; છમકલા જેવી નાની લડાઈ.

ઝપાટવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝપાટો મારવો; લગાવી દેવું; ઠોકવું. (૨) બોલના ઠોક દેવા; મ- હેણાં ટાણાં મારવાં; ઝાટકી નાંખવું; ખૂબ ઠપકો દેવો. (૩) ઉતાવળા ઉતાવળા ખાવું;

ચાંપીને જમવું; ગળચવું; સારી પેઠે જમવું.

ઝપાટો, પું૦ જોરશોર ઝપટનું લાગવું તે; થપડાક; તમાચો; અડફેટ; આંચકો. (૨) ઝપટની સાથે આવી લાગતું જે જોર તે; જોરથી ચાલતી વસ્તુની ઝપટની જે અસર તે; સપાટો; અમુકના જોરનો જે આઘાત લાગવો તે:-લૂ-પવન ને વરસાદનો ઝપાટો. (૩) બહુ ઝડપ અને જોરથી કોઈ વસ્તુનું લાગવું, પડવું, વાગવું તે: લાકડીનો ઝપાટો. (૪) ઝડપ અને જોરથી વિસ્મય ઉપજે એમ કાર્ય કરવું તે; કાર્ય કરી નાંખવાની ત્વરા અને બાહોશી તે; ઝટ કાર્ય કરવાની હોંશિયારી; આવડત:-હું લખવા બેસું ત્યારે મારો ઝપાટો જોજો. (૫) વચમાં જોર મંદ પાડયા વગર એકદમ કાર્ય કરી નાંખવું તે; તડાકો:-પવનના ઝપાટા. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝપાટો મારવો=સપાટાબંધ કાર્ય કરી નાંખવું; સામાને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય તેમ કાર્ય કરવું; બહુ ત્વરા અને જોરથી જોરદાર-બાહોશી ભરેલું કાર્ય કરવું તે. (૨) થાપડ મારવી; ટક્કર મારવી; એક ઝપટમાં સામો પ્રતિસ્પર્ધી ચૂપ થઇ જાય એમ કરી બતાવવું.

ઝપેટ, સ્ત્રી-ઝપાટો.

ઝપેટવું, જુઓ૦ ઝપાટવું.

ઝપેટો, પું૦ ઝપાટો.

ઝપોઝપ, અ૦ ટપોટપ; ઝપઝપ; એક પછી એક ઝટઝટ ઉઠાવી લેવાય તેમ; ઉપરા ઉપરી ઉતાવળે સટ સટ થતું હોય તેમ.

ઝબ, અ૦ ઝંપલાતું હોય તેમ; ઓચિંતું એકદમ ઝડપથી અમુક કાર્ય કરાતું હોય તેમ; ઝપ. તરત; ઓચિંતું; એકદમ; જોયા જાણ્યા વિચાર્યા વગર; સાહસિક થઇને:-ઝબ દઇને ખીસામાં શું હાથ નાંખે છે. ઉ૦ તાતું તેલ ભળે ઝબ ભડકો થાય, હો રંગ રસિયાજી. દયારામ.

ઝબકવું, ક્રિ૦ અ૦ અવનવો બનાવ બનવાથી અવનવી વસ્તુ જોવાથી કે સાંભળવાથી ચમકવું; ઉંઘમાંથી એકદમ જાગી ઉઠવું; ઓચિંતું કોઈ વાત વિષય સ્પર્શ ઇત્યાદિનું દર્શન, શ્રવણ કે સ્પર્શથી તેની પ્રતિ જાગ્રત થઇ જવું; ચોંકવું. (૨) રહી રહીને ચળકાટ મારવો; પ્રકાશનાં કિરણ ફેંકવાં; ઝબુકવું. ઉ૦ હું તો ઓચિંતી ઝબકીને જાગી; છાતી ધડકતે ધ્રુજવા લાગીઃ આમાં બીક જેવી અસર લાગે છે ને ચોંકવુંમાં કુતૂહલ જેવું હોય છે.

ઝબકારો, પું૦ રહી રહીને ઓચિંતો અને એકદમ ભભુકો-પ્રકાશનો ચળકાટ દેખાવ થવો તે; તેજનો ભભુકો; અત્યંત અજવાળી કિરણજાગતું ઓચિંતું પ્રકાશવું અને તરતજ પાછું અદૃશ્ય થઇ જવું. અગ્નિ, વિજળી વગેરેના તેજસ્વી પ્રકાશનું ભભુકી તરત મંદ પડી જવું તે; ચળકાટ મારવો તે; ભભુકો; ચમકારો. (૨) ભડકી ઉઠવું તે; ચમકવું તે; ચમકારો તે.

ઝબકોળવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝબદઇને બોળી કાઢવું; રંગ વગેરે ચઢાવવા કે ધોવા માટે કોઇ વસ્તુને પાણીમાં ડુબાડી તરત કાઢી લેવી તે; પાસ દેવો; ધોવું; પાણીપાવું; બોળવું; પાણીમાં ડુબાડી લેવું; પ્રવાહીમાં બોળી કાઢીને સાફ કરવું; જેમ તેમ ધોઈ નાંખવું; જેવો તેવો પાસ દેવો; જેવું તેવું સ્નાન કરાવવું. (૨) પોંચો પલાળીને ખાવું જમવું; લાભીજવું; ખાટીજવું; ઘીનું ભોજન કરીજવું:-તમે પોંચો ઝબકોળી જાઓ તેમ નથી.

ઝબકોળો, પું૦ પાણીમાં બુડાડવું અને તરત પાછું કાઢવું, એમ કર્યા કરવું તે; પાણીમાં બોળી કાઢવાની ક્રિયા તે.

ઝબુકવું, ક્રિ૦ અ૦ રહી રહીને ચમકવું; તેજનાં કિરણનું રહી રહીને ઓચિંતાં બહાર

પડવું; ચળકવું; ચળકાટ મારવો; ચકચકિત વસ્તુ હાલવાથી તેનાં કિરણોનું એકદમ એક બાજુએથી બીજી ને બીજીથી ત્રીજી બાજુ તરફ ફેંકાવું. ચકચકવું:–કાને ઝબુકે ઝાલ જો.

ઝબુકો, પું૦ ઝબ દઇને પ્રકાશ મારવો–તેજનાં કિરણનું ફેંકાવું તે; ઝબકારો; ચળકાટ ઉઠવો તે; ઝળકારો; એકદમ હવામાં તેજનો ભભુકો થઈ તરતજ પાછો બંધ પડી જવો તે; ઝબ દઇને ભડકો થઈ જવો તે.

ઝબોઝબ, અ૦ ઝબઝબ; ઉપરાઉપરી; એકદમ; ઝપોઝપ; તરતજ; એક પછી એક વગર વિલંબે.

ઝબોળવું, ક્રિ૦ સ૦ કોઇ ચીજને પાણીમાં બોળી કાઢવી; રહી રહીને પ્રવાહીમાં બોળી કાઢયા કરવું. (૨) પોંચો ખુડાડી–પલાળીને આનંદે જમવું; ઘીમાં બોળી બોળીને ખાવું; લાભ લઇ જવો; મિદાશથી ઘી ભરેલું મિષ્ટ મોંઘું ભોજન ખાવું; ફાયદો હાંસલ કરવો; નફો–લાભ મેળવવો; કમાવું; પ્રાપ્ત કરવું:–મિલકત–ભોજન કબજે પડયાં, હવે ભાઇ શું ઝબોળવાનાછે?

ઝબોળિયું, ન૦ કોઇ વસ્તુને પાણીમાં ઝબોળી કાઢવી તે; કોઈ ચીજને પ્રવાહી પદાર્થમાં બોળવી તે; ડુબકું; ડુબકી. (૨) ઝટ લઇને પાણીમાં ડુબકી મારી બહાર નીકળી જવું તે; જેવું તેવું સ્નાન કરી લેવું તે.

ઝભલું, ન૦ ઝભ્ભા જેવું નાનાં છોકરાંનું પહેરણ–બદન તે; કુડતું; બાળકનું પહેરણ. ૩૦ પ્ર૦ ઝભલાં ટોપી=મોસાળથી બાળકને જે પહેરણ ને ટોપી વગેરે લુગડાં આપવામાં આવે છે તે; બાળકનાં વસ્ત્ર. ઝભલાં ટોપી કરવાં=મોસાળિયાંએ ભાણેજાંને (બાળક ભાણેજાંને) કપડાં કરવાં તે; મિત્રો વગેરેએ બાળકને સુંદર વસ્ત્ર વગેરે ભેટ આપવાં.

ઝભ્ભેકરવું, ક્રિ૦ સ૦ [અ. ઝબાહ] ભોગ આપવાને માટે પશુ–પ્રાણીને કાપવું; કતલ કરવું; વધેરવું; ભોગ આપવો; ઝટકો મારીને ઝપાટા બંધ પ્રાણીને કાપી નાંખવું. (૨) ઠાર મારવું; જીવથી મારવું; શિરચ્છેદ કરવો; કાપી–વાઢી નાંખવું. (૩) પાર કરવું; ખતમ–ખલાસ કરવું; સાફ કરી નાંખવું:–તે બધું જભ્ભે કરી ગયો. (૪) પચાવી નાંખવું; હજમ કરી નાંખવું; ખાઇ જવું.

ઝભ્ભો, પું૦ [फा. जुब्बा] જબ્બો, જભ્ભો. ગળાથી પગના નળા લગી લબડતું રહે એવું છુટું ને ઢીલું ઉપર પહેરવાનું અંગરખું; છુટી બાંયનો લબડતો રહે એવો કફની જેવો ડગલો; જામો. (૨) હમેશના સાધારણ પોષાક ઉપર પહેરવાનો ડગલો, કે જે પહેરનારની પદવી, ઓધ્ધો, અધિકાર, કામ કરવાની યોગ્યતા અને વિદ્યાની અમુક શાખાની કુશળતા બતાવે છે. રોબ; ગવન:–બારિસ્ટરનો ઝભ્ભો. આરબો, ખ્રિસ્તી ધર્મ ગુરૂઓ, અને રાજ્યમાં અમુક અમુક કાર્ય કરનારાઓ ને ઓધ્ધેદારો અસલ રોમન રાજ્યમાં જુદી જુદી તરેહના ઝભ્ભા પહેરતા હતા. હાલ પણ એ રીત ચાલુ છે અને તેથી યુનિવરસિટીની છેવટીની ઉપાધિઓ પામેલા, વકીલો, બારિસ્ટરો, ન્યાયાધીશો અને ધર્મોપદેશકો પોતપોતાની પદવી ને યોગ્યતા બતાવનારા જુદી જુદી તરેહ ને નિશાનીઓવાળા ઝભ્ભા પહેરે છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝભ્ભો મેળવવો=ઝભ્ભો પહેરવાની યોગ્યતા મેળવવી; બી. એ. ઈત્યાદિ યુનિવરસિટીની ઉપાધિ ને વકીલાત, ઉપદેશ વગેરે કરવાની યોગ્યતા મેળવવી.

ઝમક, સ્ત્રી૦ [सं. यमक] ઝમઝમાટવાળો

રણુકાર; સજાતીય શબ્દોચ્ચારથી ઉત્પન્ન થતો જે લલિત ધ્વનિ તે, ઝડઝમક કહેવાય છે; કાવ્ય વિષયમાં આ એક શબ્દાલંકાર છે. સરખા ઉચ્ચારના શબ્દોની આવૃત્તિ; લાટાનુપ્રાસ.

ઝમકવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝમઝમ એવો અવાજ થવો; ઝમકાર થવો; ખડખડવું; વાગવું. (ધાતુના વાદિત્રનું-ઘુઘરીનું) (૨) બળવાથી અથવા બળતરા ઉત્પન્ન કરે એવી ચીજ ચામડી ઉપર લાગવાથી ચરચરવું; થોડી થોડી વાર રહીને રવરવ થવું; ઝીણું ઝીણું બળવું.

ઝમકાર, પું૦ ઝમકારો; ધાતુના પાત્રનો કે વાદિત્રનો રણુકો; ઠણુકો.

ઝમકારો, પું૦ 'ઝમ' એવો ધાતુનો અવાજ તે; રણુકો, તાતી-ગરમ કે બળતી વસ્તુને એકદમ પાણી વગેરેમાં બોળતાં થતો એવો અવાજ.

ઝમઝમ, અ૦ ધાતુ વગેરેમાંથી નીકળતો એવો અવાજ; પાણી વગેરે બળતાં થતો એવો અવાજ. (૨) તીખું તમતમું ખાવાથી મોઢામાં ગરમી જેવી અસર થાય તે. ગરમ વસ્તુ કે દેવતા લાગવાથી અથવા ફટકા પડવાથી ચામડી પર થતી એવી અસર; ચણુચણુ થવું તે; ઝીણી પીડા થયા કરવી તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝમઝમ થવું=બળવું. ઝીણી વેદના થવી.:-ગઇ કાલે વિંછી કરડયો હતો તોપણ હજી આજે તે ઠેકાણે ઝમઝમ થયા કરે છે. ઝીણો ધીમો અવાજ થવો તે.

ઝમઝમવું, ક્રિ૦ અ૦ 'ઝમઝમ' એમ થવું; ધાતુનો કે ઘુઘરીઓનો ઝીણો ને ધીમો અવાજ થયા કરવો. (૨) ઝીણી થોડી રહી રહીને બળતરા જેવી વેદના થયા કરવી; ચણુચણવું; તમતમવું. (૩) ઝીણો ઝીણો વરસાદ પડવો; ઝીણા ધીમા અવાજ સાથે પાણીનું ટપકવું; ઝરવું; બહાર નીકળવું.

ઝમઝમાટ, પું૦ ઝમઝમ થવું તે; બળતરા; તીખી ઉની તીવ્ર વસ્તુની ચામડી ઉપર થતી અસર. (૨) ઝમઝમ એવા અવાજનું ગણુગણી રહેવું તે.:-ઝાંઝરનો ઝમઝમાટ. ખણુખણાટ; ઘુઘરીઓનો ઝીણો ધીમો ધમધમાટ; છનછનાટ.

ઝમરૂખ, ન૦ જમરૂખ; જામફળ; જમરૂખીનું ફળ. (૨) બિલોરી કાચનાં લોલકવાળો કાચની સુંદર હાંડીઓનો દીવો; રોશની કરવા માટે અદ્ધર લટકાવાય એવી સુંદર કાચની બનાવટ.

ઝમવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝીણાં છિદ્રો અને તરડોમાંથી પસીનાની માફક અંદરના પાણીનું બિંદુ બિંદુએ બહાર નીકળવું; થોડે થોડે પાણી બહાર વહી નીકળવું; ટિંપેટિંપે પાણીનું બહાર ફૂટી નીકળવું.:-કોરી માટલીમાંથી પાણી ઝમે છે. ચંદ્રકાંત ઉપર ચંદની પડતાં તે ઝમવા માંડે છે. આ પત્થરનાં છિદ્રમાંથી પાણી ઝમે છે.

ઝમાઝમી, સ્ત્રી૦ એક બીજાની સામે મહેણાં મારતાં ને હાથના ચાળા કરતાં લડવું તે.

ઝમીજવું, ક્રિ૦ અ૦ નાનાં છિદ્રો કે તરડોમાંથી થોડે થોડે અંદરના બધા પ્રવાહીનું નીકળી જવું; ટપકી જવું; વહી જવું; ધીરે ધીરે નીતરી જવું; નીચે ઉતરી પડવું. (૨) ઝામી જવું; બાઝવું; બંધાઈ જવું.

ઝમોર, પું૦ [हिं. जमहर] કહેર; કમકમી છૂટે એવું મરણ (મરણો) થવું તે. અગ્નિમાં પડીને જીવતાં બળી મરવું તે; ઘણાં માણસોએ એકઠાં થઇ બળતી ચિતાઓમાં પડીને મરી જવું તે. મુસલમાન લોકોના અમલ દરમિયાન જ્યારે પ્રજા ઉપર મોટી આફત આવતી ત્યારે કે જુલમ ગુજરતો ત્યારે ભાટ લોકો ત્રાગાં કરવા માટે પોતાનાં નવાં પરણેલાં જુવાન જોડાંને એકઠાં

કરી ગામની ભાગોળે મોટી ચિતા ખડકી જીવતાંજ બાળી મૂકતા. આ કમકમાટ ભરેલા બનાવને 'ઝમોર' કહેતા. કાળો કહેર; નહિ જોયું ને નહિ સહન કર્યું જાય એવું જે કારી મરણ–કતલ તે–ઝમોર. કુટણું કૂટતાં બાઈડીઓ 'ઝમોર' થયો એમ બોલે છે. ઉ૦ પારવતીએ કીધો ઝમોર:–'વસ્તીના લોકો પણ ઝમોર કરવા તૈયાર થયા. કાન્હડદે પ્રબંધ. પાનું ૨૩. વળી **हाहाकार हुउ तिणि वेला, गणी जमहर पइसइ.** પાનું. ૮૪.

ઝમ્મર, જુ૦ ઝમોર.

ઝરખ, પું૦ જરખ; ઘોરખોદિયો. ઝરખેલ, ઝરખની ચરબી. આ ચરબીનું તેલ સંધિવા ઉપર લગાડાય છે.

ઝરડ, સ્ત્રી૦ લુગડું ફાટતી વખતે થતો એવો અવાજ. (૨) કાંટાવાળાં ઝરડાંનો ભુકો; બાવળ, બોરડી, જવાસા વગેરેની સુકી ડાળખીઓનો ભુકો તે.

ઝરડકો, પું૦ ઉતરડો; લુગડામાં ઉભો ને ઉભો જે ચીરો પડેલો હોય તે; ફાટ; ચીરો.

ઝરડવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉભું ફાડવું; લંબાણે ચીરવું; ફાટે એમ કરવું. (૨) ઝરડાં પાડવાં; તાણી ફાડીને ખેંચીલેવું.

ઝરડી-નાંખવું, ક્રિ૦ સ૦ આમ તેમ ગમેતેમ ફાટે તેમ ચીરી નાંખવું; કકડે કકડા કરી નાંખવું; ચિંદરડાં ઉતારી દેવાં; આડું અવળું ગમે તેમ ફાડી નાંખવું. (૨) નખથી વલુરવું; જોરથી ખણી નાંખવું; ધવડવું; ઉઝરડવું.

ઝરડું, ન૦ કાંટાવાળાં ઝાડ કે બાંટવાંની લીલી બહુધા સુકી ડાળખી, ડાળી; ઝાંખરું તે. કાંટા વાળાં તેમજ કાંટા વગરનાં ઝાડ કે બાંટવાંની સુકી ડાળીઓ જેને ઘણા કાંટા–શાખાઓ હોય તે; સુકી બાળવાના ને વાડ કરવાના કામમાં આવે એવી ડાળી; નહિ ખાંપેલી વાંકી ચુંકી ઝાંખરા જેવી ડાળી કે જેનાથી ઝરડાય. બ. વ. ઝરડાં.

ઝરણ, ન૦ [**सं. झर्झरम्**] ઝરવું તે; ટપકવું તે. (૨) ઝરેલું તે. (૩) જમીન અથવા પહાડની તરડોમાંથી થોડું થોડું પાણી ઝરીને ચાલતો જે નાનો રેલો તે; વહેળો; નાની નદી; ઝરેલા પાણીનો પ્રવાહ; ઝરો; નિર્ઝર. (૪) જીર્ણ થઈ જવું તે; ઘસાઇને–જીર્ણ થઇ જઇને નાશ પામવું તે.:–મરણઝરણ. [**सं. जनन**] મરવું જન્મવું તે. ઉ૦ મામી શોક શાને કરો છો? મરણાં ઝરણાં સંસારરે.

ઝરણું, ન૦ પાણી ઝરી ઝરીને ચાલેલું વહેળિયું; ઝરણ. (૨) વિ૦ [**सं. जीर्ण**] જીર્ણ; જુનું. [**सं. जर्जर**] જાળાવાળા.

ઝરદોશ, પું૦ જરદોશ; જરીનું ભરત ભરનારો કારીગર તે.

ઝરપવું, ક્રિ૦ અ૦ [**सं. जृंभ्**] વિકાસવું; ફૂલવું; ફાટવું; ઉઘડવું; ખીલવું. (૨) ગળવું; ઓગળી જવું; પિંગળવું; ઝરીને બહાર નીકળવું; પચી જવું.:–ભારે ખોરાક એને નહિ ઝરપે. ઉ૦ કાચો કુંભ જળે ભર્યો તેને ઝરપતાં કેટલી વારરે. જીવરામ.

ઝરમર, ના૦ ઝીણે ઝીણે છાંટે વરસાદ વરસવો તે; નાની વનસ્પતિ અને પાંદડાંઉપર ફોરાં પડવાથી 'ઝમઝમ' એવો ઝીણો અવાજ થયા કરે તેમ આછા ધીરા વરસાદનું આવવું તે.:–ઝરમર ઝરમર વરસાદ વરસતો હતો, ઝીણી ઝીણી વિજળીઓ થતી હતી અને તમરાં બોલતાં હતાં. (૨) સ્ત્રી૦ સ્ત્રીની કોટનું સોનાનું એક કાઠિયાવાડી ઘરેણું. (૩) ઝીણી ઝીણી ઘુઘરીઓવાળાં એક તરેહનાં ઝાંઝર. (૪) ઝીણા સુતરનું ને આછા નાજુક વણાટનું સ્ત્રીઓને પહેરવાનું એક લુગડું; મુલાયમ વ-

ણાટની સાડી-સાલ્લો; બાંધણી; ચુંદડી.

ઝરમરિયું, વિ૦ [સં. जर्जरित] ઝરમર ઝરમર થતું; આછું, હલકું; ધીરું; થોડું થોડું:-ઝરમરિયો વરસાદ-ઝરમર ઝરમર આવતો હોય એવો. (૨) આછા વણાટનું; ઝીણું; સહેજ ફસકી-તણાઇ જાય એવા ઝીણી જાળીવાળું; નાજુક; મુલાયમ:-ઝરમરિયાં લુગડાં. આછાં શરીર દેખાય અને જરીજાય-તણાઈ ફસરકાઇ જાય એવાં લુગડાં તે; વાવલાં. (૩) ના૦ આછા બારીક વણાટનું રેશમીવસ્ત્ર; ગાજ. (૪) આછું પાતળું હળવું વસ્ત્ર; પંચિયું.

ઝરવું, ક્રિ૦ અ૦ [સં. जॄ.] કોઇ ચીજમાંથી-પદાર્થમાંથી પ્રવાહીનું ધીમું ધીમું ને થોડે થોડે બહાર નીકળવું; ન દેખાય એવાં અતિ સૂક્ષ્મ છિદ્રોમાંથી પ્રવાહીનું બહાર આવવું; સ્રવવું; ગળવું. (૨) પિંગળીને પ્રવાહી થઇ વહેવું; દ્રવવું; ગળવું. (૩) ઘસાઇ જવું; જીર્ણ થઇ જવું; જરી જવુ; જર્જરિત થઇ જવું.:-આ પહાડની ખડકમાંથી પાણી ઝરે છે. (૪) જરવું; પચવુ; નરમ થઇ ઓગળવું. ટપકવું; ગળીપડવું; આછું થઇ જવું; નીતરવું: ઝમવું; સરવું; ઘસાવું.

ઝરિના, સ્રી૦ રૂશિયાની રાણીનો ઇલકાબ; 'ઝાર' નું સ્રીલિંગ નામ.

ઝરીજવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝરવું; ધીરે ધીરે પ્રવાહીને રૂપે વહી જવુ; નીતરવું; દ્રવીજવું; ટપકી જવું. (૨) સ્રવી જવું; નીચે ઉતરી ખલાસ થઇ જવું, ખાલી થઇ જવું; કોઇ રૂપે ધીમે ધીમે ઓછું થઈ જવું.:-રતવા ઝરી ગયો. (૩) આમ તેમ જોરથી તણાયાથી કે ઘસાયાથી કપડાના વાણા તાણા આઘાપાછા થઇ જવા; ફસકી જવું; ઘસાઇને તાર વગેરેનું ખરી પડવું.:-હિમરૂ કસબ ઝરી ગયાં. નર્મ.

ઝરેળી, સ્રી૦ ઝળેળી; તાવની ધીકડી. (૨) ટાઢની ધ્રુજારી.

ઝરુંખો, પું૦ મોટા ઉંચા મકાનની મેડાની બારીની બહાર કાઢેલો રવેશ તે; બારીની બહાર કાઢેલું ઝુલતું છજું; ગોખ; અટારી. ઝરૂખું એમ અમદાવાદ તરફ બોલાય છે અને સુરતતરફ 'ઉ' નો ઓ બોલાય છે.-અંગરખું; ઝરૂખું=અંગરખો, ઝરૂખો. ડાખલી. ઉ૦ ઉંચી મેડીને અજબ ઝરૂખાં, ગોખ તણો નહિ પારરે. ભોજોભગત.

ઝરો, પું૦ [સં. झर्झर] જમીન અથવા પહાડમાંથી પાણી ઝરીને ચાલેલો જે પ્રવાહ તે; ઝરણુ; નિર્ઝર; નાની નદી. (૨) જ્યાંથી પ્રવાહ ચાલતો હોય તે ઝરણનું મૂળ. (૩) જેમાંથી ધારા પ્રવાહ-વહેણ ચાલે એવો સંચય; કોઇ પણ વસ્તુનું જેમાંથી વહેણ ચાલ્યા કરે એવું સ્થળ, સંગ્રહ સ્થાન, વગેરે તે; કુંપો; અખૂટ ભંડાર.:-અમૃતનો ઝરો. જેમાંથી આવક થયાજ કરે એવું જે કંઇ હોય તે.:-ખેતીવાડી એ આવકનો મોટામાં મોટો ઝરો છે તેને તોડી નાંખતા નહિ. સંચય, રાશિ, જમાવનું મૂળ; પ્રસ્ફોટ; ફુવારો; ઘસીને થોડે થોડે બહાર આવવું તે. તળાવડું; પાણીના જથાનો સંચય.:-ઉના પાણીના ઝરા.:-માનાવાત્સલ્યનો ઝરો. (૪) એક જાતનો જીવડો. આ જીવડો કુમળાં પાંદડાંને કાતરી ખાય છે.

ઝલ, પું૦ વંદો; વાંદો, ભેજવાળી ગંદી જગામાં થતો પાંખોવાળો લાખિયા રંગનો એક જીવડો.

ઝલક, સ્રી૦ ઝળક; તેજસ્વિતા; સુંદરતા; શોભા; મન હરી લે એવી જે તેજદાર છટા તે. ઉ૦ અલકની ઝલકમાં. રણછોડ ભગત. (૨) ઓપ; ચળકાટ; તેજપ્રભા.

ઝલકાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉપર થઇને બહાર ઉછળી પડવું; છલકાવું; પાણી કે પ્રવાહીનું

તેના પાત્રમાંથી કિનારો-કાંઠા-મર્યાદાની બહાર ઉછળી નીકળવું; ઉત્સાહ, આનંદ અને ભરપુરતાને લીધે લાગણીઓનું હદની બહાર ઉછળવું; ભાવનાઓનું પ્રદર્શન થવું. ઉ૦ જોબનરસ ઝલકાય. (૨) ઝળાં ઝળાં થઇ રહેવું; તેજ મારવું; પ્રકાશવું; દીપવું.

ઝલાવવું, ક્રિ૦ પ્રે૦ પકડાવવું; ધરાવવું. (૨) જુઓ ઝળાવવું=રેંણ કરાવવું.

ઝલિયારા, પું૦ બ્રાહ્મણોની એક નાત.

ઝલાવું, ક્રિ૦ અ૦ પકડાવું; ધરાવું. (૨) નિ-ગ્રહમાં આવવું; પકડાઈ જવું; બંધાવું; ગ્ર-સાવું. (૩) ઝાળથી દાઝવું; જુઓ ઝલ્લાવું.

ઝલું, વિ૦ ઝલ્યું; તૈયાર ને તૈયાર રહેવું તે; હુકમ ઉઠાવવાને કે સેવા કરવાને માટે તત્પરતામાં રહેવું તે; ખડે પગે, રખેને કંઇ ખામી આવે ? એવી ચિંતા રાખી હજુ-રમાં હાજર ને હાજર રહેવું તે; કહેતાં ને વાર કાર્ય બજાવવાની કાળજી રાખતા રહેવું તે.:-હું ને મારી બાઇડી બાઇની સેવા માટે ઝલાં ને ઝલાં રહીએ છીએ પણ તેની એમને કયાં કિમ્મત છે ? ઝલું, ઝલો, ને ઝલી રહેવું=તત્પર ને તત્પર ર-હેવું, અધીન-તાબેદારીની લાગણીથી હુકમ ઉઠાવી લેવાની આતુર તત્પરતામાં ઉભાંને ઉભાં રહેવું.

ઝલે, સ્રી૦ [हिं. झलेह] સફાઇ-ચળકાટ અને આંતરિક તેજની જે ભભક તે; ભ-ભક; ઓપ; પ્રભા; છટા; પ્રકાશ; તેજ. (૨) [सं. झला] ઝળઝળાટ; શોભા; સુંદરતા; અંદરના તેજની ચમક તે.

ઝલેદાર, વિ૦ ઝલેવાળું; ભભકદાર, સુંદર; તેજસ્વી; ચમકદાર.

ઝલો, પું૦ ભોગ; વિડંબના (?)

ઝલ્લક, ન૦ [सं.] કાંસીજોડાં; ખડતાળાં; ખણખણિયાં; કરતાલ.

ઝલ્લરી, સ્રી૦ [सं.] ઝાંઝો; મંજીરાં.

ઝલ્લાવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝાળથી દાઝવું, ફોલ્લા પડી જાય એવું દાઝવું; થોડું બળવું.

ઝવેર, ન૦ [फा.] જવાહીર; હીરા; માણેક; મોતી અને જડાવ દાગીના વગેરે જે કિમતી વસ્તુઓ તે; રત્નાદિકની ઝવેરમાં ગણતરી થાય છે. (૨) હીર; સત્ત્વ; માલ જાતહોશિયારી; બળ; તેજ; પ્રભાવ.:- છોકરામાં કંઇ ઝવેર નથી.

ઝવેરખાનું, ન૦ ઝવેર રાખવાનું ઠામ તે; હીરા માણેક મોતી વગેરે રાખવાનો જે ઓરડો-ભંડાર તે. (૨) ઘણુંએક ઝવે-રાત તે.

ઝવેરાત, ન૦ ઝવેર; હીરા મોતી માણેક અને તેના જડાવ દાગીના વગેરે તે. (૨) સ-ત્ત્વ; બળ; જોર; તેજ; હોંશિયારી.

ઝવેરી, પું૦ [फा.] ઝવેરનો વેપારી; હીરા, માણેક અને મોતી વગેરે કિમતી ચીજોનો ધંધો કરનારો તે. (૨) હીરા માણેક ને મોતી વગેરેનાં આપ-પાણીનો પરીક્ષક; હીરા પારખું; રત્નાદિકની પરીક્ષા કરનારો. (૩) કોઇ પણ વાત-વસ્તુનો પરીક્ષક તે:- જગત ઝવેરી છે.

ઝષ, ન૦ [सं.] માછલું; મત્સ્ય.

ઝષકેતન, પું૦ કામદેવ; કંદર્પ; માછલું જેની ધ્વજાએ છે એવો જે તે; મીનકેતન.

ઝળક, સ્રી૦ ઝળઝળ થવું તે; ઝળકાટ; ચળ-કાટ; ઓપ; ઝળકવું તે; તેજ; પ્રકાશ. (૨) તેજસ્વિતા; શોભા; પ્રભા; કાંતિમય પણું; ઝળકવાપણું તે; ચળક. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝળક મારવી=તેજ મારવું; ચળકવું; ચ-ળક ચળક થવું.

ઝળકવું, ક્રિ૦ અ૦ તેજ મારવું; જ્વાળાની માફક તેજનાં કિરણ પ્રસારવાં; ચળકવું; પ્રકાશ આપવો; ઝળાંઝળાં થવું. (૨) શો-ભવું; દીપવું. (૩) સૂર્યાદિના તેજે કરીને સામો ચળકાટ મારવો; ઝળઝળવું; ઝબુ-

કતું; ભભુકે દેખાવું.:-ભાગોળેથી ભાલા ઝળક્યા એ વીરોજી આવ્યારે. ઝળક્યા ઝળક્યા ભાભી માથે મોઢ. સ્ત્રીગીત.

ઝળકાટ, પુંં ચળકાટ; તેજનો ભભુકો; ઝળઝળ થઇ રહેવું તે.

ઝળકારો, પુંં સૂર્યાદિકના તેજે કરીને સામો તેજનો ભભુકો મારવો તે; તેજનો ચમકારો; ચળકાટ; આભા; ભભક; ઝળક.

ઝળકી, સ્ત્રીં સાધારણ, આછી પણ તેજદાર પ્રભા; કિરણ પ્રસાર; આભા; ભભક; તેજસ્વિતા; તેજદારપણું; ઝળક. (૨) તેજસ્વી શોભા; ઝળકે એવી સુંદરતા. (૩) બરાગળ; તાવની સહેજસાજ ગરમી તે.:-તાવની ઝળકી. નર્મ. (૪) કોઇ પણ જાતની અસરનો સહેજ સાજ આવિર્ભાવ તે. ટાઢની ઝળકી. ક્રિં પ્રં ઝળકી રહેવું=સૂર્યાદિકના તેજે કરીને ઝળાંઝળાં થઇ રહેવું તે; તેજની ભભકભેર પ્રકાશવું; શોભવું; દીપવું.

ઝળકો, પુંં ઓપ; ચળક; ચકચકિતપણું; ચળકાટ. ક્રિં પ્રં ઝળકો આણવો=ઓપ ચઢાવવો; ઝળક ઝળક થાય એમ કરવું; ઝળકે એમ કરવું તે.

ઝળઝળ, અં ઝાળપર ઝાળ નીકળતી હોય તેમ. વિં જ્વાળાએ બળતું; ઝળઝળાટ; ઝળાં ઝળાં થઇ રહેલું; ભડકે બળતું. (૨) તેજ મારતું; ઉજ્વલ; ચકચકિત; તેજીદાર.

ઝળઝળાટ, પુંં જ્વાળાનો ભભુકો; મોટી જ્વાળાઓનો પુષ્કળ પ્રકાશ તે; ઝળાંઝળાં થઈ રહેવું તે.:-કેવો ઝળઝળાટ થઇ રહ્યો છે. (૨) વિં ખૂબ પ્રકાશ આપતું; જ્વાળા-આગ-જ્યોતિને ભડકે બળતું.:-દીવો ઝળઝળાટ બળતો હતો. ઉજાશ પડવો તે; ઝગઝગાટ; ચળકાટ; તેજદાર; ઝળહળાટ.

ઝળઝળિયાં, નં આંખમાં પાણી ભરાઇ આવવું તે; આંખમાં પાણી ભરાય તે; આછાં આંસુ; હર્ષ, શોક, ક્રોધ કે બીજી કોઇ તરેહની લાગણીને લીધે આંખોના ડોળા ભિંજાય એટલું પાણી આંખમાંથીજ ઝમી રહે છે તે. ક્રિં પ્રં ઝળઝળિયાં આવી જવાં=થરમિંદા પડી જવું; રોવા જેવા થઇ જવું; ઝાંખા પડી જવું; મન નરમ થઇ જવું; વીલા થઈ જવું. ઝળઝળિયાં.

ઝળઝળિયું, નં જરા જરા ઝળકતું એવું જે તે; સુરજ ઉગતા પહેલાં અને આથમ્યા પછી જે થોડો થોડો ઝળકાટ-અજવાળું પ્રકાશ હોય છે તે સમય; સંધિ પ્રકાશ; સંધ્યાકાળનું જે આછું આછું અજવાળું તે; ભરભાંખળું.

ઝળઝળું, નં ઝળઝળિયું; સુરજ ઉગતા પહેલાં થતું અને આથમ્યા પછી રહેતું જે ઝાંખું અજવાળું તે; આંધળું ધાંધળું.

ઝળવું, ક્રિં [સં. ज्वल्] જળવું; બળવું; જ્વાળાથી દઝાવું. આ ક્રિયાપદ 'જળવું' એવા રૂપે બહુ થોડું વપરાય છે, પણ 'બળવા' ની સાથે ઘણું વપરાય છે જેમકે-બળ્યું ઝળ્યું-ઉં બળ્યા ઝળ્યા ભાખર બનાવી ખાંત વગરનું ખાવું. ઉપર ઉપરથી જ્વાળા નીકળે એમ સળગવું-દાઝી જવું તે; ફોલા ઉઠે-ચરચર થાય એમ બળવુંતે.

ઝળહળવું, ક્રિં અં [સં. ज्वल्] જ્વાળાઓ સાથે ખૂબ તેજ પડે એમ બળવું તે; ખૂબ પ્રકાશ આપવો; અજવાળું થઇ રહે તેમ બળવું.:-રંગમહેલમાં દીવાઓ ઝગહળતા હતા.

ઝળળળ, અં ઝળહળાટ થાય એમ; એકદમ ઝળકારો થવો તે.

ઝળામણ, નં ઝાળવાની મજુરી તે; ઝાળવાનું મહેનતાણું. (૨) જે વસ્તુથી ઝળાય છે તે; ઝાલણ; રાય.

ઝળામણી, સ્ત્રી૦ ઝળામણ. (૨) ઝાળવવાની જે ક્રિયા તે.

ઝળાવવું, ક્રિ૦ પ્રે૦ ધાતુના પાત્રને સંધાવવું, ચોંટડાવવું તે; ઝાળે એમ કરાવવું; રાય મુકાવવી; ઝાળણ કરાવવું.

ઝળાંઝળાં, અ૦ ઝળહળ થઈ રહેવું તે; જ્વાળાઓને લીધે ખૂબ પ્રકાશ પડવો તે; તેજ તેજ, અજવાળું અજવાળું થઇ રહેવું તે; ઝળહળાટ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝળાંઝળાં થઇ રહેવું—પુષ્કળ તેજને લીધે પ્રકાશનાં કિરણોનું જ્વાળાઓની માફક આમ તેમ ફેલાઇ-પ્રસરી રહેવું તે; ઝળઝળાટ થઇ રહેવું; દેદીપ્યમાન થઇ રહેવું; ઉજળું ઉજળું અને ભભુકા મારતું હોય એમ થઇ રહેવું તે.

ઝળેલો, પું૦ [સં. ज्वलन] જ્વાળ લાગવાથી ચામડી ઉપર ફોલ્લો થઇ આવવો તે; દાઝવાથી થયેલો જે ફફોલો તે. (૨) ઉગ્ર ઔષધોપચારથી પાણી ભરાઇને ચામડીનું ઉપસી આવવું તે.:-બ્લિસ્ટરનો ઝળેલો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝળેલો ઉઠવો=ચામડીનું પરપોટાની માફક ફૂલી આવવું; ફફોલો પડવો.

ઝંકાર, પું૦]સં.] ઝણઝણ થવું તે; ઘુઘરીનો રણકાર; ધાતુમાંથી નીકળતો ઝીણો મજેનો રવ તે.:-ઝાંઝરનો ઝંકાર; ઝણકાર; છમછમ એમ ઘુઘરીઓનું વાગવું તે. (૨) હવામાં ઉડનારાં ભ્રમરાદિક નાનાં પંખેરુની પાંખથી હવામાં થતો જે ઝીણો અવાજ તે; ગણગણાટ; ગુંજારવ.

ઝંકૃતિ, સ્રી૦ ઝંકાર થઈ રહેવો તે; ઝંકાર; ઝાંઝરનો ઝણઝણાટ.

ઝંખના, સ્ત્રી૦ (ઝાંખવું=દર્શન કરવાં) જોવા મળવા-દર્શન કરવાની જે અતિ આતુરતા તે; અમુક અતિ પ્રિય જનને મળવા અથવા જોવાની મનમાં જે ઉત્કટ અભિલાષા રહ્યા કરવી તે; દર્શનોત્કંઠા. (૨) કોઇ પણ વાત અથવા વસ્તુનું વારંવાર રહી રહીને સ્મરણ થયા કરવું તે; વારંવાર અમુક વસ્તુને સંભારી તેને મળવા જોવા કે તેના સારા માટે સચિંત રહેવું તે; શું થશે ? કેમ થશે, વગેરે બાબતોનો વારંવાર સ્નેહને લીધે વિચાર થયા કરવો તે; વલોપાત. (૩) ફિકર; ચિંતા; કાળજી; ધ્યાન રહ્યા કરવું તે. વ્યગ્રતા; ચિત્તોદ્વેગ વિમર્શ; વિચાર; ધખારો. (૪) જોયેલા, સાંભળેલા ને મનમાં ઘુંટાયેલા કોઈ વિષય કે વાતનો સ્વપ્નાદિકમાં ભાસ થયા કરવો તે. પ્રિય જન કે પ્રિય વિષય માટે વારંવાર તે યાદ આવીને રહેતી જે ચિંતા તે; રટન; તાલાવેલી; ઔત્સુક્ય.

ઝંખવાણું, વિ૦ સામાના તેજ પ્રતાપથી ઝાંખા મંદ પડી જવું તે; ઝંખાઇ ગયેલું એવું; મોઢું પડી ગયેલું; શરમિંદું; ખશિયાણું. પોતે ખોટું કર્યું છે અને તે સામા માણસે બરોબર જોઇ લીધું છે તેથી બચાવ થાય એમ નથી, ઈત્યાદિ વિચારો અને પશ્ચાત્તાપથી માણસનું જે નિસ્તેજ થઇ જવું તે; નિરુત્તર; ઝાંખું; મંદ; ખિન્ન પડી જવું તે.

ઝંખવાવું, ક્રિ૦ અ૦ તેજની સામે આંખનું મિચાઈ જવું; મોટી ભભકવાળા તેજમાં બીજા હલકા તેજનું ક્ષીણ થવું; મંદ પડી જવું. (૨) શરમને લીધે મોઢું ઉતરી જવું; ઝંખવાણું પડવું.

ઝંખવું, ક્રિ૦ સ૦ જોવાને કે મળવાને આતુર રહેવું; વારંવાર સ્મરણ કર્યા કરવું; જોવાને અથવા મળવાને તલસવું; ઝંખના કર્યા કરવી; જોવા મળવાની અત્યંત આતુરતા રાખવી; ઝાંખી કરવાને તલપવું. ઉ૦ હું તો ઝંખું તમારે કાજ. (૨) ધારેલી બાબત વારંવાર દેખ્યા કરવી. રટવું; યાદ કર્યા કરવું; સંભાર સંભાર કર્યા કરવું; ત-

લસવું; આતુર રહેવું; ચિંતા કર્યા કરવી; વ્યગ્ર રહ્યા કરવું.

ઝંખાઇજવું, ક્રિ ઝાંખા પડી જવું; ભભુકાવાળા તેજમાં આંખ બંધ થઈ જવી અથવા નહિ દેખાવું; તેજમાંથી અંધારામાં જતાં નહિ દેખાવું, તેમજ અંધારામાંથી અજવાળામાં જતાં આંખનું મિચાઇ જવું અને નહિ દેખાવું તે. (૨) શરમિંદા પડી જવું. (૩) બીજાના તેજ પ્રભાવથી અંજાઇ જવું; સામાના પ્રતાપમાં લેવાઇ જવું.

ઝંખાણું, વિ૦ ઝંખવાણું; ઝાંખું પડેલું; શરમિંદું; ખશિયાણું; ઝાંખું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝંખાણું પડવું=અમુક વાત વિચાર રજુ કરવા જતાં સામાના તેજ સામે રજુ થયેલા મુદ્દાઓથી ખોટા પડી શરમાઇ જવા જેવા થવું તે.

ઝંગ, પું૦ જંગ; લડાઇ; યુદ્ધ.

ઝંઘા, સ્ત્રી૦ જંઘા.

ઝંજણી, સ્ત્રી૦ ઝણઝણી; ઝઝણી.

ઝંજેટો, પું૦ એક જાતનો ઓસડમાં વપરાતો છોડ; અંઘેડો. આ છોડ યજ્ઞમાં વપરાય છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેમાંથી એક જાતનો ખાર નીકળે છે તે પણ જુદાં જુદાં કામમાં આવે છે.

ઝંજેડવું, ક્રિ૦ સ૦ તરછોડ લાગે તેમ હલાવવું; ફળ-પુષ્પ વગેરે તરછોડને લીધે ગરી પડે એમ હલાવવું; ઝુડિયાં મારીને કે હાથે પકડીને ડાળીને એવી રીતે જોરથી ઝૂડવી-હલાવવી કે જેથી તેનાં પાન, ફૂલ અને ફળ જે હોય તે નીચે ગરી પડે:-ઓરડી ઝંજેડવી, એમ કહેવાય છે. જોરથી ખંખેરવું; ગેરવવું; તોડી પાડવું. (૨) તરછોડી નાંખવું; ધમધમાવી નાંખવું; સખત ઝાટકણી કાઢવી; ખૂબ ઠપકો દેવો. રૂ૦ પ્ર૦ ઓરડી ઝંજેડવી=ગરીબ-અણસમજુને ખાલી પજવવો; ખરચમાં ઉતારી દેવો; ગરીબને ખંખેરવો; ખાલી ઝાપટી નાંખવો:-તગે પાડે પાડા લડો છો અને એ બિચારા ગરીબની શા માટે ઓરડી ઝંજેડો છો? બકરાનો બલિ કરો છો?

ઝંઝણાટ, પું૦ તંગ તાર તરછોડવાથી નીકળતો જે અવાજ તે; ઝણઝણાટ. (૨) અણગમાનો બડબડાટ. ધાતુના પાત્ર કે તાર વગેરે ઉપર આઘાત થયા પછી જ્યાં સુધી તેનો થરથરાટ રહે ત્યાંસુધી તેમાંથી જે ઝીણો ઝીણો અવાજ નીકળ્યા કરે તે.

ઝંઝા, સ્ત્રી૦ ઝમઝમ-ઝણઝણ, સણસણ થવું તે; ખાલી-આકાશમાં પવનના સુસવાટથી જે અવાજ થાય તે; ધ્વનિ વિશેષ. (૨) ફરફર.

ઝંઝાવાત, પું૦ સણસણાટ કરી જોરથી વાતો જે પવન તે; વંટોળિયો; ચોમાસાના આગમનો તોફાની પવન; પ્રચંડવાયું. ભારે વરસાદનાં ઝાપટાં સાથે જે પ્રચંડવાયુનું તોફાન થવું તે; વંટોળિયા સાથે વરસાદનું પડવું તે, કે જેથી ઘરબાર અને ઝાડ વગેરે પડી જાય છે. (૨) સુકા દેશોમાં ધૂળના વરસાદ સાથે જે ભારે વંટાળિયા ચઢે છે તે-આફ્રિકામાં આવાં ઝંઝાવાતનાં ઘણાં તોફાનો થાય છે. ભાગવતમાં 'ગોવર્દ્ધન ધારણ' પ્રસંગે જેવા વરસાદનું તોફાન થયેલું વર્ણવ્યું છે તે ઝંઝાવાત.

ઝંડાઝુલણ, જુ૦ ઝંદો. જંદાઝુલણનો ખેલ. જંદો નામે એક છેલ રાજા હતો, એનો ખેલ ભવાઈયા લાવે છે.

ઝંડિયો, વિ૦ (ઝંડિયું) મોટું; ખૂબ ઉંડું પહોળું ને ભયંકર એવું. (૨) પું૦ મોટો ઉંડો ભયંકર કુવો:-તારી એ વાત હવે નાંખ ઝંડિયામાં.

ઝંડો, પું૦ થાંભલો જેની ઉપર ધ્વજા ફરકાવેલી હોય તે લાંબો લાકડાનો દંડ; ઝુંડો ધ્વજાદંડ; ધ્વજા; મોટો વાવટો; વાવટા

કાઠી.:-ભગવો ઝંડા=પેશવાઓનો વાવટો. (૨) લઠ્ઠ.

ઝંદ, સ્ત્રી૦ વૈદિક સંસ્કૃતને મળતી ઈરાનીઓની પ્રાચીન ભાષા. તુર્કસ્તાન, ઇરાન, મધ્ય એશિયા, અફગાનીસ્તાન ને બલુચીસ્તાન લગી પથરાયેલા ઈરાની ધર્મરાજ્યની પુરાણી ભાષા કે જેમાં ઇરાનીઓનાં 'અવસ્તા' વગેરે ધર્મપુસ્તકો લખાયેલાં છે.

ઝંદાવસ્તા, સ્ત્રી૦ પારસીઓનું મુખ્ય ધર્મ પુસ્તક.

ઝંદો, પું૦ જંદો; એક છેલ રાજા થઇ ગયો કે જેનો વેપ ભવાઇયા લાવે છે. (૨) મસ્ત; ખાધેલ પીધેલ શરીરે પોષાતું એ ફિકરૂં અને કાબેલ નિડર માણસ તે; ખાઇ પીને તાનબાજીમાં જેમ ફાવે તેમ લાતો નાંખી પોતાના દોરમાં રહેનારને રાખનાર બાજરમાન માણસ તે.:-એની બાઇડી ઝંદા જેવી છે.

ઝંપ, પું૦ જંપ; નિરાંત; આરામ; શાંતિથી પરવારી કે મનવાળીને નિરાંતે બેસવું તે.

ઝંપક, પું૦ ગાયનમાં એક તાલ.

ઝંપલાવવું, ક્રિ૦ અ૦ કૂદીને-યા હોમ કરીને પડવું; સાહસ કરવું; કોઇ પણ સાહસના કામમાં એકદમ ઉછળીને-ઝાઝા વિચાર કે આનાકાની વગર પડવું તે; સાહસિક કામકાજમાં પોતે પોતાને નાંખવું; ઉતરવું; કૂદી પડવું; ધસીપેસવું.

ઝંપલાવું, ક્રિ૦ અ૦ એકદમ યા હોમ કરીને કૂદી પડવું; ધસવું; ઝોકાવું. (૨) બળતામાં પેસવું; જવાળાની અંદર ધસી જવું ઝડપાવું; દઝાવું; બળીને નાશ પામવું.

ઝંપવું, ક્રિ૦ અ૦ [**સં. યમ્**] જંપવું; શાંત થઈ બેસવું; ઠરવું; ટાઢા પડવું; નિવૃત્તિ લેવી.

ઝંપાપાત, પું૦ [**સં.**] યા હોમ કરી કૂદી પડવું તે; જોયા વિચાર્યા વગર પડતું મૂકવું તે; બળતામાં ભુસકો મારવો તે; મોહવશ થઇ લાભ હાનિનો વિચાર નહિ કરતાં પડતું નાંખવું તે.:-શલભ-ફુદાં-પતંગિયાં જે દીવાની કે અગ્નિની જ્વાળાઓમાં પડતાં નાંખે છે તે. રૂ૦ પ્ર૦ ઝંપાપાત કરવો=બળતી ચિતાઓમાં ભુસકો મારવો; અગ્નિમાં પડીને બળી મરવું. આત્મઘાત માટે ઉંચેથી પડતું નાંખવું. મોટા જોખમકારક સાહસમાં પડવું.

ઝંબબે, અ૦ [**सं. जय-अंब**] જંબે; જય અંબે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝંબે ઝંબે કરવું=તાનમાં આનંદમાં આવી જઇ લાભાંજી લાભાંજી કરવું તે; ઉડાવવું; છુટે હાથે વાપરવું; જેમ વપરાય તેમ વિવેક વગર ખુલ્લે હાથે વાપરવું. ધિગાણું કરી મોટો આનંદ ઉત્સવ ઉજવવો; ખુલ્લે હાથે ખરચવું અને વાહ વાહ! થઇ રહે તેમ કરવું.:-સારૂં ખરચીને પ્રસ્તુત કરજો પણ ખાલી ઝંબે ઝંબે કરશો નહિ. (૨) કાખલીઓ કૂટવી; આનંદનું ઘેલાપણું દેખાડવું; જાવસોઈ (યા હુસેન) કૂટવી ને ધિગાણું કરવું.

ઝાઈ, પું૦ અમુક વાત-વિચાર રજુ કરનારો; હિમાયતી; હિમાયત કરનારો; વકીલ.

ઝાઉસ, પું૦ મુકાદમ; અમુક માણસના ટોળાનો ઉપરી; નાયક; જમાદાર; ચાઉસ.

ઝાકઝમાળ, વિ૦ ઝગઝગાટ; દેદીપ્યમાન; ઉજ્જવળ; સાફસુફ ને ચકચકિત કરેલું હોય એવું; ઝળાંઝળાં થઇ રહેલું હોય એવું; સ્વચ્છ શોભીતું. (૨) અજવાળાને લીધે-સારી રોશનીથી ઝળકી રહેલું; પ્રકાશમાન; ઝગઝગાટ થઇ રહ્યું હોય એવું.

ઝાકટું, ન૦ ખૂબ વરસાદ આવી જવા છતાં આકાશ ઘેરાયેલું રહેતું હોય, ક્વચિત ઝરમર ઝરમર વરસાદ વરસતો હોય અને હવામાં અસંત ભિનાશ ભરાઈ ગઇ હોય એવું જે તે; દુર્દિનતા; ઝાંખો દિવસ, વ-

રસાદ અને ખૂબ શરદીવાળો સમય તે. ઝાંખટું:-આ ઝાકટામાં છોકરાંને બહાર કાઢવાં નહિ, નહિ તો શરદી થઇ જશે.

ઝાકમઝોળ, સ્ત્રી૦ જોઇએ તેટલું મળવાથી મનમાં આવેલું જે આનંદનું ઉભરણ તે; ઉત્સાહ આનંદનો ઉભરો; પુષ્કળતાને લીધે થયેલી જે આનંદકારક મનસ્તૃપ્તિ તે; જેમ મહાલવું હોય એમ મહાલીને આનંદ ઉડાવવો તે. ઉ૦ છિંડું ખોળતાં લાધી પોળ, હવે અખા કર ઝાકમઝોળ. જાસક હોવાથી છોળે વાપરીને આનંદ મેળવવો તે.

ઝાકરિયો, પું૦ પહોળા મોંનો માટીનો કટોરો.

ઝાકળ, ન૦ દિવસે ગરમ થઈ થોડે ઉંચે ચઢેલી જે હવા રાતે નીચે પડતાં નીચેની હવાના સંયોગથી ભીની થઇ-આર્દ્ર થઇ ઠંડી સપાટી ઉપર-ખાસ કરીને વનસ્પતિ ઉપર ઝીણા જળકણ રૂપે ઠરી જાય છે તે; હિમ; તુષાર; નીહાર; ઠાર; ઓસ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝાકળ પડવું=દિવસે ગરમ થઇ ઉંચે ચઢેલી હવાનું રાતે-મળસકે ઝીણા જળકણ રૂપે નીચે પડવું તે. સાધારણ ઝાકળથી વનસ્પતિ અને પાક પોષાય છે જ્યારે અત્યંત ઠંડી હવાને લીધે પડેલા ઝાકળ-ઠારથી તે ઠિંગરાઇ જઇ-બળી જાય છે. ઝાકળ-ઠાર-હિમ પડવાથી કપાસ, રિંગણી અને બીજી વનસ્પતિના નાજુક અંકુરો તેમની જીવન શક્તિ ગુમાવી દે છે:-ઝાકળ પડ્યું તેથી કપાસ બળી ગયો. ઝાકળ ઉડવું=વનસ્પતિ ઉપર ઠરેલા જળકણ સૂર્યનાં કિરણ પ્રસાર થઇ ઉડી જવા; દિવસ ઉગવો ને ચઢવો. ઝાકળ ઉડાડવું=સુસ્તી કાઢી નાંખવી; આળસ-માંદ્ય તજી તેજ થાય એમ કરવું. ઝાકળ ભર્યું=તાજું. રાતના પાછલા ભાગમાં-પરોઢિયે ઘણું ખરૂં ઝાકળ પડે છે.

ઝાકળિયું, વિ૦ ઝાકળવાળું; ઝાકળ ભરેલું; જેમાં ઝાકળનો પ્રસર-ઉદ્‌ભવ હોય એવું. :-ઝાકળિયું મળસકું. (૨) ઝાકળના આછા જળસિંચને પોષાતું; ચાસિયું; ઝાકળથી પાકતું. ઝાકળિયું અનાજ. ઘઉં ચણા વગેરે ઝાકળથી પાકે છે માટે.

ઝાકળી, વિ૦ જે વા વાયા પછી ઝાકળ પડવા માંડે છે તે.:-ઝાકળી વા; ઝાકળ વરસાવનારો.

ઝાઝ, ન૦ [फा. जहाझ] ઝાજ; વહાણ; બતેલો; નાવ; મોટું તરતું જળયાન. (૨) મોટું; વિશાળ; જોઇએ તે કરતાં વધારે મોટું હોય એવું. મોટી ઝાઝ તપેલી શું કરવી છે? (૩) ઝાઝું. કવિતામાં વપરાય છે.

ઝાઝી, પું૦ ઝાજવાળો; નાવિક; ખલાસી; વહાણવટી; ઝાઝનો માલીક; ઝાજ ફેરવવાનો ધંધો કરનારો. ઉ૦ ઝાઝ મળ્યું પણ ઝાઝી નથી તો કયી પેર પાર ઉતરવું. નિરાંતભક્ત.

ઝાઝું, વિ૦ બહુ; ઘણું; પુષ્કળ. કહે૦ ઝાઝી કીડીઓ સાપને તાણે=નાનાં પણ ઘણાં હોય તો મોટું કામ કરે. ઝાઝી સોયાણીએ વેતર વંઠે=ઘણી ચુંથાચુંથથી કામ બગડે છે, એક સલાહજ સારી. ઝાઝાં મળ્યાં ને ખાવા ટળ્યાં=ઘણાંને લીધે કામ કાજની વ્યવસ્થા રહેતી નથી. ઝાઝાં મોંએ ઝાઝી વાત=લોક ગમે-તેમ બોલે પણ એક વાત પકડી તે પ્રમાણે કરવું. ઝાઝા હાથ રળિયામણા=સમુદાયના બળથી મોટાં કામ થાય છે ને વળી ઝટ થાય છે. ઝાઝું કરે તે થોડા માટે=બહુ દોડે તે થાકી જાય. ઝાઝી ધીર ઝાઝું દેવાળું=ઘણી ડહોળા ડહોળ.

થી હોએ બહુ દુ:ખ. ઝાઝાવાળાને ઝાઝો લોભ=જેમ ઘણું મળે તેમ ઘણો લોભ થાય.

ઝાઝેરૂં, વિ૦ ઝાઝું; ઘણું; વધારે; પુષ્કળ. કવિતામાં વપરાય છે. ઉ૦ ઝાઝેરા હીરારે.

ઝાટકણ, ન૦ અનાજ વગેરેમાંથી ઝાટકતાં નીકળેલો કચરો; ફોફાં, ફોતરાં. કચરો વગેરે જે ઝટકામણ તે; ઝાટકતાં બહાર નીકળેલો કચરો, કસ્તર ચોથ વગેરે તે.

ઝાટકણી, સ્ત્રી૦ ઝાટકવું તે.:-ગોલીની ઝાટકણી સારી. (૨) ઠપકો; મોઢે રદિયા આપી આપીને જે સખત ઠપકો દેવો તે. (૩) ઝટકામણ; ઝાટકણ.

ઝાટકવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝાટકવું; અનાજ વગેરે તેમાંનાં ફોતરાં ઉડી જાય અને કચરો જુદો પડે તેમ સુપડામાં નાંખી ઉછાળીને હલાવવું તે; સોવું; ઉપણવું; સુપડાથી અનાજ વગેરે સાફ કરવાં. (૨) ઝપટ મારીને ઉડાડવું; ખંખેરવું; ઝાટકવું; કોઇ વસ્તુ ઉપર પડેલી ધૂળ કે રજ કપડાના કડકાની ઝપટ મારીને ઉડાડવી તે. (૩) બિછાનાં વગેરે તેમાં ભરાયેલો કચરો ને રજ ઉડાડી દેવા હવામાં જોરથી તરછોડવાં તે. (૪) ઝાટકી નાંખવું; સપડાવવું; ઠપકો આપવો; સામા માણસને મોઢા મોઢ તેના દોષ બતાવી તે માટે સખત ઠપકો દેવો તે.

ઝાટકો, પું૦ અનાજ વગેરે ઝાટકતાં ઝટકાતી વસ્તુને ઉછાળી જોરથી જે ઝાપટ મારવામાં આવે છે તે; ઉછાળીને ઉડાડી મૂકવું તે; ઝટકાતી વસ્તુને જે જોરથી તરછોડ-અફાળો આપવો તે.:-પૌંવાને એક ઝાટકો તો આપ. નર્મ. (૨) શરીરનો-માંસનો પાક થતાં-કાન વગેરે પાકતાં જે રહી રહીને ન સહન થાય એવી તીવ્ર વેદના થઇ આવે છે તે; પાકશૂલ. (૩) ઓચિંતો ઘા પડયો હોય એવી મગજ ઉપર જે તીવ્ર દુ:ખાતિશયની અસર થવી તે.:-સાપ કરડતાંને વાર મગજમાં ઝાટકો લાગે છે; જ્ઞાનતંતુઓને જે એકદમ આચકાભેર દુ:ખ થઈ આવવું તે.:-આંખમાં-કાનમાં ઓસડનું પટકું પાડતાં ઝાટકો તો લાગશે પણ પછી દરદ ઓછું થઇ જશે. (૪) કઠણ વચનથી મનમાં જે તીવ્ર અસર થાય છે તે; મહેણાં ટાણાંની રીસવાળી લાગણી; ચાટકો; રોષ. (૫) આઘાત; ઝટકો; ઘા; કાપે એવા હથિયારનો સખત ફટકો.:-તરવારનો ઝાટકો. ફટકો; ઝપટ; વિંઝીને મારેલા હથિયાર કે ફટકાની જે ઝાપટ તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝાટકો ચઢવો=રીસ-ટેકીલો રોષ ચઢવો. ઝાટકો લાગવો=અત્યંત દુ:ખ લાગવું; સખત લાગણી દુભાવી. ઝાટકો મારવો=યોગ્ય વખતે તીવ્ર અસર કરે એવા રીતે સખત મહેણું મારવું.

ઝાડ, ન૦ [सं. झाट=कांतार-वन-वनस्पति] જમીનમાં ઉગી ઉંડાં મૂળ નાંખી ઉંચી વધતી વર્ષાયુથી વિશેષ આયુષ્યવાળી જે મોટી વનસ્પતિ તે; વૃક્ષ; તરુ; મહીરુહ; પાદપ. દીર્ઘજીવી વનસ્પતિ ઝાડ કહેવાય છે. ઉંચાઇ, વિસ્તાર અને આયુષ્યના પ્રમાણાનુસાર તેના ઘણા વર્ગ અને ભેદ છે, તોપણ ઘણું કરીને પંદર વીસ હાથથી ઉંચાં ને લાંબો વખત જીવે-રહે એવાંની ઝાડમાં ગણના થાય છે. આંબા, આંબલી, લિંબડા, સાગ, મહુડા વગેરે ઝાડ કહેવાય છે. બહુ ઉંચાં નહિ અને ઘણાં વર્ષ જીવે પણ નહિ એવાં તે છોડ-ઝાડવાંમાં ગણાય છે જેમકે-ફૂલઝાડ; લિંબુડી, મધ્યમ કદની વનસ્પતિ વગેરે:-દાડમડી. (૨) ઝાડ જેવી લાગે એવી બનાવટ; ડાળાં પાંખડાંવાળી કોઇ પણ આકૃતિ; જમીનમાં ઉભી

દટાય અને કાગળ ઉપર લખાય એવી રચના; બનાવટ; કારીગરી કે આકાર તે. જેમકે:-દીવાનાં-રોશની કરવાનાં ઝાડ. આતસબાજીનાં ઝાડ. પેઢી-વંશ-ગોત્રનું ઝાડ. અગરબત્તીઓનું દેવ મંદિરમાં રાખવાનું ધાતુનું ઝાડ. તમારા કુટુંબનું ઝાડ હોય તો મને દેખાડજો; ઝાડ જોઇને કેટલી પેઢીઓ થઈ તે નક્કી કરીશું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝાડ ઉગવાં=બહુ બહુ થવું-વીતવું તે. ઉ૦ મારે માથે ઉગ્યાં દુ:ખનાં ઝાડ રે. ઝાડ થવું=પાછલા પગ ઉપર ઉભા થવું (મસ્તીએ ચઢવું):-ઘોડો ઝાડ થયો. (૨) ક્રોઇ બાબત સાંભળતાંને વાર ગુસ્સાથી રાતા પીળા થઇ જવું; ક્રોધથી ઉભા થઇ જવું; ક્રોધને લીધે ખૂબ તપીજવું.:-સાહેબ તો એ વાત સાંભળીને ઝાડ થઇ ગયો. ઝાડપર ચઢવું=પોતાના વિચારપર મુસ્તાક રહેવું; ફુલાઇ જવું; મગરૂર થવું; પોતે મોટો ને ખરો છે એવા અભિમાનમાં મસ્ત રહેવું.

કહે૦-નાનું ઝાડ જેમ વાળીએ તેમ વળે=કાચી કોઠીએ કાના ચઢે, કાચી બુદ્ધિ જેવી કેળવીએ તેવી થાય. ઝાડને નામે ફળ વેચાય=પ્રખ્યાતિને લીધે ઘણો ફાયદો થાય છે. ઝાડ જેવાં ફળ=જેવી અસલ જાત હોય તેવું થાય. ઝાડ પંચાણું=તોફાની, કુદાકુદિયું.

ઝાડકઝુડક, ન૦ અનાજ વગેરેને ઝાડકી વીણીને સાફ કરવાનું જે કામકાજ તે; ઝાડકવું ને ઝાપટવું વગેરે તે; સાફસુફ (દાણા વગેરેની):-સ્ત્રીઓનો ઘણો વખત તો દાણા દુણીની ઝાડક ઝુડકમાં જાય છે. (૨) ઘરબાર અને સર સામાનને વાળી ઝાપટીને સાફ કરવો તે.:-હમાલ આખો દહાડો ઝાડક ઝુડક કર્યાં કરે છે.

ઝાડકણ, ન૦ અનાજ વગેરે ઝાડક્યાથી જે ફાંફાં ને કચરો વગેરે નીકળ્યું હોય તે; ઝડકામણ; ઝાડકતાં જે ઉડી જઈ નીકળેલું નિ:સત્ત્વ હલકું અનાજ વગેરે તે.

ઝાડકવું, ક્રિ૦ સ૦ અનાજ દાણા દુણી સુપડાવતે સોઇ ઉછાળી વીઝીને સાફ કરવું; કણદાર કે રેતી જેવા પદાર્થને પવન આપી સોઇને સાફ કરવાની જે ક્રિયા તે; ઝાટકવું. ઝાટકવામાં-પછાડવા જોરથી તરછોડવાનો અર્થ છે ને ઝાડકવામાં હલાવીને ઉછાળીને સાફ કરવાનો અર્થ છે. બે લગભગ સમાનાર્થે વપરાતા હોવા છતાં ઝાટકવામાં ઝપટ મારીને ઉડાડી દેવાનો અર્થ રહેલો છે. ફરનીચર ઝાટકીને સાફ કરવો, ને અનાજ ઝાડકીને સાફ કરવું કહેવાય.

ઝાડકો, પું૦ ઝાડકવું તે; એકાદવાર સાધારણ રીતે ઝાડકવાની જે ક્રિયા તે.:-એક ઝાડકો વધારે મારશો તો તદ્દન ચોખ્ખું થઇ જશે.

ઝાડઝૂડ. સ્ત્રી૦ ઝાડવું અને ઝૂડવું તે; સાવરણી-ઝાડુથી વાળીને તથા લુગડાના કકડાથી ઝૂડી-ઝાપટીને સાફસુફ કરવું તે.:-ઘણે દિવસે ઘેર આવ્યાં તે આખો દહાડો ઝાડઝૂડ કરવામાં ગયો. સાફસુફ; વાળવું સાફ કરવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝાડઝૂડ કરવી=સાફસુફ કરવી.

ઝાડપટોળાં, ન૦ (જુહારપટોળાં) વિક્રમ સંવતના કાર્તિક માસનો-બેસતા વર્ષનો જે પહેલો દિવસ તે; નવા વર્ષનો દિવસ કે જ્યારે નાનાં માણસો અને નોકર વગેરે મોટા માણસોને જુહાર કરવા જાય છે અને મોટાં માણસ તેમને પટોળાં-પટકુળ વગેરે ભેટ આપે છે તે.

ઝાડપાન, ન૦ મોટાં ઝાડ, છોડવા અને પાંદડાંવાળાં ઝાડવાં તથા વેલો વગેરે જે વન-

સ્પતિ તે; ઉદ્‌ભિજ્જ; જમીનમાંથી ઉગી નીકળતી વનસ્પતિ તે; જુદી જુદી જાતની તમામ વનસ્પતિ તે.:–ઝાડપાનની વિદ્યા.

ઝાડપાલો, પું૦ મોટાં ઝાડ અને નાનાં પલ્લવવાળી બીજી બધી વનસ્પતિ તે; ઝાડપાન. આ શબ્દ ઓષધિના અર્થમાં વપરાય છે, અર્થાત્ ઓસડ તરીકે જે વનસ્પતિ વપરાય છે તે ઝાડપાલો.

ઝાડપિંપળી, સ્ત્રી૦ ઝાડ કે પિંપર ઉપર ઝટ ચઢવા ઉતરવા ને કૂદી પડવાની કસરત મળે એવી એક રમત.

ઝાડબીડ, ન૦ ઝાડ અને ઘાસ જ્યાં પુષ્કળ ઉગેલાં હોય તે; વનસ્પતિથી પૂર્ણ પ્રદેશ. (૨) ઝાડ અને બીજી જંગલી વનસ્પતિ–ઘાસ વગેરે તે.:–ઝાડબીડ કાપી કૂપીને જમીનને વાવેતર કરવા માટે ચોખ્ખી કરે તે તેનો માલીક:–તમારા ખેતરમાં કંઇ ઝાડબીડ છે. બીડ=ઘાસ ચારાની જમીન. :–કાઠિયાવાડમાં ગાઉઓ લગી ક્યાંહિં ઝાડ બીડ નજરે પડતાં નથી.

ઝાડવું, ન૦ નાનું ઝાડ; છોડથી મોટી અને ઝાડથી નાની જે મધ્યમ ઉંચાઇની વનસ્પતિ તે.

ઝાડવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝાડુથી વાળવું; સાવરણી કે બુતારાથી કચરો કાઢવો; વાસીદું વાળવું. (૨) ઝાપટવું; ખંખેરવું; ઉડાડી મૂકવું. (૩) સખત ઠપકો આપવો; દોષ દેખાડી મુદ્દા ઉડાડી મૂકી સખત શબ્દોમાં ખરી વાત કહેવી; ઝાટકી નાંખવું; મનમાં જે રોષ–રીસ વગેરે હોય તે બતાવી ખૂબ ઠપકાવવું. (૪) પિંછા અથવા લુગડાના કડકાથી મંત્ર ભણી ભણીને ઉંજણી નાંખવી; વળગાટ, વહેમવગેરે હોય તે ઉતારી નાંખવાં. (૫) જેમ ફાવે તેમ વગર ડરવે–ખુલ્લા દિલે સામાને મોઢામોઢ સખત બોલીએ કહેવું; છુટે મોંએ જેમ કહેવું હોય તેમ કહેવું.:–હું વારું તોય તારે જેમ ઝાડવું હોય તેમ ઝાડજે. તું ત્યાં જઇને શું ઝાડી આવ્યો ?

ઝાડિયું, ન૦ જેમાં ઝાડ છાપેલાં હોય એવું સ્ત્રીઓને પહેરવાનું લુગડું; એક જાતનો સાલ્લો; ઝાડની તરેહ પાડેલું છાયેલ.

ઝાડી, સ્ત્રી૦ ઝાડ, ઝાડવાંને બીજી વનસ્પતિનો ઘચુંબલો તે; વનસ્પતિ–ઝાડ, વેલા ઘાસ વગેરેનો જે ભરાવો તે; ત્યાં બહુ ઝાડી છે. (૨) જંગલ; વન; જ્યાં ખીચોખીચ વનસ્પતિ ઉગીને એક બીજા સાથે ગુંચવાઇ ગઇ હોય એવું સ્થળ. ઝાડપાનની પુષ્કળતા તે.

ઝાડુ, ન૦ [फा. ज्यारु] ડાળખાં, પાનડાં કે રેષાઓનો જુડો; સાવરણી; બુતારો; ઝાડવા–વાળવાનું સાધન તે. (૨) વાળવા–ઝાડવાથી નીકળી જાય એવું જે તે; કચરો; પુંજો; ધૂળ; કસ્તુર વગેરે તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝાડુ કાઢવું=વાળવું; કચરો કાઢી નાંખવો; સાફ કરવું. ઝાડુ ખાવું=હોંસથી આગળ પડીને કરવા ગયેલા કામકાજમાં પડેલો ઠપકો–નાસીપાસી તે. ન ફાવવું; નાઉમેદ થઇ જવું; પાછાપડવું; સામો ઠપકો મળવો. ઝાડુ મારવું=સામો માણસ જે ઉમેદભેર કાર્ય કરવા આવ્યો હોય તેને પાછો પાડવો; કાર્યસિદ્ધ થવા ન દેવું ને સામો ઠપકો આપવો. ઝાડુ પડવું= ઠપકો મળવો; નાસીપાસી મળવી; ઝંખાણા પડી જવાય તેમ પાછા પડવું; કાર્ય ન થવું; સિદ્ધિ ન મળવી; તિરસ્કાર થવો.

ઝાડો, પું૦ પ્રાણીઓએ ખાધેલા ખોરાકનો જે અવશેષ કચરો ગાંડ વાટે બહાર નીકળે છે તે; ગૂ; મળ; દસ્ત, પુરીષ; વિષ્ઠા;નરક.

પેટ પોતાના ઉપયોગ જેટલું સત્ત્વ ખેંચી લઈ ઝાડી કાઢેલું જે અવશેષ તે. (૨) હગાર; છાણ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝાડો આવવો=મળ બહાર નીકળવો; મળનો ઉત્સર્ગ થવો. હગવાની હાજત થવી. ઝાડે ફરવું=હગવું; મલોત્સર્ગ કરવો; ઝાડે જવું=હગવા જવું; હગવું. ઝાડો થઈ જવો=પેટ છૂટી જવું. (૨) બહુજ ડરી જવું; થરથરી જવું. ભયને લીધે હિમ્મત-બળનું ધારણ નહિ રહેવાથી હગી જવાવું. ઝાડો આપવો=ઝાડો થાય એમ કરવું; જુલાબ આપવો. ઝાડાનું દરદ=અંધકોશ. ઝાડેઝપટે=સવારને પહેલે નિત્યકર્મ, અર્થાત્ ઝાડે ફરી આવવું, દાતણ કરવું વગેરે તે.:-ઝાડે ઝપટે જઈ આવ્યા પછીજ તે બહાર નીકળે છે. ઝાડાવાટ=ઝાડો નીકળવાનો માર્ગ; ગાંડ; અપદ્વાર. ઝાડાવાટ પડી જવી=ઝાડાનો બંધ નહિ રહેવો; મલોત્સર્ગ થઇ જવો; આંતરડા-અવયવ ઉપરનું કાબુ જતું રહેવું; ગાંડનો બંધ જતો રહેવો.(૨) ખોવાયેલી કે ચોરાયેલી વસ્તુને માટે શકવાળા માણસના શરીરની-કપડાં વગેરેની ખંતીલી તપાસ લેવી તે; જાત શોધવી તે; માણસની જડતી લેવી તે; તપાસ;ખોળ; ચોકસી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝાડો જોવો=માણસના શરીરની શોધ કરવી; ઝાડો લેવો=જાત શોધી જોવી.

ઝાતકાર, વિ૦ (ઝાત્કાર) ઝણઝણાટ ઉત્પન્ન કરે એવું; આંચકો આણે એવું; તેજ ખબડદાર; જાગ્રત; હોંશિયાર; જરાકમાં ખડું થઇ જાય એવું.:-ઝાતકાર માણસ. (૨) શરીરમાં ગરમીની ઝણઝણી ઉત્પન્ન કરે એવું; તરત જાગર્તિ આણનારૂં.:-ઝાતકાર ઓસડ. (૩) ઝળઝળાટવાળું; ચકચકિત.(૪) પું૦ ચમત્કાર; ચમત્કારિક ગુણ; શરીરમાં કે મનમાં તેજી ઉપજવી તે;જાગર્તિ. ઉ૦ એક કરે દીવી ઝાત્કાર. ભાલણ કાદંબરી ૧૬૬ ઝણત્કાર.

ઝાપટ, સ્ત્રી૦ ઝપટાવું તે; વિંઝાઇને હવામાંથી એકદમ વાગવું-અથડાવું તે; ઝપટથી હાલી કેંકાઇને અથડાવું કે લાગવું તે; ઝપાટો; ફટકો; લપડાક, થાપટ; ઝપટ લાગવી તે; લુગડાની કે કોરડાની ઝાપટ; ઝપટ; અડફટ; હવામાં વિંઝાઇને થતો આઘાત:-પાંખની-ઝાપટ. (૨) છોળ:-પાણીની ઝાપટ.

ઝાપટવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝપાટાબંધ-ઝડપથી-ઝાપટ મારીને કંઈ કરવું તે; લુગડાના કડકાની ઝાપટ મારવી તે; હવામાં વિંઝાને મારવું-અફળાવવું તે; ઝૂડવું; ખંખેરવું; ઝાપટ મારીને ઉડાડી મૂકવું, સાફ કરવું. (૨) ઝુડિયા કે લાકડીથી ફટકાવવું; એક પછી એક ઉપરા ઉપરી ફટકા મારવા.:-કોરડાથી ઝાપટયો. ઠોક મારવા; ઝાપટો મારવી:-જટાયુએ રાવણને પાંખથી ખૂબ ઝાપટયો. (૩) ધમકાવી નાંખવું; સપડાવવું. (૪) સબડકા મારીને સ્વાદ ને હરખ ભેર ખૂબ ખાવું. તેણે મિષ્ટાન્ન સારી પેઠે ઝાપટયાં.

ઝાપટિયો, પું૦ ઝાપટ-લુગડાના કોરડાની ઝપટો મારનારો; ફટકાવનારો; ઝપટ મારી મારીને ભીડ ઓછી કરનારો વૈષ્ણવ મંદિરોમાં દર્શન વખતે લોકોને દૂર કરવા સારૂ લુગડાના કોરડાની ઝપાટો મારી માર્ગ કરાવનારો નોકર, કોરડાબાજ; ફટકારિયો.

ઝાપટું, ન૦ ઝપાટાબંધ પડી-વરસીને રહી જવું તે; વરસાદનું ઝપાટાબંધ થોડો વખત પડવું તે; વરસાદનું એક એક આવર્તન; સરવડું; પવનના ઝપાટા-તરંગ સાથે રહી રહીને વરસાદનો જે ધારાસાર થવો તે.:-બે ત્રણ ઝાપટાં પડયા પછી ગરમી ઓછી થઇ. આંતરો લઇ લઇને જે વરસાદ પડે

છે તે; દરેક આંતરાનો પ્રપાત એક એક ઝાપટું કહેવાય છે.

ઝાબ, જુ૦ છાબ. (૨) સ્ત્રી. દૂધ ભરવાની મોટી દેગડી.

ઝાબસોઇ, સ્ત્રી૦ જાપસોઈ; કૂદવું ને રાગડા તાણીને કૂટવું તે; યા-હુસેન, યા હુસેન, કરી કરી ઉછળીને કૂટવું તે. (૨) નાચવું કૂદવું ને જેઅંબે જેઅંબેના પોકારો પાડી ઘોંઘાટ કરી મૂકવો તે; ધિંગાળું કરવું તે.

ઝાબુઆ, ના૦ ઝાલોર પરગણાની પૂર્વે આવેલું એક નાનું દેશી રાજ્ય અને તેની રાજધાનીનું એ નામનું શહેર.

ઝાબો, પું૦ ઘાંચીની તેલ વગેરે પ્રવાહી કુલ્લામાં રેડવાની નાળચાવાળી પહોળા મોંની ચામડાની ઝારી; ઝાભો.

ઝાભો, પું૦ ચામડાની નાળચાવાળી કુલ્લી.

ઝામ, સ્ત્રી૦ ઝમ; લગભગપણું; સમય સામીપ્ય; અમુક વર્ષ-સમય નજીકની વેળા.:-એને પચાસની ઝામ-ઝમ થઈ, કંઇ નાનો બાળ નથી.

ઝામણ, ન૦ દૂધ વગેરે ઝમાવવાનું જે તે; આત્રકણ; મેળવણ.

ઝામર, પું૦ એક રસવિકારી રોગ; નજલો. ઝામરનો રોગ પ્રથમ માથાના રસોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી તે વાળ ઉપર, કાન ઉપર કે આંખ ઉપર ઉતરે છે. ઘણું ખરું તે આંખે અને વાળે ઉતરે છે. વાળ ધોળા થઈ જાય છે આંખે ઉતરે છે તો દર્શન શક્તિને હાનિ પહોચાડે છે. એક તરફનું કપાળ દુખવું; આંખો ચીડખદી રહેવી અને અકાળે પળિયાં આવવાં એ એનું સામાન્ય નિદાન છે.

ઝામરઝોળ, વિ૦ ડમમગતું; પડું પડું થઇ રહેલું; ડામાડોળ; ધ્રૂજતું; હાલતું. (૨) પું. ડોળ; આડંબર; ખોટો દેખાવ.

ઝામરી, સ્ત્રી૦ રુધિરવિકારને લીધે ચામડી ઉપર ધોળા પાણી ભરેલા ફફોલા ફૂટી નીકળવાનો ઝેરી રોગ; પહોળી-એ આનાના નાના સિક્કા જેવી ધોળી ફોલ્લીઓનો રોગ. આ દરદ થતાં ફોલ્લીઓની આસપાસની ચામડી રાતી ચગક થઇ જાય છે અને ઘણી તીવ્ર બળતરાની વેદના થાય છે. ફોલ્લીની અંદર જળ મિશ્રિત પરુ હોય છે. એ ફૂટી જતાં લાલ ચકામું કે ઘારું પડે છે ને તેને રૂઝાતાં બહુ વાર લાગે છે. એની વેદના બહુ થાય છે. અંગ્રેજીમાં આને-પેમફિગસ-Pemphigus કહે છે. નાના ફોલ્લીઓવાળા રોગને ઝામરી ને મોટા ફોલ્લાવાળા વધારે ઉગ્ર સ્વરૂપી રોગને ઝામરો કહેવામાં આવે છે. એનો બાહ્ય દેખાવ વિસ્ફોટક જેવો લાગે છે. પાટો ઉડીને પણ ઝામરીઓ થાય છે. હથેળીમાંજ નહિ પરંતુ શરીરના કોઇ પણ ભાગ ઉપર તે થાય છે.

ઝામરો, પું૦ શરીર ઉપર મોટા ધોળા પાણી ભરેલા ફોલ્લા ફૂટી નીકળે છે તે; ઝામરીનો રોગ.

ઝામવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં. झामक=બળેલી ઈંટ] તપાવેલી ઈંટ અથવા ઠીકરીથી પાણી અથવા ઘસેલાં ઓસડના રગડાને ગરમ કરવો-ટાઢક કરવી; છમકારવું; ડામવું. (૨) ક્રિ૦ અ૦ એકઠું થવું; મળવું; ઠરવું; ભેગા થવું.:-મોટી મંડળી ઝામી હતી. દૂધ ઝામી ગયું છે. (૩) લાગવું; મચવું; ક્રિયા તેના ખરા સ્વરૂપે ખીલી રહેવી; સારી રીતે થતું હોવું; બાઝવું.:-લડાઈ ઝામી છે. મિત્રતા-પ્રીતિ ઝામી છે. (૪) નરી આંખને નહિ દેખાતાં એવાં બારીક છિદ્રોમાંથી ધીમે ધીમે પાણીનું બહાર નીકળવું; ઝરવું; ઝરપવું; થોડે થોડે બહાર પડીને એકઠા થવું.:-નવી ગોળીમાંથી

પાણી ઝમે છે. એક રાતમાં તો ખાબડું ભરાય એટલું પાણી ઝમ્યું છે.

ઝમેરો, સ્ત્રી૦ [**સં. झलज्झला**] ઝાડની છેક છેલ્લી નાજુક ને હાથીના કાનની માફક પવનને લીધે ફર ફર થયા કરતી ડાળીઓ; છેલ્લામાં છેલ્લી નવી તાજાં પાનવાળી ને ઉંચાઇ અથવા ઘેરની મર્યાદા કરતી જે શાખાઓ તે; છગારો; ટોચ. આ શબ્દ ઘણુંખરું બહુ વચનેજ વપરાય છે. ફર ફરતી મંજરીઓવાળી શાખાઓ તે.

ઝાયલ, વિ૦ જાહેલ; જહાલ; તામસી; આકળું; આકરા મિજાજનું.

ઝાર, પું૦ દરિયાના પાણીનું કિનારા તરફ ચડવું તે; ચંદ્રના આકર્ષણથી દરિયાના પાણીનું ઉછળીને વેગવાન થવું તે; ભરતી.:-અમાસ પુનમના મોટા ઝાર હોય ત્યારે ખાડીમાં વહાણ ચાલે છે. ઝાર આવે ત્યારે તાપી ને નર્મદાનાં પાણી સુરત ને ભરૂચ લગી ખારાં થઇ જાય છે. (૨) [czar-Tzar] રૂશિયાનો શહેનશાહ. રૂશિયાના રાજાઓ 'ઝાર' કહેવાય છે. ઝરીના=રૂશિયાની શહેનશાહ બાનુ; મહારાણી.

ઝારપટોળાં, ન૦ બેસતા વર્ષનો કાર્તિક સુદિ પડવેનો દિવસ, તેમજ ઉત્સવ.

ઝારવું, ક્રિ૦ સ૦ [**સં. क्षाल्**] સૂજેલા કે દુખતા અવયવને ઉનું પાણી રેડીને શેકવો; ધીરે ધીરે ઉનું પાણી સિંચવું; ઉના પાણીની ધારથી ધોવું; ધાર કરી ધીરે ધીરે કેટલીકવાર લગી કોઇ પદાર્થ-શરીર વગેરે ઉપર ઉનું પાણી રેડયા કરવું તે. (૨) ઝારી અથવા ઝારાનાં કાણાંમાંથી પાડવું, ગેરવવું, ટપકાવવું.:-ચણાના વેસણની સેવ અને કળી ઝારવી. (૩) ધાતુ પાત્રને જોડવું, સાંધવું; તેમાં પડેલી ફાટ પુરવી; રેંણ દેવું; રાય મૂકવી. (૪) ઝાડ ઉંચું વધે અને વધારે ફાલે તે માટે તેનાં કેટલાંક ઉધરભાવને અટકાવનારાં ડાળાં પાંખડાં કાપી નાંખવાં; ખાંપવું; છાંટવું; સોરવું.:-આવળિયા જેમ ઝારશો તેમ ઉંચા વધશે.

ઝારિયા, ના૦ બંગાળમાં માનભૂમ જિલ્લામાં આવેલું કોલસાની ખાણોનું ક્ષેત્ર.

ઝારી, સ્ત્રી૦ જેની મારફતે પાણી વગેરે પ્રવાહી ઝારી શકાય તેવું પાત્ર; નાળચાવાળો કળશિયો-લોટો; વાઢી. (૨) કાણાં કાણાંવાળો તવેથો; નાનો ઝારો; પૂરીઓ ભજિયાં વગરે તળવાનું રસોઇયાનું એક વતરણું.

ઝારું, ન૦ મોટું ઝાળું. (૨) ટોળું; ધાડું.

ઝારો, પું૦ તાવડામાંથી તળાયેલી વસ્તુ કાઢવાનું કાણાં કાણાંવાળું રસોઇયાનું ઓજાર; કાણાંવાળો મોટો તાવેથો; મોટી ઝારી. (૨) ઝાડને પાણી સિંચવાનું નાળચા ઉપર નાનાં કાણાં કાણાંવાળી પહોળા મોંની ડોઇ; મોટી ઝારી. (૩) ઘોરવાળો સૂર નીકળે તે માટે તંબુરાના તાર નીચે ઘોડી ઉપર જે રૂ અથવા સુતરનો ગાભો મૂકવામાં આવે છે તે; જેમાંથી 'ખરજ' સૂર નીકળે છે તે તાર; પીતળનો તાર.

ઝારોળા, પું૦ બ્રાહ્મણ વાણિયાની નાતની એક ઓળખ; નાતનું નામ.:-ઝારોળા બ્રાહ્મણ ને ઝારોળા વાણિયા.

ઝાલ, સ્ત્રી૦ બુટે લટકતું રહેવાથી હાલીને વારંવાર ઝુમકતું-ઝળકતું કાનનું જે જડાવ ઘરેણું તે; સ્ત્રીઓને કાને પહેરવાનું ફૂલ; કર્ણફૂલ; લોળિયું; કર્ણભૂષણ. ઉ૦ માને કાને ઝુમકે ઝાલ જો.

ઝાલક, સ્ત્રી૦ થરથરાટથી હેલાને લીધે વાસણ વગેરેમાંના પ્રવાહીનું બહાર ઉછળી પડવું

તે; છોળ; છાલક; તરંગથી ઉછળેલા પાણીનો જથો. રૂ૦ પ્ર૦ ઝાંપે ઝાલકો મારવી=ખૂબ ઉદારતા દેખાડવી; વહેવારમાં ધન અને ધાન્યનો ઉદાર મને ખૂબ ઉપયોગ કરવો; છલકાઈ જાય એમ વાપરવું.

ઝાલણ, ન૦ જેથી ઝળાય તે વસ્તુ; રેણ; રાય. (૨) ઝળાવવું-ઝાળવું તે; સાંધવું, તરડ-સાંધો પૂરવો તે; ધાતુના પાત્રના સાંધા અને તરડોનું સાંધણ તે. (૩) જેનાથી વસ્તુ ઝળાય-ઝિલાયતે: મોભ; પાટડી.

ઝાલર, પું૦ લાંબું ને ચપટું એક દ્વિદલ ધાન્ય; એક જાતનું કઠોળ; વાલ. ઝાલરની દાળ. (૨) માછલાં વગેરે પાણીમાં રહેનારાં જળચરનો શ્વાસ લેવાનો અવયવ; માછલાંનું નાક; ચૂઈ.

ઝાલર, સ્ત્રી૦ ચીણુવાળી કોરની કિનારી; ફરફર થાય એવી બાંધેલી કોર; ઝૂલ. (૨) મોગરી ઠોકીને વગાડાય એવું ધાતુનું-કાંસાનું ગોળ ચકતું; કાંસાની મોગરીથી વગાડવાની ઘડિયાળ.

ઝાલરી, સ્ત્રી૦ નાની ઝાલર; નાની વગાડવાની ઘડી.

ઝાલવું, ક્રિ૦ સ૦ પકડવું; સહાવું; ધરવું; વેગને અટકાવવો; પડતાંને-નાસતાને રોકવું. (૨) વિચારમાં અને કાર્યની સારી ખોટી ક્રિયામાં તે ક્રિયા ચાલતી હોય-કાર્ય થતું હોય કે વિચારો અપાતા હોય તેજ વખતે-તેની સાથે પકડવું તે. જુઠાને કોણ ઝાલે ? (હાથ કે સાંણસાથી કોઇ વસ્તુ ખસી ન જાય તેમ ગ્રહી રાખવી) રૂ. પ્ર૦ હાથ ઝાલવો=સહાય કરવી; મદદમાં રહેવું. સંભાળમાં લેવું; કલ્યાણ કરવાને માટે આશ્રયમાં લેવું. (૨) પરણવું; પાણિગ્રહણ કરવું.

ઝાલા, પું૦ રજપૂતની એક જાતિ; એક રજપૂત ઓલાદનું કૌટુંબિક નામ-ઓળખ. ઝાલી=ઝાલા રજપૂતની દીકરી. સાસરામાં તે ઝાલીવહુ-ઝાલીરાણી એમ કહેવાય છે.

ઝાલાવાડ, પું૦ ઝાલા રજપૂતોનો પ્રાંત; જ્યાં ઝાલાઓ રહેતા હોય હતા તે પ્રદેશ. (૨) કાઠિયાવાડમાંનો ભાવનગર તરફનો પ્રદેશ. ઝાલાવાડી=ઝાલાવાડનું. ઉ૦ ઝાલાવાડી ઝુમણાં. (૩) રજપૂતસ્તાનમાં આવેલું એક દેશીરાજ્ય. એની ઉત્તરે ને પશ્ચિમે કોટા અને દક્ષિણે તથા પૂર્વે ગ્વાલિયરનાં રાજ્ય આવેલાં છે. એનું ક્ષેત્રફળ ત્રણ હજાર ચોરસ માઇલ અને વસ્તી સાડાત્રણ લાખ માણસની છે. તેના રાજકર્તા ઝાલા રજપૂત છે, ને રાજ્યમાં માળવી ભાષા બોલાય છે. રાજ્યનું મુખ્ય શહેર ઝાલરા પાટણ ચંદ્રભાગા નદી ઉપર કિલ્લાવાળું શહેર છે.

ઝાલાં, ન૦ જહાલ હુકમો; આમ નહિ ને તેમ કરો ને તાબડતોબ કરો, એવાં આકરાં કામ કરવાં તે; ચાઢિયાં:-ધરડાંનાં ઝાલાં ઝીલવાંએ કંઈ સહેલ નથી. જહાલ વચનો; મહેણાં, ટાણાં; ઠોક. આ શબ્દ બહુવચનેજ વપરાય છે.

ઝાલોદ, ના૦ પંચમહાલ જિલ્લામાંનો એક તાલુકો અને તાલુકાનું મુખ્ય ગામ. એની ઉત્તરે ચીચકારી, પૂર્વે ખુશાલગઢ, દક્ષિણે દાહોદ ને પશ્ચિમે બારૈયા છે.

ઝાવસોઈ, જુ૦ ઝાખસોઇ.

ઝાવળી, સ્ત્રી૦ નાળિયેરી અને ખજુરાંની સુકી ડાળીઓ તે; તાડછાં વગેરે તે. (૨) ખજુરાં, તાડને નાળિયેરીનાં પાંદડાની ગુંથેલી ટટ્ટીઓ સાદડીઓ વગેરે તે.:-ઝાવળીનાં ઝુંપડાં ઉ૦ ભલી ઝાવળાકેરી ચટાઇ, ભલાં ભોંય ગોદડાં. જાળાવાળા હોય એવું જે તે. જાવરું,જાવળું=જાળાવાળા ઉપરથી જાવળી.

ઝાવાં, ન૦ પાણીમાં બૂડતું માણસ કંઈક પકડી લેવાને જે ફાંફાં મારે છે તે; આધાર માટે વળખાં મારવાં તે; તડફડિયાં; વળખાં.

પાણીમાં હવામાં ઓચિંતું કંઇ આધારરૂપ હાથમાં આવી જાય એવી આશાએ જે બાથોડિયાં મારવાં તે:-'ઝાવાં નાંખવાં' એમ કહેવાય છે.

ઝાહી, વિ૦ હિતેચ્છુ; શુભ ચહાનાર. (૨) હેતાળ.

ઝાળ, સ્ત્રી૦ [સં. ज्वाला] બળતા પદાર્થમાંથી નીકળેલા વાયુનું હવામાં બળવું તે; ભડકો; હવામાં ભભુકો થઇ રહેવો તે; અગ્નિની ગરમીએ કરીને કોઇ પદાર્થમાંથી નીકળેલા વાયુનું-ગ્યાસનું ભડકાભેર હવામાં બળવું તે; જ્વાળા; શિખા. (૨) બળતા દેવતાની દૂરથી લાગતી ગરમી; દેવતાની ગરમીને લીધે બળતી હવાની જે આંચ-અર્ચિ તે. (૩) મન ઉપર એકદમ આકરી-જ્વલન જેવી જે અસર થવી તે; દાઝવાથી જેવી ઉગ્ર લાગણી થાય છે તેવી કામ ક્રોધાદિકના સ્પર્શથી કે મહેણા ટાણાના કટુ વચનથી મનમાં થઇ આવતી દુઃખદ, ક્રોધ આવેશ આણનારી અસર.:-રાવણનાં વચન સાંભળીને સીતાને ઝાળ લાગી, પણ શું કરે? ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝાળ લાગવી=ગરમી લાગવી; ભડકો લાગવો. (૨) બહુજ ઉગ્ર-તીવ્ર લાગણી થઇ આવવી; શું કરૂં ને શું નહિ? એવી ક્રોધ કામાદિકની ઉગ્ર અસર થવી. ઝાળ ઉઠવી=ભડકો લાગવો; એકદમ ઉશ્કેરાઇ જવું; સખત લાગણી દુખાઇ એકદમ ક્રોધ ચઢી આવવો; અંતરમાં દુઃખની ઉગ્ર અસર થવી; ભડકો થઇ આવવો. (૪) જાળ.

ઝાળણ, ન૦ ઝાળવું તે; ઝાળવાની જે ક્રિયા અને કામ બેઉ તે. (૨) જેણે કરીને ઝળાય તે; રેંણ; રાય. (૩) ઢાંકપિછોડો; થીગડથીગડ. સાંધસુંધ; ફૂટફાટ ન દેખાય એમ કરવું તે.:-ઝાલણ ઝાઝું રહેશે નહિ.

ઝાળવું, ક્રિ૦ સ૦ ધાતુપાત્રની તરડ-ચીરો કે સાંધ ઉપર મૂકેલા પદાર્થને ઝાળની ગરમીએ નરમ કરીને જોડી નાંખવી તે; તરડ-તસિયો પૂરવો; વાસણ, પતરાં વગેરેને રેંણથી જોડી દેવાં; ધાતુની બે સપાટીઓ વચ્ચે રેંણ મૂકીને ગરમ કરેલા ઓજારે જોડવી; જ્વાળા લગાડી ધાતુનાં પતરાં અને ધાતુના પાત્રમાં પડેલા ચીરા તરડો વગેરે સાંધી નાંખવાં તે. (૨) જાળવું; બાળવું; બળે એમ કરવું. સાંધવું; પ્રવાહી ગળે નહિ એમ સાંધ પૂરવી.

ઝાંખ, સ્ત્રી૦ ઝાંખું જે તે ઝાંખ; તેજસ્વિતા નહિ તે; માલિન્ય; અસ્પષ્ટતા.:-એની આંખે ઝાંખ છે. (૨) જેથી ઝાંખું દેખાય તે; દૃષ્ટિની સ્પષ્ટતાને મલિન કરનારું જે તે; વ્યવધાન; પટલ; છારી.:-એની આંખે ઝાંખ આવે છે. પડળ આવે છે. (૩) છાયા; આભાસ.:-કાળા ઉપર રાતાની ઝાંખ મારે છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝાંખ આવવી=દૃષ્ટિની નિરમળતા જવું; ઝાંખું દેખાવા માંડવું-ઝાંખ મારવી=સહેજ ઝાંખું દેખાવું:-આંખે ઝાંખ મારે છે. ઝાંખ વળવી=ઝાંખું દેખાવા માંડવું; દૃષ્ટિનું મલિન થવા માંડવું; છારી આવવી; દૃષ્ટિની સ્પષ્ટતા જતી રહેવી. (૪) મંદતા; નિસ્તેજતા; તેજી ઉંડી જઇને મંદ આવવું તે. (૫) લાંછન; બટ્ટો; ડાઘ; કાળાટીલી.:-એણે મારી આબરૂને ઝાંખ લગાડી.

ઝાંખડું, ન૦ ઝાંખા જેવું જે તે-ઝાંખડું; વાદળના ઘુમરાટથી હવાની મલિનતાને લીધે જે ઝાંખો નિસ્તેજ દેખાવ લાગે છે તે; ઝાંખું ઝાંખું રહેતું હોય એવું તે; દુર્દિનતા; ઝાકડું.

ઝાંખરું, ન૦ કાંટાવાળી લાંબી સુકી ડાળી-ઘણું કરીને સુકી કાંટાવાળી ડાળી કે જે વાડ બનાવવાના કામમાં આવે છે તે; બા-

વળ બોરડી વગેરેની ખૂબ કાંટાવાળી ડા-ળીઓમાંની એક તે; કાંટાવાળું સુકું ઝ-રડું. જ્યાં લગાડયું હોય ત્યાં કાંટાને લીધે વળગી-ચોંટી જાય એવું કાંટા ને અટપટી નાની મોટી ઘણીક ડાળીઓવાળું ડાળું; ઝાંખરાંની વાડ. (૨) કાંટાવાળાં નાનાં નાનાં ઝાડવાં તે; કંટાળી ઝાડવાં, જવાસા નાની બોરડીઓ, કંથેર, અને બાવળી વગેરે ઝાડવાંનાં ડાળાંમાંનું અકેક તે. (૩) તુચ્છ, નમાલી વસ્તુ. (૪) વળગ્યું છૂટે નહિ એવું જે તે; લફરૂં; પાપ, પીડા-કંટાળો આપે એવું જે તે. કહે૦ ઉંટના મોંને ઝાંખરાં=ઉંટ કાંટાવાળાં ડાળ તોડી ખાય છે તે ઉપરથી. જે જેવું હોય તેવું તેને ગમે-ભાવે-ઘટે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝાંખરું ઝીટવું નામ ટાળવું; જેમ તેમ કરીને દૂર કરવું બંધ પાડવું; નિર્મૂળ જવું. ઝાંખરું વ-ળગાડવું=લફરું લગાડવું; પાપ બઝાડવું; છોડી છૂટે નહિ એવી લપ વળગાડવી તે. (૫) કંટાળો આપે, પીડા કરે અને કેમે કર્યું છૂટે નહિ એવું જે પાપ તે. રૂ૦ પ્ર૦ 'કંઇ નથી' એવા અર્થમાં:–જાનમાં ખાય શું ઝાંખરાં. એને શું આપે ઝાંખરાં. ઝાંખરાં ઝૂડો ને કાંટા વેરો=ખોટી નમા-લી લડાઇઓ લડો ને બીજાને-આવતા જતાને તેની પીડા પડે-કાંટા વાગે એવું કરો.

ઝાંખવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝીણી આંખ કરી ધારી-તાકીને જોવું; ભાવ પૂર્વક જોવું (કામ અને ભક્તિ વગેરેના) ઉ૦ ઝીણું ઝીણું ઝાંખમાંરે. (૨) ઝાંખવું.

ઝાંખાશ, સ્ત્રી૦ ઝાંખાપણું; નહિ તેજદાર-પણું તે. મલિનતા; મંદતા.

ઝાંખી, સ્ત્રી૦ ઝીણી ભાવ તાકી આંખે જોવું તે; દર્શન કરવું તે.:–ઝાંખી કરવી=ભા-વથી જોવું; દર્શન કરવાં. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝાં-ખીને જોવું=ટીકી ટીકીને જોવું; ઝીણી આંખ કરી દૂરથી ધારીને જોવું. ઝાંખી જોવું=સહેજ ઝાંખું દેખાય એમ જોવું; સામું જોવું.:–હું તો એની તરફ ઝાંખી જોતોજ નથી; સહેજ નજર પણ કરતો નથી, એવા અર્થમાં વપરાય છે.

ઝાંખું, વિ૦ ચકચકિત નહિ એવું; નિસ્તેજ; મલિન; મેલું; ચકચકતું ન હોય એવું. (૨) બરાબર ચોખ્ખું સ્પષ્ટ નહિ એવું; આછું; ધુંધળું; અસ્પષ્ટ.:–આંખે ઝાંખું દેખાય છે. (૩) શરમિંદું, અંજાઇ ગયેલું એવું; ઉતરી ગયેલા મોંનું; વીલું; મોં ઉ-પર જે સત્ય અને હોંસની પ્રભા હોય છે તે જતી રહી હોય એવું; દોષ-ગુના કે નાસીપાસીથી નિસ્તેજ પડી ગયેલું એવું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝાંખું પાડવું=શરમાવી નાંખવું; ભોંઠું પાડવું; નિરુત્સાહ અને નિ-સ્તેજ બનાવી દેવું. ઝાંખું પડવું=ઝળકી-સફાઇ કે તેજસ્વિતા જતી રહેવી.

ઝાંગ, સ્ત્રી૦ જાંઘ; સાથળ. ઝાંઘ.

ઝાંજ, સ્ત્રી૦ થરથરાટીવાળો તીણો અવાજ નીકળે એવું એક વાદ્ય; કાંસીજોડાં; ખણુ ખણિયાં; છબલીકાં. કાંસાની કે ધાતુની ટીકડીઓ જડેલી લાકડીની જોડીનું મુઠી વાળતાં અને ઉઘાડતાં એક બીજાની સાથે અફળાઇને ખણખણાટ વાગતું એવું ભ-જન ગાનારા અને ટેલ નાંખનારાઓનું એક વાદ્ય, ખડતાળાં-કાંસીજોડાં નહિ. (૨) ઝાંઝ; ગુસ્સો; તામસ.

ઝાંઝ, સ્ત્રી૦ [**સં. झंझा**] ક્રોધનું ધુંધવાઈ જવું તે; ક્રોધી ઉશ્કેરણીને લીધે મગજમાં લાગણીઓની જે ઉશ્કેરણી થઇ રહેવી તે; ગુસ્સાનો આવેશ ચઢવો તે; ખીજ-વાટ; ખીજવાઇ જવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝાંઝ ચઢવી=મગજમાં ક્રોધનો આવેશ ઉઠવો; દાઝ ચઢવી; એકદમ ઉશ્કેરાઇ જવું; ગુ-

રસાની ખૂબ ઉશ્કેરણીથી આંધળા–વિવેક શૂન્ય બની જવું તે. ઝાંજ.

ઝાંઝર, ન૦ [**सं. झर्झरम्**] પગલાને ઠેકે ઠેકે રૂમઝૂમ રૂમઝૂમ થતું સ્ત્રીઓને પગે પહેરવાનું ઝીણાં ઝીણી ઘુઘરીઓવાળું એક રૂપાનું ઘરેણું; ઝમઝમ વાગે એવું સ્ત્રીઓના પગનું ઘરેણું; નૂપુર. (૨) સીસાની ગોળાઓ ભરેલી પાતળની પોલી કલ્લી. એ ગાયને પગે પહેરાવવામાં આવે છે. ઝાંજર. ઉ૦ પાયે ઝઝરનો ઝમકારજો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝાંઝર પહેરવાં=સ્ત્રીનો–નાચનારીનો વેષ લેવો. (૨) વ્યંગમાં જંજીર–બેડી પહેરવી; કેદી થવું; હાથપગે સાંકળ પડવી. કહે૦ ઝાંઝર વેચીને શેકાણી કહેવરાવવું–થવું=ખોટી બડાઇ કરવી; શક્તિ હોય નહિ ને અલંકાર ઉતારી બીજાની આગળ મોટા થવા–કહેવરાવવા યત્ન કરવો તે.

ઝાંઝરિયાં, ન૦ નાજુક ઝાંઝરની જોડી તે; બેનૂપુર. (૨) જંજીર: સાંકળ; બેડીની સાંકળ. (૩) હાલવાથી એક બીજાની સાથે અથડાઇને ઝમઝમ અવાજ કરે એવી પતરાંના કકડા જડેલી માફામાંની રચના; ખણખણિયાં; ખડખડે એવા પતરાંના કકડાઓના એક બીજા સાથે જડેલા થોક.

ઝાંઝરિયું, ન૦ જાળાવાળા ગુંથણીનો સોનાના કોટે પહેરવાનો એક દાગીનો. (૨) ઝાંઝરિયાંની જોડમાંનું એકાદ ઝાંઝર તે. (૩) પોંખનો લાડુ; ઘઉંના તાજા પોંખને ખાંડીને બનાવેલું ચુરમું. (૪) વિ૦ જાળાવાળા.

ઝાંઝરી, સ્ત્રી૦ સીસાની ગોળીઓ કે કાંકરાઓ ભરેલી કલ્લાઇ; ખણખણ થાય એવું એક ઘરેણું; નાના બાળક–છોકરીનું ઝાંઝર (૨) લાકડીએ બાંધેલી ઘુઘરીઓવાળી કડીઓ; ચાલતાં–ને હાલવાથી ખડખડે એવી લાકડી. (૩) નાનું ઝરણું; ઝરણુની નાની નદી; નાનો ઝરો.:–કેદારેશ્વર આગળ ઝાંઝરી ગંગાને મળે છે.

ઝાંઝવાં, ન૦ [**सं. झंझा**] ખારવાળી–સુકી રેતાળ સપાટ ભોંયવાળા મેદાનમાં તડકી વખતે દૂરથી જે પાણી વરસતું હોય એવું દેખાય છે તે; મૃગજળ; પાણી જેવી વરાળ; પાણી હોય એવો દેખાવ–ભાસ તે.:–ઝાંઝવાંનાં જળ. (૨) તેજના અતિશયથી, હરખથા અથવા શોકથી આંખમાં આછું પાણી ભરાઇ જવું તે; આંખમાં આવેલાં આછાં આંસુ. (૩) આ આછાં આંસુના જળથી દૃષ્ટિનું જે રૂંધાવું તે; અંધારાં; રાતાં પીળાં દેખાવાં તે; તેજના અતિશયથી દૃષ્ટિ આગળ કુંડાળાં વળતાં હોય એવું દેખાવું તે.:–આંખે ઝાંઝવાં વળે છે.

ઝાંઝી, વિ૦ એકદમ જેને ઝાંઝ ચઢી જતી હોય એવું; ક્રોધી; તીખું, આકળું.

ઝાંટ, ન૦ કંકાણાનો વાળ; તુચ્છવાળ. (૨) તુચ્છ વસ્તુ. (૩) 'કંઇ નહિ' એવો પણ અર્થ બતાવે છે.

ઝાંટાં, ઝાંટનું બહુવચનરૂપ.

ઝાંટું, ન૦ જુ૦ ઝાંટ.

ઝાંનમ, જુ૦ જહાનમ.

ઝાંપ, સ્ત્રી૦ ઝાંખ. (૨) કાંટલાવાળી જાળ; પાશ. (૩) નાની છાબડી.

ઝાંપડી, સ્ત્રી૦ ભૂત થયેલી ભંગડી; મલિનભૂત. (૨) એક મારણ પ્રયોગ કરવાની ક્રિયા–મેલડી, એવે નામે પણ કહેવાય છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝાંપડી મૂકવી=મેલડી મૂકવી.

ઝાંપડો, પું૦ ભંગિયો. (૨) ભૂત થયેલો ભંગિયો; પિશાચ ભૂત.

ઝાંપલી, સ્ત્રી૦ વંડી કે વાડમાંના રસ્તા–છિંડાનું ઝાંખરાં ઝરડાંનું ઢાંકણ; બારણું; કમાડ. ઝાંપાનું ઢાંકણ તે ઝાંપલી. ઉ૦ ઉઘાડ ઉઘાડ માલણ ચાંપલી, શા માટે દીધી છે ઝાંપલી. (૨) ઝાંપલીવાળું છિંડું;

ખેતરમાં, બાગમાં, વંડામાં જવાનો ઢાંકણુ વાળો સાંકડો માર્ગ, રસ્તો, બખારું કે દ્વાર તે. છિંડું બંધ કરવાનું ઝરડાંનું ઢાંકણુ તે ઝાંપલી; કટલું.:–ઝાંપલી ઉઘાડ. ઝાંપલી વાસ. ઝાંપલી છિંડાના અર્થમાં નહિ પણ છિંડાના ઢાંકણના–દ્વારના અર્થમાં વપરાય છે.

ઝાંપી, સ્ત્રી૦ તમાકુ અને બીડી વગેરે રાખવાનો ઘાસ કે ખજુરીની પાતરીનો વાટવો; ઓસીકા જેવો નાનો ઘાસનો ગુંગેલો કરંડિયો.

ઝાંપો, પું૦ ગામ, શેરી કે વાડામાંથી બહાર નીકળવાનો જે રસ્તો તે; મોટું છિંડું; ખેતર અને વાડાઓ વગેરેની વાડમાંનો ઝાંપલીવાળો ગાડું જાયઆવે એવો પહોળો માર્ગ. (૨) વાડમાંના મોટા છિંડાનું ઢાંકણ–બારણું; આગલી વંડીના મોટા ખુલ્લા દરવાજાનું સાદું જાળીવાળું બારણું.:–બહાર જતાં હમેશ ઝાંપો વાસતા જવું. (૨) ગામની ભાગોળ; પાદર; બે ત્રણ શેરીઓ–ફળિયાંની બહાર આવેલી છુટી જગા; ચકલું; મોટા દરવાજા કે પોળોની બહાર છોકરાંને રમવા ને મોટાંને બેસવાની ખુલ્લી જગા તે. પાંચ દસ ઘર આગળ આવેલું ખુલ્લું મેદાન; આંગણું; પોળ કે ઘણાં ઘર સામેનું ચોગાન. ઉ૦ પ્ર૦ ઝાંપે નોતરાં=સર્વને સર્વ જણનાં નોતરાં, જાહેર આમંત્રણ. ખાસ આમંત્રણ નહિ તે. (૨) માથા ઉતાર નોતરાં.:–ઝાંપે બેસીને વાત કરવી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝાંપો ઝૂડવો=ટાયલું કર્યા કરવું; એકની એક વાત લંબાવીને મોટી કરવી; બડાઇ મારવી; પિંજણ કરવું. કહે૦ ઝાંપે ઝાલકો મારવી.

ઝાંમર, જુ૦ ઝાંમર.

ઝાંય, સ્ત્રી૦ પ્રતિબિંબ; પડછાયો. (૨) ઝબક; તેજ.

ઝાંસવું, ક્રિ૦ સ૦ (ઝોંસવું, ઝોંહવું) રીસ ચઢાવી ઠોકવું, અભાવથી આપવું, પીરસવું; નારાજ થઇ કંટાળાથી તરછોડીને-ધિક્કારથી આપવું, નાંખવું; ખાવા આપવું. (૨) ખાવું; આરોગી જવું; અકરાંતિયાપણે ખાવું.:–એ તો ઘણુંએ ઝાંસી ગયો. (૩) દેવું; આપવું; નાંખવું.:–એને કોણ ઝાંસેછે?

ઝાંસાચીઠી, સ્ત્રી૦ ત્રાગાની ચેતવણી; ધમકી; બહારવટિયા લોકો 'પોતાને અમુક છૂટ આપવામાં આવશે નહિ તો તે આમ તેમ કરશે' એવી મતલબનો જે લેખ ગ્રાહિત માણસ ગારફતે સત્તાવાળાઓ ઉપર મોકલી આપે તે.

ઝાંસો, પું૦ કંટાળીને ન ચાલે રીસથી જે આપવું કે કાર્ય કરવું તે; હોક; તિરસ્કારથી દેવું તે; ગુસ્સાભેર કંટાળીને જે સાહસ કરવું તે; ત્રાગું. (૨) આડો; હઠ; જોસ; રાડો.

ઝાંહે, અ૦ ખરાબ રીતે; ત્રાગું કરીને ઝાંસે.

ઝિકાળવો, પું૦ ઇંટાનો ભૂકો; છાર.

ઝિંઝોટી, સ્ત્રી૦ એક રાગિણી; ઝિંઝોટી.

ઝિણાશ, સ્ત્રી૦ બારીકી; ઝીણાપણું. (૨) દોઢ ડહાપણ.

ઝિમોલ, સ્ત્રી૦ ઝિમેલ; જિમેલ; રાતા રંગની કીડા જેવી પણ બહુ ચંચળ કીડી. સીમ ખેતર વગેરેમાં થાય છે અને ઉનાળાને અંતે દરની બહાર ઉભરાઇ આવે છે. કાળાકાળા મંકોડા ને રાતી રાતી ઝિમોલો.

ઝિયાણું, ન૦–ઝિલાયણું; પ્રસવ પછીનું આણું તે.

ઝિરાયણું, ન૦ પહેલા પ્રસવ પછીનું આણું તે. (૨) પહેલા ખોળાનું બાળક લઇને સાસરે જનારી પિયેરથી જે સોગાત લઇ

જાય છે તે. ઉ૦ ઝિરાયણે આવેલાં, જો- વા આવીશ પનોતી ભાભીને.

ઝિલાણું, ન૦ સુપડાથી પાણી ઝીલવાની જે ગોઠવણ તે; ઢેંકુડી; ઝીણું; ઉલેચીને ઉ- સરડવું તે; ઉલેચીને ઉપર લેવાની રચના- ક્રિયા તેઃ-ઝિલાણું જોડવું. (૨) ઝિરાયણું; પ્રસવ પછીનું આણું; લાડકું આણું. ઉ૦ વહુવર તેડ્યાં ઝિલાણાને આણે.

ઝિલ્લી, સ્ત્રી૦ તીણો અવાજ કાઢનારાં જીવ- ડાંની એક જાતિ; તમરાં.

ઝિંક, સ્ત્રી૦ ઝીક; પછાડ; ધોવા માટે કપ- ડાને પાણીમાં બોળી પત્થર ઉપર પછાડવું તે. ધોતરને બે ઝિંક મારજે. (૨) હાર; પરાભવ; પટકી નાંખવું; ઝિંકી નાંખવું તે. (૩) કંટાળાથી કોઈ વસ્તુને ફેંકી દેવી તે. (૪) માથાફોડ; ફડાફુટ.

ઝિંકવું, ક્રિ૦ સ૦ ધોવા સારૂ કપડાને પા- ણીમાં બોળી હવામાં વિંઝીને પથરા ઉ- પર પછાડવું; પછાડીને ધોવું. (૨) ઉંચ- કીને નાંખી દેવું; ઝીકવું; કંટાળીને નીચે નાંખવું. (૩) હરાવવું; મારીને પાછું પા- ડવું; ઉચકીનાંખવું.

ઝિંકો, પું૦ ઝિકાળવો.

ઝિંજોટી, સ્ત્રી૦ એક રાગિણી.

ઝિંઝરટો, પું૦ એક ઓષધિ; વનસ્પતિ છોડવો.

ઝિંઝવો, પું૦ એક જાતિનું ઝાડ. (૨) ઘા- સની એક જાતિ.

ઝિંઝિં, અ૦ એવો થતો અવાજ.

ઝિંઝી, સ્ત્રી૦ જેને ગોળ જોડિયાં પાન થાય છે એવું એક ઝાડ; આસોતરી. આ ઝા- ડનાં પાન તમાકુની બીડીઓ વાળવાના કામમાં આવે છે.

ઝિંટ, સ્ત્રી૦ પીડા; લફરૂં; વળગણ; પુંછડું.

ઝિંટવું, ક્રિ૦ સ૦ કાંટાવાળાં થુવેર ઇત્યાદિ સાથે બોરડી બાવળીનાં ઝરડાંને વળગા- ડવાં તે; કાંટાને લીધે વળગી-બાઝી રહે એમ કરવું; બઝાડવું; ચોટાડવું; સાથે જો- ડવું. (૨) ખડકવું; ઢગલો કરવો.

ઝિંટું, ન૦ ઝિંટ.

ઝી, ન૦ ઘી; ઘૃત. (ગ્રામ્ય.)

ઝીક, સ્ત્રી૦ ઝીકવું-પછાડવું તેઃ-ધોતિયાને બે ઝીક મારજે. (૨) સોના રૂપાના ઝીણા ઓપદાર તારની ગુંછળીનો કસબ:-એક તોલો ઝીક લાવજે. (૩) ઝીકના કસબનું ગુંથણુ-ભરત તે; ગુંછળાવાળા તારનું ભરત કામ:-ઝીકને તારા ટપકી. (૪) હાર; પરાજય; ફટકો.

ઝીકણું, ન૦ ઝીકવું તે; પડી-હારી જવું તે; પરાજય. (૨) રફુ કરવું તે; ઝીણા તા- રથી સાંધ મેળવવી તે; ટેભ કરવી તે.

ઝીકવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉંચકીને જોરથી નીચે નાંખવું-પછાડવું; હવામાં વિંઝીને નીચે અફાળવું:-ધોતિયાં ઝીકવાં. (૨) હોમવું; ઝોકાવવું; નાંખવું; રેડવું; ઢોળવું; સંડોવવું; સામેલ કરવું; માં-અંદર નાંખવું.:-મણ ઘી ઝીકી દીધું. (૩) માર મારીને નીચે પાડી દેવું; હરાવવું; હેઠેનાંખી દેવું; પાડી નાંખવું.

ઝીણ, સ્ત્રી૦ કેરીની ગોટલી ઉપરના પાતળા પડ ઉપર રૂંવાં સાથે કઠણાશ આવવી તે; જાળીદાર પડ બંધાવું તે; નાજુક પાતળા પડનું પાકટ થવા માંડવું તે. (૨) ઝીણા ઝીણા તંતુઓની પાકટ જાળ બંધાવા માંડવી તે; આંબાના બીજનું-ગોટલીનું પડ બંધાવા માંડવું તે.

ઝીણપણ, ન૦ વિચાર અને કામકાજ વિગે- રેમાં બારીકીથી-સૂક્ષ્મતાથી કામ કરવા- પણું તે; બહુ વિચાર ખંત અને ધીરજથી ઉંડા ઉતરીને સંભાળપૂર્વક કામ કરવું તે. (૨) ડહાપણ; ચતુરાઈ; કૌશલ્ય; છ- ણીને કામ લેવાની રીત તે.

ઝીણુવટ, સ્ત્રી૦ ઝિણાશ; બારીકી. (૨) ચતુરાઈ; ડહાપણ. સંભાળથી ખૂબ બારીક તપાસ ચલાવીને કાર્ય કરવાની રીત; ચીકણાપણું; દોઢડહાપણ.

ઝીણું, વિ૦ [**સં. ક્ષીણ**] બારીક; બહુજ નાના કણ કણ થઇ જાય-હોય એવું:-સારૂં ઝીણું વાટજો.:-ઝીણી રેતી; ઝીણો લોટ. (૨) પાતળું; આછું; નાજુક બારીક તાર-સુતરનું.:-ઝીણું લુગડું; કાંબળ. ઝીણું પોત; મુલાયમ. (૩) તીણી ધારવાળું; અણીદાર; તીણું.:-ઝીણી ધાર અને ઝીણી અણી કાઢજો. (૪) નાનું; લઘુ; ઉંચું જાડું કે કદાવર નહિ એવું; નાજુક; ઠિંગણું.:-આ છોકરાં બહુ ઝીણાં છે; ઝીણાજીવ. (૫) ધીરૂં; નહિ ઉતાવળું; હળવું.:-સ્ત્રીઓ બહુ ઝીણું બોલે છે. (૬) નાજુક; આંખ અને મન રાખી ઉંડા ઉતરી બહુ સંભાળથી કરવા જેવું: કારીગરીનું; બારીકીથી કરવા જેવું; સાચવીને કરવા જેવું.:-આ તો બહુ ઝીણું કામ છે. (૭) ડહાયું; ચતુર; ઠરેલ; સંભાળી-વિચારીને કામ કરે એવું.:-એ તો બહુ ઝીણો માણસ છે. વ્યંગમાં દોઢચતુર; ડહાયલું; (૮) નકશી-કોતરણીનું; કારીગરી ભરેલું; ગુંચનું; સારી આવડનું, કુશળતાનું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝીણું કાંતવું=નાજુક પાતળા તાર નીકળે એમ કરવું. (૨) સંભાળીને કરકસરથી કામ લેવું; કરકસર કરવી. કહે૦ ઝીણો પણ રાઇનો દાણો=નાનું પણ તેજદાર; નાનું પણ ચટકી દે એવું. ઝીણું જાડું=સારૂં ખોટું.:-ઝીણું જાડું કર્યા કરશો નહિ. (૮) આડું; વાંકું; કટાક્ષ ને પ્રેમ ભાવ ભરેલું; મોહ ભર્યું. ઉ૦ ઝીણું ઝીણું નીરખો શું મદનું ભર્યું રે.

ઝીપટો, પું૦ જેઠીમધ.

ઝીપવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉપરથી પડતી કે સામેથી આવતી વસ્તુને અદ્ધરથી ઝડપી લેવી; નીચે પડતા પહેલાં કે વાગતા પહેલાં અદ્ધર પકડી લેવું; ઝીલવું.

ઝીભ, સ્ત્રી૦ જીભ.

ઝીમી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીઓને પહેરવાનું એક જાતનું કાળું કપડું; કાળો ભાતવાળો સાલ્લો. એનું પોત મુલાયમ અને ભાત મજેની હોય છે.

ઝીલ, સ્ત્રી૦ એક રોપો. આની રાખ વાગેલા ઉપર દાબવાને કામ આવે છે. એનાં દાતણ થાય છે. (૨) સામો લણવાનું વાંસનું ઓજાર. (૩) તંબુરાનો એક તાર. (૪) લાખેલી મોટી પાર, બરણી. અનાજ ભરવાના કામમાં આવે છે તે. (૫) ઉંડા પાણીની જગો; કરાડી; ડોહ. કહે૦ દાતણ કરીએ ઝીલનું તો પાપ જાય દિલનું. (૬) છોળ; છાલક.:-રસની ઝોલ ઝીલનાર.

ઝીલવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉંચેથી પડતી કે સામેથી આવતી વસ્તુને અદ્ધર અદ્ધર-હવામાંથી પકડી લેવી; નીચે પડતા પહેલાં કોઈ વસ્તુને ઉપાડી-ઉચકી લેવી. (૨) એક જણનું બોલવું બીજાએ ઉપાડી લેવું; એકે ગાયેલું બીજાએ ઉપાડી ફરીને તેની સાથે ગાવું. (૩) ખમવું; પોતાની ઉપર ધરી લેવું; સહન કરવું; માથે લઇ લેવું. (૪) માણવું; ભોગવવું; આનંદથી અનુભવવું.:-રસ ઝીલવો. (૫) પાણીમાં રમવું; જળક્રીડા કરવી; નહાવું. ઉ૦ જમુનાજળ ઝીલવું સાહેલીરે. (૬) કબુલ રાખવું; સ્વીકારવું.:-તેણે મારો પડતો બોલ ઝીલી લીધો.

ઝીલું, ન૦ નીચે ઠેકાણેથી ઉંચી જગાએ પાણી ઉચકી લેવાની એક રચના તે; ખેતરોમાં જોઇતું પાણી પાસેની નહેરમાંથી કે વહેળામાંથી ઉંચાં ખેતરોમાં આવે તે માટે હિંચકાની માફક સુપડાં બાંધી તેને ઝુલા-

વીને પાણી લેવાની જે એક જાતની ગોઠવણ તે:-વરસાદ હવે આવે એમ લાગતું નથી માટે ઝીલું જોડો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝીલું જોડવું-ઝીલાં જોડવાં=પ્રવાહી-ઢીલો ખોરાક સબડ સબડ ચાંગળાં ભરી ભરીને ઝપાટાબંધ ખાવો; આસરડવું; સબડકા ભરવા.

ઝીલો, પું૦ મોટી લાબેલી કોઠી-બરણી; કચરાનું મોટું વાસણ.

ઝુકંડા, પું૦ ઝોકંડા; સારી પેઠે ઝોકાવવું તે; ભોજનને ભોગ પાછળ ઝોકાવ્યા કરવું-મચ્યા રહેવું તે.

ઝુકારવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝૂકે-નમે એમ કરવું; નમાવવું; ઉંટને નમી-ઝૂકી કે બેસે એમ કરવું; ઉંટને બેસાડવું.

ઝુકાવડા, પું૦ ઝોકાવતા રહેવાની વૃતિ તે; મચ્યા-મંડ્યા રહેવાપણું.

ઝુકાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝૂકે એમ કરવું; નમાવવું; ભારને લીધે કે તાણીને નીચું નમાવવું લચી જાય એમ કરવું. (૨) ઝુલાખાતું કરવું; લબડાવવું; લટકી પડે એમ કરવું. (૩) ક્રિ૦ અ૦ યા હોમ કરીને પડવું; કૂદી પડવું; સાહસમાં ઉતરવું.

ઝુઝાવવું, ક્રિ૦ સ૦ લડાવવું; યુદ્ધ કરાવવું; હંફાવવું; થકવવું; ઝૂઝે એમ કરવું.

ઝુડિયું, ન૦ નહિ સોરેલી ડાળી; નાની નાની શાખાઓના ખાંપા છોલી નાંખ્યા ન હોય એવી ઝૂડવા-મારવા-ઝાપટવાના કામમાં આવે એવી ઝાડની લીલી કે સુકી વાગે એવી-ઝપટાય એવી ડાળી; નહિ છોલેલી-ખાંપેલી જેવી ને તેવી ઝાડની ડાળી-ડાળાની લાકડી; ઝુડાય એવી ચીજ; લાકડી; દંડુકો; ઝરડારૂપ જે લાકડી તે ઝુડિયું:-એક ઝુડિયું માર્યું એટલે તે નાસી ગયો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝુડિયાં પડવાં=સાદો મારઠોક-ખાસડાં પડવાં; ઠપકો મળવો; માર ખાઇને પાછા પડવું.

ઝુડિયો, પું૦ ખળીમાંનાં ડૂંડાં ને ઉંબી ભર્યો પાક ઝૂડવાનું બુધું; જાડી લાકડી; દાંડિયો.

ઝુડો, પું૦ અંબોડામાં ઘાલવાનો વાળનો જથો; રેશમ અથવા સુતરના તાંતણાનો જથો; કલ્લો; જુડો; ઝુમખો.

ઝુણઝુણ, અ૦ એવો થતો અવાજ.

ઝુપકી, સ્ત્રી૦ ટોલું; ઝોકું.

ઝુમખડાં, ન૦ તુરિયા ને કુકરપાડાની જાતનાં વેલા ઉપર થતાં શાકફળ. તુરિયા કરતાં નાનાં અને એક જથ્થે તથા એક પાંખડીએ ઝુમખાબંધ થતાં હોવાથી આ ફળને ઝુમખડાં કહેવામાં આવે છે. લાળિયે. ગુચ્છાબંધ થતા ફળ.

ઝુમખડું, ન૦ ઝુમખું; સમૂહ; જથો; ટોળું.

ઝુમખું, ન૦ કડીએ કે એક ડાંખળીએ એકજ જાતની ઘણી વસ્તુઓનો જે સમૂહ તે; એકથી વધારે ચીજોનું એક બીજાની સાથે જોડાઇ રહેવું તે; જૂથ; જથો; ટોળું; સમુદાય; લહેરખું. દ્રાક્ષ વગેરે ફળોનું ઝુમખું. મોતી ને ઘુઘરીઓ વગેરેનું ઝુમખું. ઝુમખો.

ઝુમખો, પું૦ જુડો; સમૂહ; ઝુમખું.

ઝુમણું, ન૦ મોતી કે ઘુઘરીઓના જથાને ભારે ઝૂમી પડતું, લટકતું, અથવા લચીજતું રહે એવું એક ઘરેણું; ઝૂલતો રહે એવો અલંકાર; કાને પહેરવાનું ઝૂલતું રહે એવું લોલકિયું. ઉ૦ ઝાલાવાડી રૂડાં ઝુમણાં.

ઝુમ્મર, ન૦ સાથે સાથે ઘણા દીવા કરાય અને એક સાથે તે બધા ઝૂલતા લબડતા રખાય એવી કાચ કે ધાતુની રચના તે; ડાળી પાંખડીવાળો છોડ ઉંધો લટકાવ્યો હોય એવી એક સુંદર લટકાવી શકાય એવી દીવી; દીવાઓ કરવાનું ઝૂલતું રખાય એવું ઝાડ. (૨) એક ઝૂલતું રહે એવું ઘરેણું; મીરજાં.

ઝુરણુ, ન૦ ઝુરવું તે; તલસવું તે; મળવા ભેટવાની આતુરતામાં શોક ચિંતા કર્યા કરવી તે; ઝુરી મરવું તે; શોચ દુઃખ કર્યા કરવું તે, રઝ્યા–ઝુર્યા કરવું તે; વલોપાત; આતુર વિલપન; ઝુરાપો.

ઝુરાપો, પું૦ ઝુર્યા કરવાપણું તે; રાત્રિ દિવસ શોક કર્યા કરવો–તલસ્યા કરવું તે; બળાપો; શોક; દુઃખ; વિલપન; શોષના; શોચ; અફસોસી. (૨) નાઉમેદી; નિસાસો; હાય કે થાકની સુરતી:–મરનાર મરી ગયું હવે ઝુરાપો કરવો તે શા કામનો? એમાં કંઇ દેખવાનું છે?

ઝુલડી, સ્ત્રી૦ બાળકનું ઝૂલતું રહે એવું ઝભલું.

ઝુલણહાર, વિ૦ ઝુલનાર; હિંચકા ખાનાર; ઝુલામાં બેસી હિંચકા ખાનાર. ઝુલાવણહાર=ઝુલાવનાર. (૨) મોજ કરાવનાર; લડાવનાર.

ઝુલણાછંદ, પું૦ એક માત્રાવૃત્ત; પરભાતિયાના રાગનો છંદ.

ઝુલણાં, ન૦ હિંચકા; હિંચકા ઝુલવું તે. (૨) હિંદોળો; પાલણું. (૩) દોલણાં (ડોયણાં) જે ઘોડિયાને બાંધવાની ઝુલતી ઝોળીના બે છેડાને પહોળા રાખે છે. (૪) ઝુલાવવું તે; લડાવવું; ઉછાળવું ને રમાડવું તે; લાડ. જેમ મોજમાં આવે તેમ કરવા દેવું એટલુંજ નહિ પણ મોજનાં સાધન આપી મોજ મરાવવી તે. (૫) ઝૂલતાં રહે એવાં બાળક ને સ્ત્રીઓનાં ઘરેણાં.

ઝુલણિયું, વિ૦ ઝૂલતું હોય એવું; લટકતું રહેતું. (૨) મોજનું; છેલ્લા આનંદનું; લાડ કોડનું:–ઝુલણિયો વિવાહ. ન૦ લટકણિયું; ઝૂલતું રહે એવું ઘરેણું. (૩) ઝુલ્યા કરનારું; હિંચકા ખાધા કરે એવું. (૪) મનમોજી; મોજીલું.

ઝુલાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝુલે એમ કરવું; હિંચોળવું; ઝુલા ખવરાવવા; હલાવવું; હિંચકા નાંખવા. (૨) લડાવવું; મોજ કરાવવી; જેમ આનંદમાં મહાલે તેમ મહાલવા દેવું; હુલાવવું.

ઝુલો, પું૦ ઝુલાવી શકાય એવી બેસવાની એક રચના; હિંચકો. (૨) ડોળી. (૩) નુકસાન; ખાધ. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝુલા ખાવા=હિંચકા ખાવા; હિંચવું. (૨) આમ તેમ ખાલી અથડાયા કરવું; ફળ પ્રાપ્તિ ન થતાં ગોથાં ખાતાજ રહી જવું.

ઝુલ્ફ, જુઓ જુલ્ફાં.

ઝુલ્ફાં, જુઓ જુલ્ફાં.

ઝુસર, ન૦ ધુંસર, ધુંસરું.

ઝુસ્તી, સ્ત્રી૦ લડાઈ; ટંટો; સામી તકરાર.

ઝુંટ, સ્ત્રી૦ એકદમ ધસીને ખુંચી લેવું તે; ઝડપ મારીને ખેંચી લેવું તે; ઓચિંતી ઝાપટ મારી આંચકી લઇ લેવું તે; ચુંટીને, ખેંચીને તાણીને લઇ લેવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝુંટ મારવી=ઝપટ મારવી; કોઇના હાથમાંથી કે કબજામાંથી ઝપટ મારીને લઇ લેવું.

ઝુંઝાર, પું૦ મોટી લડાઇનો હિંગામ; મોટી લડાઇ–ઝગડો. (૨) લડવૈયો; યોદ્ધો. [સં. યુયુત્સુ] લડવાની ઇચ્છાવાળો; લડવા માગતો હોય તે.

ઝુંટવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝપટ મારીને લઇ લેવું; જોર કરીને કોઇ પાસેથી ખેંચી લેવું; ખુંચાવવું; આંચકી લેવું.

ઝુંટાઝુંટ, સ્ત્રી૦ એક બીજાની પાસેથી–પરસ્પર ઝુંટી લેવું, ખેંચી લેવું તે; સામે સામે ઝુંટ ચલાવવી તે; એક બીજાના હાથમાંથી એક બીજાએ તાણી લેવું તે; લુંટાલુંટ; ખેંચાખેંચ; તડી પાડવી તે; જે હાથ આવે તે લઇ લેવાની ઘણા જણની જે હોંસાતુંસી ને ધમાલ તે.

ઝુંટાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝુંટ મારીને લઈ લેવું;

પડાવી લેવું; આંચકી લેવું; કોઇ કંઇ લઇ જતું હોય તેની ઉપર ધસી જઇ ઝડપ મારીને પડાવી લેવું.

ઝુંડ, ન૦ [**સં. યૂથ**] યૂથ; ટોળું; સમુદાય; ધુમચક્રું; જથો; સમૂહ; ઘચુંબલો.:–ઝાડનાં ઝુંડ. ગોંસાઈનાં ઝુંડ; લુંટારાઓનાં ઝુંડને ઝુંડ ફરે છે. હાથીનાં ઝુંડ.

***ઝુંડો,** પું૦ [**સં. યૂપ**] વાવટા કાઠી; ધજાવાળો ઉંચો વાંસડો તે; નિશાન; ધ્વજા; કેતુ. ધર્મરાજ્ય કે બળ–વીર્યનું ઓળખાણ આપે એવા ચિહ્નવાળી વાંસ ઉપર બાંધેલી જે ધ્વજા તે; વાવટો. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝુંડો ઉપાડવો=કોઈ કાર્યની આગેવાની લેવી. કોઈ કાર્યને ફતેહમંદીથી પાર ઉતારવાનું માથે લેવું. ઝુંડો ઉડાડવો=ફતેહ કરવી; શાબાશી મેળવવી; વિજય વર્તાવવો. ઝુંડો રોપવો=વિજય મેળવવાને રણસ્તંભ રોપવો; બળાબળની કસોટી થાય એમ કરવાનો આરંભ કરવો; મોટા વિગ્રહનું મંડાણ કરવું. ઝુંડો લેવો=આગેવાન થવું; કાર્ય કરવાનું જોખમ ખેડવું: આંખે ચઢાય તેમ આગળ પડવું. ઝુંડા તળે–નીચે=આશ્રયે; અમુક કાર્ય કરવાને માટે જેણે આગેવાની કરી હોય તેની મદદમાં–તેના છત્ર નીચે તેની સહાયમાં રહેવું તે; તરફેણમાં.:-શિવાજીના ભગવા ઝુંડા નીચે લાખો પહાડી લોક આવીને એકઠા થયા. (૨) એક મોટું કામ; દિગ્વિજયનું મંડાણ હોય એવા કાર્યનું ઉત્થાન તે.

ઝુંપડી, સ્ત્રી૦ ઝાડઝરડાંની ભિંતો અને છાજના આચ્છાદનવાળું નાનું આરામનું આશ્રયસ્થાન; ઘાસ તૃણથી ઉભું કરેલું નાનું ઘર; મઢુલી; ઉટજ; મરૂડી; છાપરી; છાજ કામડાનું વાસગૃહ. કહે૦ રાજાનો મહેલ જોઇને આપણી ઝુંપડી કંઇ પાડી નંખાય?

ઝુંપડું, ન૦ સાધારણ છાજ કાંબડાં વગેરેથી બાંધેલું વાસગૃહ; છાપરું; નાનું છાજેલું ઘર.:–ચાર ઝુંપડાંનું ગામ.

ઝુંફ, સ્ત્રી૦ ઝુંફણ.

ઝુંફણ, ન૦ ઝુંફવું તે; ઉંઘ-સુસ્તી–ઘેનનાં ડોલાં ખાવાં તે.

ઝુંફવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉંઘ, ઘેન કે સુસ્તીને લીધે બેઠાં બેઠાં માથું ઝૂકી જાય તેમ ઉંઘવું; મિચાયેલી આંખે ડોલાં ખાધા કરવાં; ઝોકાં ખાવાં. સુસ્તીના જોરને લીધે ઝૂકી જવાવું તે.

ઝુંસરી, સ્ત્રી૦ ધુંસરી; હળ, ગાડા વગેરેની જે આડી બળદની ખાંધે મૂકવામાં આવે છે તે; ધર, ધુર.

ઝુંસરું, ન૦ ધુર; ધર, ધુંસરું.

ઝૂકવું, ક્રિ૦ અ૦ નમી પડવું; લચી જવું; નમવું; ઝૂમવું; કોઇ આધાર ઉપરથી નીચેની બાજુ તરફ ઝુલવું; લટકવું; ટોચથી વાંકાવળી નીચેની તરફ લચતા રહેવું.

ઝૂઝવું, ક્રિ૦ અ૦ [**સં. યુધ**] જુદ્ધ કરવું; લડવું; બાઝવું. (૨) જોસથી અમુક બાબત કરવામાં મચ્યા રહેવું; ઝઝુમવું; એક બીજાની સામે ધસી નમીને મારા મારી કે કતલ કરતા હોય તેમ લડવું તે; જોસથી લડાઇ ચલાવવી; ઝૂજવું.

ઝૂડ, ન૦ વળગ્યું છૂટે નહિ એવું જળચર; મોટો મગર; ગ્રાહ; નક્ર. (૨) ચૂડ; છૂટે નહિ એવી જે જબ્બર પકડ તે; પકડ. (૩) વળગણ; પીડા; ન છૂટે એવી બલા. રૂ૦ પ્ર૦ ઝૂડ જેવું=ન છૂટે ને વળગ્યુંજ રહે એવું.

ઝૂડવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝુડિયાથી મારવું; ઝરડાનો ઉપરા ઉપરી માર મારવો; ધુધાથી ખૂબ મારવું; મરે નહિ પણ ગડદાપેચ શિથિલ થઇ જાય તેમ ઝાપટી નાંખવું તે. (૨)

ધોયકણાએ ઝાપટીને ધોવું; લાકડાના દંડુકાના પ્રહાર કરી તથા કચરીને ધોવું.:–મેલાં લુગડાં જરા ઝૂડીને ધોજે. (૩) ઝાટકી ઉડાડી દેવું; ઝપટ મારીને રજ ઉડાડી દેવી; ફટકો (ઝાડુનો લુગડાના કકડાનો) ઝપાટીને સાફ કરવું.:–ફરનિચર ઝૂડીનાંખ. (૪) પાકના કલ્લા અથવા જુડીઓ ઉંચી કરી જમીન ઉપર કે ડગળા ઉપર અફાળીને ખંખેરવી; ખંખેરવું; પછાડી પછાડીને ગેરવવું; અફાળવું; ઝાપટવું. (૫) ઝુડિયું ઝાપટીને નીચે પાડવું, ગેરવવું.:–બોરડી ઝૂડવી. (૬) સતાવી, પજવીને લેવું; જોર વાપરીને લેવાય તેટલું લેવું. (૭) લાંચ રૂશવતરૂપે અથવા જોરજુલમે ખીસું ભરવું; પૈસા કાઢી લેવા.:–એણે ખેડુતને ઝૂડી ખાવામાં બાકી રાખી નથી. (૮) દાબીને ખાવું; ઝાપટવું.:–કંસારને ઘી ઝૂડ્યાં. કહે૦ નીચી બોરડી સૌ કોઇ ઝૂડે=ગરીબને સૌ પજવે; લાચાર ને ગરીબડું હોય તેને સૌ કોઇ દમ ભરાવી પોતાનું કામ કાઢી લે; લડે–દપકો દે; પજવે; સતાવે. ગરીબ બિચારાં વસવાયાં જ્યાં જાય ત્યાં દપકાય, એ તો જાણોછોને ભાઇ; નીચી બોરડી સૌ કોઇ ઝૂડે.

ઝૂમ, સ્ત્રી૦ કેફ, ઉંઘ, અને ઉશ્કેરણી વગેરેની જે ઉગ્ર અસર તે; ધુંધવાતો જુસ્સો; જોમ. (૨) ઝુમખું.

ઝૂમવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝૂકવું; બળી રહેવું; કિનારી–હદ ઉપરથી બહાર ધસી રહેવું; ટિંગાવું; ઝઝુમવું. (૨) ટાંપી રહેવું; કોઇ મતલબ પાર પાડવા સારૂ ત્યાંનું ત્યાં લટકી ખોટી રહેવું; આતુરતાથી આસપાસ વિંટળાઇ રહેવું. (૩) પડુંપડું થઇ રહેવું; અદ્ધર છવાઇ રહેવું; વરસાદનું–વાદળાં ઝૂમી રહ્યાં છે. ઝૂમી રહેવું.

ઝૂરવું, ક્રિ૦ અ૦ મળવા ભેટવાને દુઃખ કલ્પાંત કર્યા કરવું; તલસવું; સંતાપ કર્યા કરવો; બળાપો કરવો; તલસ્યા કરવું; હિજરાવું; વિલપવું; વલોપાત કરવો.

ઝૂલ, સ્ત્રી૦ કોઇ ચીજની કિનારીએ રાખેલી કપડા–કાગળ વગેરેની જે ઝૂલતી–ફરફરતી ચીણ તે; શોભા માટે રાખેલો કિનારીપરનો જે ઝૂલતો ભાગ તે. પડદા અને વિંઝણા વગેરેની ઝૂલ. (૨) ગાયનની અંદર આવતી હલકદાર જે નાની નાની કવિતાની કડીઓ તે.:–લાવણીની ઝૂલ.

ઝૂલતું, વિ૦ કિનારી બહાર ગુચ્છારૂપે લટકતું–ફરફરતું રહે એવું. (૨) લબડતું; હિંચકા ખાતું; હિંદોળાતું. (૩) રખડતું. ઝુલતું. (૪) છુટું; નિર્બંધ; ખુલ્લું; મોકળું. આ બદન બહુ ઝુલતું રહે છે.

ઝૂલવું, ક્રિ૦ અ૦ હિંદોળે કે પાલણામાં બેસીને હિંચકા ખાવા; હિંચવું; હવામાં આમ તેમ આઘું પાછું હાલ્યા કરવું. (૨) લટકવું; લબડવું; નીચેની તરફ લટકી હાલ્યા–ફરક્યાં કરવું; ડોલ્યા કરવું. (૩) કોઈ પણ કામમાં પછાત પડવું; પાછળ રહી જવું; ધારણામાં નિષ્ફળ જવું; કાર્ય નહિ સિદ્ધ થવું.:–તું ઝુલતો રહ્યો ને એ ખાટી ગયો. (૪) નીચા નમી જવું; વાંકા વળી જવું. લળી જવું.:–ફળ આવતાંને વાર માંજરો ઝૂલી ગઈ. ઉપર ઉપર હાલતું રહેવું, તરવું. ડગમગતું રહેવું; ઝોલાખાતું રહેવું. હવામાં ફરફરવું.

ઝેડકિલ, પું૦ ઈંગ્લંડ–યુરોપમાં થઈ ગયેલો રિચર્ડ જેમ્સ મોરિસન નામનો પંચાંગ અને વરતારા કરનારો એક જાણીતો જોશી. એ નૌકાખાતામાં નોકર હતો ને જ્યોતિષ તથા હિબ્રુ ભાષાનો મોટો અભ્યાસી

હતો. ૧૮૩૦ થી એણે પંચાંગ કાઢવા માંડયું હતું. રાજાઓનાં રાજ્યોના અને ભવિષ્યમાં બનનારા બનાવોના વરતારા કરવામાં તે બહુ જાણીતો છે.

ઝેબેઝેબ, અ૦ ઉપરા ઉપરી ખૂબ પરસેવો થઇ આવ્યા કરવો તે; પરસેવાનાં ઉભરણ; વારંવાર શરીર ઉપર પરસેવાના મોતિયા વળી જવા તે; રહી રહીને કપડાં પલળી જાય એટલોબધો પરસેવો વળવો તે. પરસેવાના તો ઝેબેઝેબ વળે છે.

ઝેમી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીઓને શોકમાં પહેરવાનું કાળું ભાતીગલ એક મુલાયમ વસ્ત્ર; કાળો સાલ્લો.

ઝેમોરિન, ના૦ કાલીકટના રાજાઓની એક ઓળખ; રાજ્યકર્ત્તાનું ઉપનામ; અટક; નેકનામ. પંદરમા સૈકામાં પહેલવહેલા યુરોપિયનો કાલીકટના બંદરે આવી ઉતર્યા હતા અને તે વખતના રાજ્યકર્ત્તા ઝેમોરિને તેઓને અભય આપી કિનારે ઉતરવા દીધા હતા. ૧૫૩૦ માં ઝેમોરિને પોતાનો એક એલચી પોર્ટુગાલ મોકલ્યો હતો. તે ત્યાં ખ્રિસ્તી થઇ જવાથી નાષ્ટિ બન્યો હતો પણ પાછા ફરતાં ઝેમોરિનના દરબારમાં ધર્મ પલટવા માટે તેને મારી નાંખવામાં આવ્યો હતો. કાલીકટમાં એક વાર વીસહજાર માણસોએ એકેકે દિવસે ખ્રિસ્તીધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો. પહેલવહેલા યુરોપિયનોના સહવાસમાં ગયાથી ઝેમોરિનો ઇતિહાસમાં જાણીતા થયેલાછે.

ઝેર, ન૦ [फा०] ખાવાથી, સુંઘ્યાથી, ભોકાયાથી, લાગ્યાથી કે અડયાથી કોઇપણ રીતે શરીરમાં જવાથી જિંદગીનો અંત આણે અથવા તંદુરસ્તીને હાનિ પહોંચાડે એવો જે પદાર્થ તે; પ્રાણીના જીવનને અને તબિયતને હાનિ પહોંચે એવા ગુણ-અસરવાળું દ્રવ્ય. (૨) ખાવાથી, ભોકાવાથી કે શરીરને લાગ્યાથી હાનિકારક અસર ઉત્પન્ન થાય છે, જિંદગી જોખમમાં આવી પડે છે તે; વિષ; ગરલ. (૩) અદેખાઈ; ઈર્ષ્યા; દ્વેષ. ઉ૦ ઝેર ગયાં ને વેર ગયાં વળી કાળા કહેર ગયા કરનાર. બીજાની ઉન્નતિ સુખ વગેરે જોઇ મનમાં જે ક્રોધ-દ્વેષ અને નહિ સહન થવા રૂપી પરિતાપ પૂર્ણ લાગણી રહ્યા કરે છે તે. (૩) વેર; સામાને હાનિ કરવાની, પોતાને થયેલી હાનિનો બદલો વાળવાની લાગણી તે.:-અમારા કુટુંબ પર તો એને બહુ ઝેર છે. (૪) વિભેદ; કુસંપ; સ્નેહભંગ; લડાઇ; એકબીજા વચ્ચેનો સુસંબંધ તૂટી જઇ એકબીજાથી જુદા પડી એકબીજાને હાનિ થાય એવી કડવી લાગણી ઉત્પન્ન થવી તે. :-એણે કુટુંબમાં ઝેર રેડયું. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝેર આપવું=મારી નાંખવાનો યત્ન કરવો; વિષ ખવરાવવું; મારી નાંખવાને માટે ઝેરી પદાર્થ આપવો. (ખાવામાં) ઝેર ઉતરવું=વિષની હાનિકારક અસરનું કમી થવું. અદેખાઇ મટવી; દાઝ વળવી; રાગદ્વેષ હોય તે ઓછો થવો; અનુભવથી-જોવાથી કે ખુલાસાથી વહેમ ઈર્ષ્યા ટળવી. ઝેર ખાવું=વિષ લેવું; આત્મઘાત કરવો; જીવ કાઢી નાંખવાનો યત્ન કરવો; ત્રાગું કરવું; સામા પ્રત્યે કંઇ વળે એમ ન હોય ત્યારે જીવ ઉપર જોરાવરી કરવી.:-એને મૂર્ખાને શિખામણ શી દઇએ, જરા કંઇ કહીએ છીએ તો ઝેર ખાવા બેસેછે. (૨) અપ્રિય કે હાનિકારક વાત કે વસ્તુને સહન કરવી-ગળી જવી તે; મુંગા સહન કરી જવું.:-ડોસા! પ્રસંગે ઝેર ખાવું પડે, અને તેમ કરીએ તોજ સંપ રહે. ઝેર ચઢવું=ઝેરી અસર થવા માંડવી; ઝેરની અસર જણાવી. (૨) અદેખાઈ આવવી; સોબતની ખરાબ અસર થવા માંડવી; લાગણી ઉશ્કેરાવી. ઝેર દેવું=ઝેર

આપવું; વિષ પ્રયોગ કરવો; મારી નાંખવું.:—કજાત છોકરીને ઝેર દો. ઝેર થવું=વેર બંધાવું. ઝેર વાવવું=જેનું પરિણામ સારું ન આવે એવું કાર્ય કરવું; જેમાંથી વિખવાદ થાય એમ કરવું.

ઝેર, ન૦ (જેર) ઝાંઝર. કવિતામાં.

ઝેરકચુરો, પુ૦ ઝેરકચોળું; ઝેરકચોલું.

ઝેરકચોળું, ન૦ [ઝેરકોચલું] એક વનસ્પતિ—ઝાડ:—ઘાટમાં ઝેરકચોળાનાં ઝાડ ઉગે છે. (૨) એ ઝાડનું કડવું અને વિખની અસર કરનારું બિયું; કડવી વિષારી કોચલી, સુકાઇ ગયેલી પતરી. ઝેરકચોળાં ચપટાં ને ગોળ થાય છે. ઓસડમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે. ઝેરકચોળાના સત્વને 'સ્ટ્રિકનિયા' કહે છે. તેના ઓછા કાતેલ સત્વને 'નક્ષવોમિકા' કહે છે, એ અફીણના જેવું કડવું અને કાતેલ વિષ છે. સ્ટ્રિકનિયાના અડધા ટિંપાથી મરણ નીપજે છે. દેશી દવામાં તેની ભૂકી વપરાય છે. જીવજંતુ મારી નાંખવાના કામમાં તે વપરાય છે. કેટલીક જાતના સોજા ઉપર તેને ઘસીને ચોપડતાં પણ ફાયદો થાય છે. ઝેરકચોળાના ઝાડનાં સર્વાંગ ઝેરી હોય છે.

ઝેરકાજળી, સ્રી૦ શરીર કે લોહીમાંનું જે વિષ પરસેવા રૂપે બહાર ઉભરાઇ નીકળે છે તે; ઝેરી પરસેવો થઇ આવવો તે; મરણાંત પરસેવો તે. સારા ને ખોટા બેઉ અર્થમાં વપરાય છે એટલે કે, કોઈવાર તાવ અને ઝેરી અસરની ઝેરકાજળી વળવા પછી દરદીને આરામ થાય છે તેથી તેને વિષના ઉતારના ચિહ્ન તરીકે સારી ગણવામાં આવે છે. કોઇવાર તેને મરણના છેલ્લા વખતના ચિહ્ન તરીકે ગણવામાં આવે છે. ઝેરકાજળીનો પરસેવો કપાળે ઓસનાં ટિંપાં જેવો થઇ આવે છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝેરકાજળી છુટવી=છેવટનું ઝેર પરસેવા તરીકે સારા કે માઠા પરિણામના ચિહ્ન રૂપે બહાર નીકળવું.

ઝેરણી, સ્રી૦ છાશ કરવાનું વતરણું; હાથરવો.

ઝેરી, વિ૦ ખાધાપીધાથી, અડકયાથી, સુંઘાથી, અને ડંખ્યાથી=કરડવાથી વિષ ચઢે એવું; ઝેરવાળું; જેમાં ઝેર હોય એવું; ઝેરવાળું. (૨) અદેખું; ઇર્ષ્યાળું; અંટસ રાખે એવું:—ઝેરીઉંદર, ઝેરીનાળિયેર.

ઝેરીનાળિયેર, ન૦ દરિયાઈ વનસ્પતિનું એક અંડાકૃતિ કોટલું અને ફાડીને નાવડા જેવું પાત્ર બનાવવામાં આવે છે અને તે સાધુ સંન્યાસીઓ પાત્ર તરીકે વાપરે છે.

ઝેરીલું, વિ૦ ઝેરવેરવાળું (માણસ) અદેખું; ઇર્ષાળુ; દ્વેષી; બીજાની ઉન્નતિ—સારું નહિ જોઇ શકે એવું; જેના મનમાં બીજામાટે દ્વેષ વેર હોય એવું.:—કુતરાં બહુ ઝેરીલાં હોય છે.

ઝેરું, ન૦ ઝાપટું; વરસાદનો એક ઝપાટો તે.

ઝેલમ, સ્રી૦ જહેલમ; વિતસ્તા, હિમાલયમાંથી નીકળી કાશ્મીરમાં થઇ શ્રીનગર આગળ થઇ પંજાબમાં ઉતરે છે. તે ચિનાબ નદીને મળે છે. તે ૪૫૦ માઇલ લાંબી છે એના પાણીનો વેગ કલાકના ચાર માઇલ જેટલો છે.

ઝેશી, સ્રી૦ ચીનની છેલ્લી રાજ્યકાર્ય કુશળ શહેનશાહબાનુ. ગરીબ માબાપને પેટ તેનો જન્મ સન ૧૮૩૦ ની સાલમાં થયો હતો. મંચુ જાતિના તેના બાપે પોતાની ગરીબાઇને લીધે કંતાનમાં તેને ગુલામડી તરીકે એક ગૃહસ્થ ચીનાને ત્યાં વેચી હતી. ચીનના શહેનશાહ હિતકુંગે ગાદી વારસની આશાએ ફરી પરણવાનો વિચાર કરી નવી રાણી પસંદ કરવાને ૧૮ વર્ષની મંચુ કન્યાઓને પેકિન તેડાવી હતી. ઝેશી

એ કન્યાઓમાંની પસંદ કરાયેલી દસમાં ચુંટાઈ હતી એટલુંજ નહિ પણ આખરે શહેનશાહની પસંદગી પામી શહેનશાહબાનુ થવા પામી હતી. શહેનશાહની ઉમેદ ત્રીજે વર્ષે તેને પુત્ર જન્મ થવાથી પુરાઇ. સને ૧૮૬૧ માં શહેનશાહ મરણ પામતાં તે ચીનના શહેનશાહની પાલક માતા તરીકે ચીનની મોટી શહેનશાહતની રાજકર્ત્રી થઇ પડી હતી. રાજ્ય કાજમાં તે બહુ કુશળ હતી. તેનું મરણ સને ૧૯૦૬ માં થયું હતું.

ઝેંણુ, સ્ત્રી૦ (ઝિંણુ) અત્યંત ઝીણી રજોટી; બારીક રજકણ; ગર્દ; છિયાડી. (૨) કોઈ વસ્તુ-ફળ વગેરેના ખરાબ પરિપાકની ધુમાડી જેવી જે રજ ઉડે છે-નીકળે છે તે; બગડેલા ફળ વગેરેમાંનો તેના વિકારી પરમાણુઓને લીધે ધુમાડા જેવો લાગતો ગ્યાસ-વાયુ, ધુમાડી.:-કોઠનીઝેંણુ. (૩) ક્રોધની ધુજારી; કમકમી; ઝનુન. ઝેંણુ ચઢવી. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝેંણુ ઉડવી=અત્યંત બારીક અણુ-પરમાણુનું હવામાં ઉડવું. તમાકુ દળાય છે તેની ઝેંણુને લીધે ખુંખું થાય છે ને છિંકો આવ્યા કરે છે. મરચાંની ઝેંણુને લીધે આંખો બળે છે.

ઝંબેસી, સ્ત્રી૦ ઝંબેસી; પૂર્વ આફ્રિકાની એક મોટી નદી. આની લંબાઇ ૧૬૦૦ માઇલ છે અને ૯૦૦ માઇલ સુધી એટલે વિક્ટોરિયાના મોટા ધોધ લગી તેમાં વહાણો ચાલી શકે છે. નાનાં મોટાં ઘણાં રાજ્યો ને શહેરો તેના કિનારા ઉપર આવેલાં છે. એનો ધોધ ૧૮૫૦ માં લિવિંગટન નામના મધ્ય આફ્રિકાના પ્રખ્યાત પ્રવાસીએ શોધી કાઢ્યો હતો.

ઝેડકો, પું૦ ઝરડકો; કપડામાં જે લાંબી ફાટ પડવી તે; ચીરો; ઝરડ લઇને ચિરાવું તે; લાંબો ઝટકો; લાંબો કાપ. (૨) એકદમ લાંબા આંચકાબંધ ચિરાવું-વલોવાવું તે; સરડકો.:-માખણ આવવાને વલોણામાં ઝેડકા દેવા. લાંબે લસરકે નેતરાં ખેંચીને વલોવવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝેડકો કાઢવો= ચીરી નાંખવું; ચિંદરડું પડે એમ લંબાણ પટે ફાડવું; ફાડીને કકડો કરવો. ઝેડકો ભરવો=લાંબો ચીરો હોય તેને સાંધી લેવો; સિવવું.:-બહેન મજેનું ગુંથણ ગુંથે પણ ઝેડકો ભરતાં ના આવડે.

ઝોક, પું૦ આંખમાં અણજાણતાં એકાએક કંઇ વાગવું તે; આંખને લગતી અડફટ, ગોદો તે.:-આંખને ઝોક લાગ્યો. સ્ત્રીલિંગે પણ વપરાય છે. (૨) વાંકુ વળવું તે; વાંક; વલણ; ફેર.:-નદી ત્યાંથી પૂર્વ તરફ ઝોક લઇને આગળ વધે છે. (૩) ઢળતું-નમતું રહેવું તે; સીધી લીટીમાંથી એકાદ ગમ ઝૂકતું રહેવું તે; અમુક બાજુ તરફ સહેજ વળતું-જતું હોય એવું જે તે.:- એ રાગનો ઝોક વસંત રાગ તરફ રહેતો લાગે છે. (૪) ભરવાડો જે વાડામાં બકરાં ને ઘેટાં વગેરે રાખે છે તે વાડો. (૫) બકરાં કે ઘેટાંનું ટોળુ તે. (૬) નુકસાન; ખાધ; ટોટો. કહે૦ દુખતી આંખે ઝોક લાગે; વાગેલામાં વાગે.

ઝોકવું, ક્રિ૦ અ૦ ઝોકાં ખાવાં; ઉંઘ કે સુસ્તીને લીધે વારંવાર માથું ઝૂકી જવું; ડોલાં ખાવાં; બેઠા બેઠા ઉંઘવું.:-કથા સાંભળવા જાય ખરા પણ ત્યાં બેઠા બેઠા ઝોકે. (૪) ક્રિ૦ સ૦ નાંખવું; ફેંકવું; ઉંચુ કરીને ઉસેટવું; એકદમ અહિં ફેંકવું. (૨) નીચા નમવું; વળવું; ઝૂકવું; લચવું (૩) લટકતું રહેવું; લબડ્યા કરવું; હિંચકા ખાતું રહેવું; અદ્ધર ઝૂલ્યા કરવું.

ઝોકંડા, પું૦ જમવા ઉપર કે મોજમઝા ઉપર ખૂબ પડવું તે; કશો વિચાર કર્યા વગર તાનબાજીમાં લાગ્યા રહેવું તે.

ઝોકાવડા, પું૰ ઝોકંડા; યા હોમ કરીને કોઈ કામકાજમાં કૂદી પડવા વગેરેની જે વૃત્તિ તે; પ્રપાત; ધસારો; સાહસિક વેડા તે.

ઝોકાવવું, ક્રિ૰ અ૰ ઝંપલાવી પડવું; યા હોમ કરીને કૂદી પડવું. (૨) ક્રિ૰ સ૰ સાહસ કરાવવું; કૂદી પડે એમ કરાવવું.

ઝોકું, ન૰ ઉંઘ, કેફ કે રોગની અશક્તિ ને સુસ્તીથી આંખમાં ઘેન આવી જઇને માથું નમી જવું તે; માથું ઝૂકી જવું તે; નીચું નમી જવું તે. (૨) ઉંઘ; નિદ્રા. તે ઝોકાં ખાય છે=અર્થાત્ ઉંઘે છે. ક્રિ૰ પ્ર૰ ઝોકાં ખાવાં=બેઠા બેઠા ઉંઘવું.

ઝોકો, પું૰ ઝોક; ગોદો. (૨) ઝુકવવું તે; હલાવવું; ઝૂકી પડે એમ કરવું તે; ઝુલાવવું તે; ઝોલો; નમાવી દેવું તે.:–ત્રાજવાને ઝોકો દઇને ન જોખતો. ક્રિ૰ પ્ર૰ ઝોકો ખવરાવવો=ઝુકાવવું; નમે એમ હિલોળવું. ઝોકો દેવો=નમે એમ આંચકો ખવરાવવો; નમાવવું.

ઝોટ, સ્રી૰ જુવાન ભેંશ. (૨) ઝપટ; ઝાપોટ.

ઝોટડી, સ્રી૰ જુવાન–પહેલ વેતરી ભેંશ.

ઝોટિંગ, પું૰ મરી ગયેલા મુસલમાનનો ભમતો જીવ; ભૂત. (૨) રખડતો ઢાંઢ માણસ. (૩) મેલું માણસ. (૪) એકદમ પડાવી લેવું ને દાંગામસ્તી કરવી, લુંટફાટ કે જોર જુલમ ચલાવવાં તે.:–ઝોટિંગ પાદશાહી=અંધાધુંધીનું રાજ્ય; મારફાડ ને લુંટધાડનો કાળ તે.

ઝોટી, સ્રી૰ જુવાન ભેંશ. ઉ૰ તું તો ક્યાંથી દુવે ઘેર ઝોટી. નરસિંહ મહેતો.

ઝોટું, ન૰ ડોબું પહેલવેતરું ડોબું; ઝોટડી.

ઝોડ, ન૰ ભૂત; પિશાચ; રખડતું વળગણુ તે. (૨) વળગ્યું છૂટે નહિ એવું જે ચીકણું માણસ તે; કંટાળો આપે અને કયમે કેડો મૂકે નહિ એવું જે તે. (૩) લફરૂં.:–કતરઝોડ=ક્યમે છૂટે નહિ અને કંટાળો આપે એવું જે માણસ તે; સમજાવ્યું સમજે નહિ અને ખાલી હેરાન કર્યા કરે એવું તે. ક્રિ૰ પ્ર૰ ઝોડ વળગવું=ઝટ લઇને છોડી જાય નહિ એવું ભૂત–પ્રેત ખાઝવું; એવા ભૂતના સપાટામાં સપડાવું કે જે કેમે કર્યું અળગું થાય નહિ. (૨) કંટાળો આપે એવા માણસે બાઝી પડવું; કેડો લેવો. ઝોડ છૂટયું=પીડા ટળી; વળગણુ ગયું.

ઝોડઝપટ, સ્રી૰ ન છૂટે અને વારંવાર કંટાળો આપે એવા પિશાચના સપાટામાં આવી જવું તે; ભૂતની ચોટ લાગવી તે; પિશાચની અસર લાગી જવી તે. રખડતા ભૂતની અડફટમાં આવી જવું તે; મેલાની ઝપટ. (૨) વળગાટ; ભૂત પ્રેતનું વળગવું તે. આરણકારણ.

ઝોબાઇજવું, ક્રિ૰ અ૰ ઝોબો આવી જવો; અશક્તિને લીધે ઇંદ્રિયો તેમનું કાર્ય કરતી બંધ પડી જવી; ભાન જતું રહેવું; નિશ્ચેષ્ટ થઈ જવું; જીવ ઉંડો ઉતરી જવો; ઝોબાવું.

ઝોબાવું, ક્રિ૰ અ૰ ઝોબામાં પડી જવું, ઝોબાઈ જવું.

ઝોબો, પું૰ (જોબો–જોબો.) ઝોબાવું તે; પરસેવો વળવો અને ઇંદ્રિયોની ચેતનતા મંદ પડી જવી તે; મંદવાડ અને અત્યંત અશક્તિને લીધે ઝેરકાજળી છૂટી ભાન જતું રહેવું તે; અચેત થઈ જવું તે; ઇંદ્રિયો તેમનું કાર્ય થોડો વખત કરતી બંધ પડી જવી અને માણસ પોતાની સંજ્ઞા રહિત થઈ જવું તે; મૂર્ચ્છા; મોહ. ક્રિ૰ પ્ર૰ ઝોબો આવવો. ઝોબો વળવો.

ઝોયણી, સ્રી૰ (ઝોલણી) ઝોળી; ખડિયો; કપડાના ચાર છેડા ભેગા રાખીને બનાવેલી લબડતી રહે એવી ખલેચી.

ઝોરણો, પું૦ ચાર ખુણા અને જુદાં જુદાં પડ કે ખાનાંવાળી ખલેચી; કપડાં વગેરે ભરવાનો સારો કોથળો; ઝોલણો.

ઝોરોસ્ટર, ન૦ ઇરાનના એક અસલી રાજવંશનું નામ. એ વંશનું રાજ્ય ૨૨૪ વર્ષ ચાલ્યું હતું, અને તેમાં આઠ રાજાઓ થયા હતા. સુર અને અસુર, તેજ અને અંધકારના ઝગડામાંથી ઝરથુસ્ત્રે ઝંદ ભાષામાં એક નવો ધર્મ ચલાવ્યો તેના અનુયાયીઓ ઝોરોએસ્ટર કહેવાય છે. આ ધર્મ ઇરાનના મંગીલોકો અને બીજાઓએ સ્વીકાર્યો અને પારસીઓ તથા ઇરાનીઓ જેઓ હાલ અગ્નિ પૂજકોને સામાન્ય નામે બહારના લોકોમાં ઓળખાય છે તેઓ તે પાળે છે.

ઝોલણો, પું૦ ચોરણો; મોટી ઝોળી.

ઝોલવું, ક્રિ૦ અ૦. ઝૂલવું; ડોલવું; હાલવું; હિંદોળાવું. (૨) ઝોકાંખાવાં. ઉ૦ નહિ ઉંધે શિર ઝોલ્યો. નરભેરામ.

ઝોલું, ન૦ ટોળું; ઝુંડ; સમુદાય; ઘણા જણનો સાથ તે.:-લોકનાં ઝોલેઝોલાં ભરાય છે. (૨) ઝોકું; ડોલું; ઉંઘ કે સુસ્તીને લીધે મસ્તક ઝુકાઇ જવું તે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝોલાં ખાવાં=લબડવું; અર્થસિદ્ધિ ન થતાં અધ્ધર લબડતા-વચગાળેથી રહી જવું તે; આમતેમ આથડતા, વળખાં મારતા રહી જવું ડોલવું. (૩) અવકાશ; અંતર; આંતરો; છેટું.:-કામમાં ઝોલું પડવા દેતો નહિ. (ઝોકા ઉપરથી ઝોકું આવે એટલીવાર અનવધાનતા થઇ જાય તે ઉપરથી.) ખાંચો. (૩) ઝૂલવું; ડોલવું; ડગમગવું; આમતેમ નમી પડવું તે.: વહાણ ઝોલાં ખાય છે.

ઝોલો, પું૦ ઝુલો; હિંદોળો; હિંચકો; દોલ. (૨) હિંદોળાનું આમ તેમ હાલવું થાય તેમાંનું અકેક આંદોલન તે; ઝૂલવું-ઝોક લેવી તે. (૩) વચમાંથી ઢીલા પડીને નમી જવું તે; ઝૂકી પડવું; સમાન્તરતામાં ખાડો કે ઝોક પડી જવો તે; લથડી-ઢીલા પડી જવું તે.:-ખાટલો, મેડો ઝોલો ખાઈ ગયો છે. ક્રિ૦ પ્ર૦ ઝોલો નાંખવો=વચમાંથી ઝુકાવી-નમાવી નાંખવું; ભાર નાંખી નમાવવું.:-પતંગને ઝોલો નાંખવો. (૪) નકામું રખડયા કરવું તે; વચમાં જ ફાંફાં માર્યા કરવાં તે; કામનો પાર ન આવતાં વાર લાગવી તે; અધવચ લબડયા કરવું તે.:-તે બિચારો ઝોલાખાયા કરે છે. નર્મ. (૫) મોહબાણ; કટાક્ષ; આંખના ઝુકાતા મોહક જોવાની જે અસર થવી તે.:-નેણ ઝોલો લાગ્યોરે.

ઝોળ,—સ્ત્રી૦ [સં. ज्वाला]ઝાળ; જવાળા; અગ્નિશિખા. (૨) હરકોઇ વળગણ જેવું તે; ભૂતપ્રેત; આરણકારણ.

ઝોળવું, ક્રિ૦ સ૦ ઝુલાવવું; ઝોલવું; હિંદોળવું; લબડતું રાખીને હલાવવું. (૨)આમ તેમ હલાવીને રગડી નાંખવું; પીખી નાંખવું; ઢીલું કરી નાંખવું.:-સાપ ઝોળી નાંખ્યો એટલે થઇ રહ્યું.

ઝોળાવું, ક્રિ૦ અ૦ આમતેમ હવામાં વિંઝાવું; ઝોકાં ખાવાં. (૨) ધોળાવું; પાર ન પડતાં વચમાં જ અદબદ રહી જવું; વિલંબે પડવું:-કામ ઝોળાયું.

ઝોળાવો, પું૦ ઉંચો નીચો આમતેમ ઘુમાયેલો જે ભૂમિ ભાગ તે; ટિંબા ને કોતરોવાળો જમીનનો ભાગ. (૨) ઢોળાવ; ઉતરતી ભોંયનો પ્રદેશ. (૩) નમણ; નીચું પડી ગયેલું જે તે; ઝોક; ઝોલો; ઢીલો પડી નમી ગયેલો જે ભાગ તે; ખાડ; સપાટીમાં પડેલો ઝોક.:-આખા મેડામાં આટલો આજ ઝોળાવો છે તે બે ચાર નવી પીઢો નાંખીને સરખો કરી લો એટલે બસ.

ઝોળી, સ્રી૦ ચારે છેડા
માંથી ઝૂલતો રાખે
કપડાના ચાર છેડા
ઝૂલતા શિંકા જેવું
ભિખારીની ઝોળી. (
બાળકને સુવાડવાને
–છોકરાંની ઝોળી, ના
ડવાનો ઝુલતો રહે એવા દોલ. (૩) કપ-
ડાની ચાદી ખલેચી; ઝોલણી; નાનોખ-
ડિયો. ઝોળી પોળી=નાના બાળકનું નામ
પાડતી વખત કરવામાં આવતી એક ક્રિયા.
એ વખતે બૈરાં અને છોકરાંને એકઠાં કર-
વામાં આવે છે અને જેનું નામ પડવાનું
હોય તે બાળકને ઝોળીમાં સુવાડી સ્રીઓ
તેને ગાય છે કે–'ઝોળી પોળી પીતળ-
પાન ફોઇએ પાંડયું ફૂલાણું નામ.' ક્રિ૦
પ્ર૦ ઝોળીમાંથી ઝડપાવું=છોકરો બાળક
હોય ત્યારથી વિવાહની માગણી થઇ

ઝોં

ઝે

ઞ

ઞ, પું૦ [સં.] ગુજરાતી ભાષાની લિ
મૂળાક્ષરોમાંનો એકવીસમો, વ્યંજ
દસમો ને અનુનાસિક ચ વર્ગનો
તાલુસ્થાની વર્ણ–અક્ષર. આ
થતો ગુજરાતી ભાષામાં કોઇ